

ქართულურ ენათა შეღარებითი გრამატიკის საკითხები

(სახელთა მორფოლოგია)

საქართველოს სსრ სახალხო განათლების სამინისტროს
მიერ დამტკიცებულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ
პედაგოგიური ინსტიტუტების ფილოლოგიის ფაკულ-
ტეტის სტუდენტებისთვის

ნაშრომ-ერთ-ერთი ნაწილია ქართველურ ენათა შედა-
 რბათ-გამატიკის ერთეულ კურსისა. ეს კურსი ღიწვო
 მონოგრაფიით „ქართველურ ენათა ისტორიული მორფო-
 ლოგიის საკითხები (ზმნის ჰარი, რიცხვი, ინკლუზიე-ექსკ-
 ლუზიე)“. რომელიც 1978 წელს გამოსცა „განათლებლა-
 წ-ნამდებარე ნაშრომში კი, როგორც კურსის შემადგენელ
 ნაწილში სახელთა მორფოლოგიის საკითხები განიხილება.
 ჯერ მოცემულია ბრუნვებისა და რიცხვის მორფომათა სიკ-
 რონიული ანალიზი თითოეულ ქართველურ ენაში, შემდეგ
 ამ მორფომათა შინაგანი რეკონსტრუქცია (სადაც ეს შესაძ-
 ლებელია) და, ბოლოს, მიღებულ შედეგთა ერთმანეთთან
 შედარების გზით — სერთო-ქართველურ სათხუზრის რე-
 კონსტრუქცია. ცალკეა განხილული, ერთი მხრივ, ჰაპოთეზა
 აღასის გრამატიკული კატეგორიის ოდინდელი არსებობის
 შესახებ ქართველურ ენებში, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართვე-
 ლურ ენათა ისტორიულ შედგენილობის აქტუალური სა-
 კითხები. მომავალში კურსის სსვა ნაწილთა დამუშავებაც
 იგარეულება.

წიგნი განკუთვნილია ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუ-
 დენტთათვის, მაგრამ მას შეუძლია სამსახური გაუწიოს აგ-
 რეთურ როგორც სპეციალისტებს, ისე ქართველური ენათ-
 მეცნიერების პრობლემატიკით დაინტერესებულ ყველა-
 პირს.

რეცენზენტები პროფესორები: ალ. დღონტა, ლ. კვაპაძე,
 გ. ნებეიერიძე

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

01. ამოსავალ დებულებათა შესახებ. თანამედროვე მეცნიერებს უკომპრომისო მოთხოვნა, როგორც ცნობილია, არის ამოსავალი მეთოდოლოგიური პრინციპების წინასწარ შემუშავება და შემდგომ კვლევა-ძიების ამ პრინციპთა მიხედვით წარმართვა. ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების შემთხვევაში სუბიექტური ან აპრიორული დასკვნების გაკეთებისა და ინტუიციაზე დამყარებული დაუსაბუთებელი დებულებების წამოყენების შესაძლებლობა მინიმუმამდე იზღუდება. კვლევა-ძიებას ობიექტური ხასიათი ეძლევა და პილებულ დებულებათა მართებულობა-არამართებულობის შემოწმება ამიტომ საკმაოდ მარტივ ამოცანად იქცევა.

ამოსავალ პრინციპთა წინასწარ შემუშავების აუცილებლობა ეზღვნად უდავოა. რომ მისი საჭიროების უარყოფა, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი. პირდაპირ არავის უცდია. და მაინც, მნიშვნელოვან ლინგვისტურ საკითხთა გადაწყვეტა ხშირად ამის გარეშე ხდება. აპრიორული. ორაზროვანი და ნაკლებად დასაბუთებული დებულებები. მეტწილად. სწორედ ასეთ შემთხვევაში იჩენს თავს.

მაგრამ ანალიზის პრინციპთა შემუშავება, თავისთავად, ვერ იქნება მეცნიერული წარმატების გარანტია; ვერ იქნება, რადგანაც წარმატება დამოკიდებულია არა მხოლოდ ასეთ პრინციპთა არსებობაზე, არამედ, უწინარეს ყოვლისა, მათს ავტორიანობასა და კვლევა-ძიების პროცესში მართებულად გამოყენებაზე. კიდევ მეტი: ლინგვისტურ პრობლემათა არასათანადოდ გააზრების ან ლინგვისტური პრობლემატიკის არალინგვისტურით შეცვლის გზით წარმოქმნილ „პრინციპებს“ ლინგვისტური პრაქტიკისათვის მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებობს როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული ანალიზის პრაქტიკით შემოწმებული მეთოდები და ხერხები. რომლებიც ლინგვისტიკის ხანგრძლივი განვითარების პროცესში თანდათანობითი გაუმჯობესება-სრულყოფის შედეგადაა წარმოქმნილი. ამ მეთოდების უგულებელყოფისა და, მამასადამე, ლინგვისტური ტრადიციის იგნორირების შემთხვევაში თანამედროვე მოთხოვნილებათა დონეზე მდგომ თვალსაზრისს, რასაკვირველია, ვერ მივიღებთ.

მაგრამ ენათმეცნიერებაში, როგორც ცნობილია, არსებობს ურთმა-

სკოლისაგან განსხვავებული მიმართულებები და სკოლები¹, რომელთა შიგნითაც კვლევა-ძიების მეთოდების ერთი ნაწილი სხვადასხვაგვარად არის ფორმულირებული. მკვლევრის მოვალეობა ამიტომ არის არსებულ შეხედულებათა გათვალისწინებით იმ ამოსავალ დებულებათა ჩამოყალიბება. რომლებიც, მისი აზრით, ყველაზე კარგად შეესაბამება კვლევა-ძიების პრაქტიკას.

ჩვენთვის მისაღები მეთოდოლოგიური პრინციპები. არსებულ შეხედულებათა გათვალისწინებით, შეძლებისდაგვარად ჩამოყალიბებულია 1978 წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში². დამატებით აქ საჭიროდ მიგვაჩნია ყურადღება გავამახვილოთ ლინგვისტური თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხებზე. მათ შორის ზოგ ისეთ საკითხზეც. რომელიც თანამედროვე ენათმეცნიერებაში, მართალია, არსებითი ხასიათის აზრთა სხვადასხვაობას არ იწვევს, მაგრამ ქართულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში ამჟამადაც დავის საგნად არის ქცეული. მაგრამ სანამ უშუალოდ ამ პრობლემებზე გადავიდოდეთ, საჭიროა სათანადო გადაწყვეტა მოენახოს საკითხს: რამდენად აუცილებელია იმ შეხედულებათა კრიტიკული ანალიზი, რომლებიც მისაღებად არ მიიჩნევა, უმჯობესი ზომ არ არის მოპოვებული პოზიტიური შედეგების ჩვენებით დაკმაყოფილება?

არსებულ შეხედულებათა გათვალისწინება. ვფიქრობთ. აუცილებელია არა მხოლოდ კვლევა-ძიების სისრულისათვის, არამედ ნაშრომის სათანადო დონეზე დგომისთვისაც და მეცნიერული ეთიკის ნორმების დაცვისათვისაც (არსებულ შეხედულებათა უბრალო იგნორირება. რაც, სამწუხაროდ. არცთუ იშვიათად გვხვდება, თითქმის ყველა შემთხვევაში პოზიციის სისუსტითა და იგნორირებულ შეხედულებათა საეუქვლიანობით არის შეპირობებული). და მაშინ, იმისი დასაბუთებაც. ვფიქრობთ. აუცილებელია, თუ რატომ არის მისაღები ან მიუღებელი ესა თუ ის დამოწმებული დებულება. ამასაც რომ თავი დავანებოთ. ახლად წამოყენებული დებულება, არსებულ შეხედულებათა ღირსება-ნაკლოვანებების ნათლად ჩვენების გარეშე, შეიძლება სხვადასხვა სახის გაუგებრობის წყაროდ იქცეს. ეს ითქმის განსაკუთრებით მაშინ. როდესაც საქმე გვაქვს საყოველთაოდ გაზიარებულ, ან მკვლევართა ერთი ნაწილის მიერ უდავოდ მიჩნეულ დებულებებთან.

შეცდომის არსის ნათლად განსაზღვრა, ჩვენი აზრით, ამ შეცდომის

¹ შევსწერულ სკოლასთან (პრობლემათა დასმა-გადაწყვეტაში თანაბრად უფლებამოსილ თანამაზრეთა ჯგუფთან) არაფერი აქვს საერთო ვასალურ დამოკიდებულებაზე დამყარებულ გაერთიანებებს, სადაც თანამაზრეობას, როგორც წესი, დომინანტ-ცელს. თანამშრომლობას--რუტინა.

² ა. ონიანი. ქართულ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1973. გვ. 3-18.

დაძლევისა და ვითარებაში სწორად გარკვევის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წინაპირობაა. ამიტომ ჩვენ ვამჯობინებთ არსებულ შეხედულებათა საფუძვლიან განხილვას, მათი ავ-კარგის შეძლებისდაგვარად სრულად ჩვენებას. ეს კი, ჩვენი აზრით. ანალიზის სისრულის, პრობლემებში სწორად გარკვევისა და შეცდომა-ნაკლოვანებების თავიდან აცილების მნიშვნელოვანი წინაპირობაა.

II. სინქრონია და დიაქრონია. ლინგვისტური კვლევა-ძიების შედეგთა ავკარგიანობა დიდად არის დამოკიდებული სინქრონია-დიაქრონიის არსის სწორად გაგებასა და მათი ურთიერთმიმართების მართებულად გააზრებაზე.

სინქრონია, ჩვენთვის მისაღები გაგების მიხედვით, არის ენის ის მდგომარეობა, რომელიც ჩვეულებრივი მეტყველისათვის (აგრეთვე მსმენელისათვის) არსებობს დროის ყოველ კონკრეტულ მონაკვეთში. ენა კი მისთვის არსებობს როგორც თანაარსებულ და ურთიერთშეპირობებულ ელემენტთა სინქრონიული სისტემა ამ ელემენტთა ისტორიის ცოდნის გარეშე. „პირველი, რაც გვაოცებს ენის შესწავლის დაწყების დროს, წერს ფ. დე სოსიური. ეს ის არის, რომ მეტყველისათვის არ არსებობს ენის ფაქტების თანამიმდევრობა დროში: მისთვის მოცემულია მხოლოდ მათი მდგომარეობა“¹. ამიტომ განსაზღვრავს ფ. სოსიური სინქრონიას როგორც „თანადროულად არსებულ ელემენტთა ურთიერთმიმართებას“².

ეფიქრობთ, აბსოლუტურად უდავოა დებულება, რომლის მიხედვითაც ენის ფუნქციონირებისათვის საჭირო არ არის ენის ისტორიის ცოდნა: უდავოა, რადგან ექვმიუტანელი ფაქტია, რომ ჩვეულებრივი მეტყველი დაუბრკოლებლად იყენებს ენას, როგორც ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემას. მისი ისტორიის ცოდნის გარეშე. ეს ნიშნავს: ურთიერთგაგებინების მიღწევას ენის ისტორიის ცოდნა არ სჭირდება. ჩვეულებრივმა მეტყველმა ამიტომ იღი, როგორც წესი. არც იცის. ენის ისტორიის მცოდნე ლინგვისტიც კი კომუნიკაციისათვის ენას სწორედ იმ სახით იყენებს. რა სახეც მას მოცემულ საფეხურზე აქვს. „... მეტყველისათვის მხოლოდ ის (ენის მდგომარეობა — ა. ო.) არის ნამდვილი და ერთადერთი რეალობა“³. „ენა ყოველთვის „სინქრონიულია“ იმ აზრით, რომ ის სინქრონიულად ფუნქციონირებს. ე. ი. ყოველთვის „სინქრონიზებულია“ მეტყველთან“⁴.

რადგანაც ყველაფერი ეს ასეა, ამიტომ ლინგვისტური თვალსაზრისით არაფერი შეიძლება იყოს უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე ანალიზი

¹ Ф. де Соссюр, Труды по языкознанию, М., 1977, стр. 114.

² იქვე, გვ. 124.

³ იქვე, გვ. 123.

⁴ Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история, Новое в лингвистике, вып. III, М., 1963, стр. 342.

იმ სახით, რა სახითაც ის ფუნქციონირებს. როგორც გამოიყენება ურთიერთგაგებინებისათვის თანამედროვეთა შორის და როგორც ის, მაშასადამე, მეტყველისათვის არსებობს. აი, ეს არის სწორედ ენის სინქრონიული ანალიზის არსი. მისი ჩვენთვის მისაღები განსაზღვრა ასეთია: „ენობრივ ელემენტთა გამოყოფა და მათ სინტაგმატურ და პარადიგმატურ ურთიერთმიმართებათა სრული დასასიათება... გვაძლევს ენობრივი სისტემის სინქრონიულ აღწერას. ანუ სისტემის დასასიათებას პორიზონტალურად დროის გარკვეულ მომენტში, რომლის მანძილზე ენა განიხილება როგორც უცვლელი ობიექტი“¹.

მაგრამ ენა დროის ყოველ კონკრეტულ მომენტში არის ისტორიული განვითარების შედეგი. „ენის მოცემული მდგომარეობა ყოველთვის ისტორიული ფაქტორების პროდუქტია“. წერს ფ. დე სოსური და ეს დებულება, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, ამჟამად დავას არ იწვევს². მეორე მნიშვნელოვანი ლინგვისტური ამოცანა ამიტომ ენის დიაქრონიული ანალიზია. ე. ი. ანალიზი იმ ცვლილებებისა, რომლის საფუძველზეც თანამედროვე მდგომარეობა მივიღეთ. დიაქრონია, მაშასადამე, ერთი ელემენტის, ან ელემენტთა ერთი ურთიერთმიმართების მეორით შეცვლაა დროში³. დიაქრონიული ანალიზი კი — ამ ცვლილებებისა და მათი თანმიმდევრობის შესწავლა. „სინქრონიულ სისტემათა ცვლა დროში იძლევა ენობრივი სისტემის ისტორიული განვითარების სურათს. ენობრივ სისტემათა სინქრონიული ეტაპების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის აღწერა წარმოადგენს დიაქრონიული ენათმეცნიერების ამოცანას. ამდენად, ენის დიაქრონიული ანალიზი გულისხმობს ენის ცალკეულ სინქრონიულ მდგომარეობათა თანმიმდევრული ცვლის აღწერას“⁴.

ცნობილია, რომ მე-19 საუკუნემდე ენათმეცნიერება სინქრონიული ხასიათისა იყო, რადგანაც არ არსებობდა ენის ისტორიის კვლევის მეოოდებო და ხერხები. მე-19 საუკუნის დასაწყისთან არის დაკავშირებული ისტორიულ-მედარებითი მეთოდის — ენის ისტორიის შესწავლის მძლავრი საშუალების — ჩამოყალიბება, რასაც ბუნებრივად მოჰყვა, ერთი მხრივ, დიაქრონიული კვლევა-ძიებით უდიდესი დაინტერესება. ხოლო, მეორე მხრივ, სინქრონიული ანალიზისადმი ინტერესის შენელება. ამან განაპირობა, არსებითად, ტოლობის ნიშნის დასმა ენათმეცნიერებასა და ენის ისტორიას შორის და, ამდენად, მთელი ყუ-

¹ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაური ქართულენოვანი, 1965, გვ. 1.

² იხ. მაგ., ე. კოსერიუ, დასახ. ნაშრ., გვ. 310.

³ ფ. დე სოსური, დასახ. ნაშრ., გვ. 124.

⁴ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 1.

რადღებაც დიაქრონიულ ანალიზზე გადატანა. როგორც ფ. დე სოსიური თავისი თანამედროვე ლინგვისტიკის შესახებ ამბობს. იგი „წარმოქმნილთაავე თავიდან ფეხებამდე ჩაფელო დიაქრონიამი“¹, ამან კი, ფაქტობრივ, სინქრონიული ანალიზის პრობლემატიკაზე ხელის აღება გამოაწვია. შედეგად მივიღეთ ისეთი ვიზარება, როდესაც შესწავლის ობიექტად მხოლოდ ენის დროში ცვლა იქცეოდა, თვით იმ სახით კი ენა, როგორც ის ფუნქციონირებს (როგორც აზრის გამოხატვისა და ურთიერთგაგებინებისათვის გამოიყენება). ანალიზის გარეშე რჩებოდა.

ასეთი ცალმხრივობის წინააღმდეგ თავდაპირველად ყველაზე კატეგორიულად ფ. დე სოსიურმა გაილაშქრა. რადგანაც მეტყველისათვის მხოლოდ ენის სინქრონიული მდგომარეობა არის „ნამდვილი და ერთაღვერთი რეალობა“, ამიტომ, ფ. დე სოსიურის აზრით, ლინგვისტიკის უმნიშვნელოვანესი ამოცანა არის ენის სინქრონიული ანალიზი. უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე — დიაქრონიული კვლევა-ძიება.

სინქრონიისათვის უპირატესობის მინიჭება. (ე. წ. „სინქრონიის პრიმატი“), რასაც ერთგვარი გადაჭარბებაც მოჰყვა, ზემოაღნიშნული ცალმხრივობის საწინააღმდეგო ბუნებრივი რეაქცია იყო და იგი, ჩვენი აზრით. მიზნად ისახვდა არა დიაქრონიული კვლევა-ძიების უარყოფას. არამედ — სინქრონიული ანალიზის მნიშვნელობის დასაბუთებასა და ენათმეცნიერების სინქრონიისკენ შემობრუნებას. ამიტომ ფ. დე სოსიურის გამოცხადება ისტორიზმის (ენის ისტორიის კვლევის) მოწინააღმდეგედ, ვფიქრობთ, არ არის საკითხის სწორად გაგების შედეგი: არ არის არა მხოლოდ იმიტომ. რომ მას ეკუთვნის ბრწყინვალე დიაქრონიული გამოკვლევა ინდოევროპული ენების სმოვანთა თავდაპირველი სისტემის შესახებ². არამედ იმიტომაც, რომ „ზოგადი ლინგვისტიკის ქურსში“ დიაქრონიის საკითხებს დიდი ადგილი აქვს დათმობილი, და, რაც მთავარია, მრავალგზის არის ნაჩვენები დიაქრონიის არსი და მოცემულია მითითება მისი შესწავლის აუცილებლობის შესახებ: „დიაქრონიული ლინგვისტიკა სწავლობს არა ენის მოცემულ მდგომარეობაში თანაარსებული ელემენტების ურთიერთმიმართებას, არამედ ურთიერთმიმართებას თანაპირობებულ ელემენტებს შორის, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიან დროში. მართლაც. აბსოლუტური უძრავობა საერთოდ არ არსებობს... ენის ყველა მხარე იცვლება; ყოველ პერიოდს შეესაბამება ცოტად თუ ბევრად შესამჩნევი ევოლუცია... ენის ნაკადი უწყვეტად მიედინება დროში“³. რაც უფრო რთულად და მკაცრად

¹ ფ. დე სოსიური. დასახ. ნაშრ., გვ. 115.

² Ф. де Соссюр, Мемуар о первоначальной системе гласных в индоевропейских языках, Труды по языкознанию, М., 1977, стр. 302-557.

³ Ф. де Соссюр, Труды по языкознанию, 1977, стр. 178.

არის ორგანიზებული მნიშვნელობათა სისტემა, სწორედ ამ სირთულის გამო არის უფრო აუცილებელი მისი ორივე ღერძის (სინქრონიზა და დიაქრონიის — ა. ო.) თანამიმდევრული შესწავლა¹, „ზნობრად ამტკიცებენ. რომ არაფერია უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე მოცემული მდგომარეობის გენეზისის შეცნობა, ეს გარკვეული აზრით სწორია: მოცემული მდგომარეობის შემქმნელი პირობები გვიხსნის მის ქეშმარიტ ბუნებას და გვიცავს გარკვეული ილუზიებისაგან“².

როგორც ვხედავთ, ფ. დე სოსიურის დიაქრონიული კვლევა-ძიების მოწინააღმდეგედ მიიწვევა არ არის მართებული, და არა მარტო ფ. დე სოსიურისა, არამედ — არც იმ ლინგვისტებისა, რომელთა კვლევის ძირითადი ობიექტი ენის თანამედროვე მდგომარეობაა, რამდენადაც სინქრონიის სფეროში მუშაობა, თავისთავად, არ ნიშნავს დიაქრონიის უარყოფას (ისევე როგორც, მაგ., ლექსიკის ან ფონოლოგიის სფეროში მუშაობა არ ნიშნავს გრამატიკის უარყოფას). ეს ითქმის განსაკუთრებით ისეთ ენათმეცნიერთა შესახებ, როგორიც არის, მაგ., ლ. ბლუმფილდი. რომლის შრომებშიც შედარებით მეთოდს სათანადო ყურადღება ექცევა³ და სადაც მართებულად არის გაგებული ისტორიულ-შედარებითი ლინგვისტიკის არსი, მისი მნიშვნელობა და ამოცანები⁴.

ჩვენ ვემყარებით თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებულ ზღბედულებას, რომლის პახედვითაც მნიშვნელოვანი ამოცანაა ენის როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული ანალიზი. ეს კი დაძლევა იმ ცალმხრივობისა, რომელსაც ისტორიულად ჰქონდა ადვილი (ჯერ ლინგვისტიკა მხოლოდ სინქრონიული ხასიათისა იყო. შემდეგ კი ენათმეცნიერება ენის ისტორიას გაუტოლდა). თუ ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ, ცხადია, ჩვენთვის მისაღებია დებულება: ლინგვისტიკა როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის შესახებ, ვერ შემოიფარგლება ენის მეცნიერული შესწავლისას მხოლოდ ენის ისტორიის შესწავლით ან კიდევ მხოლოდ ენის სისტემის აღწერით ანალიზით: ენის მეცნიერული შესწავლა ენის ისტორიასაც გულისხმობს და აღწერით ანალიზსაც“⁵.

აქ კი დგება სინქრონია-დიაქრონიის არსისა და მათი ურთიერთმიმართების საკითხი.

1 Ф. де Соссюр, Труды по языкознанию, 1977, зб. 114.

იქვე, გვ. 123.

3 Л. Блумфильд, Язык, М., 1968, გვ. 328-352.

4 შტრ. А. С. Чикобава, «Введение в общерусско-кавказское языкознание: общие принципы и основные положения», იბერო-კავკასიური ენათმეცნიერების წელაწდულო, VII, 1980, გვ. 11-12; ა. ჩიკობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II, 1983, გვ. 332-336.

5 ა. ჩიკობავა, „წელაწდულო“, მისი მიზანი და ზოგადლინგვისტური საფუძვლები, იბერო-კავკასიური ენათმეცნიერების წელაწდულო, I, 1974, გვ. 20.

ფ. დე სოსიური სინქრონიასა და დიაქრონიას ანალიზის ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ორ სხვადასხვა ასპექტად მიიჩნევდა: სინქრონიის მკვლევარმა „თვალი უნდა დასუქოს იმაზე, თუ როგორ მივიღეთ იგი და უგულებელყოს დიაქრონია. მხოლოდ წარსულის უგულებელყოფით არის შესაძლებელი მეტყველის ცნობიერებაში ჩაწვდომა. სინქრონიაში ისტორიის შედწევის მხოლოდ თავგზის აბნევის გამოწვევა შეუძლია“¹, „სინქრონიულ მოვლენას არაფერი აქვს საერთო დიაქრონიულთან“². „ორი თვალსაზრისის — სინქრონიულისა და დიაქრონიულის — დაპირისპირებულობა სრულიად აბსოლუტურია და იგი ვერ ითმენს კომპრომისს“³.

მომდევნო პერიოდში ეს თვალსაზრისი ცხარე კრიტიკის საგნად იქცა, მაგრამ კრიტიკა სხვადასხვამხრივ წარიმართა, რის საფუძველზეც ჩამოყალიბდა ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულება. ერთი მათგანის მიხედვით, სინქრონიული ანალიზისათვის აუცილებელია დიაქრონიის გათვალისწინება, ამის გარეშე ის „გაუგებარ ფაქტთან მუქანიკურ რეგისტრაციად“ იქცევა. მეორე შეხედულების მიხედვით კი სინქრონიული ანალიზი დიაქრონიულისაგან დამოუკიდებელი ამოცანაა. დიაქრონიული ანალიზი კი სინქრონიული ანალიზის შედეგებიდან ამოსვლით იწყება.

პირველი შეხედულების არსი კარგად ჩანს შემდეგი გამონათქვამებიდან: „... ენის არსებობის ყოველი საფეხური ასახავს სხვადასხვა მხარის განვითარების სხვადასხვა საფეხურს: არქაიზმთა და ინოვაციათა თავისებურ შენაშავს წარმოადგენს. ეს ნიშნავს: თავისებური ისტორიული განვითარების შედეგთან აქვს საქმე ენობრივი სისტემის აღმწერს, სულ ერთია, რა მომენტშიც იქნება აღებული ენის სისტემა. თუ აღწერა ნიშნავს ენის სისტემაში ენობრივი ფაქტის კანონზომიერი ადგილის ჩვენებას, სხვანაირად რომ ვთქვათ, თუ აღწერა მიზნად ისახავს სისტემის კანონზომიერებას, ისტორიის დახმარებას საჭიროებს. ისტორიას ვერ მოსწყდება. ისტორიისაგან დამოუკიდებელი ვერ იქნება და, მაშასადამე, ისტორიას შეუძლებელია დაუპირისპირდეს. აღწერა ისტორიის დახმარებას ფაქტობრივ იყენებს, ემყარება ისტორიას“⁴. „ისეთი დინამიკური სისტემის შესწავლისას, როგორიცაა ენა, ისტორიული მიდგომა, ისტორიზმის პრინციპი, ეს

¹ ფ. დე სოსიური, დასახ. ნაშრ., გვ. 114-115.

² იქვე, გვ. 124.

³ იქვე, გვ. 116.

⁴ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერება, როგორც ინტეგრალური მეცნიერება ენის შესახებ, თანამედროვე ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საფუძვლები, II, 1967, გვ. 8-9.

არის — არა კონიუნქტურული შემთხვევითობა. არა-
ნელა შეთოდოლოგიური აუცილებლობა. ენის სისტე-
მის სხვადასხვა რგოლი ერთნაირად და ერთდროულად არ იცვლება:
ენის სისტემაში, მისი არსებობის ნებისმიერ პერიოდში სხვადასხვა
ჭრანოლოგიური სიძველის მოვლენები გვაქვს, მოვლენები, რომლებიც
სრულდება არ არის სინქრონიული. ეს იმას ნიშნავს, რომ შეუძლე-
ბელია ენის სისტემის გაღება მისი ისტორიის გათვალისწინებლად:
სისტემა დამოკიდებულია ისტორიაზე¹, „სის-
ტემის აღწერა ვერ უგულებელყოფს ისტორიას,
თუმცა არ სურს გადაიქცეს გაუგებარ ფაქტთა
მექანიკურ რეგისტრაციად. ამით დასტურდება, რომ
ენის სისტემა დამოკიდებულია მის ისტორიაზე. სხვა სიტყვებითაა რომ
ვთქვათ, — დასტურდება ისტორიის წამყვანი როლი ენის მეცნიერულ
შეყენებაში. ეს პრინციპული მნიშვნელობის მქონე გარემოებაა დე
სოსიურის კონცეფციაში არ არის გათვალისწინებული. შეუმჩნეველი
რჩება იგი იმ შეხედულებებშიაც, რომლებიც დე სოსიურის დებულე-
ბებზეა გამომდინარეობენ“².

ეს თვალსაზრისი, როგორც ვხედავთ. ემყარება უკომპრომისო დე-
ბულებას: სინქრონიული ანალიზისათვის აუცილებელია „დიაქრონიის
დახმარება“, ამის გარეშე ის „გაუგებარ ფაქტთა მექანიკურ რეგისტრა-
ციად“ იქცევა.

„ისტორიის დახმარება“ სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, გარდა ისე-
თი ვითარების გათვალისწინებისა, რომელსაც მხოლოდ ისტორიულად
ქმნდა ადგილი. ეს „დახმარება“, ამრიგად, სინქრონიაში დიაქრონიის
ელემენტების შემოტანაა, თანამედროვე ვითარების იმის მიხედვით და-
ხასიათებაა, როგორიც ის იყო ისტორიულად, და როგორიც არ არის
ამჟამად.

ე. წ. „ისტორიის პრინციპი“, მაშასადამე, გულისხმობს არა მხო-
ლოდ ენის ისტორიის კვლევის აუცილებლობის აღიარებას (ეს, რამდე-
ნაღაც ჩვენთვის არის ცნობილი, თანამედროვე ენათმეცნიერებაში
დავას არ იწვევს), არამედ, უწინარეს ყოვლისა, — სინქრონიულ ანა-
ლიზში დიაქრონიის ელემენტების შემოტანას. ეს კი, ფაქტობრივ, სინ-
ქრონია-დიაქრონიის გამიჯვნის საწინააღმდეგო მოთხოვნაა და მას.
არსებითად, სინქრონიის, როგორც მეცნიერული ანალიზის ერთ-ერთი
ასპექტის. უარყოფამდე მივყავართ.

1 ა. ჩიქობავა, „წელაწდელი“, მასი მიზანი და ზოგადლინგვისტური
საფუძვლები, იკვ. I, 1974, გვ. 18-19.

2 ა. ჩიქობავა, თანამედროვე ენათმეცნიერების განვითარების გზები. თა-
ნამედროვე ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საკითხები, I, 1966,
გვ. 174-175.

სინქრონიზის, როგორც ლინგვისტური ცნების. არსა, ენათმეცნიერებაში მისი არსებობის მთელ მანძილზე. არის არა თანადროული წარმომავლობის ელემენტთა ერთობლიობის აღნიშვნა, არამედ — აღნიშვნა თანაარსებულ და ურთიერთშეპირობებულ ელემენტთა სისტემისა იმის მიუხედავად, თუ როდის არის წარმოქმნილი მისი ცალკეული ელემენტები¹. ამიტომ ენობრივ სისტემაში თანაარსებულ ერთეულთა არასინქრონიულად მიჩნევა მხოლოდ იმის გამო, რომ ისინი „სხვადასხვა ქრონოლოგიური სიძველის მოვლენებია“, ფაქტობრივ არ არის სწორი.

რადგანაც ლინგვისტური თვალსაზრისით ენა ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემაა, ამიტომ ამ სისტემის მეცნიერული ანალიზი, უწინარეს ყოვლისა, მისი იმ სახით შესწავლას მოითხოვს, რა სახითაც ის ფუნქციონირებს. ამ სისტემაში დიაქრონიული ელემენტების შემოტანა, ელემენტებისა. რომლებიც მას ამჟამად არ მოეპოვება და რომლებიც კომუნიკაციის განხორციელებას არც სჭირდება, ამ სისტემაზე ხელოვნური ძალდატანებაა, მასში ისეთი ელემენტების შემოტანაა. რომლებიც კომუნიკაციის პროცესში ამჟამად არ მონაწილეობენ. შედეგად ვიღებთ ისეთ ვითარებას, როდესაც დიაქრონიულ ცვლილებათა საფუძველზე წარმოქმნილ ენობრივ ფაქტებსაც ისეთივე კვალიფიკაცია ეძლევა, როგორიც მათ წარმომქმნელ ფორმებს (ადამიანი თუ მაიმუნისაგან წარმოიქმნა, ამიტომ ადამიანი მაიმუნი?), როდესაც მნიშვნელოვანი დიაქრონიული ცვლილებების („ამოსავალი ვითარების დაჩრდილვის“) გამო ლინგვისტური კვალიფიკაცია არ იცვლება და, ამოყენად, ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე დადასტურებულ სხვადასხვაგვარ ფორმებს ერთნაირი კვალიფიკაცია ეძლევა. ასეთ გაგებას ემყარება, მაგ., თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ე. წ. ლოკალური ბრუნვების თანდებულებიან ბრუნვებად გამოცხადება იმის საფუძველზე, რომ ძველ ქართულში ისინი თანდებულებიან ბრუნვები იყო (დაწვრილებით ის. 1.01.3). ენობრივი ფაქტების სინქრონიული კვალიფიკაციისას „ისტორიზმის“ ამგვარ მოთხოვნას, როგორც ვხედავთ, აშკარა ანტიისტორიზმამდე მივყავართ. ეს ანტიისტორიზმი კი იმაში გამოიხატება, რომ ენობრივი ფაქტების კვალიფიკაციისას ისტორიულად მომხდარ მნიშვნელოვან ცვლილებებს ყურადღება არ ექცევა².

აქ კი ბუნებრივად ისმის კითხვა: „ისტორიის დახმარების“ გარეშე

¹ უფრო დაწვრილებით ის. ა. ბენიანი, *ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები*, 1978 გვ. 7-8.

² ის. გ. მაქავეარიანი, *შანიძის გრამატიკული კონცეფციის ზოგიერთი საკითხი სტრუქტურული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, ორთონი*, 1967, გვ. 59-60.

ჩატარებული სინქრონიული ანალიზი არის თუ არა „გაუგებად ფაქტთა მექანიკური რეგისტრაცია?“

არის, თუეი „სისტემის აღწერას“ სინქრონიული ანალიზის ცნობილი ხერხები არ უდევს საფუძვლად და, თუ ის ენობრივი ელემენტების უბრალო კონსტატაციაა: მაგრამ არ არის, თუეი იგი დამყარებულია სინქრონიული ანალიზის ამოცანების სწორად გაგებაზე, მისი მეთოდებისა და ხერხების საფუძვლიან ცოდნასა და მართებულად გამოყენებაზე: ე. ი. თუეი მოცემულია ენობრივი ელემენტების არა უბრალო „რეგისტრაცია“. არამედ მათ შორის ურთიერთკავშირისა და ურთიერთშეპირობებულობის რთული მექანიზმის საფუძვლიანი ლინგვისტური ანალიზი. კონსტატაცია, მაგ., იმისა, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ზმნის მხ. რიცხვის ფორმაში *ს₃* მორფემა წარმოდგენილია /-ს/, /-ა/, /-ო/ ვარიანტებით. მართლაც ფაქტების უბრალო „რეგისტრაცია“: მაგრამ დადგენა იმ რთული მექანიზმისა, რაც თითოეული მათგანის გამოვლენას განსაზღვრავს. საკმაოდ რთული ლინგვისტური ამოცანა! (ამ სირთულის შედეგია, რატომაც ჩანს, საკითხის ერთგვარი გაბუნდოვანება, რამაც ბოლო ხანებში იჩინა თავი და, რასაც, ჩვენი აზრით, სინქრონიული ანალიზის პრინციპთა არასათანადოდ გააზრებამ და მათი არასინქრონიული ხერხებით შეცვლამაც შეუწყო ხელი)². ასევე, ფიქსირება თანამედროვე სვანურში ზმნისწინებისა და პირის ნიშნების სახესხვაობებისა ფაქტების უბრალო „რეგისტრაცია“. მაგრამ მათი ურთიერთკავშირისა (და ურთიერთშეპირობებულობის რთულ მექანიზმში გარკვევა, აღმოჩენა და ჩამოყალიბება იმ რთული დისტრიბუციული წესებისა, რაც მათ გამოვლენას განსაზღვრავს³, ასევე ძალიან ძნელად მისაღწევია, მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანი. ლინგვისტური ამოცანა.

ლინგვისტური კვლევა-ძიების პრაქტიკა გვიკარნახებს, რეალური ვითარების ასახვა დავინახოთ ფ. დე სოსიურის დაკვირვებაში: „სტატისტიკურ ლინგვისტიკაში მუშაობა გაცილებით უფრო ძნელია, ვიდრე მუშაობა ენის ისტორიაში“⁴.

და მართლაც, თუ სწორია დებულება: „სტატისტიკური ანალიზის ერთ-ერთი სიძნელის სათავე შესასწავლი ობიექტის სირთულეშია“⁵, მაშინ ამ რთული „ობიექტის“ მეცნიერული ანალიზი იმ სახით, რა სახეც მას

¹ იხ., მაგ., ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 57-61.

² იხ., მაგ., გ. გოგოლაშვილი, სუბექტური მესამე პირის -ს, -ა, -ო სუფიქსთა განწილებისათვის ახალ ქართულში, საენათმეცნიერო ძეგანი, 1983, გვ. 46-53.

³ იხ. ა. ონიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 75-96.

⁴ ფ. დე სოსიური, დასახ. ნაშრ., გვ. 133.

ა. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება, II, 1983, გვ. 328.

მოცემულ საფეხურზე აქვს. შეუძლებელია „გაუგებარი ფაქტების მე-
ქანიკური რეგისტრაცია“ იყოს (თუ, რა თქმა უნდა, ანალიზი მართლა
მეცნიერულ მოთხოვნილებათა დონეზე დგას).

მტკიცება იმისა, რომ სინქრონიული ანალიზი დიაქრონიის დაუხ-
მარებლად შეუძლებელია, ნიშნავს. ერთი მხრივ, ენის იმ სახით შეს-
წავლის შესაძლებლობის უარყოფას. რა სახითაც ის ურთიერთგაგები-
ნენისათვის გამოიყენება. და, მეორე მხრივ, სინქრონიის, როგორც
კვლევა-ძიების მეცნიერული ასპექტის, უარყოფას: თუმცა ამ საკი-
თის შესახებ გაკეთდა არა ერთი, არამედ — ორი ძნელადშესათვისე-
ბელი დასკვნა: 1. ისტორიზმის პრინციპი სრულიადაც არ გამორი-
ცხავს ენის სისტემის აღწერითი ანალიზის აუცილებლობას, არა-
მედ გულისხმობს მას ამოსავალ პუნქტად¹, „... ლინგვისტიკა... ვერ
შემოიფარგლება ენის მეცნიერული შესწავლისას მხოლოდ ენის
ისტორიის შესწავლით ან კიდევ მხოლოდ ენის სისტემის
აღწერითი ანალიზით: ენის მეცნიერული შესწავლა ენის
ისტორიასაც გულისხმობს და აღწერით ანალიზსაც“²
და 2. „ისტორიზმის გარეშე არ არსებობს მეცნიერება ენის შესახებ.
ენათმეცნიერება მიიწეს ისტორიზმი — ესაა მხოლოდ აღწერითი გრამა-
ტიკა და ენის ფილოსოფია. — ერთი სიტყვით, ის, რაც ჯერ კიდევ ენის
წესახებ მეცნიერების წარმოშობამდე არსებობდა“³.

უფრო გვიან კი სინქრონიის, როგორც მეცნიერული კვლევის ას-
პექტის, პირდაპირი და არაორაზროვანი უარყოფის ცდაც გაჩნდა:
„... ობიექტურ რეალობაში სტატიკა არ არსებობს. ამდენად, როგორც
ონტოლოგიური ცნება, სტატიკა იმთავითვე გამორიცხულია. უაზრო-
ბაცაა ამის დაშვება: ეს იგივეა, არარსი გავიხადოთ კვლევის საგნად“⁴.
„... ენა არსებობს ორ განზომილებაში, ეს ორი განზომილება შესაბა-
მისად დროისა და სივრცის ზოგადფილოსოფიური არსის კონკრეტულ-
ენობრივი გამოვლინებაა. ამის თანახმად უნდა წარიმართოს მათი
კვლევა. თითოეულ მათგანს, გარდა თავისი ობიექტისა, კვლევის თა-
ვისი ასპექტიც შეესაბამება. ნათქვამი სრულიად არ გულისხმობს მათი
დაცილების აუცილებლობას: არამეტუ აუცილებლობას. შესაძლებ-
ლობებსაც კი! ყოველი საგანი არსებობს დროსა და სივრცეში (და
არა რომელიმე მათგანში ცალ-ცალკე). ყოველი ენა არსებობს სინქ-
რონიულად და დიაქრონიულად, და არა რომელიმე ერთი განზომი-

¹ ა. ჩიქობავა, „წელიწადული“, მისი მიზანი და ზოგადლინგვისტური სა-
ფუძვლები. იეწ. 1, 1974 გვ. 19.

² იქვე, გვ. 20.

³ ა. ჩიქობავა, თანამედროვე ენათმეცნიერებას განვითარების გზებზე,
თბილისი, 1966. 1. გვ. 182.

⁴ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის
პრინციპები, 1980, გვ. 51.

ლების მიხედვით მეორესაგან დამოუკიდებლად. მათი ერთობლიობის
 ათვალისწინება ეაის თავისთავად დინამიკაში შესწავლის ერთ-ერთი
 უპირველესი პირობაა: დროის ფაქტორის ჩამოცილება ენის „უძრავ-
 ბობის“ აღიარებას უდრის, სივრცის ფაქტორისაგან გამოორიდება ფრავ-
 მენტულობისაგან გვიბიძგებს. შეუძლებელია დინამიკაში სივრცული
 თანაარსებობის ფაქტორის გამოორიცხვა (რადგან ყველა და ყველაფე-
 რი არსებობს მხოლოდ სხვასთან მიმარებაში). ისევე, როგორც სივრ-
 ცულ თანაარსებობაში დინამიკის ფაქტორის უგულებელყოფა¹:
 „... იგი (დიაქრონია -- ა. თ.) მდგამ თან ახლავს მოქმედ სისტემას“²:
 „ამ შემთხვევაში, როცა სინქრონია და დიაქრონია მყოფობის (ყო-
 ფიერების) საბუთად მიიჩნევა, იმთავითვე წარმოიხდება ის შინაგანი
 წინააღმდეგობა, რომელიც საკითხის ამგვარი თვალსაზრისით განხილ-
 ვას ახლავს თან. ეს იგივეა, რომ სტატია და დინამიკა (უძრავობა და
 მოძრავობა) განვიხილოთ როგორც თანაბარი (და, ამდენად, ანტიპოდუ-
 რი. ურთიერთგამომრიცხველი) მონაცემები. სტატია და ევოლუცია
 უპირისპირდება და ეწინააღმდეგება ერთმანეთს. ამიტომაც შეუძლებე-
 ლია ერთდროულად ერთ ობიექტში იყოს ორივე წარმოდგენილი.
 ერთი და იმავე ობიექტის არსს წარმოადგენდეს ორივე. სინამდვილეში
 ეს, რა თქმა უნდა, ასე არ არის. რეალურად გვაქვს მხოლოდ დინამიკა.
 მხოლოდ მოძრავობა, ევოლუცია. რომელიმე მომენტში ევოლუციის
 „სეგმენტირება“ და ნებისმიერი „სეგმენტის“ გამოცალკევება შე-
 მიფიცირება სამეცნიერო ტერმინებში იძლევა სტატიკის (უძრავობის)
 ილუზიას. რასაკვირველია, რეალურია ის ფაქტი, რომ მოძრავობის
 დროს რომელიმე წერტილში აუცილებლად იმყოფება საგანი (გავიხი-
 სენოთ ძენონის ისრის მაგალითი). მაგრამ საქმე ისაა: რომ ამ წერტი-
 ლის გამოცალკევება მოძრავობიდან რეალურად შეუძლებელია. რად-
 გან იგი განუყოფელი შემადგენელი ელემენტია მოძრავობისა: მოძრავ-
 ბობას ამ წერტილების რაოდენობრივი ჯამი კი არ ქმნის (მაშინ მივიღებ-
 დით პარადოქსს: უძრავობათა ჯამი ქმნის მოძრავობას), არამედ ამ წერ-
 ტილებში ობიექტის გადანაცვლებათა თვისობრივი ერთობლიობა.
 კვლევის მიზნებისათვის შესაძლებლად ითვლება ამ პირობითად არსე-
 ბული წერტილის გამოყოფა მთლიანობიდან და მისი პრეპარირება.
 მაგრამ ამ დროს აუცილებელია ეს წერტილი (სეგმენტი) განვიხილოთ
 როგორც შედეგი წინარე მოძრავობისა და წარმომშობი მომთვენისი.
 ე. ი. მოძრავობიდან ამოსვლით განვიხილოთ პირობითი უძრავობა (და
 არა პირიქით)... სტატია და დინამიკა ობიექტის მყოფობის (ყოფი-
 ერების) ორი სახე კი არ არის. ანუ: ორი მყოფობა (ყოფიერება) კი
 არ არის. არამედ ერთი და იმავე მყოფობის ორგვარი გამოვლინება,

¹ ბ. ჯორბეგაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის
 პრინციპები, 1960, გვ. 54.

² იქვე, გვ. 55.

შეპრობებული თვით დინამიკის შინაგანი თავისებურებით... დიაქრო-
ნა არის ობიექტის ევოლუციური პოტენციის გამოვლინება, სინქრო-
ნა — ობიექტის შინაგან მიმართებათა გამოვლინება მოცემულ მო-
მენტში“¹.

აქ, როგორც ვხედავთ, უარყოფილია, ერთი მხრივ, სინქრონიის (და,
ამდენად, დიაქრონიისაც), როგორც ლინგვისტური კვლევის დამოუკი-
დებელი ასპექტის, გამოყოფის შესაძლებლობა, რაც სინქრონია-დიაქ-
რონიის გაუმიჯნავდ შესწავლის მოთხოვნას ემყარება, და, მეორე
მხრივ, შესაძლებლობა სივრცეში განსხვავებული ერთეულების (ვთქვათ,
ლიალებქების) ერთმანეთისაგან გამოჩენისა. ამას კი საფუძვლად უდევს
დებულება: „დროის ფაქტორის ჩამოცილება ენის „უძრავობის“ აღი-
არებას უდრის. სივრცის ფაქტორისაგან გამორიდება ფრაგმენტულო-
ბისაქენ გვიბოძებს“. შედეგად ვიღებთ კვლევის ისეთ ობიექტს, სადაც
თანაბარი უფლებით შემოდის თანამედროვე სალიტერატურო ენ-ს,
ამ ენის ნებისმიერი დიალექტის, ან განვითარების ნებისმიერი საფე-
ხურის, ენობრივი ელემენტები და თვით რეკონსტრუირებული ფორ-
მებიც კი.

ლინგვისტიკის განვითარების თანამედროვე საფეხურზე ამგვარ სა-
კითხებზე მსჯელობა, ალბათ, არ არის ბუნებრივი, მაგრამ რადგანაც
აღნიშნული ავალსაზრისი მაინც არსებობს, შევეცადოთ ბოლომდე გა-
ვერკვეთ მის არსში.

ენათმეცნიერებაში, როგორც ცნობილია, სადავო არასდროს ყო-
ფილა, რომ ენა დინამიკური, დროში მუდმივად ცვალებადი ფენო-
მენია: არც იმაზე დავობს ვინმე, რომ ენა, თავისი განვითარების ყო-
ველ კონკრეტულ საფეხურზე, ისტორიული განვითარების შედეგია,
„ენის მოცემული მდგომარეობა ყოველთვის ისტორიული ფაქტორე-
ბის პროდუქტია“ (ფ. დე სოსიური). ამის მიუხედავად, სინქრონიის
ამგვარი უარყოფა, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, აქამდე არა-
ვის მოსვლია აზრად. თვით პ. პაულიც კი, რომელიც, როგორც ცნო-
ბილია, ტოლობის ნიშანს სვამდა ენათმეცნიერებასა და ენის ისტო-
რიის შორის. პირდაპირ წერდა: „ისტორიული გრამატიკა
წარმოიშვა ძველი, წმინდა აღწერითი გრამატიკისაგან და ბევრი
რამ მიიღო მისგან მემკვიდრეობით. ყოველ შემთხვევაში მან მთლი-
ანად შემოინახა გადმოცემის ძველი ფორმა. ისტორიული გრამატიკა,
არსებითად, პარალელურ აღწერით გრამატიკათა შეერთებაა მხოლოდ...
ისტორიული გრამატიკა, უფრო ვიწრო გაგებითაც, გადმოცემის იმავე
საშუალებებს იყენებს: მისი აგება ხდება განვითარების სხვადასხვა
პერიოდთა აღწერითი გრამატიკების სახით... აღწერითი გრამატიკა ახ-

დენს ყველა იმ გრამატიკული ფორმისა და წესის რეგისტრაციას, რომელიც მოცემულ ენობრივ კოლექტივშია გამოყენებული მოცემულ დროს... ასეთი გრამატიკის შინაარსს შეადგენენ არა ფაქტები, არამედ მხოლოდ ფაქტებზე დაკვირვებიდან მიღებული აბსტრაქციები. ეს აბსტრაქციები განვითარების სხვადასხვა პერიოდისათვის 'კვლასხვაგვარი აღმოჩნდება. მათი შედარება გვიჩვენებს, რომ ენაში ცვლილებები მომხდარა. ეს შესადარებელ პერიოდებს შორის შესატყვისობათა გამოვლენის შესაძლებლობასაც კი გვაძლევს" ¹.

მართალია, ენის ისტორიის კვლევისათვის პ. პაულს მხოლოდ ასეთი სამუშაოს ჩატარება საკმარისად არ მიაჩნია (და ეს ბუნებრივია, ჩადგანაც დიაქრონიული ანალიზის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ანოცანა ურთიერთმომდევნო მდგომარეობებს შორის მიმართების დადგენაცაა). მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარი ის არის, რომ პ. პაული ენის სინქრონიული ანალიზის შესაძლებლობას უშვებს, ანალიზისას, რომელსაც, მისი აზრით, დიაქრონიული კვლევა-ძიება ემყარება.

იმის გამო, რომ ენობრივი სისტემა, ჩვეულებრივ, ნელი ტემპით იცვლება, იმდენად ნელი ტემპით, რომ მეტყველისათვის ის თითქმის მუდამ შეუქმნეველი რჩება, შესაძლებლად მიიჩნევენ ცალკეულ სინქრონიულ საფეხურთა (ენის ცალკეულ მდგომარეობათა) გამოყოფას. რომელთა შიგნითაც ენა შედარებითი უცვლელობით (ან მინიმალური ცვალებადობით) ხასიათდება. ეს საფეხურები, მაშასადამე, განიხილება დროში ცვლილებების გაუთვალისწინებლად. ჟერ კიდევ ფ. დე სოსურის მიუთითებდა სამართლიანად: „ენის მდგომარეობა არ არის ნათქვამი ფერტილი. ეს არის დროის ცოტად თუ ბევრად ხანგრძლივი მონაკვეთი, რომლის მანძილზე წარმოქმნილი ცვლილებებიც სრულიად უმნიშვნელოა. დროის ეს მონაკვეთი შეიძლება უდრიდეს ათ წელს, ერთი თაობის ცხოვრებას, ერთ საუკუნეს და შეიძლება მეტსაც. ხდება ისეც, რომ შედარებით ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ენა თითქმის არ იცვლება, შემდეგ კი რამდენიმე წელიწადში განიცდის მნიშვნელოვან ცვლილებებს. ერთ პერიოდში თანაარსებული ორი ენიდან ერთმა შეიძლება ძლიერი ევოლუცია განიცადოს. მეორე კი თითქმის უცვლელი დარჩეს: მეორე შემთხვევაში შესწავლა აუცილებლად სინქრონიული იქნება. პირველ შემთხვევაში კი დიაქრონიული მიდგომა გახდება საჭირო. აბსოლუტური მდგომარეობა განისაზღვრება სრული უცვლელობით. მაგრამ რამდენადაც ენა მუდამ იცვლება, თუნდაც მინიმალურად, ამდენად ენის მდგომარეობის შესწავლა პრაქტიკულად უმნიშვნელო ცვლილებათა უგულებელყოფას ნიშნავს. მსგავსად ისეთი ვითარებისა, როდესაც ზოგიერთი ოპერაციის, მაგ., ლოგარითმთა გამოთვლის, დროს მათემატიკოსები უგულებელყოფენ

¹ Г П а у л ь, Принципы истории языка, М., 1960, стр. 45-46.

უსასრულოდ მცირე ოდენობებს... ცნება „ენის მდგომარეობისა“ არ შეიძლება არ იყოს დაახლოებითი. სტატიკურ ლინგვისტიკაში, ისევე როგორც მეცნიერებათა უმრავლესობაში, ამოსავალ მონაცემთა პირობითი გამარტივების გარეშე მეცნიერული მსჯელობა სრულიად შეუძლებელია“¹.

მეცნიერული კვლევა-ძიების პრაქტიკით ნაკარნახევი ეს შეხედულება მიზნად ისახავს ენის იმ სახით შესწავლის წანამდღვრების შექმნას, როგორც ის მეტყველისათვის არსებობს და, მაშასადამე, როგორც ის ურთიერთგაგებინების ფუნქციას ასრულებს.

არაფერია ამიტომ მოულოდნელი იმაში, რომ, ვითარებაში სწორად გარკვევის შემთხვევაში, ამ შეხედულებას თანამედროვე ენათმეცნიერებაშიც უყოყმანოდ იზიარებენ და შემოქმედებითად იყენებენ: „ენის განვითარება თავისთავად უწყვეტად მიმდინარეობს; სინამდვილეში ჩვენ გვაქვს გარკვეული ენობრივი სისტემის უწყვეტი ტრანსფორმაცია დროში. მაგრამ ამ ტრანსფორმაციის აღწერის მიზნით მკვლევარი იძულებულია განვითარების უწყვეტი ხაზის დანაწევრება მოახდინოს და ენის ცალკეული. დისკრეტული მდგომარეობანი განიხილოს ერთმანეთის მიყოლებით. რაც უფრო მცირეა ქრონოლოგიური მანძილი აღსაწერ მდგომარეობებს შორის, მით უფრო სრულია განსახილველი ენის ისტორიის აღწერა“².

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში სინქრონიის რეალურობა აღიარებულია იმის მიუხედავად, რომ სინქრონია-დიაქრონიის სოსიური-სეული ანტინომია, არსებითად, უარყოფილია; ე. კოსერიუ, მაგ., წერს: „ენა ფუნქციონირებს სინქრონიულად, მაგრამ წარმოიქმნება დიაქრონიულად. ამის მიუხედავად ეს ტერმინები ანტინომიური და ურთიერთწინააღმდეგობრივი არ არის, რამდენადაც წარმოქმნა ფუნქციონირებისათვის ხორციელდება. ამიტომ სინქრონიისა და დიაქრონიის შემსწავლელი გამოკვლევები, რომლებიც თავისი არსით განსხვავებული არიან ერთმანეთისაგან, უნდა ვარაუდობდნენ აღნიშნული ანტინომიის, როგორც ასეთის, დაძლეvas“³.

ისტორიულად ცვალებადი, დინამიკური კატეგორია არის არა მხოლოდ ენა, არამედ — ნებისმიერი სხვა საზოგადოებრივი მოვლენაც. საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციები, როგორც ცნობილია, საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურებს წარმოადგენენ (ამის მსგავსად ცალკეული სინქრონიული მდგომარეობებიც, მაგ., ძველი ქართული, საშუალო ქართული, ახალი ქართული, ენის განვი-

¹ Ф. де Соссюр, Труды по языкознанию, М., 1977, стр. 133—134.

² თ. გამყრელიძე, გ. მაქაქარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულ ენებში, 1965, გვ. 1.

³ Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история, М., 1963, стр. 335.

თარგმანის საფუძვლებია). ამ ფორმაციებისა და მათი ცალკეული ეტაპების არსი და სტრუქტურა, მათი ცვალებადი ბუნების მიუხედავად, მუდამ იყო საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ანალიზის ობიექტი. არავის მოსვლია, მაგ., აზრად, რომ თანამედროვე სოციალისტური თუ კაპიტალისტური სისტემები იმ სახით, რა სახეც მათ მოცემულ საფუძვრზე (ვთქვათ, ამჟამად) აქვთ, არარსად გამოეცხადებინა და მათი რაობისა და სტრუქტურის შესწავლა შეუძლებლად მიეჩნია. ამიტომ გახდა სწორედ შესაძლებელი კ. მარქსის „კაპიტალის“ შექმნა. თვით ადამიანიც ისტორიული განვითარების პროდუქტია, რამდენადაც ის ადამიანის წინაპრისაგან არის წარმოქმნილი, მაგრამ სათანადო მეცნიერებები წარმატებით სწავლობენ მას როგორც ადამიანს. ყოველი ცალკეული ინდივიდი და მისი ორგანიზმი, დაბადებიდან სიკვდილამდე, როგორც ცნობილია, მუდმივ ცვალებადობას განიცდის. ამის მიუხედავად, მედიცინის მუშაეები (ვთქვათ, ქირურგები) ამ ორგანიზმის სტრუქტურას სწავლობენ სწორედ იმ სახით, რა სახეც მას მოცემულ მომენტში აქვს (სხვაგვარად მედიცინა თავის ფუნქციას ვერ შეასრულებდა). ასეთი შესწავლის შესაძლებლობაში კი, რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ეკვი არავის შეუტანია.

სალიტერატურო ენისათვის, ჩვეულებრივ, ნორმათა შემუშავებაც ხდება, ნორმა კი დროის არცთუ მცირედი მონაკვეთისათვის არის გათვალისწინებული. ის პერიოდი, რომლის მანძილზეც დადგენილი ნორმები უცვლელად რეალიზდება, თავისთავად ცხადია, მოცემული ენის ერთი განუყოფელი სინქრონიული საფეხურია.

ყველაფერი ეს იმდენად ნათელი და იმდენად უდავოა, რომ საწინააღმდეგო მოსაზრებათა წამოყენებას მხოლოდ საკითხთა გაბუნდოვანება შეუძლია, რაც, თავის მხრივ, არარეალისტური მიდგომისა და ფილოსოფიურ საკითხებში გახლართვის პირდაპირი შედეგია. საილუსტრაციოდ დავასაჩელოთ ერთი ნიმუში: ენაში სინქრონია-დი-აქრონიის ურთიერთმიმართების დასადგენად ძენონის მაგალითის მოშველიებას (მაგალითისა გასროლილი ისრის შესახებ) მხოლოდ არევე-დარევის გამოწვევა შეუძლია¹. ამისი მიზეზი ის არის, რომ ენის დიაქრონიულ ცვლასა და გასროლილი ისრის მოძრაობას სინამდვილეში არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო: გასროლილი ისრისათვის მთავარია სივრცეში მოძრაობა, დიაქრონია კი ენის დროში ცვლაა მხოლოდ; ისრის მოძრაობისა და ენის დროში ცვლის ტემპი იმდენად განსხვავებულია, რომ, დროის ერთეულებიდან ამოსვლით, ერთ მათგანში სინქრონიის გამოყოფა თითქმის შეუძლებელია, მეორეში კი, სადაც ის ათეულ ან ასეულ წლებს უდრის, საცხებიტ შესაძლებელი;

¹ შდრ. ბ. ქორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 51-52.

გასროლილი ისარი სივრცესა და დროში მოძრაობისას, არსებითად, უცვლელი რჩება, დიაქრონია კი სწორედ ცვლილებას გულისხმობს ენისას და ისიც მარტოოდენ დროში ცვლილებას. კომენტარი აქ, ვფიქრობთ, საჭირო არ არის.

სინქრონია-დიაქრონიის ურთიერთმიმართების საკითხის ასე თუ ისე გადაწყვეტა, ცხადია, ლინგვისტური კვლევა-ძიების პრაქტიკაშიც აისახება. კვლევის ამ ასპექტთა გამოჩენის უარყოფაზე დამყარებული ანალიზი, ე. ი. ანალიზი, რომელსაც პრეტენზია აქვს იყოს ერთდროულად სინქრონიულიცა და დიაქრონიულიც, თავისთავად გულისხმობს საანალიზოდ ერთდროულად და ერთნაირი ღირებულებით ისეთი ელემენტების შემოტანას, რომლებიც ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურს განეკუთვნებიან (ვთქვათ, ზოგი — ძველ ქართულს, ზოგი საშუალოს, ზოგი კი — ახალს). ეს ჩანს არა მხოლოდ კვლევა-ძიების პრაქტიკიდან, არამედ — პირდაპირი გამონათქვამებიდანაც, მაგ., გასარკვევია, რა გვაქვს ენაში საერთოდ და არა მხოლოდ მისი ფუნქციონირების რომელიმე კონკრეტულ საფეხურზე“¹. ასეთი ანალიზი კი, ფ. დე სოსიურის მოსწრებული თქმით, „აჩრდილის დაკერის სურვილის ტოლფასია“ და მას „მხოლოდ თავგზის აბნევის გამოწვევა შეუძლია“².

და მართლაც, შეუძლებელია დავა იმის წინააღმდეგ, რომ ენის განვითარება არის მისი ცალკეული მდგომარეობების თანამიმდევრობა, ანუ სხვაგვარად: დიაქრონია არის სინქრონიათა მიმდევრობა დროში. თანაც, ეს ასეა არა მხოლოდ ენაში, არამედ — ნებისმიერ საზოგადოებრივ თუ ბიოლოგიურ მოვლენაში. მაგრამ თუ სინქრონია არარსია, მაშინ არარსთა თანამიმდევრობაც, ცხადია, ასევე არარსია. არარსის შემსწავლელი „მეცნიერება“ კი, რაღა თქმა უნდა, თვითონაც არარსია. აი, აქამდე მიყვავართ სინქრონია-დიაქრონიის გამოჩენის უარყოფას, რასაც ასე პირდაპირ სხვაგან ჩვენ არსად შევხვედრივართ.

ენობრივი ელემენტი, რომელიც ისტორიულად შეიცვალა (ან დაიკარგა), სინქრონიაში, ცხადია, აღარ არსებობს, ურთიერთგაგებინების პროცესში უკვე აღარ მონაწილეობს. ანალიზის დროს სისტემაში არსებულ და არარსებულ (უკვე აღარ არსებულ) ელემენტთა ერთ სიბრტყეზე დაყენება მეთოდოლოგიურად, რასაკვირველია, მიუღებელია. ფულის დამკარგავს დაკარგული ფული უკვე აღარა აქვს და ამ ფულით ის ვერც ვერაფერს იყიდის; დაკარგული და დაუკარგავი ფულის ერთ სიბრტყეზე დაყენება ამიტომ, ცხადია, შეცდომაა.

სინქრონია-დიაქრონიის ასეთ აღრევას ენის განვითარების ცალკე-

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, 1980, გვ. 252.

² ფ. დე სოსიური, დასახ. ნაშრ., გვ. 124.

ულ საფეხურთა (ვთქვათ, ძველი ქართულის, საშუალი ქართულის, ახალი ქართულის) გამოყოფის უარყოფამდე მიყვავართ. და მაშინ, ისტორიის სიღრმეში შეუძლებელია იმ წერტილის მონახვა, სადამდეც აღწევს ჩვენი დროიდან ენა, როგორც ანალიზის ერთი განუყოფელი ობიექტი („ენა საერთოდ“). ენის უწყვეტი განვითარების პროცესში ასეთი წერტილის მონახვა შეუძლებელია თვით ფუძე ენის ქრონოლოგიურ საფეხურამდეც და იმის შემდეგაც. ვიმსჯელოთ თუნდაც კონკრეტული ნიმუშის მიხედვით: ძველი და ახალი ბერძნული, როგორც ცნობილია, არსებითად, სხვადასხვა ენათა მიმართებაში იმყოფებიან ერთმანეთთან. თუ ბერძნული ენის განვითარებაში სხვადასხვა სინქრონიულ საფეხურებს არ გამოვყოფთ, მაშინ ძველი და ახალი ბერძნული ანალიზის ერთი ობიექტი გამოგვივა. მეტი კიდევ: ამ გზით ბერძნული საერთო-ინდოევროპულ ფუძე ენამდეც ჩავა და იმის იქითაც. მივიღებთ, მაშასადამე, დროში უსაზღვროდ გადაჭიმულ „ობიექტს“, რომელსაც ბერძნული აღარც შეიძლება ეწოდოს. ასეთი „ობიექტი“ კი, როგორც ერთი მთლიანი ენობრივი სისტემა, ცხადია, არ არსებობს. მსგავსი „სისტემის“ ანალიზის მოთხოვნა ლინგვისტურ ანალიზზე ხელის აღების მოთხოვნაც არის და ანტიისტორიზმის აშკარა გამოვლინებაც, ისეთი გამოვლინება, როდესაც ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურები, — დროისა და ენობრივი თავისებურებების მიხედვით ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული ეტაპებზე, — ერთ სისტემად, ანალიზის ერთ ობიექტად ცხადდება და როდესაც, მაშასადამე, ენაში ისტორიულად მომხდარ ცვლილებებს ანგარიში არ ეწევა.

ფ. დე სოსიურის სამართლიანი შენიშვნის მიხედვით, „ენის მდგომარეობის“ ცნების განსაზღვრისას დროში ზღვარის დადება არ არის ერთადერთი სიძნელე; ასეთივე საკითხი დგება სივრცეში ზღვარის დადების დროსაც“¹. მეთოდოლოგიური მცდარობის ზარისხი ამიტომ კიდევ უფრო იზრდება მაშინ, როდესაც დროში განსხვავებულ ელემენტთა გვერდით საანალიზოდ სივრცეში განსხვავებული (ე. ი. დიალექტური) ელემენტებიც შემოდის, როდესაც სალიტერატურო ენის (ძველის თუ ახლის) ფაქტების პარალელურად ისეთი ფორმებიც დასტურდება, როგორიც არის, მაგ., აგი, ღალავს, დვია, მისაწრა, იგრძნა, ლეჟერი, ლიზლი და სხვა. დიალექტი იმიტომ არის დიალექტი, რომ იგი, მსგავსების მიუხედავად, არ ემთხვევა არც ერთ სხვა დიალექტს და, როგორც წესი, — არც სალიტერატურო ენას; ამიტომ მიიჩნევა იგი კვლევის დამოუკიდებელ ობიექტად. განსაზღვრულ თვალსაზრისში კი, სადაც დიალექტთა დამოუკიდებლად შესწავლის ცდა „ფრაგ-

¹ ფ. დე სოსიური, დასახ. ნაშრ., გვ. 134.

მენტულობის“ სახელწოდებით არის მონათლული, დიალექტოლოგია, როგორც კვლევა-ძიების დამოუკიდებელი დარგი, მთლიანად უარყოფილი გამოდის.

ამ თვალსაზრისის ბუნებრივი ნაწილია დებულება: „ისევე როგორც ენის ისტორია (ანუ: ენის ცვლა დროის თვალსაზრისით) არ ქმნის ორ განსხვავებულ ენობრივ სისტემას, ენის სივრცული ნაირსახეობანიც (დიალექტები) არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ენობრივ სისტემებს“¹.

ამ დებულებიდან ამოსვლის შემთხვევაში ახალი და ძველი (ისევე, როგორც პრეისტორიული) ბერძნული ერთი სისტემა და, ამდენად, ანალიზის ერთი განუყოფელი ობიექტი გამოდის, ისევე როგორც ასეთივე ობიექტი გამოდის სხვადასხვა დიალექტებიც (ვთქვათ ჰევსურული, გურული, ინგილოური და ა. შ.). ეს კი არის როგორც დროში (ისტორიულად), ისე სივრცეში (დიალექტებში) მომხდარ ცვლილებათა იგნორირების, ენის უცვლელობის აღიარებისა და ანტიისტორიზმის გამოვლინების სრულიად მოულოდნელი ნიმუში. მონათესავე ენები, ბოლოს და ბოლოს, ერთი ენის დროში ცვლის საფუძველზე არიან წარმოქმნილი, მაგრამ ამიტომ ისინი სხვადასხვა სისტემებს არ წარმოადგენენ?!

როგორც ცნობილია, არ არსებობს ენობრივი სისტემა, რომელიც ერთდროულად ძველი ქართულიც იყოს და ახალიც, სალიტერატურო ენაც იყოს და დიალექტებიც (ქართლურიც, კახურიც, იმერულიც, გურულიც, ჰევსურულიც და ა. შ.). ამიტომ მიიჩნევა თითოეული მათგანი ცალკე შესწავლის ობიექტად. ისეთი მასალის ანალიზი კი, სადაც ყველაფერი ეს განურჩევლად არის ჩაყრილი ერთ ქვაბში, სასურველ შედეგს, რასაკვირველია, ვერ მოგვცემს.

ნიშნავს თუ არა ყოველივე ეს, რომ ერთი ენის დროში და სივრცეში განსხვავებულ ქვესისტემათა ერთმანეთთან მიყვანა და მათი ურთიერთმიმართების დადგენა არ არის ლინგვისტური ამოცანა?

არა, არ ნიშნავს! ამ ურთიერთმიმართების კვლევა ყოველი ქვესისტემის სინქრონიული ანალიზის დასრულებისთანავე იწყება. ტიპოლოგიური ურთიერთმიმართების კვლევა ტიპოლოგიის ამოცანაა, დიაქრონიული ურთიერთმიმართებისა კი — დიაქრონიისა.

აქამდე ნათქვამი საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ: სინქრონიადიაქრონიის გაუმიჯნავად ენის აღწერის ცდა არის არა მხოლოდ ანტიისტორიზმის აშკარა გამოვლინება, არამედ, „ლოგიკურად უთაებლო

¹ ბ. ჯორბენაძე, არის თუ არა დიალექტი დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემა?, VII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებთა თეზისები, 1985, გვ. 9.

და ქაოსური აღწერაც“, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს, ე. კოსერიუ¹.

ჩვენთვის მისაღებია შეხედულება, რომლისთვისაც ამოსავალია სინქრონია-დიაქრონიის გამიჯვნა და, რომლის მიხედვითაც, სინქრონიული ანალიზის დიაქრონიულისაგან დამოუკიდებელი ამოცანაა, დიაქრონიული ანალიზის საყრდენი კი არის სინქრონიული ანალიზის საფუძველზე მიღებული შედეგები. სინქრონიული ანალიზი, არსებითად, დიაქრონიული ანალიზის პირველი და აუცილებელი საფეხურია, აქედან იწყება ენის ისტორიის სიღრმეში მიმავალი გზა². ეს შეხედულება, ნათლად ჩამოყალიბებული, ლიტერატურაში არაერთგან გვხვდება, მაგ., „სინქრონიასა და დიაქრონიას (სინქრონიულ და დიაქრონიულ ლინგვისტიკას) შორის ანტინომია, მათი ერთმანეთისაგან მოწყვეტა, არსებითად, დაფუძნებულია როგორც ისტორიის, ისე აღწერისა და ისტორიის ურთიერთმიმართების მცდარ გაგებაზე. სოსიური ფიქრობს, რომ როგორც სინქრონია უგულებელყოფს დიაქრონიას (წარსულს), დიაქრონიამაც ასევე უნდა უგულებელყოს სინქრონია („ენის მდგომარეობა). მაგრამ ამ მტკიცებათაგან მხოლოდ პირველია სწორი. მართლაც, „ენის მდგომარეობის“ სინქრონიული კვლევისას შეუძლებელია განხილულ იქნეს აგრეთვე სხვა მდგომარეობებიც და ერთ მომენტში იქნეს არეული ენის ისტორიის მთელი რიგი მომენტები; ამას შეუძლია ლოგიკურად უთავბოლო და ქაოსურ აღწერამდე მიგვიყვანოს. დიაქრონიას, პირიქით, არ შეუძლია სინქრონიის, ან უფრო ზუსტად. „სინქრონიების“, — „ენის მდგომარეობათა“ ურიცხვი რაოდენობის — უგულებელყოფა, „სინქრონიებისა“, რომლებიც მოწესრიგებული არიან ე. წ. „თანმიმდევრობათა ლერძით“. საქმე ის კი არ არის, რომ დიაქრონია დამოკიდებულია სინქრონიაზე, როგორც ასეთზე, არამედ ის, რომ დიაქრონიული კვლევა-ძიების დროს სინქრონიის უგულებელყოფა ნიშნავს ენის, როგორც დროში უწყვეტად განვითარებადი ერთეულის. უგულებელყოფას, ე. ი. საკვლევი ობიექტის გარეშე დარჩენას. ენის ისტორიის ერთი მომენტი სხვა მომენტთა გაუთვალისწინებლად შეიძლება აღიწეროს ისევე, როგორც ნაწილი შეიძლება ჩამოსცილდეს მთელს, ან ერთი ეტაპი — მთელ პროცესს. მაგრამ მთელის აღწერისას მის ნაწილთა უგულებელყოფა არ შეიძლება, პროცესის აღწერისას კი — მისი ეტაპებისა. ამგვარადვე, „სისტემატიზაციის“ კვლევისას შეუძლებელია ამ სისტემატიზაციის მომენტთა უგულებელყოფა. აღწერა „დამოუკიდებელია“ ისტორიისაგან იმ აზრით, რომ პირველი არ შეიცავს მეორეს თავის თავში; მომენტის აღწერა

¹ Э. Косериу, Синхрония, диахрония и история, стр. 341.

² იხ. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 5-8.

ისტორიული ობიექტის განვითარებაში უკვე ნიშნავს ისტორიის კვლევას, „თუნდაც მის შეუცნობლად“. და პირიქით, ისტორია უპირისპირდება აღწერას, მაგრამ განსაკუთრებული აზრით: ისტორია არაა აღწერა, მაგრამ შეიცავს და გულისხმობს მას¹. „სინქრონიული აღწერა ყოველგვარ ისტორიულ მოსაზრებათა გარეშე ხდება“, ამავდროს სინქრონიული ანალიზი ემთხვევა „ისტორიული რეკონსტრუქციის პირველ ეტაპს“².

03: დიაკრონიული ანალიზის საკითხები. დიაკრონიული ანალიზის ამოცანა, როგორც იტყვა, ენის დროში ცვლისა და ცვლილებათა ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის შესწავლაა. რადგანაც ჩვენი კვლევის უშუალო ობიექტი არის ქართველური ენების სახელთა მორფოლოგიური კატეგორიები (ბრუნვა, რიცხვი), ძირითადი მიზანი კი — საერთო-ქართველური ფუძე ენის იმ საფეხურის რეკონსტრუქცია, რომელიც უშუალოდ უძღვის წინ მის დიალექტთა დამოუკიდებელ ენებად დაშლას, ამიტომ კვლევის ასპექტთა თანამიმდევრობა ასეთ სახეს იღებს: 1. ბრუნვისა და რიცხვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი თითოეულ ქართველურ ენაში (სათანადო ქვესისტემათა მონაცემების გათვალისწინებით); 2. სინქრონიული ანალიზის შედეგებიდან ამოსვლით აღნიშნულ მორფემათა შინაგანი რეკონსტრუქცია თითოეულ ქართველურ ენაში (რამდენადაც ეს შესაძლებელია); 3. შინაგანი რეკონსტრუქციის შედეგთა ერთმანეთთან შედარების გზით საერთო-ქართველური საფეხურის რეკონსტრუქცია. ვვარაუდობთ, რომ ამგვარ ოპერაციათა საფუძველზე მიღებული შედეგი გარკვეული მიახლოებით ასახავს ბრუნვისა და რიცხვის გამოხატვის იმ სურათს, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონოდა საერთო-ქართველური ფუძე ენის განვითარების ბოლო საფეხურზე. ეს შეადგენს, ჩვენი აზრით, დიაკრონიული კვლევა-ძიების ძირითად შინაარსს.

03.1. ლინგვისტური რეკონსტრუქციის მეთოდები. როგორც ცნობილია, არსებობს ლინგვისტური რეკონსტრუქციის ორი ძირითადი ხერხი: 1. შინაგანი რეკონსტრუქცია და 2. შედარებითი (გარეგანი) რეკონსტრუქცია. შინაგანი რეკონსტრუქცია მიზნად ისახავს რომელიმე კონკრეტული ენობრივი სისტემის (ენის, დიალექტის) განვითარების ადრეულ საფეხურთა რეკონსტრუქციას ამ სისტემის ფარგლებიდან გაუსვლელად, შედარებითი რეკონსტრუქციის მიზანს კი შეადგენს მონათესავე ენებში შინაგანი რეკონსტრუქციით მიღებული

¹ Э. Косеру, Синхрония, диахрония и история, стр. 341-342.

² Ю. С. Степанов, Методы и принципы современной лингвистики, М., 1975, стр. 119-120.

შედგების ერთმანეთთან შედარების გზით ფუძე ენის ქრონოლოგიური საფეხურის რეკონსტრუქცია¹.

ენათმეცნიერებაში მრავალგზის არის აღნიშნული, რომ რეკონსტრუირებული ფორმა განხილულ უნდა იქნეს არა როგორც ფაქტი, არამედ. როგორც ლინგვისტური მეთოდების გამოყენების საფუძველზე აგებული თეორიული კონსტრუქტი. ამოსავალი არქეტიპის სქემა, რომელიც გარკვეული მიახლოებით (მაგრამ, ჩვეულებრივ, არასრულად) ასახავს რომელიმე ადრეული საფეხურის ენობრივ რეალობას. ფაქტისაგან (რეალურად არსებული ენობრივი ერთეულისაგან) განსასხვავებლად რეკონსტრუირებულ ფორმას ამიტომ სპეციალური ნიშნით (ვარსკვლავით) აღნიშნავენ. ეს კი არის მეცნიერული სიმკაცრისა და სიზუსტისაკენ მისწრაფების ბუნებრივი შედეგი და მას ენობრივ ფაქტსა და რეკონსტრუირებულ ფორმას შორის განსხვავების სწორად შემჩნევა უდევს საფუძვლად. ამიტომ ჩვენთვის მიუღებელია ისეთი მოსაზრებები, როგორიც არის: „სამწუხაროდ, ხშირად ივიწყებენ შედარების ძირითად მიზანს, ნამდვილი ისტორიის პროცესების (ფაქტების) რეკონსტრუქციას — და შედარება იქცევა თავისებურ ხელოსნობად, და აღადგენენ „ფაქტებს“, რომელსაც ადგილი არ ჰქონია ენების ნამდვილ ისტორიაში. ვარსკვლავები, რომლებითაც აღჭურვილია „ფაქტები“, არ გამოდგება შედარების შედეგების ფაქტიური (ფიქტიური? — ა. ო.) ხასიათის საკომპენსაციოდ. ზოგჯერ რეკონსტრუირებულის არარეალური ხასიათი ნაკლად არც მიაჩნიათ. ეს ნიშნავს: დავიწყებულა ძირითადი ამოცანა, რომლის გადასაწყვეტად შეიქმნა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. საშუალება ამრიგად იქცა თვითმიზნად“²; „ფუძე ენის“ რეალურობის აღიარება არ ნიშნავს იმას, რომ შესაძლებელია აღვადგინოთ ეს „ფუძე ენა“. შეიძლება აღვადგინოთ ცალკეული ენობრივი ფაქტები, სწვადასხვა ქრონოლოგიური დონის ენობრივი პროცესები, მაგრამ მთლიანად „ფუძე ენის“ აღდგენა — ეს ისეთი ამოცანაა, რომელსაც პრინციპულად არ შეიძლება ჰქონდეს დადებითი გადაწყვეტა. „წინარე ენის“ — მისი ფონემური შედგენილობის, მორფოლოგიური ინვენტარის, ფუძის აგებულების — რეკონსტრუქციის ცდები თავისთავად, კაცმა რომ თქვას, უწყინარი საქმიანობაა, მაგრამ ენათა

¹ რეკონსტრუქციის ამ მეთოდთა შესახებ ჩვენი პოზიცია დაწერილებით იხ. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978 გვ. 9-18.

² ა. ჩიქობავა, „წელიწადული“, მისი მიზანი და ზოგადლინგვისტური საფუძვლები, იაფი, 1, 1974, გვ. 18.

ჩრელოური ისტორიის თვალსაზრისით იგი მოკლებულია ყოველგვარ შემეცნებითს ღირებულებას¹.

ფაქტის რეკონსტრუქციის მოთხოვნა ეწინააღმდეგება როგორც ფაქტის, ისე რეკონსტრუქციის არსს. ფაქტი ფაქტია და მისი რეკონსტრუქცია არც შესაძლებელია და არც საჭირო. რეკონსტრუქციის (აღდგენის) საჭიროება მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როდესაც ენობრივი ელემენტის ადრეული საფეხურის ნაირსახეობა ამჟამად უცნობია, ე. ი. როცა ეს ნაირსახეობა არ არის მოცემული ფაქტის სახით. მეორე მხრივ, არც რეკონსტრუქციის ფორმის ფაქტად გამოცხადებას მოეპოვება გამართლება; არ მოეპოვება გამართლება თუნდაც იმიტომ, რომ მისი სისწორისა და სისრულის უდავო გარანტია ენათმეცნიერებაში არ არსებობს. ამიტომ ჩვენთვის მიუღებელია ისეთი მიდგომა, როდესაც ფაქტობრივ დადასტურებული ენობრივი ერთეული (ენობრივი ფაქტი) და რეკონსტრუქციის ფორმა ერთმანეთისაგან არაფრით გაირჩევა და როდესაც, მაშასადამე, სინამდვილეში მათი გაიგივება ხდება. რეკონსტრუქციის ფორმის აღმნიშვნელად პირობითი ნიშნის (ვარსკვლავის) გამოყენების უარყოფას სწორედ ასეთ შედეგამდე მივყავართ.

ენობრივი ფაქტისა და რეკონსტრუქციის ფორმის ერთმანეთისაგან ნათლად გამიჯნვა, ამრიგად, სავალდებულოა; სავალდებულოა ის განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც რეკონსტრუქცია ისეთი ენობრივი ერთეული (ვთქვათ, კლასის გრამატიკული კატეგორია ქართულ ენებში), რომელიც უცნაო ისტორიულად დადასტურებული ყველა მონათესავე ენისათვის. სრულიად გაუგებარია, როდესაც ასეთი უნიკალური რეკონსტრუქციის ცდა რეკონსტრუქციის სახელწოდებით არც კი აღინიშნება და როდესაც ენობრივი ფაქტისაგან რეკონსტრუქციის ფორმის გარჩევა არაფრით ხდება.

ენის განვითარების იმ საფეხურთა ისტორიის კვლევა, რომელთაც წერილობითი ძეგლების ჩვენება ვერ სწვდება, სხვა არაფერია, თუ არა ენობრივი მასალის მიმართ ლინგვისტური რეკონსტრუქციის ხერხების (შინააღი რეკონსტრუქცია, შედარებითი რეკონსტრუქცია) გამოყენება. ენის ისტორიის კვლევის სხვა ხერხები თანამედროვე კომპარატივისტიკას, შეიძლება ითქვას, არ მოეპოვება. დიასისტემური მეთოდი, რომლის გამოყენებითაც ზოგჯერ ამჟვარ საკითხთა გადაწყვეტასაც ცდილობენ, მხოლოდ დიალექტოლოგიის საკითხთა საკვლევად არის შექმნილი. დიაქრონიის პრობლემათა სწორ გადაწყვეტას მასზე დამყარებით ამიტომ, ცხადია. ვერ მივიღებთ; ვერ მივიღებთ, რადგანაც

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების ფილოსოფიური საკითხების შესახებ, იკეწ, XX, 1978, გვ. 14.

კვლევა-ძიების ყოველი ხერხის მართებულად გამოყენება მხოლოდ იმ სფეროშია შესაძლებელი, რისთვისაც არის ის შემუშავებული.

ფუძე ენის რეკონსტრუქცია მთლიანად, რასაკვირველია, იდეალია, მაგრამ ამ ამოცანის გადაწყვეტის შესაძლებლობა ენათმეცნიერებას ამჟამად არ მოეპოვება. ფუძე ენის სხვადასხვა ელემენტთა რეკონსტრუქცია კი, არათუ „მოკლებულია ყოველგვარ შემეცნებითს ღირებულებას“, არამედ კომპარატივისტიკის მიღწევები უმთავრესად სწორედ ამის მიხედვით ფასდება.

მეცნიერების პროგრესი წარმოდგენილია ისე, თუ შეძლებისდაგვარად არ არის ათვისებული და გამოყენებული (თუ გაუმჯობესებული არა) მოცემულ მომენტამდე არსებული მეთოდოლოგიური პრინციპები (მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონე ხომ ამ მეცნიერების უწყვეტი განვითარების გაგრძელებაა!). ამ პრინციპთა უგულებელყოფა, ან მათი სათანადოდ გამოუყენებლობა, მეცნიერების განვითარების საწყის ეტაპზე დგომისა და მისი რიტმიდან ამოვარდნის მიუყვება. მეკლევრის მოვალეობა ამიტომ არის არსებულ თვალსაზრისთან საუკეთესო ვარიანტის არჩევა, სხვა ვარიანტთა გათვალისწინება, მათი კრიტიკულად ათვისება და კვლევა-ძიების პროცესში შემოქმედებითად გამოყენება. თანამედროვე მოთხოვნილებათა დონეზე მდგომი თვალსაზრისის შემუშავება, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ასეთ შემთხვევაშია შესაძლებელი.

მაგრამ ენათმეცნიერებაში დღემდე არსებული მეთოდოლოგიური პრინციპები არის ან სინქრონიული, ან დიაქრონიული ხასიათისა; სინქრონია-დიაქრონიის გაუმჯობესება-გაუდიფერენცირებლად კვლევის მეთოდები კი ენათმეცნიერებაში არ არსებობს და, როგორც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, არც შეიძლება არსებობდეს. ასეთი ანალიზის მოთხოვნა ამიტომ ბუნებრივად განსაზღვრავს დღემდე არსებული ყოველგვარი (როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული) ანალიზის პრინციპთა უარყოფას, პრინციპებისას (მაგ., მორფემის განსაზღვრისა, მისი გამოყოფა-იდენტიფიკაციისა, შინაგანი და შედარებითი რეკონსტრუქციისა, დიაქრონიულ ცვლილებათა რელატიური ქრონოლოგიის დადგენისა და ა. შ.), რომლებიც განსაზღვრავენ როგორც მეცნიერულ სიმკაცრესა და მიღებულ შედეგთა სანდოობის ხარისხს, ისე თანამედროვე მოთხოვნილებათა დონეზე დგომას. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ამ მოთხოვნის საფუძველზე ვერ შემუშავდა ვერც ერთი ანგარიშგასაწევი პრინციპი, ისეთი პრინციპი, რომელიც მისაღები ლინგვისტური ანალიზის საშუალებას იძლეოდა და რომელსაც აქამდე არსებული პრინციპების მაგივრობის გაწევა შეეძლოს. აქ დავასახელებთ ამ მოთხოვნის რეალიზაციის საფუძველზე წარმოქმნილ მხოლოდ ერთ ტიპურ ნიმუშს, რომლის დეტალური ანალიზი საშუალებას მოგვცემს, თვალ-

ნათლივ დავინახოთ, თუ რატომ არის აუცილებელი კვლევა-ძიების პროცესში ამგვარ მიდგომაზე უარის თქმა. აი, ეს ნიმუში: „ქართულში გამოყოფილი ფორმანტების უბრალო ანალიზიც კი წარმოაჩენს ერთ ღირსაცნობ (? — ა. ო.) ფორმოებრივ ტენდენციას. ვგულისხმობთ პრეფიქსთა და სუფიქსთა თავისებურ სიმეტრიას“¹.

ამ დებულების საილუსტრაციო მასალა, რომელსაც ავტორი სქემას უწოდებს, შემოკლებით რომ წარმოვადგინოთ, ასეთი სახისაა:

პ რ ე ფ ი ქ ს ე ბ ი

ა- (ა-გი, ა-ჩრდილი, ა-ქება...)

ლა- (ლა-ფარო...)

ნა- (ნა-ტეხ-ი, ნა-სოფლარი)

სა- (სა-რგო, სა-თნო, სა-ქუდე...)

?

ი- (ი-პრის, ი-პრება, ი-გი...)

მ- (მ-ხატავ-ს, მ-გზავრი...)

ლო- (ლო-პერი, ლო-პრი...)

ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი:

-ა (ხატე-ა, გააკეთ-ა, ლურჯ-ა)

-ალ (მდაბ-ალ-ი, მოწით-ალ-ო...)

-ან (პგვ-ან-ან, მჩივ-ან-ი...)

-ას (მოყე-ას-ი)

-ეტ (ქურ-ეტ-ს, ფშვნ-ეტ-ს...)

-ი (პრ-ი-ს, დაუწერ-ი-ე-ს...)

?²

-ოლ (რბ-ოლ-ა, კრთ-ოლ-ა...)³

„სიმეტრიის“ დადგენის ამ ცდასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი:

1) ძალიან დიდი გამოწვევისაა რიცხვი თვით ამ სქემის შიგნით: სიმეტრიის წარმომქმნელი 19 წყვილის გვერდით აქ წარმოდგენილია 11 ცალი, სიმეტრიის წარმომქმნელ მორფოლოგიურ ერთეულთა გარეშე (რაც სქემაში კითხვის ნიშნით აღინიშნება). „სიმეტრიის“ შესახებ მსჯელობას მართო ესეც სერიოზულად აძნელებს.

2) აფიქსებში „სიმეტრიის“ არსებობა-არარსებობის საკითხის სწორი გადაწყვეტა მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც საანალიზო მასალა (არაძირეული მორფოლოგიური ინვენტარი, რაც აფიქსთა სახელწოდებით არის ცნობილი) აღებულია მთლიანად, და არა — შერჩევით. სქემაში კი გამოტოვებულია უაღრესად თვალსაჩინო აფიქსთა ძალიან დიდი ნაწილი და, რაც განსაკუთრებით თვალში საცემია, სწორედ ის ნაწილი, რომელიც „სიმეტრიის სქემას“ ეწინააღმდეგება. ასეთია, ერთი მხრივ, აფიქსთა ის ჯგუფი, რომელსაც „სიმეტრიის“ წარმომქმნელ მორფოლოგიურ ერთეულთა საწინააღმდეგო სტრუქტურა აქვს (მაგ., -CV სტრუქტურის მქონე ისეთი სუფიქსები, როგორიცაა: -მა, -სი, -თი, -თა, -ზე, -ში, -ვე, -ლა და ა. შ.), ხოლო, მეორე მხრივ, ის ჯგუფი, რომელსაც, მართალია, „სიმეტრიის“ საწინა-

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართულ ზმნის ფორმოებრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, 1980, გვ. 252.

² ჩვენთვის გაუგებარია, კითხვის ნიშნის ნაცვლად აქ რატომ არ არის დასახელებული ისეთი ნიმუშები, როგორიცაა ძმა-მ, ხე-მ და ა. შ.

³ ბ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 252-253.

აღმდეგო სტრუქტურა არა აქვს. მაგრამ სამაგიეროდ „სიმეტრიის“ წარმომქმნელი ცალები აკლია. ძნელია გავთავისუფლდეთ შთაბეჭდილებისაგან, რომ შემთხვევითობასთან აქ საქმე არა გვაქვს (თუმცა სერიოზულ ნაშრომს არც ასეთი თვალსაზრისი ფაქტების შემთხვევით გამოჩენა შეეფერება). განსაკუთრებით დამაფიქრებელი ამ მხრივ ის არის, რომ სქემაში აფიქსები (ვთქვათ, ბრუნვისა და თემის ნიშნები) შემოტანილია არა მთლიანად, არამედ — შერჩევით: თემის ნიშანთაგან, მაგ., აქ მხოლოდ ის ნაწილია დასახელებული (-ი, -ამ, -ემ), რომლის სიმეტრიული პრეფიქსების დაძებნაც ავტორმა შეძლო (ი-, მა-, მე-), ის ნაწილი კი (-ავ, -ებ, -ობ, -ოფ), რომელსაც „სიმეტრიის“ წარმომქმნელი ცალები (ვა-, ბე-, ბო-, ფო- პრეფიქსები) არ მოეპოვება, მთლიანად გამოტოვებულია. ასევე, ბრუნვის ნიშანთა ის ვარიანტები (-ი, -ს, -ის), რომელთა სიმეტრიული ცალებიც (ი-, ს-, სი-) ქართულში არსებობს, სქემაში წარმოდგენილია, ის ვარიანტები კი (-ით, -ად, -მა, -სი, -თი), რომელთათვისაც ასეთი ცალები (თი-, და-, ამ-, ის-, ით-) ავტორმა ვერ დაძებნა, აგრეთვე მთლიანად გამოტოვებულია. შემთხვევითობით ეს მოულოდნელი ფაქტი, რასაკვირველია, ვერ აიხსნება. აფიქსთა ურთიერთმიმართების ნამდვილ სურათს კი ასეთი თვითნებური მიდგომის შემთხვევაში, ცხადია, ვერ მივიღებთ.

3) რადგანაც აღნიშნულ თვალსაზრისში ერთი ენის ქვესისტემები ერთმანეთისაგან არ გაიმიჯნება, ამიტომ, ბუნებრივია, „სიმეტრიის“ ნიმუშები გაზრდილია იმის ხარჯზეც, რომ სქემაში შემოტანილია ფორმები, რომლებიც ერთ სისტემაში არ არსებობენ: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ფორმათა გვერდით ძველი ქართულის (ჭურ-ეტ-ს, დაუწერ-ი-ე-ს), სხვადასხვა დიალექტების (ლა-ფარო, ლე-ყვე-რი, ლი-ჟლი, ლი-ჩვი, ა-გი) და თვით რეკონსტრუირებული ფორმებიც კი (* სე-ცხლი). ე. წ. „სიმეტრიაზე“ მსჯელობა კი, ვფიქრობთ, მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როცა ამ „სიმეტრიის“ ნიმუშები დასტურდება ერთ სისტემაში ერთმანეთის გვერდით.

4) მორფოლოგიური ანალიზის პირველი და შედარებით მარტივი საფეხური, როგორც ცნობილია, არის საანალიზო მასალის მორფოლოგიური სეგმენტაცია. რადგანაც ასეთი სეგმენტაციის პრინციპები ენათმეცნიერებაში დიდი ხანია არსებობს, ამიტომ ამ სფეროში უზუსტობები სრულიად მოულოდნელია. ცნობილია, რომ კონფიქსი (წყვეტილი აფიქსი) მორფოლოგიური თვალსაზრისით ისეთივე განუყოფელი ერთეულია, როგორიც პრეფიქსი, სუფიქსი, ან ინფიქსი, რამდენადაც მასაც, როგორც მთლიანს, ერთი განუყოფელი ფუნქცია აქვს. კონფიქსის ორ მორფოლოგიურ ერთეულად (პრეფიქსად და სუფიქსად) დაშლა ამიტომ სეგმენტაციის პრინციპთა დარღვევაა. განსაზღვრულ სქემაში, სამწუხაროდ, ასეთი დარღვევის არაერთი ნიმუში დას-

ტურდება, მაგ., მა- (მა-თხოვარი, მა-შენებელი). უნდა იყოს: მა-არ, მა-ელ // მ-ელ (მა-თხოვ-არ-ი, მა-შენებ-ელ-ი // მ-შენებ-ელ-ი), ნა- (ნა-სოფლარი), უნდა იყოს: ნა-არ (ნა-სოფლ-არ-ი), სა- (სა-რგო, სა-ქუ-დე), უნდა იყოს: სა-ო, სა-ე (სა-რგ-ო, სა-ქუდ-ე), მე- (მე-ტყველი, მე-სამე), უნდა იყოს: მე-ელ, მე-ე (მე-ტყვ-ელ-ი, მე-სამე-ე), სი- (სი-ტბო, სი-ლამაზე), უნდა იყოს: სი-ო, სი-ე (სი-ტბ-ო, სი-ლამაზ-ე), უ- (უ-ქუდო, უ-კეთესი), უნდა იყოს: უ-ო, უ-ეს (უ-ქუდ-ო, უ-კეთ-ეს-ი), -ო (მოწითალ-ო), უნდა იყოს: მო-ო (მო-წითალ-ო), -არ (მდევ-არ-ი, დამდნ-არ-ი), უნდა იყოს: მ-არ (მ-დევ-არ-ი, დამ-დნ-არ-ი), -ე (სავს-ე, მძლ-ე), უნდა იყოს: სა-ე, მ-ე (სავს-ე, მ-ძლ-ე), -ო (სითბ-ო), უნდა იყოს: სი-ო (სი-თბ-ო).

პრეფიქსებსა და სუფიქსებს შორის ურთიერთმიმართების დასადგენად კონფიქსთა ჩვენება, რასაკვირველია, არ გამოდგება, სქემიდან მათი ამოღება ამიტომ სრულიად აუცილებელია; „სიმეტრიის“ ნიმუშთა რაოდენობა კი ამითაც მნიშვნელოვნად მცირდება.

5) სქემაში უეჭველი თანამედროვე ქართული აფიქსების (კაც-ს, კაც-ის, წერ-ს, გააყეთ-ა...) გვერდით უყოყმანოდ არის შემოტანილი ისეთი ერთეულებიც, რომელთა გამოყოფა ქართული მასალის ანალიზის საფუძველზე თითქმის შეუძლებელია: ა) ქართულში სე- პრეფიქსის გამოყოფას საფუძვლად უდევს ერთადერთი ნიმუში და ეს ნიმუში არის არა ენობრივი ფაქტი, არამედ რეკონსტრუირებული ფორმა (* სე-ცხლი). გაუგებარია არა მხოლოდ ის, რომ თანამედროვე ფორმის სეგმენტაციას (ცე-ცხლ-ი) საფუძვლად უდევს რეკონსტრუირებული ფორმა (* სე-ცხლ-ი), არამედ ისიც, რომ ეს რეკონსტრუქცია ფაქტის რანგშია აყვანილი, მისი საწინააღმდეგო რეკონსტრუქცია კი (* ძეცხლი)¹, რომელიც ამ სიტყვაში პრეფიქსული ელემენტის გამოყოფის შესაძლებლობას გამორიცხავს, იგნორირებულია მთლიანად. საწინააღმდეგო დებულებათა გათვალისწინების, მათი შეჯერებისა და მისაღები დებულების მართებულობის სათანადოდ დასაბუთების გარეშე ამგვარ საკითხთა მეცნიერულ მოთხოვნილებათა შესაფერისად გადაწყვეტა, ცხადია, შეუძლებელია; ბ) სქემაში ლა- პრეფიქსის გამოყოფის საბუთად მხოლოდ დიალექტური ფორმა არის დასაჩელებული (ლა-ფარო). რადგანაც ქართულში (არც ძველში, არც ახალში) ლა- არ არის ცოცხალი პრეფიქსი და არც მისი ისტორიული არსებობის უდავო საბუთები მოგვეპოვება, ამიტომ საკითხისადმი საფუძვლიანად მიდგომის შემთხვევაში, როგორც მინიმუმი, საჭიროა ამ და სხვა ამგვარი ფორმების წარმომავლობის საკითხის დასმა. ამ მხრივ განსაკუთრებით

¹ См. Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964, стр. 234; გ. მაქავერიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 33-34.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქართ. დიალექტური ფორმების (ლაფარო, ლაფარე, ლაფარა) პარალელურად არსებობს მეგრ. ლაფარე (იმავე მნიშვნელობით) და სვან. (ლნტ). ლაფარი „სახურავი, საფარი“. ვფიქრობთ, უეჭველია, რომ ეს სიტყვა სესხების გზით არის შესული რომელიმე ერთი ენიდან დანარჩენ ქართველურ ენებში. მაგრამ მაშინ გარკვევას მოითხოვს საკითხი: რომელია კონკრეტულად ეს ენა? უნდა ვიფიქროთ, ეს არის ის ენა, სადაც /ლა-/ პრეფიქსი არსებობს. ასეთად კი შეიძლება მივიჩნიოთ ზანური ან სვანური. საკითხის ამგვარად გადაწყვეტას მხარს უჭერს ისიც, რომ ქართულში ეს სიტყვა მხოლოდ დასავლურ დიალექტებშია წარმოდგენილი, ე. ი. იმ დიალექტებში, სადაც ზანური და სვანური ლექსიკის ელემენტების არსებობა არ არის იშვიათი. /ლა-/ პრეფიქსი (ან კონფიქსის პირველი ელემენტი), როგორც ცნობილია, სვანური მორფოლოგიური ინვენტარის კუთვნილებაა, ქართულში მისი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისი არის /სა-/; ხოლო ზანურში /ო-/ (ქართ. სა-ქათმ-ე — მეგრ. ო-ქოთომ-ე — სვან. ლა-ქთალ-ნრ) ¹. ამიტომ, ვფიქრობთ, უფრო ბუნებრივია, ლა- ელემენტიანი ფორმები სვანურიდან მომდინარედ მივიჩნიოთ. და მართლაც, მეგრ. ლაფარე რომ საკუთრივ ზანური წარმომავლობისა იყოს, მაშინ ძირეული მორფემა წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო არა ფარ-, არამედ ფორ- ვარიანტის სახით. შდრ. ქართ. ფარ — (ფარ-ვა), მეგრ. ფორ — (ფორ-უა „ფარვა“), სვან. ფარ — (ეს-ფარ-ე „დაახურა, დაფარა“)? ეს კი არაორაზროვნად მეტყველებს იმაზე, რომ მეგრ. ლაფარე მომდინარეობს ერთ-ერთი იმ ენიდან, სადაც ფუძე ფარ- ვარიანტით არის წარმოდგენილი. ასეთი კი, როგორც დავინახეთ, არის ქართული და სვანური. მაგრამ რადგანაც /ლა-/ როგორც უდავო პრეფიქსი, მხოლოდ სვანურს მოეპოვება, ამიტომ აღნიშნული სიტყვაც (ლაფარო) სვანურიდან მომდინარე უნდა იყოს, ისევე როგორც ლაბახო „ლობეზე გადასაბიჯებელი ადგილი, ალაგე“ (შდრ. სვან. ლაბჰკი „გადასაბიჯებელი“) ³. ქართული ფორმების (ლაფარო, ლაბახო) სვანურისაგან (ლაფარი, ლაბჰკი) ბოლოკიდური ო-თი განსხვავება არ გამოდგება ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ, რადგანაც დასავლურ ქართულ დიალექტებში სვანურიდან შესულ სიტყვებში ასეთი განსხვავება ჩვეულებრივია, მაგ., სვან. ჟოხზრ „წყლის ქურქელი“, ხორგ „საწნახელი“, მუჯჰრა „რკინაწამოცმული ჯოხი“,

¹ გ. მაქავეარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 33-36; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 168.

² გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 187.

³ შდრ. ვ. თოფურიძე, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, IV, შრომები, III, 1979, გვ. 93.

ჩემ „ჩელტი“ — ლეჩხუმური: ოხარო, ხორგო, მეჯურო, ჩეო და სხვ. ყველაფერი ეს უფლებას გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ ლაფარო (ისევე როგორც ლაბახო) დასავლურ ქართულ დიალექტებში სვანურიდან არის შესული (უშუალოდ, ან მეგრულის გზით). თუ ეს ასეა, მაშინ ამ ნიმუშებზე დამყარებით ქართულში /ლა-/ პრეფიქსის გამოყოფა, ცხადია, შეცდომაა.

გ) არაფრით არის დასაბუთებული (არც სინქრონიული, არც დი-აქრონიული თვალსაზრისით) ისეთი სეგმენტაციის მართებულობა, როგორიც არის, მაგ., ლე-ქვერი, ლი-ელი, ლი-ზლი და სხვა. ქართულში (როგორც ახალში, ისე ძველში) არარსებულ /ლე-/ , /ლი-/ პრეფიქსთა ასე ადვილად გამოყოფაც, ცხადია, არ არის ბუნებრივი. არსაიდან ჩანს აგრეთვე, რომ მო ყ ვ ა ს-ში მაინცდამაინც /-ას/ სუფიქსი უნდა გამოიყოს და არა /-ს/, ანდა, გო გ ი ტ ა-ში /-იტ/ და არა /-ტ/, /-ტა/, ან /-იტა/ და ა. შ.

ქართული პრეფიქს-სუფიქსები, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ ჭრელ სურათს გვიჩვენებენ; ე. წ. სარკისებრი ასახვის მიხედვით, ძალდატანების გარეშე, არავითარი სიმეტრია აქ არ დასტურდება (მიუხედავად იმისა, რომ ქართველურ ენებში პრეფიქსები მეტწილად CV სტრუქტურით ხასიათდებიან, ხოლო სუფიქსები VC სტრუქტურით). ზემოაღნიშნული სქემა, ამრიგად, ნაძალადევი სქემაა, მის საფუძველზე გაკეთებული დასკვნები ამიტომ ისევე მიუღებელია, როგორც თვითონ ეს სქემა. მაგრამ ვითარებაში ბოლომდე გარკვევის მიზნით განვაგრძოთ მაინც მსჯელობა: დაუშვათ დროებით, რომ სქემაში ფაქტობრივი ვითარება სწორად არის ასახული, და ვნახოთ, რამდენად შესაფერის დასკვნებს ედება იგი საფუძვლად.

კვლევა-ძიების შედეგებს (ვთქვათ, „სიმეტრიის“ სქემას) მხოლოდ მაშინ აქვს ლინგვისტური ღირებულება, როდესაც ის ლინგვისტური დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა; ლინგვისტურ პრობლემათა სწორად დანახვასთანაც მხოლოდ მაშინ გვაქვს საქმე, როდესაც კვლევის შედეგებიდან ამოსვლით მხოლოდ ის დასკვნები კეთდება, რაც მათგან გამომდინარეობს. სქემა კი ასეთ დიაქრონიულ დასკვნას დაედო საფუძვლად: „იგი (ეს სქემა — ა. ო.) მიგვიითიებს, რომ ზმოვან-თანზმოვნიტ შედგენილი ფორმანტები... რთული შედგენილობისა უნდა იყოს წარმოშობით, რომ ზმოვნიტსა და თანზმოვნიტს ელე-მენტებს სხვადასხვა ფუნქცია შეჰქონდათ ამ ფორმებში, თუმცა შემდეგ ერთმანეთს შეერწყნენ და უკვე ისეთ ფორმებში წარმოჩნდნენ, სადაც მათი სეგმენტირება შეუძლებელი ხდება“¹.

აბსოლუტურად გაუგებარია, ჩვენი აზრით, თუ რატომ გამომდინა-

¹ ბ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 254.

რობს დასკვნა, მაგ., /ნა-/ პრეფიქსისა (ნა-ტეხი) და /-ან/ სუფიქსის (მჩივ-ან-ი) პარალელური არსებობიდან. რომ მათი ნ და ა ელემენტები წარმოშობით სხვადასხვა ფუნქციის მქონე სხვადასხვა აფიქსებია?! თუ ივარაუდება, რომ პრეფიქსისა და სუფიქსის თანხმოვანი ელემენტები (ისევე, როგორც ხმოვნები) წარმომავლობით ერთი და იგივე მორფოლოგიური ერთეულებია (თუმცა სხვაგვარი ვარაუდის შემთხვევაში თვით ეს დებულება იქნებოდა გაუგებარი), მაშინ საყალბედულოა მოინახოს არგუმენტირებული პასუხი კითხვაზე: არსებობს თუ არა, ერთი მხრივ, აფიქსთა ასე მასიურად შერწყმის, ხოლო, მეორე მხრივ, პრეფიქსთა სუფიქსებად (ან სუფიქსთა პრეფიქსებად) ქცევის დაშვების ლინგვისტური საფუძველი? მაგრამ აქ, სამწუხაროდ, არ მოიპოვება არა მხოლოდ ამ კითხვის პასუხი, არამედ მისი უბრალოდ დასმის ცდაც კი. საკითხი, მაშასადამე, დასაბუთების გარეშეა გადაწყვეტილი. და, რაც მთავარია, დასაბუთება, ჩვენი აზრით, მხოლოდ საწინააღმდეგო მოსაზრებას უხერხდება:

ა) ლინგვისტური კვლევა-ძიების პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ აფიქსთათვის დამახასიათებელია არა დიაქრონიული შერწყმა-გართულება, არამედ — გაცემა-გამარტივება. ქართველურ ენებში აფიქსთა გამარტივების ნიმუშები, როგორც ცნობილია, საძებარი არ არის, მათი დიაქრონიული შერწყმის შემთხვევები კი უაღრესად იშვიათია. მიუხედავად არაერთი ცდისა, არ მოხერხდა ისეთ აფიქსთა ორ-ორი მორფოლოგიური ერთეულის შერწყმით წარმოქმნის დასაბუთება, როგორიც არის /-ის/, /-ით/, /-ად/, /გვ-/, /მე-/, /მო-/ და ა. შ. ასეთ ვითარებაში მორფოლოგიურ ერთეულთა ასე ადვილად და ასე მასიურად სხვადასხვა აფიქსთა შერწყმის საფუძველზე წარმოქმნილად გამოცხადება, ცხადია, არ არის ბუნებრივი.

რომელიმე აფიქსის ორი მორფოლოგიური ერთეულის შერწყმით წარმოქმნილად მიჩნევისათვის აუცილებელია თვალნათლივ იყოს ნაჩვენები, ერთი მხრივ, თითოეული ელემენტის მორფოლოგიური ფუნქცია, ხოლო, მეორე მხრივ, ის სპეციფიკა (გამოხატულების პლანში), რაც ამ აფიქსის შემდგომი დიაქრონიული სეგმენტაციის საშუალებას მოგვცემს. ზემოაღნიშნული დებულება ისეა წამოყენებული, რომ გამოყოფილი ერთეულების (აფიქსთა ხმოვანი და თანხმოვანი ელემენტების) სავარაუდო ფუნქცია უბრალოდაც კი არ არის მითითებული. ეს, ალბათ, იმიტაც არის შეპირობებული, რომ სათანადო მორფოლოგიურ ფუნქციათა დაძებნა თითქმის ყველა შემთხვევაში შეუძლებელია. რა შეიძლებოდა ყოფილიყო, მართლაც, ისეთ აფიქსთა ხმოვანი და თანხმოვანი ელემენტების სხვადასხვა მორფოლოგიური

ფუნქცია, როგორიც არის: -ალ (მოწით-ალ-ო), -ამ (დგ-ამ-ს), -ან (მჩივ-ან-ი), -ელ (ქს-ელ-ი), -ემ (სც-ემ-ს), -ეტ (ფშენ-ეტ-ს), -ილ (წერ-ილ-ი), -იტ (გოგ-იტ-ა), -ოდ (იც-ოდ-ა), -ოლ (სრბ-ოლ-ა), -ომ (დგ-ომ-ა), -ის (კაც-ის), ნა- (ნა-ტეხ-ი), სა- (სა-ქუდ-ე), მე- (მე-სამ-ე), და ა. შ.?! თუ, ვთქვათ, დანიშნულებას სა-ე კონფიქსის ს- ელემენტი გამოხატავდა (ს-აქედ), მაშინ რა შეიძლებოდა ყოფილიყო -ა-ს (ან -ე-ს) მორფოლოგიური ფუნქცია? ხომ საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ ქართველურ ენათა სახელებში ორი პრეფიქსის ერთმანეთის გვერდით არსებობა არ არის ჩვეულებრივი მოვლენა?! ანდა, თუ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი /-ის/ სუფიქსის -ს ელემენტი იყო (მაგრამ /-ს/ ხომ მიცემითს გამოხატავდა), მაშინ რა იყო -ი ელემენტის მორფოლოგიური დანიშნულება? ამ კითხვებზე არგუმენტირებული პასუხის გარეშე ვარაუდი თვითნებურ ხასიათს იღებს.

მაგრამ იქნებ გამოხატულების პლანში არსებობს რაიმე ისეთი საფუძველი, რაც გვაძალდებულებს, მოვახდინოთ ზემოაღნიშნულ აფიქსთა შემდგომი დიაქრონიული მორფოლოგიური სეგმენტაცია? და მოვახდინოთ, მიუხედავად იმისა, რომ გამოყოფილ სეგმენტთა (ხმოვან და თანხმოვან ელემენტთა) ფუნქციის დაძებნა ამჟამად არ გვიხერხდება? ასეთი საფუძველი სინამდვილეში არ არსებობს. ამ შემთხვევაში, წინააღმდეგ მოლოდინისა, სეგმენტაცია ემყარება არა მორფოლოგიურ კრიტერიუმს. არამედ აფიქსთა ისეთ ნიშან-თვისებას, რასაც მორფოლოგიურ ანალიზთან არაფერი აქვს საერთო: თუ აფიქსი ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან შედგება, მაშინ ის ორი მორფოლოგიური ერთეულის (ხმოვნისა და თანხმოვნის) შერწყმის საფუძველზე წარმოქმნილად მიიჩნევა: „...ხმოვნითსა და თანხმოვნითს ელემენტებს სხვადასხვა ფუნქცია შეჰქონდათ ფორმებზე, თუმცა შემდეგ ერთმანეთს შეერწყნენ“¹.

რატომ? ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან შედგენილი აფიქსების არსებობა აკრძალული იყო?

ხმოვანი და თანხმოვანი არც მორფოლოგიური ცნებებია და მათ საფუძველზე ამიტომ არც მორფოლოგიური სეგმენტაცია არის შესაძლებელი. ამასთანავე, საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ აფიქსთა რაოდენობა აფიქსიან ენებში, ჩვეულებრივ, ბევრად აღემატება ფონემათა რაოდენობას, ამით არის შეპირობებული აუცილებლობა: აფიქსები წარმოდგენილი იყოს არა მხოლოდ ცალკეული ფონემების სახით, არამედ — ფონემათა კომბინაციის სახითაც. ამიტომ არის, რომ სხვადასხვა ენებში დასტურდება არა მხოლოდ ცალფონემიანი, არამედ — სხვადასხვა ფონემებისაგან (მათ შორის ხმოვნებისა და თანხმოვნებისაგან) შემდგარი ისეთი აფიქსებიც. რომელთა შემდგომი

¹ ბ. ქორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 254.

მორფოლოგიური სეგმენტაცია შეუძლებელია როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით.

საკმარისია სქემაში წარმოდგენილ მასალაში დაიძებნოს თუნდაც ერთი ნიმუში, სადაც ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან შედგენილი აფიქსის შემდგომი მორფოლოგიური სეგმენტაცია საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზეც კი შეუძლებელია, რომ ქართულის შიგნით ასეთ აფიქსთა ასე ადვილად და ასე მასიურად სეგმენტირების უსაფუძვლოება ცხადი გახდეს. ნიმუშები კი საძებარი არ არის; ასე მაგ., ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /^ა-ის₁/ არქეტიპის, როგორც განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულის, რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ საფეხურზე სრულიად უდავოა; შდრ. ქართ. /-ის/, ზან. /-იშ/, სვან. /-იშ/ (<ს.-ქართვ. /^ა-ის₁/) (იხ. 1.09.4). ასევე, ქართ. /მე-ე/ (მე-სამ-ე), ზან. /მა-ა/ (მა-სუმ-ა „მესამე“), სვან. /მე-ე/ (მე-სმ-ე „მესამე“) (<ს.-ქართვ. /^ამე-ე/)¹; ქართ. /ნა-/ (ნა-ტეხი), ზან. /ნო-/ (ნო-ტეხი „ნატეხი“), სვან. /ნა-/ (ნა-კჷიშ „ნატეხი“) (<ს.-ქართვ. /^ანა-/)² და ბევრი სხვა. კომენტარი აქ, ვფიქრობთ, საჭირო არ არის.

ბ) ქართულში (ისევე როგორც სხვა ქართველურ ენებში), როგორც ცნობილია, მორფემათა თანამიმდევრობა მკაცრად არის განსაზღვრული, ამ თანამიმდევრობის შეცვლა თითქმის არასდროს არ ხდება. ეს სინქრონიული წესი, როგორც ჩანს, დიაქრონიული ტრადიციის ვაგრძელებაა. ამისი შედეგი უნდა იყოს, რომ ქართველურ ენებში პრეფიქსის სუფიქსად (ან სუფიქსის პრეფიქსად) ქცევის არც ერთი უდავო შემთხვევა ცნობილი არ არის (ეს ითქმის მით უფრო პრეფიქსის სუფიქსის ელემენტად ან სუფიქსის პრეფიქსის ელემენტად ქცევის შესახებ). ასეთ ვითარებაში ამგვარ ცვლილებათა ისე ადვილად დაშვებას, როგორც ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში აქვს ადგილი, ლინგვისტური გამართლება, ცხადია, არ ეძებნება.

დიდი ხანია ცნობილია, რომ ქართველურ ენებში პრეფიქსების ფუნქციურ-ფონემურ შესატყვისად მუდამ პრეფიქსები გვევლინება (იხ., მაგ., პირის, გვარის, ქცევის ნიშნები), სუფიქსებისა — სუფიქსები (მაგ., ბრუნვის, რიცხვის ნიშნები), ხოლო კონფიქსებისა — კონფიქსები (მაგ., რიგობით რიცხვით სახელთა მაწარმოებელი კონფიქსები). ეს კი უტყუარი მაჩვენებელია იმისა, რომ ამგვარ აფიქსთა ერთი კატეგორიის მეორეში გადასვლა (პრეფიქსებისა — სუფიქსებში, ან, პირიქით) ქართველურ ენებში არ მომხდარა. და არ მომხდარა ფუძე ენიდან მომდინარე აფიქსებშიც კი. ეს ნიშნავს: აფიქსთა პოზიცია

¹ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964, стр. 131.

² იქვე, გვ. 145.

ქართველურ ენებში უცვლელია საერთო-ქართველური ფუძე ენიდახ მოყოლებული.

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ზმნისწინებისა და თანდებულების ერთი ჯგუფის ჩვენება: საერთო წარმომავლობის მიუხედავად, ამგვარი ზმნისწინები პრეფიქსთა სახით არიან წარმოდგენილი, თანდებულები კი — სუფიქსთა სახით. ეს არის სწორედ ამ ერთეულთა სპეციფიკა, რითაც ისინი ყველა სხვა აფიქსისაგან განსხვავდებიან. ამ სპეციფიკას კი, თავისთავად ცხადია, სათანადო ახსნა სჭირდება. არსებობს საფუძველი მტკიცებისათვის, რომ ასეთი ზმნისწინ-თანდებულები ქართველურ ენებში წარმოქმნილია სიტყვის სტატუსის მქონე ერთეულებისაგან, ისეთი ერთეულებისაგან, რომლებიც ხან პროკლიტიკის სახით იყვნენ წარმოდგენილი, ხან კი — ენკლიტიკისა. ამის გამო უნდა იყოს, რომ ერთი და იმავე სიტყვისაგან ერთ შემთხვევაში (პროკლიზისას) ზმნისწინი წარმოიქმნა, ხოლო მეორე შემთხვევაში (ენკლიზისას) — თანდებული. ამგვარი მტკიცების საფუძველს იძლევა ზმნისწინთა სპეციფიკური ქცევა ძველ ქართულსა და თანამედროვე სვანურში. ვგულისხმობთ ზმნისწინთა მოცილებალობის (ე. წ. ტმესის) ცნობილ შემთხვევებს ძველ ქართულში: შევიდა — შე-რაჲ-ვიდა, გა-სწყრა — გა-ცა-სწყრა, მო-ვიდა — მო-ვინმე-ვიდა... და ზმნისწინთა თავისთავადობის მაჩვენებელ კიდევ უფრო თვალსაჩინო ნიმუშებს სვანურში: სგაჩაჲდ /სგა-აჩაჲდ/ „შევიდა“ — სგაღეშ აჩაჲდ, ღეშ აჩაჲდ, სგა „ვერ შევიდა“. ჟენკიდ /ჟი ენკიდ/ „აიღო“ — ჟი ღოთ ენკიდ, ენკიდ ღოთ ჟი „კინაღამ აიღო“. პრეფიქსის სუფიქსად (ან სუფიქსის პრეფიქსად) ქცევის ნიმუშად. როგორც ვხედავთ, არც ზმნისწინთა და თანდებულთა ჩვენება გამოდგება.

ენათმეცნიერებაში მოპოვებულ უმარტივეს მეთოდოლოგიურ მიღწევათა უგულებელყოფის შედეგია ისიც, რომ მორფემათა იდენტიფიკაციას ზოგჯერ საფუძვლად უდევს არა ამ მორფემათა ვარიანტების მორფოლოგიური თავისებურება (ფუნქციური და დისტრიბუციული მსგავსება-განსხვავებანი), არამედ — უბრალო ფონეტიკური იგივეობა; ზემოთ განხილულ სქემაში, მაგ., /-ს/ სუფიქსის ნიმუშად ერთნაირად არის დასახელებული მიცემითი ბრუნვის ნიშანიცა და ზმნის პირის გამომხატველი სუფიქსიც (კაც-ს, წერ-ს); /-ა/ სუფიქსისა — ისეთ ფორმებში წარმოდგენილი სხვადასხვა ფუნქციის მქონე /-ა/, როგორიც არის: გააკეთ-ა, ხატვ-ა, ლურჯ-ა; /-ო/-სი: აქ-ო, წერ-ო-ს, სიტბ-ო; /მ-/ პრეფიქსისა: მ-ხატავს, მ-გზავრი და ა. შ.¹ და ეს მაშინ, როდესაც ექვს ქვეშ არის დაყენებული ფორმით განსხვავებულ, მაგრამ ფუნქ-

¹ ბ. ქორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

ციით ერთნაირ, აფიქსთა (მაგ., სახელთა მრავლობითობის /-ებ/ და /-ნ/ სუფიქსების) ერთ მორფემაში გაერთიანების მართებულობა¹.

მართალია, ანალიზის ეს ხერხი საბოლოოდ არადამაყმაყოფილებლად არის მიჩნეული (იხ. ქვემოთ), მაგრამ ხმოვნისა და თანხმოვნისაგან შედგენილი აფიქსების დიაქრონიული სეგმენტაცია მაინც ასეთი ანალიზის მიხედვით არის მოხდენილი. -ელ სუფიქსის -ე და -ლ მორფოლოგიურ ერთეულებად დაშლა, მაგ., ასეთ მსჯელობაზე არის დამყარებული: „გვაქვს, მაგალითად, -ელ სუფიქსი (ცხ-ელ-ი), იმავდროულად დამოუკიდებლად გვხვდება -ე სუფიქსიც (სი-ცხ-ე) და -ლ სუფიქსიც (ცე-ცხ-ლ-ი)². უბრალოდაც კი არ არის დასმული კითხვა, თუ რა კავშირი შეიძლება ჰქონდეს, ვთქვათ. -ელ სუფიქსის (ცხ-ელ-ი) -ე-ს სი-ე კონფიქსის (სი-ცხ-ე) -ე ელემენტთან! სხვა აფიქსების დიაქრონიულ სეგმენტაციასაც ასეთივე გაუგებარი მსჯელობა უდევს საფუძვლად. მაგ., „გვაქვს -ოვ-ან რთული ფორმანტი (გულ-ოვ-ან-ი) და იმავდროულად დამოწმებულია ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად -ოვ ფორმანტიც (ქს-ოვ-ს) და -ან ფორმანტიც (მ-ჩივ-ან-ი)“³. საკითხი ასე მარტივად არის გადაწყვეტილი იმის მიუხედავად, რომ არაფრით არის არგუმენტირებული არც -ოვ ან სუფიქსის შემდგომი მორფოლოგიური სეგმენტაციის (-ოვ-ან) მართებულობა და არც გამოყოფილ ელემენტთა (-ოვ, -ან) სავარაუდო მორფოლოგიური კავშირის არსებობა იმ სუფიქსებთან, რომლებიც წარმოდგენილია ფორმებში: ქს-ოვ-ს და მ-ჩივ-ან-ი (თუმცა მსჯელობას აქ ვარაუდის სახე არცა აქვს, ასეთი კავშირის არსებობა რატომღაც ფაქტად არის მიჩნეული, ისეთ ფაქტად, რომელსაც მტკიცება თითქოს არც კი სჭირდება). ვფიქრობთ, საკითხისადმი მეტი პასუხისმგებლობით მიდგომის შემთხვევაში შეუძლებელია რაიმე მორფოლოგიური კავშირის დაძებნა (როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით) იმ ორ -ოვ ელემენტს შორის, რომელიც მოცემულია, ერთი მხრივ ზმნაში (ქსოვს), ხოლო, მეორე მხრივ, სახელში (გულოვანი).

03.2. რეგულარულ ფონემურ შესატყვისობათა სისტემა. ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ყველაზე დიდი მონაპოვარი და მისი ქვაკუთხედი, როგორც ცნობილია, არის მონათესავე ენებს შორის რეგულარულ სინქრონიულ ფონემურ შესატყვისობათა (resp. კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა) სისტემის აღმოჩენა. აქედან ამოსვლით წყდება თანამედროვე კომპარატივისტიკაში ლინგვისტური რეკონსტრუქციის ყოველი მნიშვნელოვანი საკითხი. რეგულარულ

¹ ზ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 96, შდრ. გვ. 344 — 345.

² იქვე, გვ. 259.

³ იქვე, გვ. 260.

ფონემურ შესატყვისობათა სისტემა მიიჩნევა ამავე დროს ენათა ნათესაობის დადგენის ერთადერთ უტყუარ საბუთად.

ენებს შორის მსგავსება, როგორც ცნობილია, შეიძლება იყოს შედეგი საერთო წარმომავლობისა (დიფერენციაციის პროცესისა), ენის ენაზე გავლენისა (სესხებისა), ან — უბრალო შემთხვევეითობისა. ენათა ნათესაობის უტყუარ და საკმარის მაჩვენებლად შეიძლება გამოდგეს მხოლოდ ის მსგავსება, რომლის წარმოქმნაც მართოდენ დიფერენციაციის პროცესშია შესაძლებელი და რომელიც შეუძლებელია იყოს ენის ენაზე გავლენის ან შემთხვევეითობის შედეგი. ისეთი მსგავსება კი, რომელიც შეიძლება იყოს როგორც საერთო წარმომავლობის, ისე სესხების, ან შემთხვევეითობის შედეგი, ენათა ნათესაობის უტყუარ და საკმარის საბუთად, ცნადია, არ გამოდგება. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, მსგავსებები ლექსიკის სფეროში, რაც შეიძლება იყოს როგორც საერთო წარმომავლობის, ისე სესხების, ან შემთხვევეითობის შედეგი. ასევე, გრამატიკული კატეგორიები (პირი, რიცხვი, ბრუნვა, გვარი, სქესი. კლასი...), სინტაქსური კონსტრუქციები (ნომინატიური კონსტრუქცია, ერგატიული კონსტრუქცია...) და ა. შ. ხშირად მეორდება სხვადასხვა ენებში, და არა მარტო მონათესავე ენებში, არამედ ზოგჯერ ისეთ ენებშიც, რომელთაც არც წარმომავლობით აქვთ ერთმანეთთან რაიმე საერთო და არც ენობრივი კონტაქტი. ერგატიული კონსტრუქცია, მაგ., დამახასიათებელია როგორც ქართველური, ისე პოლინეზიური ენებისათვის; ნომინატიური კონსტრუქცია, პირის, რიცხვის, ბრუნვის, სქესის... გრამატიკული კატეგორიები მოეპოვება როგორც ინდოევროპულ ენებს, ისე — სემიტურს, მაგრამ ამის გამო ენათა არც პირველი ორი ჯგუფი (ქართველური და პოლინეზიური) განეკუთვნება ენათა ერთ ოჯახს და არც — მეორე (ინდოევროპული და სემიტური).

მართალია, ასეთი მსგავსების არსებობა ჩვეულებრივია მონათესავე ენებში (რასაც მათი საერთო წარმომავლობა უდევს საფუძვლად), მაგრამ რადგანაც ასეთივე მსგავსებები არამონათესავე ენებს შორისაც შეიძლება დაედასტუროთ, ამიტომ ენათა ნათესაობის დადგენის უტყუარ საბუთად ისინი არ გამოდგება. ერთადერთი, რაც მხოლოდ ენათა დიფერენციაციის პროცესში წარმოიქმნება, და, რაც ამიტომ შეუძლებელია იყოს ენის ენაზე გავლენის ან შემთხვევეითობის შედეგი, არის რეგულარულ ფონემურ შესატყვისობათა სისტემა. ენათა ნათესაობის ერთადერთ უტყუარ და საკმარის საბუთადაც ის სწორედ ამიტომ მიიჩნევა. თუ შესატყვისობათა ასეთი სისტემა ამჟამად ცნობილი არ არის, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ჭერჭეროვით გამოვლენილი არ არის, ან შესაძარებელ ენებს შორის ნათესაური კავშირის არსებობა მოჩვენებითია.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ ერთი და იმავე გრამატიკული კატეგორიის

(პირის, რიცხვის, ბრუნვის, სქესის, კლასის...) არსებობა სხვადასხვა ენებში მხოლოდ იმ შემთხვევაში გამოდგება ამ ენათა ნათესაობის საბუთად, თუ მათ გამომხატველ მორფოლოგიურ ერთეულებს შორის დადასტურდება კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისობა; სხვაგვარ შემთხვევაში ის ასეთ საბუთად ისევე არ გამოდგება, როგორც, ვთქვათ, ინდოევროპულსა და სემიტურ ენებში სქესის გრამატიკული კატეგორიის არსებობა არ გამოდგება ენათა ამ ჯგუფების ნათესაობის საბუთად.

04. სინქრონიული ანალიზის საკითხები. სინქრონიული ანალიზის მიზანი. როგორც ზემოთ არაერთგზის აღინიშნა, არის ენის იმ სახით შესწავლა, რა სახითაც ის ურთიერთგაგებინებისათვის გამოიყენება მოცემულ ქრონოლოგიურ საფეხურზე, მის მიერ ისტორიულად გაცდილ ცვლილებათა გაუთვალისწინებლად. ენის, როგორც ურთიერთშეპირობებულ ერთეულთა მოწესრიგებული სისტემის. სინქრონიული ანალიზი გულისხმობს იმ წესებისა და კანონების აღმოჩენასა და თვალნათლივ ჩვენებას, რომლებიც თანაარსებულ ელემენტთა ურთიერთმიმართებისათვის არის დამანასიათებელი. ჩვენ აქ სპეციალური მსჯელობის საგნად მხოლოდ იმ საკითხებს გავიხდით, რომლებიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ბოლო დროს დავის ობიექტად იქცა.

04.1. მორფემა. მორფემის, როგორც მორფოლოგიური ანალიზის ძირითადი ობიექტის, არსის განსაზღვრისას (და, ამდენად, მორფოლოგიური დახასიათებისას) ჩვენ ვითვალისწინებთ ლინგვისტურ ლიტერატურაში (მათ შორის — დესკრიფციულ ენათმეცნიერებაში) არსებულ შეხედულებებს, რომლებიც არაერთი ქართველი (და, საერთოდ, საბჭოთა) ენათმეცნიერის შრომებშიც აისახა.

ჩვენთვის მისაღები განსაზღვრის მიზნდვით, მორფემა არის მნიშვნელობის მქონე უმცირესი ენობრივი ერთეული. გამოიყოფა მორფემის ორი სახესხვაობა: 1. ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე მორფემა, რომელსაც ძირეულ მორფემას (ზოგჯერ — ლექსემას) უწოდებენ, 2. გრამატიკული მნიშვნელობის მქონე მორფემა, რომელიც აფიქსური მორფემის (ან — საკუთრივ მორფემის) სახელწოდებით არის ცნობილი. აფიქსურ მორფემებში, თავის მხრივ, ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ა) სადერივაციო აფიქსები, რომლებიც სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობას ცვლიან, თუმცა დამოუკიდებლად ასეთი მნიშვნელობა არ გააჩნიათ, ბ) არასადერივაციო აფიქსები, რომლებიც მხოლოდ სიტყვის გრამატიკულ მნიშვნელობას ცვლიან. სიტყვაში შემავალი მორფოლოგიური ერთეულები, მაშასადამე, სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, გარდა ძირეული მორფემებისა და აფიქსებისა.

მორფოლოგიური სეგმენტაციის (უმცირეს მორფოლოგიურ ერ-

თეულთა გამოყოფის) საფუძველზე მიიღება ე. წ. მორფები, რომლებიც ჯერ კიდევ არ წარმოადგენენ მორფემებს. იმისათვის, რომ მორფები გაერთიანდნენ ერთ მორფემაში, ან განაწილდნენ სხვადასხვა მორფემებში, საჭიროა მორფემათა იდენტიფიკაციის პროცედურის ჩატარება. რის საფუძველზეც მორფთა ერთი ნაწილი ერთიანდება ერთ მორფემაში, მეორე ნაწილი — მეორე მორფემაში და ა. შ.

გამოხატულების პლანში ერთმანეთისაგან ცოტად თუ ბევრად განსხვავებული მორფოლოგიური ერთეულები (მორფები) ერთ მორფემაში ერთიანდება იმ შემთხვევაში, თუ ისინი მნიშვნელობით (ფუნქციით) ერთმანეთს ემთხვევიან, ე. ი. თუ მათ შორის არ არის განსხვავება შინაარსის პლანში. ასეთი მორფოლოგიური ერთეულები ერთმანეთთან, როგორც წესი, იმყოფებიან დამატებითი დისტრიბუციის ან თავისუფალი მონაცვლეობის დამოკიდებულებაში. მას შემდეგ, რაც მორფი რომელიმე მორფემაში გაერთიანდება, ის ამ მორფემის ვარიანტად ანუ ალომორფად იწოდება. მორფემა, ამრიგად, არის არა რომელიმე კონკრეტული მორფოლოგიური ერთეული (მორფი), არამედ — მასში (მორფემაში) შემავალ ალომორფთა მთელი სიმრავლე — მორფემა არის ალომორფთა კლასი.

დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში მყოფი ალომორფები, რომელთა გამოვლენასაც ფონოლოგიური გარემოცვა განსაზღვრავს, ფონოლოგიურად შეპირობებული (ავტომატური) ალომორფების სახელწოდებით არის ცნობილი, მაგ., თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის /-მ/ და /-მა/ ალომორფთა გამოვლენა ავტომატურად ხდება იმის მიხედვით, ხმოვანი უძღვის მას წინ, თუ — თანხმოვანი: ძმა-მ, კაც-მა. ალომორფებს კი, რომელთა შორისაც დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულება ფონოლოგიური გარემოცვით არ განისაზღვრება, მორფოლოგიურად შეპირობებულ ალომორფებს უწოდებენ, მაგ., ქართულში ვნებიანი გვარის მორფემის /ი-/ და /ე-/ ალომორფთა გამოვლენას განაპირობებს არა ფონოლოგიური გარემოცვა, არამედ — პირთა რაოდენობა ზმნაში: ი-ხატება, ე-ხატება. ერთი მორფემის ალომორფებად მიიჩნევა აგრეთვე თავისუფალი მონაცვლეობის დამოკიდებულებაში მყოფი მორფები, ე. ი. ისეთი მორფოლოგიური ერთეულები, რომელთა ურთიერთთანაცვლებაც შესაძლებელია, მაგრამ ამით მნიშვნელობა (გრამატიკული ფუნქცია) არ იცვლება: კაც-ებ-ი, კაც-ნ-ი. სხვადასხვა მორფემებს კი განეკუთვნება კონტრასტული დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში მყოფი მორფები, ე. ი. ისეთი მორფოლოგიური ერთეულები, რომელთა ჩანაცვლებაც ასევე შესაძლებელია, მაგრამ ამით იცვლება მნიშვნელობა (ლექსიკური ან გრამატიკული): კაც-ი, ქალ-ი, ან: კაც-ი, კაც-მა, კაც-ს და ა. შ.

ამ ბოლო დროს დესკრიფციული ანალიზის ამგვარ პრინციპთა სა-
წინააღმდეგოდ წამოყენებულ იქნა რამდენიმე მწვავე დებულება. აქ
განვიხილავთ მხოლოდ ზოგ მათგანს (რაც წარმოდგენას შეგვიქმნის
ყველა დანარჩენზეც):

1) „... ვერ მოხერხდა ენობრივი ფორმისა და ამ ფორმით გამოხა-
ტული ფუნქციის (კვლევის საჭიროებისათვის) ურთიერთდაცილება...
დარღვეულია წმინდა ფორმოზოგიური აღწერის მოთხოვნა — ფორმოზო-
გიური ელემენტის (მორფემის — ა. ო.) დახასიათებაში შემოტანილია
მისი შინაარსობრივი მხარე“¹.

მორფემის განსაზღვრისას ფორმასთან ერთად მნიშვნელობის (გრა-
მატიკული ფუნქციის) გათვალისწინება, რაც „დუალიზმის“ სახელ-
წოდებით არის მონათლული², ლინგვისტური თვალსაზრისით მიუღე-
ბელ მიდგომადაა გამოცხადებული: საქმე ისეა წარმოდგენილი, თით-
ქოს მორფოლოგიური ანალიზიდან მნიშვნელობის განდევნის აუტო-
რიტეტობა იმდენად აშკარა იყოს, რომ მას დასაბუთება არც სჭირდებო-
დეს.

მორფოლოგიური ანალიზი მნიშვნელობის გათვალისწინებაზეა დამ-
ყარებული არა მხოლოდ დესკრიფციული ლინგვისტიკის ზოგი ცნო-
ბილი წარმოდგენის (ლ. ბლუმფილდის, ი. ნაიდას, ჰ. გლისონის...) შრომებში, არამედ — ქართველური (და არა მხოლოდ ქართველური)
საენათმეცნიერო შრომების უმეტესობაშიც. ეს ჩანს არა მარტო სა-
ენათმეცნიერო პრაქტიკიდან (ასე მაგ., /-ს/, /-ა/, /-ო/ სუფიქსებს, და
მათი მსგავსი ურთიერთმიმართების მქონე მორფოლოგიურ ერთე-
ულებს, სწორედ ფუნქციის გათვალისწინებით აერთიანებენ ერთ მორ-
ფემაში), არამედ პირდაპირი გამონათქვამებიდანაც: „დაპირისპირება
(მორფოლოგიური დაპირისპირება, რომელიც მორფოლოგიურ კატე-
გორიას წარმოქმნის — ა. ო.)... სულ ცოტა, ორ სხვადასხვა ფორმას
ვულისხმობს, ურთიერთ შორის განსხვავებულს ბგერათა შედგენილო-
ბითაც და გრამატიკული მნიშვნელობითაც“³, „მნიშვნელობა მორფე-
მის ერთ-ერთი არსებითი მხარეა. მორფემა მნიშვნელობის მქონე
ენობრივ ერთეულს წარმოადგენს და ამიტომ მორფემათა ფორმალუ-
რი შესწავლის დროსაც გვერდს ვერ ავუვლით მნიშვნელობის ასე თუ
ისე გათვალისწინებას. ეს არ ნიშნავს, რომ მნიშვნელობა მორფოლო-
გიის საკვლევ ობიექტად იქცევა. აქ ლაპარაკია მხოლოდ იმაზე, რომ
სემანტიკური კრიტერიუმის გამოყენების გარეშე ენის მორფოლოგი-

¹ ბ. ჟორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმოზოგიური და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, 1980, გვ. 92-93.

² იქვე, გვ. 94.

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 383; იხ. აგრეთვე, გ. მაჭავარიანი, ა. შანიძის გრამატიკული კონსეფციის ზოგიერთი საკითხი სტრუქტურული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, ორიონი, 1967, გვ. 53-58.

ური ანალიზი ვერ იქნება დამაკმაყოფილებელი“¹ (ეს მოსაზრება, სხვათა შორის, წამოყენებულია სწორედ დესკრიფციული ლინგვისტიკის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენლის, ი. ნაიდას, თვალსაზრისის მხარის დასაქვრად).

ასეთ პირობებში ზემოაღნიშნული დებულების მხოლოდ დესკრიფციული ლინგვისტიკის წინააღმდეგ წამოყენება ლინგვისტური ტრადიციის გაუთვალისწინებლობის შედეგი უფროა, ვიდრე — საკითხის არსში ჩაწვდომისა.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: რამდენად მართებულია მაინც მორფოლოგიური ანალიზიდან მნიშვნელობის განდევნის მოთხოვნა, რაც დესკრიფციული ლინგვისტიკის ზოგ წარმომადგენელთანაც იჩენს თავს?

სრულიად უდავოა, რომ მნიშვნელობათა სისტემა არის არა მორფოლოგიის, არამედ სემასიოლოგიის, შესწავლის უშუალო ობიექტი. მაგრამ რადგანაც ენაში არსებობს როგორც მნიშვნელობის მქონე (მაგ., მორფემა, სიტყვა, კონსტრუქცია...), ისე მნიშვნელობის არმქონე (მაგ., ფონემა) ენობრივი ერთეულები, ამიტომ მნიშვნელობის გაუთვალისწინებლად მნიშვნელობის მქონე ენობრივ ერთეულთა არსში ჩაწვდომა შეუძლებელია ისევე, როგორც — მნიშვნელობიდან ამოსვლით მნიშვნელობის არმქონე ერთეულთა არსის განსაზღვრა.

ენას, როგორც ურთიერთგაგებინების საშუალებათა სისტემას, ფორმისა და მნიშვნელობის ერთობლიობა წარმოქმნის. მნიშვნელობის გარეშე ენა ისევე არ არსებობს, როგორც — ფორმის გარეშე. ამა თუ იმ ენობრივ ერთეულს (მორფემას, სიტყვას, კონსტრუქციას...) იმიტომ აქვს მნიშვნელობა, რომ ამის გარეშე ის ენობრივი ერთეული ისევე არ არის, როგორც — ფორმის გარეშე. მნიშვნელობის ქონება მისთვის, მაშასადამე, ისევე სავალდებულოა — როგორც ფორმისა. რომელიმე მათგანის (ფორმის ან მნიშვნელობის) უგულებელყოფის შემთხვევაში ამ ერთეულის მართებულ ლინგვისტურ დახასიათებას ამიტომ, ცხადია, ვერ მივიღებთ. უაღრესად საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით ე. ბენვენისტის ცნობილი. გამონათქვამი: „ბევრ ლინგვისტს სურდა ფორმისა და მნიშვნელობის თანაფარდობა დაეყვანა მხოლოდ ფორმის ცნებაზე, მაგრამ მათ თავი ვერ დააღწიეს მის კორელატს — მნიშვნელობას. რა არ კეთდებოდა იმისათვის, რომ მნიშვნელობა არ მიეღოთ მხედველობაში. თავიდან მოეშორებინათ იგი. ამით ცდა გამოდგა — ის, როგორც მედუზის თავი, მუდამ ენის შუაგულშია და აჯადოებდა მის მკერეტელს“².

¹ თ. შარაძენიძე, თანამედროვე ენათმეცნიერების თეორიული საკითხები, 1972, გვ. 138.

² Э. Бенвенист, Общая лингвистика. М., 1974, стр. 136.

ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისში მსჯელობა ასეთ სახეს იღებს: „ფორმობრივი“ ანალიზისას გაერთიანდება, მაგ., ყველა ის -ნ სუფიქსი, რომელიც წარმოდგენილია ფორმებში: კაც-ნ-ი, დევ-ნ-ა, უთამაშ-ნ-ი-ა, წერ-ო-ნ, წერ-ნ, და-დუმ-ნ-ა¹; ასევე, „ფორმობრივად იდენტიფიცირება ი- ვენებითისა (ი-ხატ-ებ-ა) და ი- სათავისო ქცევის (ი-ხატ-ავ-ს) ფორმანტები“², „წმინდა ფუნქციური (სემანტიკური) პრინციპი კი, პირიქით, ყველა მათგანს დააცალკევებდა და სავსებით განსხვავებულ სისტემებში შეიყვანდა. ვთქვათ, -ნ მრავლობითის ფორმანტს იმავე სისტემაში გააერთიანებდა, სადაც დამოწმებული გვაქვს -ებ მრავლობითის ფორმანტი: კაც-ნ-ი, კაც-ებ-ი... -ნ პირის ნიშანი -ს, -ა პირის ნიშნების გვერდით აღმოჩნდებოდა და ა. შ.“³.

სხვა ადგილას ყველა ეს /-ნ/ (ისევე როგორც ყველა /-ი/ და ა. შ.) ერთმანეთთან არის გაერთიანებული⁴ და ამის საფუძველზე, როგორც დავინახეთ, შორსმომავალი დიაქრონიული დასკვნებია გაკეთებული; ამ ადგილას კი, რამდენად უცნაურადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, ავტორს ანალიზის არც ერთი ეს ხერხი არ აკმაყოფილებს: „... ამ ორი, ურთიერთსაპირისპირო, პრინციპით განხილვა არაფერს გვეუბნება ამ ფორმანტთა საკუთრივ მორფოლოგიური (ფორმობრივი) რაობის შესახებ“⁵. და მაინც, „ფორმობრივი და ფუნქციური იდენტიფიკაციის ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად განხილვა“, ამავე თვალსაზრისის მიხედვით, სავალდებულოა⁶.

რადგანაც არადამაკმაყოფილებლად მიიჩნევა ზემოაღნიშნული „ფორმობრივი“ ანალიზი და „ფუნქციურიც“, ამიტომ ბუნებრივად ისმის კითხვა: რას ემყარება ამ თვალსაზრისის შიგნით მორფემათა იდენტიფიკაცია და მორფოლოგიური ანალიზი საერთოდ? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემამდე საჭიროა განისაზღვროს თვით იდენტიფიკაციის არსი: „მორფემათა იდენტიფიკაცია გულისხმობს მორფემულ ერთეულთა გამოყოფას და შემდეგ ამ ერთეულთა ანუ ალომორფთა დაჯგუფებას მორფემებად“⁷, „მორფოლოგიურ დონეზე იდენტიფიკაცია გულისხმობს იგივეობის დადგენას მორფოლოგიური ღირებულების მქონე ორ ან მეტ ფორმობრივ ელემენტს შორის მათივე თვისობისა და

¹ ბ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 343.

² იქვე, გვ. 345.

³ იქვე, გვ. 344.

⁴ იქვე, გვ. 253.

⁵ იქვე, გვ. 344.

⁶ იქვე, გვ. 347.

⁷ თ. შარაძენიძე, თანამედროვე ენათმეცნიერების თეორიული საკითხები, 1972, გვ. 152.

ქმედების საფუძველზე“¹. იდენტიფიკაცია, მაშასადამე, ნიშნავს მორფოლოგიური თვალსაზრისით იგივეობრივ ერთეულთა ერთ მორფემაში გაერთიანებას.

ახლა კი ვნახოთ მორფემათა იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით ზემოთ დასმული კითხვის პასუხი: „ამასთან დაკავშირებით იმთავითვე უნდა წარმოვადგინოთ ამოსავალი კრიტერიუმი: ყოველგვარი ენობრივი მონაცემის (ფორმობრივი იქნება იგი, თუ ფუნქციური) რაობა, მისი დანიშნულება და მიზანი ვლინდება მხოლოდ და მხოლოდ მისი მოქმედების დროს. მხოლოდ და მხოლოდ დინამიკაში.“

მხოლოდ ამ დროს ავლენს იგი თავის შინაგან ბუნებას.

მხოლოდ ამ დროს წარმოჩნდება მისი იმანენტური თვისება.

მხოლოდ ეს აქცევს მას ენობრივ რეალობად.

რადგან ასეა, აქედან უშუალოდ გამომდინარეობს დასკვნა: ყოველი ვარიანტის ფორმობრივი (მორფოლოგიური) რაობა განისაზღვრება მისი ქმედებით, მისი მოქცევით ამა თუ იმ ფორმობრივ სისტემაში.

საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა, ვფიქრობთ, შეგვაძლებინებს მორფოლოგიური მონაცემების ენობრივ დაწასიათებას მისით გამოხატული სემანტიკის (ფუნქციის) გაუთვალისწინებლად, რითაც თავიდან ავიცილებთ ერთდროული ფორმობრივ-ფუნქციური ანალიზის დროს გარღვეულ წინააღმდეგობას“².

მეცნიერული დებულების ღირსება, როგორც ცნობილია, სისადავით, აზრის სიცხადითა და არგუმენტირებულობის ხარისხით განისაზღვრება. გარეგნული ექსპრესიულობის მიუხედავად, აქ, სინამდვილეში, როგორც ვხედავთ, არავითარი კონკრეტული კრიტერიუმი არ არის წამოყენებული. და ეს მიუხედავად იმისა, რომ „ფორმობრივი (მორფოლოგიური) იდენტიფიკაციის“ კრიტერიუმად „ფორმანტთა თვისობა და ქმედება“ მიიჩნევა³. მაგრამ თვით ამ ცნებას („ფორმანტთა თვისობასა და ქმედებას“) არავითარი განსაზღვრა არ ახლავს, მისი ლინგვისტური არსი ამიტომ გაურკვეველი რჩება: გაურკვეველი „კრიტერიუმის“ გამოყენება კი, თავისთავად ცხადია, გზას უხსნის ინტუიციამზე დამყარებულ თვითნებურ დასკვნებს, ისეთ დასკვნებს, რომელთა მართებულობა-არამართებულობის შემოწმების საშუალება (არც მოთხოვნილება) ამ თვალსაზრისის შიგნით არ არსებობს. შედეგად ვიღებთ ისეთ ვითარებას, როდესაც საანალიზოდ შერჩეული „კრიტერიუმი“ („თვისობა და ქმედება“) სწვადასხვა მორფოლოგიურ ერთეულებში აბსოლუტურად სხვადასხვაგვარად ვლინდება, ე. ი. როდესაც

¹ ბ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

² იქვე, გვ. 344.

³ იქვე, გვ. 345—347.

ერთი მორფოლოგიური ერთეულის „თვისობა და ქმედება“ ერთი ენობრივი თავისებურებაა, მეორისა — მეორე, მისგან სრულიად განსხვავებული, მესამისა — მესამე და ა. შ., რაც არსებითად, კრიტერიუმის უქონლობას ნიშნავს და არა — კრიტერიუმის გამოყენებას. ენახოთ ამის საილუსტრაციოდ, თუ როგორ ღდება ამ „კრიტერიუმის“ გამოყენებით მორფმათა იდენტიფიკაცია:

„...-ებ ფორმანტი ა-კეთ-ებ-ს, ა-ლ-ებ-ს, ა-კლ-ებ-ს, ბად-ებ-ს და კრ-ებ-ს ფორმებში ამჟამად სავსებით ნაირგვარი ქმედებისაა და ამიტომ ამ -ებ ელემენტებს შორის იგივეობის ნიშნის დასმა შეუძლებელია.

ასევე სხვაობენ -ავ ვ-მალ-ავ ფორმაში და -ავ ვ-კლ-ავ ფორმაში, რადგან პირველი -ავ ნამყო ძირითადში -ე სუფიქსთან მონაცვლეობს (და-ვ-მალ-ე), მეორე -ავ კი — ნულ-სუფიქსთან (მო-ვ-კალ)...

იმავედროულად მორფოლოგიური იგივეობის ნიშნის დასმა ხერხდება მასალობრივ განსხვავებულ -ავ და -ამ ფორმანტებს შორის, ფორმობრივ სისტემაში მათი იდენტური ქმედების გამო.

ასევე: თვისობა და ქმედება ერთი სტრუქტურისად წარმოგვიჩენს კალ- და ჰერ- ფუძეებს: ორივე იკუმშება აწმყოში (კლ-ავ, ჰრ-ი), ორივე სრული გახმოვანებითაა წარმოდგენილი ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმებში და ნულ-გახმოვანებით (შეკუმშულად) III პირის ფორმაში: მო-ვ-კალ, და-ვ-ჰერ... მაგრამ: მო-კლ-ა, და-ჰრ-ა...

ერთი შეხედვით... „ელოდ“ — ფუძეა წარმოდგენილი („ელოდეს“ და „ელოდოს“ ფორმებში — ა. ო.) და ამიტომ მათი იდენტურობა თითქოს არავითარ ეჭვს არ იწვევს. სინამდვილეში ასე არ არის: „ელოდ“ მონაცემის სტრუქტურული გააზრება ორივე შემთხვევაში ნაირგვარია, რაზედაც -ე და -ო სუფიქსები მიგვანიშნებენ: „ელოდეს“ I (აწმყოს) კავშირებითია, დაიშლება ასე: ე-ლ-ოდ-ე-ს, „ელოდოს“ II კავშირებითია: ე-ლოდ-ო-ს. რადგან ასეა, რა თქმა უნდა, ამ ფუძეებს შორის იგივეობის ნიშნის დასმა შეუძლებელი იქნება“¹.

რომ არაფერი ვთქვათ დებულებათა დაუსაბუთებლობისა და სხვადასხვა სახის შეუსაბამობის შესახებ, ვფიქრობთ, ზედმეტია მტკიცება, რომ მორფმათა ისეთი იდენტიფიკაცია, სადაც კალ- და ჰერ- ფუძეები (აგრეთვე -ავ და -ამ თემის ნიშნები) ერთად იყრის თავს, ხოლო -ებ თემის ნიშნის (აგრეთვე ელოდ- ფუძისა და -ავ თემის ნიშნის) სხვადასხვა წარმომადგენლები სხვადასხვა მორფემებში ნაწილდება, ლინგვისტური ანალიზის ყოველგვარ ხერხს ეწინააღმდეგება.

და ბართლაც, თუ ასეთი გაგებიდან ამოვალთ, მაშინ ერთნაირად კუმშვადი ყველა ზმნური ფუძე ერთ მორფემაში გაერთიანდება (კლავ,

¹ ბ. ჟორბენაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 346.

ჭრი, ხრავ, ძრავ, თელი, ცელი და ა. შ.), სხვაგვარად კუმშვადი ფუძეები — მეორე მორფემაში, უკუმშველი ფუძეები კი — მესამეში. ამრიგად, ქართულში, სულ სამი ზმნური მორფემა აღმოგვაჩნდება. ასევე, ერთ მორფემაში გაერთიანდება ყველა კუმშვადი სახელი (მსხლის, ძელის, კაკლის, კედლის, აკვნის, ნაცრის, ბეჭდის...), მეორეში — ყველა უკუმშველი სახელი (კაცის, ფეხის, ცხენის, კამეჩის, ინდაურის...). ქართულ სახელებში, მაშასადამე, ორად ორი ძირეული მორფემის გამოყოფა გახდება შესაძლებელი და ა. შ. (და ეს მაშინ, როდესაც /-ებ/ თემის ნიშნის ყველა წარმომადგენელი ერთ მორფემაში არ ერთიანდება).

თუ დავემყარებით დებულებას „...სხვაობენ -ავ ვ-მალ-ავ ფორმაში და -ავ ვ-კლ-ავ ფორმაში, რადგან პირველი -ავ ნამყო ძირითადადში -ე სუფიქსთან მონაცვლეობს (და-ვ-მალ-ე), მეორე -ავ კი — ნულ-სუფიქსთან (მო-ვ-კალ)“, მაშინ პირველ /-ავ/-თან, რომელიც მეორე /-ავ/-ს უბირისპირდება, გაერთიანდება /-ი/, /-ებ/, /-ობ/ თემის ნიშნებით, რადგანაც „ნამყო ძირითადადში“ მათთანაც /-ე/, „მონაცვლეობს“¹. (ვზრდ-ი — ვზარდ-ე, ვთხრ-ი — ვთხარ-ე, ვკოცნი — ვკოცნ-ე, ვაკეთ-ებ — ვაკეთ-ე, ვაშენ-ებ — ვაშენ-ე, ვალბ-ობ — ვალბ-ე, ვანდ-ობ — ვანდ-ე...), მეორე /-ავ/-თან კი — /-ემ/. /-ობ/ თემის ნიშნები (მივც-ემ — მივეც, ვგრძნ-ობ — ვიგრძენ...) და ა. შ. ამ გზით, როგორც ვხედავთ, არეგ-დარეგვას თავს ვერ დავალწევთ. ამის მიზეზი, უწინარეს ყოვლისა, ის არის, რომ „თვისობისა და ქმედების“ ასახვად სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა ენობრივი სპეციფიკა ცხადდება: ზოგჯერ — კუმშვის თავისებურება (მაგ., კალ-, ჰერ- ფუძეთათვის), ზოგჯერ წყვეტილის ნიშნის სხვადასხვა ვარიანტების (-ე-სა და -ის) გამოვლენა (მაგ., -ავ თემის ნიშნისათვის), ზოგჯერ კი x (იქსი) (მაგ., -ებ თემის ნიშნისათვის, რომლის სხვადასხვა წარმომადგენელთა ერთმანეთისაგან დაცილების საფუძველი ერთი სიტყვიტაც არ არის მითითებული) და ასე უსასრულოდ; უსასრულოდ იმიტომ, რომ „თვისობისა და ქმედების“ განუსაზღვრელობის გამო წინასწარ ცნობილი არ არის, თუ როდის რა ენობრივი სპეციფიკა გამოცხადდება მის ასახვად.

მორფოლოგიური ანალიზის ძირითად შინაარსს, როგორც ცნობილია, მორფოლოგიურ კატეგორიათა შესწავლა შეადგენს მორფოლოგიური კატეგორიების (პირი, რიცხვი, დრო, ასპექტი, გვარი, ქცევა, ბრუნვა და ა. შ.) გამოყოფა კი სწორედ მნიშვნელობიდან ამოსვლით ხდება (მნიშვნელობიდან პირისა, რიცხვისა, დროისა და ა. შ.). მორ-

¹ გაუგებარია, თუ რატომ ეწოდება ამას „მონაცვლეობა“.

ფოლოგიური ანალიზიდან მნიშვნელობის (ფუნქციის) განდევნის ცდა ამიტომ, ფაქტიურად, მორფოლოგიის შესწავლაზე ხელის აღებას ნიშნავს. ზემოაღნიშნული თვალსაზრისი ამ მხრივაც წინააღმდეგობრივი ხასიათისაა, რამდენადაც ის, ერთი მხრივ, მოითხოვს მორფოლოგიური ანალიზიდან მნიშვნელობის განდევნას, ხოლო, მეორე მხრივ, აღიარებს მორფოლოგიური კატეგორიების არსებობას, რომელთა გამოყოფაც მნიშვნელობიდან ამოსვლით ხდება. აი, ეს არის სწორედ ის „მედუზის თავი“, რომელზედაც თავის დროზე ე. ბენეკენსტი მიუთითებდა სამართლიანად.

2) იმასთან დაკავშირებით, რომ დესკრიფციულ ენათმეცნიერებაში ერთი მორფემის ალომორფებად ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე ერთეულები მიიჩნევა, გაკეთებულია შენიშვნა: „... რომელიმე -ად (ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი) და -ს (მიცემითი ბრუნვის ნიშანი) ერთი მორფემის ალომორფებად უნდა მივიჩნიოთ იმ შემთხვევაში, როცა ორივე ერთ ფუნქციას (ვთქვათ, მოქმედების ადგილს) გადმოსცემს: „ქალაქ-ად / ქალაქ-ს წავიდა“. ამავე რიგისა აღმოჩნდება -ით (მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი) და -ს (მიცემითი ბრუნვის ნიშანი); დილ-ით / დილა-ს... მიცემითის ფორმა ხან ვითარებითთან ერთიანდება, ხან — მოქმედებითთან, ერთ შემთხვევაში ერთის ალომორფია, მეორე შემთხვევაში — მეორისა. ამით კი მორფოლოგიური ანალიზის ამოსავალი ელიმენტის რაობა ფაქტიურად კონტრექსტურ ღირებულებამდეა დაყვანილი“¹.

დესკრიფციულ ენათმეცნიერებაში ერთი მორფემის ალომორფებად მიიჩნევა არა ის მორფოლოგიური ერთეულები, რომელთაც ცალკეულ კონტექსტებში შეიძლება აღმოაჩნდეთ ერთნაირი მნიშვნელობა, არამედ ისინი, რომლებიც მნიშვნელობით მთლიანად ემთხვევიან ერთმანეთს: „ორი ელემენტი ერთი მორფემის ალომორფებად შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ორივე მათგანი ერთნაირ მიმართებაში იმყოფება შინაარსის სტრუქტურის ერთსა და იმავე წერტილთან“². აქედან კარგად ჩანს, რომ ერთეულები, რომლებიც მნიშვნელობით რამენაირად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან (თუნდაც ცალკეულ კონტექსტებში ერთმანეთს ემთხვეოდნენ), სხვადასხვა მორფემებს განეკუთვნებიან. მიცემითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის სუფიქსები სხვადასხვა მორფემებში ნაწილდებიან იმიტომ, რომ მნიშვნელობით ისინი ერთმანეთს უპირისპირდებიან (ე. ი. ერთნაირ მიმართებაში არ იმყოფებიან შინაარსის სტრუქტურის ერთსა და იმავე წერტილთან). არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ცალკეულ კონტექსტებში ამ მხრივ ისინი ემთხვევიან ერთმანეთს, თუ—არა,

¹ ბ. ჯორბენაძე, ქართული ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, 1980, გვ. 96.

² Г. Г л ж с о н, Введение в дескриптивную лингвистику, М., 1959, стр. 124.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიცემით; მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებს აღმოაჩნდებათ საზიარო ფუნქციები, თუ — არა.

აქვე უნდა ითქვას შემდეგი: „ქალაქად წავიდა“, „ქალაქს წავიდა“ ხელოვნური ფორმებია (ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით), ხოლო ზმნიზედები (დილით, დილას), როგორც საყოველთაოდ არის ცნობილი, არც ბრუნვის ფორმებია და, ამდენად, არც სახელის ბრუნების პარადიგმის წევრები; ამიტომ აქ წარმოდგენილ -ით და -ს ელემენტების ბრუნვის ნიშნებად გამოცხადება, რასაკვირველია, არ არის მართებული.

დესკრიფციული ლინგვისტიკის პრინციპების არასწორ გაგებაზეა დამყარებული აგრეთვე სხვა ზმნიზენებიც, ამიტომ მათ განხილვას აქ აღარ განვაგრძობთ, აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს: თანამედროვე მეცნიერებისათვის (ამდენად, დესკრიფციული ლინგვისტიკისათვისაც) დამახასიათებელია სიზუსტისაკენ თავგამოდებული სწრაფვა; სწრაფვა ამოსავალ მეთოდოლოგიურ დებულებათა ნათლად ჩამოყალიბებისა და კვლევა-ძიების პროცესში მათი მართებულად გამოყენებისაკენ. სწორედ ამიტომ მორფემის განსაზღვრისას მნიშვნელობის კრიტერიუმთან ერთად, რომელიც ერთგვარად ბუნდოვან კრიტერიუმად მიიჩნევა, შემოტანილია დისტრიბუციული კრიტერიუმიც (დამატებითი დისტრიბუცია, თავისუფალი მონაცვლეობა, კონტრასტული დისტრიბუცია), როგორც უფრო ობიექტური კრიტერიუმი. მთავარი ამ შემთხვევაში მაინც ის არის, რომ ორივე კრიტერიუმის საფუძველზე, თანამედროვე მეცნიერულ მოთხოვნილებათა შესაბამისად, ერთსა და იმავე შედეგს ვიღებთ. ეს კრიტერიუმები, მაშასადამე, ავსებენ და ამოწმებენ ერთმანეთს. შედეგად ვიღებთ მორფემის მრავალმხრივ შემოწმებულ სარწმუნო განსაზღვრას. საწინააღმდეგო თვალსაზრისში კი. პირიქით, გარკვევით ისიც კი არა ჩანს. თუ როგორ განისაზღვრება ბოლოს და ბოლოს მორფემა და როგორ ხდება მისი იდენტიფიკაცია. მორფემა, რომელიც ფორმისა და მნიშვნელობის ერთობლიობას წარმოადგენს, აქ განიხილება არა ორივე ამ მხარის ერთდროულად გათვალისწინებით, არამედ — მათი ერთმანეთისაგან მოწყვეტით. მორფემათა იდენტიფიკაციაც ამ ორი სხვადასხვა გზით იძლევა არა ერთ, არამედ — ორ სხვადასხვა შედეგს, ერთმანეთის სრულიად საწინააღმდეგოს. არაორაზროვანი და დასაბუთებული პასუხი კი იმის შესახებ, თუ რომელი იდენტიფიკაციაა მისაღები და რომელი მიუღებელი, ამ თვალსაზრისის შიგნით არ მოიპოვება.

04.2. მორფოლოგიური კატეგორია. მორფოლოგიური კატეგორიის გამოყოფა, როგორც ითქვა, შესაძლებელია მხოლოდ მნიშვნელობის (მორფოლოგიური ფუნქციის) გათვალისწინებით. მისი (გრამატიკული კატეგორიის) არსებობის საფუძველი არის საპირისპირო (ერთმანეთ-

საგან განსხვავებულ) ფორმათა არსებობა საპირისპირო მნიშვნელობით. ლექსიკური საშუალებებით ნებისმიერი მნიშვნელობის გამოხატვა შესაძლებელია ნებისმიერ ენაში. მორფოლოგიური საშუალებებით კი ამა თუ იმ მნიშვნელობის გამოხატვა ენას შეუძლია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას მოეპოვება ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფორმები ერთმანეთის საპირისპირო მნიშვნელობით. ქართულ ზმნაში, მაგ., ქცევის მორფოლოგიური კატეგორია არსებობს იმიტომ, რომ ერთი ზოგადი მნიშვნელობის (კუთვნილებითი ურთიერთმიმართების) შიგნით მას მოეპოვება ერთმანეთისაგან განსხვავებული სამი ფორმა სამი სხვადასხვა მნიშვნელობით (ა-შენებს, ი-შენებს, უ-შენებს)¹. რუსულ ზმნაში კი იგივე კატეგორია არ არსებობს იმიტომ, რომ მას ასეთი საპირისპირო ფორმები არ გააჩნია, სამივე ეს მნიშვნელობა გადმოიცემა ერთი ფორმით (строить).

მორფოლოგიური კატეგორია, ამრიგად, არის მორფოლოგიური საშუალებებით (აფიქსებით, აბლაუტით...) წარმოქმნილ ისეთ საპირისპირო ფორმათა ერთობლიობა, რომელთაც ერთი ზოგადი მნიშვნელობის შიგნით ერთმანეთის საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ². ლინგვისტურ ლიტერატურაში არცთუ უსაფუძვლოდ აღინიშნება, რომ „გრამატიკულ კატეგორიათა ერთობლიობა შეადგენს ენის გრამატიკას“³. ყოველ შემთხვევაში, მორფოლოგიური ანალიზის ძირითად შინაარსს სწორედ მორფოლოგიურ კატეგორიათა შესწავლა შეადგენს.

მეთოდოლოგიურ საკითხებში სწორად გარკვევის შემთხვევაში ერთ მორფოლოგიურ კატეგორიაში მხოლოდ ერთი მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები ერთიანდება, სხვადასხვა მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები კი სხვადასხვა კატეგორიებში ნაწილდება. მეცნიერების განვითარების თანამედროვე საფეხურზე ამიტომ მოულოდნელია წარსულის შეცდომის ისეთი გამეორება, როდესაც სამი სხვადასხვა მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები ერთ კატეგორიაში ერთიანდება, მაგ., „ასპექტი ექვსია: სრული და უსრული, წყვეტილი და უწყვეტელი, ერთგზისი და მრავალგზისი“⁴. მოულოდნელია იგი განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ასპექტის (სრული — უსრული) გვერდით გზისობა (ერთგზისი — მრავალგზისი),

¹ შლრ. ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში, თსუ შრომები, 114, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია, 1965, გვ. 177-197.

² მორფოლოგიური კატეგორიის სხვადასხვაგვარი განსაზღვრის შესახებ. იხ. ფ. М. Березин, Б. Н. Головин, Общее языкознание, М., 1979, გვ. 175—177; იხ. აგრეთვე, ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 34.

³ Ю. С. Степанов, Основы общего языкознания, М., 1975, стр. 111.

⁴ ბ. ჭორბენაძე, უღვლილების ფორმათა დაქუფების პრინციპისათვის ქართულში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXXVIII სამეცნ. სესიის თეზისები, 1982, გვ. 12.

როგორც დამოუკიდებელი კატეგორია, გამოყოფილია ა. შანიძის მიერ¹, ზოლო გრძლიობა (გრძლივი — არაგრძლივი) — გ. მაჭავარიანის მიერ².

მთავარი ამ შემთხვევაში არის არა ის, არსებობს თუ არა ქართულში ამ სამი მნიშვნელობის მიხედვით საპირისპირო ფორმები, არამედ ის, რომ არსებობის შემთხვევაში მათი ერთ კატეგორიაში გაერთიანება ეწინააღმდეგება როგორც ლინგვისტიკის, ისე ლოგიკის ცნობილ პრინციპებს.

შეიძლება გაჩნდეს კითხვა: რატომ დაეთმო ასეთი დიდი ადგილი შრომის ამ ნაწილში (შესავალში) თანამედროვე ენათმეცნიერებისათვის შეუფერებელ ამ და სხვა ამგვარ დებულებათა ანალიზს?

პირდაპირ ვიტყვით: კვლევა-ძიების მეცნიერული კალაპოტიდან ამოვარდნისა და ქართველურ ენათმეცნიერებაში თვითნებობა-მოჩვენებითობის დამკვიდრების საშიშროების თავიდან ასაცილებლად. ასეთი საშიშროება კი იმან წარმოქმნა, რომ ქართულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში მსგავსი დებულებები ბოლო ხანებში შემოიჭრა, და, რაც მთავარია, შემოიჭრა განსაკუთრებული აქტივობითა და ექსპრესიით. მათი არსის ნათლად ჩვენება და ამ გზით მეცნიერებაში უკუსვლის საშიშროებისაგან თავის დაღწევა, ვფიქრობთ, ქართველური ენათმეცნიერების მნიშვნელოვანი ამოცანაა. ამ ამოცანის გადაწყვეტას ჩვენ ვცდილობდით არა ცალკეულ შეცდომა-ნაკლოვანებათა აღნუსხვით, არამედ — ტიპური ნიმუშების ჩვენებით, ნიმუშებისა, რომლებიც თვალნათლივ ასახავენ იმ შეხედულების საერთო ხასიათს, რომლის ორგანულ ნაწილსაც ისინი შეადგენენ.

ქართულ სახელებში ბრუნების მიხედვით ოპოზიციის წევრთა (ბრუნვათა) რაოდენობის საკითხები, როგორც ცნობილია, ცხარე დავის საგნად არის ქცეული. ამ საკითხების გადაწყვეტისათვის ყველაზე სანდო კრიტერიუმად, ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მორფემათა რანგობრივი სტრუქტურის ანალიზის შედეგები.

04.3. მორფემათა რანგობრივი დაჯგუფება. ცნობილია, რომ ქართველურ ენებში, მსგავსად ბევრი სხვა ენისა, სიტყვაში მორფემათა განლაგება (არანეირება) მკაცრად არის განსაზღვრული. ამ განლაგების

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 209-211.

² გ. მაჭავარიანი, გრძლიობის, ასპექტისა და დროის კატეგორიების მართება თანამედროვე ქართულში, მიმოშილელი, 6-9, 1972, გვ. 531-532; შდრ. მეცნიერული მოღვაწეობის დასაწყისში დაწერილი მისივე წერილი (ასპექტის კატეგორია ქართველურ ენებში, ქესს, IV, 1974, გვ. 118-141), სადაც ასპექტის გაგებაში ჭერ კიდევ არ არის დაძლეული მანამდე არსებულ შეხედულებათა გავლენა. უპიკელოა, ამით აიხსნება, რომ მისი გამოქვეყნება ავტორს საკმარისად არ მიუჩნევია (გამოქვეყნდა მისი გარდაცვალების შემდეგ).

შეცვლა თითქმის არასდროს არ ხდება. ეს კი, თავის მხრივ, ყოველი ცალკეული მორფემის რანგის (ანუ სიტყვაში მისი ადგილის) განსაზღვრის საშუალებას იძლევა. ორიენტირი ამ შემთხვევაში არის ძირეული მორფემა. აფიქსურ მორფემათა რანგი განისაზღვრება მისგან მარჯვნივ ან მარცხნივ მაქსიმალური დაშორების მიხედვით¹. მარჯვნივ, როგორც ცნობილია, სუფიქსური მორფემებია განლაგებული, მარცხნივ კი — პრეფიქსული მორფემები. თუ ძირეული მორფემის პირობით ნიშნად, არსებული ტრადიციის კვალდაკვალ, გამოვიყენებთ R-ს, მაშინ სუფიქსურ მორფემათა რანგის აღმნიშვნელად შეიძლება გამოვიყენოთ ციფრები დეფისით წინა მხრიდან (-1, -2, -3 და ა. შ.), ხოლო პრეფიქსებისა — იგივე ციფრები დეფისით უკანა მხრიდან (1-, 2-, 3-, და ა. შ.). -1 რანგისა, მაშასადამე, იქნება სუფიქსი, რომელიც ყოველთვის უშუალოდ მოსდევს ძირეულ მორფემას (R-ს); -2 რანგისა — ის სუფიქსი, რომელიც შეიძლება უშუალოდ მოსდევდეს R-ს (როცა სიტყვაში არ არსებობს -1 რანგის მორფემა), ან -1 რანგის სუფიქსს, მაგრამ არ შეიძლება ძირეული მორფემისაგან ამაზე უფრო შორს იყოს მოთავსებული; -3 რანგისა კი — სუფიქსი, რომელიც შეიძლება მოსდევდეს ან R-ს (როცა სიტყვაში არ არსებობს არც -1 და არც -2 რანგის მორფემა), ან -1-ს (როცა წარმოდგენილი არ არის -2), ან -2-ს, მაგრამ არ შეიძლება R-ისაგან ამაზე უფრო შორს იყოს მოთავსებული და ა. შ.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის სახელთა სისტემაში, მაგ., -1 რანგში ერთიანდება სადერივაციო აფიქსები (სუფიქსები და კონფიქსთა მეორე ელემენტები): ქუდ-იან-ი, სა-ქუდ-ე; -2 რანგში — მრავლობითი რიცხვის ნიშნები: ქუდ-ებ-ი, ქუდ-იან-ებ-ი, სა-ქუდ-ე-ებ-ი, ქუდ-ნ-ი, ქუდ-იან-ნ-ი, სა-ქუდ-ე-ნ-ი; -3 რანგში — ბრუნვის ნიშნები: ქუდ-ი, ქუდ-იან-ი, ქუდ-იან-ებ-ი; ქუდ-მა, ქუდ-იან-მა, ქუდ-იან-ებ-მა. -4 რანგში — თანდებულები: ქუდ-ის-თვის, ქუდ-იან-ის-თვის, ქუდ-იან-ებ-ის-თვის; -5 რანგში — ნაწილაკები: ქუდ-ი-ც, ქუდ-იან-ი-ც, ქუდ-იან-ებ-ი-ც, ქუდ-იან-ებ-სა-ც, ქუდ-იან-ებ-ის-თვის-სა-ც.

აღნიშნული ხუთი რანგიდან სიტყვაში მხოლოდ -3 რანგის წარმომადგენლის არსებობა არის სავალდებულო; თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, მაშასადამე, არ არსებობს ბრუნებადი სახელი, რომელშიც რომელიმე ბრუნვის მორფემა, სეგმენტური ერთეულის სახით თუ არა, ნულოვანი ალომორფით მაინც არ იყოს წარმოდგენი-

¹ Г. Глисон, Введение в дескриптивную лингвистику, гл. 163-184; მ. დამენია: ქართული ზმნური მორფემების სინტაქსური მოდელები, 1982, გვ. 42-56 და სხვა.

ლი. არც ერთი სხვა რანგის წარმომადგენლის არსებობა სიტყვაში სავალდებულო არ არის.

თუ სახელი ერთზე მეტ სუფიქსს შეიცავს (რამდენიმეს ან ხუთი-ვეს), რანგთა ეს თანამიმდევრობა, როგორც წესი, არ იცვლება, ერთადერთი გამონაკლისია -1 და -2 რანგის წარმომადგენელთა ადგილის შენაცვლების იშვიათი შემთხვევები (ქულ-იან-ებ-ი — ქულ-ებ-იან-ი) და ისიც, როგორც ჩანს -1 და -2 რანგის სუფიქსთა ფუნქციური სიახლოვის შედეგია.

ნათქვამიდან გამომდინარეობს მნიშვნელოვანი დასკვნა: -1 რანგის აფიქსები ქართულ სახელებში უეჭველად სადერივაციო აფიქსებია, -2 რანგისა — მრავლობითი რიცხვის ნიშნები, -3 რანგისა — ბრუნვის ნიშნები, -4 რანგისა — თანდებულები, ხოლო -5 რანგისა — ნაწილ-კები.

პრეფიქსთა რანგობრივი სტრუქტურაც (ე. ი. აფიქსთა განლაგება ძირეული მორფემის მარცხნივ), რასაც ქართველურ ენებში, არსებითად, მხოლოდ ზმნის სისტემაში აქვს ადგილი, ასევე მკაცრად არის განსაზღვრული¹.

აფიქსურ მორფემათა რანგობრივი სტრუქტურის განმსაზღვრელი, როგორც ვხედავთ, ძირეული მორფემაა; ეს არის ის ცენტრი, რომელიც განაპირობებს აფიქსების განლაგების სტრუქტურას მის მარჯვნივ და მარცხნივ. ე. წ. „საყრდენი მორფემის“ ცნებაშიც² არსებითი ხასიათის კორექტივები სწორედ ამის გათვალისწინებით უნდა იქნეს შეტანილი.

¹ იხ. მ. დამენია, დასახ. ნაშრ., გვ. 42-56.

² ე. წ. „საყრდენი მორფემის“ შესახებ იხ. გ. გოგოლაშვილი, დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, 1984, გვ. 3-4.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ა ლ ი

ბ რ უ ნ ე ბ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ა

1.01. ოპოზიციის ბრუნების მიხედვით

1.01.1. ოპოზიციის წევრთა შესახებ. ბრუნების მორფოლოგიური კატეგორიის მიხედვით ოპოზიციის წევრები, როგორც ცნობილია, ბრუნების სახელწოდებით აღინიშნება. თვით ეს ოპოზიცია მხოლოდ სახელებს მოეპოვება (სახელწმინდათა ჩათვლით), ენობრივი სტრუქტურის სხვა ელემენტები კი ამ კატეგორიის უქონლობით ხასიათდება.

არსებობს ყველა ქართველური ენისათვის საერთო, სულ ექვსი, ბრუნვა (სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი, ვითარებითი), რომელთა გამოყოფა, როგორც ბრუნების მიხედვით ოპოზიციის წევრებისა, ამჟამად სადავო არ არის. მაგრამ ცალკეულ ქართველურ ენებში, გარდა ამისა, სხვა ბრუნვების არსებობასაც უშეგებენ. ზოგი მათგანის ბრუნვის ფორმად მიჩნევამ, როგორც ცნობილია, აზრთა განსაკუთრებული სხვადასხვაობა გამოიწვია, საკმარისია დევასახელოთ ხანგრძლივი დავა, რომელიც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში წოდებითისა და ე. წ. ლოკალური ბრუნვების გამოყოფას მოჰყვა.

თუკი ბრუნვის, როგორც ბრუნების მიხედვით ოპოზიციის წევრის, გამოყოფას სხვადასხვა თვალსაზრისში სხვადასხვა კრიტერიუმები დაედება საფუძვლად, მაშინ არაფერია მოულოდნელი იმაში, რომ ბრუნვათა რაოდენობაც ერთსა და იმავე ენობრივ სისტემაში სხვადასხვაგვარი მივიდოთ. ასეთ ვითარებაში დავის ობიექტად, უწინარეს ყოვლისა, ბრუნვების გამოყოფის კრიტერიუმთა დადგენა უნდა იქცეს. თუ ბრუნება მორფოლოგიური კატეგორიაა, ხოლო ბრუნვა მორფოლოგიური ცნება, მაშინ მისი გამოყოფა მხოლოდ და მხოლოდ მორფოლოგიურ კრიტერიუმებს უნდა დაემყაროს. სინტაქსური კრიტერიუმებით მის გამოყოფას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მოენახოს გამართლება, თუ ბრუნება სინტაქსური კატეგორიაა, ხოლო ბრუნვა — სინტაქსური ცნება. მორფოლოგიურ საკითხთა სინტაქსური კრიტერიუმებით გადაწყვეტა, როგორც ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, არ არის მართებული.

ქართულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში არსებობს ერთმანეთისაგან პრინციპულად განსხვავებული მოსაზრებები ბრუნვის, როგორც ასეთის, არსისა და მისი გამოყოფის კრიტერიუმების შესახებ, დავის მთელი სიმძიმე კი, წინააღმდეგ მოლოდინისა, გადატანილია არა ამ ამოსავალი პრინციპების ავკარგიანობის დადგენაზე, არამედ ცალკეულ ბრუნვათა გამოყოფის მართებულობა-არამართებულობის გადაწყვეტაზე.

ა. შანიძის მიხედვით, „სახელის ნაირ-ნაირ ფორმებს შორის გამოიყოფა ერთი ჯგუფი, რომლის წევრებს ლექსიკური მნიშვნელობა ერთი აქვთ, მაგრამ განსხვავდებიან წინადადებაში ხმარების მიხედვით, ე. ი. სიტყვათშორისო ურთიერთობის თვალსაზრისით. თითოეული განსხვავებული ფორმა წარმოადგენს ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, ხოლო სახელთა მიმოხრას, ანუ მათ ფორმაცვალებას ბრუნვათა მიხედვით ბ რ უ ნ ე ბ ა (დეკლინაცია) ეწოდება. ი გ ი ვ ე ბ ა ლ ე ქ ს ი კ უ რ ი დ ა ს ს ვ ა დ ა ს ს ვ ა ო ბ ა გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი. — აი ბრუნვის ფორმათა არსებითი ნიშანი“¹. ბოლოდროინდელ ნაშრომში კი, რომელშიც, უნდა ვიფიქროთ, ყველაზე აწონ-დაწონილი შეხედულებაა წარმოდგენილი, ბრუნვის რაობის განსაზღვრა და მისი გამოყოფის კრიტერიუმები, არსებითად, მორფოლოგიური ხასიათისაა: „ბრუნვა არის სახელის ერთი რომელიმე ფორმა იმ რამდენიმე ფორმიდან, რომლებიც გაერთიანებული არიან ერთი ლექსიკური მნიშვნელობით, მაგრამ განსხვავდებიან მეტყველებაში ხმარების მიხედვით“².

ა. ჩიქობავას აზრით, „ბრუნვა აღნიშნავს დამოკიდებულებას ან სახელისა სახელთან (ზუსტად რომ ვთქვათ, ერთი სახელით აღნიშნული საგნის დამოკიდებულებას მეორე სახელით აღნიშნულ საგანთან) ანდა სახელისას ზმნასთან“³.

„დამოკიდებულება“, ვფიქრობთ, აქ ნიშნავს სინტაქსურ კავშირში (შეთანხმების, მართვის ან მართვის დამოკიდებულებაში) ყოფნას სახელისას სახელთან ან ზმნასთან. ეს კარგად ჩანს წოდებითის ფორმის შესახებ მსჯელობიდანაც: „... წოდებითი არასოდეს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას ზმნასთან; სახელთანაც მას მხოლოდ შეთანხმება აკავშირებს (და არა მართვა)“⁴. ბრუნვის განსაზღვრას აქ, მაშასადამე, სინტაქსური კრიტერიუმი უდევს საფუძველად.

¹ ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 44; იხ. აგრეთვე, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 2, 1977, გვ. 539.

² А. Г. Шанидзе, Грамматические заметки. Вопросы языкознания. 2, М., 1984, стр. 45.

³ ა. ჩიქობავა. ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 267; იხ. აგრეთვე ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დასასიათება, ჭეკელი, 1, 1950, გვ. 025.

⁴ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 267.

ლად (საგნის საგანთან დამოკიდებულება კი ლინგვისტური ანალიზის სფეროში, როგორც ცნობილია, არ შემოდის).

ვ. თოფურია ამ საკითხთან დაკავშირებით წერს: „სახელთა (არსებით, ზედსართავ, რიცხვით, ნაცვალსახელთა) ცვლას სხვა სიტყვებთან ურთიერთობისას ბრუნება ეწოდება. თითოეულ სახეს, ბრუნების დროს მიღებულს, ბრუნვას ეძახიან, ასეთია ქართულში: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მიმართულებითი, ნათესაობითი და მოქმედებითი. ყოველი მათგანი მიიღება სხვა სახელთან, ზმნასთან, ან თანდებულთან დაკავშირებით ძირითადად ძართვის საფუძველზე“¹. ბრუნვის გამოყოფას აქაც, არსებითად, როგორც ვხედავთ, სინტაქსური კრიტერიუმი უდევს საფუძვლად.

ბრუნვა, როგორც ბრუნების კატეგორიის მიხედვით ოპოზიციის წევრი, მორფოლოგიური ცნებაა (ეს, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი. სადავო არაა), ამიტომ იგი, ცხადია, მორფოლოგიური ნიშან-თვისების მიხედვით უნდა განისაზღვროს. სახელის სახელთან ან ზმნასთან ყოველგვარი „დამოკიდებულება“ კი (შეთანხმება იქნება ის, მართვა, თუ მირთვა) სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება და არა — მორფოლოგიისას. ამიტომ არ არის მართებული, როცა ეს „დამოკიდებულება“ მორფოლოგიური ცნების განსაზღვრას ედება საფუძვლად. არ არის მართებული არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მორფოლოგიური ცნების განსაზღვრა მორფოლოგიური საშუალებებით უნდა მოხდეს, არამედ იმიტომაც, რომ ასეთ შემთხვევაში ირღვევა ლინგვისტური ანალიზის დონეთა ცნობილი იერარქია². როგორც სპეციალურადაც აღინიშნება „... მორფოლოგიის შესწავლა სინტაქსის შესწავლაზე არ უნდა იყოს დამოკიდებული“³.

ბრუნვის, როგორც მორფოლოგიური ცნების, მართებულ განსაზღვრას ვერც მართოდენ ფუნქციურ-სემანტიკური ნიშნიდან ამოსვლით მივიღებთ. ცნობილია, რომ არ მოიპოვება მნიშვნელობები (გრამემატიკა), რომელთა გამოხატვაც მაინცდამაინც ბრუნვის (ან ამა თუ იმ ბრუნვის) ფორმით იყოს სავალდებულო. ამიტომ არის სწორედ, რომ ერთი და იგივე მნიშვნელობა ზოგ ენაში ბრუნვის ფორმით გამოიხატება, ზოგში კი — არა. ბრუნვათა რაოდენობაც ამიტომ განსხვავებულია არა მხოლოდ სხვადასხვა ენებში, არამედ — ზოგჯერ ერთი და

¹ ვ. თოფურია, წოდებითი ბრუნვისათვის, სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 45.

² იხ. მაგ., Э. Бенвенист, Уровни лингвистического анализа, Новое в лингвистике, вып. IV, М., 1965, гл. 434—449; Г. Глисон, Введение в дескриптивную лингвистику, М., 1959, стр. 108.

³ გ. გლისონი, დასახ. ნაშრ., გვ. 108.

იმავე ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზეც¹. ერთი სახელწოდებით აღნიშნული ბრუნვები, ამავე დროს, სხვადასხვა ენებში ხშირად სხვადასხვა მნიშვნელობით (ფუნქციით) ხასიათდებიან, ზოგ ენაში კი ბრუნვის კატეგორია, როგორც ცნობილია, საერთოდ, არ არსებობს. ყოველივე ეს იმას ნიშნავს, რომ მნიშვნელობიდან (ფუნქციიდან) ამოსვლით ამა თუ იმ ფორმის ბრუნვასთან მიმართების საკითხი ისევე ვერ გადაწყდება, როგორც — სინტაქსური თავისებურებებიდან ამოსვლით.

სინტაქსური ანალიზისას შეიძლება, რასაკვირველია, იმ ბრუნვების სინტაქსური ფუნქციისა და სხვა სინტაქსური თავისებურებების კვლევა, რომლებიც მორფოლოგიური საშუალებებითაა გამოყოფილი, მაგრამ ეს კვლევა მთლიანად სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება და არა — მორფოლოგიისას. თვით გამოყოფა კი ბრუნვებისა, როგორც მორფოლოგიური ერთეულებისა, მხოლოდ მორფოლოგიურ საშუალებებს უნდა დაემყაროს. საჭიროა, მაშასადამე, მოინახოს ობიექტური მორფოლოგიური კრიტერიუმი, რომელიც ნებისმიერი ფორმის ბრუნვასთან მიმართების დადგენას დაეძღვება საფუძვლად. ასეთ კრიტერიუმად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მორფმათა რანგობრივი ანალიზის შედეგები. ბრუნვის ნიშნის რანგის დადგენა კი ქართულში (ისევე როგორც სხვა ქართველურ ენებში) აბსოლუტური სიზუსტით არის შესაძლებელი (იხ. ზემოთ, 04.3.).

1.01.2. წოდებითი ბრუნვის საკითხი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. როგორც ცნობილია, არსებობს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება: 1. წოდებითის ფორმა ქართულში ბრუნვა არ არის (ა: ჩიქობავა, ვ. თოფურია). 2. წოდებითი ბრუნვის ფორმაა (ა. შანიძე).

პირველი მოსაზრება შემდეგ არგუმენტებს ემყარება: ა) „რუსულში ეს რამდენიმე წელია, რაც უარყვეს წოდებითი, როგორც ბრუნვა და დღეს იგი არც ერთ სახელმძღვანელოში არ იხმარება“². „რუს ენათმეცნიერთ წოდებითი მიაჩნიათ ფორმად და არა ბრუნვად“³, ბ) წოდებითი განსწავლდება სხვა ბრუნვათაგან წარმოშობით“, „... წოდებითის -ო ბოლოსართი არ შეიძლება ისეთივე ფორმანტი იყოს, როგორიც ნათესაობითისა ან მოქმედებითისა არის, რადგანაც მას არ ძალუძს არც ფუძის შეკუმშვა და არც ბოლოხმოვნის მოკვეცა“, „საფიქრებელია, წოდებითი ქართულში შედარებით ახალი წარ-

¹ О. Есперсен. Философия грамматики. М., 1958, стр. 211-213; В. А. Кочергина, Введение в языковедение, М., 1979, стр. 107-109.

² ვ. თოფურია. წოდებითი ბრუნვისათვის, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I, 1956, გვ. 37.

³ იქვე, გვ. 39.

მოშობისაა“¹, გ) „წოდებითის ადგილმდებარეობა არ არის მკვიდრი წინადადებაში, იგი ხან თავში გვხვდება, ხან შუაში და ხან ბოლოში იმისდა მიხედვით, თუ რა მომენტში ვიყენებთ მას“², დ) წოდებითს „ძახილის ინტონაცია ახასიათებს და ამით განსხვავდება იგი ყველა სხვა ბრუნვისაგან“³, ე) ბრუნვა „მიიღება სხვა სახელთან, ზმნასთან ან თანდებულთან დაკავშირებით ძირითადად მართვის საფუძველზე..., წოდებითი კი ამ სინტაქსური მოვლენისაგან თავისუფალია: იგი არ იმართვის არც ზმნის, არც სახელისა და არც თანდებულის მიერ. ამიტომ არის, რომ მისი ადგილმდებარეობა წინადადებაში არაა განსაზღვრული და სხვა სიტყვებთან მართვის საფუძველზე სინტაქსური კავშირის არ არსებობის გამო მძიმით ან ძახილის ნიშნით გამოიყოფა წინადადებაში“⁴, წოდებითი არასოდეს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას ზმნასთან; სახელთანაც მას მხოლოდ შეთანხმება აკავშირებს (და არა მართვა)“⁵.

ეს არგუმენტები უდევს საფუძვლად წოდებითის (მიმართვის) ფორმის ქართულ სახელთა ბრუნების პარადიგმიდან ამოღების ცდას, ფორმისა, რომელიც ტრადიციულად (მე-18 საუკუნიდან მოყოლებული) წოდებითი ბრუნვის სანელწოდებით არის ცნობილი. განვიხილოთ ეს არგუმენტები ცალ-ცალკე:

ა) რუსულში მიმართვას საკუთარი ფორმა არ მოეპოვება. გამოხატულების პლანში იგი სახელობითს ემთხვევა. მიმართვის გამოხატვა, ამდენად, სახელობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქციაა და წოდებითი ბრუნვა აქ ამიტომ. ცხადია, არ გამოიყოფა. ქართულში ვითარება ამისი საპირისპიროა: მიმართვას აქ საკუთარი, სახელობითისაგან განსხვავებული, ფორმა აქვს (შდრ. ამხანაგი — ამხანაგო). ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო ვითარებას, ცხადია, ერთმანეთისაგან განსხვავებული კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს. ქართულის ვითარების კვალიფიკაციისას რუსულიდან ამოსვლა, ამდენად, არ არის მართებული.

ბ) თუ წოდებითის /-ო/-ს ბრუნვის ნიშნებში გაერთიანების საწინააღმდეგო არგუმენტად მივიჩნევთ იმას, რომ „მას არ ძალუძს არც ფუძის შეკუმშვა და არც ბოლოსმოვნის მოკვეცა“, მაშინ დასკვნა. რაც ამის საფუძველზე წოდებითის ნიშნის შესახებ კითხება. ონთა გაკეთდეს სახელობითის ნიშნის შესახებაც. რამდენადაც კომშიაკეციის გამოწვევის უნარი არც მას მოეპოვება. ეს უნარი, ამრიგად,

¹ გ. თ. ფ. რ. ი. ა. წოდებითი ბრუნვისათვის. სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართული ენებში. I, 1956. გვ. 42-44.

² იქვე, გვ. 44-45.

³ იქვე, გვ. 44.

⁴ იქვე, გვ. 45-46.

⁵ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 267.

არ არის ბრუნვის ნიშნის სავალდებულო თვისება. იგი არც სუფიქსით წარმოშობის რაგვარობაზე თუ ხნოვანებაზეა დამოკიდებული. მას მხოლოდ და მხოლოდ სუფიქსის ფონოლოგიური სტრუქტურა განსაზღვრავს: სუფიქსურ ერთეულს (სულ ერთია, ბრუნვის ნიშანია ის, თუ არა) კუმშვა-კვეციის გამოწვევა მხოლოდ მაშინ შეუძლია, თუ ის (ან მისი დასაწყისი) -VC ან -VVC სტრუქტურისაა, სხვაგვარი სტრუქტურის სუფიქსები, მათ შორის სახელობითისა და წოდებითის ნიშნები. ამგვარი უნარის უქონლობით ხასიათდებიან.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ენობრივი ერთეულის სინქრონიული კვალიფიკაცია უნდა ემყარებოდეს არა მისი წარმოშობის რაგვარობასა თუ ხნოვანებას, არამედ მის მიმართებას ენობრივი სტრუქტურის სხვა ელემენტებთან მოცემულ ქრონოლოგიურ საფეხურზე.

გ) წინადადებაში „ადგილმდებარეობა“ „მკვიდრი“ არ არის არა მხოლოდ წოდებითში, არამედ სხვა ბრუნვებში (მაგ., სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითში...) დასმული სახელებისაც. შდრ. მოწაფე გაკვეთილს სწავლობს, სწავლობს მოწაფე გაკვეთილს, გაკვეთილს სწავლობს მოწაფე და ა. შ.

ეს კრიტერიუმი არ გამოდგება არა მხოლოდ იმიტომ, რომ წოდებითის ფორმა ამ მხრივ სხვა ბრუნვათა უმეტესობისაგან არაფრით განსხვავდება, არამედ იმიტომაც, რომ ის არ არის მორფოლოგიური კრიტერიუმი.

დ) ის გარემოება, რომ „წოდებითს ძახილის ინტონაცია ახასიათებს და ამით განსხვავდება იგი ყველა სხვა ბრუნვისაგან“, სინამდვილეში არის წოდებითის ბრუნვის ფორმად მიჩნევის სასარგებლო არგუმენტი და არა — საწინააღმდეგო. გამოდის, რომ ძირითადი მორფემის (-ო- -ვ//Ø) გვერდით ძახილის ინტონაცია არის წოდებითის გამომხატველი (ბრუნვის სხვა ფორმებისაგან განმასხვავებელი) დამატებითი მორფემა ანუ ქვემორფემა.

ე) ა. შანიძემ დამაჯერებლად აჩვენა, რომ წოდებითში დასმული სახელისათვის. მსგავსად სხვა ბრუნვათა ფორმებისა, დამახასიათებელია სინტაქსურ კავშირში ყოფნა სხვა სახელებთან. გამონათქვამში „ჩემო კარგო მეგობარო“ ბრუნვაში შეთანხმებასთან გვაქვს საქმე ისევე, როგორც ამავე გამონათქვამის სხვა ფორმებში „ჩემი კარგი მეგობარი“. „ჩემმა კარგმა მეგობარმა“ და ა. შ. ა. შანიძე ამასთან დაკავშირებით სამართლიანად შენიშნავს: შეთანხმებაც ხომ ერთ-ერთი სახეა სინტაქსური დაჯგირისა!“¹ და შემდეგ განაგრძობს: „თუ „ჩემო მეგობარო“ ან „კარგო მეგობარო“ ისეთი სინტაგმებია, სადაც

¹ ა. შანიძე. წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი, II, 1981, გვ. 467.

ურთიერთობა ამ სინტაგმის წევრებს შორის, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ მსაზღვრელ-საზღვრულებია, შეთანხმების საფუძველზეა დამყარებული, სამაგიეროდ ასეთს სინტაგმაში: „ექიმის მეგობარო“ მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობა მართვით იქნება წარმოდგენილი: ისინი ერთმანეთის მიმართ ისეთ ურთიერთობაში არიან, როგორშიც „ექიმის მეგობარი“, „ექიმის მეგობარმა“, „ექიმის მეგობარს“, „ექიმის მეგობრის“, „ექიმის მეგობრით“ და „ექიმის მეგობრად“. მაშასადამე, აქაც „მეგობარო“ იმავე რიგში დგას, რაშიც „მეგობარი“, „მეგობარმა“, „მეგობარს“ და სხვა, რომლებიც ბრუნვის ფორმებია, მაშასადამე, „მეგობარო“-ც ბრუნვის ფორმაა. მართალია, ეს ფორმა არ იმართვის სხვა სახელის მიერ, პირიქით, თვითონ მართავს სხვა სახელს. მაგრამ ბრუნვა რომ გქონდეს, განა სავალდებულოა, რომ სახელი იმართოდეს?“¹.

ვფიქრობთ, ყველაფერი ნათელია, და მაინც, საჭიროდ მიგვაჩნია დამატებით აღვნიშნოთ შემდეგი:

დამკვიდრებული შეხედულების მიხედვით. წოდებითის ფორმა არავითარ სინტაქსურ კავშირში (შეთანხმების, მართვის ან მირთვის დამოკიდებულებაში) არ იმყოფება იმ სიტყვებთან, რომლებისგანაც ის წერის დროს სასვენი ნიშნით (მძიმით ან ძახილის ნიშნით) გამოიყოფა, (რასაც მეტყველებაში პაუზა შეესაბამება) და, ამდენად, მას არც შემასვენელთან აქვს რაიმე სინტაქსური კავშირი. ა. ჩიქობავა ამასთან დაკავშირებით წერს: „...წოდებითი არასოდეს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას მნიშვნელთან... „მეგობრებო, წინ, წინ გასწით!“ ზმნა ამგვარ გამოთქმებში მეორე პირის სახელს უკავშირდება („თქვენ გასწით!“), „მეგობრებო“ სიტყვა კი მიმართვას გამოხატავს და წინადადებაში განმხოლოებული დგას; ნაწერში ის ყოველთვის გამოყოფილია სასვენი ნიშნით („მეგობრებო, წინ გასწით! წინ, მეგობრებო, გასწით! წინ გასწით, მეგობრებო!“), ამგვარ სიტყვას შეიძლება დაერთოს მსაზღვრელი („ძვირფასო მეგობრებო, წინ გასწით!“) „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!“), მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიც ეს სიტყვა ვერ უკავშირდება ზმნას, თავის მსაზღვრელებთან ერთად იგი განმხოლოებული რჩება. ამიტომ ამგვარი სიტყვები (მეგობრებო, პროლეტარებო!) ბრუნვას არ წარმოადგენს: ეს მართვის სიტყვებია, მათი ფორმა მიმართვის ფორმაა“².

ვიმსჯელოთ აქ წარმოდგენილი ნიმუშის („მეგობრებო, წინ, წინ გასწით“) მიხედვით და ვნახოთ, წოდებითში დასმული სახელი („მეგობრებო“) იმყოფება თუ არა რაიმე სინტაქსურ კავშირში (შეთანხ-

¹ ა. შანიძე, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი, II, 1981, გვ. 467.

² ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 261-268.

მების, მართვის ან მირთვის დამოკიდებულებაში ზმნასთან („გასწით“), რომლითაც შემასმენელი გამოხატულია?

წოდებითში დასმული სახელი („მეგობრებო“), როგორც ვხედავთ, მრავლობითი რიცხვის ფორმაა, შემასმენელიც („გასწით“) მრ. რიცხვში დგას. გამორიცხულია ვარიანტი „მეგობრებო, წინ, წინ გასწი“. წოდებითის ფორმის მხოლოდით რიცხვში გადაყვანის შემთხვევაში შემასმენელიც, ჩვეულებრივ, ამავე რიცხვში გადაყვება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რიცხვში შეთანხმების არსებობა ამ შემთხვევაში ფაქტია.

ვფიქრობთ, ნათქვამიდან კარგად ჩანს, რომ ფაქტობრივ არ არის სწორი წოდებითის ფორმის ბრუნვათა რიგიდან ამოღების სასარგებლოდ წამოყენებული ისეთი ძირითადი დებულებები, როგორიცაა: 1) წოდებითის ფორმა „წინადადების წევრებთან სინტაქსური კავშირის უქონლობით“ ხასიათდება, 2) „წოდებითი არასოდეს არ აღნიშნავს დამოკიდებულებას ზმნასთან“.

მაგრამ, როგორც დავინახეთ, განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, რომ წოდებითში დასმული სახელი არ იმართვის არც ზმნის, არც სახელისა და არც თანდებულის მიერ.

როგორც ცნობილია, არსებობს სიტყვებს შორის სინტაქსური შეკავშირების სამი სახე: შეთანხმება, მართვა და მირთვა. თუ რომელიმე ფორმისათვის (მაგ., წოდებითისათვის) ერთი მათგანი (ვთქვათ. შეთანხმება) დამახასიათებელია, მაშინ ფაქტია, რომ ამ ფორმას სხვა სიტყვასთან სინტაქსურ კავშირში შესვლის უნარი აქვს და, ამდენად, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, სინტაქსური შეკავშირების სხვა სახეები (მართვა, მირთვა) არის დამახასიათებელი მისთვის, თუ — არა. დასკვნა ასეთსავე სახეს მიიღებს იმ შემთხვევაშიც, წოდებითის ფორმისათვის მართვა რომ იყოს დამახასიათებელი, შეთანხმება და მირთვა კი — არა.

უაღრესად მნიშვნელოვანი დასმულ საკითხთან დაკავშირებით ის არის, რომ, როგორც დამაჯერებლად აჩვენა ა. შანიძემ, წოდებითის ფორმა ზოგ სინტაგმაში (მაგ., „ექიმის მეგობარო“) მართვის დამოკიდებულებაშიც შედის; მართალია, არა დამოკიდებული წევრის (სატელიტის), არამედ მთავრის (ბირთვის) სახით¹. აქ არსებითი მნიშვნელობა აქვს არა იმას, თუ სინტაგმის რომელი წევრია წოდებითში დასმული სახელი — ბირთვი თუ სატელიტი, არამედ იმას, რომ სინტაგმის ამ წევრებს შორის ადგილი აქვს სინტაქსურ შეკავშირებას და ეს შეკავშირება არის მართვა. მაგრამ საკითხი, ჩვენი აზრით, შეიძლება სხვაგვარადაც დაისვას: სახელი წოდებითის ფორმაში იმართ-

¹ ა. შანიძე. წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი. II, 1981, გვ. 467.

ვნის იმ ზმნის მიერ, რომელსაც ის რიცხვში ითანხმებს. მართვას იწვევს მხოლოდ განსაზღვრული შინაარსის¹ ზმნა-შემასმენელი. ერთ-ერთი ასეთი შინაარსი, ჩვენი აზრით, არის ბრძანებითობის გამოხატვა. ამგვარი შინაარსის მქონე ზმნასთან მეორე პირის ფარდი სახელი, რომელსაც ბრძანების შესრულება ევალება, უეჭველად წოდებითის ფორმით არის წარმოდგენილი, მისი შენაცვლება არ შეიძლება არც ერთი სხვა ფორმით (გამორიცხულია ვარიანტები: „მეგობრები, წინ, წინ გასწით!“ „მეგობრებმა, წინ, წინ გასწით“ და ა. შ.), ეს კი სინტაქსური შეკავშირების იმ სახეობის ტიპური ნიმუშია, რომელსაც მართვას უწოდებენ.

როგორც ვხედავთ, არ არსებობს არც ერთი უდავო არგუმენტი წოდებითის ფორმის ბრუნების პარადიგმიდან ამოღების სასარგებლოდ. მაგრამ, მისი ამ პარადიგმიდან ამოღება მაინც რომ ვცადოთ, წამოიჭრება უაღრესად მნიშვნელოვანი კითხვა: სად არის მაშინ მისი ადგილი ენათმეცნიერებაში? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, აფიქსთა რომელ ჯგუფს განეკუთვნება ამ ფორმის მაწარმოებელი სუფიქსი?

არსებული პასუხი ამ კითხვაზე ასეთია: „... წოდებითი თავისი ფუნქციის გამო სინტაქსში უნდა იქნეს განხილული, ხოლო როგორც ფორმა — მორფოლოგიაში, სიტყვაწარმოებაში“¹.

თუ წოდებითის სუფიქსი სიტყვაწარმოებას განეკუთვნება, მაშინ ის, ცხადია, სიტყვის მწარმოებელი ანუ სადერივაციო აფიქსია და მაშინ, ამ აფიქსს სინტაქსთან ისეთივე კავშირი აქვს, როგორიც სადერივაციო აფიქსებს საერთოდ.

დასმულ საკითხთან დაკავშირებით უაღრესად მნიშვნელოვანი და აბსოლუტურად ექვიპოტანელი დასკვნები აქვს გაკეთებული ა. შანიძეს: „... სახელს მხოლოდ ორგვარი ცვლილება აქვს: ერთია ბრუნება, მეორე დერივაცია („სიტყვათწარმოება“). პირველი სახის ცვლილება არ გამოდის ერთი სიტყვის ფარგლებიდან: სიტყვას ლექსიკური მნიშვნელობა არ ეცვლება; მეორე ცვლილება კი ისეთია, რომ ძირითადი სიტყვისაგან სხვა მნიშვნელობის სიტყვები მიღებული, რომლებიც თავის მხრივ ისევე იბრუნვიან. როგორც ის ძირითადი სახელი, რომლის ფუძისააანაც ისინი ნაწარმოებია“². წოდებითის სუფიქსი სადერივაციო აფიქსებს ორივე ამ ნიშნის მიხედვით უპირისპირდება, ბრუნვის ნიშნებს კი მთლიანად ემთხვევა: ა) სადერივაციო აფიქსთა ღარტვა სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობას ცვლის, წოდებითის ნიშნისა კი — არა, ბ) სადერივაციო აფიქსებით ნაწარმოები ყოველი სიტყვა ბრუნ-

¹ ე. თ. ფ. უ. რ. ა. წოდებითი ბრუნვისათვის, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 47.

² ა. შანიძე. წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი, 11, 1981, გვ. 468.

უთა მიხედვით იცვლება, წოდებითის ნიშნის შემცველი სიტყვა კი — არა; თუ, ერთი მხრივ, ჩვეულებრივია: ხანჯლ-იან-ი, ხანჯლ-იან-მა, ხანჯლ-იან-ს..., უ-ხანჯლ-ო, უ-ხანჯლ-ო-მ, უ-ხანჯლ-ო-ს და ა. შ., მეორე მხრივ, შეუძლებელია: ხანჯალ-ო, ხანჯალ-ო-მ, ხანჯალ-ო-ს და ა. შ.¹. აქედან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ წოდებითის ნიშანს სადერივაციო აფიქსებთან არაფერა აქვს საერთო.

როგორც ვხედავთ, არც ეს მოსაზრება იძლევა წოდებითის ფორმის ბრუნების პარადიგმიდან ამოღების საფუძველს, არ იძლევა იმ შემთხვევაშიც კი, მისაღები რომ იყოს ამ საკითხის არამორფოლოგიურ (ვთქვათ, სინტაქსურ) კრიტერიუმებზე დამყარებით გადაწყვეტა. ამიტომ შევეცადოთ ამ საკითხზე მსჯელობა მორფოლოგიური კრიტერიუმებიდან ამოსვლით წარვმართოთ. ამ მიზნით დავსვათ წოდებითის ნიშნის რანგის საკითხი და შევეცადოთ ვუპასუხოთ კითხვაზე: რომელ რანგს განეკუთვნება იგი?

წოდებითის ნიშანი /-ო~-ვ/ არ განეკუთვნება -1 რანგს, რამდენადაც ის შეიძლება მოსდევდეს ამ რანგის აფიქსებს (ბავშვ-იან-ო, სამგლ-ე-ვ...), ეს ნიშანი, მაშასადამე, არ განეკუთვნება სადერივაციო აფიქსებს, რომლებიც -1 რანგში ერთიანდებიან. იგივე ნიშანი არც -2 რანგის კუთვნილებაა, რამდენადაც ის ამ რანგის აფიქსებსაც (ე. ი. მრ. რიცხვის ნიშნებსაც) შეიძლება მოსდევდეს (ბავშვ-ებ-ო, ბავშვ-იან-ებ-ო, სამ-მგლ-ე-ნ-ო...). ძირეული მორფემისაგან ამაზე (-3 რანგზე) შორს კი წოდებითის ნიშანი არასდროს არ არის წარმოდგენილი: იგი არასდროს არ მოსდევს არც ბრუნვის ნიშნებს (-3 რანგი), არც — თანდებულებს (-4 რანგი) და არც ნაწილაკებს (-5 რანგი). ეს ნიშნავს: წოდებითის სუფიქსი ისევე არ არის არც თანდებული და არც ნაწილაკი, როგორც არ არის არც სადერივაციო აფიქსი და არც — მრ. რიცხვის ნიშანი. აფიქსთა ამ ჯგუფების გარდა კი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის სახელთა სისტემაში მხოლოდ ბრუნვის ნიშანთა ჯგუფი არსებობს, რომელსაც წოდებითის ნიშანი მთლიანად ემთხვევა რანგის მიხედვით. ეს ნიშანი, მაშასადამე, -3 რანგის კუთვნილებაა, იმ რანგისა, რომელშიც მხოლოდ და მხოლოდ ბრუნვის ნიშნებია წარმოდგენილი (თანაც, უკლებლივ ყველა ბრუნვის ნიშანი). ამის საფუძველზე კი ცალსახად შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა: წოდებითის ნიშანი ბრუნვის ნიშანია, ამ ნიშნით წარმოქმნილი ფორმა კი — ბრუნების პარადიგმის ერთ-ერთი ჩვეულებრივი წევრი. მორფოლოგიაში სხვაგან მისი ადგილი არ მოიპოვება.

ამრიგად, ენებში. სადაც ვითარება ქართულისებრია, წოდებითი ბრუნვა გამოიყოფა; ენებში კი, სადაც წოდებითი გამოხატულების პლანში სახელობითს ემთხვევა (მაგ., რუსულში, მეგრულ-ქანურსა და

¹ ა. შანიძე, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი, 1981 გვ. 466—469.

სევანურში), ამ ბრუნვის გამოყოფის ლინგვისტური საფუძველი არ არსებობს. ამიტომ, ჩვენი აზრით, გასაზიარებელია ო. იესპერსენის დებულება: „ზოგ ენაში, მაგალითად, ლათინურში, მას (წოდებითს — ა. ო.) განსაკუთრებული ფორმა აქვს, ამიტომ ცალკე ბრუნვად უნდა იქნეს მიჩნეული. მაგრამ ენათა უმეტესობაში ის სახელობითს ემთხვევა და ამიტომ არ საჭიროებს საკუთარ სახელწოდებას“¹.

1.01.3. ლოკალურ ბრუნვათა საკითხი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. აზრთა განსაკუთრებული სხვადასხვაობა, როგორც ცნობილია, გამოიწვია ე. წ. ლოკალური ბრუნვების გამოყოფამ ქართულში.

ა. შანიძის მიხედვით, ისტორიული განვითარების პროცესში ბრუნვის წარმოქმნა ხდება „მაშინ, როცა ერთისა და იმავე ლექსიკური მნიშვნელობის ფორმებს შორის სახელს გაუჩნდება ისეთი, რომელიც განსხვავებული იქნება სხვებისაგან როგორც ბგერითი შედგენილობით, ისე დანიშნულებით, ე. ი. ფორმითაც და ფუნქციითაც“².

ბრუნვათა ასეთი წარმოქმნა, ა. შანიძის აზრით, მოხდა თანდებუ-ლიანი ბრუნვებისაგან: „ზოგიერთი თანდებული მჭიდროდ შეეზარდა ბრუნვის ფორმას, თანაც ფონეტიკური წესების გავლენით ისეთი ცვლილება მოხდა, რომ წაიშალა ზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის. ამის წყალობით შეიქმნა საფუძველი, რომ სახელის ფუძეზე დართული ელემენტი მთლიანად ბრუნვის ნიშნად ყოფილიყო გაგებული. ასეთი ამბავი მოხდა სამ ბრუნვაში: მოქმედებითსა, ვითარებითსა და მიცემითში, რის შედეგადაც მივიღეთ სამი ახალი ბრუნვა: გამოსვლითი, მიწვევითი და სადაობითი, რომელთაც ლოკალურ (ადგილობრივ) ბრუნვათა ფუნქციები აქვთ მოპოვებული“³.

გამოსვლითი ბრუნვის წარმოქმნის გზა, კონკრეტული ნიმუშის მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, ასეა წარმოდგენილი: გულითგან > გულიდ-გან > გულიდან. თუ ძველ ქართულში — ით მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი იყო, ხოლო — გან — თანდებული, „ეხლა ბრუნვის ნიშანია მთლიანად იდან, ვინაიდან ის განუყოფელია; მართლაც,

ა) არ შეიძლება ვთქვათ, რომ ი იყოს ბრუნვის ნიშანი და დან თანდებული (ი-დან):

ბ) არც ასე შეგვიძლია დავანაწილოთ: ი დ-ან და პირველში ბრუნვის ნიშანი დავინახოთ, მეორეში კი — თანდებული;

გ) არც ასეთი დაყოფა ივარგებს: ი დ-ან, ვინაიდან არც ი დ-ან არის ბრუნვის ნიშანი და არც ნ თანდებული;

¹ О. Есперсен. Философия грамматики, М., 1958, гл. 211.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 73.

³ იქვე, გვ. 73-74.

დ) ვერც იმას ვიტყვით, რომ იღან მთლიანად თანდებული იყოს და ის ფუძეს ერთოდეს.

მაშასადამე, ფონეტიკური ფაქტორის ზეგავლენით ით-გან-ისაგან მიღებული იღან უკვე განუყოფელი აფიქსია. ეს აფიქსი იმავე რიგებში დგას, რაშიც ბრუნვის ნიშნები, ამიტომ ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს: იღან დღეს ბრუნვის მაწარმოებელია. ეს ბრუნვაა გამოსვლითი. ოღონდ იღან თანხმოვნისა ფუძეებისა და კვეცილ-ხმოვნისა ფუძეების შემდეგ გვაქვს. უკვეცელ ხმოვნიან ფუძეებს კი მის ნაცვლად დან მოუღის... მაშასადამე, გამოსვლითი ბრუნვის ნიშანია იღან ან დან¹.

მიწევნითი ბრუნვაც ძვ. ქართ. თანდებულიანი ბრუნვისაგან არის მიღებული: -ად-მდე (ად-მდის) > ამდე (-ამდის). „დღევანდელ ქართულში ხომ აღარასდ არის პირველი დ. ამის გამო წაშლილია ყოველგვარი კვალი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის: ვერ ვიტყვით, რომ ა ბრუნვის ნიშანი იყოს და მდე (მდის) კი თანდებული, რადგანაც ა-ზე გათავებული სახელის ფორმა რომელიმე ბრუნვის ფუნქციით ცალკე არსად გვხვდება. ამიტომ დღეს ამდე (ხმოვნიან ფუძეებთან მდე) ან მისი ნაცვალი ამდის (მდის) უკვე ბრუნვის ნიშანია მთლად“².

სადაობითი მიცემითისაგანაა წარმოქმნილი: წყალსა შინა > წყალს-ში > წყალში, წყალსა ზედა > წყალსზე > წყალზე. „რადგანაც ბრუნვის ნიშნის დაკარგვის შემდეგ ში და ზე უშუალოდ ფუძეს ერთვის, ამიტომ მათ ისეთივე ფუნქცია მიიღეს, როგორიც ბრუნვის ნიშნებს აქვთ, ისინი ბრუნვის ნიშნები გახდნენ“³. ამასთანავე, გაკეთებულია შენიშვნა: „ში-ს და ზე-ს ფუნქცია განსხვავებულია. შეიძლება ითქვას, რომ აქ არსებითად ორი ბრუნვა გვაქვსო“⁴ (ამ შენიშვნას ზოგჯერ, რატომღაც, სათანადო ყურადღება არ ექცევა).

ამ მოსაზრებათა უარყოფის ცდა მოცემულია ა. ჩიქობავას სპეციალურ სტატიასში⁵. საბოლოო დასკვნა აქ ასეთია: „სამი ახალი ბრუნვის შეტანა არ არის გამართლებული სახელის მორფოლოგიური თვისებებით ქართულში. ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“ (1953) ამ მხრივ ნაბიჯია უკან იმავე ავტორის „ქართულ გრამატიკასთან“ (1930) შედ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 74.

² იქვე, გვ. 74-75.

³ იქვე, გვ. 75.

⁴ იქვე.

⁵ ა. ჩიქობავა, თანდებულთან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961, გვ. 197-208.

რებით“¹. ამ დასკვნას საფუძვლად უდევს მოსაზრება, რომელიც სტატიის მრავალგზის არის გამეორებული: „ბ რ უ ნ ვ ა თ ა რ ი ც ხ ე ი ს მ ა ტ ე ბ ა წ ა რ მ ო შ ე ა ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი ც ვ ლ ი ლ ე ბ ე ბ ი ს ა თ ე ი ს ა ნ გ ა რ ი შ ი ს გ ა უ წ ე ვ ე ლ ო ბ ა მ მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ფ ა ქ ტ ი ს კ ვ ა ლ ი ფ ი კ ა ც ი ი ს დ რ ო ს“².

ა. შანიძემ, როგორც დავინახეთ, ძალიან ნათლად აჩვენა იმ ფონეტიკურ ცვლილებათა გზა, რომელთა საფუძველზეც, მისი აზრით, ძვ. ქართ. თანდებულის ბრუნვებისაგან თანამედროვე ქართ. ლოკალური ბრუნვები წარმოიქმნა: ძვ. ქართ. თანდებულების ერთი ნაწილის (-ზე, -ში) წინ ბრუნვის ნიშანი დაიკარგა, თანდებულების მეორე ნაწილი (-გან, -მღე) ბრუნვის ნიშნებს შეერწყა ისე, რომ მათ შორის მორფოლოგიური ზღვარი წაიშალა. ამ დიაქრონიულ ფონეტიკურ ცვლილებათა საფუძველზე თანამედროვე ქართულში წარმოიქმნა ძველი ქართულისაგან პრინციპულად განსხვავებული ვითარება. ამ ორ განსხვავებულ ვითარებას კი ა. შანიძე ერთმანეთისაგან განსხვავებულ კვალიფიკაციას აძლევს. ეს ნიშნავს: ფონეტიკური ცვლილებები, რის საფუძველზეც ძველი ქართულიდან თანამედროვე ქართულის ვითარება მივიღეთ, მთელი სიგრძე-სიგანით არის გათვალისწინებული. ამიტომ, ჩვენი აზრით, არ არის მართებული შენიშვნა, რომლის მიხედვითაც ა. შანიძის შეხედულება „იმან შეაპირობა, რომ ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ც ვ ლ ი ლ ე ბ ა ს ა ნ გ ა რ ი შ ი ა რ გ ა ე წ ი ა მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ფ ა ქ ტ ი ს კ ვ ა ლ ი ფ ი კ ა ც ი ი ს დ რ ო ს“³. ეს შენიშვნა ემყარება გაგებას: თანამედროვე ქართულის ვითარების კვალიფიკაციას ძველი ქართულის ჩვენგან უნდა დაედოს საფუძვლად: „...თუ ახალ ქართულში თანდებულის ბრუნვაში დაჩრდილულია ამოსავალი ვითარება (წყლიდახ, წყალში, მთამდე...), ძველი ქართულის ჩვენება, ქართული ენის ისტორიის გათვალისწინება მომხდარ ცვლილებებს სრული სიცხადით აღვგიდგენს“⁴.

„ძველი ქართულის ჩვენება, ქართული ენის ისტორიის გათვალისწინება“ სხვას ვერაფერს „აღგვიდგენს“, გარდა ძველი ქართულის ვითარებისა. მაგრამ თუ თანამედროვე ქართულის ფაქტებსაც (სადაც „დაჩრდილულია ამოსავალი ვითარება“) ამის მიხედვით დავახასიათებთ, მაშინ გამოდის, რომ „მორფოლოგიური ფაქტის კვალიფიკაციის დროს ფონეტიკურ ცვლილებებს“ სწორედ აქ „არ ეწევა ანგარიში“; არ ეწევა ანგარიში, რამდენადაც აღნიშნულ ცვლილებათა საფუძველზე წარმოქმნილ ენობრივ ერთეულებსაც ისეთივე კვალიფიკა-

¹ ა. ჩიქობავა, თანდებულის ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში, ქართულ-ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961, გვ. 204.

² იქვე, გვ. 204. იხ. აგრეთვე, გვ. 201, 203, 208.

³ იქვე, გვ. 203.

⁴ იქვე, გვ. 199.

ცია ეძლევა, როგორიც მათს ამოსავალ ფორმებს. ეს კი ტიპური ნიმუშია იმ თვალსაზრისისა, რომელსაც „ისტორიზმის“ სახელწოდებით ნათლავენ და რომელიც სინამდვილეში ანტიისტორიზმის აშკარა გამოვლინებაა. და მართლაც, თანამედროვე ვითარებისათვის ისტორიულად განვლილი საფეხურის მიხედვით რისამე „აღდგენა“ სინამდვილეში ისტორიულად მომხდარ ცვლილებათა უგულებელყოფა და ისტორიული პერსპექტივის დაკარგვაა. თანამედროვე მდგომარეობა არის ფაქტი, აღდგენისათვის აქ ამიტომ საფუძველი არ არსებობს, „აღდგენა“ შესაძლებელია მხოლოდ ისტორიულად მომხდარი ცვლილებებისა.

როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს ორ ურთიერთგამომრიცხველ თვალსაზრისთან¹. პირველი მათგანი ენობრივი ფაქტის სინქრონიული კვალიფიკაციისას ემყარება არა მის ისტორიას, არამედ ენობრივი სტრუქტურის სხვა ელემენტებთან მის სინქრონიულ მიმართებას, ამიტომ, თუ ერთი ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ეს მიმართება სხვადასხვაგვარია, მაშინ კვალიფიკაცია სხვადასხვაგვარ სახეს იღებს. მეორე შეხედულება კი ენობრივი ერთეულის სინქრონიული კვალიფიკაციისას მისი ისტორიიდან ამოდის; დიაქრონიული ცვლილებების („ამოსავალი ვითარების დაჩრდილვის“) გამო ლინგვისტური კვალიფიკაცია არ იცვლება. ერთი სიტყვით, მეთოდოლოგიური პრინციპი პირველი თვალსაზრისისა მისაღებია იმდენადვე, რამდენადაც მიუღებელია მეორე თვალსაზრისისა.

თანდებულებიანი ბრუნვებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ სტატიაში თ. უთურგაიძე ემყარება ბრუნვის ნიშნებისა და თანდებულების გამოიჭენის ა. შანიძისეულ კრიტერიუმს. ავტორი, ამასთანავე, ცდილობს (მსგავსად გ. ცოცანიძისა²) ენობრივ მოვლენათა სინქრონიულ კვალიფიკაციას, თანამედროვე ლინგვისტურ მოთხოვნებთან შესაბამისად, სინქრონიული მონაცემები დაუდოს საფუძვლად. რაც სინქრონიული ანალიზისას ე. წ. „ისტორიზმის“ პრინციპიდან ამოსვლაზე უარის თქმასაც ნიშნავს. საბოლოო დასკვნები, ამის მიუხედავად, ა. ჩიქობავას დასკვნებს დაემთხვა, ა. შანიძისას კი დაუპირისპირდა³. ეს ერთგვარად მოულოდნელი ფაქტი, ვფიქრობთ, საკითხის კვლავ დასმის საჭიროებას განსაზღვრავს.

¹ იდრ. Н. В. Чанкшвили, Падеж и глагольные категории в грузинском предложении, М., 1981, გვ. 19.

² გ. ცოცანიძე, „გან“ თანდებულებიანი მოქმედებების საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1982, გვ. 23-26.

³ თ. უთურგაიძე, თანდებულებიანი სახელთა ბრუნება ქართულში, კრებ., „არნოდ ჩიქობავას“, გვ. 114-124.

პრობლემებში სწორად გარკვევის მიზნით ე. წ. ლოკალურ ბრუნვათა შესახებ ვიმსჯელოთ ცალ-ცალკე.

1.01.3.1. სადაობითი ბრუნვის საკითხი. ა. შანიძის მართებული შენიშვნის მიხედვით. „ში-ს და ზე-ს ფუნქცია განსხვავებულია“, ამიტომ დაასკვნის ის: „აქ არსებითად ორი ბრუნვა გვაქვსო“¹. არაფერია ამიტომ მოულოდნელი იმაში, რომ გ. კლიმოვმა ერთი ბრუნვის (სადაობითის) ნაცვლად გამოყო ორი ბრუნვა (სადაობითი I და სადაობითი II)².

რადგანაც /-ში/ და /-ზე/, გარდა ფუნქციისა, ყველა სხვა მორფოლოგიური თავისებურების (მორფოლოგიური ქცევის) მიხედვით აბსოლუტურად ემთხვევიან ერთმანეთს, ამიტომ მათ შესახებ აქ შეიძლება ერთად ვიმსჯელოთ.

მიცემითი ბრუნვის მორფემა, თ. უთურგაიძის აზრით, წარმოდგენილია „ფონემატურად შეპირობებული ორი ალომორფით /-ს/ ~ /Ø/“³. „სალიტერატურო ქართულში /-ს/ ალომორფი ყოველთვის გვექნება უთანდებულო მიცემითის ფორმებთან. განურჩევლად ფუძის დაბოლოებისა, და იმ შემთხვევაშიც, როდესაც გავრცობილია ა ხმოვნით როგორც თანდებულიან, ისე უთანდებულო ფორმებში (ქალაქ-ს, წყარო-ს; ქალაქ-ს-ა; ქალაქ-ს-ა-ვით, წყარო-ს-ა-ვით)“. „Ø გვაქვს მაშინ, როდესაც (1) (ა) ბრუნვის ნიშანი მოსდევს ფუძისეულ თანხმოვანს და (ბ) წინ უძღვის თანდებულის თანხმოვანს (ქალაქ-Ø-ში, ქალაქ-Ø-ზე, ქალაქ-Ø-თან). ამ პოზიციაში /-ს/ ალომორფი არასოდეს გვექნება. (2) Ø ალომორფი შეიძლება შეგვხვდეს მაშინაც, როცა დაცული არ არის (1) დებულების (ა) პირობა, ე. ი. ბრუნვის ნიშანს წინ უძღვის ხმოვანი (მთა-Ø-ში, მთა-Ø-ზე), რაც ფონემატურად მოულოდნელია... და თანხმოვანფუძიან სახელთა ანალოგიას უნდა მიეწეროს. ანალოგია არ შეხებია ამ პოზიციის მიცემითი ბრუნვის /ს/ ალომორფს -თან თანდებულის წინ და ამავე პოზიციის რამდენიმე ნაცვალსახელურ ერთმარცვლიან ფორმებს -ში და -ზე თანდებულის წინაც (მა-ს-ში, მა-ს-ზე, ვი-ს-ში, ვი-ს-ზე)“⁴.

აქ, როგორც ვხედავთ, მოცემულია ცდა /-ზე/, /-ში/, /-თან/ თანდებულიან ფორმებში მიცემითი ბრუნვის მორფემის /-ს/ და /Ø/ ალომორფთა განაწილების ერთი საერთო წესით ახსნისა. ამან კი სინქ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 75.

² Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962, გვ. 14—17; იხ. აგრეთვე გ. მაქავარიანი, ა. შანიძის გრამატიკული კონცეფცია სტრუქტურული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, ორონი, 1967, გვ. 59-60 და ნ. ჰანიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

³ თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 114.

⁴ იქვე, გვ. 114-115.

რონიულ წესში დიაქრონიული ცნების (ანალოგიის) შემოტანა მოითხოვა. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ აუხსნელი რჩება, თუ რატომ გავრცელდა ანალოგია შემთხვევათა მხოლოდ ერთ ნაწილზე (/–ში/, /–ზე/ თანდებულიან ფორმებზე) და სრულებით არ შეეხო მეორე ნაწილს (/–თან/ თანდებულიან ფორმებს), თვით ფაქტი სინქრონიული ანალიზის დიაქრონიულ დებულებაზე დამყარებისა ეწინააღმდეგება დასახულ მიზანს. მთავარი ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, მაინც ის არის, რომ ანალოგიის დაშვება საჭირო გახდა მხოლოდ /–ში/, /–ზე/ თანდებულიანი ფორმებისათვის, /–თან/ თანდებულიან ფორმათათვის კი ის აბსოლუტურად ზედმეტია. ეს ნიშნავს: /–ში/, /–ზე/ თანდებულიან ფორმებში სხვა სინქრონიული წესი მოქმედებს, /–თან/ თანდებულიან ფორმებში — სხვა. განსხვავებული წესები კი ცალ-ცალკე და სხვადასხვაგვარად უნდა ჩამოყალიბდეს და არა — ერთად და ერთნაირად.

დიდი ხანია ცნობილია, რომ /–თან/ თანდებულიან ფორმებში მიცემითი ბრუნვის მორფემის /–ს/ და /Ø/ ალომორფთა გამოვლენა ფონოლოგიური პოზიციით არის შეპირობებული: ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ყოველთვის /–ს/ ალომორფთა წარმოდგენილი (ხე–ს–თან, ძმა–ს–თან, წყარო–ს–თან...), თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი — ყოველთვის /Ø/ (სახლ–თან, ბოძ–თან, კაც–თან...) ¹. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ეს წესი აბსოლუტურად ავტომატური და, ამდენად, სრულიად უგამონაკლისოა. ერთ პოზიციაში /–ს/–ს რეგულარულად არსებობა მეორე პოზიციაში /Ø/–ის დაშვების მართებულობის უდავო მაჩვენებელია. რადგანაც /–თან/ მუდამ მიცემითი ბრუნვის მორფემას (/–ს/–ს ან /Ø/–ს) მოსდევს, ამიტომ მისი ბრუნვის ნიშნად მიჩნევის საკითხი, ცხადია, არც დასმულა ².

პრინციპულად განსხვავებულია ვითარება /–ში/, /–ზე/ სეგმენტთა შემცველ ფორმებში. მიცემითის /–ს/ ალომორფი აქ არ დასტურდება არც თანხმოვნისა და არც ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, გამონაკლისს შეადგენს ხმოვანზე დაბოლოებული ორად ორი ნაცვალსახელი (მა–ს–ზე, მა–ს–ში, ვი–ს–ზე, ვი–ს–ში). მიცემითის /–ს/–ს გამოვლენა აქ ფონოლოგიური პოზიციით ვერ აიხსნება, რამდენადაც ასეთსავე პოზიციაში (ფუძისეულ ხმოვანსა და /–ში/, /–ზე/ ელემენტებს შორის) იგი არც ერთ სხვა შემთხვევაში არ დასტურდება (შდრ. მთა–ში, მთა–ზე, ხმა–ში, ხმა–ზე. ზე–ში, ხე–ზე...). აღნიშნულ ნაცვალსახელურ ფორმებში /–ს/ ალომორფის გამოვლენა სინქრონიულად შეიძლება დახასიათ-

¹ ა. შანიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 70; გ. მაქავეარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 60.

² შდრ. ა. ჩიქობავა, თანდებულიან ბრუნვათა საკითხისათვის ქართულში, ქესს, 11, 1961, გვ. 202.

დეს როგორც გამოჩაყლისი, ხოლო დიაქრონიულად — როგორც რელიქტური ელემენტი ანუ ისტორიული ნორმის ნაშთი.

თუ აღნიშნულ გამოჩაყლისებს დავეყრდნობით, მაშინ შესაძლებელია, რასაკვირველია, /-ში/, /-ზე/ ელემენტთა შემცველ ყველა სხვა ფორმაში დაევშვათ მიცემითი ბრუნვის მორფემის /Ø/ ალომორფი და ეს ელემენტები (/ -ში/, / -ზე/) თანდებულთა კლასში გავაერთიანოთ, როგორც ეს ლიტერატურაში არაერთგზის არის აღნიშნული¹. ამგვარ კვალიფიკაციას მხარს უჭერს ისეთ ფორმათა არსებობაც, როგორიც არის: მთასა და ბარში, ზღვასა თუ ზმელთზე და ა. შ.².

მაგრამ თუ დასახელებულ გამოჩაყლისებს (როგორც გამოჩაყლისებს) ყურადღებას არ მივამჩნივთ, მაშინ /-ში/, /-ზე/ ელემენტები ბრუნვის ნიშანთა კლასში (-3 რანგში) გაერთიანდება და არა — თანდებულებში (-4 რანგში). საკითხის ამგვარად გადაწყვეტას მხარს უჭერს ის, რომ ზეპირ მეტყველებაში აღნიშნული გამოჩაყლისები, მეტწილად, არც არსებობს. საფუძველსმოკლებული, მაშასადამე, არც ერთი ზემოაღნიშნული კვალიფიკაცია არ არის.

1.01.8.2. მიწვევითი ბრუნვის საკითხი. ძვ. ქართ. სოფლ-ად-მდე და მსგავს ფორმებში /-ად/, ცხადია, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია, /-მდე/ კი — თანდებული. ბრუნვის ნიშნის დ ელემენტის დაკარგვას, რაც „... თავს ქართული ენის უძველეს ძეგლებში იჩენს (ხანმეტი ლექციონარი, ლინური მრავალთავი...)“³, შედეგად მოჰყვა ისეთ ფორმათა წარმოქმნა, როგორიც არის: სოფლამდე, აღსასრულამდე, სამხრამდე, განთიადამდე და ა. შ. ამგვარი ფორმების შესახებ ზ. სარჯველაძე წერს: „... ძველი ქართულისათვის ეს ფორმები, რა თქმა უნდა, ვითარებითი ბრუნვაა და არა მიწვევითი: /ა/ და /Ø/ ვით. ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია (შდრ.: ჯოჯოხეთა, სადიდებელა და მისთ.). ცალკე ბრუნვას ისინი მას შემდეგ ქმნიან, რაც ქართული ენის ბრუნების პარადიგმიდან უჩინარდება ვით. ბრუნვის ნიშნის /ა/ ალომორფი“⁴.

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ თ. უთურგაიძე ასახელებს ორ არგუმენტს: „ჩერ ერთი, -ა ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფი დღემდე მაინც გვხვდება /-ად/-ის თავისუფალ მონაცვლედ (ნელ-ად//ნელ-ა, კარგ-ად//კარგ-ა, მაგრ-ად//მაგრ-ა... შდრ. ძვ. ქართულის სა-

¹ ჯ. მაქავეარიანი, ა. შანიძის გრამატიკული კონსეფცია სტრუქტურული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით. გვ. 60; თ. უთურგაიძე; დასახ. ნაშრ., გვ. 114-116; ე. ცოცხანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 26; ნ. პანიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

² ა. ჩიქობავა. დასახ. ნაშრ., გვ. 202; ნ. პანიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 21-22.

³ ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 132.

⁴ იქვე.

დიდებელ-ა//სადიდებელ-ად)... მეორეც, რაც მთავარია, რადგან ქართულში ცოცხალია სოფლად, ქალაქად, ბარად, ველად... ფორმები ლოკალური ფუნქციით (სოფლად ცხოვრობს). სოფლამდე, ქალაქამდე... ფორმებში -მდე თანდებულის წინა -ა შეიძლება მხოლოდ ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფად მივიჩნიოთ, როგორც ძველ ქართულში. ამის შესაბამისად ხმოვანფუძიან სახელთა თანდებულიან ფორმებში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფი იქნება /Ø/ ¹.

/-მდე/, მაშასადამე, იმიტომ მიიჩნევა თანდებულად, რომ მისი წინამავალი -ა კვალიფიციკრებულია როგორც ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ალომორფი, ამ კვალიფიკაციას კი საფუძვლად უდევს მტკიცება, რომლის მიხედვითაც ვითარებითის /-ა/ თანამედროვე ქართულში უთანდებულო ფორმებშიც არსებობს.

საკითხის ამგვარად გადაწყვეტის სასარგებლოდ გ. ცოცანიძე ასახელებს შემდეგ არგუმენტს: „ბრუნვის ნიშნის ეს ვარიანტი (/ა/ — ა.ო.) უცხო არაა ქართული დიალექტებისათვის უთანდებულოდაც. იხ. მაგ., ფშაური: ყინჩა, ლამაზა...“ ².

დასახელებულ არგუმენტებთან დაკავშირებით საჭიროა აღინიშნოს შემდეგი: 1) თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის უთანდებულო ფორმებში ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ა/ ალომორფის არსებობის საბუთად, როგორც დავინახეთ, დასახელებულია მხოლოდ ზმნიზედები (ნელა, ჩქარა, კარგა, მაგრა). ზმნიზედა კი, როგორც ცნობილია, სინქრონიულად არც ბრუნების პარადიგმის წევრია და, ამდენად, არც ბრუნვის ფორმა. ა. შანიძე სამართლიანად შენიშნავს: „ზმნიზედად ქცეულ სახელს დაკარგული აქვს ბრუნვის ფუნქცია“ ³. ეს ნიშნავს: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის უთანდებულო ფორმებში ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ა/ ალომორფი (თანდებულიან ფორმებში ამ ალომორფის გამოყოფის ძირითადი საფუძველი) არ არსებობს; 2) ჩვენთვის ნათელი არაა, თუ რატომ არის -ამდე ერთეულის -ა ელემენტის ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ალომორფად მიჩნევის მთავარი არგუმენტი ისეთ ფორმათა არსებობა, როგორიც არის: სოფლად, ქალაქად, ბარად, ველად და ა. შ. ვერავითარ კავშირს ამ ორ მოვლენას შორის ჩვენ ვერ ვხედავთ. თავი რომ დავანებოთ მნიშვნელობის მიხედვით სხვაობას (სოფლად ცხოვრობს = სოფელში ცხოვრობს), „ლოკალური ფუნქციით“, როგორც ცნობილია, სხვა ბრუნ-

¹ თ. უთურგაიძე. თანდებულიან სახელთა ბრუნება ქართულში, კრებ., „არნოლდ ჩიქობავას“, გვ. 118.

² გ. ცოცანიძე. „გან“ თანდებულიან მოქმედებობის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1982, გვ. 26.

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 588.

ვითა ფორმებიც იხმარება. ამიტომ დიაქრონიის გაუთვალისწინებლად ძნელია პასუხის მონახვა კითხვაზე: თუ -ამდე ერთეულის -ა ელემენტი ამჟამად ბრუნვის ნიშანია, რატომ არის ის მაინცდამაინც ვითარებათის და არა. ვთქვათ, მიცემითის ან მოქმედებითის ნიშანი? 3) გარდა იმისა, რომ ზმნიზებებში (მაგ., ფშაური ყინჩა, ლამაზა...) სინქრონიულად ბრუნვის ნიშნები არ გამოიყოფა, დიალექტური ფორმები სალიტერატურო ენის სინქრონიულ საკითხთა გადასაწყვეტად არ გამოდგება.

როგორც ვხედავთ, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ა/ ალომორფი, ე. ი. ის ერთეული, რომელიც სინქრონიული ანალიზისას /-ამდე/ ერთეულის შემდგომ მორფოლოგიურ სეგმენტაციას უდევს საფუძვლად, არ არსებობს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ქალაქამდე, სოფლამდე და ა. შ. ვითარებითი ბრუნვის ფორმებად ვერ ჩაითვლება.

1.01.3.3. გამოსვლითი ბრუნვის საკითხი. აზრთა განსაკუთრებული სხვადასხვაობა გამოიწვია ფორმამ, რომელსაც ა. შანიძემ გამოსვლითი ბრუნვა უწოდა. ჩამოყალიბდა რამდენიმე ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება.

1) -ი დ ა ნ (შესაბამისად -დ ა ნ) თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულია და იგი ამჟამად ბრუნვის ნიშანთა რიგში დგას. ეს დებულება ა. შანიძემ წამოაყენა მიუხედავად იმისა, რომ მას ამ სუფიქსის წარმომავლობა ნათლად აქვს ნაჩვენები: ძვ. ქართ. სახლ-ით-გან (თანდებულიანი მოქმედებითი) > თანამედრ. ქართ. სახლ-იდან (გამოსვლითი ბრუნვა) ¹.

2) -ი დ ა ნ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ორი მორფოლოგიური ერთეულისაგან შედგება: -ი დ -ან. ეს მოსაზრება 1929 წ. წამოაყენა ვ. თოფურიამ, 1961 წ. — ა. ჩიქობავამ, 1983 წ. კი მხარი დაუჭირა ბ. ჯორბენაძემ: „...-დან თანდებული კი არ არის, არამედ „სოფლიდ, ქალაქიდ“ (და სხვა ანალოგიურ) მაგალითებში -ი დ მოქმედ. ბრუნვის -ით ფორმანტია და -ან კიდევ -გ ა ნ თანდებულის ნაწილი“ ². „-ი დ ა ნ ორი ნაწილისაგან შედგება, პირველი, ი დ — ფონეტიკურად საქეცელილი — ი თ არის, მოქმედებითის ნიშანი; მეორე, -ან იგივე -გ ა ნ თანდებულია, ფონეტიკურად გამარტივებული“ ³, „... მისაღებია არსებული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სა ხ ლ ი დ ა ნ ტიპის ფორმებში უნდა გამოიყოს ი დ (-ი თ დაბოლოების ფონეტიკურად სახე-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 74.

² ვ. თოფურია, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი, სახელთა ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 237.

³ ა. ჩიქობავა, თანდებულთან ბრუნვითა საკითხისათვის ქართულში, ქესს, II, 1961 გვ. 203.

ცვლილი ვარიანტი) და -ან, რომელიც -გან თანდებულის ფონეტიკური ტრანსფორმაციის საფუძველზეა მიღებული. ასეთი კვალიფიკაციისას შენარჩუნებულია გამოყოფილ ელემენტთა როგორც ფორმალური, ისე ფუნქციონალური სტატუსი“¹.

ეს მოსაზრებები, როგორც ვხედავთ, ერთმანეთს ემთხვევა, სინქრონული ანალიზისას ე. წ. „ისტორიზმის“ პრინციპსაც ერთნაირად ეყარება: -ი დ ა ნ ო რ ი მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ე რ თ ე უ ლ ის ა გ ა ნ (ბ რ უ ნ ვ ის ნ ი შ ნ ის ა და თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ის ა გ ა ნ) შედგენილად მიიჩნევა იმიტომ, რომ ძვ. ქართ. -ი თ-გ ა ნ, რომლისაგანაც ის მომდინარეობს, ასევე ორ მორფოლოგიურ ერთეულს შეიცავდა. სინქრონულ კვალიფიკაციას, მაშასადამე, დიაქრონიული მონაცემები დაედო საფუძველად, არსებითი ხასიათის დიაქრონიულ ცვლილებათა შესაბამისად ენობრივი ერთეულის ლინგვისტური კვალიფიკაცია არ შეიცვალა. თვით ის ფაქტი, რომ ასეთი კვალიფიკაციის შემთხვევაში „შენარჩუნებულია“ აღნიშნული ერთეულის ელემენტთა „როგორც ფორმალური, ისე ფუნქციონალური სტატუსი“, როგორც დავინახეთ, ანალიზის ღირსებადაც კი მიიჩნევა.

თანამედრ. ქართ. -ი დ ა ნ მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ე რ თ ე უ ლ ის ა ს ე თ ს ა ვ ე ს ე გ მ ე ნ ტ ა ც ი ა ს (-ი დ -ან) და ამ სეგმენტაციის საფუძველზე გამოყოფილ ერთეულთა ასეთსავე კვალიფიკაციას (-ი დ — მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის ალომორფი, -ან კი — გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ის ე რ თ -ე რ თ ი ა ლ ო მ ო რ ფ ი) მხარს უჭერს თ. უთურგაიძე; მაგრამ რადგანაც ენობრივი ფაქტის სინქრონიული კვალიფიკაციისას დიაქრონიული მონაცემებიდან ამოსვლა, ზემოაღნიშნული ავტორებისაგან განსხვავებით, მისთვის მიუღებელია, ამიტომ ცდილობს ამ კვალიფიკაციას სინქრონიული გამართლება მოუწახოს. ცვლილება -ი თ გ ა ნ > -ი დ გ ა ნ > -ი დ ა ნ, რომელიც ლიტერატურაში დიაქრონიულ ცვლილებად მიიჩნევა, ავტორის აზრით, განხილულ უნდა იქნეს როგორც „ალომორფთა სინქრონიული მონაცვლეობა“².

3) „გ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი მოქმედებითი დღევანდელი სალიტერატურო ქართულის ფაქტი არაა. იგი ქართული ენის ისტორიის გარკვეული პერიოდის რეალობაა და მე-19 საუკუნის აქეთ არ გადმოდის. დღეს ქართულში გვაქვს -დ ა ნ თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ა ნ ი მოქმედებითი. ამ თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი თანხმოვანფუძიან და ფუძეკვეცად ხმოვანფუძიან სახელებთან წარმოდგენილი იქნება -ი ვ ა რ ი ა ნ ტ ი თ, ხ ო ლ ო ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ფ უ ძ ე უ კ ვ ე ე ლ სახელებთან ∅ ვ ა რ ი ა ნ ტ ი თ“³.

¹ Б. А. Джорбенадзе, Структура картвельских языков, V (რეცენზია) იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული. X, 1983, გვ. 388.

² თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 119-124.

³ გ. ცოცაიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

4) აპერიკელი ქართველოლოგი ჰ. არონსონი - ი დ ა ნ ერთეულის ასეთ სინქრონიულ ინტერპრეტაციას იძლევა; -ი(ს) ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია, ხოლო -დან (და არა -გან) — თანდებული ¹.

აღნიშნულ მოსაზრებებთან დაკავშირებით საჭიროა აღინიშნოს შემდეგი:

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში -ი თ გ ა ნ და -ი დ გ ა ნ სახესხვაობათა არარსებობა არის არა საკითხი, რომელსაც დასაბუთება სჭირდება, არამედ — ფაქტი: -ი თ გ ა ნ ძველი ქართულის კუთვნილებათა, -ი დ გ ა ნ შედარებით მოგვიანო (მაგრამ არა თანამედროვე) ქართულისა. თანამედროვე სალიტ. ქართულში ამ დანიშნულებით მხოლოდ -ი დ ა ნ ვარიანტი დასტურდება. ეს ნიშნავს: -ი თ გ ა ნ > >-ი დ გ ა ნ>-ი დ ა ნ დააქრონიული ცვლილების ტიპიური ნიშნა და ალმორფთა სინქრონიულ მონაცვლეობასთან მას არაფერი აქვს საერთო.

ამ აზრის საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ფორმა ო დ ი თ გ ა ნ; არ გამოდგება, რადგანაც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ის არის არა თანდებულიანი მოქმედებითის ფორმა. არამედ — ზმნიზედა, ე. ი. ისეთი ერთეული, რომელიც არ არის ბრუნების პარადიგმის წევრი.

ზემოაღნიშნული სამი ფორმა (-ითგან, -იდგან, -იდან) ანალიზის ცალ-ცალკე ობიექტია და ეს ანალიზი უნდა ემყარებოდეს არა წინამორბედ ფორმათა ჩვენებას, არამედ — თითოეული მათგანის მიმართებას თავის თანამედროვე ენობრივ ელემენტებთან. თუ ეს მიმართება სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვაგვარი აღმოჩნდება, მაშინ მორფოლოგიურმა კვალიფიკაციამაც, ცხადია, სხვადასხვაგვარი სახე უნდა მიიღოს.

სრულიად უდავოა ძვ. ქართ. ფორმის ცნობილი სეგმენტაცია: სოფლ-ით-გან; უდავოა, რადგანაც /სოფლ-/, /-ით/ და /-გან/ ერთეულები ძვ. ქართულში ერთმანეთის გარეშეც არსებობს (შდრ. სოფლ-ით, სოფლ-ისა-გან). სოფლ-ით-გან, მაშასადამე, თანდებულიანი მოქმედებითის ფორმაა.

სოფლიდგან ფორმაში უდავოდ გამოიყოფა /სოფლ-/ და /-გან/ მორფოლოგიური ერთეულები; გამოიყოფა, რადგანაც ეს ერთეულები სხვა ფორმებშიც მოიპოვება (შდრ. სოფლ-ის, სოფლ-ით, სოფლ-ისა-გან). და მაშინ, თავისთავად გამოყოფილი გამოდის /-იდ/ მორფოლოგიური ერთეულიც. რომელიც, მართალია, /-გან/ თანდებულის გარეშე არ არსებობს, მაგრამ ამ თანდებულში მოცემულია

¹ იხ. Н. В. Чанншвили, Падеж и глагольные категории в грузинском предложении, გვ. 21-22.

/-ით/>/-იდ/ ცვლილების (თ ელემენტის გამჟღერების) ფონოლოგიური საფუძველი — თავიკიდური გ ელემენტი, ამიტომ /-იდ/ სუფიქსი შეიძლება გაერთიანდეს მოქმედებითი ბრუნვის მორფემაში როგორც მისი ფონოლოგიურად შეპირობებული ერთ-ერთი ალომორფი. სოფლიდგან ფორმაც, მაშასადამე, თანდებულიანი მოქმედებითის ფორმაა.

სრულიად სხვაგვარია ვითარება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში; აქ ფორმათა შეპირისპირებით მხოლოდ ორი მორფოლოგიური ერთეული გამოიყოფა: სოფლ-იდან. /-იდან/ სუფიქსის შემდგომი მორფოლოგიური სეგმენტაცია კი (-იდ-ან) სინქრონიული ანალიზის პრინციპებიდან ამოსვლით სრულიად შეუძლებელია, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ა. შანიძე; შეუძლებელია, რადგანაც: ა) -ი დ და -ან (შესაბამისად -დ და -ან) ელემენტები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ერთმანეთის გარეშე არ არსებობს. ეს კი სრულიად საკმარისია სინქრონიული თვალსაზრისით /-იდან/ (შესაბამისად /-დან/) სუფიქსის განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულად მიჩნევისათვის; ბ) ქართული ენის განვითარების იმ საფენურზე, როცა /-ით/>/-იდ/ (შესაბამისად) /-თ/>/-დ/ ცვლილების მიზეზი (/გან/ თანდებულის გ ელემენტი) წარმოდგენილი იყო და, ამდენად, როცა ადგილი ჰქონდა ამ ალომორფთა ფონოლოგიურად შეპირობებულ სინქრონიულ მონაცვლეობას (/გან/ თანდებულის წინ — /იდ/, ყველა სხვა შემთხვევაში — /-ით/), /-იდ/. ცხადია, მოქმედებითი ბრუნვის მორფემაში ერთიანდებოდა, როგორც მისი ფონოლოგიურად შეპირობებული ალომორფი; მას შემდეგ კი, რაც /-ით/>/-იდ/ ცვლილების მიზეზი (თანდებულის გ ელემენტი) დაიკარგა, მისი შედეგი კი (თ>დ) დარჩა, ალომორფთა პოზიციური მონაცვლეობის მოტივაციის (ფონოლოგიური შეპირობებულობის) ნიშანწყალი გაქრა და, ამდენად, /-ით/, /-იდ/ (შესაბამისად /-თ/, /-დ/) ელემენტებს შორის სინქრონიული კავშირის ძაფი გაწყდა. თანდებულის გ ელემენტის დაკარგვამ სინქრონიული კავშირის ძაფი გაწყვიტა აგრეთვე /-გან/ თანდებულსა და /-იდან/ სუფიქსის -ან ელემენტს შორის. ყოველივე ეს კი, თავის მხრივ, საფუძვლად დაედო /-იდან/ (შესაბამისად /-დან/) სეგმენტის განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულად ქცევას. მართლაც, თანამედროვე ქართულში /-იდან/ ფორმაში, /-იდგან/ ფორმისაგან განსხვავებით, აღარ არსებობს თ-ს გამჟღერების (დ-დ ქცევის) მიზეზი. დ ელემენტი აქ, როგორც ვხედავთ, ინტერვოკალურ პოზიციაშია მოქცეული, ისეთ პოზიციაში, სადაც, როგორც მართებულად აღნიშნავს თ. უთურგაიძე, „... ქართულში ყრუ თანხმოვანი არ მჟღერდება არც მორფემათა საზღვარზე და არც მორფემის ფარგლებში (აქეთაც... აქეთური, სახლი-

თა.... ათინათი. უთო)“¹. ეს ნიშნავს: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, სინქრონიულად. არ არსებობს საფუძველი -იღ ელემენტის მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის (/ით/ სუფიქსის) ვარიანტად (მით უფრო ფონოლოგიურად შეპირობებულ ვარიანტად) მიჩნევისათვის. ს ი ფ ლ ი დ ა ნ ფორმა, ამრიგად, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში თანდებულიანი მოქმედებითის ფორმად ვერ ჩაითვლება.

ასეთი შეხედულების საწინააღმდეგოდ (ე. ი. -იღ და -ან მორფოლოგიურ ერთეულთა გამოყოფის სასარგებლოდ) ლიტერატურაში დასახელებულია ორი არგუმენტი: 1) თანამედროვე ქართულის ა ქ ე თ, მ ა ნ დ ე თ, ზ ე მ ო თ. ქ ე ვ მ ო თ... და ა ქ ე დ ა ნ, მ ა ნ დ ე დ ა ნ, ზ ე მ ო დ ა ნ. ქ ე ვ მ ო დ ა ნ... „ზმნიზედათა შეპირისპირებით უთუ-ოდ უნდა გამოიყოს სუფიქსი -ან: აქედ-ან, მანდედ-ან, ზემოდ-ან... დაშვება იმისა, რომ უკანასკნელ ფორმებში -დან ერთი მთლიანი სუ-ფიქსია (აქე-დან, ქვემო-დან...), გაუმართლებელია, რადგანაც ენაში ცალკე არ გვხვდება აქე-, მანდე- სევმენტები, რომელთაც დაერთვოდა -დან სუფიქსი“²; 2) „...ქ ე ვ მ ო დ გ ა ნ ტიპის ფორმებს დავადას-ტურებთ ქართულის როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ დიალექ-ტებში.. დიასისტემური მეთოდის მოშველიებით ჩვენ მხოლოდ ვადას-ტურებთ სალიტერატურო ქვესისტემის ფაქტს და არ ვახდენთ სალი-ტერატურო ქართულის მორფოფონემატურ ცვლილებათა ჯაჭვ-ში რომელიმე მომენტის ჩანაცვლებას ქართული ენის სხვა ქვესისტემის... ფაქტით, ე. ი. ქ ე ვ მ ო დ გ ა ნ ფორმა თვით სალიტე-რატურო ქართული ქვესისტემის ფაქტია და არა მექანიკურად ჩასმუ-ლი რგოლი მის ფორმათა მორფონემატურ ცვლილებაში“³.

ვიმსჯელოთ ამ არგუმენტების შესახებ ცალ-ცალკე:

1) ჯერ ერთი, ა ქ ე-, მ ა ნ დ ე- ცალკე, მართალია, არ არსებობს, მაგრამ -ან ელემენტის გარეშე არ არსებობს არც ა ქ ე დ-, მ ა ნ-დ ე დ- ერთეულები. ამასთანავე, დამოუკიდებლად არსებობს ზ ე მ ო. ქ ე ვ მ ო სახესხვაობები, მაგრამ არ არსებობს ზ ე მ ო დ, ქ ე ვ მ ო დ; მეორე. ა ქ ე თ, ზ ე მ ო თ, ქ ე ვ მ ო თ... ზმნიზედათა -თ ელემენ-ტისა და ა ქ ე დ ა ნ, ზ ე მ ო დ ა ნ, ქ ე ვ მ ო დ ა ნ... ერთეულთა -დ-ს სინქრონიულად ერთმანეთთან (და, ამდენად, მოქმედებითის ნიშნის -ი თ-თან) დაკავშირება შეუძლებელია, რადგანაც ინტერვოკალურ პო-ზიციასში ყრუ ბგერების გამეღერება (ვთქვათ, თ > დ), როგორც ითქვა, არ ხდება (ეს ელემენტები, სხვათა შორის, არც დიაქრონიულად არის ერთი და იგივე: დ ელემენტი, თ-ს გარდა, შეიცავს მომდევნო გ-ს ერთ-ერთ დიფერენციალურ ნიშანსაც — მეღერობას, რაც რეგრესული ასი-

¹ თ. უთუ რ გა ი ძ ე. თანდებულიან სახელთა ბრუნება ქართულში. კრებ., „არწოლდ ჩიქობავას“. გვ. 120.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 121-122.

მილაციის შედეგია); მესამეც, შესაბირისპირებლად, როგორც ვხედავთ, აღებულია მხოლოდ ზმნიზედები, რომლებიც ბრუნვის ნიშანს, როგორც ზემოთ არაერთგზის აღინიშნა, საერთოდ არ შეიცავენ (სამართლიანად აღინიშნება, რომ აქეთ, ზემოთ, ქვემოთ... ზმნიზედები „გაქვევებული არიან მოქმედებით ბრუნვაში“¹ და, ამდენად, აქ „თ დაბოლოება აღარ არის ბრუნვის ნიშანი“)². ზმნიზედათა ჩვენება, მაშასადამე, /-იდან/ სუფიქსის შემდგომი სინქრონიული მორფოლოგიური სეგმენტაციისა და მასში ბრუნვის ნიშნის გამოყოფის საბუთად არ გამოდგება.

ვფიქრობთ, ზედმეტია მტკიცება, რომ სინქრონიული ანალიზისას რომელიმე ენობრივ სისტემაში (ვთქვათ, თანამედროვე სალიტ. ქართულში) ენობრივი ფაქტების დადგენა უნდა მოხდეს ამ სისტემიდან გაუქვლელად. ესა თუ ის ფაქტი ამ სისტემაში ან არსებობს (და მაშინ ის საძებარი არ არის). ან — არა, მესამე შესაძლებლობა გამორიცხულია. სოფლითგან, სოფლიდგან და მსგავსი ფორმები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ფორმები არაა იმიტომ. რომ აქ ისინი არ არსებობენ (არაერთიანი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, მოიპოვებიან თუ არა ისინი სხვა ქვესისტემებში, ვთქვათ, თანამედროვე ქართულ დიალექტებსა თუ ძველ ქართულში). ენობრივ ერთეულთა რეკონსტრუქცია სინქრონიულ ანალიზთან აბსოლუტურად შეუთავსებელია, დიაქრონიული ანალიზისაგან მისი ერთ-ერთი ძირითადი განსხვავება სწორედ ეს არის.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის -დან ელემენტი მკვლევართა ერთი ნაწილის მიერ, როგორც ითქვა, განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულად იქნა მიჩნეული (ვფიქრობთ, სამართლიანად), -იდან სახესხვაობაში კი ორი მორფოლოგიური ერთეული გამოიყო: -დან თანდებული და ბრუნვის მორფემის -ი ალმორფი. ეს -ი, პ. არონსონის მიხედვით, ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის კუთვნილებაა, გ. ცოცანიძის მიხედვით კი — მოქმედებითი ბრუნვის მორფემისა.

-დან ელემენტს გ. ცოცანიძე თანდებულად მიიჩნევს იმის გამო, რომ ის, მისი აზრით, ფუნქციურად თანდებულს ემთხვევა და არა ბრუნვის ნიშანს. მართალია, მორფოლოგიური ერთეულის კვალიფიკაცია მის მორფოლოგიურ თავისებურებებს უნდა დაემყაროს და არა — ფუნქციურს (რამდენადაც არ არსებობს მნიშვნელობები, რომლებიც აუცილებლად ბრუნვის ნიშნით უნდა გამოიხატოს, ან — აუცილებლად თანდებულით და ა. შ.), მაგრამ გ. ცოცანიძე ამ შემთხვევაში ემყარება ლინგვისტურ ლიტერატურაში უკვე არსებულ კრიტერიუმს, რომ-

¹ თ. უთურგაიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 121.

² იქვე, გვ. 120.

ლის მიხედვითაც თანდებული მთლიანად შესიტყვებას აფორმებს, ხოლო ბრუნვის ნიშანი — მხოლოდ ერთ სიტყვას. მაგრამ მაშინ გასარკვევია თვით ამ კრიტერიუმის კორექტულობის საკითხი. ამ საკითხის გარკვევა კი შესაძლებელია შემდგომი მსჯელობის გათვალისწინებით. და ან ელემენტს, მსგავსად -კენ თანდებულისა, გ. ცოცანიძე თანდებულად მიიჩნევს იმის გამო, რომ ის აფორმებს მთლიანად შესიტყვებას (ვთქვათ, მსაზღვრელ-საზღვრულს) და არა — მხოლოდ ერთ სიტყვას. მაღალი მთებიდან (და არა „მაღალიდან მთებიდან“), ისევე როგორც მაღალი მთებისკენ (და არა „მაღალისკენ მთებისკენ“); ბრუნვის ნიშანი კი, პირიქით, მხოლოდ იმ სიტყვას აფორმებს, რომელსაც ის უშუალოდ დაერთვის: მაღალმა მთებმა, მაღალ მთებო (და არა „მაღალი მთებმა“, „მაღალი მთებო“) ¹. მაგრამ ეს კრიტერიუმი რომ ბოლომდე თანმიმდევრულად გამოვიყენოთ, მაშინ თანდებულებში აღმოჩნდება ბრუნვის ნიშანთა დიდი ნაწილიც, კერძოდ კი ის ნაწილი, რომელიც ასევე „მთელ შესიტყვებას აფორმებს და არა მხოლოდ ერთ სიტყვას“. მაგ., მაღალი მთების, მაღალი მთებით, მაღალ მთებს. მაღალ მთებად (და არა „მაღალის მთების“, „მაღალით მთებით“, „მაღალს მთებს“, „მაღალად მთებად“). ეს ნიშნავს: არ არის სანდო თვით კრიტერიუმი. რის საფუძველზეც -და ან ელემენტი თანდებულად იქნა მიჩნეული.

-ი ელემენტის მოქმედებითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანების (და. მაშასადამე, მისი ცალკე ერთეულად გამოყოფის) საბუთად გ. ცოცანიძე ასახელებს შემდეგ გარემოებას: „სათანადო შინაარსის გადმოცემას დღევანდელ ქართულში (დიალექტებში და ზოგჯერ სალიტერატურო ენაშიც, განსაკუთრებით პოეზიაში) უთანდებულო მოქმედებითიც ახერხებს: „მთით ბარად ჩამოვარდნილი“, „ძირით ძირამდე გამოკითხა“ და სხვ.“ ² მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მოქმედებითის /-ით/ სუფიქსის ფუნქციური ეკვივალენტი გამოდის არა -ი, არამედ /-ი და ან/ სუფიქსი მთლიანად (მთით ბარად ჩამოვარდნილი = მთიდან ბარად ჩამოვარდნილი). ეს ნიშნავს: -ი ელემენტის მოქმედებითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანების ზემოაღნიშნული საბუთი (-ით და -ი ერთეულთა ფუნქციური იგივეობა) სინამდვილეში არ არსებობს.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, როგორც ვხედავთ, არაფერი არსებობს ისეთი, რომლის გამოც ეს -ი მაინცდამაინც მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად უნდა გამოცხადდეს (მისი წარმომავლობის ცოდნა დასმული სინქრონიული საკითხის გა-

¹ გ. ცოცანიძე, „გან“ თანდებულისა მოქმედებითის საკითხისათვის თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, 1982, გვ. 25.

² იქვე, გვ. 26.

დასაწყვეტად, ცხადია, არ გამოდგება). ამიტომ არაფერია მოულოდნელი იმაში, რომ პ. არონსონი ამავე ერთეულს ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის კუთვნილებად მიიჩნევს, თუმცაღა რამდენადმე დამარწმუნებელი არგუმენტაცია არც ამ მოსაზრებას მოეპოვება.

ყოველივე ამის გამო ბუნებრივია დაისვას კითხვა: როგორი კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს ამ -ი ელემენტს, რომლის საკითხიც, ბ. ჯორბენაძის თქმით, „გაუგებარი რჩება“ იმ შემთხვევაში, თუკი ცალკე ერთეულად გამოიყოფა არა -იდ, არამედ -ი?

სინქრონიული თვალსაზრისით, როგორც დავინახეთ, „გაუგებარია“ არა მხოლოდ -ი-ს, არამედ -იდ ელემენტის გამოყოფაც (ამ უკანასკნელისა განსაკუთრებით). აღნიშნული -ი ელემენტი, ისევე როგორც ყოველი სხვა ენობრივი ერთეული, განხილულ უნდა იქნეს არა იზოლირებულად, არამედ სხვა ერთეულებთან კავშირში. ეს კი ამ ელემენტის მართებული კვალიფიკაციის შესაძლებლობას მოგვცემს. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, ჩვენი აზრით, იმას, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში /-იდან/ სუფიქსის -ი ელემენტის (ისევე როგორც /-ამდე/ სუფიქსის ა-ს) ქცევა აბსოლუტურად ემთხვევა ნებისმიერი ბრუნვის ნიშნის თავკიდური ხმოვანი ელემენტის ქცევას, რომელსაც კი ასეთი ელემენტი მოეპოვება. საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის ნიშნები, მსგავსად /-იდან/, /-ამდე/ სუფიქსებისა, თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში თავკიდური ხმოვანი ელემენტით არიან წარმოდგენილი, ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი — ამ ელემენტის გარეშე. შდრ.:

ნათ. სახლ-ის	ხ-ის	წყარო-სი
მოქმ. სახლ-ით	ხ-ით	წყარო-თი
ცით. სახლ-ად	ხე-დ	წყარო-დ
გამოსვლ. სახლ-იდან	ხ-იდან	წყარო-დან
მიწვენ. სახლ-ამდე	ხე-მდე	წყარო-მდე

აქედან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ /-იდან/ და /-ამდე/ სინქრონიულად ისეთივე განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულებია, როგორიც /-ის/, /-ით/ და /-ად/. სხვაგვარად: /-დან/, /-მდე/ ვარიანტთა არსებობა ისევე არ გამოდგება /-იდან/, /-ამდე/ სახესხვაობებში -ი, -ა. სუფიქსთა გამოყოფის არგუმენტად, როგორც /-სი/, /-თი/, /-დ/ ვარიანტების არსებობა არ გამოდგება /-ის/, /-ით/, /-ად/ სუფიქსებში ხმოვან ელემენტთა დამოუკიდებელ მორფოლოგიურ ერთეულებად გამოყოფის საბუთად. ხუთივე დასახელებულ შემთხვევაში, მამასაღამე, საქმე გვაქვს ერთი მორფემის ხმოვნიან და უხმოვნო ვარიანტთა ფონოლოგიურად შეპირობებულ მონაცვლეობასთან.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, როგორც ვხედავთ, ძველი ქართულისაგან მართლაც პრინციპულად განსხვავებული ვითარება გვაქვს: თუ ძველ ქართულში -ი-თ-გ-ან და -ა-დ-მ-დ-ე (ისევე როგორც მოგვიანო პერიოდის ქართულში -ი-დ-გ-ან) ორ-ორი სუფიქსისაგან შედგებოდა, რომელთაგან პირველი -3 რანგში (ბრუნვის ნიშნებში) ერთიანდებოდა, ხოლო მეორე -4-ში (თანდებულებებში), თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ისინი, დიაქრონიული შერწყმის საფუძველზე, განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულებად წარმოგვიდგნენ და -3 რანგის (ბრუნვის ნიშნების) კუთვნილება გახდნენ. ეს რომ ასეა, ჩანს იქიდან, რომ ძირეულ მორფემასა და ამ ერთეულებს შორის არაფერი არ შეიძლება იყოს მოქცეული, გარდა სადერივაციო აფიქსებისა (-1 რანგი) და მრ. რიცხვის ნიშნებისა (-2 რანგი). ეს კი ნიშნავს: /-იდან~-დან/ და /-ამდე~-მდე/ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მართლაც ბრუნვის ნიშნებია და არა — ბრუნვის ნიშნებისა და თანდებულების კომბინაცია¹.

ლოკალური ბრუნვები შეიძლება სხვა ქართველურ ენებშიც გამოიყოს, მაგრამ ყველა მათგანის წარმოშობა შედარებით გვიანდელ ქრონოლოგიურ საფეხურს განეკუთვნება. რადგანაც ჩვენი საბოლოო მიზანი ბრუნების სისტემის საერთო-ქართველური საფეხურის რეკონსტრუქციაა, ამიტომ ამის შემდეგ კვლევის სფეროში მხოლოდ ის ბრუნვები შემოგვაქვს, რომლებიც ყველა ქართველურ ენაში მოიპოვება და, ამდენად, შესაძლებელია საერთო-ქართველურ საფეხურზე მათი არსებობა-არარსებობის საკითხის დასმა.

1.02. სახელობითი ბრუნვის მორფემის სინქრონიული ანალიზი ქართველურ ენაებში

1.02.1. სახელობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში სახელობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად, როგორც ცნობილია, დასტურდება ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფი: თანხმოვნის მომდევნოდ /-ი/ (ქალ-ი, თოფ-ი...), ხმოვნის მომდევნოდ კი — /Ø/ (მთა, სახე, წყარო, რუ...) ². განაწილების ეს წესი აბსოლუტურად ავტომატური და, ამდენად, სრულიად უგამონაკლისოა.

¹ გ. მაჭავარიანი, ა. შანიძის გრამატიკული კონცეფცია..., ორიონი, 1967. გვ. 60.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 55-69.

1.02.2. სახ. ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი თანამედროვე ქართულ დიალექტებში. სალიტ. ენასთან შედარებით თანამედროვე ქართული დიალექტები შემდეგი ძირითადი თავისებურებებით ხასიათდებიან: 1) სახელობითი ბრუნვის /-ი/ (ან /-ა/) დასტურდება ხმოვნის მომდევნო პოზიციაშიც (მაგ., ქართლურში, კახურში, ფშაურში, იმერულში, გურულში, მესხურში...) ¹, 2) თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში /-ი/-სთან თავისუფლად მონაცვლეობს /Ø/ (მაგ., თიანურში) ², 3) /-ი/ ალომორფი დასტურდება როგორც თანხმოვნის, ისე ხმოვნის მომდევნოდ, მაგრამ მისი გამოვლენა არც ერთ ამ პოზიციაში არ არის რეგულარული. სხვაგვარად, რომ ვთქვათ, /-ი/-სთან ყოველგვარ პოზიციაში თავისუფლად მონაცვლეობს /Ø/ (მაგ., ხევსურულში, თუშურში) ³, 4) ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში წარმოდგენილია /-ა/ ალომორფი, თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი მას, მეტწილად, /Ø/ ენაცვლება. ასეთია ვითარება ინგილოურის კაკურ ქვედიალექტში ⁴.

2.02.3. სახელობითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი ძველ ქართულში. თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში სახელობითი ბრუნვის მორფემა /-ი/ ალომორფით არის წარმოდგენილი, ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი — /-ა/-თი, ხმოვნის მომდევნოდ /-ა/-ს ზოგჯერ /-ი/ ან /Ø/ ენაცვლება. ასეთია ვითარება საზოგადო სახელებში. საკუთარ სახელებთან კი იგივე მორფემა, ჩვეულებრივ, /Ø/ ალომორფის სახით გვევლინება ყოველგვარ პოზიციაში ⁵.

ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, საზოგადო სახელებშიც არსებობს ფორმა, რომელიც ბრუნვის ნიშნის უქონლობით ხასიათდება. ამ ფორმას ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაცია ეძლევა:

¹ გ. იმნაიშვილი, ქართული დიალექტი, I, 1974, გვ. 192-194; ა. მანტალი, როსიკი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, 1956, გვ. 68; გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, 1978, გვ. 40-42; ქ. ჭოჩენიძე, ზემოიმერული კოლოკაი, 1979, გვ. 20, 79, 117, 233; ს. ჟღენტა, ვერტლკოლი, 1936, გვ. 58; შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძეგლები, 1970, გვ. 143.

² გ. ცოცანიძე, თიანურის ძირითადი ფონოლოგიური და მორფოლოგიური თავისებურებანი, ახალგაზრდა მეცნიერ მეშაქთა შრომების კრებულ, 1970, გვ. 176-177.

³ ა. შანიძე, ქართული კოლოები მთაში, თხზულებანი, I, 1957, გვ. 14; ა. კინკარაული, ხევსურულს თავისებურებანი, 1960, გვ. 45; თ. ეოურგაიძე, თუშური კოლო, 1960, გვ. 29.

⁴ გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 83-85.

⁵ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 32-42; გ. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნებათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 16-423; ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 116-127.

1. იგი დამოუკიდებელი ბრუნვის ფორმაა, ბრუნვისა, რომელსაც წრფელობითი ეწოდება¹.

2. გაუფორმებელ ფუძეს ხშირად წრფელობითს უწოდებენ; ეს უხერხულია... ამგვარ ოდენობას... მხოლოდ ფუძე დაერქმის“².

3. ე. წ. „წრფელობითის ფორმა“ ბრუნების სისტემიდან უნდა ვამოიხიროს³.

4. წრფელობითის სახელწოდებით ცნობილი ფორმა სახელობითის ეარანტაა და არა — დამოუკიდებელი ბრუნვა⁴.

„წრფელობითი“ დამოუკიდებელ ბრუნვად თავის დროზე იმის საფუძველზე იქნა მიჩნეული, რომ ყველა სხვა ბრუნვის ფორმას ის ნიშნის უქონლობით უპირისპირდება⁵. პრინციპულად ასეთი კვალიფიკაცია, რა თქმა უნდა, დასაშვებია, თუკი სათანადო ფორმას (ე. ი. „წრფელობითს“) აქვს ყველა სხვა ბრუნვისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა (resp. გრამატიკული ფუნქცია). ის ფაქტი, რომ ამ ფორმას ბრუნვის ნიშანი არ მოეპოვება (რომ ის „გაუფორმებელი ფუძეა“), არ გამოდგება ამ კვალიფიკაციის უარსაყოფად: არ გამოდგება, რადგანაც ისეთი ოპოზიცია (ე. წ. პრივატული ოპოზიცია), სადაც ამ ოპოზიციის ერთი წევრი (არამარკირებული წევრი) სხვა წევრებს (მარკირებულ წევრებს) ნიშნის უქონლობით უპირისპირდება, ჩვეულებრივია როგორც ქართულში, ისე ბევრ სხვა ენაში (მაგ., მხოლოდობითი რიცხვის ფორმა ქართულ სახელებში, სახელობითი ბრუნვისა — სვანურში და ა. შ.).

მაგრამ აქვს თუ არა „წრფელობითის ფორმას“ ყველა სხვა ბრუნვის ფორმისაგან განსხვავებული მნიშვნელობა?

ენობრივი მასალის ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე ლიტერატურაში ნათლად არის ნაჩვენები, რომ „წრფელობითი“ მნიშვნელობით სახელობითს ემთხვევა: „წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ ი ძ ვ ე ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ ი ფ უ ნ ქ ც ი ი თ უ დ რ ი ს ს ა ნ ე -“

¹ Н. Я. Марр, Грамматика древнеиндоевропейского грузинского языка, М.-Л., 1925, გვ. 29; ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 32—42; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 21—22; ე. თოფჩიძე, წრფელობითი ბრუნვისათვის ძველ ქართულში, საქ. სსრ ზედნ. აკადემიის მოამბე, XXXVIII: 2, 1965, გვ. 504.

² ა. ჩიქობავა, მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში, ენის მოამბე, V-VI, 1940, გვ. 13.

³ G. Deeters, Die Stellung der Kharthwelsprachen unter den kaukasischen Sprachen, Bedi Kharthlisa, № 3, 1953, გვ. 14.

⁴ პ. ფოტგი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, მიმოხილველი, 4—5, 1968, გვ. 253—255; ზ. სარჯელაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიკოსები, 1975, გვ. 120—123.

⁵ იხ., მაგ. ი. იმნაიშვილი, წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1, 1956, გვ. 59.

ლობითს“, „უკვე ძველსავე ქართულში გვხვდება წრფელობითის მონაცვლედ სახელობითი ბრუნვა და ისიც არა მარტო სხვადასხვა ტექსტის ერთნაირ კონსტრუქციებში, არამედ პარალელურად, ერთისა და იმავე ძეგლის სხვადასხვა რედაქციაში“¹.

რადგანაც სხვადასხვა ბრუნვათა გამოყოფისათვის სავალდებულოა არა მხოლოდ ფორმის, არამედ მნიშვნელობის (resp. გრამატიკული ფუნქციის) მიხედვით განსხვავება, ამიტომ ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე ფორმათა სხვადასხვა ბრუნვებზე მიჩნევა, ცხადია, არ არის მართებული კვალიფიკაციის შედეგი. ამის გათვალისწინებამ ბუნებრივად განსაზღვრა „წრფელობითისა“ და სახელობითის ფორმათა ერთ ბრუნვაში — სახელობითში — გაერთიანება. ჰ. ფოგტი „წრფელობითის ფორმას“ მოკლე სახელობითს ანუ გვარეობრივ სახელობითს უწოდებს, განსხვავებით გრძელი (გრძელი) ანუ განსაკუთრებული (სპეციფიკური) სახელობითისაგან². ზ. სარჯველაძემ ფაქტობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე ნათლად აჩვენა, რომ „V—XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში წრფელობითისა და სახელობითის ფორმები თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს. ძველ ქართულში ამ ფორმათა ფუნქცია არსებითად ერთნაირია“³. ისეთ ფორმათა სხვადასხვა ბრუნვად მიჩნევის უფლება კი, რასაკვირველია, არა გვაქვს, რომლებიც თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს მნიშვნელობის შეუცვლელად. ამიტომ სრულიად კანონზომიერია დასკვნა: „ძველი ქართულის დონეზე წრფელობითის ცალკე ბრუნვად გამოყოფა არ არის მართებული, რადგან... მას აღარ მოეპოვება რაიმე განსაკუთრებული ფუნქცია, განსხვავებული სახელობითის ფუნქციისაგან... „წრფელობითის ფორმა“ ძველი ქართულის დონეზე სახელობითია. კაც უნიშნო ნომინატივია, კაცი — ნიშნიანი“, სახელობითი ბრუნვა კაც ფორმაში ნულოვანი ალომორფით გამოიხატება“⁴.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ საზოგადო სახელებში ძე. ქართულში სახელობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად დასტურდება /-ი/, /-მ/ და /Ø/ ალომორფები. /-ი/-სა და /-მ/-ის გამოვლენა ფონოლოგიურად არის შეპირობებული, /Ø/ კი მათთან თავისუფლად მონაცვლე ვარიანტია.

¹ ე. თოფურიძე, წრფელობითი ბრუნვისათვის ძველ ქართულში, საქ. სსრ მეც. აკად. მოამბე, XXXVIII: 2, 1965, გვ. 504—506; იხ. აგრეთვე ი. იმნაიშვილი, წრფელობითი ბრუნვის საკითხი საკუთარ სახელებში, 1956, გვ. 59-70; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 637-661.

² ჰანს ფოგტი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, 1968, გვ. 253—255.

³ ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 123.

⁴ იქვე.

1.02.4. სახელობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულში. იმისათვის, რომ მივიღოთ თანამედროვე მეგრულის ვითარების სწორი სინქრონიული კვალიფიკაცია და ამავე დროს მიღებული დასკვნების საფუძველი თვალსაჩინო იყოს, წარმოვადგენთ ბრუნების პარადიგმა-თა ძირითად სახესხვაობებს:

I პარადიგმა		II პარადიგმა		III პარადიგმა	
სახ.	ოსურ-ი „ქალი“	ბოში „ვაჟი“	ჯიმა „ძმა“		
მოთხრ.	ოსურ-ქ	ბოში-ქ	ჯიმა-ქ		
მიც.	ოსურ-ს	ბოში-ს	ჯიმა-ს		
ნათ.	ოსურ-იშ(ი)	ბოში-შ(ი)	ჯიმა-შ(ი)		
მიმართ.	ოსურ-იშა	ბოში-შა	ჯიმა-შა		
დაწყ.	ოსურ-იშე	ბოში-შე	ჯიმა-შე		
დანიშნ.	ოსურ-იშო(თ)	ბოში-შო(თ)	ჯიმა-შო(თ)		
მოქმ.	ოსურ-ით(ი)	ბოში-თ(ი)	ჯიმა-თ(ი)		
ვით. (ენ)	ოსურ-ო ¹	ბოშ-ო	ჯიმა-თ		

I პარადიგმაში გაერთიანდება თანხმოვანზე დაბოლოებული ყველა სახელი (ჩხომ-ი „თევზი“, ხოჯ-ი „ხარი“, გურ-ი „გული“ და სხვა), II-ში -ი-ზე დაბოლოებული სახელები (ბორჯი „დრო“, კიცი „კეცი“...), ხოლო III პარადიგმაში — დანარჩენ ხმოვნებზე დაბოლოებული ყველა სახელი (კირდე „კლდე“, ცირა „ქალიშვილი“, კოტო „ქოთანი“, ჩხოუ „ძროხა“ და სხვა). რამდენადაც მრავლობითი რიცხვის ნიშანი მეგრულში (/ი-ფე/) თანხმოვანზე ბოლოვდება, ამდენად, მრ. რიცხვის ყოველი ფორმა, როგორც თანხმოვანზე დაბოლოებული, I პარადიგმაში ერთიანდება. ქვემოთ ეს უთქმელადაც იგულისხმება.

სინქრონიული ანალიზისას ბოლოკიდური -ი სახელობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მხოლოდ I პარადიგმაში უნდა იქნეს მიჩნეული, II პარადიგმაში მას ასეთ კვალიფიკაციას ვერ მივსცემთ, რადგანაც ეს ი სხვა ბრუნვათა ფორმებშიც წარმოდგენილია და, მაშასადამე, სახ. ბრუნვის ფორმა დანარჩენ ბრუნვათა ფორმებს ამ სეგმენტით არ უპირისპირდება². აქედან კი ერთადერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: II პარადიგმის სინქრონიული ანალიზისას ბოლოკიდური ი ფუძის კუთვნილებად უნდა იქნეს მიჩნეული და არა — სახელობითი ბრუნვის ნიშნად. ამ დასკვნას

¹ განსხვავებული მორფოლოგიურ კემენტაცია იხ. ნაშრომებში: И. Кипиш и др. Грамматика минеральского (пирейского) языка. С.-Петербург. 1914, გვ. 017-031; ა. ჩიქობავა, ქანერის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 44. შდრ. გვ. 53.

² ა. ლომთაძე, სახელთა ბრუნვის თავისებურებანი მეგრულში ქართულთან შედარებით, მაცნე, 1, 1969, გვ. 173-180.

ვერ შეცვლის ბოშ-ო (ვითარებითის ფორმა), რადგანაც თანამედროვე მეგრულისათვის შეიძლება ჩამოყალიბდეს წესი: ფუძის ბოლოკიდური ი-ს მოკვეცა (აპოკოპე) ხდება მხოლოდ ბრუნვისნიშნისეული ამოვნის წინა პოზიციაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ფორმაში ბოშ-ო მოცემული ბოშ- ელემენტი არის ძირეული მორფემის ფონოლოგიურად შეპირობებული ერთ-ერთი ალომორფი, სადაც ბოლოკიდური მოკვეცილია მომდევნო ხმოვნის გავლენით. ბოშ-ო ფორმა, ამდენად, ისევე ვერ უარყოფს სიტყვაში ბოშ ი ბოლოკიდური -ი-ს ფუძის კუთვნილებად მიჩნევას, როგორც ქართ. მთ-ის, მთ-ით, ხ-ის, ხ-ით ფორმები ვერ უარყოფენ სიტყვებში მთა, ხე ბოლოკიდურა, -ე ელემენტთა ფუძის კუთვნილებად მიჩნევას.

მაგრამ თანამედროვე მეგრულში ბოშ ი-ქ ფორმის გვერდით არსებობს ბოშ-ქ ფორმაც¹. სისტემაში, სადაც გვაქვს: სახ. ბოშ ი, მოთხრ. ბოშ ქ. და ა. შ., II პარადიგმა I-ს ემთხვევა და სახ. ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად, ცხადია, აქაც /-ი/ გვევლინება.

III პარადიგმაში (ე. ი. ხმოვნების მომდევნოდ) სახ. ბრუნვის მორფემა, როგორც ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, /Ø/-ის სახით არის წარმოდგენილი.

ამრიგად, თანამედროვე მეგრულში სახ. ბრუნვის მორფემას აქვს ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფი: /-ი/ — თანხმოვნების მომდევნოდ (რომელსაც ზუგდიდურ-საძურხაყანოულში /-ჲ/ ენაცვლება²) და /Ø/ — ხმოვნების მომდევნოდ³.

1.02.5. სახელობითი ბრუნვის გამოხატვა თანამედროვე ქანურში. თვალსაჩინოებისათვის წარმოვადგინოთ ქანურ სახელთა ბრუნების ძირითადი პარადიგმების ნიმუშები:

I პარადიგმა	II პარადიგმა	III პარადიგმა
	მხ. რ.	

სახ.	ოხორი „სახლი“	ქოთუმე „ქათამი“	ჯუმა „ძმა“
მოთხრ.	ოხორი-ქ	ქოთუმე-ქ	ჯუმა-ქ
მიც.	ოხორი-ს	ქოთუმე-ს	ჯუმა-ს
ნათ.	ოხორი-შ(ი)	ქოთუმე-შ(ი)	ჯუმა-შ(ი)
მიმართ.	ოხორი-შა	ქოთუმე-შა	ჯუმა-შა
დაწყ.	ოხორი-შე(ნ)	ქოთუმე-შე(ნ)	ჯუმა-შე(ნ)
მოქმ.	ოხორი-თე(ნ)	ქოთუმე-თე(ნ)	ჯუმა-თე(ნ)

¹ ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 029; იხ. აგრეთვე ა. ლომთაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 179-180.

² ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 018-019.

³ Г. А. Климо, Слечение в грузинских языках..., стр. 30-31.

I პარადიგმა

II პარადიგმა

III პარადიგმა

სახ.	ოხორ-ეფე	ქოთუმეფე	ჯუმა-ფე
მოთხრ.	ოხორ-ეფე-ქ	ქოთუმეფე-ქ	ჯუმა-ფე-ქ
მიც.	ოხორ-ეფე-ს	ქოთუმეფე-ს	ჯუმა-ფე-ს
ნათ.	ოხორ-ეფე-შ(ი)	ქოთუმეფე-შ(ი)	ჯუმა-ფე-შ(ი)
მიმართ.	ოხორ-ეფე-შა	ქოთუმეფე-შა	ჯუმა-ფე-შა
დაწყ.	ოხორ-ეფე-შე(ნ)	ქოთუმეფე-შე(ნ)	ჯუმა-ფე-შე(ნ)
მოქმ.	ოხორ-ეფე-თე(ნ)	ქოთუმეფე-თე(ნ)	ჯუმა-ფე-თე(ნ) ¹

ა-ზე დაბოლოებული სახელების (ე. ი. III პარადიგმის) მსგავსად იბრუნვის ო-სა და უ-ზე დაბოლოებული სახელებიც (ორძო „სკამი“, დუცხუ „ცაცხვი“ და სხვა).

პარადიგმებიდან ნათლად ჩანს, რომ თანამედროვე ქანურში სახელობითი ბრუნვის გამომხატველი სეგმენტური მორფოლოგიური ერთეული არ არსებობს. ი-სა და ე-ს აქ ისევე ვერ მივიჩნევთ სახელობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად, როგორც ა-ს, ო-ს ან უ-ს ². ვერ მივიჩნევთ იმიტომ, რომ სახელობითი ბრუნვის ფორმა სხვა ბრუნვათა ფორმებისაგან ი-თი და ე-თი ისევე არ განსხვავდება, როგორც — ა, ო, უ-თი (თანამედროვე ქანურში თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელი, ამდენად, არ არსებობს). ამიტომ მართებულად უნდა მივიჩნიოთ გ. კლიმოვის დასკვნა, რომლის მიხედვითაც სახელობითი ბრუნვა ქანურის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ოპოზიციის არამარკირებული წევრია, სხვა ბრუნვათა ფორმებს ის ნიშნის უქონლობით უპირისპირდება ³. ამ დასკვნას ვერ ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ -ი-ზე დაბოლოებულ სახელებს, სხვა ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელთაგან განსხვავებით, ეს -ი არ მოეპოვებათ მრავლობითი რიცხვის ფორმებში; ვერ ეწინააღმდეგება ისევე, როგორც ქართულის -ა-ზე დაბოლოებულ სახელებში (მაგ., მთა, დანა...) ბოლოციდური -ა-ს ფუძისეულად (და არა — სახელობითის ნიშნად) მიჩნევას ვერ ეწინააღმდეგება მისი (ბოლოციდური ა-ს) მრავლობითი რიცხვის ფორმებში არარსებობა (მთ-ებ-ი, მთ-ებ-მა, მთ-ებ-ს...). აღნიშნული თავისებურების საფუძველზე -ი-ს, მაშასადამე, ისევე ვერ მივიჩნევთ სახელობითის ნიშნად ქანურში, როგორც -ა-ს — ქართულში. ნათქვამის

¹ ქანურის ქვედიალექტებში ბრუნვათა რაოდენობა განსხვავებულია, იხ. გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

² შლრ. ა. ჩიკობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 43, 49-51.

³ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., გვ. 31

საფუძველზე შეიძლება უყოყმანოდ გავაყეთოთ დასკვნა: ბოლოკიდური -ა-ს მქონე და არამქონე ერთეულები თანამედროვე ქანურში დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში იმყოფებიან, პირველი მათგანი (მაგ., ოხორი) მარტოოდენ მხოლოდობითი რიცხვის ფორმებში დასტურდება, ხოლო მეორე (მაგ., ოხორ) — მრავლობითისაში. ამიტომ სინქრონიულად ისინი უნდა დაეასიათდნენ როგორც ფუძისეული მორფემის მორფოლოგიურად შეპირობებული ალომორფები¹. ასეთი სინქრონიული კვალიფიკაცია მართებულია მიუხედავად იმისა, რომ ეს -ი ელემენტი წარმომავლობით სახელობითი ბრუნვის ნიშანია — ფუძესთან რომელიდაც ეტაპზე შეზრდილი.

1.02.6. სახელობითი ბრუნვის გამოხატვა თანამედროვე სვანურში. თანამედროვე სვანურში სახელობითი ბრუნვა ოპოზიციის არამარკირებული წევრია, რაიმე სეგმენტური მორფოლოგიური ერთეულით ის არც ერთ შემთხვევაში არ გამოიხატება. ყველა სხვა ბრუნვის ფორმას სახელობითი, მაშასადამე, ნიშნის უქონლობით უპირისპირდება.

1.03. სახელობითი ბრუნვის მორფემის დიაქრონიული ანალიზი ქართულურ ენაში

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.03.1. სახელობითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. ნ. მარი ქართ. /-ი/ სუფიქსის ამოსავლად /-უ/-ს მიიჩნევდა². ეს დებულება ისევე მიუღებელია, როგორც მისი ამოსავალი თეზისი — ქართველურ ენათა სემიტურთან ნათესაობის შესახებ.

ა. შანიძის ვარაუდით, სახელობითის /-ი/ ქართულში იგი ნაწევრისაგან მომდინარეობს მისი შეკვეცისა და სახელთან შერწყმის საფუძველზე: კაც იგი > კაც-იი > კაც-ი. განუსაზღვრელი ნომინატივისაგან (ე. ი. წრფელობითისაგან) ამ გზით მივიღეთ განსაზღვრული ნომინატივი (ე. ი. სახელობითი)³.

ა. ჩიქობავა ქართულში სახელობითი ბრუნვის ნიშანს ი-გ-ი (/ი-ს-ი/) ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან მომდინარედ მიიჩნევს, მისი აზრით,

¹ შლრ. ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 49-51.

Н. Я. Марр, Основные таблицы грамматики древнегрузинского языка..., СПб., 1908.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 619-620;
ა. შანიძე, უძველესი სვანურში, თბილისი, 1, 1957, გვ. 364-365.

სახელობითის /-ი/ შეიცავს აღნიშნული ნაცვალსახელის პირველ (ჩვე-
ნებით) ნაწილს¹.

აქ გასარკვევია ორი საკითხი: 1. რომელ ქრონოლოგიურ საფეხურ-
ზე ივარაუდება იგი-საგან /-ი/-ს წარმოქმნა? და 2. რა არგუმენტებს
ემყარება მტკიცება იგი>/-ი/?

1. ა. შანიძე ჯერ კიდევ 1925 წელს წერდა: „ჩემთვის უეჭველია,
რომ ერთი ბრუნვა (წრფელობითი) აღრინდელი მოვლენაა, ორი კი
(წრფელობითი და სახელობითი) — ნელადი, მაგრამ ეს „ნელადი“ შე-
იძლება² კარგა ხნის ამბავიც იყოს, სახელდობრ, იმდროისა, როცა ქარ-
თულ-მეგრულ-სვანური ჯერ კიდევ არ იყო ერთმანეთისაგან განშ-
ორიჭდ დაშორებული“³. მაგრამ რადგანაც /-ი/-ს წარმოქმნა ივარა-
უდება არა საერთო-ქართველური საფეხურისთვის რეკონსტრუირე-
ბული ფორმიდან, არამედ ძველი ქართულის ფაქტიდან — იგი ნა-
წევრიდან (თუ — ნაცვალსახელიდან), ამიტომ, ცხადია, აღნიშნულ
თვალსაზრისთა მიხედვით, ეს ცვლილება მოხდა არა საერთო-ქარ-
თულში, არამედ ქართულში, მისი განვითარების გარკვეულ საფეხურ-
ზე. ამიტომ წერს, როგორც ჩანს, ა. შანიძე უფრო გვიან გამოქვეყნე-
ბულ ნაშრომში: „სახელობითი ბრუნვა ძველის-ძველად (ყოველ შემ-
თხვევაში IV საუკუნემდე) საზოგადოდ ისევე უნიშნო უნდა ყოფილი-
ყო, როგორც უნიშნოა ის საკუთარ სახელთათვის ძველ ქართულში
(V—X საუკუნის ძეგლებში)“⁴.

და მართლაც, რადგანაც ცვლილების იგი>/-ი/ დასაბუთება ხდება
მხოლოდ ქართული მასალის გათვალისწინებით (სხვა ქართველურ
ენათა მონაცემებთან შედარების გარეშე), ამიტომ, ცხადია, ეს ცვლი-
ლება მიიჩნევა ქართულში (და არა საერთო-ქართველურში) მომხდარ
ცვლილებად.

მტკიცება იგი>/-ი/ ემყარება იმ ფაქტს, რომ ძველ ქართულში
(V—X საუკუნეთა ძეგლებში) სახელობითის /-ი/ სუფიქსი, ისევე რო-
გორც იგი ნაწევარი, დასტურდება მხოლოდ საზოგადო სახელებთან,
რომელთაც განსაზღვრა (დეტერმინაცია) სჭირდებათ, მაგრამ, ცალკე-
ულ გამოწვევასთან გარდა, არ დასტურდება ადამიანის საკუთარ სახე-
ლებთან, რომელთათვისაც განსაზღვრა ზედმეტია. საკუთარ და საზო-

¹ ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებ-
ში, თსუ შრომები, X, პირველი სერია. საზოგადოებათმეცნიერებანი, 1939 წ., გვ. 174-
175; ა. ჩიქობავა, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპი-
ისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის, სახელის ბრუნ. ისტ. ქართველურ ენებში, I, 1956,
გვ. 265-268.

² ა. შანიძე, უძველესი სვანურში, გვ. 365 (ეს წერილი პირველად „არისტოქ-
რატულა“ 1925 წ.).

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 619.

გადო სახელებს შორის დადასტურებული სწორედ ეს სხვაობა იქნა გამოყენებული ძველ ქართულში. სახელობითის /-ი/ სუფიქსისა და იგი ნაწევრის (აგრეთვე მოთხრობითის /-მან/ სუფიქსისა და ე. წ. ემფატიკური /-ა/-ს¹) ერთი და იმავე ფუნქციის მქონე ერთეულებად (სახელთა განსაზღვრელად) მიჩნევის კრიტერიუმად, რაც, თავის მხრივ, საფუძვლად დაედო მტკიცებას სახელობითის /-ი/-სუფიქსის იგი ნაწევრისაგან (თუ ნაცვალსახელისაგან) მომდინარეობის შესახებ². ამ ორდ ერთეულის წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირება, ამდენად, მათი ფუნქციური მსგავსების (თუ იგივეობის) აღიარებას დაემყარა.

ძველი ქართულის საკუთარ და საზოგადო სახელებს შორის შემჩნეული ზემოაღნიშნული სხვაობა, ცხადია, უაღრესად საყურადღებო ფაქტია, ფაქტი, რომელსაც სათანადო ლინგვისტური კვალიფიკაცია სჭირდება. მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარია იმისი გარკვევა, არის თუ არა ეს სხვაობა სახელთა განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის მიხედვით დაპირისპირების შედეგი? ეს კი ნაწილია უფრო ზოგადი საკითხისა: საკითხისა იმის შესახებ, სახელობითის ნიშნის ქონება-უქონლობით გამოიხატება თუ არა ძველ ქართულში. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას მიხედვით დაპირისპირება?

ეს ფოგტი ამ საკითხზე, მისთვის ჩვეული საბუთიანობით, უარყოფით პასუხს იძლევა: მოკლე ანუ გვარობრივი სახელობითი (ე. ი. „წრფელობითი“) განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის მიხედვით არ განსხვავდება გრძელი ანუ განსაკუთრებული (ე. ი. ჩვეულებრივი) სახელობითისაგან. ისინი ორივე (მაგ., კ ა ც ფორმაცა და კ ა ც ი ც) ერთნაირად უპირისპირდებიან ნაწევრიან სახელობითს (მაგ., კ ა ც ი გ ი -ს) როგორც განუსაზღვრელი სახელობითი — განსაზღვრულს. „ზოგჯერ სახელობითის შემცველ სუფთა ფუძეს უწოდებენ „განუსაზღვრელ ბრუნვას...“, რადგანაც თარგმნისას ის ხშირად შეესაბამება ბერძნულ სახელს უარტიკლოდ: ეს ტერმინი იწვევს გაუგებრობას, რადგან ქართულ სახელში განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობას დაპირისპირება სულ სხვა გზით გამოიხატება. გრძელი სახელობითი კ ა ც ი ... საუკეთესოდ შეესაბამება ჩვენი თანამედროვე დასავლური ენების განუსაზღვრელ სახელობითს, კ ა ც ი ი გ ი კი — ჩვენს არტიკ-

¹ ა. ჩიქობავა, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1956 წ. გვ. 265-268.

² ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 619-620; ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 30; ა. ჩიქობავა, „მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, გვ. 175; ა. ჩიქობავა, ისტორიულად განსხვავებული ორი მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვათა შორის, 1956, გვ. 266-268.

ლით განსაზღვრულ სახელს“¹. „განსაზღვრულობა — განუსაზღვრელობის ოპოზიციასთან მიმართებით კაც-ი და კაც-ნი ფორმები განუსაზღვრელია... და უპირისპირდებიან განსაზღვრულ კაც-ი იგი და კაც-ნი იგი-ს“².

საკუთარ სახელებში კი, ჰ. ფოტის აზრით, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის მიხედვით ოპოზიციას საერთოდ არა აქვს ადგილი. ისინი (საკუთარი სახელები) თვითონ არიან სპეციფიკური და განსაზღვრული. ეს მათი მნიშვნელობიდან გამომდინარეობს და არა გრამატიკული თავისებურებიდან. ამიტომ მოკლე ფორმა (ე. ი. „წრფელობითი“), რაც ძველ ქართულში ჩვეულებრივია ადამიანის საკუთარ სახელებში, გრამატიკული თვალსაზრისით არც განსაზღვრულია და არც — განუსაზღვრელი³.

და მართლაც, ძველ ქართულში სახელობითის ნიშნის მიჩნევას სახელთა განსაზღვრულობის, მისი უქონლობისა კი განუსაზღვრელობის გამომხატველად, უადრესად სერიოზული დაბრკოლებები ახლავს:

1. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის სახელთა განსაზღვრულობის გამომხატველად მიჩნევის შემთხვევაში ახსნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, რომ საზოგადო სახელებში ასეთი ფუნქცია არა აქვს არც ერთ სხვა ბრუნვის ნიშანს. აუხსნელი რჩება ისიც, რომ ადამიანის საკუთარ სახელებში, საზოგადო სახელთაგან განსხვავებით, ამ მხრივ სახელობითს ემთხვევა მოთხრობითი და წოდებითიც (მაგრამ — არა სხვა ბრუნვები). მაშასადამე, აუხსნელი რჩება სხვაობა ერთი მხრივ, სხვადასხვა ბრუნვის ნიშნებსა, ხოლო, მეორე მხრივ, საკუთარ და საზოგადო სახელებს შორის.

2. ცნობილია, რომ სახელთა განსაზღვრელი ერთეულები, როგორც არის, მაგ., ნაწევარი, არ დაერთვის არა მხოლოდ ადამიანის საკუთარ სახელებს, არამედ, ჩვეულებრივ, არც სხვა საკუთარ სახელებს, იშვიათ გამონაკლისთა გარდა, არც ზედსართავ სახელებს, რიცხვით სახელებსა და ნაცვალსახელთა დიდ ნაწილს. ამასთანავე, ასეთი ერთეულები დაერთვის არა ყოველგვარ საზოგადო არსებობს სახელს, არამედ მხოლოდ ისეთს, რომელიც ცნობილია და რომელიც, ამჟღინაღ, მოცემულ საუბარში პირველად არ არის ნახსენები⁴.

¹ ჰ. ფოტის, ბრუნვის სისტემა ძველ ქართულში, მიმოხილველი, 1968, 4-5, გვ. 254.

² იქვე, გვ. 255.

³ იქვე, გვ. 265.

⁴ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 616-619; ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 30; ი. იმნაიშვილი, ნაწევარი ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 61, 1955; ც. კალაძე, განსაზღვრება ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, გვ. 101; ა. შანტრიო სოვი, სახელის განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია ძველ ქართულში, არნოდ ჩიქობავას, 1979, გვ. 128-129.

სახელობითის /-ი/ ძველ ქართულში, იგი ნაწევრისაგან განსხვავებით, არსებითად, მოკლებულია ამ თვისებებს: ის ჩვეულებრივია არა. მხოლოდ საზოგადო არსებით სახელთან, არამედ საკუთარ სახელთა ერთ ნაწილთანაც (მაგ., გეოგრაფიულ სახელებთან, რომლებიც ამ მხრივ, როგორც ცნობილია, არსებითად, საზოგადო სახელებს ემთხვევიან)¹, ზედსართავ სახელთანაც, რიცხვითთანაც, ნაცვალსახელთანაც, უკვე ნაცნობ სახელთანაც, უცნობთანაც და ა. შ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ძველ ქართულში /-ი/ სუფიქსს სახელთა განმსაზღვრელი ერთეულის თვისებები არ გააჩნია.

3. ძველ ქართულში არ არსებობს ნაწევრიანი სახელობითი, რომელიც სახელობითის ნიშანს არ შეიცავდეს, აქ ნორმაა „კაც-ი იგი“, მაგრამ შეუძლებელია „კაც იგი“ ტიპი². ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: თუ ძველ ქართულში /-ი/ სუფიქსი სახელთა განსაზღვრულობის მაჩვენებელი იყო, მაშინ რატომ გახდა შესაძლებელი (ან რა საჭიროებამ განაპირობა) მის გვერდით მეორე განმსაზღვრელის (ე. ი. ნაწევრის) გაჩენა?

თუ დავემყარებით ამ კითხვაზე გაცემულ პასუხს, რომლის მიხედვითაც /-ი/ სუფიქსიანი ფორმა „თანდათანობით განუსაზღვრელად ქცეულა და საჭირო გამხდარა, ხელახლად დაპრთოდა ნაწევარი: კაცი იგი“³, მაშინ უყოყმანოდ შეიძლება გავეთდეს დასკვნა: სახელობითის /-ი/ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების არც ერთ საფეხურზე არ ყოფილა სახელთა განსაზღვრულობის მაჩვენებელი, რადგანაც მთელ ძველ ქართულში, უძველესი წერილობითი ძეგლებიდან დაწყებული, არსებობდა „კაც-ი იგი“, მაგრამ არ არსებობდა „კაც იგი“ ტიპი. თუ ეს ასეა, მაშინ, ცხადია, ამ საფეხურზე (ე. ი. ძველ ქართულში) სახელობითის /-ი/-ს უქონლობა ისევე არ იყო სახელთა განუსაზღვრელობის მაჩვენებელი (საკუთარ თუ საზოგადო სახელებში), როგორც მისი ქონება არ იყო განსაზღვრულობის მაჩვენებელი.

როგორც ვხედავთ, /-ი/ სუფიქსსა და იგი ნაწევარს შორის ნავარაუდევია ფუნქციური მსგავსება. რის საფუძველზეც პირველი მეორისგან მომდინარედ იქნა მიჩნეული, ძველი ქართული ენის ფარგ-

¹ 3. ფო გ ტ ი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, გვ. 265; ი. ი მ ნ ა ი-შ ე ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, გვ. 392-421.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 619; ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 42-43; ი. ი მ ნ ა ი შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 637.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 619.

ლებში არ დასტურდება. და მაშინ, /-ი/ სუფიქსის წარმომავლობის აღნიშნულ ახსნაზეც (/ი/ < იგი), რასაკვირველა, ხელი უნდა ავიღოთ.

მაგრამ იქნებ ძველი ქართულის ვითარება ნაშთია უფრო ძველი ვითარებისა, ისეთი ვითარებისა, როდესაც /-ი/ სუფიქსი სახელთა განსაზღვრულობის მაჩვენებელი იყო და, ამდენად, წარმომავლობით მისი იგი ხავევართას დაკავშირება იქნებ ძაიხც ძესაძლებელია?!

ამგვარ შიპოთესას სხვაგვარი დასაბუთება სჭირდება, ისეთი დასაბუთება, როგორიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ჯერჯერობით არ არსებობს. უნდა ითქვას, რომ ამჟამად უფრო მისი საწინააღმდეგო არგუმენტები მოიპოვება, ვიდრე — სასარგებლო.

და მართლაც, /-ი/ სუფიქსი რომ იგი ნაწევრისაგან (თუ ნაცვალსახელისაგან) იყოს მიღებული (ე. ი. კაც-ი < *კაც. იგი), მაშინ ეს უკანასკნელი (იგი ნაწევარი) მთლიანად /-ი/-დ უნდა ქცეულიყო და, მაშასადამე, იგი ამ ფუნქციით მთლიანად გამქრალიყო ისევე, როგორც მოთხრობითი ბრუნვის /-მან/ (კაც-მან, ძმა-მან...) გაქრა ქართულში ამ ფუნქციით მას შემდეგ, რაც მისგან გვიღიეთ /-მა/, /-მ/ ვარიანტები (კაც-მე, ძმა-მ...).

ამაღდ ნათქვამი, ვფიქრობთ, საჭმარისია იმისათვის, რომ სახელობითი /-ი/ სუფიქსი ქართულში არ მივიჩნიოთ იგი ნაწევრისაგან (თუ ნაცვალსახელისაგან) მიღებულად.

1.03.2. სახელობითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ჭანურში. ექვს არ იწევს არსებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც სახელობითის მორფემის წარმომადგენლად თანამედროვე მეგრულში დადასტურებული ორი ალომორფი (/ი/ და /Ø/) ერთ საერთო არქეტაპმდე აიყვანება. ეს არქეტაპი, ისევე როგორც ქართულში, არის /-ი/ ¹.

ვფიქრობთ, უდავოა აგრეთვე დებულება, რომლის მიხედვითაც ისტორიულად ჭანურშიც, მეგრულის მსგავსად, უნდა არსებულებოდა სახელობითის /-ი/ სუფიქსი: სახელთა მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაში წარმოდგენილი ფუძის ბოლოკიდური /-ი/ ისტორიულად სახელობითი ბრუნვის ნიშანი უნდა ყოფილიყო. ე. ი. ოხორი < ოხორ-ი, კოჩი < კოჩ-ი და ა. შ. ².

სამეცნიერო ლიტერატურაში სახელობითის ნიშნისაგან მომდინარედ მიიჩნევა აგრეთვე -ე, რომელიც ჭანურ სახელთა ბოლოკიდურში დასტურდება როგორც მრავლობითი რიცხვის ფორმაში (რეგულა-

¹ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., გვ. 36.

Н. Я. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910, გვ. 15; გ. კლიმოვი. სახს. ნაშრ., გვ. 111-115; შდრ. ა. ჩიქობაეა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 43-49.

ქულად), ისე — მხოლოდბითისაში (არარეგულარულად): ისურე, კუნჩე, კოჩეფე, კატუფე და სხვა.

როგორც ვხედავთ, ჰანურში ისტორიულად სახელობითი ბრუნვის ნიშნად მიიჩნევა როგორც /-ი/, ისე /-ე/. ამ ორ სუფიქსს კი ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარი დიაქრონიული კვალიფიკაცია ეძლევა: /-ე/ მიიჩნევა სახელობითის უძველეს ნიშნად, ქართული /-ი/-ს ფუნქციურ-ფონემურ: შესატყვისად, თანაც ასეთად ის მიიჩნევა არა მხოლოდ ჰანურში, არამედ მეგრულშიც (ე. ი. მთელს მეგრულ-ჰანურში); /-ი/ სუფიქსი კი ქართულიდან წასესხებად ითვლება; ივარაუდება, რომ მეგრულში /-ე/ გაქრა ქართულის ინტენსიური გავლენის გამო და მისი ადგილი მთლიანად წასესხებმა /-ი/-მ დაიკავა, ხოლო ჰანურში /-ე/-ს კვალადღემდე შემორჩა ქართულის გავლენის ნაკლები ინტენსიურობის შედეგად¹.

გ. კლიმოვი ამ ახსნას მიიჩნევს არა ერთადერთ, არამედ ერთ-ერთ შესაძლებელ ახსნად, რამდენადაც, მისი აზრით, „შესაძლოა... ჰანური -ე, ზოგი სახელური ფუძის ბოლოში არ იყოს ძველი მოვლენა. არამედ, პირიქით, მას განედევნა ძველისძველი -ე: ეს -ე შეიძლება და გვიან გამოყოფილიყო სახელთა მრავლობითი ჰიცხვის -ეფე//ფე მორფემიდან“². ამიტომ ბუნებრივია გ. კლიმოვის საბოლოო დასკვნა: „...არ შეიძლება საბოლოოდ გადაწყვეტილად იქნეს მიჩნეული საკითხი განსახილველი ბრუნვის (სახელობითის — ა. ო.) ძველისძველი ნიშნის შესახებ ჰანურში, რადგანაც ამგვარი პრეტენზიის (სახელობითის უძველეს ნიშნად მიჩნევის — ა. ო.) გარკვეული საფუძველი აქვს როგორც -ი-ს, ისე -ე-ს“³.

ბუნებრივია დაისვას კითხვა: /-ი/ არის სახელობითი ბრუნვის ნიშნის არქეტიპი მეგრულ-ჰანურში, თუ — /-ე/?

მტკიცებას /-ე/ სუფიქსის უძველესობის შესახებ უაღრესად სერიოზული წინააღმდეგობები ახლავს:

ა) მეგრ.-ჰან. /-ე/ ქართ. /-ი/-ს შესატყვისად მიიჩნევა მიუხედავად იმისა, რომ ამ /-ი/-ს ამოსავლად იგი ითვლება, ე. ი. ფაქტობრივ. გამოდის შესატყვისობა: ქართ. ი გ ი — მეგრ.-ჰან. /-ე/. ასეთი გაგების გაზიარების საფუძველი, ცხადია, არ არსებობს.

ბ) აღნიშნული მტკიცება, როგორც ითქვა, ემყარება დებულებას, რომლის მიხედვითაც, ქართ. -ი-ს ფონემური შესატყვისი მეგრულ-

¹ ნ. შარო, დასახ. ნაშრ., გვ. 9-10; ა. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 49-53; ე. თოფურიძე, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში, იყვ., VI, 1954, გვ. 450; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36-37.

² გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 38.

³ იქვე, გვ. 39.

ჰანურში არის ე. ბოლოდროინდელ გამოკვლევებში ნათლად იქნა ნაჩვენები, რომ მეგრულ-ჰანურში ქართ. ი-ს კანონზომიერი შესატყვისი არის არა ე, არამედ — ი¹; ეს კი იმას ნიშნავს, რომ -ე სუფიქსის უძველესობის მტკიცების ძირითადი არგუმენტი მოხსნილია.

მეორე მხრივ, რადგანაც ქართ. ი-ს ფონემური შესატყვისი მეგრულ-ჰანურში არის ი, ამიტომ, სპეციალური არგუმენტაციის გარეშე, არა გვაქვს უფლება სახელობითის /-ი/ მეგრულ-ჰანურში ქართულიდან ნასესხებად მივიჩნიოთ და არა — ფუძე-ენიდან მომდინარედ.

თუ ეს ასეა, მაშინ სათანადო დიაქრონიული კვალიფიკაცია სჭირდება ჰანურ სახელთა ბოლოკიდურში დადასტურებულ -ე ელემენტს. ვფიქრობთ, არსებობს საფუძველი ის საკუთრივ ჰანურ (და არა მეგრულ-ჰანურ) მოვლენად მივიჩნიოთ და გავიზიაროთ გ. კლიმოვის ერთ-ერთი დაშვება, რომლის მიხედვითაც მწ. რიცხვის ფორმაში (კუჩხე, ოსურე...) ეს -ე შესაძლოა მრავლობითობის სუფიქსის გავლენით იყოს გაჩენილი². მაგრამ მაშინ გასარკვევია მრავლობითობის /-ფე ~ -ეფე/ სუფიქსში ბოლოკიდური ე-ს დიაქრონიული რაობა, რომლის წარმომავლობა, გ. კლიმოვის სიტყვით, ასეთ შემთხვევაში გაურკვეველია³.

ქართულ და მეგრულ მონაცემებთან შედარება ნათელს ხდის, რომ ჰანურ სუფიქსთა (/ფე ~ ეფე/) ამოსავალი ვარიანტია /-ეფ/ (შღრ. ქართ. /-ებ/, მეგრ. /-ეფ/). მაგრამ მაშინ საჭიროა მოინახოს /-ეფ/ არქეტიპისაგან /-ფე ~ ეფე/ სახესხვაობათა წარმოქმნის ლინგვისტური გზა. ჩვენი ვარაუდით, /-ფე/ მიღებულია /-ეფ/ ვარიანტისაგან ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, ისევე როგორც ქართულში ასეთსავე პოზიციაში (ხმოვნის მომდევნოდ) ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /-ის/ (/მს/) ვარიანტისაგან მივიღეთ /-სი/ (შღრ. ძვ. ქართ. ოქრო-მს(ა) // /ოქრო-ის(ა) — თანამედრ. ქართ. ოქრო-სი). მაშასადამე, ჰანურის განვითარების რომელიმე საფეხურზე სახელთა მრავლობითობის მორფემას უნდა ჰქონოდა ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფი: ხმოვნების მომდევნოდ — /-ფე/, ხოლო თანხმოვნების მომდევნოდ — /-ეფ/. მაგრამ მაშინ გასარკვევია თანხმოვნის მომდევნოდ /-ეფ/ სუფიქსისაგან /-ეფე/ ვარიანტის წარმოქმნის მიზეზი. ასეთი მიზეზი უნდა იყოს ხმოვანთა მომდევნო პოზიციაში წარმოდგენილი /-ფე/, ე. ი. /-ფე/ ალომორფის ანალოგიით (მასთან პარადიგმატუ-

¹ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 64-72; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964, стр. 25.

² Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., გვ. 38.

³ იქვე.

ლი გათანაბრებით) თანხმონის მომდევნო პოზიციამ - ეფ/-ისაგან უნდა მიგვეღო /-ეფ/.

ქანურში ბოლოკიდური ხმოვნის წარმოქმნის ეს შეზღუდვა არ არის იზოლირებული ხასიათისა. მეგრულსა და ქანურში დასტურდება სხვა ანალოგიური შემთხვევებიც, რაც წამოყენებულ ვაჩაუძეს ნეტ დამაჯერებლობას სძენს. სანიშნოდ შეიძლება დავასაბუთოთ ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა: უდავოა, რომ მეგრულ-ქანურში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ამოსავალი ვარიანტი არის /-იშ/ (შპრ. ქართ. /-ის/, სეან. /-იშ/ <საერთო-ქართველური /-*ის/) ¹, მისგან /-ში/-ს მიღება ისევეა შეპირობებული ხმოვნის მომდევნო პოზიციით, როგორც /-ეფ/-ისაგან /-ფე/-ს მიღება, ხოლო თანხმონის მომდევნოდ /-იშ/-ისაგან /-იში/-ს მიღება ისევეა შეპირობებული /-ში/ ალმორფის ანალოგიით, როგორც /-ეფ/-ისაგან /-ეფე/-ს მიღება — /-ფე/-ს ანალოგიით (ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა ქანური მრავლობითობის მორფემისაგან ამ მხრივ მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ /-ში/, /-იში/ ვარიანტებს ზოგჯერ /-შ/, /-იშ/ ენაცვლება).

ნათქვამიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს დასკვნა: ქანურ სახელებში დადასტურებული ისეთი ბოლოკიდური -ე, რომლითაც ის (ქანური) განსხვავდება მეგრულისაგან, საკუთრივ ქანური მოვლენაა და მომდინარეობს მრ. რიცხვის ფორმისაგან, უფრო ზუსტად — მრავლობითი რიცხვის ნიშნისაგან.

ამ დასკვნის მართებულობის მაჩვენებელი მნიშვნელოვანი არგუმენტი არის ის, რომ ამგვარი -ე რეგულარულად მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის ფორმაში დასტურდება, იმ ფორმაში, სადაც მისი აღგზილია ისტორიულადაც, მხოლოდობითისაში კი — მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში — იმ ნიმუშებში, რომლებზეც მრ. რიცხვის ფორმის ანალოგია გავრცელდა.

მაგრამ თუ ამის საპირისპირო თვალსაზრისზე დავდგებით და აღნიშნულ -ე-ს სახელობითი ბრუნვის ნიშნისაგან მომდინარედ მივიჩნეოთ მაშინ საპირა პასუხი შემდეგ ორ კითხვაზე: 1. რა არის იმის მიზეზი, რომ სახელობითის /-ე/-ს ნაშთი მრ. რიცხვის ფორმაში ყველგან შემოგვრჩა, მხოლოდობითისაში კი — მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში? და 2. რა არის მხოლოდობითისა და მრავლობითის ფორმებს შორის ისეთი განსხვავება, რამაც ასეთი განსხვავებული შედეგი განაპირობა? ამ კითხვებს ლინგვისტურად დასაბუთებული პასუხი. ვთქვართ, არ ეძებნება.

და მართლაც, თუ ქართულის გავლენით (ან რაიმე სხვა მიზეზით) სახელობითის არქაულ /-ე/-ს /-ი/ სუფიქსი ჩაენაცვლა, მაშინ ეს ჩა-

¹ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1962, გვ. 103.

ნაცვლება ერთნაირად უნდა მომხდარიყო მხოლოდობითშიცა და მრავლობითშიც, რადგანაც ვითარება ორივეგან ერთნაირია, ე. ი. დიქტონიულ ცვლილებას $\text{კოჩ-ე} > \text{კოჩ-ი}$ ავტომატურად უნდა მოჰყოლოდა მეორე ცვლილებაც: $\text{კოჩ-ე ფ-ე} > \text{კოჩ-ი ფ-ი}$. მაგრამ, რადგანაც ჭანურში ეს ასე არ არის, ამიტომ არც ამგვარი ცვლილების ($\text{კონ-ე} > \text{კონ-ი}$) დაშვების უფლება გვაქვს.

აქ კი ისმის კითხვა: თუ ჭანურში სახელობითი ბრუნვის ნიშნის არქეტყვად მივიჩნევთ არა $/\text{ე-}/\text{-ს}$, არამედ $/\text{-ი-}/\text{-ს}$, მაშინ ამ $/\text{-ი-}/\text{-ს}$ დაკარგვის (მრ. რიცხვის ფორმაში მთლიანად, მხოლოდობითისაში ნაწილობრივ) ახსნა ისევე შეუძლებელი ხომ არ არის, როგორც შეუძლებელი აღმოჩნდა $/\text{ე-}/\text{-ს}$ შემონახვის (მრ. რიცხვის ფორმაში მთლიანად, მხოლოდობითისაში — ნაწილობრივ) ახსნა? ჩიხში ხომ არ ვექცევით?

გვიჭრობთ, არა, რადგანაც ჭანურში ფუძესთან შეზრდილ სახელობითის $/\text{-ი-}/$ დასტურდება მხოლოდ თანხმოვნის მომდევნოდ (კოჩი , ყოშური , ყუჩი...), ხმოვნის მომდევნოდ კი ასეთი შეზრდის არც ერთი შემთხვევა არ არის ცნობილი, სახელობითის $/\text{-ი-}/$ ყოველთვის ნულთან არის გათანაბრებული (ჭუმა , ორძო , დუტხუ...). რადგანაც მრავლობითის ფუძე ყოველთვის ხმოვნით ($/\text{-ფე-}/$ ან $/\text{-ეფე-}/$ სუფიქსით) ბოლოვდებოდა, ამიტომ სახელობითის ნიშანი მრავლობითი რიცხვის ფორმაშიც, ცხადია, ისევე უნდა დაკარგულიყო, როგორც ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ჭანურის განვითარების იმ საფეხურზე, როცა სახელობითის $/\text{-ი-}/\text{-ს}$ ფუძესთან შეზრდა მოხდა, სახელობითის მორფემას, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის მსგავსად, ჰქონდა ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფი: $/\text{-ი-}/$ — თანხმოვნის მომდევნოდ და $/\emptyset/$ — ხმოვნის მომდევნოდ (შეუძლებელი არ არის $/\emptyset/$ მიღებული იყოს უფრო ადრინდელი $/\text{-ჲ-}/\text{-საგან}$).

რაც შეეხება ზოგიერთი სახელის მხ. რიცხვის ფორმაში დადასტურებულ ბოლოკიდურ $-\text{ე-ს}$ (კუჩხე , ოსურე , ჩილაპრე...), ის მას შემდეგ უნდა გაჩენილიყო (მრ. რიცხვის ფორმის ანალიზით), რაც სახელობითის ნიშანი ფუძეს შეეზარდა.

თუ ეს ყველაფერი ასეა, მაშინ, ცხადია, ჭანურ სახელთა ბოლოკიდურში დადასტურებულ $-\text{ე-ს}$ სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან არაფერი აქვს საერთო არც სინქრონიულად და არც დიაქრონიულად¹. ასეთი ფუნქციით მხოლოდ $/\text{-ი-}/\text{-ს}$ რეკონსტრუქცია არის შესაძლებელი.

1.03.3. სახელობითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. ბევრ სიძნელესთან არის დაკავშირებული სახელობითი ბრუნვის ნიშნის რეკონს-

¹ შტრ. ა. ჩიქობავა. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 49.

ტრუქცია სვანურში. მიუხედავად ამისა, წამოყენებულია რამდენიმე საყურადღებო მოსაზრება.

ა. შანიძის ვარაუდით, სვანურში სახ. ბრუნვის ნიშანი შეიძლება ყოფილიყო /-ე/, წარმოქმნილი ეჭი, ეჭა ნაწევრისაგან. ამ ვარაუდის მხარდამკერად მიიჩნევა სვანურ ლექსებში სახელთა ბოლოკიდურში დადასტურებული -ე: ღუჟარე, თოფარე, პილარე... (თუმცა ა. შანიძე სახელობითის ნიშნად არც /-ი/-ს რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას გამოიტყვეს) ¹.

შემდგომ ეს დებულება ბევრმა მკვლევარმა გაიზიარა (ვ. თოფური, გ. კლიმოვი, თ. შარაძენიძე, ზ. ჭუმბურიძე, ი. ჩანტლაძე და სხვა). სიტყვათა ბოლოკიდურ მარცვალში უმლაუტიანი ხმოვნების არსებობა, როგორც ეს ლიტერატურაშია ნაჩვენები, სრულიად ეჭვმიტანელს ხდის, რომ ისტორიულად უნდა არსებულიყო ამ უმლაუტის გამომწვევი მიზეზი — სახელობითი ბრუნვის ნიშნის სახით, მაგრამ რადგანაც უმლაუტის გამომწვევა შეეძლო როგორც -ი-ს, ისე -ე-ს, ამიტომ ბუნებრივად დაისვა კითხვა: რომელი იყო, კერძოდ, ეს ნიშანი — /-ე/, /-ი/, თუ ერთიცა და მეორეც?

ვ. თოფურია სვანური პოეზიის ენის ჩვენებაზე დამყარებით ვარაუდობს, რომ მრავლობითი რიცხვის ფორმაში სახელობითის უძველესი ნიშანია /-ე/, მხოლოდობითისაში კი ამ ფუნქციით მხოლოდ /-ი/-ს რეკონსტრუქცია არის შესაძლებელი. ამ /-ი/-მ მხ. რიცხვის ფორმაში, ქანურის მსგავსად, შეცვალა თავდაპირველი /-ე/, რაც ქართულის გავლენის შედეგი უნდა იყოს ². ამ ვარაუდის არსი, მასადაამე. ასეთია: სახელობითი ბრუნვა თავდაპირველად /-ე/ სუფიქსით გამოიხატებოდა როგორც მრ., ისე მხ. რიცხვის ფორმაში, შემდგომ მხ. რიცხვის ფორმაში ქართულის გავლენით /-ე/ სუფიქსი /-ი/-მ განდევნა. მრ. რიცხვისაში უცვლელად დარჩა. ბოლოს კი დაიკარგა როგორც /-ე/ (მრ. რიცხვის ფორმაში), ისე /-ი/ (მხ. რიცხვისაში). ვ. თოფურიას შემდგომდროინდელ ნაშრომში ვკითხულობთ: სვანურში „სახ. -ი ქართულ-მეგრულიდანაა შესული“ ³.

ი. ჩანტლაძემ სვან. პოეზიის ენაში თანამედროვე სვანურისაგან განსხვავებული სახელთა ბოლოკიდური -ე-ს ნიმუშები დაძებნა მხ. რიცხვის ფორმებშიც (ვეზალე, მურყუმე, ზურალე...). ეს კი მან საკმაოდ საფუძვლად მიიჩნია იმისათვის, რომ სახელობითის -ე სუფიქსი

¹ ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი, I, 1957, გვ. 365-366.

² ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტუმ, VII, 1927, გვ. 304-306.

³ ვ. თოფურია, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართულურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 343.

ფაქტობრივ დადასტურებულად გამოეცხადებინა არა მხოლოდ მრავლობითის, არამედ მხოლოდობითის ფორმაშიც ¹.

საკითხის გადაწყვეტაში მნიშვნელოვანი სიახლე შეიტანა მ. ქალდანმა, მან უაღრესად ანგარიშგასაწევ არგუმენტებზე დამყარებით წამოაყენა დებულება: სვანურში ისტორიულად სახელობითი ბრუნვის ნიშანი იყო მხოლოდ /-ი/, სვანური პოეზიის ენაში დადასტურებული -ე კი -ა-საგან მომდინარეობს და მას, ამდენად, სახელობითის ნიშანთან არაფერი აქვს საერთო ².

როგორც ვხედავთ, სვანურში სახელობითი ბრუნვის ნიშნის არქტიპი ერთი თვალსაზრისით არის /-ე/, ხოლო მეორე თვალსაზრისით — /-ი/.

პირველი თვალსაზრისი, როგორც აღინიშნა, ემყარება სვანური პოეზიის ენას, სადაც ხშირია ისეთი ბოლოკიდური -ე ელემენტი, რომელიც თანამედროვე სვანურში არ დასტურდება; განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება იგი მრავლობითი რიცხვის ფორმებში (ლჭაჟარე, თოფარე, პილარე...), იშვიათად კი — მხოლოდობითისაშიც (ზურალე, გეზალე...).

მაგრამ იმის გამო, რომ სვანურ პოეზიაში, -ე-ს გარდა, დასტურდება ამ სახის სხვა ხმოვნებიც (ი და ა), რომელთაც ა. შანიძე „უტყვე ხმოვნებს“ უწოდებს (ჰაბჯარი, დალა...) ³, ბუნებრივად ისმის კითხვა: რატომ მაინცდამაინც -ე მიიჩნევა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ნაშთად და არა — რომელიმე სხვა ხმოვანი, ეთქვამთ, -ი ან -ა? როგორც ჩანს, ორი მიზეზის გამო: 1. -ე-ს გამოვლენა უფრო ხშირია, განსაკუთრებით მრავლობითი რიცხვის ფორმებში, ვიდრე — სხვა ხმოვნებისა, 2. ჭანურში დადასტურებული -ე იძლევა მნიშვნელოვან ბიძგს საკითხის ამგვარად გადაწყვეტისათვის ⁴.

ჯერ ერთი, თუ სვანური პოეზიის ენის ჩვენების საფუძველზე -ე-ს მიეიჩნევთ სახელობითის უძველეს ნიშნად, მაშინ საეაღდებულოა ახსნა მოენახოს მსგავსსავე პოზიციაში სხვა ხმოვნების (-ი-სა და -ა-ს) გამოვლენას. ასეთი ახსნა კი ჯერჯერობით არ არსებობს. მეორე, უდავოა რომ იყოს სახელობითის ნიშნად -ე-ს არსებობა ისტორიულად ჭანურში, ის მაინც ვერ გამოდგებოდა სვანურში სახელობითის -ე-ს

¹ ი. ჩანტლაძე, სახელობითის -ე ფორმანტის შესახებ სვანურში, ივე, XVIII, 1973, გვ. 267-272.

² მ. ქალდან, სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქართულ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, 1974, გვ. 150-164.

³ ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი, I, გვ. 366; იხ. აგრეთვე ი. ჩანტლაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 270.

⁴ ე. თოფური, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტუმ, VII, 1927, გვ. 306.

დაშვების სასარგებლო არგუმენტად, რადგანაც არ არსებობს ფონე-
მური შესატყვისობა სევან. ე — მეგრ.-ჭან. ე. სევან. ე-ს მეგრულ-ჭანურ-
ში, როგორც ცნობილია, ა შეესატყვისება და არა — ე. ეს კი იმას ნიშ-
ნავს, რომ სახელობითის -ე სუფიქსის რეკონსტრუქციას სევანურში არ
მოეპოვება სათანადო ლინგვისტური არგუმენტაცია.

მეორე თვალსაზრისის ავტორი, როგორც აღინიშნა, არის მ. ქალ-
დანი. იგი ემყარება ამოსავალ დებულებას, რომელიც ა. შანიძეს
ეკუთვნის და რომლის მიხედვითაც ო და უ ხმოვანთა უმლაუტის გა-
მოწვევა მხოლოდ ი-ს შეეძლო, ე კი ასეთ უნარს მოკლებული იყო.
რადგანაც სევანურ სახელთა ბოლოკიდურ მარცვალში აშკარად ჩანს
სახელობითის ნიშნის მიერ გამოწვეული უმლაუტი არა მხოლოდ ა,
არამედ ო და უ ხმოვნებისაც, ამიტომ სახელობითის ნიშანი ისტორი-
ულად მხოლოდ /-ი/ უნდა ყოფილიყო¹. თუ ამოსავალი დებულება
ზუსტია, მაშინ ეს დასკვნა სრულიად უდავოა.

მაგრამ რადგანაც -ე სუფიქსის სახელობითის უძველეს ნიშნად
მიჩნევას თავის დროზე საფუძვლად დაედო ხალხურ ლექსებში დადას-
ტურებული სახელთა ბოლოკიდური -ე, ამიტომ ბუნებრივად დაისვა ამ
-ე-ს დიაქრონიული რაობის საკითხი. მ. ქალდანის ვარაუდით, მხ. რი-
ცხვის ფორმებში დადასტურებული -ე ფუძისეულ -ა-საგან მომდინა-
რეობს სახელობითის -ი სუფიქსის გავლენით. ეს ერაზმირად შეეხება
როგორც თანამედროვე სევანურში -ე-ზე დაბოლოებულ სახელებს
(მარე, ლეკე, ღმარე...), ისე იმ სახელებს, რომელთაც ბოლოკიდური -ე
მხოლოდ ხალხურ ლექსებში მოეპოვებათ (გეზალე, მურყუამე...); ე. ი.
მარე < * მარა-ი, გეზალე < * გეზალა-ი და ა. შ.²

პოეზიის ენაში სახელთა მრ. რიცხვის ფორმებში დადასტურებული
ბოლოკიდური -ე-ც (ჭანარ-ე, თოფარ-ე...) -ა-საგან მომდინარედ მი-
იჩნევა. ეს -ა კი წარმომავლობით სუფიქსია და მისი მორფოლოგიური
ფუნქცია მრ. რიცხვის გამოსატყვისად უნდა ყოფილიყო³. ამის მიხედვით
-ა>-ე მიზეზად მკვლევარს აქაც სახელობითი ბრუნვის /-ი/ სუფიქსი
მიაჩნია. მრავლობითობის გამომხატველი ამოსავალი /-ა/ სუფიქსი,
რომლისაგანაც /-ი/-ს გავლენით /-ე/ მივიღეთ, მ. ქალდანის აზრით,
თანამედროვე სევანურშიც არის შემორჩენილი, ასეთი /-ა/ ელემენტი. მაგ.:
1) პროფესიის აღმნიშვნელ მიმღებობებში: მ გ ლ დ-ა „მწყემსები“,
მგგმ-ა „მშენებლები“, 2) შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელებში (ბე-
ბუ-შა, ახბედ-შა...). -შა სუფიქსის -ა ელემენტი ავტორს მრავლობი-
თობის გამომხატველად მიაჩნია; 3) იგივე /-ა/ „გვხვდება... მრავლო-
ბითობის მაწარმოებელ სხვა აფიქსებთან ერთად“, კერძოდ: ა) მცენა-

¹ მ. ქალდანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 150-151.

² იქვე, გვ. 151-153.

³ იქვე, გვ. 154-163.

რეთა სახელებში (იცხ-რა, ჰად-რა...). -რა<* -ერ-ა, სადაც მრავლობითობის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო როგორც /-ერ), ისე /-ა/; ბ) ნათესაობითი ბრუნვის მრ. რიცხვის ზოგ გასუბსტანტივებულ ფორმაში (თხემ-რ-წ-შ „სასათუმალი...“). გ) პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებში (მგგმ-ალ-ა „მშენებლები“...)¹.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ უალრესად მნიშვნელოვანი და, ამდენად, სრულიად გასაზიარებელია მ. ქალდანის ძირითადი დებულება, რომლის მიხედვითაც სვანურში სახ. ბრუნვის ნიშნად შესაძლებელია მხოლოდ /-ი/-ს (და არა /-ე/-ს) რეკონსტრუქცია. ეს ითქმის მიუხედავად იმისა, რომ სერიოზული დაბრკოლებები ახლავს სხვა ავტორთა მიერ ჯერ კიდევ ადრე წამოყენებულ დებულებას სახელთა ბოლოკიდური -ე-ს (როგორც მხოლოდობითის, ისე მრავლობითის ფორმაში) ა-საგან წარმომავლობის შესახებ², რომელსაც მ. ქალდანიც იზიარებს.

ყველაზე არსებითი დაბრკოლება ის არის, რომ სვანურში არსებობს -ა-ზე დაბოლოებული სახელები, ე. ი. ისეთი სიტყვები, რომლებშიც არა ჩანს სახელობითის /-ი/-ს გავლენით ფუძის ბოლოკიდური -ა-ს -ე-დ ქცევის კვალი. თუ, ვთქვათ, მარა-ი, ლარა-ი, ლგა-ი და მსგავსი ფორმებისაგან ფუძის ბოლოკიდურ -ა-ზე /-ი/-ს გავლენით მივიღეთ მარე „კაცი“. ლარე „სათიბი“, ლგე „რძე“, მაშინ აქნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, რომ დ ო ნ ა-ი, ნოჩა-ი, ჩხარა-ი და სხვა ამგვარი ფორმებისაგან მივიღეთ არა დ ო ნ ე, ხოჩე, ჩხარე, არამედ დ ო ნ ა „გოგო“, ხოჩა „კარგი“, ჩხარა „ცხრა“³. ასევე, თუ ლჭაყრა-ი (<*ლჭაყრა-ი), თოფრა-ი (<*თოფრა-ი) ფორმებისაგან მივიღეთ ლჭაყარე, თოფარე, მაშინ სრულიად აუხსნელია, რომ *მგლდლა-ი, *იცხრა-ი, *მგგმლა-ი ფორმებისაგან მივიღეთ არა მგლდლე, იცხრე, მგგმალე, არამედ მგლდლა „მწყემსები“, იცხრა „მსხლის ხე“, მგგმალა „მშენებლები“⁴ (ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ბოლოკიდურ -ა-ს მრ. რიცხვის ნიშნად მივიჩნევთ, თუ — არა).

თუ რომელიმე დიაქრონიული ცვლილება (ვთქვათ, ა>ე) მოხდა

¹ იქვე, გვ. 154-156.

² თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, ივე, VII, 1955, გვ. 131; თ. შარაძენიძე, ა>ე>ე პროცესისათვის სვანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადი, VI, 1979, გვ. 49-59; ე. თოფურიძე, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში, ივე, VI, 1954, გვ. 448-451.

³ ე. ოსიძე, ნაყოფიერების სეფიქსისა და მიცემითი ბრუნვის -ა ნიშნის წარმომავლობისათვის სვანურში. თსუ შრომები; B3 (142). ქუმანდარელი მეცნიერებანი, 1972, გვ. 158.

⁴ შტრ. ლ. პალმატი, შენიშვნები სვანური ბრუნვის შესახებ. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 118-119.

რომელიმე განსაზღვრულ ფონოლოგიურ პოზიციაში (ეთქვათ, სახელობითი ბრუნვის ნიშნის წინ და მისი გავლენით), მაშინ ამ პოზიციაში ეს ცვლილება ყველგან უნდა განხორციელებულიყო და, მაშასადამე, -ა-ზე დაბოლოებული სახელები გამქრალიყო. მაგრამ რადგანაც სვანურში ეს ასე არ არის, ამიტომ არც ამგვარი ცვლილების დაშვების უფლება გვაქვს.

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ არ არის სანდო თვით ის კრიტერიუმი, რის საფუძველზეც სამეცნიერო ლიტერატურაში სახელთა ბოლოკიდური -ე ხმოვანი -ა-საგან მიღებულად მიიჩნევა (დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ სვანურ პოეზიაში სახელთა ბოლოკიდურში დადასტურებული ისეთი -ე, რომელიც თანამედროვე სვანურს არ მოეპოვება, არც სახელობითის ნიშნისაგან მომდინარეობს და არც -ა-საგან. თუ ეს ასეა, მაშინ საჭიროა ამ -ე-ს სათანადო დიაქრონიული კვალიფიკაცია მოენახოს. ამ მიზნის მიღწევას კი, ჩვენ აზრით, მნიშვნელოვნად გაგვიადვილებს ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის ისტორიის გათვალისწინება.

ცნობილია, რომ ნათესაობითი ბრუნვის მორფემას თანამედროვე სვანურში მოეპოვება /-იშ/, /-შშ/ და /-ეშ/ ალომორფები. უდავოა, რომ /-იშ/ ალომორფი ქართ. /-ის/ და მეგრ.-ჭან. /-იშ/ სუფიქსთა კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისია და მომდინარეობს საერთო-ქართველური /*-ისი/ არქეტაპისაგან¹. აქედან ჩანს, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ისტორიულად ამოსავალი ვარიანტი არის /-იშ/, დანარჩენი სახესხვაობები კი მისგან არის მიღებული სხვადასხვა გარემოცვაში ცვლის საფუძველზე. მაგრამ მაშინ დასადგენია ის პოზიციები, რამაც განაპირობა, ერთი მხრივ, /-იშ/ > /-შშ/, ხოლო მეორე მხრივ, — /-იშ/ > /-ეშ/.

ვ. თოფურიამ /-შშ/ ალომორფის 3 ელემენტი ფუძის ბოლოკიდურ ა-საგან მომდინარედ მიიჩნია. იმ ა-საგან, რომელიც ფუძეში, მისი აზრით, შემდგომ დაიკარგა. ამ მნიშვნელოვანი დასკვნის მისაღებად მკვლევარს დასჭირდა /-იშ/ ალომორფის -ი ელემენტის სახელობითის ნიშნად მიჩნევა², ხოლო ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის არქეტაპად /-ში/ სუფიქსის რეკონსტრუქცია³.

საერთო-ქართველურ საფეხურზე. როგორც ითქვა, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად სამართლიანად არის რეკონსტრუირებული /*-ისი/

¹ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, жг. 103; გ. მაქავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური ს-სტემა, გვ. 28-29.

² ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტფილისის უნივერსიტეტის შობაზე. VII, 1927 წ., გვ. 293.

³ იქვე, გვ. 313-315.

პრექტივი, ამიტომ უკანასკნელი ორი დებულების გაზიარების საფუძველი, ცხადია, არ არსებობს; /-წმ/ სუფიქსის -წ ელემენტის ფუძის ბოლოკიდურ -ა-სთან დაკავშირება კი, ვფიქრობთ, მაინც შესაძლებელია.

თანამედროვე სვანურის გრძელხმოვნიან დიალექტებში (ბზ., ლზხ.) ხმოვნით დაბოლოებულ სახელთა ნათესაობით ბრუნვაში ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი ყოველთვის გრძელია: დ ო ნ ა — დ ო ნ ა წ შ, მა მა — მა მ წ შ. ეს გრძელი ხმოვანი კი ფუძისეულ და ნათესაობითის ნიშნისეულ ელემენტთა შერწყმით არის წარმოქმნილი, ე. ი. დ ო ნ ა წ შ < * დ ო ნ ა - მ შ (შდრ. ლნტ. დინა-მშ „ქალიშვილის“), მა მ წ შ < * მა მ წ - მ შ (შდრ. ლნტ. მა მ წ - მშ „მამის“) და ა. შ. ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის უმლაუტის გამომწვევი მიზეზი სწორედ ეს ა ელემენტია¹, ხოლო ამ ა-ს ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანთან დამსგავსების მიზეზი — თვით ეს ხმოვანი. ცვლილებათა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა, მაშასადამე, ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: დ ო ნ ა - მ შ > დ ო ნ ა - ა შ > დ ო ნ ა წ შ.

ასეთივე უნდა ყოფილიყო ვითარება ბოლოკიდური ხმოვნის მოკვეცამდე იმ სიტყვებშიც, რომელთაც ეს ხმოვანი ამჟამად აღარ მოეპოვებათ, ე. ი. სახელობითი: * ზურალა, * მურყუამა — ნათესაობითი: * ზურალაშ (< * ზურალა - მშ), * მურყუმაშ (< * მურყუმა - მშ) და ა. შ.

მაგრამ თანამედროვე სვანურში, როგორც ცნობილია, ვითარება სხვაგვარია — ნათესაობითის ფორმაში ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი ასეთ სიტყვებში გრძელი არ არის (შდრ. სახ. ზ უ რ ა ლ, მ უ რ ყ უ ა მ — ნათ. ზურალაშ, მურყუმაშ). სწორედ ამის გამო ვ. თოფურიაშ ნათ. ბრუნვის ნიშნის /-შ/-ს წინ ხმოვანი ელემენტის, როგორც მისი შემადგენელი ნაწილის, არსებობა გამოიკვამ, რადგანაც „ნათესაობითის ნიშან -შ-ს წინ რომ ხმოვანი გვექნოდა, როგორც ბრუნვის ნიშნის ელემენტი, მაშინ ნათესაობითში ყველგან გრძელ ხმოვანს მივიღებდით (როგორც, ვთქვამთ, გან-ი+იშ > განიშ)“².

ისმის კითხვა: შეიძლებოდა თუ არა, რომ ჩვენ მიერ რეკონსტრუირებული ისეთი ფორმებისაგან, როგორიცაა ზ უ რ ა ლ ა შ, მ უ რ ყ უ მ ა შ და სხვა, მიგვეღო ზ უ რ ა ლ ა შ, მ უ რ ყ უ მ ა შ და მსგავსი ფორმები?

ამ კითხვაზე ჩვენი პასუხი დადებითია: ცვლილებას * ზ უ რ ა ლ ა > ზ უ რ ა ლ ავტომატურად უნდა მოჰყოლოდა მეორე ცვლილებაც: * ზ უ რ ა ლ ა შ > ზ უ რ ა ლ ა შ. ჰაქმე ის არის, რომ სვანურის განვი-

¹ შდრ. ვ. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 313-315.

² იქვე.

თარების რომელიღაც საფეხურზე სიტყვათა ერთ ნაწილში, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი, ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი დაიკარგა, მაგრამ დაიკარგა არა მხოლოდ სახელობითის ფორმაში, არამედ ყველა სხვა ბრუნვის, მათ შორის ნათესაობითის, ფორმაშიც. მაგრამ ნათესაობითში, სხვა ბრუნვებისაგან განსხვავებით, ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი და ბრუნვის ნიშნის პირველი ელემენტი წარმოდგენილი იყო არა ცალ-ცალკე, არამედ ერთი გრძელი ხმოვნის სახით. ამ ხმოვნის სიგრძე და მისი უმლაუტიანობა, რითაც ნათესაობითის ფორმა განსხვავდებოდა ყველა სხვა ირიბი ბრუნვისაგან, ნათლად მიუთითებდა აქ ორი მორფოლოგიური ერთეულის არსებობაზე. პირველი მათგანი (ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი), ყველა სხვა ბრუნვის მსგავსად. ნათესაობითშიც დაიკარგა; მეორე ერთეული კი (ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილი) დარჩა, მაგრამ რადგანაც ეს ნაწილი ფუძისეულ ხმოვანთან ასიმილაციის გამო წარმოდგენილი იყო ა-ს (და არა ა-ს) სახით, ამიტომ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ასეთ სიტყვებთან /-აშ/ ვარიანტის სახით წარმოგვიდგა.

და მართლაც, სვანურში ამგვარი ცვლილება ბუნებრივად უნდა მომხდარიყო, რადგანაც აქ შეუძლებელია ბრუნების ისეთი პარადიგმის არსებობა, სადაც თანხმოვანზე დაბოლოებულ სახელში ნათესაობითის ნიშნის ხმოვანი ელემენტი გრძელი კორელატის სახით არის წარმოდგენილი.

ნათქვამის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ: /-აშ/ ალმორფის -ა ელემენტი მომდინარეობს არა ფუძისეული ხმოვნისაგან, არამედ ფუძისეულ ხმოვანთან დამსგავსებული ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილისაგან¹.

თუ სწორია ვარაუდი, რომ /-აშ/ ალმორფი წარმოიქმნა -ა-ზე დაბოლოებულ სახელებში, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ /-ეშ/ ალმორფი წარმოიქმნა -ე-ზე დაბოლოებულ სახელებში. და მართლაც, თანამედროვე სვანურში მოიპოვება თანხმოვანზე დაბოლოებული ისეთი სახელები, რომელთა -ე-ზე დაბოლოებულ სახელთაგან წარმომავლობის დასაბუთება ადვილად ხერხდება; და სწორედ ეს სახელებია ნათესაობითში წარმოდგენილი /-ეშ/ ალმორფით. ასეთია, მაგ., მ გ ე „მზე“ (ნათ. მ გ ე-ეშ), ჟ ო ქ რ „ოქრო“ (ნათ. ჟ ო ქ რ-ეშ) და სხვა.

მეც // მიე-ს ბოლოკიდურში ე რომ უნდა ჰქონოდა ისტორიულად, ეს ნათლად ჩანს მისი კანონზომიერი შესატყვისებიდან: ქართ. მზე,

¹ შლრ. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტუმ., VII, 1927, გვ. 293.

მეგრ. ბჟა¹. ასევე: ოქრო > ჟ ო ქ რ ჟ ე (ბოლოკიდური ო > ჟე სათანადო ბრუნვის ნიშანთა მაუშლაუტებელი გავლენის გამო) > ჟ ო ქ რ ე (მეტათეზისის შედეგად) > ჟ ო ქ რ (ბოლოკიდური ხმოვნის მოკვეციის საფუძველზე)².

თანამედროვე სვანურის გრძელხმოვნიან დიალექტებში ფუძის ბოლოკიდური ე ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში წარმოდგენილი არის ე-ს სახით. ისევე როგორც ა — ა-ს სახით; მაგ., სახ. დედე „დედა“ — ნათ. დედჷ „დედის“ (შდრ. სახ. მამა „მამა“ — ნათ. მამჷ „მამის“). ეს ე-ც, ა-ს მსგავსად, ფუძისეულ და ნათესაობითის ნიშნისეულ ელემენტთა შერწყმით არის მიღებული, ე. ი. დედჷ < * დედე-მჷ (შდრ. ლნტ. დედე-მჷ „დედის“). ასეთივე უნდა ყოფილიყო ვითარება ბოლოკიდური ე-ს მოკვეცამდე იმ სიტყვებშიც, რომელთაც ეს ე ამჟამად აღარ მოეპოვებათ, ე. ი. სახ. * მჟე, * ჟ ო ქ რ ე — ნათ. * მეჷ (< * მეე-მჷ), * ჟ ო ქ რ ე ჷ (< * ჟ ო ქ რ ე-მჷ).

* მჟე ჷ, * ჟ ო ქ რ ე ჷ ფორმებისაგან კი მ გ ჟ ე-ჷ, ჟ ო ქ რ ე-ჷ ფორმები ისევე უნდა მიგვედო, როგორც * ზურალჷ, * მურყჷ-მჷ ფორმებისაგან მივიღეთ ზურალჷ, მურყჷმჷ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ /-ეჷ/ ალომორფის ე ელემენტიც (ისევე როგორც /-აჷ/ სუფიქსის ა ელემენტი) მომდინარეობს ფუძისეულ ხმოვანთან დამსგავსებული ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილისაგან.

საკითხის ამგვარად გადაწყვეტის შემთხვევაში ისმის კითხვა: ნათესაობითი ბრუნვის მორფემას რატომ არ მოეპოვება /-ოჷ/, /-უჷ/, /-ეჷ/ ალომორფები? სვანურში ხომ ო, უ, გ ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელებიც არსებობდა?

პასუხი ამ კითხვაზე მარტივია: სახელის ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნისათვის ნათ. ბრუნვის ფორმა საუშლაუტო პოზიციაა, ამიტომ ამ პოზიციაში. ცხადია, ბოლოკიდური ო > ჟე, უ > ჟი, გ > ი, რაც იმას ნიშნავს, რომ ო (> ჟე)-ზე დაბოლოებულ სახელებში ნათ. ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მივიღებდით /-ეჷ/ ალომორფს (იხ. ზემოთ: ოქრო — ჟ ო ქ რ ე — ნათ. ჟ ო ქ რ ე-ჷ), ხოლო -უ-სა და -გ-ზე დაბოლოებულ სახელებში — /-იჷ/-ს.

ამრიგად, თუ სვანური ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზე ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა თანხმოვნის მომდევნოდ მხოლოდ /-იჷ/ ალომორფით იყო წარმოდგენილი, შემდგომ საფეხურზე, როცა ბოლოკიდური ხმოვნის მოკვეცის გამო ზოგი ბოლოხმოვნიანი სახელი

¹ თ. გამყრელიძე. გ. მაქავეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულ ენებში, 1965, გვ. 126—127.

² მ. ქაღალიძე, სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქართულ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, 1974, გვ. 153.

ბოლოთანხმოვნებზე შეუერთდა, იმავე პოზიციაში (თანხმოვნის მომდევნოდ) იმავე ბრუნვის მორფემა სამი ალომორფით (/იშ/, /-ეშ/, /-აშ/) წარმოგვიდგა. ამ ალომორფთა განაწილებამ შემდეგი სახე მიიღო: /იშ/ წარმოგვიდგა იმ სახელებში, რომელთა ფუძეც ისტორიულად თანხმოვანზე ან ი, უ ხმოვნებზე ბოლოვდებოდა, /-ეშ/ — იმ სახელებში, რომელთა ფუძეც ადრე ე ან ო ხმოვნებზე ბოლოვდებოდა; ხოლო /-აშ/ — სახელებში, რომელთა ამოსავალიც -ა-ზე დაბოლოებული ფორმებია.

რადგანაც ამ ალომორფთა განაწილებაში სინქრონიული ფონოლოგიური მოტივაცია გაქრა (სამივე მათგანი უკვე ერთნაირ პოზიციაში — თანხმოვნის მომდევნოდ — წარმოგვიდგა), ამიტომ არაფერია მოულოდნელი იმაში, რომ მათი განაწილების წესები ერთგვარად შეცვლილიყო, ცალკეულ შემთხვევებში მომხდარიყო ალომორფთა ერთმანეთთან ჩანაცვლება. და მაინც, ისტორიული ვითარების ადეკვატურ ასახვად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ მხ. რიცხვის ფორმებში დასტურდება სამივე ზემოაღნიშნული ალომორფი (/იშ/, /-ეშ/, /-აშ/). ეს კი, თავის მხრივ, როგორც აღინიშნა, სახელთა ერთი ნაწილის ბოლოკიდურში -ა და -ე ხმოვნების რეკონსტრუქციის საფუძველს იძლევა: ზურალ < * ზურალა, გეზალ < * გეზალა, მგჷ < * მჷე, ჟოჷ < * ჟოჷრე და ა. შ.

აქ კი ისმის ძირითადი კითხვა, რომელმაც განსაზღვრა აქ ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის შესახებ მსჯელობა: როგორ უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ მრავლობითი რიცხვის ფორმაში, მხოლოდბითისაგან განსხვავებით, ნათესაობითი ბრუნვის მორფემას ერთადერთი ალომორფი (/ეშ/ სუფიქსი) მოეპოვება? ¹.

თუ ზემოთ ნათქვამს იგავითაღიწინებთ, მაშინ ამ კითხვაზე ერთადერთი პასუხია შესაძლებელი: /ეშ/ სუფიქსის რეგულარული გამოვლენა შედეგი უნდა იყოს მრავლობითის ფუძის ბოლოკიდურში ისტორიულად ე ხმოვნის არსებობისა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნათესაობითის მორფემის /-ეშ/ ალომორფზე დამყარებით მრავლობითი რიცხვის ფორმაში ისევე უნდა მოვახდინოთ ფუძის ბოლოკიდური ე-ს რეკონსტრუქცია, როგორც იმავე მორფემის /-აშ/, /-ეშ/ ალომორფებზე დამყარებით სახელთა ერთი ნაწილის მხ. რიცხვის ფორმაში მოვახდინეთ ბოლოკიდურ -ა და -ე ხმოვანთა რეკონსტრუქცია.

როგორც ეხედავთ, მხ. რიცხვის ფორმაში ისტორიულად არსებობდა როგორც თანხმოვანზე, ისე სხვადასხვა ხმოვნებზე დაბოლო-

¹ იგულისხმება მრავლობითის ისეთი ფორმა, სადაც მრავლობითის ნიშანი თანხმოვნზე ბოლოვდება. ასეთი ვითარება გვაქვს მრავლობითობის /-არ/ (>/-აღ/), /-არ/ (>/-აღ/)... სუფიქსთა შემდეგ ფორმებში.

ებული ფუძეები, რამაც განაპირობა აქ ნათესაობითის მორფემის /-იშ/, /-წშ/, /-ეშ/ ალომორფთა არსებობა; მრ. რიცხვის ფორმაში კი ფუძე ყოველთვის ე-ზე ბოლოვდებოდა. რამაც, თავის მხრივ, განსაზღვრა აქ ნათესაობითის მორფემის წარმომადგენლად ერთადერთი ალომორფის (/ეშ/ სუფიქსის) არსებობა. მრავლობითის ფუძის ბოლოკიდური მორფოლოგიური ერთეული კი, როგორც ცნობილია, ყოველთვის არის მრ. რიცხვის ნიშანი. აქედან ჩანს, რომ მრ. რიცხვის ფუძის ბოლოკიდურში რეკონსტრუირებული ე სხვა არაფერია, თუ არა მრავლობითობის სუფიქსის შემადგენელი ელემენტი, ე. ი. /-არ/ < /-არე/. /-ალ/ < /-ალე/ და ა. შ. მრავლობითი რიცხვის რეკონსტრუირებული ფორმა, ამრიგად, ასეთ სახეს მიიღებს: სახელობითი: *კან-არე „ხარები“, *თოფ-არე „თოფები“, ნათესაობითი: *კან-არეშ „ხარების“, *თოფ-არეშ „თოფების“. მას შემდეგ კი, რაც ბოლოკიდური ე-ს დიაქრონიული დაკარგვა მოხდა (*კან-არე > ჯან-არ, *თოფ-არე > თოფ-არ), ნათესაობითში *კანარეშ, *თოფარეშ და მსგავსი ფორმებისაგან ისევე უნდა მიგვეღო კანარეშ, თოფარეშ ფორმები, როგორც *მეჟეშ, *ზურალაშ ფორმებისაგან მივიღეთ მეჟეშ, ზურალაშ ფორმები.

ნათქვამის საფუძველზე შეიძლება ადვილად გაკეთდეს დასკვნა: სვან. პოეზიაში დადასტურებულ ისეთ ფორმებში, როგორიცაა ღჷაჟარე, თოფარე და ა. შ., ბოლოკიდური ე წარმომავლობით არის არა სახელობითი ბრუნვის ნიშანი, არამედ მრავლობითობის სუფიქსის ბოლოკიდური ელემენტი, პოეზიის ენაში ნაშთის სახით შემორჩენილი. ამ აზრს მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ სვან. პოეზიის ენაში ამგვარი -ე დასტურდება არა მხოლოდ სახელობითის, არამედ სწვა ბრუნვათა ფორმებშიც: ღჷაჟარე-ს, ცხჷადჷარე-ს, ამხჷარე-დ და ა. შ.¹

შეუძლებელი არ არის ფუძისეულ -ე-ს ნაშთად მივიჩნიოთ ის „ზედმეტი" -ე-ც, რომელიც პოეზიაში იშვიათად მხ. რიცხვის ფორმებშიც დასტურდება². მიუხედავად ამისა, არის საფუძველი, ვამტკიცოთ, რომ ამგვარ შემთხვევათა ერთ ნაწილში ის ფუძისეულ -ე-საგან არ არის მიღებული; საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ პოეზიაში დადასტურებული ისეთი ფორმები, როგორიცაა: გეზალე, ზურალე, მურყუამე (შდრ. თანამედროვე სვან. გეზალ, ზურალ, მურყუამე). ამ სიტყვათა ნათესაობითში /-წშ/ ალომორფის გამოვლენა (გეზალ-წშ, ზურალ-წშ, მურყუამ-წშ) და ბოლოკიდური მარცვლის ა-ს უუძმაუტობა უდავოს ზღის არსებულ დასკვნას, რომლის მიხედვითაც აღნიშ-

¹ ა. შანიძე, უმაღლესი სკანერში, თბილისი, 1957. გვ. 366; ი. ჩანტლაძე, სახელობითის -ე ფორმანტის შესახებ სკანერში, ივე, XVIII, 1973, გვ. 271.

² ი. ი. ჩანტლაძე, დიახ. ნაშტ., გვ. 269-270.

ნულ სიტყვათა ბოლოკიდურში მოკვეცილია არა -ე, არამედ — ა! (ე რომ იყოს მოკვეცილი, მაშინ ნათესაობითში /-ეშ/ ალომორფი უნდა გვექნოდა და ფუძის ბოლო მარცვლის ხმოვანი უმლაუტიანი ყოფილიყო).

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ბოლოკიდური -ე აღნიშნულ ფორმებში არ არის არქაული ვითარების ნაშთი. და მაშინ, საჭიროა პოეზიის ენაში დადასტურებული „ზედმეტი“ -ე-ს დიაქრონიული რაობის გარკვევა. ჩვენი აზრით, შემთხვევათა გარკვეულ ნაწილში ის ინოვაციაა და არა არქაული ვითარების ნაშთი, ისეთი ინოვაცია, რომელიც წარმოქმნილია სალექსო სტრიქონის მოთხოვნილებათა საფუძველზე და ემსახურება მარცვალთა თანაბარი რაოდენობის ინტერესებს. ამ აზრს ის ფაქტიც უჭერს მხარს, რომ ერთსა და იმავე სიტყვაში „ზედმეტი“ ხმოვანი (ა. შანიძის ტერმინოლოგიით „უტყვი ხმოვანი“) არის ხან -ე, ხან -ა, ხან -ი (მაგ., დალე. დალა, დალი, თამარე, თამარა, თამარი).

ასეთი ვარაუდის შემთხვევაში პასუხს მოითხოვს ორი კითხვა: 1. „ზედმეტი“ ხმოვანი პოეზიის ენაში რატომ არის მეტწილად -ე და არა რომელიმე სხვა ხმოვანი? 2. ამ -ე-ს გამოვლენა რატომ არის ბევრად უფრო ხშირი მრ. რიცხვის ფორმაში, ვიდრე—მხოლოდობითისაში?

სხვა ხმოვნებთან შედარებით „ზედმეტი“ -ე-ს უფრო რეგულარულად გამოვლენა, როგორც ჩანს, ისეთი ფორმების ანალოგიამ განსაზღვრა, სადაც ეს -ე არქაული ვითარების ნაშთია (ვან-არე, თოფ-არე...). ის ფაქტი, რომ სვან. პოეზიის ენაში „ზედმეტი“ -ე ბევრად უფრო ხშირად დასტურდება მრ. რიცხვის ფორმებში, ვიდრე მხოლოდობითისაში, ისტორიული ვითარების ასახვას წარმოადგენს: მრ. რიცხვის ფორმაში ფუძე ისტორიულად, როგორც ითქვა, -ე ხმოვნით ბოლოვდებოდა ყოველთვის, მხ. რიცხვისაში კი — მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში.

თუ ყველაფერი ეს ასეა, მაშინ ცხადია, რომ სვანურში -ე წარმომავლობით არ უკავშირდება სახელობითი ბრუნვის მორფემას. და მაშინ, რჩება ერთადერთი შესაძლებლობა: სახ. ბრუნვის ნიშანი, რომელმაც სახელების ბოლოკიდურ მარცვალში წარმოდგენილი ხმოვნის უმლაუტი განაპირობა, მართლაც /-ი/ სუფიქსი იყო. ამ სუფიქსს უნდა ჰქონოდა პოზიციური ვარიანტიც (/მ/ ალომორფი). მათი განაწილება ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: /-ი/ დასტურდებოდა თანხმოვნების მომდევ-

1. ვ. თ. თ. უ. რ. ი. ა., სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტუმ, VII, 1927, გვ. 293; შდრ. მ. ქ. ა. ლ. დ. ა. ნ. სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქესს, IV, 1974, გვ. 151-152.

ნოდ, ხოლო /-ჲ/ — ხმოვნების მომდევნოდ. ამგვარი ვითარების (ფ. ი. ისტორიული ნორმის) ნაშთი უნდა იყოს თანამედროვე სვანურში დადასტურებული ისეთი ფორმები, როგორიცაა: ღორი (<* ღორ-ი), სემი (<* სემ-ი), ზმა (<* ზმა), თ უ ე ა (<* თ უ ე-ა) და სხვა.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1.03.4. სახელობითი ბრუნვის მორფემა საერთო-ქართველურში. როგორც ვხედავთ, ქართველურ ენათა ერთ ნაწილში სახელობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად დასტურდება /-ი/ სუფიქსი (პოზიციური ვარიანტებით /-ჲ/ და /Ø/), მეორე ნაწილში კი, სადაც ამჟამად სახელობითის ნიშანი არ არსებობს, ზერხდება /* -ი/ არქეტიპის შინაგანი რეკონსტრუქცია. შდრ. ძვ. ქართ. /-ი~ -ჲ// Ø/, თანამედროვე სალიტ. ქართ. /-ი~ Ø/ (დიალექტებში დასტურდება /-ჲ/ ვარიანტიც), მეგრ. /-ი~ Ø/, ჰან. /* -ი/, სვან. /* -ი~ -ჲ/. აქ, როგორც ვხედავთ, აღგილი აქვს არა მხოლოდ ფუნქციურ, არამედ ფონემურ შესატყვისობასაც¹, რაც საფუძველს გვაძლევს საერთო-ქართველური საფეხურისათვის მოვახდინოთ სახელობითი ბრუნვის მორფემის /* -ი~ -ჲ/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია². რადგანაც სახელობითი ბრუნვა და მისი ნიშანიც უნდა არსებულებოდა საერთო-ქართველურ ფუძე ენაში. ამიტომ ცალკეულ ქართველურ ენებში მისი წარმომადგენლის ძიება აზრს კარგავს.

აქ შეიძლება დადგეს სახელობითის ნიშნიანი და უნიშნო ვარიანტების (ტრადიციული ტერმინოლოგიით — სახელობითისა და წრფელობითის) დიაქრონიული ურთიერთმიმართების საკითხი. რადგანაც უნიშნო სახელობითი (წრფელობითი) ქართველურ ენათაგან მხოლოდ ქართულში (ძველ ქართულში) არსებობს, ამიტომ ამჟამად არ მოგვეპოვება საფუძველი მისი საერთო-ქართველურ საფეხურამდე აყვანისა; სხვაგვარად რომ ვთქვათ: ჩვენ ამჟამად არ მოგვეპოვება პასუხი კითხვაზე: „წრფელობითის“ ფორმა ისტორიული განვითარების პროცესში გაქრა მეგრულ-ჰანურსა და სვანურში, თუ ამ ენებში (ამდენად, საერთო-ქართველურშიც) ის არც არსებულა როდისმე? ყოველ შემთხვევაში, ცალკეულ ქართველურ ენებში სახელობითის ფორმას მისგან წარმოქმნილად ვერ მივიჩნევთ.

¹ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 64-72.

² Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, გვ. 99-100; მ. ქალღანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 150-151; შდრ. ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნვის შესახებ, მაღწ., ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 113-123.

1.04.1. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფით — /-მ/ და /-მა/. /-მ/ წარმოდგენილია ხმოვნების მომდევნოდ (მთა-მ, მზე-მ, წყარო-მ, რუ-მ...), /-მა/ კი — თანხმოვნების მომდევნოდ (ქალ-მა, თოფ-მა...) ¹. ხმოვანზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსახლერელ სახელთან ამავე მორფემას აქვს ნულოვანი ალომორფი: პატარა ბავშვმა, მწევან ბალახმა და ა. შ.

თუ ნაწილაკიანი მოთხრობითი ბრუნვის ფორმის მორფოლოგიურ სეგმენტაციას ამგვარად მოვასდენთ: წყარო-მ-აც, მზე-მ-აც, მაშინ /-მ/ და /-მა/ ალომორფთა განაწილების აღნიშნული წესი უგამონაკისო გამოვა, მაგრამ, თუ სეგმენტაცია ასეთ სახეს მიიღებს: წყარო-მა-ც, მზე-მა-ც, მაშინ წარმოიქმნება აუცილებლობა ამ ალომორფთა განაწილების სხვაგვარი წესის შემუშავებისა. ეს წესი შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს: /-მა/ ალომორფი დასტურდება იმ შემთხვევაში, თუ მას სიტყვაში რომელიმე მხრიდან თანხმოვანი ესაზღვრება, სხვაგვარ შემთხვევაში კი წარმოდგენილია /-მ/.

ნაცვალსახელთა ერთ ნაწილში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ნ/ ალომორფით: ვი-ნ ², მა-ნ, ამა-ნ, იმა-ნ, მაგა-ნ (შდრ. ვი-ს, მა-ს, ამა-ს, იმა-ს, მაგა-ს) ³.

1.04.2. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავება აქ უმნიშვნელოა. შეიძლება დაეასახელოთ შემდეგი თავისებურებები: 1. ხმოვნის მომდევნოდ /-მ/ ალომორფს ზოგჯერ თავისუფლად ენაცვლება /-მა/ (ივლისხმება უნაწილაკო ფორმები). ასეთია ვითარება, მაგ., ქართლურში, კახურში, მთარაჭულში, ზემომიგრულის გავრცელების ზოგ რეგიონში და სხვა ⁴;

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის ვრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 51-79; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962, გვ. 49-50.

² ვინ-ში /-ნ/, როგორც ცნობილია, სახელობითის მორფემასაც შეიძლება მიეკუთვნოს.

³ ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის ვენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. X, 1939, გვ. 168-169.

⁴ გ. იმნაიშვილი, ქართული ლიტერატურა, I, 1974, გვ. 194; ა. მარტოროსოვი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური ლიტერატურა, 1956, გვ. 69; შ. ძიძიგური, ქართული ლიტერატოლოგიური ძიებანი, 1970, გვ. 198; ქ. ძოწენიძე, ზემომიგრული კილოყავი, 1973, გვ. 117.

2. /-მ/ ალომორფია, ჩვეულებრივ, წარმოდგენილი თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, ასეთია. ვითარება, მაგ., ხევსურულში, ფშაურში: კაც-მ. ცხენ-მ. ლეკებ-მ¹; 3. დიალექტთა ერთ ნაწილში (მაგ., კახურში, ფშაურში, ქსნის ხეობის ქართლურში) ადასტურებენ მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის /-მან/ ვარიანტის გამოვლენის იშვიათ შემთხვევებსაც².

1.04.3. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა ძველ ქართულში. ძველ ქართულში. უძველესი წერილობითი ძეგლებიდან მოყიდებული, საზოგადო სახელებში მოთხრობითი ბრუნვის ერთადერთი გამომხატველია /-მან/ სუფიქსი: კაც-მან, მეფე-მან, წყარო-მან და ა. შ.³ /-მან/ ისაგან /-მ/. /-მა/ სახესხვაობათა წარმოქმნა X—XI საუკუნეთა წერილობით ძეგლებში იწყება⁴ და შემდეგ თანდათან დასრულებულ სახეს იღებს. აღმნიშნა საკუთარ სახელებში კი მოთხრ. ბრუნვის მორფემა ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, /Ø/ ალომორფის სახით არის წარმოდგენილი⁵, თუმცა /-მან/ სუფიქსის გამოვლენა აქაც საკმაოდ აღრინდელ ძეგლებში იღებს სათავეს⁶.

მრავლობითი რიცხვის ფორმაში /-ებ-მან/ მორფოლოგიურ ერთეულთა ნაცვლად ხშირია /-თა/ სუფიქსის გამოვლენა, სუფიქსისა, რომელსაც სახელობითი ბრუნვის ფორმაში /-ნ-ი/ უპირისპირდება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ /-თა/ სუფიქსის მორფოლოგიური ფუნქცია არის როგორც მრავლობითი რიცხვის, ისე ბრუნვის გამოხატვა; ეს ბრუნვა კი (ე. ი. ბრუნვა გამოხატული /-თა/ სუფიქსით) შეიძლება დახასიათდეს არა როგორც მოთხრობითი (ანდა მიცემითი, ნათესაობითი და ა. შ.) არამედ — როგორც არასახელობითი (ავრეთვე — არაწოდებითი).

¹ ა. კი ნ ქ ა რ თ ლ ი, ხევსურულის თავისებურებანი, 1960, გვ. 48; ვ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, 1978, გვ. 42-43.

² ვ. ცოცანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 43; ვ. სო მ ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქსნის ხეობის მეტყველება, ცხინვალი, 1978, გვ. 54; ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., [გვ. 67.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 32-46; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, 1971, გვ. 141-153.

⁴ ზ. ს ა რ ჯ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 119. |

⁵ Н. Я. Я м а р р, Грамматика древнелитературного грузинского языка, 1925, გვ. 29; ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 41-42; პ. ფო გ ზ ი, ბრუნვითა სისტემა ძველ ქართულში, მიმოხილველი, 4-5, 1978, გვ. 265; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, გვ. 153-155; ზ. ს ა რ ჯ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 124-126.

⁶ ზ. ს ა რ ჯ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 124-128.

1.04.4. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. აქ ვითარება მარტივია: მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა, როგორც წესი, /-ქ/ სუფიქსის სახით არის წარმოდგენილი, მაგ., მეგრ. ოსურ-ქ „ქალმა“, ჩხომ-ქ „თევზმა“, ბოში-ქ „ვაჟმა“, ჯიმა-ქ „ძმამ“, კოტო-ქ „ქოთანმა“, კოტუ-ენ-ქ „ქოთნებმა“; ქან. ოხორი-ქ „სახლმა“, ქოთუმე-ქ „ქათამმა“, ჯუმ-ქ „ძმამ“, ოხორ-ეფე-ქ „სახლებმა“, ჯუმ-ეფე-ქ „ძმებმა“ და სხვა¹.

ცალკეულ შემთხვევებში /-ქ/-ს ფაქულტატურ ვარიანტებად მეგრულში დასტურდება /-ქი/, /-ქვ/, /-ქუ/ და /-ქო/².

ხმოვანზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსახლერელთან მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა ყოველთვის /Ø/ ალმომორფით არის წარმოდგენილი, მაგ., მეგრ. ჭიჭე ბოშიქ „პატარა ვაჟმა“, ჭიჭე უშქურქ „წითელმა ვაშლმა“, ქან. დიდი კოჩიქ „დიდმა ჯაცმა“, მსქვა ოსურქ „ლამაზმა ქალიშვილმა“. თანხმოვანზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსახლერელთან კი, ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოიყოს მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის /-ი/ ალმომორფი (ეს მხოლოდ მეგრულს შეეხება, რამდენადაც თანამედროვე ქანურში, როგორც ითქვა, თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელები არ არსებობს). მსჯელობისათვის წარმოვადგინოთ მსახლერელ-სახლერულის ბრუნების ორი სხვადასხვაგვარი პარადიგმის (პრეპოზიციურისა და პოსტპოზიციურის) ნიმუშები. ვუწოდოთ პირველს (პრეპოზიციურის) I პარადიგმა, ხოლო მეორეს (პოსტპოზიციურს) — II პარადიგმა. I პარადიგმის ნიმუშად ავიღოთ სქემაში ცირა „ლამაზი ქალიშვილი“, ხოლო II-ისა — ცირა სქემაში „ქალიშვილი ლამაზი“.

I პარადიგმა

სახ.	სქემაში ცირა
მოთხრ.	სქემაში ცირაქ
მიც	სქემაში ცირას
ნათ.	სქემაში ცირაშ(ი)
მოქმ.	სქემაში ცირათ(ი)

და ა. შ.

II პარადიგმა

ცირა სქემაში
ცირა (/ ცირა-ქ) სქემა-ქ
ცირა (/ ცირა-ს) სქემა-ს
ცირა (/ ცირა-ში) სქემა-ში(ი)
ცირა (/ ცირა-თ) სქემა-ით(ი)

და ა. შ.³

¹ И. К и п ш п л з е. Грамматика мингрельского (инверского) языка, 1914, стр. 021—022; Г. А. Климов. Склонение в картинельских языках., 1962, გვ. 50—52; ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 44—48; ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. X, 1936, გვ. 170.

² ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 017, 022; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52.

³ ე. ლომთაძე, მსახლერელ-სახლერულის ურთიერთობა მეგრულში, იყ, VI, 1954, გვ. 212-213.

თუ I პარადიგმის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მსაზღვრელის ბოლო-
კიდური -ი შეიძლება ფუძის კუთვნილებად მივიჩნიოთ, რადგანაც იგი
ყველა ბრუნვის ფორმაში არის წარმოდგენილი, მაგრამ ასეთ კვალი-
ფიკაციას ეწინააღმდეგება II პარადიგმის ჩვენება; ეწინააღმდეგება
იმდენად, რამდენადაც ბოლოკიდური /-ი/ აქ მხოლოდ სახელობითი
ბრუნვის ფორმაშია წარმოდგენილი და, ამდენად, ის სხვა არაფერია,
თუ არა სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. თუ ეს ასეა, მაშინ, ცხადია,
მსაზღვრელის ბოლოკიდური -ი არც I პარადიგმაშია ფუძის კუთვნი-
ლება; ის აქაც ბრუნვის მორფემის კუთვნილებაა ისევე, როგორც II
პარადიგმაში, მაგრამ არა ერთი რომელიმე ბრუნვისა, არამედ ყოველ
კონკრეტულ შემთხვევაში იმ ბრუნვისა, რომელშიც საზღვრული
დგას¹, დამაშინ გაჟოღის, რომ მეგრულში /-ი/ ალომორფი (ისევე რო-
გორც /Ø/) ყოველი ბრუნვის მორფემას მოეპოვება სრულიად გან-
საზღვრულ შემთხვევაში (როცა თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელი
პრეპოზიციური ატრიბუტული მსაზღვრელია) და, ამდენად, ყოველი
მორფემის შიგნით იგი სხვა ალომორფებთან დამატებითი დისტრი-
ბუციის დამოკიდებულებაში იმყოფება.

რადგანაც პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან /-ი/-სა და
/Ø/-ის გამოვლენა ყველა ბრუნვაში ერთსა და იმავე პრინციპს ემყა-
რება, ამიტომ განმეორებათა თავიდან ასაცილებლად ყველა სხვა
ბრუნვის მორფემაში ამ ალომორფთა არსებობას (/ი/-სა მეგრულში
და /Ø/-ისა მეგრულ-ქანურში) ქვემოთ უთქმელად ვგულისხმობთ.

II პარადიგმიდან ნათლად ჩანს ისიც, რომ პოსტპოზიციური მსა-
ზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების დროს საზღვრულ სახელში ნების-
მიერი ბრუნვის მორფემის სეგმენტურ წარმომადგენელთან თავისუფ-
ლად მონაცვლეობს /Ø/. ქვემოთ ესეც უთქმელად იგულისხმება.

1.04.5. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სვანურში.
თანამედროვე სვანური ენის მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის სწორ
მეთოდოლოგიურ პრინციპებზე დამყარებული ლინგვისტური ანალი-
ზი მოცემულია კ. დონდუას შრომებში; ბრუნვის ნიშანთა სინქრონი-
ული ანალიზი აქ დამყარებულია არა მათი წარმომავლობის, არამედ
დისტრიბუციული თავისებურებების, გამოვლენაზე. ამიტომ მოკლედ
წარმოვადგენთ ამ ანალიზის შედეგებს. ჩამოყალიბებულია მოთხრო-
ბითი ბრუნვის მორფემის /-მ/² და /-დ/ ალომორფთა განაწილები.
შემდეგი წესები: 1. /-მ/ სუფიქსი დასტურდება შემდეგ შემთხვევებ-

¹ შტრ. ა. ჩიქობავა. ქანურის გრამატიკული ანალიზი. 1936, გვ. 63; ი.
ყიფშიძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 632-633; ა. ლომთაძე, სახელთა ბრუნვის თა-
ვისებურებანი მეგრულში ქართულთან შედარებით, მაცნე, I, 1969, გვ. 181

² /-ემ/ სუფიქსის ნაცვლად /-მ/-ს გამოყოფა, როგორც ჩანს, ტრადიციულად დამ-
კვიდრებული უხუცესობის გავრცელებაა.

ში: ა) „მარტოოდენ მხოლოდით რიცხვში და მარტოოდენ ზოგად სახელებში“, ბ) ის ერთადერთია „ჩვენებითა და ნაწილობრივ ზოგიერთ-სხვა ნაცვალსახელშიც“, გ) რიცხვით სახელებში, სადაც მოთხრობითის გამომხატველად ეს სუფიქსი არაა ერთადერთი, მაგრამ „გაბატონებულია სვანურის ყველა დიალექტში“, დ) „დაახლოებით რიცხვითი სახელის მდგომარეობაშია ზედსართავის შედარებითი და აღმატებითი ხარისხებიც“. 2. /-დ/ ალომორფი კი შემდეგ შემთხვევებშია წარმოდგენილი: ა) ყოველგვარი სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმაში, ბ) „ადამიანთა საკუთარ სახელებში“. ორივე ამ შემთხვევაში /-დ/ სუფიქსი ერთადერთია, გ) „ყველა -ა ბოლომდონიან სახელში, რიცხვითისა და ზედსართავი სახელების გამორიცხვით“, დ) „კინობით-მოფერებითს სახელებში... და, საერთოდ, -აღ // -აღ, -აღ-, -ელ-, -ილ-, -ოლ-, -ულ- ბოლოკომპლექსიან სიტყვებში“, ე) -ი აუსლაუტიან სიტყვებში. დასახელებულია მხოლოდ ორი გამონაკლისი 1) ჩი-ემ „ყველამ“, სადაც მხოლოდ /-ემ/ სუფიქსია შესაძლებელი, და 2) დი „დედა“, სადაც შესაძლებელია /-დ/ და /-ემ/ ალომორფთა თავისუფალი მონაცვლეობა: დი-დ // დი-ემ „დედამ“, 3) სიტყვათა ერთ ნაწილში, რომლის არასრულ სიასაც ავტორი იძლევა რაიმე გამაერთიანებელი ნიშნის გარეშე: მეთხუამარ-დ „მონადირემ“, ნადირ-დ „ნადირმა“, ვაზირ-დ „ვაზირმა“ მეთერდ „მარჩიელმა“ და სხვა¹.

ამ ანალიზიდან ჩანს, რომ მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის აღნიშნული ორი ალომორფი სახელთა ერთ ნაწილში გამორიცხავს ერთმანეთს: /-დ/ დასტურდება იქ, სადაც აკრძალულია /-ემ/ (ყოველგვარი სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმაში, საკუთარ სახელებში, აზე დაბოლოებულ არსებით სახელებში...), და, პირიქით, /-ემ/ დასტურდება იქ, სადაც დაუშვებელია /-დ/ (მაგ., ჩვენებით ნაცვალსახელებში). ეს დისტრიბუციული წესები მიღებულია სვანური მასალის გულდასმით შესწავლისა და მაღალი პროფესიული ოსტატობით გაანალიზების საფუძველზე. და მაინც, ეს წესები არ არის საკმარისი სვან. მოთხრობ. ბრუნვის მორფემის ამომწურავი სინქრონიული ანალიზისათვის. საქმე ის არის, რომ რჩება სახელთა დიდი ნაწილი, სადაც, აღნიშნული წესების მიხედვით, არ გამოირიცხება არც /-დ/ და არც /-ემ/ ალომორფის გამოვლენა. სწორედ ამ სფეროში არის საჭირო სათანადო დისტრიბუციული წესების მონახვა. ჩვენ აქ მოგვიხერხდა ორი ზოგადი წესის დადგენა (ეს წესები თავიდან გვაშორებს ზოგი ზემოაღნიშნული წესის გამოყენების საჭიროებასაც). ეს წესებია:

¹ კ. დონდუა. ადგიური ტიპის მოთხრობითი ბრუნვა სვანურში. იქ, I, 1946, გვ. 176-181; იხ. აგრეთვე К. Д. Дондуа. Морфологическое выражение активного (эргативного) строя в адыгейской и каргелеской группах кабардских языков. ჩეხული ნაშრომები, I, 1967, გვ. 310-312.

1. სპხელის ფუძესთან. რომელიც ერთზე მეტი მარცვლისაგან შედგება, მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად შესაძლებელია მხოლოდ /-დ/-ს (და არა /-ემ/-ის) გამოვლენა. მაგ., გეზალ-დ „ვეილმა“, ჰგეჟიდ-დ „მევედელმა“, „ხურალ-დ „ქალაა“, ქათალ-დ „ქათამა“, სმაჟ-დ „ქალიშვილმა“, ჟოხუმდ-დ „ხუთმა“, იშგუჟიდ-დ „შვიდმა“, ნალეურ-დ „ყმაწვილმა“ აფხნეგ-დ „ამხანაგმა“, ლასჟმან-დ „ტაბიკმა“ და ა. შ.

2. ერთმარცვლიან ფუძესთან კი დასაშვებია როგორც /-დ/, ისე /-ემ/ სუფიქსი, ე. ი. ასეთ ფუძესთან შესაძლებელია აღნიშნული ორი ალომორფის თავისუფალი მონაცვლეობა, მაგ., ბეფჟ-დ // ბეფჟ-ემ „ბაფჟმა“, ჰყინტ-დ // ჰყინტ-ემ „ბიჟმა“, დშდ-დ // დშდ-ემ „დათგმა“, დჟ-დ // დჟ-ემ „დეგმა“, ხეხ-დ // ხეხ-ემ „ცოლმა“ და სხვა. განსხვავებულია ვითარება მხოლოდ ლენტესურში, სადაც ასეთ შემთხვევებში /-დ/-ს გამოვლენა ჩვეულებრივია, /-ემ/-ისა კი — იშვიათი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ურთიერთმონაცვლე ფორმათაგან ზოგჯერ ერთ-ერთია უფრო ბუნებრივი, ან მონაცვლეობა, რომელიც შესაძლებელია დიალექტთა ერთი ნაწილის რომელიმე სიტყვაში, ზოგჯერ შეუძლებელია მეორე ნაწილის იმავე სიტყვაში და, პირიქით. მიუხედავად ამისა, უდავოა, რომ /-დ/ და /-ემ/ ალომორფთა თავისუფალი მონაცვლეობის პოზიცია არის ერთმარცვლიან ფუძეებთან. გამონაკლისებთან საქმე გვაქვს მხოლოდ დიალექტთა ერთ ნაწილში, სადაც ე-ზე (ზედსართავეებში აგრეთვე ა-ზე) დაბოლოებულ სახელებში /-დ/-სთან /-ემ/-ის თავისუფალი მონაცვლეობა ერთზე მეტმარცვლიან ფუძეებთანაც შესაძლებელია, მაგ., ბჟე. მარე-დ // მარემ „კაცმა“, მუხ-დ // მუხ-ემ „მამა“, თხერე-დ // თხერემ „მგელმა“, ბზ. მარა-დ // მარემ /მარე-ემ/, მუხ-დ // მუხ-ემ /მუხ-ემ-ემ/ და სხვა.

არადა /-დ/ და /-ემ/ ალომორფებისა სინქრონიულად შეიძლება გამოიყოს აგრეთვე /-ნემ/ (ბჟე. /-ნემ/) ვარიანტი (ლენტესურში მის ადგილას, ჩვეულებრივ, /-ემ/ არის წარმოდგენილი). ის რეგულარულად დასტურდება ნაცვალსახელთა ერთ ნაწილში: ბზ., ლშხ. ეგ-ნემ, ბჟე. ეგ-ნემ „მან“ (შდრ. სახელობითი ეჭა, ლშხ. ეჭი „ის“), ბზ., ლშხ. ამ-ნემ, ბჟე. ამ-ნემ „ამან“, ჰედ-ნემ „რომელმა“. იგივე სახესხვაობა ბალსზემოურში სხვა სახელებშიც დასტურდება და მისი გამოვლენა არ არის შეზღუდული ფუძეში მარცვალთა რაოდენობით. „სვანური პროზაული ტექსტების“ I ტომში (ბალსზემოური კილო, 1939 წ.) დასტურდება ასეთი ნიმუშები: მერქგდშნემ (274, 22), მგრშნემ (273, 17) და სხვა.

დიალექტთა ერთ ნაწილში შეიძლება დავადასტუროთ /-ნემ/ (ლენტ. /-ემდ/) ფაქულტატური ვარიანტი, მაგ., ბზ., ლშხ. ამ-ნემ // ამ-

ნემდ „ამან“, ეჩ-ნემ // ეჩ-ნემდ „იმან“¹ (ლნტ. ეჩ-ემ // ეჩ-ემდ „იმან“, ამ-ემ // ამ-ემდ „ამან“). ის შეიძლება დავახასიათოთ როგორც ერთი და იმავე ფუნქციის მქონე /-ნემ/ და /-დ/ (ლნტ. /-ემ/ და /-დ/) სუფიქსთა კომბინაცია.

ქვემოსვანურ დიალექტებში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის სხვა ალომორფი არ არსებობს. თუ -ჲ ელემენტს ფუძის კუთვნილებად არ მივიჩნევთ (ამის შესახებ იხ. 1.06.5), მაშინ ზემოსვანურ დიალექტებში შეიძლება გამოიყოს აგრეთვე /-ჲემ/ ვარიანტი: ჩაჲ-ჲემ „ცხენ-მა“, ჯან-ჲემ „ხარმა“ და ა. შ. ბალსზემოურში, გარდა ამისა, არსებობს /-ემნემ/: ხოშემნემ /ხოშა-ემნემ/ „უფროსმა“, ხოხტრემნემ /ხოხტრა-ემნემ/ „უმცროსმა“, მუხტემნემ /მუხტბე-ემნემ/ „ძმამ“ და სხვა.

1.05. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის ლიპარონიული ანალიზი პართველურ ენაზეში

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.05.1. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. თანამედროვე ქართულ /-მ~მ-მ/ სუფიქსთა არქეტიპი, როგორც ცნობილია, არის ძველ ქართულში დადასტურებული /-მან/ ე. ი. /-მ~მ-მ/ < /-მან/ (მთა-მ < მთა-მან, კაც-მა < კაც-მან). /-მან/ არქეტიპი, ამდენად, არის არა ლინგვისტური პროცედურებით რეკონსტრუირებული ფორმა, არამედ — ძველი ქართულის ფაქტი, მისგან /-მ~მ-მ/ სახესხვაობათა მიღების პროცესი წერილობითი ძეგლებით არის დამოწმებული. თვით ძვ. ქართ. /-მან/ სუფიქსს წარმომავლობით ნაცვალსახელთან აკავშირებენ, რომელსაც ის ემთხვევა გამონათქვამების პლანში. მოთხრობითი ბრუნვის /-მან/, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, არის პოსტპოზიციურად ხმარებული მესამე პირის მან ნაცვალსახელი².

ა. შანიძე ქართულში მოთხრობითის არქაულ ნიშნად მიიჩნევს /-ნ/-ს, რომელიც, მისი აზრით, ყოველგვარ სახელთან უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი: „მოთხრობითის ნიშანი თავდაპირველად ქართულში უნდა ყოფილიყო -ნ, რომელიც აქამომდე შემონახული გვაქვს „მა-ნ“-ში... განსაზღვრულ მოთხრობითს ნაწევარი „მან“ უნდა ჰხლევ-

¹ ქ. დონდუა, ადიღური ტიპის მოთხრობითი ბრუნვა სვანურში. იყვ. I, 1946, გვ. 176.

² ა. ჩიკობავა. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, X, 1939, გვ. 168, 173; Г. А. Климов. Склонение в картвельских языках... 1962. გვ. 55. 150; G. Deeters. Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930, გვ. 95.

ბოდა, მაგ., კაც-ნ მან. ეს მან შემდეგ შეპრწყმია სახელს, რის გამოც პირვანდელი ბრუნვის ნიშანი დაკარგულა მანის წინ: * კაცნმან > კაც-მან (შდრ. გან-ვიდა, მაგრამ: გა[ნ]-მოვიდა > გამოვოდა)“¹.

ქართული /-ნ/ სუფიქსის (ვი-ნ, მა-ნ) დიაქრონიულ კვალიფიკაციას იძლევა ა. ჩიქობავა. მისთვის ამოსავალია დებულება, რომლის მიხედვითაც მოთხრ. ბრუნვის ნიშანი ყველა ქართველურ ენაში (ამდენად, /-ნ/-ც ქართულში) ნაცვალსახელური წარმომავლობისაა. მაგრამ რადგანაც არც ერთ ქართველურ ენაში არ მოიპოვება ისეთი ნაცვალსახელური ძირი, რომელთანაც /-ნ/-ს წარმომავლობით დაკავშირება იყოს შესაძლებელი, ამიტომ ასეთ ძირს ავტორი ეძებს ზმნიზედებში (resp. ზმნისართებში):

„ადგილის ზმნისართებში ვიპოვით ისეთ ნაცვალსახელურ ძირებს, რომლებიც თვით ნაცვალსახელებში არ ჩანს. ასეთია -დ:

სა-დ-ა? მ ა-დ-ა (დიალექტ. ვარიანტებით: მა-დ-ა-ნა, მა-დ-ა-ნე...)

მ ა ნ დ-ა — (ლიტერატურული; მიღებულია ან მან // მა-დ-ის კონტამინაციით ანდა დ-ის წინ ნ-ს განვითარებით ფონეტიკურ ნიადაგზე).

ეს -დ- ნაცვალსახელებში ამ ს ა ხ ი თ არ დატურდება; საფიქრებელია ის გვქონდეს მეგრულისა და ქანურის -თ- ძირში...

ეს ნაცვალსახელოვანი ძირი უნდა იყოს სვანური მოთხრობითის მაწარმოებელი -დ.

სა-დ-ა-ს პარალელურად ქართულში იხმარება ს ა ნ-ა (სა-ნ-ა-მდის));

მ ა-დ-ა-ს გვერდით გვაქვს მ ა-ნ-ა — (მა-ნ-ა-მდის).

ამავე კონტექსტში უნდა მოვიხსენიოთ: ვი-დ-რე, რომლის ვ ი-დ ვ ი-ნ- ნაცვალსახელის დ-იანი ვარიანტია.

აგრეთვე: მეგრ. მუ-ნ და ქან. მუ-თ- (←მუ-დ-)...

ზემოთქმული უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ: -გ (//→ქ)²; -ნ- // -დ // > -თ ე რ თ მ ა ნ ე თ ს ე ნ ა ც ე ლ ე ბ ა ზ მ ნ ის ა რ თ ე ბ შ ი ც, ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ შ ი ც. ე გ ე ვ ე მ ო ნ ა ც ე მ ე ბ ი პ ი რ ვ ე ლ ა დ ი ს ა ხ ი თ თ უ ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი ს ა ხ ე ც ე ლ ი თ, გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ს ნ ი შ ნ ა დ: მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი ძ ი რ ე ბ ის დ ა რ თ ვ ი თ ი წ ა რ მ ო ე ბ ა ყ ე ე ლ ა ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ე ნ ა შ ი.

კაც-მან მოთხრობითს აწარმოებს მ ა ნ- ნაცვალსახელის, პიროვნებითი ნაცვალსახელის დართვით, თვით ეს ნაცვალსახელი (მოთხრობითი ბრუნვის წარმოსაქმნელად) ნაცვალსახელურ ძირს დაირთავს, ეს ძირი ჩვენებითი ნაცვალსახელის ძირია...

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 620.

² ეს შეეხება მეგრ.-ქან.-ქ/ სუფიქსის (მოთხრ. ბრუნვის ნიშნის) წარმომავლობას, რომლის შესახებაც ავტორი იქვე (ცოტა ზემოთ) მსჯელობს.

მოთხრობითი ქართველურ ენებში — ესაა ნაცვალსახელური ძირით განსაზღვრული ფუძე¹.

აქ, როგორც ვხედავთ, წარმომავლობით ერთმანეთთან არის დაკავშირებული საკმაოდ ძნელად დასაკავშირებელი ენობრივი ერთეულები, კერძოდ: ადგილის ზმნიშედები — ნაცვალსახელურ ძირებთან, თანაც ისეთ ძირებთანაც, რომლებიც „თვით ნაცვალსახელებში არ ჩანს“, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნები — ნაცვალსახელებთან და, ამდენად, ზმნიშედებთანაც. თანაც ეს დაკავშირება ხდება არა ცალკეულ ენათა შიგნით, არამედ იმის განურჩევლად, თუ რომელი ქართველური ენის კუთვნილებაა ესა თუ ის ენობრივი ერთეული.

თითოეულ ამ დაკავშირებას საფუძვლად უდევს ავტორის მიერ ამოსავლად მიჩნეული შემდეგი დებულებები: ქართველურ ენებში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნები ნაცვალსახელებისაგან მომდინარეობენ, ნაცვალსახელები კი წარმომავლობით ზმნიშედებს უკავშირდებიან და ზმნიშედები, ამდენად, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნებთანაც იმყოფებიან გენეტურ კავშირში. მაგრამ თვით ამ დებულებებს, ყველა ზემოაღნიშნული დასკვნის საფუძველს, არ ახლავს სათანადო დასაბუთება. საფუძვლიან ლინგვისტურ არგუმენტაციას კი, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ასეთი ამოსავალი დებულებები მოითხოვენ.

რა თქმა უნდა, არ არის შეუძლებელი რომელიმე ბრუნვის (ვთქვათ, მოთხრობითის) ესა თუ ის კონკრეტული ნიშანი ამა თუ იმ ენაში წარმომავლობით ნაცვალსახელთან იყოს დაკავშირებული, ნაცვალსახელი კი — ზმნიშედასთან, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა ამის გამო ამ ბრუნვის ყველა ნიშანი ყველა ქართველურ ენაში წარმომავლობით ნაცვალსახელთან დაგვეკავშირებინა, ხოლო ნაცვალსახელი — ზმნიშედასთან. შეცდომა იქნებოდა იმიტომ, რომ, როგორც კვლევა-ძიების პრაქტიკა გვიჩვენებს, სავალდებულო არ არის ერთი ფუნქციის მქონე ყველა მორფოლოგიურ ერთეულს, ან ერთი მეტყველების ნაწილში შემავალ ყველა ოდენობას, ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირი წარმომავლობა ჰქონდეს. ყოველი აღნიშნული ერთეულის წარმოპავლობა ცალკე შესწავლის ობიექტია, რამდენადაც ყოველ მათგანს საკუთარი ისტორია აქვს. ზოგადი დებულება, ამდენად, წამოყენებული უნდა იქნეს კონკრეტულ საკითხთა გადაწყვეტის საფუძველზე და არა პირიქით. თუ ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ იმ დასკვნამდე მისვლის ალბათობა, რაც ზემოაღნიშნულ ამოსავალ დებულებებშია მოცემული, ძალიან ცოტაა. მართლაც, არაფერი ამტკიცებს, რომ ზმნიშედებში წარმოდგენილი დ, თ, ნ ელემენტები წარმომავლობით ნაცვალსა-

¹ ა. ჩიქობავა. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის..., თსუ შრომები, ტ. X, 1936. გვ. 174.

სელებთან იყვნენ დაკავშირებული, არც მათი (დ, თ, ნ ელემენტების) საერთო წარმომავლობის მტკიცების სასარგებლო საბუთი არსებობს, ისევე როგორ არ არსებობს ამ ელემენტთა გენეტიურად ქართ. /-ნ/-სთან (მოთხრ. ბრუნვის ნიშანთან) დაკავშირების საფუძველი. გადაულახავ დაბრკოლებებს აწყდება აგრეთვე მოთხრ. ბრუნვის გამომხატველი ქართ. /-ნ/ და სვან. /-დ/ სუფიქსთა წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირება (იხ. 1.05.4). ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ქართ. /-ნ/-ს წარმომავლობისა და მისი დიაქრონიული რაობის საკითხი საკვლევ ლინგვისტურ პრობლემად რჩება. მაგრამ ამ პრობლემის რამდენადმე სრულფასოვანი გადაწყვეტა შინაგანი რეკონსტრუქციის მეთოდებით არ ხერხდება.

1.05.2. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ჭანურში. მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველი /-ქ/ სუფიქსის წარმომავლობა, გ. დეეტერსის აზრით, სრულიად გაუგებარია¹. ამ სუფიქსის ისტორიის საკითხებს მომდევნო პერიოდში შეეხო ა. ჩიქობავა. ამოსავალი დებულება აქაც იგივეა, რაც ქართ. /-ნ/-ს დიაქრონიული კვალიფიკაციის დროს იყო გამოყენებული: „მოთხრობითის ნიშანი წარმოშობით ნაცვალსახელობითი ძირი უნდა იყოს: ეს თანაბრად ეხება, როგორც ქართულ -ნ-ს, ისე ჭანურისა და მეგრულის ქ-ს და სვანურ -დ-ს“².

აქედან ამოსვლით ავტორი შემდეგ დასკვნამდე მიდის: „ეს ქ იგივე -გ-ა, რაც ი-გ-ი, ე-გ-ე ნაცვალსახელებში გვაქვს, ოღონდ ფონეტიკურადაა სახეცვლილი: გ→ქ (მქლერი შეცვლილია სათანადო რიგის მფშენავით).“

რომ ეს ასეა, ჩანს ადგილის ზმნისართებიდან, რომლებიც იმავე ნაცვალსახელოვან ფუძეს იყენებენ:

შდრ. ა-გ- (აგ-რე) და ზმნისართები: აქ (მეგრ., ქართ., ჭან.-ხოფ.), პაქ // პაქო (ვიწ. არქ. და ათინ. კილოკავები ჭანურისა).

ი-გ (იგ-ი) და ზმნისართები: იქ (ქართ.). პიქ, // პიქო (ვიწ.-არქ. და ათინ. კ. ჭანურ.); ექ (მეგრ.), ჭან. (ხოფ.).

მა-გ (მაგ-ძს) და ზმნისართები: მა-ქ (დიალექტ.—დასავლ. კილოებში).

საიდან ჩანს, რომ ზმნისართებში გ გვქონდა და მერე მივიღეთ ამ გ-საგან ქ? სვანურის ბალსქვემოურ კილოში შენახულია ზმნისართები, რომელთაც დაუცავთ გ: იმ-ე-გ (სად?), დემ-ე-გ (არა, არსად)...

¹ G. Deeters, Das kharthwelische Verbum. 1930. გვ. 95.

² ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის..., თსუ შრომები, ტ. X. 1936, გვ. 173.

ამ ზმნისართებში შედის ნაცვალსახელური ელემენტი იმ- (პირველ შემთხვევაში), უარყოფითი ნაწილაკი დე მ- (მეორე შემთხვევაში): ორსავე შემთხვევაში მეორდება ე-გ-, ჩვენებითი ნაცვალსახელიდან მომდინარე¹.

აქაც, ჩვენი აზრით, იგივე უნდა ითქვას, რაც ქართ. /-ნ/-სთან დაკავშირებით იყო ზემოთ ნათქვამი. საქმე ის არის, რომ აღნიშნული ზმნიზღებებისა და ნაცვალსახელების საერთო წარმომავლობა სრულებით არ არის თავისთავად ცხადი. მეტიც შეიძლება ითქვას: მათ წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირებას ბევრი სიძნელე ახლავს: ყოველ შემთხვევაში, ასეთი დაკავშირება უაღრესად გულმოდგინე ლინგვისტურ არგუმენტაციას მოითხოვს. მაგრამ რადგანაც ასეთი არგუმენტაცია არ არსებობს, ამიტომ ზმნიზღელათა ჩვენება ვერ გამოდგება ნაცვალსახელებსა და მოთხრობითის /-ქ/-ს შორის გენეტური კავშირის არსებობის საბუთად. ეს კი, თავის მხრივ, იმას ნიშნავს, რომ ამ /-ქ/-ს წარმომავლობის კვლევაც მომავლის საქმედ რჩება.

105.3 მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. აზრთა განსაკუთრებული სხვადასხვაობის ობიექტად იქცა სვანური მოთხრობითი ბრუნვის მორფემა. ჰ. შუხარტის ვარაუდით, სვან. მოთხრობითის /-მ/ წარმომავლობით ქართ. /მ~მა/-სთან არის დაკავშირებული. მიუხედავად იმისა, რომ /-მან/ სუფიქსი ძველ ქართულს განეკუთვნება, ჰ. შუხარტის აზრით, ამ ფუნქციით ის მაინც უფრო გვიანდელია, ვიდრე თანამედროვე ქართულში დადასტურებული /-მ~მა/². გ. დიეტერსმა სვან. /-ემ/ სუფიქსის მ ელემენტი წარმომავლობით ფუძის კუთვნილებად მიიჩნია და ქართ. ლ-ს შესატყვისად ჩათვალა: ყვიყე „ღვიძლი“ ნათ. ყვიყემიშ=ქართ. ღვიძლი³...

შემდგომდროინდელ გამოკვლევებში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის /-დ/ ალომორფი ერთხმად იქნა მიჩნეული ქართველური წარმომავლობის სუფიქსად, /-ემ/⁴ ალმორფის შესახებ კი ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა. ერთი მათგანის მიხედვით, ეს სუფიქსი ადილური ენებიდან არის ნასესხები, ხოლო, მეორის მიხედვით, /-ემ/ სუფიქსიც, მსგავსად /-დ/-სი. ქართველური წარმომავლობისაა.

პირველი თვალსაზრისი ემყარება ენობრივ მსგავსებებს, რომლებ-

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 173-174; იხ. აგრეთვე. ა. ჩიქობავა, ობერულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 144.

² Г. Шухардт, О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках, Эргативная конструкция предложения, М., 1950, стр. 51.

³ G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, 1930, გვ. 96.

⁴ მოთხრობითის გამოხატეულად /-ემ/ სუფიქსის ნაცვალ ტრადიციულად /-მ/-ს გამოყოფენ.

საც, ამ შეხედულების მიხედვით, ადგილი აქვს ადილურ ენებსა და სვანურს შორის: ა) მოთხრობითი ბრუნვა ადილურ ენებშიც, სვანურის მსგავსად, /-მ/ სუფიქსით გამოიხატება, ბ) ადილურში /-მ/-თი, მოთხრობითის გარდა, გამოიხატება სხვა ბრუნვებიც (ნათესაობითი, მიცემითი, მოქმედებითი). ამ ბრუნვებში /-მ/ ზოგჯერ სვანურშიც დასტურდება. ამის საფუძველზე კეთდება დასკვნა: „თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ ფორმანტის (სვან. /-მ/ სუფიქსის —ა. ო.), როგორც მატერიალურ მხარეს, ისე მის ფუნქციასაც, მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ იგი სავსებით ემთხვევა ჩერქეზულს (ადიღეური) ენების სათანადო მექანიზმის ფორმანტს“¹. მაგრამ რადგანაც აღნიშნულ სუფიქსს ადილურ ენათა შიგნით მოეპოვება ეტიმოლოგია (წარმოქმნილია ნაცვალსახელისაგან), ამიტომ, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, იგი ადილურიდან არის შესული სვანურში და არა პირიქით².

ამ თვალსაზრისიდან ამოსვლით სვანურში გამოიყო ბრუნების სამი ტიპი: 1. წმინდა ქართველური (ორგანული) ბრუნება, 2. წმინდა (ან: თითქმის წმინდა) „უცხო“ ბრუნება და 3. შერეული ბრუნება³.

მომდევნო პერიოდში, ამ თვალსაზრისის გაზიარების საფუძველზე, ბრუნების ტიპთა რიცხვი ზედიზედ გაიზარდა ჯერ ოთხამდე⁴, შემდეგ კი — ხუთამდე⁵. ასე გამოცხადდა სვანური, ჩვეულებრივი ქართველური ენა, სხვადასხვა ენების ელემენტთა მექანიკურ ნაერთად, ისეთ ნაერთად, როგორიც, რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ენათმეცნიერებაში დღემდე არ არის ცნობილი.

საწინააღმდეგო თვალსაზრისი პირველად წამოაყენა კ. ღონღუამ. მისი აზრით, მოთხრობითის /-ემ/, ისევე როგორც ამავე ფუნქციის მქონე /-დ/, „სვანური ენის წიაღში“ უნდა იყოს ჩასახული, ეს შეხედულება ემყარება უაღრესად ანგარიშგასაწევ არგუმენტებს:

1. მოთხრობითის გამომხატველად /-ემ/ სუფიქსი ერთადერთია

¹ ს. ჭანაშია, სვანურ-ადილური (ჩერქეზული) ენობრივი შესხედრები, შრომები, III, 1959 (პირველად დაიბეჭდა 1942 წ., ენიშვის მოამბის XII ტ.), გვ. 97.

² იქვე, გვ. 98-99.

³ იქვე, გვ. 89-94.

⁴ ვ. თოფური, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, №3, 1944, გვ. 342-347.

⁵ თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, ივე, VII, 1966, გვ. 127-133; Т. С. Шарадзендзе, Некоторые основные вопросы склонения сванского языка, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელწოდელი, X, 1983, გვ. 53-62.

ისეთ უძველეს და კონსერვატიულ ენობრივ ერთეულში, როგორიცაა ჩვენებითი ნაცვალსახელი, რაც იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ეს /-ემ/ „წარმოშობით სვანურია, თავიდანვე სვანურის ენობრივ სიმდიდრეს ეკუთვნის. შემოტანილი არაა გარედან...“, შექმნილია თვითონ სვანურის წიაღში, სვანური ენობრივი აზროვნების შესაბამისად“¹.

2. იმ ფაქტის საფუძველზე, რომ ჩვენებით ნაცვალსახელთა მხ. რიცხვის ფორმაში მოთხრობითი ბრუნვა ყოველთვის /-ემ/ სუფიქსით გამოიხატება, ხოლო პირთა სახელებსა და ყოველგვარი სახელის მრ. რიცხვის ფორმაში — უგამონაკლისოდ /-დ/-თი, მკვლევარი ბუნებრივად დაასკვნის: ა) „პირთა სახელები (personalia), ჩვენებითი ნაცვალსახელების მსგავსად, არც ერთ შემთხვევაში არ ღალატობენ აღნიშნულ თავისებურ კლასიფიკაციურ სისტემას. ცხადია, ჩვეულებრივ სესხებასთან არა გვაქვს აქ საქმე. სისტემის მყარობის მიზეზი სვანური ენის წიაღში უნდა ვეძოთ“². ბ) „განსაკუთრებით საგულისხმოა სისტემის თვალსაზრისით ჩვენებითი ნაცვალსახელების ბედი: მათი მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი მხოლოდში მარტოდენ -მ-ია, მრავლობითში — მარტოდენ -დ. სუფიქსთა ხმარების ასეთი სიზუსტე და უგამონაკლისობა გაუგებარი იქნებოდა, ერთ-ერთი მათგანი გარედან შემოტანილი რომ ყოფილიყო. ეს გარემოებაც. მაშასადამე, ნიადავს უმტკიცებს იმ დებულებას, რომ მოთხრობითის ორივე ტიპის სუფიქსი სვანურის ერგატიული კონსტრუქციის ჩამოყალიბებისას მორფოლოგიურად, ან, რაც ჩვენ შემთხვევაში იგივეა, ფუნქციურად, ალბათ, მთლიანად სვანურის საკუთრებას წარმოადგენდა“³.

3. „...-მ ფორმანტის გამოყენების მხრივ ადილეურსა და სვანურს შორის მსგავსებასთან ერთად საგრძნობი განსხვავებაცაა“⁴, კერძოდ: ა) სვანურისაგან განსხვავებით, „ჩერქეზულ ენათა სახელისათვის დამახასიათებელია განსაზღვრულობისა და განუსაზღვრელობის გრამატიკული კატეგორია. განუსაზღვრელობა გამოხატულია ნულ ნიშნით, განსაზღვრულობა კი ორი სხვადასხვა ნიშნით, სახელდობრ რ და მ სუფიქსებით“⁵. „... ადილეური (ჩერქეზული) მ არა მარტო ერგატივის ფორმანტია, აგრეთვე ობიექტური ბრუნვის ფუნქციებით აღჭურვილი, არამედ ამასთან ერთად (ამასთან განუყრელად) ის განსაზღვრულობის კატეგორიის წარმომადგენელიცაა. მისი გრამატიკული ბუნება ალიქმება, ერთი მხრივ, რ-სთან დაპირისპირებისას, მეორე მხრივ,

¹ კ. ღონღუა, ადილეური ტიპის მოთხრობითი ბრუნვა სვანურში, იყე, I, 1946, გვ. 178.

² იქვე, გვ. 179.

³ იქვე, გვ. 180.

⁴ იქვე, გვ. 153.

⁵ იქვე.

რ-სთან ერთად, ის უპირისპირდება განუსაზღვრელობის კატეგორიას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ადილურის მ მხოლოდ იმდენად გამოხატავს ერგატიულობას, რამდენადაც: 1) ფუნქციურად განსხვავდება რ-საგან და 2) რამდენადაც, რ-ს მსგავსად, ისიც დასაპირისპირებელია განუსაზღვრელობის კატეგორიასთან¹, ბ) „...განსხვავება ადილურსა და სვანურს შორის მ ფორმანტის ხმარების მხრივ კონკრეტულ შემთხვევებშიც იჩენს თავს“, კერძოდ, სვანურში მრ. რიცხვის ფორმაში ის არც ერთ შემთხვევაში არ დასტურდება (წარმოდგენილია მხოლოდ /-დ/). ადილურში კი ერგატივი მრ. რიცხვის ფორმაშიც /-მ/ სუფიქსით გამოიხატება² და ა. შ.

ბ. კიკვიძის აზრით, „...მ-იანი ბრუნება სვანურში ნაცვალსახელი, განსაზღვრული ტიპის ბრუნებაა. სახელს დაერთვის ნაცვალსახელი ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით. ასეთი ბრუნების ტიპი კი იმთავითვე მხოლოდ ატრიბუტულ სახელებთან უნდა გვქონოდა. სუბსტანტივებთან აღნიშნული ბრუნების ტიპი მეორეული ჩანს; აქ იგი მას შემდეგ უნდა გაჩენილიყო, რაც მ-ანმა უკვე დაკარგა განმსაზღვრელობის ფუნქცია და მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად იქცა“³. მოთხრობითის -მ, როგორც ვხედავთ, არც აქ მიიჩნევა სხვა ენებიდან მომდინარე სუფიქსად.

შემოაღნიშნულ შეხედულებათა გათვალისწინებით უფრო გვიან გ. მაჭავარიანმა მიუთითა მოთხრობითის გამომხატველად დადასტურებულ ადილურ და სვანურ /-მ/-ს შორის არსებულ ისეთ განსხვავებებზე, რაც სერიოზულად აძნელებს წარმომავლობით მათ ერთმანეთთან დაკავშირებას:

„ადილურ ენებში -მ ფორმანტი იხმარება როგორც მხოლობითს, ისე მრავლობითს რიცხვში. სვანურში -მ ელემენტი მრავლობითს რიცხვში არა გვხვდება: ბზ. მ ა რ ე მ, მაგრამ მ ა რ ა ლ-დ.

ადილურ ენებში -მ სუფიქსი ერგატივის ნიშანიც არის და მიცემითისაც. სვანურში სწორედ მან-იანი ბრუნებისას მოთხრობითი არც ერთ სხვა ბრუნვას არ ემთხვევა. მართალია, -მ ელემენტი გვაქვს მოთხრობითშიცა და მიცემითშიც, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მოთხრობითი და მიცემითი ყოველთვის გარჩეულია: ხოჩემ „კარგმა“, ხოჩამ „კარგს“.

როგორც სპეციალისტები ვარაუდობენ, ადილურ ენებში -მ ელემენტს ისტორიულად ხმოვანი მოსდევდა: -მ<-მჰ, სვანურში კი ხმოვანი წინ უსწრებს სათანადო კონსონანტურ ელემენტს. შდრ. კან-ჟ-ემ

¹ იქვე, გვ. 184.

² იქვე.

³ ბ. კიკვიძე, ზედსართავი სახელი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ. შრომები, ტ. 71, 1958, გვ. 91.

„ხარმა“ და სხვ. ამითვე აიხსნება ბოლოკიდური ხმოვნის დაგრძელება ბოლოხმოვნიან სახელებთან: გზ., ლშხ. მ ა რ ე მ „კაცმა“ (სახ. მარე), ხოჩამ „კარგს“ (სახ. ხოჩა) და მისთ.

ყველაზე მნიშვნელოვნად ჩვენ მაინც შემდეგი სხვაობა მიგვაჩნია: სვანურში -მ-ს ერთ-ერთი ფუნქციაა მოთხრობითის გამოხატვა. ადილურ ენებშიც -მ ფორმანტი მიცემითთან ერთად ერგატივსაც აღნიშნავს. მაგრამ ადილური ერგატივი და სვანური მოთხრობითი არ წარმოადგენენ თანაბარი ღირებულების მქონე კატეგორიებს: ადილურში, ისე როგორც საერთოდ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში, გარდამავალი ზმნის სუბიექტის (აგრეთვე ობიექტის) ბრუნვა არ არის დამოკიდებული ზმნის ნაკვთზე. გარდამავალი ზმნის სუბიექტი ყოველთვის ერგატივის ფორმით არის წარმოდგენილი. შესაბამისად ნივთის ობიექტი ყოველთვის სახელობითს ბრუნვაში დგას: შდრ. ქვ. ადილ. ქ ა ლ ა მ (ერგ.) თხ'გლ'გ-რ (სახ.) აწთხ'გ „ყმაწვილი წერილს წერს“ (სიტყვასიტყვით „ყმაწვილმა წერილი წერს“).

სვანურში, როგორც ქართველური სისტემის ენაში, მოთხრობითი გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ბრუნვა (შესაბამისად სახელობითი ნივთის ობიექტის ბრუნვა) მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ზმნა დრო-კილოთა ძეოვრე სერიის ფორმით არის წარმოდგენილი. დრო-კილოთა პირველ წყებაში გარდამავალი ზმნა, ისევე როგორც გარდაუვალი, ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის; შდრ. სვან. მ ა რ ა დ (/მ ა რ ე მ) ქორ ადგე „კაცმა სახლი ააგო“, მაგრამ მარე ქორს აგგემ „კაცი სახლს აგებს“. სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ორი ენობრივი სისტემის მჭიდრო კონტაქტის პირობებში ერთი ენისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური კონსტრუქციები შედარებით ადვილად იკაფავენ გზას მეორე ენაში. ამავე დროს დამოკიდებულების აღმნიშვნელი აფიქსების გადასვლა ერთი ენობრივი სისტემიდან მეორეში უკიდურესად შეზღუდულია (აქ მითითებულია სათანადო ლიტერატურა—ა. ო.). ამიტომ სავარაუდოდ ადილური სუბსტრატის ინტენსიური გავლენის პირობებში მოსალოდნელი იყო სვანურს (უფრო ზუსტად დღევანდელი სვანურის წინაპარ ქართველურ დიალექტს) პირველ რიგში სწორედ ადილური სინტაქსური მოდელები შეეთვისებინა და არა ადილური ფლექსიები. ყოველ შემთხვევაში ადილური ფლექსიების შეთვისება სვანურის მიერ უფრო გასაგები გახდებოდა იმ შემთხვევაში, თუ აღმოჩნდებოდა, რომ სვანურის თავდაპირველი ქართველური სინტაქსური წყობა რადიკალურად არის შეცვლილი ადილური სინტაქსის გავლენით. მაგრამ ასეთი ვითარება არ დას-

ტურდება: სვანური სინტაქსი დღემდე ინარჩუნებს წმინდა ქართველურ ხასიათს¹.

არსებითად ამავე თვალსაზრისზე დგას გ. კლიმოვი, მისი აზრით, „ზოგადი ლინგვისტური კონტექსტი, რომელშიც სვანური სუბიექტური ბრუნვის -მ ნიშანი დასტურდება, გამორიცხავს მისი ადილური ენებიდან შეთვისებულობის დაშვების შესაძლებლობას. ს. ჯანაშიას თეორიის სუსტი მხარე ის არის, რომ შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ სვანურის მიერ სრულიად განსხვავებული სტრუქტურის მქონე ენიდან არსებითი სუბიექტურ-ობიექტური მიმართების გადმომცემი ისეთი უმნიშვნელოვანესი ბრუნვის ნიშნის შეთვისება, როგორიცაა სუბიექტური („ერგატიული“) ბრუნვა“². ავტორის ეს მოსაზრება ემყარება შემდეგ გარემოებებს:

ა) ისეთი ძირითადი მორფოლოგიური ერთეულის სესხება, როგორიცაა ერგატივის ნიშანი, იქნებ შესაძლებელი იყოს ენათა, უფრო ზუსტად — დიალექტთა, მაქსიმალური სიახლოვისა და ურთიერთგაგებინებადობის შემთხვევაში, მაგრამ ნაკლებადაა მოსალოდნელი ერთმანეთისაგან დაშორებულ ენათა კონტაქტის შემთხვევაში.

ბ) განსახილველი თეორია დაკავშირებულია ქართველოლოგიაში თავის დროზე გავრცელებულ ისეთ შეხედულებასთან, სადაც გაზვიადებული იყო ენათა ურთიერთზეგავლენის (ენათა შერევის) როლი საერთოდ, ადილურ ენათა სვანურზე გავლენისა კი — კერძოდ.

გ) ამჟამად დადგენილია, რომ ადილელებმა ყაბარდოს ალანურ-ენოვანი (ე. ი. ოსურენოვანი), ნაწილობრივ — თურქულენოვანი, ტერიტორიის ათვისება დაიწყეს მხოლოდ XIV საუკუნიდან. მაშასადამე, სვანურ-ადილური კონტაქტები შეიძლება მხოლოდ ამის შემდგომ პერიოდში ვივარაუდოთ. დამახასიათებელია, რომ სვანურ სიმღერებში მეტწილად ოსებთან და ბალყარელებთან, ე. ი. იმ ხალხებთან კონტაქტებია ასახული, ვის უშუალო მეზობლადაც ისინი (სვანები) ცხოვრობდნენ. ეს გარემოება აისახა სვანურ ლექსიკონშიც, სადაც გაცილებით მეტი ოსური სიტყვა მოიპოვება, ვიდრე — ადილური. გ. კლიმოვი სამართლიანად უსვამს ხაზს, რომ სვანურში, მიუხედავად ამისა, ოსურიდან ნასესხები მორფოლოგიური ერთეულები არა ჩანს. ეს კი, ამ შემთხვევაში, უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტია.

დ) რაც შეეხება ირიბ ბრუნვებში -მ-ს გავრცელების მიხედვით

¹ გ. მაქავეარიანი, ბრუნვის ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში. თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 95-96.

² Г. А. Климов, Склонение в кавказских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1962, стр. 59.

პარალელიზმს ადილურ ენებსა და სვანურში, ის. როგორც ჩანს, შემთხვევითია და, ამდენად, გარეგანი ხასიათის მსგავსება¹.

ყოველივე ეს გ. კლიმოვს საფუძველს აძლევს, დაასკვნას: არსებობს საფუძველი, გავიზიაროთ „მეორე თვალსაზრისი, რომელიც ცნობს სვან. -მ-ს ქართულურ წარმომავლობას“².

ამ სუფიქსის ადილური ენებიდან მომდინარეობის მტკიცების სისწორეში ეჭვი შეაქვს აგრეთვე ლ. პალმაიტს³.

ასეთია მოკლედ სვან. /-ემ/ სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ არსებული ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება. საჭიროა, რათქმა უნდა, თითოეული მათგანის ლინგვისტურ არსში გარკვევა.

ლიტერატურაში არაერთგზის არის აღნიშნული, რომ ენობრივი სისტემის ყველა ელემენტის ერთი ენიდან მეორეში შეღწევა ერთნაირად არ არის შესაძლებელი. იგი ჩვეულებრივია, მაგ., ლექსიკაში, არცთუ იშვიათია ბგერითი სისტემისა და სინტაქსური კონსტრუქციების სფეროში, მაგრამ უკიდურესად შეზღუდულია მორფოლოგიაში⁴. აქაც განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ, ერთი მხრივ, სადერივაციო, ხოლო, მეორე მხრივ, არასადერივაციო (სამიმოხრო, სიტყვისმცვლელი, ანუ დამოკიდებულების აღმნიშვნელი) აფიქსები (ბრუნვის ნიშნები, პირის ნიშნები...). სადერივაციო აფიქსთა სესხება, მართალია, უშუალოდ არ ხდება, მაგრამ მათი მქონე და არმქონე სიტყვათა დიდი რაოდენობით სესხების შემდეგ ეს აფიქსები შეიძლება მსესხებელ ენაშიც გამოიყოს და მშობლიურ სიტყვებსაც დაერთოს (შდრ., მაგ., ქართ. ჭამ-ისტ-ი, ზან-იზმ-ი, სვან-იზმ-ი, რაც შედეგია ისეთ სიტყვათა დიდი რაოდენობით სესხებისა, როგორიცაა მარქ-სისტ-ი, მარქს-იზმ-ი). არასადერივაციო აფიქსების (resp. ფლექსიების) სესხება კი ამ გზით გაცილებით უფრო იშვიათად ხდება. ამ აზრს იცავდნენ თავის დროზე ჰ. პაული, ა. მეიე და სხვები⁵.

ჩერ კიდეც 1899 წ. ფ. მოლი წერდა: „მორფოლოგია, რომელიც ენის სული და გულია, თავის ძირითად ხაზებში ყოველთვის ცოცხალი და ხელშეუხებელი რჩება: მასში უცხო ენის მიერ შეტანილ შეს-

¹ გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 59-60.

² იქვე, გვ. 60.

³ ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნების შესახებ, მაენე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 114.

⁴ იხ., მაგ., კ. დონდუა, ადილური ტიპის მოთხრობითი ბრუნვა სვანურში, ივე, I, გვ. 189-190; გ. მაქავეარიანი, ბრუნების ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 96.

⁵ Г. Пауль, Принципы истории языка, М., 1960, гв. 461-470; А. Мейе, Сравнительный метод в историческом языкознании, М., 1954, гв. 65-72.

წორებებსა და ცვლილებებს არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა“¹. ჩვენ დროში კი უ. ვაინარაიხი წერს: ერთი ენიდან მეორეში „ნამდვილი სიტყვისმცვლელი (ე. ი. არასადერივაციო — ა. ო.) მორფემების გადატანის შემთხვევები უკიდურესად იშვიათია. შემთხვევები კი, სადაც ასეთ რამეს მართლა აქვს ადგილი, როგორც ჩანს, ემყარება სინტაქსურ სისტემებს შორის უდიდეს წინასწარ მსგავსებას, მაგალითად ისეთს, როგორიც დამახასიათებელია ერთი და იმავე ენის ახლომდგომი დიალექტებისათვის“².

ამ აზრის ერთგვარი დადასტურებაა ბ. ჰავრანეკის დასკვნა პოლაბურის, სლავურ ენათა ერთ-ერთი წარმომადგენლის, შესახებ, რომელშიც აშკარად ჩანს გერმანული ენის ძლიერი გავლენის შედეგი: „პოლაბური ენა უცხო ენის გავლენის მსხვერპლი გახდა, განსაკუთრებით თავის უკანასკნელ ფაზაში — ეს არავითარ ექვს არ იწვევს; აქ გვაქვს სწორედ ის შემთხვევა, როცა მოქმედებს გამარტივებული ფორმულა: ერთი ენა იმარჯვებს, მეორე მარცხდება. მაგრამ გრამატიკის რღვევა არ მოიცავს მთელ გრამატიკულ წყობას, ბრუნების სისტემა, მაგალითად, თავის საფუძველში, სლავურად დარჩა“³. (ენათა შერევის ზოგადლინგვისტურ პრობლემებთან დაკავშირებით უფრო დაწვრილებით იხ. 4.02.2.).

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ მოულოდნელად არ მოგვეჩვენება დებულება: არასადერივაციო აფიქსების სესხება „როგორც წესი, თითქმის არასდროს არ ხდება“⁴. გადაჭარბებულადაც რომ მივიჩნიოთ იგი, მაინც უდავოა, რომ ეს დებულება ლინგვისტური პრაქტიკით არის ნაკარნახევი და, ამდენად, არ არის ბუნებრივი, როცა ბრუნვის ნიშნები ძალიან ადვილად, განსაკუთრებული არგუმენტაციის გარეშე, მიიჩნევა ნასესხებად ერთი ენიდან მეორეში. ასეთი ერთეულების ნასესხებობის მტკიცებას საჩანგებო, უაღრესად დამარწმუნებელი ლინგვისტური არგუმენტაცია სჭირდება, ისეთი არგუმენტაცია, როგორსაც ენობრივი სტრუქტურის სხვა ელემენტთა ნასესხებობის მტკიცება არ მოითხოვს.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, კარგად ჩანს, რომ რომელიმე ენაში ნასესხები სიტყვების, ბგერითი ერთეულებისა და მისთანათა სიუხვე

¹ იხ. А. Росетти, Смешанный язык и смешенные языки, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 117.

² У. Вайнрайх, Одноязычие и многоязычие, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 41.

³ В. Гавранек, К проблематике смешения языков, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 104—105.

⁴ Б. А. Серебрянников, Основные приемы сравнительно-исторического исследования, Общее языкознание, М., 1973, стр. 39.

არ არის ამ ენაში ნასესხებ არასადღერვაციო აფიქსთა არსებობის აუცილებლობის მაჩვენებელი. სამაგიეროდ ნასესხები აფიქსის (ეტქვათ, ბრუნვის ნიშნის) არსებობა აუცილებლობით გულისხმობს ამ ენაში ისეთ ნასესხებ ელემენტთა სიუხვეს. რომელთა ერთი ენიდან მეორეში შეღწევა განუზომლად უფრო ადვილია.

ცნობილია, რომ ქართულში უხვად მოიპოვება სპარსულიდან, თურქულიდან, არაბულიდან, ოსურიდან... ნასესხები ენობრივი ერთეულები (განსაკუთრებით ლექსიკაში). სპარსულიდან ნასესხებ სიტყვათა რაოდენობა, მაგ., თუ არსებულ შეხედულებებს დავემყარებით, დაახლოებით ათას ერთეულამდე აღწევს¹, ამ ენიდან აფიქსების სც. სებისა კი არც ერთი შემთხვევა არ არის ცნობილი. ასეთ ვითარებაში შეუძლებელია სვანურში მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი ისეთი ენებიდან ნასესხებად მივიჩნიოთ, რომლებიდანაც, დიდი მეცადინეობის მიუხედავად, დღემე ორ ათეულზე ნაკლები სიტყვის სესხების მტკიცება მოხერხდა მსოლოდ² და ისიც არა ყველა შემთხვევაში უდავოდ (დაწვრილებით იხ. 4.02.6.).

უაღრესად საყურადღებოა აგრეთვე გ. კლიმოვის შენიშვნა, რომლის მიხედვითაც სვანურში არა ჩანს ოსურიდან მორფოლოგიური ხასიათის ნასესხებობათა რაიმე კვალი, მიუხედავად იმისა, რომ სვანურ ლექსიკაში აღმოჩენილია გაცილებით მეტი ოსური სიტყვა. ვიდრე — ადიღური³.

ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია გ. მაჭავარია-ნის მიერ წამოყენებული დებულება: ინტენსიური ენობრივი კონტაქტის შემთხვევაში ადიღურის გავლენით სვანურში პირველ რიგში უნდა შეცვლილიყო სინტაქსური კონსტრუქცია („სინტაქსური მოდელები“), რომელიც გაცილებით უფრო ადვილად ექვემდებარება უცხო ენის გავლენას, და არა — ბრუნვის ნიშანი, რომლის სესხებაც უაღრესად იშვიათია⁴.

ამ დებულების დამადასტურებელ მასალას ჩვენ ვპოულობთ ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში — ქვემოიმერულსა და გუ-

¹ იხ. მაგ., მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, 1966.

² ს. ჯანაშია, სვანურ-ადიღური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, შრომები, III, 1959, გვ. 105-119. გ. როგავა, სახელის ფუძის დეტერმინანტებისათვის ადიღურ ენებში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნ. განყოფილების XXIII სამეცნიერო სესიის თეზისები.

³ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, გვ. 59.

⁴ გ. მაჭავარიანი, ბრუნვის ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 95-96.

რულში. აქ, როგორც ცნობილია, „მეგრულის ზეგავლენით... გაბატონდა მოთხრობითის ხმარება გარდაუვალ აორისტში: მან—მოვიდა, მოკვდა, დაიბადა...“¹ მეგრულის გავლენით აქ სინტაქსური კონსტრუქცია იმდენად შეიცვალა, რომ ჩვეულებრივია ისეთი სინტაგმები, როგორიცაა, „კაცმა მოვიდა“, „კაცმა მოკვდა“ და ა. შ. განსაკუთრებით საყურადღებო ის არის, რომ აღნიშნულ დიალექტებში ცნობილი არ არის მეგრულიდან მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის სესხების, ე. ი. ისეთ ფორმათა გამოვლენის, არც ერთი შემთხვევა, როგორიც არის, მაგ., კაც-ქ, ქალ-ქ, ამხანაგ-ქ, ცხენ-ქ და ა. შ. თუ ამის მიხედვით ვიმსჯელებთ, მაშინ სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილური ენებიდან ნასესხებობის საკითხის დასმა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, სვანურში ქართველური სინტაქსური კონსტრუქცია ადილურით რომ იყოს შეცვლილი. მაგრამ რადგანაც ეს ასე არ არის (სვანურის ვითარება ამ მხრივ, როგორც ცნობილია, მთლიანად ქართველურია, ადილურთან კი მას არაფერი აქვს საერთო), ამიტომ, ვფიქრობთ, არა გვაქვს უფლება ამგვარი საკითხის დასმისაც კი.

ამასთანავე, სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილურიდან ნასესხებად მიჩნევის შემთხვევაში დამაკმაყოფილებელი პასუხი არ ეძებნება კითხვას: რატომ არ მოხდა მისი საპირისპირო მორფოლოგიური ერთეულის — /-რ/ სუფიქსის — სესხება? ეს კითხვა კანონზომიერია მით უფრო, რომ /-რ/ სუფიქსიანი ფორმა ფუნქციის მიხედვით უფრო ახლოს დგას სვან. სახელობითთან, ვიდრე /-მ/ სუფიქსიანი ფორმა — სვან. მოთხრობითთან.

ყოველივე ეს, ვფიქრობთ, საკმარისია იმისათვის, რომ არ გავიზიაროთ თეზისი სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილური ენებიდან მომდინარეობის შესახებ. მაგრამ რადგანაც ამ თეზისის გაზიარებას ზოგჯერ ამჟამადაც შესაძლებლად მიიჩნევენ² (მიუხედავად კარგად არგუმენტირებულ საწინააღმდეგო შეხედულებათა არსებობისა), ამიტომ საპიროდ მიგვაჩნია დაწვრილებით განვიხილოთ როგორც სვანური /-ემ/ სუფიქსის ნასესხებობის შესახებ არსებული შეხედულებები, ისე ამ სუფიქსის ისტორიასთან დაკავშირებული ლინგვისტური პრობლემები.

მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის /-ემ/ ალომორფი თანამედროვე სვანურის ორგანული ნაწილია, მისი განუყოფელი ენობრივი ელემენტი. როცა ასეთი ელემენტის ნასესხებობა-არანასესხებობის სა-

¹ ა. ჩიქობავა. ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 106.

² იხ., მაგ., ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 155; ი. ჩანტლაძე, ორფუძიანობის საკითხისათვის ქვემოსვანურში, იქვე, XXI. 1979, გვ. 127; Т. С. Шапугаев и др. Некоторые основные вопросы склонения сванского языка, წელიწადი, X, 1983, გვ. 50-51.

კითხი დგება, მაშინ ლინგვისტურ დასაბუთებას, პირველ რიგში, მი-
სი ნასესხებობის მტკიცება მოითხოვს, არანასესხებობის მტკიცების
საჭიროება კი მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება გაჩნდეს. ამიტომ
თავდაპირველად ბუნებრივია დაისვას კითხვა: არის თუ არა სვან.
/-ემ/ სუფიქსის ადილური ენებიდან მომდინარეობის მტკიცება იმგვარ-
ად არგუმენტირებული, როგორც ამას ბრუნვის ნიშნის ნასესხებო-
ბის მტკიცება მოითხოვს?

სვან. /-ემ/ სუფიქსი, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ნასესხებად იქ-
ნა მიჩნეული იმის საფუძველზე, რომ „იგი სავსებით ემთხვევა ჩერქე-
ზული (ადილეური) ენების სათანადო მექანიზმის ფორმანტს“.

ამასთან დაკავშირებით ისმის ორი კითხვა:

კითხვა პირველი: დავუშვათ, სვანურ და ადილურ სუფი-
ქსებს შორის ასეთი მსგავსების არსებობა ფაქტია, არის თუ არა ეს
საკმარისი სვან. სუფიქსის ადილურიდან მომდინარედ მიჩნევისათ-
ვის?

არა, არ არის საკმარისი, რადგანაც „ენებს შორის მსგავსება ზოგ-
ჯერ თავისთავად არაფერზე მეტყველებს“¹. სხვადასხვა ენათა ელე-
მენტებს შორის მსგავსება შეიძლება შეპირობებული იყოს საერთო
წარმომავლობით, სესხებით ან შემთხვევითი დამთხვევით². ამიტომ
თავისთავად მსგავსების ფაქტიდან ამოსვლით ვერ გადაწყდება საკი-
თხი იმის შესახებ, თუ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში რომელ მათ-
განთან გვაქვს საქმე (საერთო წარმომავლობასთან, სესხებასთან, თუ
შემთხვევით მსგავსებასთან). ამიტომ, ცხადია, ამ სამი შესაძლებლო-
ბიდან ერთ-ერთის ლინგვისტური დასაბუთება (და ორი დანარჩენის
გამორიცხვა) სწორედ მსგავსების ფაქტის დადგენის შემდეგ იწყება.
სვან. /ემ/ სუფიქსის ადილური ენებიდან მომდინარეობის მტკიცებას
კი, გარდა მსგავსების ფაქტის კონსტატაციისა, არავითარი არგუმენ-
ტაცია არ ახლავს³. წამოყენებული დებულების დასაბუთება, ამდენად,
დასაწყისშივეა შეწყვეტილი. ეს ითქმის, როგორც ეხედავთ. იმ შემ-
თხვევაშიც, თუ აღნიშნულ სვანურ და ადილურ სუფიქსთა ყოველ-
მხრივ მსგავსებას ფაქტად მივიჩნევთ, ითქმის იმიტომ, რომ ასეთი
მსგავსების არსებობა ნასესხებობის მტკიცებისათვის, მართალია. აუ-
ცილებელია, მაგრამ საკმარისი სრულებით არ არის. აქ კი ისმის მე-
ორე, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი კითხვა.

¹ Л. В л у м ф и л л, Язык, 1968. გვ. 328.

² იქვე, გვ. 328-334; შემთხვევით მსგავსებათა ნიმუშები იხ. აგრეთვე О н щ е е
я з ы к о з н а н и е, ответственный редактор Б. А. Серебрянников. М., 1973. стр. 40.

³ ადილურ ენათა შიგნით /-მ/ სუფიქსის ნაცვალსახელისაგან წარმომავლობის და-
საბუთებით არაფერი დამტკიცდება, გარდა იმისა, რომ ეს სუფიქსი თვით ამ ენათა მი-
ერ სხვა ენებიდან არ არის ნასესხები.

კითხვა მეორე: ასახავს კი სწორად ფაქტობრივ ვითარებას დებულება, რომლის მიხედვითაც სვან. სუფიქსი „სახესებით ემთხვევა“ ადილურს?

არა. არ ასახავს სწორად! სვან. სუფიქსი არა თუ ემთხვევა, არამედ პრინციპულად განსხვავდება სათანადო ადილური სუფიქსისაგან; თანაც განსხვავდება ყოველმხრივ — ფორმითაც, ფუნქციითაც და დისტრიბუციულადაც. ამის ჩვენებას კი, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სვანურ და ადილურ სუფიქსთა ურთიერთმიმართების გარკვევისათვის.

1. განსხვავება გამონათქვამების პლანში: ადილურ ენებში (ადილეურსა და ყაბარდოულში) გამოყოფენ /-მ/ სუფიქსს¹: /-გმ/ ვარიანტი. რომელიც მხოლოდ თანხმოვნის მომდევნოდ დასტურდება, მისგან არის მიღებული (-გ თანხმოვანთა გასაყარად გაჩენილი ელემენტი)². „ყაბარდოული ენის დიალექტებში“ ადასტურებენ აგრეთვე /-მმ/ ვარიანტს³. სვანურში კი მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად დასტურდება /-ემ/ სუფიქსი, ე. ი. ისეთი სახესხვაობა, როგორიც ადილურ ენებში არ არსებობს. თუ არ დასაბუთდა, რომ აღნიშნული ადილური და სვანური სუფიქსები ისტორიულად ერთნაირ არქეტიპამდე აიყვანება, მაშინ ეს ამ სუფიქსთა წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირებისათვის სრულიად გადაუღახავი დაბრკოლებაა; ერთი ენა მეორისაგან ისეთ ელემენტს, ცხადია, ვერ ისესხებდა, როგორიც ამ ენაში არ მოიპოვებოდა. ამის განკერძოებულ განაპირობა, როგორც ჩანს, ლიტერატურაში არსებული მტკიცება, რომლის მიხედვითაც სვანურში ამ სუფიქსის ამოსავალი ფორმა არის /-მ/⁴, ისეთი სახესხვაობა, რომელიც გამონათქვამების პლანში ადილურ სუფიქსს ემთხვევა.

აქ მივადექით საკითხს სვანურში /-მ/ და /-ემ/ ალომორფთა დიაქრონიული ურთიერთმიმართების შესახებ. საკითხს, რომლის გადაწყვეტაზეც დამოკიდებულია სვან. სუფიქსის ადილურიდან მომდინარეობის მტკიცების მართებულობა-არამართებულობის გადაწყვეტაც. ამ მიზნის მისაღწევად საჭიროა მივმართოთ შინაგანი რეკონსტრუქციის ცნობილ მეთოდებს.

¹ იხ., მაგ., ს. ჭანაშია, სვანურ-ადილეური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, შრომები, III, 1959, გვ. 98-99; Н. Ф. Яковлев, Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, М.—Л., 1948, стр. 112—114; М. А. Кумахов, Словосименение в адыгских языках, М., 1971, стр. 36—46, 101—129.

² ს. ჭანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 97-98.

³ იქვე, გვ. 99.

⁴ იქვე, გვ. 95-96.

უდავოა, რომ /-მ/ და /-ემ/ ალომორფები სვანურში დიაქრონიულად ერთ საერთო არქექტიპამდე აიყვანება, მაგრამ მაშინ საჭიროა გაირკვეს, თუ რომელია ეს არქექტიპი — /-მ/, /-ემ/, თუ რომელიმე სხვა?

მოთხრობითი ბრუნვის ფორმაში თანხმოვნის მომდევნოდ (ბოლოთანხმოვნიან სახელებში) მხოლოდ /-ემ/ ალომორფი დასტურდება (ბეფუშ-ემ „ბავშვმა“, ღაჭ-ემ „ღევმა“, ჭყინტ-ემ „ბიჭმა“...). /-მ/ ვარიანტი ამ პოზიციაში არ არსებობს. ბოლოთანხმოვნიან სახელებში კი მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის -მ ელემენტის წინამავალი ხმოვანი ყოველთვის გრძელია (ცხადია, გრძელხმოვნიან დიალექტებში). სრულიად უეჭველია, რომ ეს სიგრძე მიღებულია სახელის ბოლოკიდური ხმოვნისა და ბრუნვისნიშნისეული ხმოვანი ელემენტის შერწყმის საფუძველზე¹, და, მაშასადამე, ამ პოზიციაშიც უნდა მოვახდინოთ /-ემ/ სახესხვაობის რეკონსტრუქცია, ე. ი. ხოჩემ < *ხოჩა-ემ, ხოლემ < *ხოლა-ემ, მარემ < *მარე-ემ, მუხუბემ < *მუხუბე-ემ და ა. შ. (შდრ. სახელობითი ბრუნვის ფორმები: ხოჩა „კარგი“, ხოლა „ცუდი“, მარე „კაცი“, მუხუბე „ძმა“).

ნათქვამიდან ჩანს, რომ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმაში /-მ/ ალომორფი არ არსებობს (და არც ისტორიულად არსებობდა), წარმოდგენილია მხოლოდ /-ემ/.

მაგრამ /-მ/ ვარიანტი დასტურდება ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში (ხეხუ-მ-იშ „ცოლის“, ჟელ-მ-იშ „ძალის“...). ეს /-მ/ წარმომავლობით, როგორც ცნობილია, მოთხრ. ბრუნვის /-ემ/-ს უკავშირდება. გასარკვევია მათი დიაქრონიული ურთიერთმიმართება — /-მ/ არის აქ ისტორიულად ამოსავალი ფორმა, თუ — /-ემ/?

/-მ/ აქაც /-ემ/ სახესხვაობისაგან არის მიღებული: ეს ცვლილება კი (ე. ი. /-ემ/ > /-მ/) გამოწვეულია რედუქციის კანონების მოქმედებით. საქმე ის არის, რომ, მოთხრობითი ბრუნვის ფორმისაგან განსხვავებით, ნათესაობითის ფორმაში, ამ ბრუნვის ნიშნის დართვის გამო, /-ემ/ სუფიქსის ე ელემენტისათვის წარმოიქმნება სარედუქციო პოზიცია, რასაც ბუნებრივად მოჰყვება ამ ელემენტის რედუქცია, რამდენადაც ასეთ პოზიციაში ნებისმიერი მოკლე ხმოვნის რედუქცია ავტომატურად ხდება². ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაშიც ყველგან უნდა მოვახდინოთ /-ემ/ არქექტიპის რეკონ-

¹ გ. შაკვაკიანი, ბრუნვის ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში. თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 95.

² ე. თოღუჩია, რედუქციისათვის ქართულურ ენებში, იქ. I. 1946, გვ. 67-69; მ. ნიკოლაიშვილი, ხაჯანთა რედუქციის სტრუქტურული ახალი სიკეთე: ენის ბალზემური დიალექტის მასალაზე, 1984, გვ. 17-82.

სტრუქტურა, ე. ი. *ხეხუ-ემ-იშ (> ხეხუ-მ-იშ), *ჟელ-ემ-იშ (> ჟელ-მ-იშ) და ა. შ.

ამ დასკვნის სისწორეს უდავოს ხდის ის ფაქტი, რომ ნათესაობითის ფორმაში /-ემ/-ის ნაცვლად /-მ/ მხოლოდ იმ შემთხვევაში დასტურდება, თუ მას /-იშ/ სუფიქსი მოსდევს, სუფიქსი, რომელიც მიზეზია /-ემ/ სუფიქსის -ე ელემენტის რედუქციისა. სხვაგვარ შემთხვევებში კი ნათესაობითის ფორმაშიც ყოველთვის /-ემ/ სუფიქსია წარმოდგენილი, შდრ., მაგ., ბზ. ჟალუ-ემ // ჟელ-მ-იშ „ძალის“, ან-და ბზ. კიშხ-მ-იშ „ფეხის“ — ბქვ. კვშხ-ემ „ფეხის“ და სხვა.

ამასვე ადასტურებს ბოლოხმოვნთან სახელთა ჩვენება: ასეთ სახელებში /-ემ/ სუფიქსის -ე ელემენტის კვალი ნათესაობითის ფორმაშიც აშკარად ჩანს; ჩანს ის ხმოვნის სიგრძის სახით, რაც ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნისა და /-ემ/ სუფიქსის -ე ელემენტის შერწყმის შედეგია, ე. ი. შ ი მ ი შ (< *ში-ემ-იშ), ხოჩემიშ (< *ხოჩა-ემ-იშ), თხერემიშ (< *თხერე-ემ-იშ)¹ და ა. შ. (შდრ., სახ. ში „ხელი“, ხოჩა „კარგი“, „თხერე“ მგელი). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ბოლოთანხმოვნთან სახელთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში (ე. ი. ხეხუ-მ-იშ, ჟელ-მ-იშ და მსგავს შემთხვევებში) /-ემ/ ვარიანტი ისტორიულად ისევე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, როგორც ბოლოხმოვნთან სახელთა ნათესაობითში (ე. ი. თხერემიშ /თხერე-ემ-იშ/, ხოჩემიშ /ხოჩა-ემ-იშ/ და მსგავს ფორმებში).

მაგრამ მაშინ პასუხს მოითხოვს კითხვა: რატომ დაიკარგა /-ემ/ სუფიქსის -ე ელემენტი ბოლოთანხმოვნთან სახელებში, სადაც ის მოკლე -ე-ს სახით იყო წარმოდგენილი, და რატომ არ დაიკარგა ბოლოხმოვნთან სახელებში, სადაც ის ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვნთან შერწყმის საფუძველზე გრძელი ხმოვნის შემადგენელ ელემენტს შეადგენდა? პოზიცია ამ ელემენტისათვის ხომ ორსავე შემთხვევაში სარედუქციო იყო?

პასუხი მარტივია: იმიტომ, რომ მოკლე ხმოვნის რედუქცია სარედუქციო პოზიციაში ავტომატურად ხდება ყოველთვის, ისევე როგორც გრძელი ხმოვნისა — არასდროს².

რადგანაც /-ემ/ სუფიქსის -ე ელემენტის დაკარგვა იმ პოზიციებში, სადაც ამჟამად /-მ/ დასტურდება, ექვემდებარება მტკიცდება, ხოლო მის გაჩენას იქ, სადაც ის წარმოდგენილია, ლინგვისტური დასაბუთება არ მოეპოვება, ამიტომ ამ სუფიქსის ამოსავალ ვარიან-

¹ შდრ. ს. ჯანაშაძე, „ივანურ-ადიღური (ჩერქეზული) ენობრივი შესწავლები, თორმეტი, III, 1952, ავ. 76.

² თ = ფ ღ რ ი ა. ავ. ჟექციისათვის ქართულ ენებში, ივე. I, 1946, გვ. 67.

ტად უნდა მივიჩნიოთ არა /-მ/, არამედ—/-ემ/. ამ ვარიანტამდე აყვანება თანამედროვე სვანურში დადასტურებული ყველა სახესხვაობა¹. ასეთი ვარიანტი (ე. ი. /-ემ/ სუფიქსი) ადილურ ენებში არ არსებობს — არც თანამედროვე საფეხურზე დადასტურებული და არც — ლინგვისტური მეთოდებით რეკონსტრუირებული. ცხადზე უცხადესია, ადილური ენებიდან ნასესხებად ვერ მივიჩნევთ იმას, რაც ამ სახით თვით ამ ენებში არ არსებობს.

2. გა ნ ს ხ ვ ა ე ე ბ ა შ ი ნ ა ა რ ს ი ს კ ლ ა ნ შ ი: თანამედროვე სვანურში /-ემ/ სუფიქსი, როგორც დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ერთეული, მხოლოდ მოთხრობით ბრუნვას გამოხატავს. დანარჩენ ბრუნვათა ფორმებში, სადაც ის (ან მისი რომელიმე ვარიანტი) სხვა ბრუნვის ნიშნების გვერდით არის წარმოდგენილი, შეუძლებელია კვალიფიცირებულ იქნეს როგორც ამ ბრუნვათა დამოუკიდებელი გამომხატველი; სინქრონიულად ია შეიძლება დახასიათდეს ან როგორც ბრუნვის ნიშნის ერთ-ერთი ვარიანტის შემადგენელი ელემენტი (ე. ი. როგორც /-ემ/-ის /-იმ/ სუფიქსთან შეერთება: მარემში, ხეხუმში), ან როგორც ფუძისეული მორფემის ერთ-ერთი ალომორფის კუთვნილება (მარემ-იმ, ხეხუმ-იმ). ტრადიციული თვალსაზრისის ამოსავალი, როგორც ჩანს, ეს უკანასკნელი გაგებაა. ამას მოწმობს ასეთ ფორმათა აღმნიშვნელად დამკვიდრებული ცნობილი ტერმინი — „ორფუძიანობა“.

/-ემ/ ალომორფიანი მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა, ამრიგად, განსხვავდება ყველა სხვა ბრუნვის ფორმისაგან²; განსხვავდება იმდენად, რამდენადაც /-ემ/ სუფიქსს, როგორც მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანს, ყველა სხვა ბრუნვის ფორმაში თითოეული ამ ბრუნვის ნიშანი უპირისპირდება. გამონაკლისები დასტურდება მხოლოდ ბალსქვემოურის (აქა-იქ აგრეთვე ბალსხემოურის) კილოკავთა ერთ ნაწილში, სადაც ამჟამად ერთმანეთს ემთხვევა სახელთა განსაზღვრული ნაწილის მოთხრობითისა და ნათესაობითის ფორმა (მაგ., მარემ „კაცმა, კაცის“, ჯანუმ „ხარმა, ხარის“) ³, რაც, როგორც გ. მაჭვარიანი აღნიშნავს, ამ კილოკავთა ინოვაციაა და წარმოქმნილია ნათესაობითის ფორმაში /-იმ/ სუფიქსის დაკარგვის საფუძველზე ⁴. /-ემ/

¹ შდრ. ლ. პალმატი. შერჩენები სვანური ბრუნვის შესახებ. მაენე, ენისა და ლიტერატურის სერია. 3. 1979. გვ. 115.

² გ. მაჭვარიანი ბრუნვის ერთი ტიპის გენეზისისთვის სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93. 1960. გვ. 95.

³ მ. ქალდანი, სვანური ენის ჩუქნეური მეტყველების თავისებურებანი. იქი, XI, 1959, გვ. 227-229.

⁴ გ. მაჭვარიანი. ჟსსხ. ნაშრ. გვ. 94-95, 102.

სუფიქსი ამავე დროს სვანურში, ბრუნვის გამოხატვის გარდა, რაიმე სხვა მორფოლოგიურ ფუნქციას არ ასრულებს.

სრულიად განსხვავებულია ვითარება ადიღურ ენებში:

ჯერ ერთი, /-მ/ სუფიქსი აქ (ისევე როგორც /-რ/) გამოხატავს არა მხოლოდ ბრუნვას, არამედ — განსაზღვრულობასაც: „-რ და -მ სუფიქსებს (ყაბარდოულში — ა. ო.) ერთდროულად აქვთ როგორც ბრუნვის, ისე განსაზღვრულობის დაბოლოებათა მნიშვნელობა“¹, „...ადიღურ ენებში ერგატივის აფიქსი მ (ისევე როგორც სახელობითის რ) ორი ფუნქციის მქონეა — ბრუნვისა და განსაზღვრულობისა“², „ამ უკანასკნელი ფუნქციის მიხედვით ისინი განიხილებიან როგორც ინდოევროპული ენების განსაზღვრულ არტიკლთა ეკვივალენტები“³. მეტიც შეიძლება ითქვას, არსებობს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც /-რ/ და /-მ/ სუფიქსებით ზოგჯერ მხოლოდ განსაზღვრულობა გამოიხატება, ბრუნვათა გამოხატვა კი ასეთ შემთხვევაში არ შეადგენს მათ მორფოლოგიურ ფუნქციას⁴. საყურადღებოა ისიც, რომ, როგორც აღნიშნავენ, „ამ ფორმანტების (ადიღური /-რ/-სა და /-მ/-ს — ა. ო.) ფუნქციებიდან უფრო ძველი უნდა იყოს განსაზღვრულობის ფუნქცია“⁵.

სვან. /-ემ/ და ადიღ. /-მ/ სუფიქსები, როგორც ვხედავთ, ამ მხრივაც პრინციპულად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; განსხვავდებიან, რამდენადაც განსაზღვრულობის მორფოლოგიური გამოხატვა სვანურისათვის უცხოა.

მეორეც, განსხვავება იმ შემთხვევაშიც პრინციპული აღმოჩნდება, ამ ფაქტს რომ ყურადღება არ მივაქციოთ და ადიღური ენებიდან სვანურთან შესადარებლად მხოლოდ განსაზღვრული სახელები ავიღოთ. საქმე ის არის, რომ, გარდა იმ ფუნქციისა, რასაც სხვა ენებში ერგატივის ჩვეულებრივი ნიშანი (მათ შორის სვან. /-ემ/) ასრულებს, /-მ/ სუფიქსს ადიღურ ენებში ბევრი სხვა ფუნქციის შესრულებაც ეკისრება. მოვუსმინოთ ამასთან დაკავშირებით სხვადასხვა ავტორებს: „აქ (ადიღურ ენებში — ა. ო.) ერთს ბრუნვაში შეთავსებულია მო-

¹ Н. Ф. Яковлев. Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, М.—Л., 1948, გვ. 113.

² ჯ. როგავა, ერგატივის საკითხისათვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში, ივე, XIV. 1964, გვ. 239.

³ А. К. Шагиров. Об эргативной конструкции предложения в адыгейских языках, Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Л., 1967, стр. 174.

⁴ М. А. Кумахов, Словозменение адыгских языков, М., 1971, стр. 36-46.

⁵ Г. В. Рогава, З. И. Керашева. Грамматика адыгейского языка, Майкоп, 1966, стр. 60.

თხრობითის, მიცემითის, ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფუნქციები¹, „ერგატივი ამ ენებში (ადილურში — ა. თ.) არის, ერთი მხრით, სუბიექტის ბრუნვა (მოთხრობითის), ხოლო, მეორე მხრით, ირიბი ობიექტის (მიცემითის), იარალის (მოქმედებითის), ადგილის, დროისა და ნათესაობითის ფუნქციებით“², ადილურ ენებში /-მ/ სუფიქსიანი ფორმა, გარდა ერგატივისა, „იხმარება თითქმის ყველა სხვა ირიბი ბრუნვის — ნათესაობითის, მიცემითის, მოქმედებითისა და ადგილობითის — მნიშვნელობით“³; ამიტომ უწოდებს ამ ფორმას ზოგი მკვლევარი „თავისი ფუნქციით სინკრეტულ ბრუნვას“⁴.

თუ ადილურ ენებში ყველა ის მნიშვნელობა, რაც სხვა ენებში აქვს მოთხრობითს, მიცემითს, ნათესაობითს, მოქმედებითს, ლოკატივსა და ა. შ., ერთი და იმავე (/მ/ სუფიქსიანი) ფორმით გადმოიყვამა, მაშინ ამ ერთი ფორმის შიგნით სხვადასხვა ბრუნვათა გამოყოფას, ცხადია, არ ეძებნება ლინგვისტური საფუძველი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თუ ადილურ ენებში ერთი და იგივე ფორმა — /-მ/ სუფიქსით წარმოქმნილი — მოთხრობითის ფუნქციასაც ასრულებს, მიცემითისაც, ნათესაობითისაც, მოქმედებითისაც, ლოკატივისაც და ა. შ., მაშინ ეს ფორმა იმდენადვეა მოთხრობითი, რამდენადაც მიცემითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი, ან ლოკატივი. ეს კი, თავის მხრივ, იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნული ფორმის მოთხრობითად გამოცხადებას ისევე არ მოეპოვება გამართლება, როგორც მის მიჩნევას მიცემითის, ნათესაობითის, მოქმედებითის, ან ლოკატივის ფორმად⁵. მოთხრობითი ბრუნვა (ერგატივი), როგორც ასეთი, მაშასადამე, ადილურ ენებში არ არსებობს. და მაშინ ისმის კითხვა: რა კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს ამ ენათა /-მ/ სუფიქსიან ფორმას?

ეს ფორმა, ჩვენი აზრით, უნდა დახასიათდეს როგორც ისეთი ბრუნვა, რომელიც, მართალია, აერთიანებს ზოგ სხვა ენაში რამდენიმე ბრუნვით გამოხატულ მნიშვნელობას, მაგრამ თავისი არსით არ არის არც ერთი მათგანი (არც მოთხრობითი, არც მიცემითი, არც ნათესაობითი და ა. შ.) და რომელსაც ამავე ენებში უპირისპირდება

¹ ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნვის ორფუნქციანობა ზოგ კავკასიური ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941. გვ. 57.

² გ. როგავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 243.

³ Н. Ф. Яковлев, Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, 1948, стр. 112.

⁴ М. А. Кумыхов, Словоизменение адыгских языков, М. 1971, стр. 101.

⁵ შდრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 57-58; შდრ. აგრეთვე გ. როგავა, ერგატივის საკითხისათვის აფხაზურ-ადილურ ენებში, გვ. 243.

მეორე ბრუნვა — /-რ/ სუფიქსით გამოხატული. /-მ/ სუფიქსიანი ფორმის ლინგვისტური კვალიფიკაცია სწორედ ამ დაპირისპირების დახასიათებას უნდა დაემყაროს.

თუ აქედან ამოვალთ, მაშინ გასაზიარებელია ლიტერატურაში არსებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ადიღურ ენებში გამოიყოფა ორი ძირითადი ბრუნვა: 1. /-რ/ სუფიქსით გამოხატული, რომელიც პირდაპირი (ან პასიური) ბრუნვის სახელწოდებით აღინიშნება და 2. /-მ/ სუფიქსით გამოხატული, რომლისთვისაც იხმარება ტერმინი — ირიბი (ან აქტიური) ბრუნვა¹; ერგატივი კი, როგორც ბრუნვა, ასეთი გაგების შემთხვევაში, ადიღურ ენებში არ არსებობს. და მაშინ, სვანური მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის ისეთი ენებიდან ნასესხებად მიჩნევა, რომელთაც ეს ბრუნვა (მოთხრობითი) არ მოეპოვებათ, რასაკვირველია, შეუძლებელია.

ადიღურ ენებში ამჟამად გამოყოფენ სხვა ბრუნვებსაც (მოქმედებითი, ვითარებითი), რომელთაც მარგინალურ (პერიფერიულ) ბრუნვებს უწოდებენ. მათ საპირისპიროდ ზემოაღნიშნულ ბრუნვებს ცენტრალური ბრუნვების სახელწოდებით აღნიშნავენ²; პირველ მათგანს სახელობითს უწოდებენ, ხოლო მეორეს — ერგატივს³. ზემოაღნიშნულ წინააღმდეგობათა მიუხედავად, /-მ/ სუფიქსით გამოხატულ ბრუნვას ერგატივი რომ ვუწოდოთ, სვან. /-ემ/ სუფიქსის წარმომადგენლობით მასთან დაკავშირება მაინც შეუძლებელი აღმოჩნდება. შეუძლებელი აღმოჩნდება იმიტომ, რომ ერგატივის შინაარსი ადიღურ ენებსა და სვანურში, ასეთი გაგების შემთხვევაში, სრულიად განსხვავებული გამოვა — ადიღური ერგატივი თავისი ფუნქციით დაემთხვევა არა სვანურ მოთხრობითს, არამედ — მოთხრობითსა და რამდენიმე სხვა ბრუნვას ერთად აღებულს.

როგორც ვხედავთ, სრულიად აშკარაა წინააღმდეგობა, ერთი მხრივ, სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადიღური ენებიდან მომდინარეობის მტკიცებასა და, მეორე მხრივ, ამ ენებში დადასტურებულ ფაქტობრივ ვითარებას შორის. ამ წინააღმდეგობის დაძლევისაკენ მისწრაფებამ განსაზღვრა, როგორც ჩანს, ადიღურ ენათა განვითარების ადრეული საფეხურისათვის ისეთი ვითარების რეკონსტრუქციის ცდა, რომელიც სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადიღურიდან მომდინარეობის მტკიცებას გაამართლებდა. წამოყენებულ იქნა დებულება, რომლის მიხედვითაც ადიღურ ენებში „ერგატივი, ნათესაობითი, მიცემითი და მოქ-

¹ Н. Ф. Яковлев, Д. А. Ашхамаф, Грамматика адыгейского литературного языка, 1941, стр. 385; Н. Ф. Яковлев, Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, стр. 112-113.

² М. А. Кумахов, Словообразование адыгских языков, Л., 1971, гл. 64.

³ იქვე, გვ. 59-129.

მედებითი, ე. ი. ყველა ის ბრუნვა, რაც ამ ერგატივისაგან იყო წარმოებული“, ისტორიული განვითარების პროცესში „დაემთხვა ერთმანეთს“, რაც უნდა გამოეწვია „ბრუნვის ნიშანთა მოკვეცას ფონეტიკურ ნიადაგზე“¹. აქედან ჩანს, რომ ადილურ ენათა განვითარების ადრეული საფეხურისათვის ხდება თანამედროვე სვანურის მსგავსი ვითარების რეკონსტრუქცია.

კითხვა ისმის: მოეპოვება თუ არა ამ დებულებას სათანადო ლინგვისტური დასაბუთება?

აღნიშნული დებულება ემყარება, ერთი მხრივ, იმ ფაქტს, რომ დალესტნის ენათათვის (მაგ., ხუნძურისათვის) დამახასიათებელია ე. წ. „ორფუძიანობა“, მეორე მხრივ კი იმას, რომ „ადილურ მ-ს სვანურში (? — ა. ო.) მოთხრობითის გარდა ნათესაობითსა, მიცემითსა და მოქმედებითშიც ვხვდებით“².

ნაშრომი, სადაც ეს ვარაუდია წამოყენებული, სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილურიდან მომდინარეობის მტკიცების გამართლებას ისახავს მიზნად. მაგრამ რადგანაც ფაქტობრივი ვითარება ეწინააღმდეგება ასეთ მტკიცებას, ამიტომ ამ დებულების გასამართლებლად საჭირო გახდა ადილურში სვანურის მსგავსი ვითარების რეკონსტრუქცია. მოულოდნელად ასეთი რეკონსტრუქციის ერთ-ერთ საფუძვლად ისევ სვანურის ვითარება იქნა მიჩნეული, სვანურისა, სადაც წარმოდგენილია „ადილური მ“. რეკონსტრუქცია, ამრიგად, დაემყარა იმ დებულების ფაქტად მიჩნევას, რომლის გამართლებაც იყო საბოლოო მიზანი — სამტკიცებელი დებულება ამავე დებულების მტკიცების არგუმენტად იქცა (*circulus vitiosus*), ძირითადი დებულება კი დასაბუთების გარეშე დარჩა.

თავისთავად ის ფაქტი, რომ დალესტნის ენებისა და სვანურისათვის დამახასიათებელია ე. წ. „ორფუძიანობა“, ადილურ ენათა ბრუნების შესახებ არავითარი დასკვნის გაკეთების უფლებას არ იძლევა. ასევე, თანამედროვე სვანურში ერგატივის, ნათესაობითის, მიცემითისა და მოქმედებითის არსებობიდან არ გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ისტორიულად იგივე ბრუნვები ადილურ ენებშიც არსებობდა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ადილურ ენათა ბრუნების სისტემის ადრეული საფეხურის რეკონსტრუქციისათვის ნახურ-დალესტნურ ან ქართველურ ენათა მონაცემებზე დამყარებას არ მოეპოვება მეთოდოლოგიური გამართლება: ენათა ამ სამი ჯგუფის ერთმანეთთან ნათესაობა ფაქტადაც რომ მივიჩნიოთ, მაინც უდავოა, რომ ამ ჯგუფების

¹ ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941, გვ. 58.

² იქვე.

(ნახურ-დაღესტნურის, ქართველურისა და აფხაზურ-ადიღურის) ერთ-მანეთისაგან გამოყოფა ძალიან დიდი ხნით უსწრებს წინ ადიღურ ენათა ბრუნების სისტემის ჩამოყალიბებას. თავისთავად ცხადია, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ჩამოყალიბებული ბრუნების ორი (ან მეტი) სისტემა არ გამოდგება ერთმანეთის რეკონსტრუქციის საფუძვლად. ამ სისტემის შედარებითი რეკონსტრუქცია შეიძლება დაემყაროს მხოლოდ ახლომონათესავე ენებთან (აფხაზურთან, უბიხურთან, ერთმანეთთან) შედარებას. ის გარემოება, რომ „აფხაზურს ბრუნვის კატეგორია არა აქვს“¹, რომ აფხაზურში სახელი ბრუნვათა მიხედვით არ იცვლება², ან, თუ იცვლება, მხოლოდ ჩანასახებს თუ დავადასტურებთ ბრუნებისას³, გარკვევით მეტყველებს ადიღურ ენებში ბრუნვის სისტემის სიახლეზე⁴, ყოველ შემთხვევაში იმაზე, რომ იგი (ეს სისტემა) წარმოქმნილია აფხაზურ-ადიღურ ენათა შიგნით⁵. ამ აზრს მხარს უჭერს უბიხურიც, სადაც ვითარება ტიპოლოგიურად თანამედროვე ადიღურის (და არა ხუნძურის ან სვანურის) ანალოგიურია, და თვით ადიღური ენების (ყაბარდოულისა და ადიღურის) ერთმანეთთან შედარებაც, რამდენადაც ამ ენებში ვითარება, არსებითად, ერთნაირია. ამიტომ გასაზიარებელია ლიტერატურაში არსებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც თანამედროვე ადიღურ ენათა ვითარება შედეგია არა ბრუნვათა მოშლის, არამედ ჩამოყალიბების პროცესისა. ამასვე უჭერს მხარს ადიღურ ენათა ბრუნების სისტემის შინაგანი რეკონსტრუქციით მიღებული შედეგები: „ბრუნვის კატეგორია ადიღურ ენებში ხასიათდება მთელი რიგი გარდამავალი და განუ-

¹ ა. ჩიკობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების, შესავალი, 1979, გვ. 119.

² ქ. ლომთათიძე, ბრუნების საკითხი აფხაზურში, ენიმკის მოამბე, XII, 1942; ი. გეწაძე, ერგატული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის აფხაზურ-ადიღურ ენებში, იყ. XVIII, 1973, გვ. 319; Г. А. Климов, Очерк общей теории эргативности, М., 1973, стр. 167.

³ М. А. Кумахов, Словоизменение адыгских языков, 1971, гв. 152-154.

⁴ რატემა უნდა, თუ არ მოხერხდა იმისი დასაბუთება, რომ თანამედრვე აფხაზურის მდგომარეობა ბრუნვათა სისტემის გაქრობის შედეგია, ამგვარი მოსაზრების დასაბუთების სერიოზული ცდა კი, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, არ არსებობს.

⁵ ეს კი თვალნათლივ მეტყველებს იმაზე. რომ ადიღურ ენათა ბრუნების სისტემის ნახურ-დაღესტნურ ან ქართველურ ენათა მონაცემებზე დამყარებით რეკონსტრუქცია მეთოდოლოგიურად არ არის სწორი.

⁶ Н. Ф. Яковлев, Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, 1948, стр. 113; Г. А. Климов, Очерк общей теории эргативности, стр. 167; М. А. Кумахов, К проблеме эргатива в адыгейском, кабардинском и убыхском языках, Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Л., 1967, стр. 171—172,

მტკიცებელი მოვლენებით. სახელობითისა და ერგატივის ფორმანტები არაა საბოლოოდ განმტკიცებული ბრუნებად სიტყვათა ყველა ჯგუფში. სახელობითისა და ერგატივის ფორმებში რყევათა მრავალრიცხოვანი შემთხვევები გვიჩვენებენ ბრუნვის კატეგორიის ჩამოყალიბების დაუსრულებლობას. სახელობითისა და ერგატივის მიხედვით დაპირისპირების არარსებობა, რაც დამახასიათებელია სიტყვათა ბევრი ლექსიკური ჯგუფისათვის, იმაზე მიგვითითებს, რომ ბრუნების სისტემის განვითარებას ჯერ კიდევ არ მიუღია სრული სახე.¹

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ადილურ ენათათვის შეუძლებელია ბრუნვათა ისეთი სისტემის რეკონსტრუქცია, როგორიც თანამედროვე სვანურში გვაქვს, და, ამდენად, ისეთი ბრუნვისაც, რომელიც თავისი შინაარსით სვან. მოთხრობითს დაემთხვეოდა. ეს კი, რასაკვირველია, აშკარად მეტყველებს სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილურიდან ნასესხებობის მტკიცების საწინააღმდეგოდ.

3. განსხვავება დისტრიბუციაში: ის დისტრიბუციული შეზღუდვები, რაც სვან. /-ემ/ სუფიქსისათვის ზემოთ იყო ნაჩვენები, ადილურ ენათა /-მ/-სათვის უცხოა. /-მ/ სუფიქსი, სვან. /-ემ/-ისაგან განსხვავებით, დასტურდება როგორც მხოლოდბითი რიცხვის, ისე მრავლობითის ფორმაში, როგორც საზოგადო სახელებში, ისე საკუთარში, როგორც ერთმარცვლიან სიტყვებში, ისე მრავალმარცვლიანში და ა. შ. დისტრიბუციულად, ამდენად, ეს სუფიქსები ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ დასმულ კითხვაზე (იხ. კითხვა მეორე) მხოლოდ უარყოფითი პასუხია შესაძლებელი: სვან. /-ემ/ სუფიქსი არათუ „სავსებით ემთხვევა“, არამედ ყოველმხრივ განსხვავდება ადილურ ენათა /-მ/ სუფიქსისაგან. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნული სუფიქსის ადილური ენებიდან ნასესხებად მიჩნევისათვის არ არსებობს ამისათვის საჭირო აუცილებელი წინაპირობა — ენობრივი მსგავსება. ამიტომ თეზისს სვან. /-ემ/ სუფიქსის ნასესხებობის შესახებ, ცხადია, ვერ გავიზიარებთ. იგივე ითქმის ამ საკითხთან დაკავშირებული ზოგი ისეთი შეხედულების შესახებაც, როგორიც არის, მაგ., „ისტორიულად მ-აფიქსი უსწრებს დ-აფიქსს სვანურში, სვანურისათვის, — უფრო ზუსტად, სვანურის გარკვეული ფენებისათვის (?? — ა. ო.) პირველი უფრო ძველია“. -დ სუფიქსი „ქართულის -ნ-ს (მან, ვინ) ეკვივალენტია და ქართველური ენების

¹ М. А. Кумахов, Словоизменение адыгских языков, М., 1971, стр. 168.

კუთვნილებად უნდა დავსახოთ“, -მ კი „იგივეა, რაც ადილური ირიბი ბრუნვის ნიშანი“¹.

თუ აქ ნათქვამს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების მე-
თოდოლოგიური პრინციპების შესაბამისად გავააზრიანებთ, მივიღებთ
შემდეგს:

თუკი სვან. მოთხრობითი ბრუნვის აღმნიშვნელი /-დ/ სუფიქსი
ქართული მოთხრობითის /-ნ/ ნიშნის „ეკვივალენტია“, მისი „ფონე-
ტიკური კორელატია“² და „ქართველური ენების კუთვნილებაა“;
მაშინ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის პრინციპებიდან ამოსვლით
ერთადერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: ეს სუფიქსი სვანურში
საერთო-ქართველურიდან მომდინარეობს და, ამდენად, მისი არქე-
ტიპის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ ფუძე ენაშიც უნდა მო-
ვახდინოთ.

მაგრამ თუ ამასთანავე /-მ/ (resp. /-ემ/) „უფრო ძველია“, ე. ი.
თუ ის ისტორიულად წინ უსწრებს /-დ/-ს და ამავე დროს ნასესხე-
ბია ადილური ენებიდან, მაშინ აქედან ცალსახად გამომდინარეობს
დასკვნა, რომ ის (/ემ/ სუფიქსი) ნასესხებია არა სვანურის, არამედ
საერთო-ქართველური ფუძე ენის მიერ და ისიც მისი განვითარების
ადრეულ საფეხურზე (/დ/-ს გაჩენამდე). ამით კი უნებლიეთ ხდება
უარყოფა იმ დებულებისა (დებულებისა სვანურში /-ემ/ სუფიქსის ადი-
ლური ენებიდან ნასესხებობის შესახებ), რომლის დასაბუთებაც შე-
ადგენდა ძირითად მიზანს.

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ არც იმ ამოსავალ დებუ-
ლებათა გაზიარება არის შესაძლებელი, რომელთა გამოყენებითაც
ზემოთ მოტანილი დასკვნა არის მიღებული. ეს ითქმის, ერთი მხრივ,
სვან. /-დ/ სუფიქსის ფონეტიკურად ქართ. /-ნ/-სთან დაკავშირებისა
და, მეორე მხრივ, მორფოლოგიურ ერთეულთა უწინარესობა-შემდგო-
მობის დადგენისათვის გამოყენებული კრიტერიუმის შესახებ. ასეთ
კრიტერიუმად მიჩნეულია სიტყვაში მორფოლოგიურ ერთეულთა
რიგი: წინამავალი ერთეული წარმოშობით უფრო ძველია, მომდევნო—
შედარებით ახალი. ამ კრიტერიუმიდან ამოსვლით, /-დ/-სთან შედა-
რებით /-მ/-ს უძველესობას, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, „მოწმობს
ის შემთხვევები, სადაც მოთხრობითში ორივე აფიქსია ერთად გამო-
ყენებული მ-ცა და დ-ც: ხოხვრემდ ესტვიხ- „უმცროსმა უმჯსუხა“³.

¹ ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუ-
ნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941, გვ. 49.

² ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებ-
ში, თსუ შრომები, X, 1939, გვ. 172.

³ ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნე-
ბის ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941, გვ. 49.

ამ კრიტერიუმის გამოყენება ხდება არა მხოლოდ ფუნქციურად იდენტურ, არამედ — სხვადასხვა მორფოლოგიური დანიშნულების მქონე ერთეულთა რელატიური ქრონოლოგიის დადგენის დროსაც. ეს ნათლად ჩანს მოტანილი ციტატის გაგრძელებიდან: „ამასვე გვაფიქრებინებს მიმართულებითს ბრუნვაში დ-ს დართვა -მ-ზე: ხოჩამდ (კარგად), ხოლამდ (ცუდად)“¹.

თუ ამ კრიტერიუმს დავემყარებით და მას ლოგიკურ თანმიმდევრულობას მივანიჭებთ, მივიღებთ, რომ სიტყვის ფარგლებში მოთავსებულ მორფოლოგიურ ერთეულთაგან ყოველი წინამავალი წარმომავლობით მის მომდევნოზე ძველია და, ამდენად, სინქრონიულად დადასტურებულ ყოველ სიტყვაში მორფემათა მიმდევრობა მათი უწინარესობა-შემდგომობის ცალსახა მაჩვენებელია. ზედმეტია იმისი მტკიცება, რომ სამართლიანია ამ შეხედულების საწინააღმდეგოდ ს. ჭანაშიას მიერ გაკეთებული შენიშვნა, რომლის მიხედვითაც „ფორმანტთა რიგი“ ამგვარ საკითხთა გადაჭრისათვის არ გამოდგება².

აქამდე ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ სვან. /-ემ/ სუფიქსის ადილური ენებიდან მომდინარეობის მტკიცებას მხოლოდ საწინააღმდეგო არგუმენტები მოეპოვება, ამიტომ ბუნებრივია გაკეთდეს დასკვნა: სვან. /-ემ/ სუფიქსს წარმომავლობით ადილურ /-მ/-სთან არაფერი აქვს საერთო, მაგრამ ამ დასკვნის მიღების შემთხვევაში პასუხს მოითხოვს ორი კითხვა:

კითხვა პირველი: თუ სვან. /-ემ/ სუფიქსი ადილური ენებიდან არ მომდინარეობს, მაშინ როგორ ავხსნათ ე. წ. „ორფუძიანობის“ არსებობა სვანურში?

ამ კითხვაზე დამაკმაყოფილებელი პასუხის გაცემისათვის საჭიროა იმისი ჩვენება, თუ რა მოიხსენიება „ორფუძიანობის“ არსად, როგორია მისი სპეციფიკა ადილურ ენებსა და სვანურში და რა ხასიათს ატარებს ამ ნაშნის („ორფუძიანობის“) მიხედვით მათი მიმართება ერთმანეთთან და სხვა ენებთან.

დაღესტნის ენებში (ხუნძურში, თაბასარანულში, არჩიულში და ა. შ.) „ორფუძიანობის“ ტიპიურ ნიმუშად მიიჩნევა ისეთი პარადიგმა, რომელშიც სახელობითის ფუძე ერგატივის ფუძეც არის, ყველა სხვა ბრუნვის ფორმაში კი ამ ბრუნვის ნიშნის წინ ერგატივის ნიშანიც წარმოდგენილია³. სახელობითის ფუძისაგან განსხვავებულ მე-

¹ ი. ქ. ე.

² ს. ჭანაშია, სვანურ-ადილური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხედრები, შრომები, III, 1959, გვ. 91.

³ ა. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, 1962, გვ. 106-109; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 152-153; ბ. კიკვიძე, ორფუძიანი ბრუნვა ხუნძურში, ივე, XII, 1969, გვ. 351.

ორე ფუძედ ასეთ სახელთა პარადიგმაში ერგატივისნიშნის ფორმა ითვლება¹. ერგატივის ადგილს ზოგ კავკასიურ ენაში ნათესაობითი იკავებს, ე. ი. „ორფუძიანობას“ აქ ნათესაობითის ფორმა წარმოქმნის და არა — ერგატივისა. „ორფუძიანობის“² არსად, მაშასადამე, მიიჩნევა ირიბ ბრუნვათა ფორმებში ორ-ორი ბრუნვის ნიშნის არსებობა. არაფერი სხვა, გარდა ბრუნვის ნიშნებისა, „ორფუძიანობის“ წარმოქმნელად არ ითვლება. ამიტომ არის, რომ არც ერთ სხვა მორფოლოგიურ ერთეულს, როგორც არის, მაგ., კლასის ან რიცხვის ნიშანი, „ორფუძიანობის“ წარმოქმნელად არ მიიჩნევენ.

სახელს „ორფუძიანად“ თვლიან იმ შემთხვევაშიც, როცა ორი სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილია არა ყველა ირიბი ბრუნვის, არამედ მხოლოდ ერთი რომელიმე მათგანის, ფორმაში. ეს ნათლად ჩანს მტკიცებიდან, რომლის მიხედვითაც „ქართველურ ენათაგან ორფუძიანობა შეინიშნება სვანურში“³, „შეინიშნება“ იმის მიუხედავად, რომ ერგატივი „მეორე ფუძედ“, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, მხოლოდ ნათესაობითის ფორმაშია გამოყენებული, „არც მიცემითში, არც გარდაქცევითში, არც მოქმედებითში ერგატივი მეორე ფუძედ სვანურში, არც ერთ მის კილოში, არ დასტურდება“⁴. და ეს ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელი დებულება არ არის ზუსტი, რამდენადაც სვანურ დიალექტთა ერთი ჯგუფის სახელთა ერთ ნაწილში (ა-სა და ე-ზე დაბოლოებულ ზედსართავებსა და რიცხვითებში) ერგატივი „მეორე ფუძედ“, სახელობითისა და მოთხრობითის გარდა, ყველა ბრუნვის ფორმაშია წარმოდგენილი⁵.

ამრიგად, დალესტნის ენათა „ორფუძიან“ სახელებში ორი სხვადასხვა ბრუნვის ნიშნის არსებობა ჩვეულებრივია ყველა ბრუნვის ფორმაში, გარდა სახელობითისა და ერგატივისა (ან სახელობითისა და ნათესაობითისა), სვანურ სახელებში კი, რომლებშიც ე. წ. „ორ-

¹ დალესტნის ენებში არსებული სხვაგვარი „ორფუძიანი“ ტიპი ამ შემთხვევაში არ გვაინტერესებს.

² თვით ტერმინის („ორფუძიანობა“) მართებულობა-არამართებულობის საკითხს აქ არ ვეხებით.

³ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 154.

⁴ იქვე, გვ. 154; შდრ. გვ. 155.

⁵ ე. თ. ფ. რ. ი. ა, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვებთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, №3, 1984, გვ. 343-344; ბ. კიკვიძე, ზედსართავი სახელი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 71, 1958, გვ. 89-92; ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი..., თსუ შრ., XVIII, 1941, გვ. 50-54; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 155.

ფუძიანობა“ /-ემ/ სუფიქსით წარმოიქმნება, — მხოლოდ ნათესაობითისაში, თუმცა გამონაკლისები, როგორც ითქვა, აქაც დასტურდება. რა ვითარებაა ამ მხრივ ადილურ ენებში?

თავის დროზე მიიჩნეოდა, რომ თანამედროვე ადილური ენებისათვის „ორფუძიანობა“ არ არის დამახასიათებელი¹. ამიტომ ცდილობდნენ აქ მისი ისტორიული არსებობის დასაბუთებას².

ბოლო ხანებში წამოყენებულ იქნა სხვაგვარი დებულება: „ორფუძიანი ბრუნების საკითხი დგება ადილურში, როცა სახელი განსაზღვრულია: სახ. ჭალა-რ „ყმაწვილი“, ერგ. ჭალა-მ. მოქმ. ჭალა-მ-ჰ... ასევე წგჳგ-რ, „კაცი“, ერგ. წგჳგ-მ, — მოქმ. წგჳგ-მ-ჰ...“³. „ორფუძიანად“ ეს ფორმები, მაშასადამე, იმიტომ მიიჩნევა, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმაში, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, თავს იყრის ორი სხვადასხვა ბრუნვის (ერგატივისა და მოქმედებითის) ნიშანი.

მაგრამ სწორედ ასეთი ფორმების სპეციალური ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე მ. კუმახოვი უფრო ადრე მივიდა დასკვნამდე, რომ -მ სუფიქსი აქ გამოხატავს არა ერგატივს, არამედ — განსაზღვრულობას: „-მ მორფემა არის განსაზღვრულობის, მისი უქონლობა კი განუსაზღვრელობის მაჩვენებელი. ამიტომ არა გვაქვს საფუძველი ვთქვათ, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა რუ ჩკა-მ-ჰ წარმოქმნილია ერგატივის ფორმისაგან“⁴. თუ აქედან ამოვალთ, მაშინ მსგავსი ფორმები „ორფუძიანად“, ცხადია, ვერ ჩაითვლება. ყოველ შემთხვევაში, თუ ადილურ ენებში სახელთა „ორფუძიანობაზე“ შეიძლება ლაპარაკი, შეიძლება მხოლოდ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმის მიხედვით. და ეს მაშინ, როდესაც /-ემ/ სუფიქსით წარმოქმნილი „ორფუძიანობა“ სვანურში სწორედ ამ ბრუნვის ფორმაშია ყველაზე იშვიათი.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: თუ „ორფუძიანობის“ ნიშნის მიხედვით სვანური და ადილური ენები ასე შორს დგანან ერთმანეთისაგან, მაშინ რატომ აკავშირებენ სვან. „ორფუძიანობას“ ადილურ ენებთან?

ამ კითხვაზე ლიტერატურაში არსებობს ორი სხვადასხვაგვარი პასუხი:

¹ ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნვის ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, 1941, გვ. 56-59.

² იქვე.

³ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 153-154.

⁴ М. А. Кумахов, Категория определенности-неопределенности в адыхских языках, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, В 3 (142), ჟურნალური მეცნიერებათა, 1972, გვ. 122.

1. „ხსენებული სახის (სვანურისებრი — ა. ო.) ო რ ფ უ ძ ი ა ნ ო -
ბ ა უჩვეულოა ქართველური ენებისათვის, მაგრამ იგი ჩ ვ ე უ ლ ე ბ -
რ ი ვ ი, ნ ო რ მ ა ლ უ რ ი, მასთან ძ ი რ ი თ ა დ ი მ ნ ი შ ე ნ ე -
ლ ო ბ ი ს ფ ა ქ ტ ა ი ს ე თ კ ა ვ კ ა ს ი უ რ ე ნ ა შ ი, როგორცაა ზუნძური“¹.

2. სვანურ სახელებში „...შ ფორმანტი გადაჰყვება ნათესაობითში
(მარე-მ-იშ „კაც-ის“). ასეთი რამ ქართველურ ენებში არ ხდება: ბრუ-
ნების პრინციპია აქ ქართველური ენებისათვის უ ც ხ ო (ადილეური-
სათვის კი — ჩვეულებრივი)“².

პირველი პასუხის გაცემის დროს იგულისხმებოდა, რომ თანამედ-
როვე ადილური ენებისათვის „ორფუძიანობა“, როგორც ასეთი, არ
არის დამახასიათებელი. ამიტომ უნდა ითქვას: „ორფუძიანობის“ ერ-
თი ენიდან (ვთქვათ, ადილეურიდან) მეორე ენაში (მაგ., სვანურში)
შესვლის მტკიცების საბუთად, რა თქმა უნდა, არ გამოდგება მესამე
ენაში (მაგ., ზუნძურში) ტიპოლოგიურად მსგავსი „ორფუძიანობის“
არსებობა. არ გამოდგება, ყოველ შემთხვევაში, ისე, თუ არ დასა-
ბუთდა, რომ ზუნძურისებრი „ორფუძიანობა“ ისტორიულად ადილუ-
რი ენებისთვისაც იყო დამახასიათებელი. ასეთი ვარაუდის დასაბუ-
თების დამაკმაყოფილებელი ცდა კი, როგორც ითქვა, არ არსებობს.

მეორე პასუხი, გარდა იმისა, რომ სვანური ქართველურ ენათა
ფარგლებს გარეთ არის დატოვებული, შეიცავს ორ დებულებას:
1. ერთი ბრუნვის ნიშნის მეორე ბრუნვის ფორმაში გამეორება (ე. ი.
„ორფუძიანი“ ბრუნება) ადილეურისათვის ჩვეულებრივია, 2. ქარ-
თველური ენებისათვის კი ბრუნების ასეთი პრინციპი უცხოა.

პირველი დებულება რომ უდავო არ არის, ამის შესახებ ზემოთ
უკვე ითქვა. მაგრამ იგი თუნდაც უდავო იყოს და, მაშასადამე, ქარ-
თულისა და მეგრულ-ქანურისაგან განსხვავებით, სვანურსა და ადი-
ლეურს შორის ტიპოლოგიური მსგავსება ექვს არ იწვევდეს, მხოლოდ
ამის საფუძველზე, დამატებითი არგუმენტაციის გარეშე, ვერ გაკეთ-
დება დასკვნა „ორფუძიანობის“ ერთი ენის მიერ მეორიდან ნასესხე-
ბობის შესახებ. ვერ გაკეთდება ისევე, როგორც, მაგ., ზუნძურისა და
ადილეურის ანალოგიური მსგავსების საფუძველზე ვერ გაკეთდება
ასეთივე დასკვნა.

მეორე დებულებასთან დაკავშირებით კი ისმის კითხვა: ქართვე-
ლური ენებისათვის არის თუ არა მართლა უცხო ე. წ. „ორფუძიანი“
ბრუნების პრინციპი? სხვაგვარად: სომ არ მოგვეპოვება ქართველურ

¹ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. სვანური პოთხრობითის ერთი ვარიანტი..., 1941, გვ. 156;
იხ. აგრეთვე, ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ.
154.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979,
გვ. 155.

ენათა შიგნითვე ისეთი მოვლენები, რომელთა ფონზე სევანურისთვის დამახასიათებელი „ორფუძიანობა“ უცხო მოვლენად არ გამოჩნდებოდა?

ამ კითხვაზე პასუხად შეიძლება წარმოვადგინოთ მეგრულ-ქანურის შესახებ ჯერ კიდევ 1936 წელს წამოყენებული მართებული დებულება, რომელიც შემდგომ რატომღაც დავიწყებულ (თუ იგნორირებულ) იქნა:

„... ნათესაობითისაგანა ნაწარმოები დაშორებითი (კოჩიშე), მიმართულებითი (კოჩიშა) და დანიშნულებითი (კოჩიშოთ) ბრუნვები: -იშ- (ქანურში -შ) ყველგან ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებისაა. რაც შეეხება სადიფერენციაციო მასალას, — ესენია: ა — მიმართულებითში, ე(ნ) — დაშორებითში, -ოთ — დანიშნულებითში; მათგან: -ოთ იგივეა, რაც -ად ქართულში (ძმ-ისად); ა მიმართულებითისა შეიძლებოდა ქართული ემფატიკური დაბოლოების ად მოგვეჩნია, მაგრამ სხვა ბრუნვები ამას მხარს არ უჭერს: ემფატიკური დაბოლოებისათვის -ა ქანურსა და მეგრულში არ იხმარება, ყოველ შემთხვევაში, ამჟამად; დაშორებითის -ე ქართულის -ი-ზე მიგვითითებს, მაგრამ ფუნქციების საკითხი მოუგვარებელი რჩება“¹.

ნათესაობითის ნიშნიან ფორმას დაერთვის სამი სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანი — დაშორებითისა, მიმართულებითისა ან დანიშნულებითისა და, ამდენად, ამ სამი ბრუნვის ფორმაში ერთმანეთის გვერდით თავს იყრის ორ-ორი ბრუნვის ნიშანი. ეს კი ტიპიური „ორფუძიანობაა“.

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი ვითარება დასტურდება არა მხოლოდ მეგრულ-ქანურში, არამედ — ყველა სხვა ქართველურ ენაშიც. ვგულისხმობთ დანიშნულებითის (resp. მიზნობითის) ფორმას, სადაც ერთმანეთის გვერდით თავმოყრილია ორი სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანი, რომელთაც დამოუკიდებლადაც შეუძლიათ ბრუნვის გამოხატვა: ერთს — ნათესაობითისა, ხოლო მეორეს — ვითარებითისა, მაგ., მეგრ. კო-იშ-ო(თ) „კაცისთვის“² (შდრ., კოჩიშ „კაცის“, კოჩ-ო „კაცად“); სვან. ბეფჷ-იშ-დ „ბავშვისთვის“, ამსჷლდ-აშ-დ „ადაშიანისთვის“ (შდრ. ბეფჷ-იშ „ბავშვის“, ბედჷ-შუ-დ „ბავშვად“, ამსჷლდ-აშ „ადაშიანის“, ამსჷლდ-დ „ადაშიანად“)³; ასეთივე ფორმები დასტურდება ქართული ენის ზოგ დიალექტში,

¹ ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი. 1936. გვ. 54.

² ე. თოფჩიძე, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქანურში. ენისკის მოამბე. ტ. I, 1937, გვ. 180-181; ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 51-52.

³ ე. თოფჩიძე, დასახ. ნაშრ., გვ., 180-181.

მაგ., ხევსურული დღ-ის-ად (შდრ. დღ-ის, დღე-დ), ფშაური ქმრ-ის-
ად (შდრ. ქმრ-ის ქმრ-ად) ¹. ვ. თოფურია ამგვარი ვითარების გაგრ-
ძელებად მიიჩნევს გურულში დადასტურებულ ისეთ ფორმებს, რო-
გორიცაა: იმიზა, კაციზა (<იმ-ის-და, კაც-ის-და) და სხვა ².

ტიპოლოგიური თვალსაზრისით ყველა ეს შემთხვევა, არსებითად,
იგივეა, რაც სვანურში დადასტურებული „ორფუძიანობა“: ეელ-მ-იშ
(< * ეელ-ემ-იშ) „ძალის“ (შდრ. ეელ-ემ „ძალმა“, ეელ-იშ „ძალ-
ლის“), განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ პირველ შემთხვევაში ერ-
თი ბრუნვის ფორმაში თავს იყრის ნათესაობითისა და ვითარებითის,
ხოლო მეორე შემთხვევაში — მოთხრობითისა და ნათესაობითის ნიშ-
ნები. „ორფუძიანობის“, როგორც ასეთის, არსი კი ამით, რასაკვირ-
ველია, არ იცვლება (შდრ. ერგატივის ფორმით წარმოქმნილი „ორ-
ფუძიანობა“ ხუნძურში და ნათესაობითის ფორმით წარმოქმნილი
„ორფუძიანობა“ ზოგ კავკასიურ ენაში).

შემთხვევითი არ არის, რომ გარკვეული ტიპის (ე—ა მონაცვლე-
ობით წარმოქმნილი) „ორფუძიანობის“ შესახებ ზოგ ქართულ ღია-
ლექტში მიუთითებს ვ. თოფურია: „...სვანური სავსებით ემთხვევა
იმერულ-გურულს ორფუძიანობის ტიპით და სცილდება კავკასიურ...
ენებს...“ ³.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, კარგად ჩანს, რომ არ არსებობს საფუძ-
ველი „ორფუძიანობის“ არც ქართველურ ენათათვის უცხო მოვლე-
ნად გამოცხადებისა, არც სვანურში მისი წარმოქმნის მიზეზთა მაინც-
დამაინც უცხო ენობრივ სამყაროში ძიებისა და, მით უფრო, არც
სვანურის ნარეკობისა და /-ემ/ სუფიქსის ნასესხებობის საბუთად მი-
სი მიჩნევისა.

კ ი თ ხ ვ ა მ ე ო რ ე: როგორი კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს თუნ-
დაც იმ შორეულ მსგავსებას, რამაც განაპირობა სვან. /-ემ/ სუფიქ-
სის წარმომავლობით ადილურ /მ/-სთან დაკავშირება?

პასუხი მარტივია: ისეთივე, როგორიც მსგავსებას, თანაც მსგავ-
სებას უფრო თვალსაჩინოს, ისეთ ერთეულებს შორის, როგორიც
არის, მაგ., ა) ქართ. მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი /-ნ/ და უბიხური
/-ნ/ (რომელიც აქ იმდენადვეა ერგატივის ნიშანი, რამდენადაც ადილ.
/-მ/), ბ) ქართ. მოთხრობითის /-მ/, /-მა/ და ადილურ ენათა /-მ/, /-მჰ/
გ) ძვ. ქართ. კითხვითობის გამომხატველი /-ა/ და იმავე ფუნქციის
მქონე აფხაზურ-ადილური /-ა/, დ) ქართ. „და“ კავშირის ფუნქციის

¹ ვ. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 180—181.

² იქვე.

³ ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართ-
ველურ ენებში, იყ. VI, 1954, გვ. 451.

მქონე ი აფხაზურ-ადილურ ენებში, რუსულსა და სვანურში და მრავალი სხვა.

ასეთი მსგავსებები ხშირია სხვადასხვა ენათა ისეთ ერთეულებს შორისაც, რომელთაც წარმომავლობით არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო: აღნიშნავენ, მაგალითად, რომ სამხრეთ ამერიკის ინდიელთა ერთ-ერთი ენის (კეჩუას) თანხმოვანთა სისტემა ძალიან ჰგავს ქართული ენის თანხმოვანთა სისტემას¹. ასეთ მსგავსებებს ლინგვისტურ ლიტერატურაში შემთხვევით მსგავსებებს უწოდებენ², მათი გამოვლენის ალბათობა კი განსაკუთრებით დიდია მორფოლოგიურ ინვენტარში, რადგანაც ენათა უმეტესობაში აფიქსთა რიცხვი ბევრად აღემატება ფონემათა რიცხვს.

თუ ყველაფერი ეს ასეა, მაშინ საჭიროა სვან. /ემ/ სუფიქსის წარმომავლობის ახსნა, მისი ეტიმოლოგიის გარკვევა. მაგრამ, თუ, ერთი მხრივ. დამაჯერებელი ეტიმოლოგიის არარსებობა ვერაფერს გვეუბნება მოცემული ერთეულის ნასესხებობა-არანასესხებობის შესახებ, მეორე მხრივ. ასეთი ეტიმოლოგიის არსებობა ცალსახად წყვეტს დასმულ საკითხს.

ჩვენ სარწმუნოდ მიგვაჩნია ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც სვან. /-ემ/ სუფიქსი არის „განსაზღვრული ნაწევრის (წარმოშობით ჩვენებითი ნაცვალსახელის) ნაშთი“³. გარდა გ. მაკავარიანის მიერ წამოყენებული არკუმენტებისა, ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ისიც, რომ სვანურში /-ემ/ სუფიქსი არ დასტურდება მრავლობითი რიცხვის ფორმაში: მხარს უჭერს იმიტომ, რომ თანამედროვე სვანურ ნაცვალსახელს, რომლის ფუძეც მხ. რიცხვის ფორმაში მ ელემენტით არის წარმოდგენილი, მრ. რიცხვის ფორმაში ყოველთვის სხვა ფუძე ენაცვლება, ისეთი ფუძე, რომელსაც მ ელემენტი არ მოეპოვება. აქედან კი გასაგები ხდება, თუ რატომ არ დასტურდება /-ემ/ სუფიქსი მრ. რიცხვას ფორმაში. რაც, თავის მხრივ, განსაკუთრებულ დამაჯერებლობას სძენს თვით ამ ვარაუდს. აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ გ. მაკავარიანის დებულების გაზიარების შემთხვევაში ე. წ. „ორფუძიანობის“ წარმოქმნა სვანურისავე ნიადაგზე იხსნება⁴. ამას კი, თავის მხრივ, ადასტურებს ის უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტი,

¹ პინც ფ ე ნ რ ი ხ ი, ენათა გენეტიკური ნათესაობის დასაბუთების კრიტერიუმები და აღრინდელი საერთო-ქართველური ფუძეების ძირეულ მორფემათა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1978. გვ. 10.

² იხ., მაგ., Л. Блужихина. Язык, 1969, გვ. 328-334.

³ გ. მაკავარიანი, ბრუნების ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში. 1960, გვ. 97-104; იხ. აგრეთვე ლ. პალმაიტო, შენ-შენჯი სვანური ბრუნების შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, 3, 1979, გვ. 115-120.

⁴ გ. მაკავარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 101-102.

რომ, ნახურ-დაღესტნური და ადიღური ენებისაგან განსხვავებით, სვანურში „ორფუძიანობა“ აბსოლუტურად უცხოა მრავლობითი რიცხვის ფორმისათვის.

აქ ისმის კითხვა: რამ განაპირობა სვანურში მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად სხვადასხვა წარმომავლობის ორი სუფიქსის წარმოქმნა? ეს კითხვა ბუნებრივია იმიტომ, რომ ასეთი ვითარება ქართველურ ენებში არ არის ჩვეულებრივი.

თუ. ვთქვათ, მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველად /-ლ/ სუფიქსი უფრო ძველია, მაშინ პასუხს მოითხოვს კითხვა: რამ განაპირობა ამავე ფუნქციით მეორე სუფიქსის გაჩენა? ეს კითხვა იმ შემთხვევაშიც დადგება, თუ /-ემ/ სუფიქსს სვანურ ნიადაგზე წარმოქმნილად მივიჩნევთ და იმ შემთხვევაშიც, თუ მას სხვა ენობრივი სამყაროდან მომდინარედ ჩავთვლით. კითხვა იმ შემთხვევაშიც კითხვად დარჩება, თუ /-ლ/ და /-ემ/ სუფიქსთა ქრონოლოგიურ ურთიერთმომართებას შევებარუნებთ და /-ემ/ სუფიქსს /-ლ/-ზე ადრინდელად მივიჩნევთ.

როგორიც არ უნდა იყოს პასუხი ამ კითხვაზე. ფაქტი მაინც ფაქტად რჩება: სვანურში მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველი ორი სხვადასხვა სუფიქსი წარმომავლობით ერთმანეთს არ უკავშირდება და ქრონოლოგიურად ერთი მათგანი, ალბათ, წინ უსწრებს მეორეს. მაგრამ ამის საფუძველზე ერთ-ერთი მათგანის ნასესხებად მიჩნევა შეეცდომა იქნებოდა ისევე, როგორც, ვთქვათ, მსგავსი ურთიერთმომართების მქონე ქართ. /-ნ/ და /-მ~მა/ სუფიქსთაგან, რომლებიც მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის ალომორფებია, ერთ-ერთის ამავე საფუძველზე ნასესხებად მიჩნევა.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1.05.4. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის საკითხი საერთო-ქართველურში. როგორც ვხედავთ, მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად ქართველურ ენებში შემდეგი მორფოლოგიური ერთეულები დასტურდება: ქართ. /-მ~მა/ </-მან/ და /-ნ/, მეგრ. -ჭან. /-ქ/, სვან. /-ლ/ და /-ემ/. მათგან, როგორც ითქვა, ფონეტიკურად ერთმანეთთან აკავშირებენ ქართ. /-ნ/ და სვან. /-ლ/ სუფიქსებს¹. თუ ეს ასეა, მაშინ მათი არქეტიპი საერთო-ქართველურ საფეხურზეც უნდა

¹ ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, X, 1939, გვ. 172; ა. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი., 1941, გვ. 49; ა. ჩიქობავა, იპერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1972, გვ. 141; ს. ჯანაშია, სვანურ-ადიღური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხილუბები, კვ. 100; შტრ. ა. ჩიქობავა ქანურის ურამაჟუელი ანაღიზი, 1938 წ., გვ. 55.

აღვადგინოთ. მაგრამ, როგორც გ. კლიმოვის ნაშრომიდან ჩანს¹, ამ თვალსაზრისის გაზიარების საფუძველი არ არსებობს, რადგანაც არ არსებობს ფონემური შესატყვისობა ქართ. ნ—სვან. დ. თუ არ მოინახუცვლილებს /-დ/ > /-ნ/ (ქართულში), ან /-ნ/ > /-დ/ (სვანურში) პოზიციური პირობები, მაშინ ეს ამ სუფიქსთა წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირებისათვის გადაულახავი დაბრკოლებაა. ამგვარი ცვლილების ახსნის გზა კი, ჩვენი აზრით, არ არსებობს. ამიტომ ბუნებრივია დასკვნა: ქართ. /-ნ/ და სვან. /-დ/ სუფიქსები წარმომავლობით ერთმანეთს არ უკავშირდება და მათი შედარების საფუძველზე არც მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველური არქეტიპის რეკონსტრუქცია ხერხდება.

გარდამავალ ზმნასთან სახელთა შეწყობის მიხედვით ქართველურ ენათა ურთიერთმიმართება ისეთია, რომ საერთო-ქართველურ საფეხურზე, როგორც გ. კლიმოვი აღნიშნავს, სახელობითის გვერდით აუცილებლად უნდა არსებულებოთ მოთხრობითი ბრუნვა — მისი ბუნებრივი კორელატი². თუ ეს ასეა, მაშინ ამ საფეხურზე (საერთო-ქართველურში) მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანიც ისევე უნდა არსებულებო. როგორც — სახელობითისა. გ. კლიმოვი ასეთად /*-დ/ სუფიქსს მიიჩნევს, რომელსაც საერთო-ქართველურში, გარდა მოთხრობითისა, ვითარებითი ბრუნვის გამოხატვის ფუნქციაც უნდა ჰქონოდა³.

რა თქმა უნდა, არ არის შეუძლებელი ფაქტობრივი ვითარება მართლაც ასეთი ყოფილიყო, ე. ი. საერთო-ქართველურ ფუძე ენაში მოთხრობითი ბრუნვა /*-დ/ სუფიქსით ყოფილიყო გამოხატული, ქართულსა და მეგრულ-ქანურში ის შემდგომ დაკარგულიყო და შემოგვრჩენოდა მხოლოდ სვანურში. მაგრამ თანამედროვე ეტაპზე ამ ვარაუდს ისევე არ მოეპოვება დამაკმაყოფილებელი ლინგვისტური არგუმენტაცია, როგორც — მის უარყოფას. ეს ითქმის იმიტომ. რომ სვან. მოთხრობითის /-დ/ სუფიქსს სხვა ქართველურ ენებში კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისები არ მოეპოვება და არც ამგვარ შესატყვისთა ისტორიული არსებობისა და მათი შემდგომდროინდელი დაკარგვის სასარგებლო არგუმენტები არსებობს: მაგრამ, მეორე მხრივ, არ არსებობს არც ამგვარი შესაძლებლობის

¹ Г. А. Климов. Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1960, стр. 57-58.

² იქვე. გვ. 63-64.

³ იქვე გვ. 64-65; Г. А. Климов. Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964, стр. 68; Г. А. Климов, Очерк общей теории эргативности, 1973, გვ. 198. იხ. აგრეთვე ვ. ბაკაძე არჩანა, პარენეზის ბოლოებითი სავითხო სვანურში, იქვე, XXXIII, 238-241.

პორიცივის სასარგებლო ლინგვისტური არგუმენტები. ეს კი იმას ნიშნავს. რომ აღნიშნული ვარაუდი სამუშაო ჰიპოთეზად რჩება.

მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველად დადასტურებულ ძველ ქართულ /-მან/ და თანამედროვე სვანურ /-ემ/ სუფიქსთა ფუნქციური იდენტობისა და გამოხატულების პლანში ერთგვარი მსგავსების გამო შეიძლება დაისვას კითხვა: მათი შედარება ხომ არ იძლევა საფუძველს აღნიშნული მორფემის საერთო-ქართველური არქექტივის რეკონსტრუქციისას? ამ კითხვაზე გ. მაქავარიანის პასუხი უარყოფითია, რადგანაც „სვანური მ და ქართული -მ ან ფორმანტები ერთმანეთს უკავშირდებიან არა როგორც ბრუნვის ნიშნები, არამედ როგორც ერთი და იმავე ნაცვალსახელოვანი ფუძიდან მომდინარე ელემენტები. ქართული -მ ან ფორმანტის ნაცვალსახელოვანი წარმომავლობა საყოველთაოდ გაზიარებულია. ამავე წყაროდან მომდინარეობს სვანური -მ აფიქსიცი“¹.

ეს დასკვნა ბუნებრივად გამომდინარეობს გ. მაქავარიანის ცნობილი თვალსაზრისიდან სვან. /-ემ/ სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ, იმ თვალსაზრისიდან, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საკმარისად საფუძვლიანად არის არგუმენტირებული.

ეს კი, თავის მხრივ, იმას ნიშნავს, რომ მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველური არქექტივი მაინც საძებრია.

ქართულში, როგორც აღინიშნა, მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად ნაცვალსახელთა ერთ ნაწილში დასტურდება /-ნ/ სუფიქსი (ვი-ნ, მა-ნ, იმა-ნ, ამა-ნ, მაგა-ნ). მორფოლოგიური სეგნენტაციის საფუძველზე ასეთივე სუფიქსი გამოიყოფა აგრეთვე მეგრულ-ჭანურსა და სვანურშიც და აქაც, როგორც წესი, ნაცვალსახელებში, მაგ., მეგრ.-ჭან., მი-ნ „ვინ“ (შდრ. მოთხრ. მი-ქ, მიც. მი-ს, ნათ. მი-ში და ა. შ.)², სვან. ეჯ-ნ-ემ „მან“ (შდრ. ეჯი, ეჯა „ის“), ამ-ნ-ემ „ამან“ (შდრ. მიც. ამი-ს, ნათ. ამშშ /ამი-იშ/), ხედ-ნ-ემ „რომელმა“ (შდრ. სახ. ხედი, ხედა „რომელი“).

რადგანაც ეს სამი სუფიქსი (ქართ. /-ნ/, მეგრ.-ჭან. /-ნ/ და სვან. /-ნ/) ერთმანეთის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია (ქართ. ნ-ს მეგრულ-ჭანურშიც ნ შესატყვისება და სვანურშიც³) და ამავე დროს

¹ გ. მაქავარიანი, ბრუნვის ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში, 1960, გვ. 97.

² И. Книшндзе. Грамматика мингрельского (шверского) языка, 1914, გვ. 047-048; ა. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი. გვ. 83; ა. მარტიროსიანი. ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში. 1964, გვ. 183-184.

³ თ. გამყრელიძე. გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა და ალელური ქართველურ ენებში. 1965, გვ. 94-144; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 25.

ყოველი მათგანი მხოლოდ ნაცვალსახელებში დასტურდება, ზოგჯერ კი საერთო წარმომავლობის ნაცვალსახელებშიც (შდრ., მაგ., ქართ. ვი-ნ და მეგრ.-ჰან. მი-ნ „ვინ“, ქართ. ამა-ნ და სვან. ამ-ნ-ემ „ამან“) ¹. ამიტომ შესაძლებელია ერთადერთი დასკვნის გაკეთება: სამივე ეს სუფიქსი საერთო-ქართველურიდან მომდინარეობს. მათ არქეტიპად კი საერთო-ქართველურში მხოლოდ /-ნ/-ს რეკონსტრუქციის უფლება გვაქვს ².

თუ, ერთი მხრივ, უეჭველია აღნიშნულ სუფიქსთა საერთო წარმომავლობა, მეორე მხრივ, საკვლეია მათი არქეტიპის (საერთო-ქართველური პრაფორმის) მორფოლოგიური ფუნქცია; საკვლეია იმდენად, რამდენადაც თანამედროვე ქართველურ ენათა ჩვენება ამ მხრივ არ არის ერთნაირი და, ამდენად, ამ ჩვენების გათვალისწინება ცალსახა დასკვნის გაკეთების საშუალებას არ იძლევა.

/-ნ/ სუფიქსს ქართულში, როგორც აღინიშნა, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნად მიიჩნევენ სინქრონიულადაც და დიაქრონიულადაც ³. თუ ამის საფუძველზე შევეცდებით ვამტკიცოთ, რომ /-ნ/-ს მორფოლოგიური ფუნქცია მოთხრობითი ბრუნვის გამოხატვა იყო ქართული ენის განვითარების მთელ მანძილზე, როგორც ამას ა. შანიძე ვარაუდობს, და საერთო-ქართველურშიც. მაშინ ასეთ მტკიცებას სვანურის ჩვენებაც მხარს დაუჭერს. მხარს დაუჭერს იმდენად, რამდენადაც სათანადო ნაცვალსახელთა მოთხრობითი ბრუნვის ფორმაში /-ნ/ სუფიქსი ყოველთვის წარმოდგენილია, მაგ., ეგ-ნ-ემ „მან“ (შდრ. ეჭი, ეჯა „ის“, ეჯი-ს, ეჯა-ს „მას“ ეჩიშ < *ეჯი-იშ „მისი“), ხედ-ნ-ემ „რომელმა“ (შდრ. ხედი, ხედა „რომელი“, ხედი-ს. ხედა-ს. „რომელს“...) და ა. შ. (დასადგენია ოლონდ /-ნ/-ს მომდევნოდ მოთავსებული /-ემ/ სუფიქსის ე ელემენტის სიგრძის მიზეზი ⁴). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა სხვა ბრუნვათა ფორმებს თანამედროვე სვანურში /-ნ/ სუფიქსითაც უპირისპირდება და, ამდენად, მოთხრობითი ბრუნვის გამოხატვაში ეს სუფიქსიც იღებს მონაწილეობას. მაგრამ ასეთი კვალიფიკაციის საწინააღმდეგოდ შეიძ-

¹ ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნების შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 113-114.

² აქედან ნათლად ჩანს, რომ ქართ. /-ნ/-ს ფონეტიკურად სვან. /-დ/-სთან დაკავშირება. სხვა მიზეზებთან ერთად, ამ გარემოების გაუთვალისწინებლობითაც არის გამოწვეული.

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 620; ა. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, X, 1939, წ. გვ. 168-170; გ. შაქავერიანი, ბრუნების ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იყ, XXIII, 1985, გვ. 238.

⁴ შდრ. თ. შარაძენიძე, ბრუნვათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, იყ. VII, 1955, გვ. 130.

ლება წამოყენებულ იქნეს ორი არგუმენტი: 1. /-ნ/ სუფიქსი არც ერთ შემთხვევაში არ არის მოთხრობითი ბრუნვის დამოუკიდებელი გამოხატველი. ის ყოველთვის /-ემ/ სუფიქსთან ერთად არის მოცემული. 2. /-ნ/ სუფიქსი დასტურდება არა მხოლოდ მოთხრობითი ბრუნვის ფორმაში, არამედ — მოქმედებითისაშიც, მაგ., ექ-ნ-ოშ „იმით“, ამ-ნ-ოშ „ამით“, ხედ-ნ-ოშ „რომლით“ და ა. შ.¹

და მართლაც, რამდენადაც /-ნ/ სუფიქსი თანამედროვე სვანურში დამოუკიდებლად არც ერთ შემთხვევაში არ ასრულებს არც მოთხრობითის და არც სხვა რომელიმე ბრუნვის ნიშნის ფუნქციას², ამდენად ის უნდა დახასიათდეს არა როგორც ძირითადი მორფემა. არამედ როგორც ქვემორფემა (ანუ დამატებითი მორფემა). ქვემორფემა იმ ბრუნვებისა, რომელთა ძირითადი ნიშნების გვერდითაც დასტურდება იგი; ასეთია, მაგ., მოთხრობითი (ექ-ნ-ემ, ხედ-ნ-ემ) და მოქმედებითი (ექ-ნ-ოშ, ხედ-ნ-ოშ).

ასეა ეს თანამედროვე სვანურში, როგორი შეიძლებოდა ყოფილიყო ვითარება ისტორიულად?

ის ფაქტი, რომ /-ნ/ მოქმედებითის ფორმაში მხოლოდ სვანურში დასტურდება, ხოლო მოთხრობითისაში, სვანურის გარდა, ქართულშიც, უფრო იმ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ /-ნ/-ს საერთო-ქართველურ ფუნქციად მოთხრობითი ბრუნვის გამოხატვა მივიჩნიოთ. მაგრამ საკითხის ამგვარ გადაწყვეტას ეწინააღმდეგება მეგრულ-ქანური, სადაც /-ნ/ მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმაში გვხვდება.

გარდა ბრუნვისა არ არსებობს სხვა მორფოლოგიური კატეგორია, რომლის ნიშნადაც შეიძლებოდა საერთო-ქართველურისათვის რეკონსტრუირებული /*-ნ/ სუფიქსი მიგვეჩნია³. და მაშინ ისმის კითხვა: რომელი ბრუნვის ნიშანი იყო იგი — მოთხრობითისა თუ სახელობითისა? ეს კითხვა ბუნებრივია მით უფრო, რომ /-ნ/ სუფიქსი

¹ ჩვენი აზრით, საფუძვლიანია ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც სვან. იმნრ. ამნარ, ექნარ ქართულის გავლენით მიღებული ფორმებია (შდრ. ქართ. იმნაირი, ამნაირი). თუ ეს ასეა, მაშინ აქ -ნ და -არ მორფოლოგიურ ერთეულთა გამოყოფის საფუძველი, ცხადია, არ არსებობს. იხ. ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნების შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, 1979, გვ. 115; შდრ. თ. შარაძე ნიძე, ბრუნვათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, იყე, VII, 1955, გვ. 130-131.

² ამჟნ ფორმაში -გნ ელემენტის მიცემითის ნიშნად მიჩნევა და მისი (ამჟნ ფორმის) იმ პარადიგმის წყარად გამოცხადება, რომელშიც შედის ამჟნ, ამნოშ, ჩვენთვის არ არის შესაძლებელი (იხ. 1.06.5.).

³ შდრ. ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნების შესახებ, გვ. 115-116.

სახელობითის ფორმაში, როგორც ცნობილია, თანამედროვე ქართულ-შიც დასტურდება.

რადგანაც საერთო-ქართველურში სახელობითი ბრუნვის მორფე-პისათვის უდავოდ ხერხდება /^ა-ი-ა/-ს რეკონსტრუქცია (მოთხ-რობითისათვის კი ასეთი უდავო არქეტიპი არ მოგვეპოვება), ამიტომ უფრო ბუნებრივია /^ა-ნ/ სუფიქსის საერთო-ქართველურ ფუნქციად მოთხრობითი ბრუნვის გამოხატვა მივიჩნიოთ. და მაშინ. გასაზიარე-ბელია ქართულის შესახებ ა. შანიძის მიერ გაკეთებული დასკვნა: „ნ ბრუნვის წიშანია მოთხრობითისა (ვი-ნ), მაგრამ იგი მოთხრობი-თიდან სახელობითშია გადასული“¹. თუ ეს ასეა, მაშინ /-ნ/ სუფიქსის მოთხრობითიდან სახელობითში გადასვლა ინოვაციად უნდა მივიჩნი-ოთ მეგრულ-ჭანურშიც. საფიქრებელია, ასეთი ინოვაცია იყოს აგ-რეთვე /-ნ/-ს მომდევნოდ /-ემ/ სუფიქსის გაჩენა სვანურ ნაცვალსა-ხელებში² (და მას, ალბათ, სხვა /-ემ/ სუფიქსიან სახელთა ანალო-გია უდევს საფუძვლად). სხვა ფორმებში კი (მაგ., მოქმედებითისაში) /-ნ/ სუფიქსის არსებობა ისევე უნდა აიხსნას. როგორც /-ემ/ სუფიქ-სის არსებობა ნათესაობითის ფორმაში. და მაშინ, ეს ისევე ვერ უარ-ყოფს /-ნ/-ს არქაულ ფუნქციად მოთხრობითი ბრუნვის გამოხატვის მიჩნევას, როგორც ვერ უარყოფს ამგვარი ფუნქციის მქონედ /-ემ/ სუფიქსის გამოცხადებას.

თუ ეს ყველაფერი ასეა. მაშინ უფლება გვაქვს მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველურ არქეტიპად მოვახდინოთ /^ა-ნ/ სუფიქსის რეკონსტრუქცია³.

მაგრამ მაშინ ისმის კითხვა: ამ რეკონსტრუქციას ხომ არ ეწინა-აღმდეგება ის ფაქტი, რომ /-ნ/ სუფიქსი თანამედროვე ქართველურ ენებში მხოლოდ ნაცვალსახელებში დასტურდება?⁴ რა დასკვნის გა-კეთება არის შესაძლებელი ამ ფაქტიდან ამოსვლით?

არსებობს ორი სხვადასხვაგვარი ვარაუდის შესაძლებლობა:

1. მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველი /^ა-ნ/ სუფიქსი მხოლოდ ნაცვალსახელებში იყო წარმოდგენილი, სხვა სახელებს მოთხრობი-თის ნიშანი ან საერთოდ არ ჰქონდათ, (ე. ი. ეს მორფემა აქ ნულო-ვანი ალომორფით იყო წარმოდგენილი). ან, თუ ჰქონდათ, ეს იყო

¹ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 47.

² გ. შაქავეარიანი, ბრუნების ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში, 1960, გვ. 99-101.

³ შტრ. ლ. პალმეიტრი, დასახ. ნაშრ. გვ. 115-116.

⁴ სვანური ენის ბალსუზოურ დიალექტში არსებული ისეთი გამონაკლისები, როგო-რიცაა მუხტბჰმნჰმ „მამა“, ხოხტრჰმნჰმ „უცროსმა“ და სხვა, ვფიქრობთ, ამ დიალექ-ტის ინოვაციაა. იხ. თ. შაქავეანიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, 1955, გვ. 132.

არა /*-ნ/. არამედ — რომელიღაც სხვა სუფიქსი¹; 2. /*-ნ/ იყო მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველი ყოველგვარ სახელში, როგორც ქართულისათვის ამას ა. შანიძე ვარაუდობს², ნაშთის სახით კი ის მხოლოდ ნაცვალსახელებს შემორჩა.

პირველი შესაძლებლობის დაშვების შემთხვევაში ძნელია პასუხის მონახვა კითხვაზე: რატომ უნდა ჰქონოდა ბრუნვის გამომხატველად ნაცვალსახელს ისეთი ნიშანი, როგორიც არ მოეპოვებოდა არც ერთ სხვა სახელს? ასეთივე რთული კითხვის წინაშე ვდგებით მეორე შესაძლებლობის დაშვების შემთხვევაშიც: თუ მოთხრობითის ნიშანი ყოველგვარ სახელში /-ნ/ სუფიქსი იყო, მაშინ რატომ შემორჩა ის ყველა ქართველურ ენაში მარტოდენ ნაცვალსახელებს? ეს ნიშნავს: აშეამად არ მოგვეპოვება დასაბუთებული პასუხი კითხვაზე: საერთო-ქართველურ საფეხურზე მოთხრობითი ბრუნვის გამომხატველად /*-ნ/ სუფიქსი მხოლოდ ნაცვალსახელებში იყო წარმოდგენილი, თუ ყოველგვარ სახელში? თვით /*-ნ/ სუფიქსის რეკონსტრუქციის კანონზომიერებაში ეჭვის შეტანის საფუძველს ეს გარემოება, ვფიქრობთ, არ იძლევა.

თუ გავითვალისწინებთ სახელობითი და მოთხრობითი ბრუნვების ისტორიის შესახებ ზემოთ ნათქვამს, მაშინ, ვფიქრობთ, ცხადი გახდება, რომ ამ ბრუნვათა წარმოქმნისა და მათი უწინარესობა-შემდგომობის ცალკეულ ქართველურ ენებში ძიებას არ მოეპოვება გამართლება და, ამდენად, არ არის მისაღები დებულება: ქართულში „ერგატივი სახელობითზე ძველია („პირველი სახელობითია“ წარმოქმნის დროის მიხედვით)“³.

1.06. მიცემითი ბრუნვის მორფემის სინარჩუნული ანალიზი ქართველურ ენებში

1.06.1. მიცემითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მიცემითი ბრუნვის მორფემა, ჩვეულებრივ, /-ს/-ს სახით არის წარმოდგენილი: მთა-ს, მზე-ს, წყარო-ს, რუ-ს, ბავშვ-ს, ქალ-ს და სხვა. და კავ-

¹ ადილურ ენათა განვითარების ადრეული საფეხურისათვის ასეთი ვითარების დაშვებას შესაძლებლად მიიჩნევს გ. როგავა. იხ. მისი, ერგატივის საკითხისათვის აფხაზურ-ადილურ ენებში, იკე, XIV, 1964, გვ. 242.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ.620.

³ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 144-145.

შირისა¹ და მისი მნიშვნელობით ნახმარ თუ-ს წინ /-ს/ ალომორფს უმეტეს შემთხვევაში /-სა/ ენაცვლება: კაც-სა და ქალს, დიდ-სა თუ პატარას. ასეთი მონაცვლეობა (რასაც თავისუფალ მონაცვლეობას უწოდებენ) შესაძლებელია იმ შემთხვევაშიც, როცა მიცემითში დასმულ სახელს უშუალოდ მოსდევს თანხმოვნით დაწყებული ზმნის უზმნისწინო ფორმა: ვაშლ-ს ჭამს // ვაშლ-სა ჭამს, სახლ-ს ყიდის // სახლ-სა ყიდის და სხვა. (/სა/ ალომორფის -ა ელემენტს, რომელიც ზოგი სხვა ბრუნვის ფორმაშიც დასტურდება, ემფატიკურ -ა-ს, ან ნართაულ -ა-ს უწოდებენ და ბრუნვის ნიშნის კუთვნილებად არ მიიჩნევენ²). /-ც/ ნაწილაკიან ფორმებში მიცემითის მორფემა ყოველთვის /-სა/ ალომორფით წარმოდგენილი აღმოჩნდება, თუკი შესაძლებლად მხოლოდ ასეთ მორფოლოგიურ სეგმენტაციას მივიჩნევთ: კაც-სა-ც, ძმა-სა-ც, ხე-სა-ც, და ა. შ.³

მიცემითი ბრუნვის მორფემის ნულოვანი ალომორფი შემდეგ შემთხვევებშია წარმოდგენილი: ა) თანხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა /-თან/ თანდებულიან ფორმებში: სახლ-თან, კაც-თან, ბავშვ-თან (მდრ. ხე-ს-თან, სორო-ს-თან, მთა-ს-თან), ბ) /-ზე/ და /-ში/ მორფოლოგიურ ერთეულთა შემცველი ფორმების უმეტესობაში (თუკი ამ /-ზე/-სა და /-ში/-ს თანდებულებად მივიჩნევთ): სახლ-ზე, სახლ-ში, მთა-ზე, მთა-ში, ხე-ზე, სორო-ში (მდრ. მა-ს-ზე, მა-ს-ში, ვი-ს-ზე, ვი-ს-ში), გ) ყოველგვარი პრეპოზიციური ატრიბუტული მსახლერელი სახელის მიცემითის ფორმაში: დიდ კაც-ს, პატარა ბავშვ-ს, მწვანე ბალახ-ს...⁴.

1.00.2. მიცემითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი თანამედროვე ქართულ დიალექტებში. შეიძლება დავასახელოთ ორი ძირითადი თავისებურება, რითაც თანამედროვე ქართულ დიალექტთა ერთი ნაწილი განსხვავდება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან: 1. ფუძისეული ზმოვნის მომდევნოდ /-ს/-ს ნაცვლად დასტურდება /-ჲ/, ზოგ რეგიონში აგრეთვე — /-ჲს/, /-ჲჰ/, /-ჲჰს/. ასეთია ვითარება, მაგ., კახურში, თიანურში, აგრეთვე ქართლურისა და ინგილოურის გავრცელების განსაზღვრულ რეგიონებში, მაგ., კახ. ძმა-ჲ, გოგო-ჲ, მეველე-ჲ, თიან. ზურნა-ჲ, ყველა-ჲ, თონე-ჲ; ქართლ. იმა-ჲ.

¹ ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, 1950, გვ. 037.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 48; ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, ვინიშის მოამბე, I, 1937, გვ. 19.

³ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 71-72; ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 037.

⁴ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 70.

რაჰე-მ: ინგილ. (კაკუშო): სუფრა-მ, ენა-მ და სხვა¹. 2. ფუძისეული თანხმონის მომდევნო პოზიციაში სალიტერატურო ქართულის /-ს/-ს ნაცვლად ზოგჯერ წარმოდგენილია /Ø/, მაგ., კახ. ძალდი მგელ კბილ აღარ უშვებდა, ბიჟ შეეშინდა; ქართლ. ნიგოზ დავნაყამდით, ხარებ ეაჰამოთ; თიან. სხვა ქალ წამაიყოლებდა, ფიწალ დააცემს; ინგილ. პოლ რეცხენ; ზემოიმერ. ქალ დახეთენ იქანა და სხვა².

1.06.3. მიცემითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი ძველ ქართულში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით, ძველი ქართული შემდეგი ძირითადი თავისებურებებით ხასიათდება: 1. ჩვეულებრივია მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობა: მიცემითი ბრუნვის მორფემა ასეთ შემთხვევაში /-სა/ ალომორფით არის წარმოდგენილი როგორც საზღვრულ ისე მსაზღვრელ სახელთან: მთა-სა მაღალ-სა, მთებ-სა მაღლებ-სა, სახლ-სა ძელისა-სა³. პრეპოზიციური წყობის დროს კი, რაც ძველ ქართულში შედარებით იშვიათია, X საუკუნის შემდგომდროინდელ ძეგლებში, როგორც ზ. სარჯველაძემ აჩვენა, მსაზღვრელ სახელთან მიც. ბრუნვის მორფემის /-სა/ ალომორფის ნაცვლად ზოგჯერ დასტურდება /Ø/, მაგ., რომელ ჟამსა⁴. 2. „სახლზე“, „სახლში“... ფორმათა ნაცვლად ძველ ქართულში გვაქვს „სახლსა ზედა“, „სახლსა შინა“... ფორმები, თუმცა მიცემითის /-ს/-ს ნულთან გათანაბრების შემთხვევები ზ. სარჯველაძემ ასეთ ფორმებშიც დაადასტურა: მაზედა, ქუეყანაზედა, ამაშინა, შრომაშინა და სხვა⁵.

1.06.4. მიცემითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. მიცემითი ბრუნვის მორფემა /-ს/ ალომორფით არის წარმოდგენილი როგორც მეგრულში, ისე ქანურში, თუკი სახელი არ არის

¹ ა. მ ა ტ რ ო ს ო ე რ, გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის კახური დიალექტი, 1956, გვ. 69; გ. ც ო ც ა ნ ი ძ ე, თიანურის ძირითადი ფონოლოგიური და მორფოლოგიური თავისებურებანი, ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა შრომების კრებული, 1970, გვ. 177; გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული დიალექტი, I, 1974, გვ. 194-195; თ. ს ა ლ ა რ ი ძ ე, ალგეთის ხეობის ქართლური, 1978, გვ. 54-55; გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 85.

² ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ე რ, გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 69; გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართლური დიალექტი, I, 1974, გვ. 194-195; თ. ს ა ლ ა რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 54-55; გ. ც ო ც ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 178-179; გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 85; ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, ზემოიმერული კილოავი, 1973, გვ. 20.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 42-46; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, 1971, გვ. 146-155.

⁴ ზ. ს ა რ ჯ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 133-135.

⁵ იქვე, გვ. 132-133.

პრეპოზიციური მსაზღვრელი, მაგ., მეგრ. კო-ს „კაცს“, ოსურ-ს „ქალს“, ცირა-ს „გოგოს“, დიდი-ს „დიდს“; ჰან. კოჩი-ს „კაცს“, კუჩხე-ს „ფეხს“, ოსურე-ს „ქალს“ და სხვა; პრეპოზიციურ მსაზღვრელთან კი იგივე მორფემა /Ø/ ალომორფით დასტურდება, მაგ., მეგრ. დიდი კო-ს „დიდ კაცს“, ჰან. მსქვა ოსურე-ს „ლამაზ ქალს“¹. მეგრულის ზუგდიდურ-სამურზაყანოულ კილოკავში /-ს/-ს ზოგჯერ /-ც/ ენაცვლება (უმთავრესად სონორი თანხმოვნების მომდევნოდ), მაგ., ვარჩხილ-ც „ვერცხლს“, მინდორ-ც „მინდორს“ და ა. შ.².

1.06.5. მიცემითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სვანურში. მრავლობითი რიცხვის ფორმაში მიცემითი ბრუნვის მორფემა ერთადერთი ალომორფით არის წარმოდგენილი მთელ თანამედროვე სვანურში, ეს ალომორფია /-ს/³, მაგ., ჯან-ჯარ-ს (ლშხ. ჯან-არ-ს) „ხარებს“, ჟელ-ჯარ-ს (ლშხ. ჟელ-არ-ს) „ძაღვებს“ და ა. შ.

ქვემოსვანურ დიალექტებში (ლენტეხურსა და ლაშხურში) ნიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენელი მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაშიც, ჩვეულებრივ, /-ს/ ალომორფია, თუკი სასელი არ არის პრეპოზიციური მსაზღვრელი, მაგ., ლშხ. ზურალ-ს „ქალს“, ჟელ-ს „ძაღლს“, მარა-ს „კაცს“, სოჩა-ს „კარგს“, ლნტ. ზურალ-ს, ჟელ-ს, მარე-ს // მარა-ს, ხოჩა-ს; პრეპოზიციურ მსაზღვრელთან კი იგივე მორფემა ყოველთვის /Ø/ ალომორფით არის წარმოდგენილი: ლნტ. ძღვდ მარე-ს (// მარა-ს) „დიდ კაცს“, ხოჩა დინა-ს „კარგ გოგოს“, ლშხ. ძღვდ მარა-ს, ზოჩა დინა-ს. ლაშხური დიალექტის ა-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელებში /-ს/-ს თავისუფლად ენაცვლება /-ამ/ ალომორფი; ხოჩა-ს // ხოჩამ /ხოჩა-ამ/ „კარგს“. ხოშა-ს // ხოშამ /ხოშა-ამ/ „უფროსს“.

ზემოსვანურ დიალექტებში (ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურში) მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად ასახელებენ შემდეგ ალომორფებს: /-ს/, /-ჟ/, /-ნ/, /-ა/, /-ამ/⁴ (/–ნ/ ალომორფს ქვემოსვანურ დიალექტთა კუთვნილებადაც მიიჩნევენ).

აღნიშნულ სუფიქსთა ამ სახით მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანება არ არის ზუსტი; /-ნ/ სუფიქსს, მაგ., თანამედროვე სვანურში მიცემითი ბრუნვის მორფემასთან არაფერი აქვს საერთო არც

¹ И. Кипшадзе, Грамматика мингрельского (псерского) языка, 1914, გვ. 023; ა ჩ ი კ ბ ა ვ ა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 42-85.

² ი. ყ ი თ შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 024; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1952, стр. 69-70.

³ გ. კ ლ ი მ ო ე ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 71.

⁴ თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, იკე, VII, 1955, გვ. 126-133.

ფუნქციურად და არც სხვა რომელიმე ნიშნის მიხედვით. ის მორფო-
ლოგიური დანიშნულება, რაც მიცემითი ბრუნვის ნიშანს აქვს ქართ-
ველურ ენებში, სვან. /-ნ/ სუფიქსისათვის სრულიად უცხოა, ამიტომ
სინქრონიული ანალიზის დროს ამ სუფიქსის მიცემითი ბრუნვის
მორფემაში გაერთიანება, რასაკვირველია, არ არის მართებული. ეს
იოქმის მიუხედავად იმისა, რომ ლიტერატურაში წამოყენებულია არ-
გუმენტები /-ნ/-ს მიცემითი ბრუნვის მორფემის კუთვნილებად მიჩ-
ნევის სასარგებლოდ: ა) „მიცემითის -ნ... გამოვლინებულია ბოლო-
ხმოვნიან სახელებში -ჟი, -ჩუ, -ქა და -ლო თანდებულებთან, რომ-
ლებიც მიცემით ბრუნვას იკუთვნიან“ და ბ) ფრაზებში ასეთი მონაც-
ვლობა გვხვდება: შ ი ს ხ უ ღ ვ ა ნ დ ა... და შ უ ნ ხ უ ღ ვ ა ნ დ ა...
„ხელთ ჰქონდა“¹.

ჯერ ერთი, /-ჟი/, /-ჩუ/, /-ქა/, /-ლო/ თანდებულიანი ყოველი ფორ-
მა არ არის აუცილებლად მიცემითი. ეს თანდებულები ისეთ ფორ-
მებთანაც გვხვდება, რომელთაც მიცემითთან არაფერი აქვთ საერთო,
მაგ., მამაშვი „მამაზე, მამის შესახებ“, დ ე დ ე შ ე ნ ქ ა „დედის გარ-
და“, მუხჭბემიშენლო „ძმის შემდეგ“, ქორხენქა „სახლიდან“ და სხვა.
ეს კი იმას ნიშნავს, რომ /-ჟი/, /-ჩუ/, /-ქა/, /-ლო/ თანდებულთა დარ-
თვა არ გამოდგება რომელიმე ფორმის (ამ შემთხვევაში /-ნ/ სუფიქ-
სიანის) მიცემითის ფორმად გამოცხადების სასარგებლო არგუმენ-
ტად; მეორეც, თუ შუ-ნ (/ ში-ნ) ფორმას მიცემითად მივიჩნივთ
იმის გამო, რომ მას თავისუფლად ენაცვლება ში-ს (მიცემითის ფორ-
მა), მაშინ იმის გამო, რომ მას კიდევ უფრო ბუნებრივად ენაცვლება
ში-დ — ვითარებითის ჩვეულებრივი ფორმა (შიდ ხუღვანდა „ხელთ
ჰქონდა“), ეს ფორმა (შინ // შუნ) ვითარებითადაც უნდა მივიჩნიოთ².

/-ნ/ სუფიქსის მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანება შესაძლე-
ბელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, მნიშვნელობით ის აბსოლუ-
ტურად რომ ემთხვეოდეს ამ მორფემის სხვა ალომორფებს და იმყოფე-
ბოდეს მათთან დამატებითი დისტრიბუციის ან თავისუფალი მონაცვლე-
ობის დამოკიდებულებასში. ფაქტობრივი ვითარება სწორედ ამის საპირის-
პიროა: /-ნ/-სთან ყველა შემთხვევაში შესაძლებელია მიცემითი ბრუნვის
მორფემის რომელიმე ალომორფის ჩანაცვლება, დამატებითი დისტრი-
ბუციის დამოკიდებულებასთან აქ, ამდენად, საჭმე არა გვაქვს; ვერც
თავისუფალი მონაცვლეობის დამოკიდებულებას ვადასტურებთ, რამ-
დენადაც /-ნ/ სუფიქსიან ფორმას სხვა მნიშვნელობა აქვს, მიცემითი ბრუნ-

¹ ე. თოფურიძე, ნ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში, შრომები, III, 1979, გვ. 138.

² გ. მაქავარიანი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, ივე, XXIII, 1985, გვ. 232-239.

ვის ნიშნის მქონე ფორმას კი — სხვა, მაგ., ლ ნ თ ნ ი ლ ა დ ე ლ ნ სხვა მნიშვნელობის მქონეა (დაახლ. დღედაღამ), ლ ნ თ ს ი ლადელს კი — სხვა (დღესა და ღამეს), ისევე როგორც ჰ ა მ ნ ი ნ წ ბ ო ზ ნ არის სხვა მნიშვნელობის მქონე, ხოლო ჰ ა მ ს ი ნ წ ბ ო ზ ს — სხვა.

რამდენადაც სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე მორფოლოგიურ ერთეულთა ერთ მორფემაში გაერთიანება დაუშვებელია (ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი), ამდენად, /-ნ/ სუფიქსის მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებაც, რასაკვირველია, არ შეიძლება; ამიტომ გასაზიარებელია დებულება: „-ნ არ არის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი“¹.

ამ დებულების სისწორეს კიდევ უფრო ნათლად დავინახავთ ერთ-ერთი ნაცვალსახელის (აღა „ეს“) ჩვენების საფუძველზე. ნაცვალსახელისა, რომლის მიცემითი ბრუნვის ფორმად ლიტერატურაში მიჩნეულია ამ-გნ².

ცნობილია, რომ სევანური ენის დიალექტებში აღა „ეს“ ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის უდავო ფორმებია ა მ ი-ს, ა ლ ა-ს, ა ლ ე-ს და ა ლ-ს. ეს ფორმები, როგორც მოსალოდნელი იყო, მნიშვნელობით ერთმანეთსაც აბსოლუტურად ემთხვევიან და ქართ. ეს ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმასაც (ამა-ს); სევან. ა მ გ ნ ფორმას კი სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს, ისეთი მნიშვნელობა, რომელსაც მიცემითის ცნობილი მორფოლოგიური ფუნქციის გამოხატევასთან არაფერი აქვს საერთო. ეს უდავო ფაქტი, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ /-ნ/ სუფიქსი მიცემითი ბრუნვის მორფემის ფარგლებს გარეთ დაეცოვოთ. და მაინც, მეტი დამაჯერებლობისათვის ეს აზრი შესაძლებელია სხვა ხერხებითაც დავასაბუთოთ. მივმართოთ, მაგ., ჩანაცვლების ცნობილ ხერხს:

სევანურში (და, საერთოდ, ქართველურ ენებში) ნაცვალსახელთან ჩანაცვლებული არსებითი სახელი, როგორც ცნობილია, ყოველთვის იმ ბრუნვის ფორმით გვევლინება, რომლითაც ნაცვალსახელი, რომელსაც ის ჩაენაცვლა. ამ ზოგადი კანონზომიერების საფუძველზე, როგორც მისი გამოვლენა, შეიძლება ჩამოყალიბდეს კონკრეტული უგამონაკლისო წესი: მიცემითში დასმულ ნაცვალსახელთან ჩანაცვლებული არსებითი სახელი ყოველთვის მიცემით ბრუნვაში დგას. ნათქვამის საილუსტრაციოდ ქართ. ა მ ა-ს ფორმასთან (ე. ი. ეს ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმასთან) ჩავანაცვლოთ რომელიმე არსებითი სახელი, ვთქვათ, ბავშვი, ხოლო სევან. ა მ ი-ს, ა ლ ა-ს, ა ლ ე-ს, ა ლ-ს ფორმებთან — ბეფშუ „ბავშვი“ და ვნახოთ რა სურათს მივიღებთ: ა მ ა-ს უ ყ ვ ა რ ს —

¹ გ. მაქავეარიანი, დაახ. ნაშრ გვ. 233.

² თ. შარაძენიძე. ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სევანურში. იყ. VII 1955, გვ. 130.

ბ ა ე შ ე -ს უყვარს, ა მ ა-ს ხატავს — ბ ა ე შ ე-ს ხატავს; ა მ ი-ს (ა ლ ა-ს, ა ლ ე-ს, ა ლ-ს) ხალაქ — ბ ე ფ შ ტ-ს ხალაქ, ა მ ი-ს (ალა-ს, ალე-ს, ალ-ს) ახტაქტი—ბ ე ფ შ ტ-ს ახტაქტი. როგორც ვხედავთ, მიცემითში დასმულ ნაცვალსახელს მიცემითში დასმული არსებითი სახელი ენაცვლება როგორც ქართულში, ისე სევანურში და ეს წესი აბსოლუტურად უგამონაკლისია.

ჩაენაცვლოთ ახლა /-ჲნ/ სუფიქსიან იმავე ნაცვალსახელთან (ე. ი. ა მ-ჲნ ფორმასთან) იგივე არსებითი სახელი (ბეფშუ) და კვლავ ვნახოთ, რა სურათს მივიღებთ: ა მ-ჲნ ხოჩულ „ამაზე უკეთესი“ — ბ ე ფ შ ტ-დ (||ბეფშუ-იშდ) ხოჩულ „ბაეშეზე უკეთესი“, ა მ-ჲნ ხოშა „ამაზე უფროსი“ — ბ ე ფ შ ტ-დ (||ბეფშუ-იშდ) ხოშა „ბაეშეზე უფროსი“ და ა. შ. აქ ნათლად ჩანს, რომ ა მ-ჲნ ფორმასთან ჩანაცვლებული არსებითი სახელი წარმოდგენილია ვითარებითის ან ღანიშნულებითის (resp. მიზნობითის), მაგრამ არა მიცემითის, ფორმით — ბ ე ფ შ ტ-ს ხოჩულ, ბ ე ფ შ ტ-ს ხოშა და მათი მსგავსნი თანამედროვე სევანურისათვის შეუძლებელი ფორმებია. სხვა რომ არა იყოს რა, მარტო ესეც საკმარისია იმისათვის, რომ /-ჲნ/ სუფიქსი მიცემითი ბრუნვის მორფემასთან არ დაეკავშიროთ.

ნათქვამის საფუძველზე უყოყმანოდ შეიძლება გაცეთდეს დასკვნა: /-ნ/, /-ჲნ/ სუფიქსთა მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მიჩნევა ისევე მიუღებელია, როგორც მის ამოსავლად მიჩნეული თეზისი — ქართველურ ენათა სემიტურ ენებთან მონათესავეობა.

და მაშინ, სევანურში გამოყოფილ ბრუნების ტიპთაგან ერთ-ერთის გამოყოფას, სწორედ იმ ერთადერთისას, რომელსაც „საკუთრივ სევანურს“ (?-ა. ო.) უწოდებენ, მთლიანად ეცლება საფუძველი¹. ეს ითქმის მით უფრო, რომ -ნ ელემენტის ალომორფი (/--ინ/ სუფიქსი) სევანურში, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არც ნათესაობითი ბრუნვის მორფემას მოეპოვება².

რაც შეეხება მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მიჩნეულ სხვა ზემოაღნიშნულ სუფიქსებს, თავისთავად ცხადი არც ზოგი მათგანის ამ მორფემაში გაერთიანება არის. ეს ითქმის /-ტ/, /-ა/ და /-ამ/ ერთეულთა შესახებ. ამ ერთეულთა მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებისათვის აუცილებელია საკმაოდ სერიოზულ დამტკიცებათა სათანადოდ დაძლევა. მსჯელობისათვის წარმოვადგინოთ აღნიშნულ სუ-

¹ შდრ. ვ. თოფჩურიძე, ბრუნვის სისტემისათვის სევანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოაზრ., ტ. V., №3, 1944, გვ. 342-347 და თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სევანურში, იყ., VII, 1955, გვ. 125-123.

² იხ. გ. ქაქავარიძე, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სევანურში, იყ., XXIII, 1953, გვ. 231-241.

ფიქსტა შემცველი პარადიგმები (ცხადია, ზემოსვანურ დიალექტთა მასალის მიხედვით). თვალსაჩინოებისათვის მიცემითი ბრუნვა სახელობითის მომდევნოდ მოვაქციოთ, ჩვენთვის საინტერესო ერთეულები კი ყველა ბრუნვის ფორმაში გამოვყოთ (იმის მიუხედავად, მორფოლოგიური თვალსაზრისით ასეთი სეგმენტაცია მართებულია, თუ — არა):

1. /-ჰ/-ი ა ნ ი პ ა რ ა დ ი გ მ ი ს ნ ი მ უ შ ე ბ ი (ბ ქ ე):

სახ.	კაშ	„ქმარი“	ჟელ	„ძალდი“
მიც.	კაშ-ჰ	„ქმარს“	ჟალ-ჰ	„ძალდს“
მოთხრ.	კაშ-ჰ-ემ	„ქმარმა“	ჟალ-ჰ-ემ	„ძალდმა“
ნათ.	კაშ-ჰ-ემ	„ქმარის“	ჟალ-ჰ-ემ	„ძალდის“
მოქ.	კაშ-ჰ-შჰ	„ქმარით“	ჟალ-ჰ-შჰ	„ძალდით“
ვით.	კაშ-ჰ-დ	„ქმარად“	ჟალ-ჰ-დ	„ძალდად“

თუ ამგვარ პარადიგმებში /-ჰ/-ს მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მივიჩნევთ იმის გამო, რომ მას სახელობითის ფორმა /-ჰ/-ს უქონლობით უპირისპირდება, მაშინ ვალდებული ვართ იმავე პარადიგმებში მიცემითის ნიშნად მივიჩნიოთ აგრეთვე ძირეული მორფემის ა ხმოვანიც, რომელსაც სახელობითის ფორმაში სხვა ხმოვანი უპირისპირდება (ერთ შემთხვევაში ვ, მეორეში ე). საკითხის ამგვარად გადაწყვეტის საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ის ფაქტი, რომ ა ხმოვანი დასტურდება არა მხოლოდ მიცემითის, არამედ ყველა სხვა ირიბი ბრუნვის ფორმაში¹; არ გამოდგება იმიტომ, რომ, ა-ს მსგავსად, /-ჰ/-ც ყველა ირიბი ბრუნვის ფორმაშია წარმოდგენილი. აქედან ჩანს, რომ მონაცვლეობას /-ჰ/- — Ø და ა — ვ/ე სინქრონიულად ერთნაირი მორფოლოგიური კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს². იმიტომ ბუნებრივია, რომ ვ. თოფურია მათ ერთნაირად ახასიათებს, /-ჰ/-ს მიიჩნევს მიცემითის გამომხატველ სუფიქსად, /-ა/-ს კი — იმავე ფუნქციის ინფიქსად³.

საწინააღმდეგო მოსაზრება ეკუთვნის თ. შარაძენიძეს, მისი აზრით, ე — ა მონაცვლეობა არ გამოხატავს ბრუნვათა მიხედვით დაპირისპირებას, რადგანაც: ა) თუ აღნიშნულ მონაცვლეობას ბრუნვის გამომხატველად მივიჩნევთ, მაშინ გამოდის, რომ ერთსა და იმავე ფორმაში „...მიცემითის ორი აფიქსია ა და ჰ. ასეთი ორმაგი წარმოების მიზეზი გაურკვეველი

¹ ტერმინით „ირიბი ბრუნვები“ აქაც და სხვაგანაც აღვნიშნავთ ყველა ბრუნვას, გარდა სახელობითისა.

² იგივე ითქმის ისეთი ხმოვანთმონაცვლეობის შესახებ საერთოდ, როგორცაა პალატალური — არაპალატალური ანუ უმლაუტური — უუმლაუტო (მჭრ., მკვ., სახ. თხტომ „თავი“, ტტეტ „ხელი“, შლიმ „ყურა“ — მაც. თხე) „თავი“, ტოე „ხელი“, შღეკ „ყურა“ და ა. შ.

³ ვ. თოფურია, ბრუნვის სისტემისათვის სენტიმენტი

რჩება“, ბ) ეს მონაცვლეობა „მეორეული ფონეტიკური პროცესის შედეგია“, „...ა ხმოვანი პირველადია, იგი დატულია მიცემითში..., ხოლო სახელობითში ე-დ არის ქცეული“. აქედან, ავტორის აზრით, „კარგად ჩანს, რომ ე—ა-ს მონაცვლეობა არ არის დაკავშირებული ბრუნვის წარმოებასთან, ა არ წარმოადგენს მიცემითის ინფიქსს“, „მიცემითის ნიშანი ასეთ სახელებთან არის ა¹“.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი:

ა) თუ მიცემითის ფორმა სხვა ბრუნვათა ფორმებისაგან ერთნაირად განსხვავდება როგორც —ჟ, ისე —ა- ელემენტით და —ჟ-ს მიცემითის ნიშნად მივიჩნევთ, მაშინ —ა-ც მიცემითი ბრუნვის ნიშნად უნდა გამოვაცხადოთ იმის მიუხედავად, თუ რა არის მიზეზი ასეთი „ორმაგი წარმოებისა“. ამ მიზეზის გარკვევა ვერაფერს შეცვლის აღნიშნულ ერთეულთა სინქრონიულ მორფოლოგიურ კვალიფიკაციაში.

ბ) რადგანაც სათანადო პარადიგმებში მიცემითის ფორმა —ა- ელემენტითაც ისეთსავე მიმართებაში იმყოფება სხვა ბრუნვათა ფორმებთან, როგორშიც —ჟ-თი, ამიტომ სავალდებულოა ორივე მათგანს ერთნაირი მორფოლოგიური კვალიფიკაცია მიეცეს, ე. ი. თუ ერთ-ერთი მათგანი დახასიათდება როგორც მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენელი, მაშინ მეორეც მხოლოდ ასე უნდა დახასიათდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერ ვიპოვით პასუხს კითხვაზე: რა მორფოლოგიური თავისებურების საფუძველზე მიიჩნევა აღნიშნული მორფემის წარმომადგენლად ერთი და არ მიიჩნევა მეორე?

გ) ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ენობრივი ერთეულის მორფოლოგიური კვალიფიკაცია დამოკიდებულია არა მის წარმომავლობაზე, არამედ სინქრონიულ მიმართებაზე ენობრივი სტრუქტურის სხვა ელემენტებთან. ამიტომ ა—ჟ/ე მონაცვლეობის ბრუნვათა მიხედვით ოპოზიციის გამომხატველად მიჩნევის უარსაყოფად არ გამოდგება მტკიცება, რომ ეს მონაცვლეობა „მეორეული ფონეტიკური პროცესის შედეგია“. არ გამოდგება, რადგანაც, ჯერ ერთი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, „მეორეული ფონეტიკური პროცესის შედეგია“ ის ვითარებაც, რის საფუძველზეც /-ჟ/-ს მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მიჩნევა გახდა შესაძლებელი და, მეორეც, აბლაუტური ხმოვანთმონაცვლეობა შესაძლოა ისტორიულად უბრალო ფონეტიკური მონაცვლეობისაგან იყოს წარმომდგარი, მაგრამ ეს, როგორც ცნობილია, არ იძლევა საფუძველს აბლაუტის მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე ხმოვანთმონაცვლეობად მიჩნევის უარსაყოფად: „მორფოლოგიური ღირებულების მქონე ხმოვანთმონაცვლეობა ანუ აბლაუტი წარმოშობით შეიძლება ფონეტიკური ხასიათისა იყოს,

¹ თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სენურ სახელთა ბრუნვაში, ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, 1961, გვ. 226-229.

შეპირობებული ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე არსებული ფონეტიკური გარემოცვით. ფონეტიკურ ნიადაგზე აღმოცენებულმა ხმოვანთმონაცვლეობამ შესაძლებელია გარკვეული მორფოლოგიური ფუნქციები შეიძინოს და წმინდა მორფოლოგიური ღირებულების ხმოვანთმონაცვლეობად იქცეს მას შემდეგ, რაც მოისპობა ამ მონაცვლეობის გამომწვევი ფონეტიკური მიზეზები. ამგვარი მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე მონაცვლეობა სინქრონიულად უკვე მოკლებულია ფონეტიკურ მოტივაციას; იგი განხილულ უნდა იქნეს როგორც შედეგი ოდინდელ ფონოლოგიურ მონაცვლეობათა მორფოლოგიზაციისა¹.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ ა—ჲ/ე აბლაუტის მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე მონაცვლეობად მიჩნევას ვერ უარყოფს მტკიცება, რომლის მიხედვითაც ეს მონაცვლეობა „მეორეული ფონეტიკური პროცესის შედეგია“. და მაშინ, მონაცვლეობებს -ჲ—Ø და ა—ჲ/ე ერთნაირი მორფოლოგიური კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს.

აქ ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა /-ჲ/-ს (აგრეთვე /-ა/-ს, რომელსაც სახელობითში ან ე ენაცვლება) მიცემითი ბრუნვის მორფემის კუთვნილებად მიჩნევა?²

ვიმსჯელოთ /-ჲ/-ს მიხედვით, თანაც ვიგულისხმობთ, რომ /-ჲ/-ს შესახებ ნათქვამი შეეხება /-ა/-საც. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ის არის, რომ /-ჲ/-ს სახელობითის ფორმაში Ø უპირისპირდება, ხოლო /-ა/-ს—ა ან ე; ეს კი მორფოლოგიური კვალიფიკაციისას განსხვავებას არ იძლევა.

თუ მიცემითის ფორმას მხოლოდ სახელობითის ფორმასთან ოპოზიციაში განვიხილავთ, მაშინ /-ჲ/ მიცემითის ნიშნად უნდა მივიჩნიოთ, რადგანაც მიცემითის ფორმა /-ჲ/ ელემენტით უპირისპირდება სახელობითისას, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ამ ელემენტის უქონლობა (სახ. ჭაშ, ჟელ — მიც. ჭაშ-ჲ, ჟალ-ჲ).

მაგრამ თუ მიცემითის ფორმას განვიხილავთ არა სახელობითის, არამედ ყველა დანარჩენი ბრუნვის ფორმასთან ოპოზიციაში, მაშინ /-ჲ/-ს ვერ მივიჩნევთ მიცემითის (ვერც სხვა რომელიმე ბრუნვის) ნიშნად; ვერ მივიჩნევთ იმიტომ, რომ ამ სუფიქსით მიცემითის ფორმა არ განსხვავდება არც ერთი ირიბი ბრუნვის ფორმისაგან, რამდენადაც /-ჲ/ ელემენტი წარმოდგენილია ყველა ამ ბრუნვის ფორმაშიც. მაგრამ თუ მაინც, ამ დაბრკოლების მიუხედავად, /-ჲ/-ს მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მივიჩნევთ, მაშინ სახელობითისა და მი-

¹ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 177.

² /-ჲ/ სუფიქსი მიცემითი ბრუნვის ნიშნად პირველად ნ. შარვაშიაჩიძე. იხ. Н. Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение? Известия Императорской АН, 1911, № 17, VI серия. стр. 1201.

ცემითის ფორმათა გვერდით აღმოგვაჩნდება არა მოთხრობითის, ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის, არამედ — მიცემით-მოთხრობითის, მიცემით-ნათესაობითის, მიცემით-მოქმედებითისა და მიცემით-ვითარებითის ფორმები; ასეა ეს იმდენად, რამდენადაც აღნიშნულ ბრუნვათა ნიშნებთან ერთად უექველად წარმოდგენილია მიცემითის /-ჰ/-ც (იხ. ზემოთ პარადიგმები). ასეთი გაგება კი, ვფიქრობთ, მიუღებელია.

როგორც ვსედავთ, მიცემითის ფორმაში წარმოდგენილი /-ჰ/ ელემენტის კვალიფიკაცია სხვადასხვა სახეს იღებს იმის მიხედვით, თუ ბრუნვების პარადიგმის რომელ წევრთან ოპოზიციაში ვახასიათებთ მას. ლინგვისტური გამართლება კი მხოლოდ ისეთ კვალიფიკაციას შეიძლება მოენახოს, რომელიც არაწინააღმდეგობრივია მთელი პარადიგმის ფარგლებში. ამიტომ საჭიროა -ჰ ელემენტის უფრო ბუნებრივი და არაწინააღმდეგობრივი კვალიფიკაციის მონახვა.

ვფიქრობთ, შესაძლებელია -ჰ ელემენტი დახასიათდეს არა როგორც სუფიქსი, არამედ როგორც სათანადო სახელთა ძირეული მორფემის ერთ-ერთი ალომორფის შემადგენელი ნაწილი. და მაშინ, აღნიშნულ სახელთა ძირეულ მორფემებს აღმოაჩნდებათ ორ-ორი ალომორფი (მაგ., ჟელ—ჟალჲ, ჭან—ჭანჲ და სხვა), რომელთაგან პირველი (ჟელ, ჭან...) მოცემულია სახელობითის ფორმაში, ხოლო მეორე (ჟალჲ, ჭანჲ...) — ყველა დანარჩენი ბრუნვისაში და, მაშასადამე, პირველი ალომორფი მეორისაგან განსხვავდება -ჰ ელემენტის უქონლობით (ისევე როგორც, მაგ., ქართულ სახელთა ძირეული მორფემის ალომორფები /წყლ/, /მგლ/, /მთ/ მხოვანი ელემენტის უქონლობით განსხვავდებიან ისეთი ალომორფებისაგან, როგორიცაა: /წყალ/, /მგელ/, /მთა/. შდრ. წყლ-ის, მგლ-ის, მთ-ის — წყალ-ს, მგელ-ს, მთა-ს).

ასეთი კვალიფიკაციისათვის დაბრკოლებად მხოლოდ ის შეიძლება ჩაითვალოს, რომ სახელობითისა და მიცემითის ფორმებს შორის დაპირისპირება ძირეული მორფემის სხვადასხვა ალომორფებით წარმოქმნილი გამოდის. მაგრამ, რადგანაც ამგვარი მორფოლოგიური ოპოზიციის სხვა ნიმუშებიც არსებობს (ქართულში, მაგ., მ ო ვ ა ლ, მ ო ვ ე ლ ფორმებს შორის დროის მიხედვით დაპირისპირება ძირეული მორფემის /ვალ/, /ველ/ ალომორფებით წარმოიქმნება), ამიტომ ეს, შესაძლოა, დაბრკოლებად არც ჩაითვალოს. თუ აქედან ამოვალთ, მაშინ შეუძლებელი არ არის -ჰ ელემენტი სინქრონიულად ძირეული მორფემის შემადგენელ ელემენტად იქნეს მიჩნეული და არა — მიცემითი ბრუნვის ნიშნად.

მაგრამ ტრადიციის გათვალისწინებით დაეუშვათ მაინც შესაძლებლობა /-ჰ/ ელემენტის მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებისა, შემდგომ კი სათანადო ადგილას შევეცადოთ ვაჩვენოთ, თუ როგორ წარ-

მოიქმნა ისტორიულად ის ვითარება, რამაც /-ჲ/ ელემენტის მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანების ამგვარი შესაძლებლობა განსაზღვრა (იხ. 1.07.3.).

2. /-ა/ და /-ამ /-ი ან პარადიგმათა ნიმუშები (ბზ.):

სახ.	მარე	„კაცი“	ხოჩა	„ქარგი“
მიც.	მარ-ა	„კაცს“	ხოჩამ /ხოჩა-ამ/	„ქარგს“
მოთხრ.	მარ-ა-დ	„კაცმა“	ხოჩემ	„ქარგმა“
ნათ.	მარჲმ-იჲ	„კაცის“	ხოჩემიჲ	„ქარგის“
მოქმ.	მარ-ოჲ	„კაცით“	ხოჩამ-ჲჲ /ხოჩა-ამ-ჲჲ/	„ქარგით“
ვით.	მარ-ა-დ	„კაცად“	ხოჩამ-დ /ხოჩა-ამ-დ/	„ქარგად“

მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მიჩნეულ ამ მორფოლოგიურ ერთეულთა შესახებაც, არსებითად, იგივე ითქმის, რაც ზემოთ /-ჲ/-ს შესახებ ითქვა; მდგომარეობას მნიშვნელოვნად ვერ ცვლის ის ფაქტი, რომ, /-ჲ/-საგან განსხვავებით, ისინი ირიბ ბრუნვათა მხოლოდ ერთ ნაწილში დასტურდებიან და არა—ყველგან. ამიტომ, ცხადია, /-ა/ და /-ამ/ ერთეულთა მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებასაც დაახლოებით ისეთივე სიმწიფეები ახლავს, როგორიც —/ჲ/ სეგმენტისას. /-ა/-სთან დაკავშირებით კი დამატებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი:

1. თუ მიცემითის ნიშნად /-ა/-ს მივიჩნევთ, მაშინ სახელობითის ნიშნად თანამედროვე სვანურში /-ე/ უნდა გამოვაცხადოთ, რადგანაც მიცემითის ფორმაში წარმოდგენილ -ა-ს (მარ-ა „კაცს“) სახელობითის ფორმაში -ე უპირისპირდება (მარ-ე „კაცი“).

2. და მაშინ, ფუძისეული მორფემის შიგნით დადასტურებულ აბლაუტურ სმოვანთმონაცვლეობასაც. (სახ. ჭაშ, ელ— მიც. ჭაშჲ, ჟალჲ) ისეთივე კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს, როგორიც ე—ა მონაცვლეობას ფუძისეული მორფემის ბოლოკიდურში (სახ. მარე—მიც. მარა).

შეიძლება დავასკვნათ: თუ, ზემოაღნიშნულ დაბრკოლებათა მიუხედავად, /-ჲ/ სუფიქსის მსგავსად, /-ა/, /-ა-/, /-ამ/ ელემენტებსაც მიცემითი ბრუნვის მორფემაში გავაერთიანებთ, მაშინ ერთ გარემოებას მაინც განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მივაქციოთ: გარდა იმისა, რომ ისინი მრავლობითი რიცხვის ფორმაში არც ერთ შემთხვევაში არ დასტურდებიან, თავისი ქცევით სხვა მხრივაც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ქართველურ ენებში ბრუნვის მორფემათა წარმომადგენლად დადასტურებული ჩვეულებრივი ერთეულებისაგან.

მიცემითი ბრუნვის მორფემის ერთადერთი უდავო, ქართველურ ენათა ფონზე სრულიად ბუნებრივი, წარმომადგენელი თანამედროვე სვანურში არის /-ს/. იგი ერთადერთია მრავლობითი რიცხვის ფორმაში, მისი საშუალებით მიცემითი ბრუნვის ფორმა სახელთა უმრავლესობას

მხოლოდობით რიცხვშიც ყველა დიალექტში ეწარმოება¹. საქმე ის არის, რომ /-ჲ/, /-ა/, /-ა-/, /-ამ/ ალმორფები მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად სახელთა მხოლოდ განსაზღვრული ჯგუფების მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაშია წარმოდგენილი და აქაც მათთან უმეტეს შემთხვევაში თავისუფლად მონაცვლეობს /-ს/, მაგ., ბზ. ჟალ-ჴ||ჴელ-ს, ბქვ. ზანტ||ხეხუ-ს, ლშხ. ხოშმ||ხოშა-ს და ა. შ.

1.07 მიცემითი ბრუნვის მორფემის დიაქრონიული ანალიზი ქართულურ ენაში

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.07.1. მიცემითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. როგორც დავინახეთ, მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად, /-ს/-ს გარდა, დასტურდება /-სა/, /Ø/ (თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, დიალექტებსა და ძველ ქართულში) და /-ჲ/ (თანამედროვე ქართულ დიალექტთა ერთ ნაწილში). სადავო არ არის არსებული შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ეს სახესხვაობები მიღებულია /-ს/-საგან. მიცემითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპი ქართულში, ამდენად, არის /*-ს/.

1.07.2. მიცემითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ჭანურში. მიცემითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპი აქაც /*-ს/ არის, დანარჩენი ალმორფები (/ც/ და /Ø/), როგორც ცნობილია, მიღებულია /-ს/-საგან სათანადო პოზიციაში ცვლის საფუძველზე².

1.07.3. მიცემითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. /-ხ/ სუფიქსს მიცემითი ბრუნვის მორფემასთან დიაქრონიულადაც ისევე არაფერი აქვს საერთო, როგორც-სინქრონიულად. დებულება /-ხ/ სუფიქსის ისტორიულად მიცემითი ბრუნვის ნიშნად მიჩნევის შესახებ თავის დროზე დაემყარა მეორე დებულებას, რომლის მიხედვითაც ქართველური ენები სემიტურ ენათა მონათესავენი არიან³. პირველი მათგანი ისევე მიუღებელია, როგორც — მეორე⁴. ამასთანავე, სვან. /-ხ/ სუფიქსის მიცემითის ნიშ-

¹ Г. А. Климов. Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1960, გვ. 70-71; თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნებაში, ქესს, II, 1961, გვ. 221; მ. ქალდანო, სვანური ენის ლაბილური კილოაჟის გრამატიკული თავისებურებანი, იყე, VIII, 1956, გვ. 163-168; მ. ქალდანო, სვანური ენის ჩუბჩუური მეტყველების თავისებურებანი, იყე, XI, 1959, გვ. 228-229.

² იხ., მაგ., Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., стр. 69-70.

³ Н. Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение? СПБ, 1911, стр. 1200-1205.

⁴ შდრ. ვ. თოფურიძე, ხ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში, შრომები, III, 1979, გვ. 138.

ნად მიჩნევის არგუმენტად არ გამოდგება არა მხოლოდ სემიტური ენების, არამედ არც კავკასიური, და არც სხვა რომელიმე არაქართველური ენის ჩვენება¹. ამიტომ /-ნ/ სუფიქსს აქ არც დიაქრონიული ანალიზის დროს მივიჩნევთ მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად².

თუ /-ტ/, /-ა/, /-ა-/ და /-ამ/ ერთეულებს თანამედროვე სვანურში მიცემითი ბრუნვის მორფემის ალომორფებად ჩავთვლით, მაშინ ის ფაქტი, რომ არც ერთი მათგანი არ დასტურდება მრავლობითი რიცხვის ფორმაში, და, როგორც აღინიშნა, თავისი ქცევით მხოლოდობითი რიცხვის ფორმაშიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ბრუნვის ნიშანთა ტიპური წარმომადგენლებისაგან, საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ წარმომავლობით ისინი არ განეკუთვნებიან მიცემითი ბრუნვის მორფემას³. განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე:

მ ი ც ე მ ი თ ი ს /-ტ/. /-ტ/ მიცემითის ნიშნად პირველად ნ. მარმა მიიჩნია. ეს /-ტ/, მისი აზრით, წარმომავლობით ქართ. ლ-ს უკავშირდება (ქართ. ვაშ-ლ-ი — სვან. ჭისგ-ტ...⁴). საბოლოოდ კი /-ტ/ სუფიქსის ამოსავალ ფორმად /-ალ/ ჩათვალა⁵. არათერია ნათქვამი იმის შესახებ, ეს /-ალ/ ფუძისეულია წარმომავლობით, თუ სუფიქსური. თ. შარაძენიძე კი ამავე სუფიქსთან (/--ტ/-სთან) დაკავშირებით წერს: „იგი უნდა დაუკავშირდეს ქართულში გადმონაშთის სახით შემორჩენილ -ა ვ, -ი ვ ბრუნვის ნიშნებს (კვლ-ავ, ირგვლ-ივ, მარჯვნ-ივ და მისთ.)“ და იქვე (სქოლიოში) განაცხადებს: „შესაძლებელია ტ... საბოლოო ანგარიშში დაუკავშირდეს ნ ფორმანტს ასეთი გზით ნ → ლ → ტ“⁶.

აქ სვან. /-ტ/-ს ქართულიდან ნასესხებობა, როგორც ჩანს, არ იგულისხმება; და მაშინ, ამ თვალსაზრისიდან ამოსვლით, აღნიშნულ ქართულ და სვანურ სუფიქსთა არქეტიპის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ საფუძვრზეც უნდა მოვახდინოთ. ასეთ შემთხვევაში კი რამდენიმე სერიოზულ დაბრკოლებას წაეაწყდებით:

1. სვან. /-ტ/-ს ქართულ სუფიქსებთან დაკავშირებისათვის აუცილებელია პასუხი კითხვაზე: /-ავ/ სუფიქსს უკავშირდება იგი, თუ — /-ივ/-ს? მაგრამ, როგორც დავინახეთ, /-ტ/-ს ორივე მათგანთან აკავშირებენ; ივარაუდება, როგორც ჩანს, ქართ. /-ავ/ და /-ივ/ სუფიქსთა საერთო წყაროდან მომდინარეობა. მაგრამ ეს ვარაუდი არ არის თავისთავად

¹ შლრ. ვ. თოფურა, დასახ. ნაშრ., გვ. 143.

² გ. მაჭავარიანი, ბრუნვების ზოგიერთი საკითხი სვანურში, ივე, XXII, 1985, გვ. 131-140.

³ გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

⁴ Н. Я. Мерр, Где сохранилось сванское склонение?, СПб, 1911, стр. 1201.

⁵ თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, ივე, VII, 1955, გვ. 127.

ვალ ცხადი, მას სათანადო ლინგვისტური დასაბუთება ესაჭიროება, ასეთი დასაბუთება კი ამჟამად არ მოგვეპოვება.

2. თუ, ამის მიუხედავად, შევეცდებით სევან. /-ჱ/ დავაკავშიროთ ქართ. /-ავ/, /-ივ/ სუფიქსებთან (ან ერთ-ერთ მათგანთან), უაღრესად სერიოზულ დაბრკოლებებს წავაწყდებით: აღნიშნული სევანური და ქართული სუფიქსები, როგორც ვხედავთ, მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ფორმით, თითქმის არაფერი აქვთ საერთო შინაარსის (resp. ფუნქციის) მიხედვით და სრულიად განსხვავებული არიან ლისტრიბუტივულად. ამ სერიოზულ დაბრკოლებათა მოუხსნელად აღნიშნულ თვალსაზრისს, ცხადია, ვერ გავიზიარებთ.

3. თუ /-ჱ/-ს სევანურში მართლა /-ნ/-საგან მიღებულად მივიჩნევთ, მაშინ ეს დაბრკოლებები სრულიად გადაულახავ სახეს მიიღებს; გადაულახავ სახეს მიიღებს იმიტომ, რომ ქართ. /-ავ/, /-ივ/ სუფიქსებთან საბოლოო ჯამში დაკავშირებული აღმოჩნდება არა უშუალოდ /-ჱ/, არამედ მის ამოსავლად მიჩნეული /-ნ/. ამ სუფიქსთა (ქართ. /-ავ/, /-ივ/ — სევან. /-ნ/) წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირების ლინგვისტური საფუძველი კი, ვფიქრობთ, არ არსებობს.

უფრო გვიან გ. კლიპოვმა წამოაყენა ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც სევან. /-ჱ/ სახელის ფუძის ბოლოკიდური ელემენტისაგან უნდა მომდინარეობდეს (იმ ელემენტისაგან, რომელიც საერთო-ქართველურ ლ-მდე აიყვანება)¹. სხვანაირი სტრუქტურის სახელებში კი იგი შემდეგ უნდა გაჩენილიყო პარადიგმატული გათანაბრების საფუძველზე². ამ ვარაუდის არსი ასეთია: /-ჱ/, რომელიც ამჟამად მიცემითის ნიშანია (რამდენადაც იგი სახელობითის ფორმაში არ არსებობს), ისტორიულად ფუძის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო. მიცემითის ნიშნად იგი იმ საფეხურზე უნდა ქცეულიყო, როცა ფუძის ბოლოკიდური ჱ სახელობითის ფორმაში დიაკარგა, სხვა ბრუნვებში კი დარჩა და, ამდენად, მიცემითის ფორმა სახელობითისას /-ჱ/-თი დაუპირისპირდა.

აოსებითად იგივე ვარაუდი შემდეგ გამოთქვა ა. ჩიქობავამ: „ეს მიცემითი (იგულისხმება /-ჱ/ სუფიქსიანი ფორმა —ა. ო.), ერთი შეხედვით, სახელობითის მოსალოდნელ სახეს ეტოლება: ქართ. ძალ-ლ — სვ. ჟალ-ჱ → ჯალ-ჱ... ასევე: ღერბათ-ჱ, ღერ-მათ, ჰან. ღორ-მოთ — თვით სევანურ სახელობითში უნდა ჰქონდეს განცდილი ფუძეს ცვლილება³.

¹ შტრ. თ. გამყარელიძე, გ. მაქავეარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, გვ. 34.

Г. А. климов, Склонение в кертвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1962, გვ. 75, 88.

³ ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 155.

ლ. პალმაიტის აზრით, „... უ ელემენტი არავითარი მიცემითის ნი-
შანი არ არის, არამედ ფუძის ამოსავალია“¹.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. საყიბის ისტორიის ეს მართებული გაშუქება ერთ დროს (1980 წ. ივნისში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე) გაუგებრობის წყა-
როვ იქცა: მაყარად აღინიშნა (ქ. ლომთათიძის მიერ). რომ დებულება მიცემითის /-ზე/-ს
ფერისებური ელემენტისაგან მომდინარეობის შესახებ პირველად წამოყენებულ იქნა
არა 1962 წ. გ. კლიმოვის მიერ, არამედ ბევრად უფრო ადრე, ჯერ კიდევ 1938 წ. ა. ჩი-
ქობავას „ქანურ-მეგრულ-ქართულ შედარებით ლექსიკონში“ (ძალის აღმნიშვნელ სეა-
ნურ საიტყვასთან დაკავშირებით). ეს შენიშვნა, რომელსაც მაშინ მძიმე ბრალდების სა-
ხე მიეცა, გვიმოძღვებს ნაჩვენოთ საქმის ვითარების ნამდვილი სურათი:

„ქანურ-მეგრულ-ქართულ შედარებით ლექსიკონში“ ქართ. და მეგრ.-ქან.
სიტყვების (ძალი, ჭოლორი) შესაბამისად დასახელებულია სეან. ფელ-ტ (შეც-
ლომების გასწორებაში კი მის ნაცვლად მოცემულია ფელ-ტ) ფორმა². სრუ-
ლიად უწევს, რომ ფელ-ტ) ავტორის მიერ სახელობითის ფორმად არის
მიჩნეული ისევე, როგორც მის გვერდით დასახელებული ფორმები ძალ-ი და
ჭოლო-ი³. ის რომ მიცემითის ფორმა იყოს, მაშინ იქნებოდა არა ფელ-ტ),
არამედ ფელ-ტ. და მართლაც. აღნიშნული სიტყვის-ზე ელემენტი აქ მიჩნეულია
არა მიცემითის ნიშნად, არამედ დეტერმინანტ სუფიქსად, რომელიც „ქართული ლ-ს
მორფოლოგიური ეკვივალენტია“⁴.-ზე ელემენტი, მაშასადამე, ისევე არ მიიჩნევა მიცე-
მითის ნიშნად. როგორც ქართ. -ლ სიტყვაში ძალ-ი და მეგრ.-ქან. -ორ სიტყვაში ჭო-
ლო-ი. დეტერმინანტისაგან მიცემითის ნიშნის წარმოშობის შესახებ კი აქ არაფე-
რია ნათქვამი. უფრო მეტიც, მიცემითის /-ზე/-სა და მისი ისტორიის საყიბი აქ, საერთოდ,
არა დვას; არ დვას და არც შეიძლება იდგეს, რადგანაც, თუ სახელობითის ფორმა არის
ფელ-ტ), მაშინ -ტ ამ სიტყვაში ისევე შეუძლებელია ჩაითვალოს მიცემითი ბრუნვის
ნიშნად, როგორც სიტყვაში ხეხტ („ცოლი“), რომელშიც -ტ, თავისთავად ცხადია, არას-
წარმო არაყის არ გამოუყვია მიცემითის გამოშვებულ სუფიქსად (შლრ. მიც. ხახტ,
ჯაღტ)

ამიტომ, ვფიქრობთ. ბუნებრივია, რომ მიცემითის /-ზე/ სუფიქსისა და მისი ისტო-
რიის კვლევის დროს „ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებით ლექსიკონის“ ეს ადგი-
ლი, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, არ დაუსახელებია არც ერთ მეცელეარს (არც
ე. თოდვრიას, არც თ. შარაშენიძეს. არც ვ. კლიმოვს, არც ლ. პალმაიტს 1938 წლის
შემდეგ არც თვით ა. ჩიქობავას).

ამით შეიძლებოდა საყიბი ამოწურულად ჩაგვეთვალა. მაგრამ ზედმეტი დამაჯერებ-
ლობისათვის დამატებით საჭიროა ყურადღება მიექცეს ორ გარემოებას:

1. თვით ის მოსაზრება, რომელიც 1938 წ. სეან. ტ-ს, როგორც დეტერმინანტი სუ-
ფიქსის (და არა მიცემითის ნიშნის), შესახებ არის ა. ჩიქობავას მიერ წამოყენებული,
მავე ავტორის მომდევნო შრომებში, არსებითად, უეჭვოდებულია. 1938 წ. სეან. -ტ ქართ.
ლ-ს „მორფოლოგიურ ეკვივალენტად“ იმის საფუძველზე მიიჩნეოდა, რომ სახელობი-
თის ფორმად აქ დასახელებული იყო ფელ-ტ); 1942 წ. კი სწორედ ამ ფორმის არსებო-

¹ ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სეანური ბრუნვის შესახებ, მაცნე, ვნისა და
ლტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 121.

² ა. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებით ლექსიკონი, 1938,
გვ. 82; იხ. აგრეთვე შეცდომების გასწორება.

³ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 82.

⁴ იქვე, გვ. 83.

ბა იქნა უარყოფილი (უარყოფილ იქნა იმისგან დამოუკიდებლად, თუ რა ედო საფუძველად შელ-ტ) ფორმის არსებობის დაშვებას 1938 წ.). ეს ნათლად ჩანს იქიდან, რომ 1942 წ. იმავე ავტორის სხვა ნაშრომში იმავე სიტყვების (ძალდი, ჭოლორი) შესაბამისად უკვე დასახელებულია არა შელ-ტ), არამედ მართებული ფორმა—შელ; თანაც განმარტებულია: „ქართ. ლ-ს შესაბამისად მეგრულსა ჯა ქანერში -ორ-აა. სენ-ურში არაფერი ჩანს, თუმცა მიცემითი ტ დაჩნდება: შალ-ტ-¹. როგორც ვხედავთ, თუ 1938 წ. ქართ. ლ-ს „მორფოლოგიურ ეკვივალენტად“ უყოყმანოდ ითვლებოდა სახელობითად მიჩნეულ ფორმაში არსებული -ტ. 1942 წ. უკვე პირდაპირ არის ნათქვამი: ასეთ ეკვივალენტად „სენ-ურში არაფერი ჩანსო“ (იგულისხმება, ცხადია, სახელობითის ფორმა — შელ). მიცემითი წარმოდგენილი -ტ-ს სახელობითის ფორმაში ისტორიული არსებობის შესახებ, რაც 1962 წ. ივარაუდა გ. კლიშოვა (1979 წ. კი — ა. ჩიქობავამაც), აქ სრულებით არაფერია ნათქვამი. მეტიც: გადამტრიალ აქ უკვე, როგორც ვხედავთ, ავტორი იმასაც კი აღარ ამბობს, არის თუ არა ეს -ტ (მიცემითის ფორმაში დადასტურებული) ქართ. ლ-ს „მორფოლოგიური ეკვივალენტი“.

1938 წ. წამოყენებული დებულება 1942 წ.. როგორც ვხედავთ, უარყოფილია, ამისი მიზეზი კი, როგორც ჩანს, ენობრივი ფაქტის დაზუსტებაა, ფაქტისა, რომელიც 1938 წ. არასწორად იყო ფიქსირებული. ალბათ ამისი გათვალისწინების შედეგია, რომ „შედარებითი ლექსიკონის“ ეს ადგილი ისეთ ნაშრომებშიც კი არ არის დასახელებული, რომლებშიც სპეციალურადაა განხილული სწორედ ამ წიგნში დასმული საკითხი—საკითხი სახელთა ბოლოციდური ელემენტების (ქართ.-ლ, მეგრ.-ქან.-ორ, სენ.-ტ) ისტორიული ურთიერთმიმართებისა².

2. როგორც ვხედავთ, ა. ჩიქობავას მიერ 1942 წ. წამოყენებული მოსაზრება ძალიან შორსაა გ. კლიშოვის 1962 წლის ვარაუდისაგან. მაგრამ დავუშვათ, რომ 1938 წ. „შედარებითი ლექსიკონში“ გამოთქმული მოსაზრება ავტორს არ შეუცვლია, ასეთ შემთხვევაშიც იბადება კითხვა: არის თუ არა ეს მოსაზრება იგივე. რაც გ. კლიშოვის მიერ 1962 წ. (ა. ჩიქობავას მიერ კი 1979 წ.) წამოყენებული ვარაუდი?

არა, სრულებით არ არის იგივე, რადგანაც -ტ ელემენტის ფუძისეულად მიჩნევა (ისიც მხოლოდ ერთ კონკრეტულ სიტყვაში) ერთი საკითხია, ხოლო მიცემითის /-ტ/-ს წარმომავლობით ფუძისეულ -ტ-სთან დაკავშირება მეორე. ერთი დასკვნიდან მეორე დასკვნა ცალსახად არ გამომდინარეობს. ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ ერთ-ერთი არსებული მოსაზრების მიხედვით (რომლის ავტორიც თ. შარაძენიძეა), მიცემითის /-ტ/-ს ფუძისეულ -ტ-სთან არაფერი აქვს საერთო; რეკონსტრუქცია ამიტომ ასეთ სახეს იღებს: სახ. ზეზტ, მიც. ზაზტ < *ზაზტ-ტ. ივარაუდება, მაშასადამე, რომ მიცემითის /-ტ/ დაკარგულია ფუძისეული -ტ-ს მომდევნო პოზიციიდან. ამ თვალაზრისიდან ამოსვლის შემთხვევაში, თუ სახელობითია შელტ, მაშინ მიცემითაა ფაღტ, რომელიც მომდინარეობს *ჟაღტ-ტ არქტივისაგან და, მაშასადამე, ფუძისეულ -ტ-სა და მიცემითის /-ტ/-ს წარმომავლობით არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო. აქედან, როგორც ითქვა, ძალიან კარგად ჩანს, რომ ფაღტ ფორმაში -ტ-ს ფუძისეულად მიჩნევიდან ცალსახად არ გამომდინარეობს დასკვნა მიცემითის /-ტ/-ს ფუძისეული ელემენტისაგან მომდინარეობის შესახებ.

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულურ ენებში, 1942, გვ. 50.

² იხ., მაგ., გ. როგავა, ფუძის ბოლოციდურ სონორთა პოზიციური ცვლილებებისათვის ქართულურ ენებში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყ. მოამბე, 1, 1962, გვ. 226-230 და თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულურ ენებში, 1965, გვ. 74-83.

³ თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სენურ სახელთა ბრუნებაში, ქართულურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, გვ. 225.

და მართლაც, გ. კლიმოვის ნაშრომში 1962 წ. იგივე ეარაუდი რომ იყოს წამოყენებული, რაც „შეღარებით ლექსიკონში“ 1938 წ. (ისიც მიუთითებლად), და, მაშასადამე, დარღვეული რომ იყოს მეცნიერული ეთიკის ნორმები, მაშინ არ იქნებოდა ბუნებრივი, რომ ა. ჩიქობავას, როცა ამავე საკითხს ეხებოდა (1979 წ.). ერთი სიტყვით მაინც არ ეხსენებინა მის მიერ 1938 წ. გამოთქმული მოსაზრება. ეს იუქმის მით უფრო, რომ ასეთ ვითარლებაში თავის ადრინდელ მოსაზრებათა დამოწმების შემოხვევა ა. ჩიქობავას შრომებში სხვაგანაც გვხვდება¹.

ამრიგად, „ქანურ-მეგრულ-ქართულ შეღარებით ლექსიკონში“ ფიქსირებული ფორმა ე. ე. ლ. შედეგია არა ლინგვისტური რეკონსტრუქციის მეთოდების გამოყენებისა. არამედ — თანამედროვე ენობრივი ფაქტის მტდარი ჩაწერისა.

ზემოაღნიშნული შენიშვნა (თუ ბრალდება), როგორც ვხედავთ, სრულიად უსაფუძვლოა. საკითხისადმი ობიექტურად მიდგომისა და ზემოთ ნაჩვენებ მარტივ ვითარებაში სწორად გარკვევის შემთხვევაში იგი, რასაკვირველია, ვერ გაჩნდებოდა; და მაშინ, ამგვარი საკითხის შესახებ მსჯელობაც აგვცდებოდა.

ვარაუდს მიცემითის /-ჲ/ სუფიქსის ფუძის ბოლოკიდური ელემენტისაგან მომდინარეობის შესახებ მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ ეს სუფიქსი დასტურდება არა მხოლოდ მიცემითის, არამედ ყველა სხვა ბრუნვის ფორმაშიც, გარდა სახელობითისა (იხ. პარადიგმა). ვფიქრობთ, უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ ბოლოკიდური-ჲ ელემენტის დაკარგვა სახელობითის ფორმაში, ვიდრე მისი გაჩენა იმ ბრუნვებში (მოთხრობითში, ნათესაობითში, მოქმედებითში, ვითარებითში), რომელთა ნიშანიც იგი არ არის. მაგრამ, მაშინ საჭიროა ამ ელემენტის დაკარგვის მიზეზის მონახვა და იმისი ჩვენება, თუ რატომ გამოიწვია ამ მიზეზმა -ჲ-ს დაკარგვა მხოლოდ და მხოლოდ სახელობითის ფორმაში.

ასეთი მიზეზი, ჩვენი აზრით, არის სიტყვის აბსოლუტური ბოლო, ე. ი. ისეთი პოზიცია, სადაც ყველაზე ადვილად არის შესაძლებელი ბგერის დაკარგვა.

მას შემდეგ, რაც სვანურში სახელობითის /-ი/ სუფიქსი დაიკარგა და სახელობითი ოპოზიციის არამარკირებულ წევრად იქცა, ამ ბრუნვის ფორმაში ფუძის ბოლოკიდური და სიტყვის აბსოლუტური ბოლო ერთმანეთს დაემთხვა, განსხვავებით ყველა სხვა ბრუნვის ფორმისაგან, სადაც ფუძის ბოლოკიდურს აუცილებლად მოსდევდა ბრუნვის რომელიმე ნიშანი და, ამდენად, სიტყვის აბსოლუტური ბოლო ბრუნვის ნიშანს ემთხვეოდა და არა — ფუძის ბოლოკიდურს. ამიტომ არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ ფუძის ბოლოკიდური -ჲ ელემენტი მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმაში დაკარგულიყო, სადაც ის, სხვა ბრუნვებისაგან განსხვავებით, მოქცეული იყო არა მხოლოდ ფუძის, არამედ სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოშიც.

და მართლაც, ხერხდება დასაბუთება, რომ ზოგიერთ სიტყვაში ცვლი-

¹ იხ., მაგ., ა. ჩიქობავა, მესამე პარის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართულ ენებში, ენიკის მოამბე, V-VI, 1940, გვ. 42.

ლებას სწორედ ასეთი ხასიათი ჰქონდა; მაგ., სიტყვის უელ „ძალი“ სახელობითის ფორმაში -*ჲ ელემენტი თანამედროვე სევანურში არ დასტურდება*. ამავე დროს, -*ჲ ელემენტი წარმოდგენილია არა მხოლოდ მიცემითის, არამედ — ყველა სხვა ირიბი ბრუნვის ფორმაშიც* (იხ. პარადიგმა). ხერხდება დასაპუთება, რომ -*ჲ ელემენტი ამ სიტყვაში ისტორიულად ფუძის კუთვნილება იყო და. ამდენად, ის წარმოდგენილი იყო ყველა ბრუნვის ფორმაში. მათ შორის სახელობითისაშიც; ე. ი. უელ < ჲ ელჲ, ბოლოკიდური -*ჲ ქართ. ფუძისეული ლ-ს ფონემური შესატყვისია* (შდრ. ქართ. ძალ-ი) ისევე, როგორც სიტყვებში *ჲ ი ს გ ჲ* „ვაშლი“, *განჲჲ* „ანწლი“ ბოლოკიდური ფუძისეული -*ჲ არის ქართ. ლ-ს* (აგრეთვე ფუძისეულის) შესატყვისი (შდრ. ქართ. ვაშლ-ი, ანწლ-ი)¹.*

აქედან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ *ჲ ა ლ ჲ-ში ი-ჲ ელემენტი ისტორიულად ისევე უნდა ყოველიყო ფუძის კუთვნილება, როგორც მისი შესატყვისი ლ- ქართ. ძ ა ლ ლ-ში, -ორ ზან. ჯ ო ლ ო რ-ში და სევან. -ჲ ჲ ი ს გ ჲ-სა და გ ა ნ ჲ ჲ-ში. ჲ ე ლ-ის პარადიგმაში წარმოდგენილი -/ჲ/, ამრიგად, წარმომავლობით ფუძის ბოლოკიდური ელემენტი.*

ამ დასკვნის სისწორეს ადასტურებს ვაშლის აღმნიშვნელი სიტყვის პარადიგმა ბალსქვემოურში, რომელიც, არსებითად, *ჲ ე ლ-ის პარადიგმას ემთხვევა*:

სახ.	ჲისგ	„ვაშლა“	შდრ.	უელ	„ძალი“	შდრ.	ლშხ.	უსკჲ	„ვაშლი“
ნიც.	უსგ-ჲ			ჲალ-ჲ				უსკჲ-ს	
მოთხრ.	უსგ-ჲ-ემ			ჲალ-ჲ-ემ				უსკჲ-დ	
ნათ.	უსგ-ჲ-ემ			ჲალ-ჲ-ემ				უსკჲ-იმ	
ნოქ.	უსგ-ჲ-შჲ			ჲალ-ჲ-შჲ				უსკჲ-შჲ	
ვით.	უსგ-ჲ-დ			ჲალ-ჲ-დ				უსკჲ-დ	

ამ სიტყვის ბალსქვემოურ პარადიგმაში -/ჲ/ იმავე უფლებით უნდა მივიჩნიოთ მიცემითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად, რა უფლებითაც — *ჲ ე ლ-ის პარადიგმაში. ეს ასეა იმდენად, რამდენადაც სახელობითის ფორმაში -/ჲ/-ს აქაც ნული უპირისპირდება* (სახ. ჲისგ — მიც. უსგ-ჲ, შდრ. სახ. უელ — მიც. ჲალ-ჲ); სხვა დიალექტებში კი (ბალსწემოურში, ლაშხურსა და ლენტეხურში) ამის საწინააღმდეგო ვითარება გვაქვს: ვაშლის აღმნიშვნელ სიტყვაში (ჲისგჲ) -*ჲ ელემენტი ყველგან ფუძის კუთვნილებაა, რამდენადაც ის ყველა ბრუნვის ფორმა-*

¹ თ. გამყარელიძე, გ. მაქაეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართულურ ენებში, 1965, გვ. 82-83; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, ქვ. 155; შდრ. Н. Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение? стр. 1201; შდრ. აგრეთვე ა. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, გვ. 82-83 და ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულურ ენებში, 1942, გვ. 50.

შია წარმოდგენილი, სახელობითის ჩავთლით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ამ დიალექტებში -*შ* ელემენტით ამ სიტყვის მიცემითი არც ერთი სხვა ბრუნვის ფორმას არ უპირისპირდება და, ამდენად, არც არის ბრუნვის ნიშანი (იხ. ლაშხურის პარადიგმა, ამ მხრივ ვითარება ანალოგიურია ბალსჭემოურსა და ლენტეხურშიც).

კითხვა ისმის: ამ სიტყვის ბალსჭემოურ პარადიგმაშია დაცული უფრო ძველი ვითარება, თუ — სხვა დიალექტებისაში?

შ ელემენტი ამ სიტყვაში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, საერთო-ქართულური ფუძისეული -*ლ*-ს გაგრძელებაა, ამიტომ გარკვეულ საფეხურამდე ის სევანურის ყველა დიალექტში, მათ შორის ბალსჭემოურშიც, ფუძისეული მორფემის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო. საერთო-ქართულურიდან მომდინარე ვითარება, ამდენად, დაცულია არა ბალსჭემოურში, არამედ — სხვა დიალექტებში, ინოვაციასთან სწორედ ბალსჭემოურში გვაქვს საქმე — აქ იქცა ფუძისეული -*შ* ისეთ ერთეულად, რომელსაც მიცემითის ნიშანს უწოდებენ. ეს კი ერთხელ კიდევ ადასტურებს, რომ */-ტ/-ს* წარმოქმნა *ჟელ*-ის პარადიგმაშიც ისეთივეა, როგორიც *ბქე*. *ჟისგ*-ის პარადიგმაში, და რომ მიცემითის */-ტ/* ფუძის ბოლოკიდური -*შ* ელემენტისაგან არის მიღებული. ეს კი, თავისთავად, იმ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ მიცემითის */-ტ/-ს* წარმოქმნა ასეთივეა ბევრ სხვა სიტყვაშიც, რომლის სახელობითის ფორმაში -*შ* ელემენტის რეკონსტრუქცია, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, ამჟამად არ ხერხდება.

ამის მიუხედავად, არსებობს სიტყვათა ერთი ნაწილი, რომელსაც ფუძის ბოლოკიდური -*შ* ელემენტი ისტორიულად არ უნდა ჰქონოდა, მიცემითის ნიშნად კი */-ტ/* სუფიქსი მაინც მოეპოვება: მაგ., *ქშშ* „ქმარი“, *ქან* „ხარი“ (მდრ. ქართ. კაცი, ხარი — მეგრ.-ქან. კოჩი, ხოჯი). */-ტ/* სუფიქსი ასეთ სიტყვებში, როგორც ჩანს, *ჟელ*-ის მსგავს სიტყვათა პარადიგმის ანალოგიით არის მიღებული.

მაგრამ */-ტ/-ს* წარმოქმნის ასეთ ახსნას ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ ფუძის ბოლოკიდური -*შ* სიტყვათა ერთ ნაწილში თანამედროვე სევანურშიც წარმოდგენილია, მისი სახელობითის ფორმაში დაკარგვა და ბრუნვის გამომხატველად ქცევა არ მომხდარა, მაგ., *ღშშღ* „დათვი“, *შღღგჟ* „თაგვი“, ასე „ასო“ და სხვა. თუ განსაზღვრულმა ფონოლოგიურმა პოზიციამ (სიტყვის აბსოლუტურმა ბოლომ) განაპირობა ცვლილება *ჟალტ* > *ჟელ*, მაშინ ამავე პოზიციებში რატომ არ მოხდა *ღშშღ* > *ღშშღ* (ან *ღეშღ*), ასე *აშ* > *ა*. შ.?

სევანურის განვითარების რომელიმე საფეხურზე ერთი და იგივე ფონოლოგიური პოზიცია (სიტყვის აბსოლუტური ბოლო), როგორც ჩანს, განაპირობებდა ცვლილებებს: *უ* > *ტ*, *ო* > *ტ* და *ტ* > *Ø* (ალბათ აგრეთვე ცვლილებას: გრძელი ხმოვანი > მოკლე ხმოვანი). დამაჯერებლად დასაბუთებული მოსაზრების მიხედვით, ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა:

ორი ცვლილება. სახელობითის ფორმაში ფუძისეული -ჟ-ს დაკარგვა (*ჟელჟ>ჟელ), მიცემითის ფორმაში -/-ს/ სუფიქსისა (*ჟალჟ-ს>ჟალჟ) (/--ს/ სუფიქსის გარეშე ფუძისეული -ჟ მიცემითის ფორმაშიც ისევე დაიკარგებოდა, როგორც სახელობითისაში, რადგანაც ის აქაც სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში აღმოჩნდებოდა).

საკითხის მხოლოდ ამგვარად გადაწყვეტის შემთხვევაში ეძებნება ახსნა -/-ჟ/ სუფიქსის ყველა ირიბ ბრუნვაში არსებობას, რაც სრულიად გაუგებარი რჩება მაშინ, თუკი ამ სუფიქსის ფუძისეული ელემენტისაგან მომდინარეობას გამოვრიცხავთ¹. სხვა სერიოზულ მიზეზთა გარდა, პირველ ვარაუდს ამიტომაც ვანიჭებთ უპირატესობას მეორესთან შედარებით.

თუ ამ თვალსაზრისიდან ამოვალთ, მაშინ აშკარაა, რომ -/-ჟ/ სუფიქსის წარმოქმნა სევანურისათვის დამახასიათებელი პოზიციური ფონეტიკური ცვლილების შედეგია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ -/-ჟ/-თი წარმოქმნილ „ორფუძიანობას“ სხვა ენათა „ორფუძიანობასთან“ არაფერი აქვს საერთო, ის სევანურის შიგნით ჩასახული მოვლენაა და არა სხვა ენათა გავლენის შედეგი. ამ დასკვნის სისწორეს უდავოდ ადასტურებს ისიც, რომ მიცემითის ფორმით წარმოქმნილი „ორფუძიანობა“, როგორც ცნობილია, სევანურის გარდა, არც ერთ კავკასიურ ენაში არ დასტურდება.

მ ი ც ე მ ი თ ი ს -/-ა/. თუ, ერთი მხრივ, არავინ დავობს იმის შესახებ, რომ ეს -/-ა/ წარმომავლობით ფუძის ბოლოკიდური ელემენტია და მიცემითის გამოხატვა მას დაეკისრა სევანურის შიგნით, მისი განვითარების რომელიღაც საფეხურზე, მეორე მხრივ, სადავოა, -ა არის ისტორიულად უწინარესი, თუ მისი მონაცვლე -ე. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება:

1. მიცემითის (და ზოგი სხვა ბრუნვის) ფორმაში დადასტურებული -ა არის ისტორიულად ამოსავალი, სახელობითში წარმოდგენილი ბოლოკიდური -ე კი მისგან არის მიღებული სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან ასიმილაციის საფუძველზე².

2. მიცემითის ფორმაში დადასტურებული ბოლოკიდური -ა მიღებული-

¹ შდრ. თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ..., ქქსს. II, 1961, გვ. 225.

² თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სევანურში. იყ, VII, გვ. 131; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სევანურ სახელთა ბრუნებაში, ქქსს. II, გვ. 225-230; თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ა->ჟ პაროცისისათვის სევანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, VI, 1979, გვ. 49-56; ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პაროცისი ქართულ ენებში, იყ, VI, 1954, გვ. 450-451.

ლია -ე-საგან /-ჲ/ სუფიქსის გავლენით და, ამდენად, ისტორიულად ამოსავალი ვითარება სახელობითის ფორმაშია დაცული¹.

პირველი მოსაზრება ემყარება ვარაუდს, რომლის მიხედვითაც სახელობითის ფორმაში ცვლილება ა>ე ფუძის ბოლოკიდურშიც ისევე მოხდა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით, როგორც ფუძის შიგნით. ამ ცვლილების მტკიცებას ფუძის ბოლოკიდურში დამოუკიდებლად არ მოეპოვება დასაბუთება, იგი მხოლოდ იმ არგუმენტაციას ემყარება, რაც არსებობს ამავე ცვლილების მტკიცებისათვის ფუძის შიგნით. დამაჯერებლობა მტკიცებისა ა>ე ფუძის ბოლოკიდურში (მარე< მარა), ამდენად, დამოკიდებულია ამავე ცვლილების მტკიცების დამაჯერებლობაზე ფუძის შიგნით (ჟელ<ჟალჲ). იმის მთავარ არგუმენტად კი, რომ ფუძის შიგნით სწორედ სახელობითის ფორმაში მოხდა ა>ე, მიჩნეულია ისეთ სიტყვათა არსებობა, რომლებშიც ისტორიულად ამოსავალი ა სახელობითში ე-ს სახით არის წარმოდგენილი, ხოლო მიცემითში (აგრეთვე დანარჩენ ირიბ ბრუნვებში), ა-ს, ე. ი. ამოსავალი ვარიანტის, სახით: სახ. ჟელ (<ჟალჲ), სემი (<*სამი) და სხვა (შდრ. ბქვ. მიც. ჟალ-ჲ, სამჲ). ირიბ ბრუნვებში წარმოდგენილი ა არის, მაშასადამე, სახელობითის ფორმაში მოცემული ე-ს -საგან მომდინარეობის მტკიცების საყრდენი, მისი ძირითადი კრიტერიუმი და სწორედ ეს კრიტერიუმი არ არის სანდო.

თუ, ერთი მხრივ, უდავოა, რომ ისეთ სიტყვათა პარადიგმაში, როგორიც არის სემი, ჟელ და ა. შ., ამოსავალია ა ხმოვანი (ე კი მისგან მიღებული), მეორე მხრივ, ისეთ სიტყვებში, როგორიც არის, მაგ., ლერსგვენ „მარჯვენა“, ამოსავალი ხმოვანია არა ა, ქარამედ ე, რამდენადაც ეს ე ქართ. ე-სა და მეგრ.-ჰან. ა-ს კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია და, მაშასადამე, საერთო-ქართველურ *ე-საგან არის მიღებული (შდრ. ქართ. მარჯვენა — მეგრ.-ჰან. მარძგვანი)². საერთო-ქართველურ *ე-ს კი სევანურში, როგორც ცნობილია, ე შეესატყვისება და არა ა.

ამის მიუხედავად, ფუძისეული ე ასეთ სიტყვებშიც მხოლოდ სახელობითის ფორმაშია წარმოდგენილი, სხვა ბრუნვებში კი მას აქაც ა ენაცვლება (ბქვ. სახ. ლერსგვენ „მარჯვენა“ — მიც. ლერსგვან „მარჯვენას“). უდავოა, რომ ეს ა არის ე-საგან მიღებული და არა პირიქით. მაგრამ, თუ ფუძისეული ხმოვნის ისტორიის გარკვევას ასეთ სიტყვებშიც ზემოაღ-

¹ ე. ო ს ი ძ ე, ნამყო უსრულის -ა სუფიქსისა და მიცემითი ბრუნვის -ა ნიშნის წარმომავლობისათვის სევანურში, თსუ შრომები, B₃ (142), კუმანიტარული მეცნიერებანი, 1972, გვ. 157-159.

² თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სევანურ სახელთა ბრუნვაში, ქესს, II, 1961, გვ. 226-229.

³ გ. მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 40; Г. А. К л и м о н, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 128.

ნიშნული კრიტერიუმის მიხედვით შევეცდებით, სრულიად საწინააღმდეგო შედეგს მივიღებთ: ფუძისეული ე აქაც ა-საგან მიღებული აღმოჩნდება (რამდენადაც სახელობითის ფორმაში წარმოდგენილ ე-ს სხვა ბრუნვებში აქაც ა ენაცვლება). ეს კი, როგორც ვხედავთ, აშკარა შეცდომაა. რადგანაც აღნიშნულ კრიტერიუმს მცდარ დასკვნასთან მიყვართ, ამიტომ ამ სახით მიუღებელია როგორც ეს კრიტერიუმი, ისე¹ მის საფუძველზე მიღებული დასკვნები.

სვანურის ჩვენება, როგორც ვხედავთ, ორაზროვანია: ს ე მ ი -ს მსგავსი სიტყვები ა-ს პირველადობას უკერს მხარს, ლ ე რ ს გ ე ნ -ის მსგავსი სიტყვები კი, პირიქით, — ე-ს პირველადობას. საკითხის ყოველგვარი გადაწყვეტა ამიტომ უაღრესად საფუძველიან ლინგვისტურ არგუმენტაციას მოითხოვს.

ნაქვამიდან ჩანს, რომ ამჟამად არ არსებობს არგუმენტირებული პასუხი კითხვაზე: ს ე მ ი-ს ტიპის სიტყვათა სახელობითის ფორმაში მოხდა თავდაპირველად ცვლილება ა>ე და მის საფუძველზე გასწორდა ლ ე რ ს გ ე ნ-ის ტიპის სიტყვათა პარადიგმა, თუ, პირიქით, ჯერ ლ ე რ ს გ ე ნ-ის ტიპის სიტყვათა ირიბ ბრუნვებში მოხდა ე>ა და ის გახდა მიზეზი ს ე მ ი-ს ტიპის სიტყვათა პარადიგმის გასწორებისა?! შეუძლებელი არც საკითხის გადაწყვეტის სხვა გზის არსებობაა.

ბრუნების პარადიგმაში ხმოვანთა ასეთივე მონაცვლეობა (ე—ა), როგორც ითქვა, დასტურდება ფუძის ბოლოკიდურშიც: სახელობითის ფორმაში წარმოდგენილ ბოლოკიდურ — ე-ს (მარე, ლეჯე...) ზოგ ირიბ ბრუნვაში — ა ენაცვლება (მარა, ლეჯა, მარა-დ, ლეჯა-დ...). რადგანაც დამტკიცებულად იქნა მიჩნეული, რომ ფუძის შიგნით ე სახელობითის ნიშანთან ასიმილაციით არის მიღებული ა-საგან, ამიტომ ეს დასკვნა ავტომატურად იქნა გადატანილი ფუძის ბოლოკიდურზეც, ე აქაც იმავე სახელობითის ნიშანთან ასიმილაციით ა-საგან მიღებულად იქნა მიჩნეული¹.

რაკი სათანადო არგუმენტაცია არ აღმოაჩნდა მტკიცებას ა>ე ფუძის შიგნით, თავისთავად ცხადია, არგუმენტაციის გარეშე დარჩა მის ანალოგიაზე დამყარებული მეორე მტკიცებაც: ა>ე ფუძის ბოლოკიდურში. და მართლაც, ფუძის ბოლოკიდურში ე-ს ყველა შემთხვევაში ა-საგან მომდინარეობის მტკიცებას მძიმე წინააღმდეგობები ახლავს ისევე, როგორც ასეთივე ცვლილების მტკიცებას ფუძის შიგნით:

1. თანამედროვე სვანურში სახელთა ბოლოკიდურ ე-ს სათანადო ირიბ ბრუნვებში ყოველთვის ა ენაცვლება. თუ ამის საფუძველზე, არ-

¹ თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, გვ. 131; თ. შარაძენიძე, ა>ჟ>ე პროცესისათვის სვანურში. წელიწადი. VI, 1979, გვ. 49; შდრ. მ. ქალდანი, სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის წარმოებულ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქეს, IV, 1974, გვ. 150-164.

სებული შეხედულების შესაბამისად, ყველგან ა-ს მივიჩნევთ ამოსავლად, მაშინ გამოდის, რომ ყოველი ბოლოკიდური ე მიღებულია ა-საგან და, მაშასადამე, სვანურში გარკვეულ საფეხურამდე ე-ზე დაბოლოებული სახელები არ არსებობდა. როგორც სამართლიანად აღინიშნება¹, ცოტაა ალბათობა ასეთი ვითარების რეალურობისა.

2. თუ სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით -ა-საგან -ე მივიღეთ ისეთ სახელებში, როგორიც არის მ ა რ ე, თ ხ რ ე, ლ გ ჯ ე, მ ა ხ ე, თ ე და ა. შ., მაშინ ახსნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ე. ოსიძე, რომ ასეთსავე პირობებში იგივე ცვლილება არ მოხდა დ ი ნ ა, ბ უ ბ ა, მ ა მ ა, ხ ო ჩ ა, ა რ ა, ჩ ხ ა რ ა, ც ხ ა და სხვა ამგვარ სახელებში².

და მართლაც, თუ ცვლილება ა>ე მოხდა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის წინ და მისი გავლენით, მაშინ ამ პოზიციაში ეს ცვლილება ყველგან უნდა განხორციელებულიყო და, მაშასადამე, ა-ზე დაბოლოებული სახელები გამჭრალიყო, მაგრამ რადგანაც სვანურში ეს ასე არ არის, ამიტომ არც ამგვარი ცვლილების დაშვების უფლება გვაქვს; არა გვაქვს, ყოველ შემთხვევაში, მანამ, სანამ არ მოინახება მიზეზი, რამაც აღნიშნულ (და მათ მსგავს) სიტყვებში შეაფერხა ა>ე ცვლილების განხორციელება.

მითითება ქართული დიალექტების ერთ ნაწილზე (ქვემოიმერული, ზემოგურული, ლეჩხუმური), სადაც სიტყვის ბოლოს ასეთივე ცვლილება (ა>ე) თითქოს ასევე არ არის რეგულარული³, არ გამოდგება ამ წინააღმდეგობის მოსახსნელად; არ გამოდგება იმიტომ, რომ ამ დიალექტებში სიტყვის ბოლოკიდური ა-ს ე-დ შეცვლის შედეგი სახელთა მხოლოდ ერთ ნაწილში დასტურდება, მეორეში კი — არა. თუ პირველ ნაწილში ეს ცვლილება აბსოლუტურად რეგულარული ხასიათისაა, მეორე ნაწილს, როგორც ეს ლიტერატურაშია ნაჩვენები, ამ სახის ცვლილება, საერთოდ, არ შეხება (ერთმარცვლიანი სიტყვები, /-ობა/, /-ება/ სუფიქსებით ნაწარმოები განყენებული სახელები, /-ა/-თი ნაწარმოები საწყისები, მიმართვად გამოყენებული სახელები)⁴. მართალია, ამ მხრივ ბევრი რამ ჯერ კიდევ დასადგენია, მაგრამ იქიდან, რაც უკვე ცნობილია, ვფიქრობთ, უდავოა, რომ სიტყვათა ერთი ჯგუფის ბოლოკიდურში ცვლილებას ა>ე რეგულარული ხასიათი ჰქონდა, მეორე ჯგუფისაში კი ასეთი ცვლილება,

¹ ე. ოსიძე, ნაშო უსრულის -ა სუფიქსისა და მიცემითი ბრუნვის -ა ნიშნის წარმოშობისათვის სვანურში, 1972, გვ. 158.

² ე. ოსიძე, დასახ. ნაშრ. 1972, გვ. 158.

³ თ. შარაძენიძე, აჰ-ჲ პროცესისათვის სვანურში, 1979, გვ. 56.

⁴ ო. კახაძე, ა-ზე დაბოლოებული ზოგიერთი სახელის ბრუნვისათვის ქვემოიმერულში, ივე, V, 1953, გვ. 186-191; ე. თოფურიია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში, ივე, 1954, გვ. VI, 449.

საერთოდ, არ მომხდარა: ამიტომ მტკიცება ამ ცვლილების არარეგულარულობის შესახებ, ვფიქრობთ, არ არის მართებული.

სევანურში კი ვითარება სრულიად სხვაგვარია, არავითარი მსგავსი ჯგუფების გამოყოფა აქ არ ხერხდება; არ ხერხდება, რადგანაც, ქართულის აღნიშნული დიალექტებისაგან განსხვავებით, ერთნაირი აგებულების სიტყვათაგან ზოგი ა-თი ბოლოვდება, ზოგი — ე-თი. აქედან ჩანს, რომ ამ ორ შემთხვევაში (ქართულის დიალექტებსა და სევანურში) სხვადასხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე, ამიტომ ერთი მათგანი მეორის არგუმენტად, ცხადია, არ გამოდგება. ამის გარეშეც, სავალდებულო სრულებით არ არის ორ ენაში დამოუკიდებლად მომხდარი ცვლილებები აუცილებლად ერთნაირი ხასიათისა იყოს — ერთნაირი ჰქონდეთ მიზეზიცა და შედეგიც. თუ, ვთქვათ, სახელთა ბოლოკიდური ე ქვემოიშვრულში ა-საგან არის მიღებული, შეცდომა იქნებოდა ამის საფუძველზე ცალსახად გაგვეკეთებინა დასკვნა: ბოლოკიდური ე-ს ა-საგან მომდინარეობის შესახებ სევანურშიც.

3. ყველაზე არსებითი მაინც ის არის, რომ სევანურში მოიპოვება სახელები, რომელთა ბოლოკიდურშიც ამოსავალი ხმოვანია არა ა, არამედ ე, სათანადო ირიბ ბრუნვებში კი სახელობითის ფორმაში წარმოდგენილ ფუძისეულ ე-ს მაინც ა ენაცვლება. სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ ლგჳე „რძე“ და მესმე „მესამე“ (შდრ. მიც. ლგჳა, მესმა). როგორც სიტყვა ლგჳე, ისე კონფიქსი მე-ე (რომელიც წარმოდგენილია სიტყვაში მე-სა-ე), საერთო-ქართველურ საფესურამდე აღის. ბოლოკიდური ე ორსავე შემთხვევაში ქართ. ე-სა და მეგრ.-ჰან. ა-ს კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია და, ამდენად, საერთო-ქართველურ *ე-აგან არის მიღებული. შდრ. ძვ. ქართ. სძე, მეგრ. ბჳა, ჰან. მჳა, სევან. ლგჳე¹; ქართ. მე-ე (მე-სამ-ე), მეგრ.-ჰან. მა-ა (მა-სუმ-ა), სევან. მე-ე (მე-სამ-ე)². რამდენადაც საერთო-ქართველურ *ე-ს სევანურში ე შეესატყვისება, ამდენად, აღნიშნული სიტყვების ბოლოკიდურში ე იყო წარმოდგენილი სევანური ენის განვითარების მთელ მანძილზე. ეს კი იმისი უტყუარი მაჩვენებელია, რომ ამ სიტყვათა ირიბ ბრუნვებში წარმოდგენილი ა ე-საგან არის მიღებული და არა პირიქით.

ყოველივე ეს, ვფიქრობთ, საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ დებულებას ფუძის ბოლოკიდური ე-ს ა-საგან მომდინარეობის შესახებ არ მოეპოვება სათანადო დასაბუთება. და მაშინ, თითქმის უფრო ბუნებრივად გამოიყურება მეორე დებულება, რომლის მიხედვითაც, პი-

¹ გ. მაჰაჯარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 31, 33; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, гл. 172—173.

² გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 131.

რიკით, ა არის ე-საგან მიღებული მომდევნო /-ჲ/-ს გავლენით. მაგრამ ამ უფრო ბუნებრივი დებულების მიღების შემთხვევაშიც არსებითი ხასიათის სიძნელებია გადასალახავი:

ა) აუცილებელია დასაბუთდეს, რომ /-ჲ/ სუფიქსი ისტორიულად ქვე-მოსვანურ დიალექტებშიც არსებობდა, აუცილებელია იმიტომ, რომ ა—ე მონაცვლეობა ამ დიალექტებშიც ჩვეულებრივია. ასეთი დასაბუთების მონახვა კი უაღრესად რთული ამოცანაა, ჯერჯერობით, ყოველ შემთხვევაში, იგი არ არსებობს.

გ) ფიქრობთ, სარწმუნოა არსებული ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც ა—ე მონაცვლეობას ისტორიულად ერთი და იგივე საფუძველი უდევს ფუძის შიგნითაც და ბოლოკიდურშიც. თუ ეს ასეა და ე მიღებულია ა-საგან /-ჲ/-ს გავლენით, მაშინ ძნელია ისეთ ფორმათა არსებობის ახსნა როგორიც არის ხეხუ „ცოლი“, ლელუ „ხორცი“ და სხვა. ძნელია პასუხის მონახვა კითხვაზე: -ჲ-ს გავლენით რატომ აქაც არ მოხდა ცვლილება ე>ა? (შდრ. მიც. ხახუ, ლალუ).

როგორც ვხედავთ, ამჟამად არ მოგვეპოვება არგუმენტირებული პასუხი კითხვაზე: ა არის ამოსავალი ა—ე მონაცვლეობაში, თუ—ე? მაგრამ ამის მიუხედავადაც, ე. ი. მათი დიაქრონიული ურთიერთმიმართების გარკვევის გარეშეც, უყოყმანოდ შეიძლება გაკეთდეს ორი დასკვნა:

1. მიცემითი ბრუნვის გამომხატველი /-ა/ სვანურშია გაჩენილი, მისი განვითარების შედარებით გვიანდელ საფეხურზე, ამ საფეხურამდე კი მიც. ბრუნვა /-ს/ სუფიქსით გამოიხატებოდა, მსგავსად თანამედროვე ქვემოსვანურისა (შდრ. ლშხ. სას. მაოე „კაცი“ — მიც. მარა-ს „კაცს“).

2. ე—ა მონაცვლეობა სვანურის ფონოლოგიური სტრუქტურით შეპირობებული მოვლენაა და, ამდენად, ამ მონაცვლეობის საფუძველზე წარმოქმნილი „ორფუძიანობაც“ სვანურის შიგნით არის გაჩენილი სხვა ენათა გავლენის გარეშე. იმიტომ გასაზიარებელია ამასთან დაკავშირებით ვ. თოფურიას მიერ გაკეთებული დასკვნა: „სვანურში დასტურდება სახელის ორფუძიანობის ტიპი, მაგრამ იგი ფონეტიკური ხასიათისაა. ამდენად სვანური სავსებით ემთხვევა იმერულ-გურულს ორფუძიანობის ტიპით და სცილდება კავკასიურ (ხუნძურ და მისთანა) ენებს, სადაც ორფუძიანობა მორფოლოგიური წარმოშობისაა“¹.

მ ი ც ე მ ი თ ი ს /-ა მ/. დავას არ იწვევს, რომ მიცემითის /-ამ/ სუფიქსი წარმოშობით მოთხრობითის /-ემ/-ს უკავშირდება. ხმოვანი ელემენტის მონაცვლეობა (ე—ა) აქაც ისევე უნდა აიხსნას, როგორც ე—ა მონაცვლეობა საერთოდ (ფუძის შიგნით თუ ბოლოკიდურში).

თუ ეს ყველაფერი ასეა, მაშინ ცხადია, რომ მიცემითი ბრუნვის გა-

¹ ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში, იყვ. VI, 1954, გვ. 451.

მოხატვა /-ამ/ სუფიქსს სევანური ენის განვითარების შედარებით გვიანდელ საფეხურზე დაეკისრა (ისევე, როგორც /-ჰ/-სა და /-ა/-ს). მანამდე კი მიც. ბრუნვა, როგორც ჩანს, აქაც /-ს/ სუფიქსით გამოიხატებოდა.

მ ი ც ე მ ი თ ი ს /-ს/. ერთადერთი სუფიქსი, რომელიც ისტორიულად მიც. ბრუნვის გამომხატველად ყოველგვარ სახელში უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი და რომლის წარმოშობის ასსნა სევანურის შიგნით არ ხერხდება, არის /-ს/¹.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1.07.4. მიცემითი ბრუნვის მორფემა საერთო-ქართველურში. მიცემითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპად წინაგანი რეკონსტრუქციით, როგორც ვნახეთ, /-ს/ აღდგება ყველა ქართველურ ენაში. იმის გამო, რომ ქართ. ს-ს ფონემურ შესატყვისად მეგრულ-ჭანურსა და სევანურში მხოლოდ შ ითვლებოდა, ნ. მარმა მიცემითის /-ს/ მეგრულ-ჭანურსა და სევანურში ქართულიდან ნასესხებად მიიჩნია². ამავე მიზეზის გამო მეგრულ-ჭანური /-ს/-ს ნასესხებობა-არანასესხებობა თავის დროზე გადაუჭრელი პრობლემა იყო ა. ჩიქობავასათვის: „მიცემითი ბრუნვის ნიშანი -ს ჭანურსაც და მეგრულსაც ქართულთან საერთო აქვს: შეიძლება ეს ნასესხები იყოს (შდრ. სახელობითის -ი!), შეიძლება დიფერენციალადელი საერთო მონაცემიც იყოს. მიცემითი ბრუნვა ერთი უძველესთაგანია; სესხების საკითხი დადებითად გადაწყდებოდა, თუ რომელსამე კილოკავში (ყველაზე უფრო ეს ჭანურშია მოსალოდნელი!) -შ-თი ნაწარმოები ზანური მიცემითი დადასტურდებოდა“³. ვ. თოფურიას მიხედვით იგი (მიცემითის /-ს/) „საერთო სუფიქსი უნდა იყოს ქართველურ ენათა“⁴. უფრო გვიან კი იგივე სუფიქსი გრამატიკული კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ იქნა მიჩნეული⁵.

მას შემდეგ, რაც დადგინდა, რომ არსებობს ფონემური შესატყვისობა ქართ. ს—მეგრ.-ჭან. ს—სევან. ს (<საერთო-ქართვ. *ს), ბუნებრივად გაკეთდა დასკვნა: მიცემითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველური

¹ შდრ. ლ. პ ა ლ მ ა ი ტ ი, შენიშვნები სევანური ბრუნვების შესახებ, მაქნე, ენა-სა და ლიტერატურის სერია, 3, 1979, გვ. 117.

² Н. Я. М а р р, Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1910, стр. 12; И. К и п ш и д з е, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914, стр. 023.

³ ა. ჩ ი ქ о б а ვ ა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 53.

⁴ ვ. თ о ф у რ ი а, ბრუნვების სიტემისათვის სევანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვებთან შედარებით, გვ. 341.

⁵ ა. ჩ ი ქ о б а ვ ა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 150.

არქეტიპი არის /^გ-ს/.¹ მიცემითის /-ს/ სუფიქსი ყველა ქართველურ ენაში, ამდენად, საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან მომდინარეობის შედეგია და არა — სესხებისა. კლასის ნიშანთან მისი კავშირი კი უნდა გამოირიცხოს (დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. თავი მესამე). ქართველურ ენებში არ არსებობს მიცემითი ბრუნვის მორფემის არც ერთი სხვა ალომორფი, რომელიც შეიძლება საერთო-ქართველურ საფუძურამდე იქნეს აყვანილი.

1.06. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის სინკრონიული ანალიზი ქართველურ ენაებში

1.06.1. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. თანხმონის მომდევნო პოზიციაში, ე. ი. ბოლოთანხმონიანსა და ფუძეკვეცად სახელებში, ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ის/ ალომორფით: სახლ-ის, ბავშვ-ის, მთ-ის, ტყ-ის ლინ-ის (შღრ. სახ. ღვინო)² და ა. შ. ასეთივე ვითარება გვაქვს ერთადერთ ფუძეუკვეცელ სახელში — დრო-ის³. ხმონის მომდევნო პოზიციაში კი, ე. ი. ფუძეუკვეცელ სახელებში, ამავე მორფემის წარმომადგენლად გვევლინება /-ს/ და /-სი/ ალომორფები⁴. ასეთი ვითარება გვაქვს უ, ო, ი ხმონებზე დაბოლოებულ ყველა სახელში (გამონაკლისებია დ რ ო და ღ ვ ი ნ ო) და ა-სა და ე-ზე დაბოლოებულ ფუძეუკვეცელ სახელებში, კერძოდ კი, ანთროპონიმებსა და ისეთ არასაკუთარ სახელებში, რომლებშიც ბოლოკიდურია სუფიქსურია და არა ძირეული: პეტრე-სი, ალექსანდრე-სი, ელენე-სი, ელგუჯა-სი, მართა-სი; დედოფალა-სი, ცისარტყელა-სი, შავთვალა-სი, ლურჯა-სი და სხვა⁵.

ხმონის მომდევნო პოზიციაში /-ს/-ს ნაცვლად /-სი/ ალომორფის გამოვლენა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ სათანადო სახელი არ არის პრეპოზიციური მსაზღვრელი, მაგ., სპილო-სი, წყარო-სი,

¹ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, стр. 78; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, стр. 160; თ. გამყრელიძე, გ. მაქავეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 283; გ. მაქავეარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 24.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 97.

³ ე. თოფური, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 237; შ. კეკელია, ა. დავითიანი, ქართული ენა, 1973, გვ. 119.

⁴ შღრ. ე. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 235-238.

⁵ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 66; ა. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნვის ისტორიიდან ქართულში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956 წ, გვ. 239.

ძუძუ-სი, პავლე-სი, ძვალი სპილო-სი ყოფილა და ა. შ., პრეპოზიციურ მსაზღვრელში¹კი (აგრეთვე ნათესაობითში დასმულ უბრალო დამატებაში), მხოლოდ ასეთი ფორმებია შესაძლებელი: სპილო-ს ძვალი, წყარო-ს წყალი, ძუძუ-ს²მოწოვა, პავლეს ქული და ა. შ.³

/-სი/ სუფიქსის -ი ელემენტი ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაცია ეძლევა:

1. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი არის /-ს/, -ი ელემენტი კი სახელობითის ნიშანია და არა ნათესაობითის ნიშნის შემადგენელი ნაწილი. ისეთი ფორმები, მაშასადამე, როგორიც არის ელენესი, შოთასი, სპილოსი, ძუძუსი, ნათესაობით-სახელობითის (თუ ნანათესაობითარი სახელობითის) ფორმებია და არა—ნათესაობითისა⁴.

2. /-სი/-ს -ი ელემენტი, მართალია, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილი არ არის, მაგრამ ის არც სახელობითის ნიშანია (ისევე როგორც /-თი/-ში არ არის -ი ელემენტი არც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილი და არც სახელობითის ნიშანი). -ი აქ ჩვეულებრივი ემფატიკური ხმოვანია და, ამდენად, ფორმაში წყალი წყარო-ს-ი ბოლოკიდური ი ისევეა ემფატიკური ხმოვანი, როგორც -ა ფორმაში წყალი მდინარ-ის-ა⁵.

/-სი/ სუფიქსი თანამედროვე ქართულში, ჩვენი აზრით, არის არა რთული ფორმა — ორი სუფიქსისაგან შედგენილი (ნათესაობითის /-ს/ + სახელობითის /-ი/), არამედ — ერთი განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეული — ძირითადი ალომორფის (/ის/-ის) პოზიციური ვარიანტი.

/-სი/ სუფიქსის -ი ელემენტი, ამდენად, თანამედროვე ქართულში არ არის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. ეს ნათლად ჩანს იქიდან, რომ /-ს/-ს მომდევნოდ ამ -ი-ს საპირისპიროდ არ მოიბოვება სხვა ბრუნვათა ნიშნები, ე. ი. თუ, ერთი მხრივ, ჩვეულებრივია სპილო-სი, ძუძუ-სი და ა. შ.) მეორე მხრივ, მათ საპირისპიროდ თანამედროვე ქართულში არ არსებობს ისეთი ფორმები, როგორიცაა: სპილო-ს-მა, ძუძუ-ს-მა, სპილო-ს-ს, ძუძუ-ს-ს, სპილო-ს-ის, ძუძუ-ს-ის და ა. შ.⁶

მაგრამ იქნებ დიაქრონიულად (ე. ი. წარმომავლობით) არის ეს -ი სახელობითი ბრუნვის ნიშანი?

ჯერ ერთი, ამ დებულების დამაჯერებელი დასაბუთება ამჟამად არ

¹ ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განხილვითი ლექსიკონი, I, 1950, გვ. 640.

² ე. თოფურია, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოება, გვ. 234-238; ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 67.

³ ა. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულში, გვ. 240—

262.

⁴ შლრ. ე. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 237-238.

მოგვეპოვება და, მეორეც, აღნიშნული -ი ისტორიულად სახელობითი ბრუნვის ნიშანიც რომ ყოფილიყო, თანამედროვე ქართულში ის მაინც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის შემადგენელ ელემენტად უნდა მივიჩნიოთ და არა—სახელობითი ბრუნვის ნიშნად.

არ არსებობს: ლინგვისტური საფუძველი ე. წ. ემფატიკური ხმოვნის დამოუკიდებელ მორფოლოგიურ ერთეულად მიჩნევისათვის. სინქრონიულად იგი სხვა არაფერია, თუ არა იმ ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ელემენტო, რომელსაც ის დაერთვის¹. ასეთი კვალიფიკაცია მართებულია იმიტომაც, რომ აღნიშნულ ხმოვანს დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ფუნქცია არ მოეპოვება.

/-ის/ ალომორფს ზოგჯერ თავისუფლად ენაცვლება /-ისა/, ასეთია ვითარება, მაგ., შემდეგ შემთხვევებში:

ა) და კავშირისა² და მისი მნიშვნელობით ნახმარ თუ-ს წინ: კაც-ის და ქალ-ის ||კაც-ისა და ქალის, დიდ-ის თუ პატარის||დიდ-ისა თუ პატარის³ (ასეთ პოზიციაში /-ს/-ს თავისუფლად ენაცვლება /-სი/: გოგო-ს და ბიჭის|| გოგო-სი და ბიჭის, კუ-ს და მორიელის|| კუ-სი და მორიელის და ა. შ.)

ბ) /-თვის/, /-გან/, /-კენ/ თანდებულთა წინა პოზიციაში: ბავშვის-თვის||ბავშვისა-თვის, ხ-ის-გან||ხ-ისა-გან, ტყ-ის-კენ|| ტყ-ისა-კენ⁴.

/-ის/ და /-ისა/ ალომორფთა ასეთ თავისუფალ მონაცვლეობას ზოგ სხვა შემთხვევებშიც აქვს ადგილი.

/-ის/ ალომორფის ნაცვლად ზოგჯერ ერთადერთია /-ისა/, ხოლო /-ს/-ს ნაცვლად — /-სი/. ასეთია ვითარება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) /-ც/, /-ვე/ /-ლა/ ნაწილაკიან ფორმებში⁵, თუკი შესაძლებლად მხოლოდ ასეთ მორფოლოგიურ სემანტიკას მივიჩნევთ: კაც-ისა-ც, ქალ-ისა-ც, მთ-ისა-ც, ტყ-ისა-ც; გოგო-სი-ც, სპილო-სი-ც, კუ-სი-ც, კაც-ისა-ვე, ერთ-ისა-ლა და ა. შ.⁶

გ) მეშველი ზმნის მესამე პირის ფორმის /-ა/ ვარიანტის წინა პოზიციაში: კაც-ისა-ა, ქალ-ისა-ა, გოგო-სი-ა, სპილო-სი-ა, კუ-სი-ა და ა. შ.

ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა ყოველთვის /-ი/ ალომორფით არის

¹ თ. უთუ რგაიძე, სახელთა მორფოლოგიის საკითხები, I. გავრცობის ხმოვნები, საქ. სსრ უმაღლესი სასწავლებლების ქართ. ენის კათედრათა IX რესპუბლიკური სამეცნიერო-მეთოდური კონფერენცია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 1981 წ., გვ. 22.

² ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქველ, I, 1950, გვ. 037.

³ შ. კეკელია, ა. დავითიანი, ქართული ენა, 1973, გვ. 104.

⁴ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 70-71.

⁵ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 037.

⁶ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 71-72.

წარმოდგენილი თანხმობაზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან, მაგ., დიდ-ი კაცის, ხუთ-ი ვაშლის და ა. შ.

ყოველთვის ნულოვანი ალომორფი დასტურდება ხმოვანზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან, მაგ., კოხტა ბიქის, მწვანე მინდვრის, უკულო ხარის და ა. შ.

1.06.2. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი თანამედროვე ქართულ დიალექტებში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულთან შედარებით ქართული დიალექტები შემდეგი ძირითადი თავისებურებებით ხასიათდებიან:

1. პრეპოზიციურ მართულ მსაზღვრელთან ნათესაობითი ბრუნვის მორფემისათვის /-ის/ ალომორფის ნაცვლად ზოგჯერ /-ი/ არის წარმოდგენილი, მაგ.; ქართლ. დაჯდა სუფრ-ი თავსაო, ყან-ი პირზე; კახ. ირმ-ი რქა; იმერ. ხემწიფ-ი შვილი და სხვა¹.

2. ასეთსავე პოზიციაში ზოგჯერ /-იჲ/ ალომორფიც დასტურდება, მაგ., კახ. გზ-იჲ პირას, მელორ-იჲ ცოლი, ჩვენებ-იჲ ნახვა, ქართლ. დათესვ-იჲ დროს, შუადღ-იჲ-თვინ და ა. შ.²

3. სხედასხვა დიალექტებში ადგილი აქვს /-ისი/ ალომორფის გამოვლენას, მაგ., კახ. წლ-ისი, ინგილ, წყალ-ისი, კიდობნ-ისი...³

4. /-ს/ ალომორფის ნაცვლად დასტურდება /-ას/, მაგ., ქართლ-კინტუა-ას ცოლი; წყარო-ას თავზე, ლეჩხ. ურო-ას, აქარ. აგვისტო. ას თვეში...⁴

5. დასტურებენ აგრეთვე ალომორფებს /-იჲს/, /-იჲჰ/, /-ჰ/ და სხვა.

1.08.3. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი ძველ ქართულში. ძველ ქართულში ჩვეულებრივია მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობა, რაც განაპირობებს ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებას მსაზღვრელ სახელში თანამედროვე ქართულთან

¹ გ. იმნაიშვილი, ქართული დიალექტი, I, 1974, გვ. 195; თ. სალარიძე, ალგეთის ხეობის ქართული, 1978, გვ. 55-56; ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, 1956, გვ. 68; ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოყავი, 1973, გვ. 46-47.

² ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 68; თ. სალარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

³ ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 68; გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 86.

⁴ თ. სალარიძე, სახ. ნაშრ., გვ. 55; შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, 1970, გვ. 177, 199; ქ. ნოღაიძე, ნაკვევები და ჩანაწერები, წიგნი II, ბათუმი, 1972, გვ. 67.

⁵ თ. სალარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

შედარებით, სადაც პრეპოზიციური წყობაა ჩვეულებრივი¹. ყველაზე მნიშვნელოვანი თავისებურება კი ძველი ქართულისა ის არის, რომ სმოვნის მომდევნო პოზიციაში (ე. ი. ფუძეუკვეცელ სახელებთან) თანამედროვე ქართულის /-ს/, /-სი/ ალომორფთა ნაცვლად წარმოდგენილია /-მს/, /-მსა/: წყარო-მს||წყარო-მსა, ძუძუ-მს||ძუძუ-მსა და ა. შ².

1.08.4. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. თანამედროვე მეგრულში თანსმოვნის მომდევნო პოზიციაში ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-იშ/ და /-იში/ ალომორფებით: კოჩ-იშ||კოჩ-იში „კაცის“, ჯოღორ-იშ||ჯოღორ-იში „ძაღლის“, კოჩეფ-იშ||კოჩეფ-იში „კაცების“, და ა. შ., სმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი—/იშ/ და /-იში/ ალომორფებით: დლა-შ||დლა-ში „დღის“, კატუ-შ||კატუ-ში „კატისა“. რადგანაც თანამედროვე ქანურში ყველა სახელი სმოვანზე ბოლოვდება, ამიტომ ნათ. ბრუნვის მორფემა აქ ყოველთვის /-ში/, /-ში/ ალომორფებით არის წარმოდგენილი: კოჩი-შ||კოჩი-ში „კაცის“, კუჩხე-შ||კუჩხე-ში „ფეხის“, ორძო-შ||ორძო-ში „სკამის“, კატუ-შ||კატუ-ში „კატის“, კოჩეფ-შ||კოჩეფ-ში „კაცების“ და ა. შ³.

1.08.5. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სვანურში. თანსმოვნის მომდევნო პოზიციაში დასტურდება /-იშ/, /-შშ/ (ლშხ./ /-აშ/), /-ეშ/ ალომორფები. სვანურის განვითარების თანამედროვე საფეხურზე ამ პოზიციაში მათი განაწილების წესების დადგენა, როგორც ზემოთ აღინიშნა (იხ. 1.03.3.), არ ხერხდება; არ ხერხდება, რადგანაც ისინი დასტურდებიან ერთნაირი ფონოლოგიური და მორფოლოგიური სტრუქტურის სხვადასხვა სიტყვებთან. მაგრამ ეს ითქმის მარტო მხოლოდობითი რიცხვის ფორმებზე, რამდენადაც სვანურში (თანაც მთელ თანამედროვე სვანურში) მოქმედებს უგამონაკლისო წესი: მრავლობითი რიცხვის ისეთ ფორმაში, სადაც მრავლობითობის ნიშანი თანსმოვანზე ბოლოვდება, ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა ყოველთვის /-ეშ/ ალომორფით არის წარმოდგენილი⁴, მაგ., ჯან-იშ „ხარის“, გეზლ-ეშ (ლშხ. გეზლ-აშ) „შვილის“; შდრ. მრავლობითი რიცხვის ფორმები: ჯან-ჰრ-ეშ „ხარების“, გეზლ-ჰრ-ეშ „შვილების“ და ა. შ.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1976, გვ. 43-45; ი. ი შ ნ ა ი შ- ვ ი ლ ი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, 1971, გვ. 147-153, ზ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, 1975, გვ. 133-135.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 38-39; ი. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 145-146.

³ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 53 60; И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (инверского) языка, СПб, 1914, стр. 020-031; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1962, стр. 88-90

⁴ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1962, гл. 90.

პრეპოზიციურ მართულ მსაზღვრელთან (აგრეთვე ნათესაობითში, დას-მულ უბრალო დამატებასთან) ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ი/, /-ჲ/ (ლშხ. /-ა/), ან /-ე/ ალომორფებით. /-ი/ სუფიქსი /-იშ/-ს ცვლის (ე. ი. იმ სახელებთან არის წარმოდგენილი, რომელთაც დამოუკიდებლად ბრუნებისას /-იშ/ ალომორფი აქვთ), /-ჲ/ (ლშხ. /-ა/)/—/ჲშ/-ს, ხოლო /-ე/—/ეშ/-ს, მაგ., ჯან-ი მუქ „ხარის რქა“ (შდრ. ჯან-იშ „ხარის“), გეზლ-ჲ ლირდი „შვილის გაზრდა“ (შდრ. გეზლ-ჲშ „შვილის“), მგჟ-ე ლიქედ „მზის ამოსვლა“ (შდრ. მგჟ-ეშ „მზის“), ჯან-ჲრ-ე ლიტლ-ჲნე „ხარების ულლის დადგმა“ (შდრ. ჯან-ჲრ-ეშ „ხარების“) და სხვა¹.

ბალსზემოურში /-იშ/-ის ნაცვლად ხშირად /-მიშ/ ალომორფი არის წარმოდგენილი, მაგ., ეელ-მიშ „ძალის“, ჯან-მიშ „ხარის“ და სხვა. ტრადიციულად ამას „ორფუძიანობის“ ტიპურ ნიშნულად თვლიან, რაც იმას ნიშნავს, რომ მ ელემენტი აქ ფუძის კუთვნილებად მიიჩნევა და არა ბრუნვის ნიშნისა, ე. ი. მორფოლოგიური სეგმენტაცია, ამ თვალსაზრისის მიხედვით (რა თქმა უნდა, თუ ლოგიკურ თანმიმდევრულობას დავიცავთ), ასეთ სახეს მიიღებს: ეელმ-იშ. ჯანმ-იშ.

თუ ამოვალთ ცნობილი პრინციპიდან (სხვა პრინციპი, არსებითად, არც არსებობს), რომლის მიხედვითაც აფიქსურ მორფემათაგან სახელის ფუძეს მხოლოდ სადერეივაციო (მნიშვნელობისმცვლელი) აფიქსები განეკუთვნება, მაშინ აღნიშნულ მ ელემენტს ფუძის კუთვნილებად ვერ მივიჩნევთ, რადგანაც ამ ელემენტს სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობაში არაერთგვაროვანი ცვლილების გამოწვევა არ შეუძლია და, ამდენად, მას არც სადერეივაციო აფიქსთან აქვს რაიმე საერთო და არც—სიტყვის ფუძესთან. და მაშინ, უფრო ბუნებრივია, მ ელემენტი ბრუნვის ნიშნის შემადგენელ ელემენტად მივიჩნიოთ და არა—სახელის ფუძის ნაწილად.

ბალსკვემოურის ზოგიერთ კილოკავში (მაგ., ლახამულურში, ჩუბეხეურში) ნათესაობითის ზემოაღნიშნულ ალომორფთა ნაცვლად წარმოდგენილია /-ჲემ/ ან /-ემ/ სუფიქსები, მაგ., ჩბხ. ჯან-ჲემ „ხარის“, ეალ-ჲემ „ძალის“, ჩაჟ-ჲემ „ცხენის“, ჰგშხ-ემ „ფეხის“, ლბმ. თბუმ-ემ „თავის“, ლგც-ემ „წყლის“ (შდრ. ბეროური ჯან-იშ „ხარის“, ეელ-იშ „ძალის“, ეცერული ეჲგ-იშ „წამლის“, შტან-ემ „სვანეთის“ და სხვა)².

ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად სვანურის სხვადასხვა დიალექტებში დასტურდება

¹ შდრ. ჩბხ. დჰუღ-ჲშ ცინჲა „დათვის მოცი“, ტოქრ-ემ თჲინგ „ოქროს თუნგა“ და სხვა, იხ. მ. ქალღანი, სვანური ენის ლახამულური კილოკავის გრამატიკული თავისებურებანი, იყე, VIII, 1956, გვ. 171.

² მ. ქალღანი, სვანური ენის ლახამულური კილოკავის გრამატიკული თავისებურებანი, იყე, VIII, 1958, გვ. 164-168; მ. ქალღანი, სვანური ენის ჩუბეხეური მეტყველების თავისებურებანი, იყე, XI, 1959, გვ. 228-230.

შემდეგი ალომორფები: ლენტეხურში /-ჲშ/ (დედე-ჲშ „დედის“, მამა-ჲშ მამის“, ტუნუ-ჲშ „ქოთნის“...); ბალჭევმოურში — /-მ/ (ე-ს მომდევნო პოზიციაში) და /-შ/ (დანარჩენი ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში) (მარე-მ „კაცის“. ლგრე-მ „კვერცხის“, ღალე-მ „ფრთის“, დინა-შ „ქალიშვილის“...); ბალსზემოურსა და ლაშხურში — /-ემიშ/ (ე-ზე დაბოლოებული სახელთა უმეტესობაში) (მარემიშ /მარე-ემიშ/ „კაცის“, ლგრემ-შ /ლგრე-ემიშ/ „კვერცხის“, ღალემიშ „ფრთის“ და ა. შ.), სხვა შემთხვევებში კი ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნისა და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის პირველი ელემენტის შერწყმის საფუძველზე ვიღებთ გრძელ ხმოვანს, რომელიც იმ ხმოვნის გრძელ კორელატს ემთხვევა (ბალზემოურში ზოგჯერ პალატალიზებულს), რომელიც სხვა ბრუნვათა ფუძის ბოლოკიდურშია წარმოდგენილი¹, მაგ., დ ე დ ე შ /დედე-ემიშ/ „დედის“, მამაშ (ლშხ. მამაშ), /მამა-ჲშ/ „მამის“, დინაშ (ლშხ. დინაშ) /დინა-ჲშ/ „ქალიშვილის“, ტუნუშ /ტუნუ-უშ/ „ქოთნის“, დოდრშ /დოდრ-ოშ/ „დოდოსი“ და ა. შ.

სევანურის სამ დიალექტში (ბზ., ლნტ., ლშხ.), როგორც ცნობილია, მოიპოვება /-შა/ მორფოლოგიური ერთეული. იგი დასტურდება ადამიანის აღმნიშვნელ სახელებთან და ზოგ ნაცვალსახელთან. ამ სუფიქსის პირველ ნაწილს (შ-ს) ერთხმად მიიჩნევენ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად. ხოლო მეორე ნაწილის (-ა ელემენტის) შესახებ არსებობს რამდენიმე ერთმანეთისაგან განსხვავებული მოსაზრება: ა) იგი ემფატიკური ხმოვანი უნდა იყოს², ბ) ნათელი არ არის მისი არც წარმომავლობა და არც მორფოლოგიური ფუნქცია³, გ) „-შა სუფიქსისეული -ა მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი სუფიქსია“⁴.

ჩვენი აზრით, /-შა/ სუფიქსი თანამედროვე სევანურში (სინქრონიულად) ერთ განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულად უნდა მივიჩნიოთ იმის მიუხედავად, თუ როგორია მისი წარმომავლობა. და მაშინ ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა ამ სუფიქსის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანება?

ამ კითხვაზე სხვადასხვაგვარი პასუხის საფუძველს იძლევა, ერთი მხრივ, ადამიანის აღმნიშვნელი სახელების (გეარების, საკუთარი სახელების,

¹ ე. თოფურიძე, ბრუნვის სისტემისათვის სევანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V, №3, 1944, გვ. 344.

² ე. თოფურიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 344.

³ ი. ჩანტლაძე, შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა წარმოება და ბრუნება სევანურში, მეცნ, 6, 1967, გვ. 272-273.

⁴ მ. ქალაძანი, სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სევანურში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, 1974, გვ. 155.

პროფესიის აღმნიშვნელი სახელების და ა. შ.); ხოლო, მეორე მხრივ, ნაცვალსახელების ჩვენება.

აღამიანის აღმნიშვნელ სახელთა ჩვენება ეწინააღმდეგება /-შა/ სუფიქსის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მიჩნევას. ამ მხრივ აღსანიშნავია ორი გარემოება: 1. ასეთ სახელებთან /-შა/ სუფიქსი ორი სხვადასხვაგვარი მნიშვნელობით იხმარება: ა) /-შერ/ სუფიქსის სინონიმური მნიშვნელობით¹, რასაც ქართულში /-ან/-ის მნიშვნელობა შეესატყვისება: ჟოთარ-შერ||ჟოთარ-შა — ოთარ-ან-ი, გოგი-შერ||გოგი-შა — გოგი-ან-ი და ა. შ., ბ) ქართ. /-ანთ/-ის მნიშვნელობით: ჟოთარ-შა — ოთარ-ანთ-ი, დათო-შა ქორ — დათო-ანთ სახლი და სხვა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ასეთ სახელებში /-შა/ სუფიქსი მხოლოდ იმდენად არის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენელი, რამდენადაც სვან. /-შერ/ ან ქართ. /-ან/ და /-ანთ/ მორფოლოგიური ერთეულები; 2. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /-იშ/, /-ეშ/ და /-აშ/ ალომორფებთან შესაძლებელია /-შა/ სუფიქსის ჩანაცვლება, შედეგად კი ვიღებთ არა ფუნქციურ იდენტობას, რაც სავალდებულოა ერთი მორფემის ალომორფებისათვის, არამედ — აშკარა მნიშვნელობრივ (resp. ფუნქციურ) სხვაობას. მაგ., ჟოთარ-იშ „ოთარის“ — ჟოთარ-შა „ოთარაანი, ოთარაანთი“, იჟანეშ /იჟანე-ეშ/ „ივანესი“ — იჟანე-შა „ივანეანი, ივანეანთი“. ყოველივე ეს კი არაორაზროვნად მეტყველებს /-შა/ სუფიქსის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანების საწინააღმდეგოდ.

აღამიანის აღმნიშვნელი სახელებისაგან განსხვავებით, ნაცვალსახელთა ჩვენება მხარს უჭერს /-შა/ სუფიქსის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებას. მხარს უჭერს იმდენად, რამდენადაც ნაცვალსახელთა ერთ ნაწილში ნათესაობითი ბრუნვის გამომხატველად ეს სუფიქსი ერთადერთია (იშ-შა? „რისი?“, ეშ-შა? „ვისი?“), ხოლო მეორე ნაწილში აღვილი აქვს /-იშ/ და /-შა/ სუფიქსთა თავისუფალ მონაცვლეობას, ე. ი. ისეთ მონაცვლეობას, როცა ეს ორი სუფიქსი მნიშვნელობით ერთმანეთს ემთხვევა (ამ-შა||ამეშ /ამი-იშ/ „ამისი“); ეს კი აშკარად მეტყველებს /-იშ/ და /-შა/ სუფიქსთა ერთ მორფემაში გაერთიანების სასარგებლოდ.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ დასმულ კითხვას ცალსახა პასუხი არ მოეპოვება, რამდენადაც აღამიანის აღმნიშვნელი სახელები ამ მხრივ სხვა სურათს გვიჩვენებენ, ხოლო ნაცვალსახელები — სხვას.

/-ინ/ სუფიქსს კი ნათესაობითი ბრუნვის მორფემასთან ისევე არაფერი აქვს საერთო, როგორც /-ნ/-ს — მიცემითის მორფემასთან (იხ. 1.06.5.). ეს ითქმის არა მხოლოდ თანამედროვე სვანურის რიცხვით სახელებსა და

¹ შ. ქალდანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 155.

ზოგიერთ ზმნიზედაში (სგტებ-ინ „წინ“, ლტემგ-ინ „უკან“) დადასტურებული /-ინ/ სუფიქსის შესახებ, არამედ ხალხურ პოეზიაში შენიშნული /-ინ/-ის შესახებაც (მაგ. ბოგრეშ-ინ)¹. რიცხვით სახელებში /-ინ/ მნიშვნელობით ქართ. /-ჯერ/-ს ემთხვევა (ტრშინსტ-ინ „ოთხჯერ“, მეშდ-ინ „ათჯერ“...), ნათესაობითი ბრუნვის გამოხატვასთან კი მას ისევე არაფერი აქვს საერთო, როგორც ს გ ტ ე ბ-ი ნ, ლ ტ ე შ გ-ი ნ ფორმებში წარმოდგენილ /-ინ/-ს².

თუ ეს ასეა, მაშინ რაღა უდევს საფუძვლად ხალხურ პოეზიაში შენიშნული /-ინ/ სუფიქსის ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად მიჩნევას?

როგორც ჩანს, ის გარემოება, რომ აღნიშნული სუფიქსი, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, მნიშვნელობით ნათესაობითის ნიშანს უახლოვდება, რამდენადაც მისი შემცველი სიტყვა ქართულად ნათესაობითის ფორმით ითარგმნება: ბოგრეშ-ინ ბოგანი ჩუბავ „ბოგრეშ-ის ხილის ქვემოთ“ (სვან. პოეზია, I, 1939, 224, 124), ყვიჯან-ტაბლან მკქაფი „ღვიძლ-ტაბლის ნაცვლად“ (სვან. პ. 24, 49)³. ეტყობა, გათვალისწინებულია ისიც, რომ „ნათესაობითს კავკასიურ ენათა უმეტესობა აწარმოებს -ნ ან -ლ ბოლოსართით წინამავალსმოვინანად“⁴.

თუ ბოგრეშ-ინ (აგრეთვე ყვიჯან-ტაბლან) ფორმას ნათესაობითად მივიჩნევთ იმის გამო, რომ ქართულად ის ნათესაობითის ფორმით არის თარგმნილი (იგულისხმება „სვანურ პოეზიაში“ მოცემული თარგმანი), მაშინ იმავე სტროფში მოცემული იმავე სიტყვის იგივე ფორმა მიცემითად უნდა მივიჩნიოთ იმის გამო, რომ იმავე წიგნში მისი ქართული თარგმანი მიცემითის ფორმით არის წარმოდგენილი: ბოგრეშ-ინ ჩუბენ ამჩედხვი „ბოგრეშ-ის ქვემოთ ჩავსულვარ“ (224, 122). აქედანაც ჩანს, რომ ამა თუ იმ ფორმის ლინგვისტურ კვალიფიკაციას არ შეიძლება თარგმანის ჩვენება დაედოს საფუძვლად⁵. რაც შეეხება ყვიჯან-ტაბლან ფორმას, /-ინ/ სუფიქსი, როგორც ვხედავთ. აქ საერთოდ არ მოიპოვება. ნათესაობით ბრუნვასთან მისი კავშირი იმით ამოიწურება, რომ ქართულ თარგმანში მას ნათესაობითის ფორმა შესაბამება.

ვფიქრობთ, ზედმეტია იმისი მტკიცება, რომ სვან. /-ინ/ სუფიქსის

¹ შტრ. Н. Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение? 1911, გვ. 1200-1205; ვ. თოფურიია, ნ. და ს. ფენეზისათვის ქართველურ ენებში, შრომები, III, 1979, გვ. 138.

² შტრ. ნ. მარი, დასახ. ნაშრ., გვ. 1203

³ ვ. თოფურიია, ნ. და ს. ფენეზისათვის..., გვ. 138.

⁴ იქვე.

⁵ გ. მაქავერიანი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, ივე, XXIII, 1985, გვ. 236-237.

მორფოლოგიური კვალიფიკაციისა თუ დიაქრონიული დახასიათებისათვის კავკასიურ ენათა ჩვენებას მნიშვნელობა არა აქვს.

ჩვენი აზრით, ხალხურ პოეზიაში შენიშნულ /-ინ/ სუფიქსს ისევე არაფერი აქვს საერთო ნათესაობით ბრუნვის მორფემასთან, როგორც თანამედროვე სვანურის რიცხვით სახელებსა და ზმნიშედებში დადასტურებულ /-ინ/-ს (მეშდ-ინ, სტუებ-ინ...).

აქვე ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურ ხალხურ ლექსებში არსებული ისეთი ფორმები, რომლებიც თანამედროვე სვანურში არ მოიპოვება, უდავო ისტორიულ ფაქტად არ უნდა მივიჩნიოთ ისე, თუ მას სპეციალური ლინგვისტური არგუმენტაცია არ ახლავს. სხვაგვარად: ხალხური შემოქმედების ნიმუშები წერილობით მოღწეულ ისტორიულ ძეგლებთან არ უნდა გავათანაბროთ. სვანურ ხალხურ პოეზიაში არ არის იშვიათი ისეთი სპეციფიკური მოვლენები, რომლებიც გვიან არის წარმოქმნილი ნამდვილი არქაიზმების არასწორად გააზრების საფუძველზე და, ამდენად, სვანური ენის განვითარების რომელიმე საფეხურის ენობრივ რეალობას არ ასახავენ. ექვი ლექსის ენობრივი სპეციფიკის ამგვარი წარმომავლობის შესახებ ბუნებრივია აღიძრას განსაკუთრებით მაშინ, როცა ეს სპეციფიკა იზოლირებულ ხასიათს ატარებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებო სწორედ ის არის, რომ ბოგრეშინ-ის მსგავსი ფორმები სვანურ პოეზიაში უაღრესად იშვიათია.

1.00. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის დიპარონიული ანალიზი პარამეტრულ ენებში

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.09.1. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და ქართულ დიალექტებში ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად დადასტურებული ყველა ვარიანტი ფონოლოგიურად შეპირობებულ ორ ალომორფამდე აიყვანება, იმ ალომორფებამდე, რომლებიც ძველ ქართულშიც მოცემული იყო —/ის ~-მს/. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის არქეტაპი ქართულში, მაშასადამე, არის /*-ის ~-მს/. /*-ის/ ვარიანტი თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში იყო წარმოდგენილი, ხოლო /*-მს/ — ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში.

1.09.2. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ჭანურში. საერთო-მეგრულ-ჭანური საფეხურისათვის შესაძლებელია ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /*-იმ ~-შ/ არქეტაპის რეკონსტრუქცია. უნდა ვიფიქროთ, რომ /-შ/< /*-მშ/. ჭანურში /*-იმ/>/-შ/ (ალბათ აგრეთვე /*-მშ/>/-შ/) იმ ქრონოლოგიურ საფეხურზე მოხდა, როცა სახელობითის /-ი/ ფუძეს შეუერთდა და, ამდენად, თანხმოვანზე დაბოლოებული

სახელები გაქრა. /-ში/, /-იში/ ვარიანტებში ბოლოკიდური ი, როგორც ჩანს, გვიანდელია ისევე, როგორც ქართ. /-სი/ სუფიქსში—ი.

1.09.3. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /-შ/ (ლშხ. /-აშ/), /-ეშ/ ალომორფთა პირველი ელემენტი (ა-, ა-, ე-), როგორც ზემოთ დავინახეთ (იხ. 1.03.3.), მომდინარეობს წინამავალ ფუძისეულ ხმოვანთან დამსგავსებული ბრუნვის ნიშნის შემადგენელი ნაწილისაგან, ეს ნაწილი უნდა ყოფილიყო -ა, ე. ი. ისეთი ელემენტი, როგორიც თანამედროვე ლენტეხურშია მოცემული (დედე-აშ „დედის“, მამა-აშ „მამის“...). თანხმოვნის მომდევნოდ კი, როგორც ითქვამს, იმთავითვე /-იშ/ ალომორფი იყო წარმოდგენილი. თუ ეს ასეა, მაშინ სვანურში უნდა მოვახდინოთ ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის /*-იშ ~-აშ/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია. ამ ალომორფთაგან /*-იშ/, მაშასადამე, თანხმოვანთა მომდევნოდ უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, /*-აშ/ კი — ხმოვანთა მომდევნოდ.

ასეთ რეკონსტრუქციას არ ეწინააღმდეგება /-შა/ სუფიქსი, განსაკუთრებით კი იმ შემთხვევაში, თუ მას ორი მორფოლოგიური ერთეულის შეერთების საფუძველზე მიღებულად ჩავთვლით, ე. ი. თუ ისტორიულად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად მხოლოდ შ ელემენტს მივიჩნევთ, ხოლო ა-ს სხვა მორფოლოგიური ფუნქციის მქონედ. ასეთ შემთხვევაში /-იშ/ და /-აშ/ სუფიქსებში მომდევნო -ა-ს გავლენით პირველი ელემენტის რედუქცია სვანურისათვის სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის ალომორფებს შორის უძველესია არა—/-ეშ/, არამედ—/-იშ ~-აშ/¹.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1. 09.4. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა საერთო-ქართველურში. თუ შევადარებთ ერთმანეთს ცალკეულ ქართველურ ენათათვის რეკონსტრუირებულ ფორმებს (ქართ. /-ის ~-ას/ — მეგრ.-ქან /—იშ ~-შ/ — სვან. /-იშ ~-აშ/, მაშინ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი გვაძალდებულებს გავაკეთოთ დასკვნა: ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველური არქეტიპი არის /-*ის₁ ~-ას₁/². /-*ის₁ / ალომორ-

¹ შდრ. გ. თოფჩიან, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, გვ. 344.

² რეკონსტრუქციის ერთგვარად განსხვავებული სახეობები, რომლებიც პრინციპულად არ ეწინააღმდეგებიან ამ რეკონსტრუქციას, იხ. შრომებში: Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1962, стр. 93; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 103; თ. მაქაჯარაიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 28-33; თ. გამყრელიძე, გ. მაქაჯარაიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 64-72, 283-284; შდრ. ლ. პალმაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნების შესახებ, გვ. 118.

ფი თანხმობის მომდევნო პოზიციაში უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, /¹-მს/ კი — ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. მოსაზრებას სვან. /-იშ/ სუფიქსის მეგრულ-ქანურიდან ნასესხებობის შესახებ (სუფიქსისას, რომელიც ქართ. /-ის/ და მეგრ. ქან. /-იშ/ სუფიქსთა კონსონანტიური ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისია) საფუძვლად უდევს, ერთი მხრივ, სვანურის წარმოშობის მიუღებელი თეზისა და, მეორე მხრივ, მისგან მომდინარე დებულება „შიშინა თენის“ ზანტრობის შესახებ სვანურში (დაწვრილებით იხ. 4.02.5.).

ქართველურ ენათა მონაცემების ერთმანეთთან შედარება (ქართ. /-ის/—მეგრ.-ქან. /-იშ/—სვან. /-იშ/) გამორიცხავს შესაძლებლობას ქართ. /-ის/ სუფიქსში წარმომავლობით ორი მორფოლოგიური ერთეულის (სახელობითის /-ი/-+ნათესაობითის /-ს/) გამოყოფისას; გამორიცხავს, რამდენადაც როგორც -ი-, ისე -ს ელემენტის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისის წარმოდგენილია როგორც მეგრულ-ქანურ, ისე სვანურ სუფიქსებში. ყველა ამ სუფიქსის, როგორც მთლიანის, დანიშნულება მხოლოდ და მხოლოდ ნათესაობითი ბრუნვის გამოხატვაა. აქედან ნათლად ჩანს, რომ განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულია არა მხოლოდ ქართ. /-ის/, არამედ —მეგრულ-ქანური /-იშ/, სვანური /-იშ/ სუფიქსებიცა და საერთო-ქართველური საფხურისათვის რეკონსტრუირებული /²-ის/ არქეტიპიც².

1.10. გეგმავადი ბრუნვის მორფემის სინარმონიული ანალიზი ქართველურ ენაში

1.10.1. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. თანხმობის მომდევნო პოზიციაში (ე. ი. ბოლოთანხმობიანსა და ფუძეკვეცად სახელებში), აგრეთვე ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ერთადერთ ფუძეუკვეცელ სახელში (დრო) მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ით/ ალომორფით: თოფ-ით, თავ-ით, ჯოხ-ით, შუშ-ით, ბამბ-ით, ხ-ით, ღვინ-ით, დრო-ით და ა. შ.³; ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი (ე. ი. ფუძეუკვეცელ სახელებში) იმავე მორფემის წარმომადგენლად დასტურდება /-თი/ ალომორფი (გამონაკლისია მხოლოდ დ რ ო): ძუძუ-თი, წყარო-თი, ლურჯა-თი, პეტრე-თი და ა. შ.

¹ Н. Я. Марр, Где сохранились сванские склонения? в. თოფური ა, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვასთან შედარებით. გვ. 344; А. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, ივე, 11, 1948, გვ. 261.

² შარ. Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925, стр. 21 და ე. თოფური ა, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართულურ ენათა ბრუნვასთან შედარებით, გვ. 339.

³ ე. თოფური ა, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოება. სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის..., გვ. 234-237; შ. ქეკელია, ა. დავითიანი, ქართული ენა, 1973, გვ. 119.

/-თი/-ს -ი ელემენტის მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის გარეთ გატანა, მისი ემფატიკურ ხმოვნად მიჩნევისა თუ რაიმე სხვა მიზეზის საფუძველზე, ჩვენი აზრით, ისევე მიუღებელია, როგორც /—/სი/-ს -ი ელემენტის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის გარეთ გატანა¹ (იხ. 1.08.1.).

/-ით/ ალომორფის ნაცვლად ზოგიერთ ფორმაში ყოველთვის /-ითა/ არის წარმოდგენილი, ასეთია ვითარება, მაგ., შემდეგ² შემთხვევებში: ა)-ც ნაწილაკიან ფორმებში: თოფ-ითა-ც, შუშ-ითა-ც, ქვ-ითა-ც, ხ-ითა-ც³; ბ) მეშველი ზმნის მესამე პირის ფორმის /-ა/ ვარიანტის წინა პოზიციაში, მაგ., პეტრე ჯოხ-ითა-ა ნაცემი, სახლი ქვ-ითა-ა ნაგები და სხვა.

ზოგიერთ შემთხვევაში აღგილი აქვს /-ით/ და /-ითა/ ალომორფების თავისუფალ მონაცვლეობას. ასეთია ვითარება, მაგ., და კავშირისა⁴ და მისი მნიშვნელობით ნახმარ თუ-ს წინ: თოხ-ით და ბარიით|თოხ-ითა და ბარიით. თოფ-ით თუ ხმლით|თოფ-ითა თუ ხმლით და ა. შ.

მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა ყოველთვის /-ი/ ალომორფით არის წარმოდგენილი თანხმოდგენაზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან (მაგ., დიდ-ი ჯოხით, წოფელ-ი გულით); ხმოვანზე დაბოლოებულ პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან კი /-ი/-ს ყოველთვის /Ø/ ენაცვლება (მაგ., მწვანე ბალახით, პატარა ჯოხით და ა. შ.).

1.10.2. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი: თანამედროვე ქართულ დიალექტებში. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულთან შედარებით ქართული დიალექტები უმნიშვნელო თავისებურებებით ხასიათდებიან, შეიძლება დავასახელოთ შემდეგ:

1. თანხმოდგენის მომდევნო პოზიციაში /-ით/ ალომორფის ნაცვლად დასტურდება /-ითი/, მაგ., კახ. ღამ-ითი, თხოვნ-ითი; ქართლ. აქტ-ითი, კიბ-ითი; ინგილ. კელ-ითი, კიდ-ითი, ზემოიმიერ. ხელ-ებ-ითი, მანქან-ითი და სხვა⁵.

2. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში გვხვდება /-ათ/ (ზოგჯერ აგრეთვე /-ით/) ალომორფი, მაგ., მთარაქ. რძე-ათ, ერბო-ათ, დილა-ათ,|| დილა-ით; აქარ. ტუნგო-ათ, ბალანა-ათ და სხვა⁶.

¹ შდრ. ე. თოფური, დასახ. ნაშრ., გვ. 235-238 და ა. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნვის ისტორიიდან ქართულში, სახელთა ბრუნვის ისტორიიდან ქართულურ ენებში, I, 1956, გვ. 256-262.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. [71-72]; ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, 1950, გვ. 037.

³ შ. კეკელია, ა. დავითიანი, დასახ. ნაშრ., 1973, გვ. 104.

⁴ ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, გვ. 70; გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 88-89; ქ. ძოწენიძე, ზემოიმიერული კილოყავი, 1973, გვ. 21.

⁵ შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, 1970, გვ. 199; ჯ. ნოღაიდელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, წიგნი II, ბათუმი, 1972, გვ. 69. §

1.10.3. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი ძველ ქართულში. შეიძლება დავასახელოთ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან განმასხვავებელი ორი თავისებურება:

1. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში წარმოდგენილია /-ათ/ (ან/ -ათა/) ალომორფი: წყარო-ათ||წყარო-ათა, ძუძუ-ათ||ძუძუ-ათა და სხვა¹.

2. /-გან/ თანდებულის წინ „მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთ ალომორფად X—XIII საუკუნეთა ძეგლებში დასტურდება იდ (მიღებული გან თანდებულისეულ გ-სთან ასიმილაციური გამჟღავნების გზით)“² ასეთივე ვითარება დასტურდება შემდგომ პერიოდშიც — XIX საუკუნის დასასრულამდე, მაგ., ვინა-იდ-გან, თავ-იდ-გან, ძუელ-იდ-გან და სხვა.

1.10.4. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. თანამედროვე მეგრულში თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ით/ და /-ითი/ ალომორფებით: დუღ-ით||დუღ-ითი „თავით“, გურ-ით||გურ-ითი „გულით“, ხელეფ-ით||ხელეფ-ითი „ხელებით“ და ა. შ.; ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი — /-თ/ და /-თი/ ალომორფებით: ბუცხა-თ||ბუცხა-თი „ფრჩხილით“, კოტო-თ||კოტო-თი „ქოთნით“ და ა. შ.³

თანამედროვე ქანურში კი იგივე მორფემა /-თ/ და /-თენ/ ალომორფებისაგან შედგება: კუჩხე-თე||კუჩხე-თენ „ფეხით“, არგუნი-თე||არგუნი-თენ „ნაჯახით“, ორძო-ფე-თე||ორძო-ფე-თენ „სკამებით“ და სხვა.⁴

1. 10.5. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სვანურში. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა /-ჰჷ/ ალომორფით არის წარმოდგენილი: ბალა-ჰჷ „ფოთლით“, დნა-ჰჷ „ქალიშვილით“, ში-ჰჷ „ხელით“, ტუნ-ჰჷ „ქოთნით“. ზემოსვანურ დიალექტებში (ბზ., ბქვ.) /-ჰჷ/ სუფიქსის ჰ ელემენტთან ასიმილაციის საფუძველზე ფუძის ბოლოკიდური ა გვაძლევს ო-ს, მაგ., ბზ. დნოჷ (<დნა-ჰჷ) „ქალიშვილით“, მაროჷ (<მარა-ჰჷ) „კაცი“; ბქვ. დი-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 38-39; ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, გვ. 145-146.

² ზ. ს ა რ ჭ ვ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 119—120.

³ ა. ჩ ი კ ო ბ ა ვ ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი. გვ. 43-85; И. К и п ш и д - з с, Грамматика мингрельского (инверского) языка, стр. 022-031; Г. А. К л и м о в, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, стр. 100.

⁴ ა. ჩ ი კ ო ბ ა ვ ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 43-85; გ. კ ლ ი მ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 100-101.

ნო-შტ. მარო-შტ, (ბალზემოურში ასიმილაციის შემდეგ იკარგება მისი გამომწვევი მიზეზი, ხოლო ბალქემოურში — /-ტშ/ > /-შტ/)¹.

თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა, ჩვეულებრივ, /-შტ/ ალმორფით არის წარმოდგენილი. თუმცა შეუძლებელი არ არის მასთან /-ტშ/ ვარიანტის თავისუფალი მონაცვლეობა: გან-შტ (||გან-ტშ) „ხარით“, თოფ-შტ (||თოფ-ტშ) „თოფით“, ბერგ-შტ (||ბერგ-ტშ) „თონით“, ჭეშხ-შტ (||ჭეშხ-ტშ) „ფეხით“ და სხვა².

1.11. ნოქმედებითი ბრუნვის მორფემის დიპარონიული ანალიზი კართველურ ენაში

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.11.1. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. არსებობს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქართ. /-ით/ სუფიქსის შემადგენლობაში (ისევე როგორც ნათესაობითის /-ის/-ში) ისტორიულად ორი მორფოლოგიური ერთეული (-ი და -თ) გამოიყოფა³. ამ მოსაზრების შესახებ იგივე ითქმის, რაც ზემოთ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ანალოგიური დანაწევრების შესახებ ითქვა — ორი მორფოლოგიური ერთეულის გამოყოფის ლინგვისტური საფუძველი მოქმედებითის ნიშანში, ვფიქრობთ, ისევე არ არსებობს, როგორც—ნათესაობითის ნიშანში.

სხვა მოსაზრების მიხედვით, მოქმედებითი და ვითარებითი „ხასიათდებიან -დ- ელემენტით, ან ამ სახით შემონახულით, ან თ-ში გადასულით. მათში, უნდა ვიფიქროთ, წარმოდგენილია ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშანი, რომელიც ისტორიულად ყველაზე უფრო არქაულია“⁴.

კლასის გრამატიკული კატეგორიის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი, აქ მივუთითებთ მხოლოდ იმ წინააღმდეგობებზე, რომლებიც საკითხის ასეთ დასმასა და გადაწყვეტას ახლავს: 1. თუ დავუშვებთ, რომ ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დ ელემენტიცა და მოქმედებითის სუფიქსის თ-ც დ-საგან არის მიღებული, მაშინ ახსნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, რომ ამ ერთი ფონოლოგიური ოდენობისაგან (დ-საგან) ერთსა და იმავე ფო-

¹ ე. თოფურიძე, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვასთან შედარებით, გვ. 342-344; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., გვ. 101.

² ე. თოფურიძე, მოქმედებითი ბრუნვის ისტორიისათვის სვანურში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1977, გვ. 112.

³ Н. Я. Марр, Грамматика древнотемпературного грузинского языка, § 21; ე. თოფურიძე, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში..., გვ. 339.

⁴ А. Чикобава, О лингвистических чертах картвельских языков, Известия АН СССР. Отд. литературы и языка, т. VII, вып. I, 1948, გვ. 30; იხ. აგრეთვე ა. ჩიკობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 150.

ნოლოგიურ პოზიციაში ერთ შემთხვევაში მივიღეთ დ, ხოლო მეორეში — თ. ერთი და იმავე ფონოლოგიური ოდენობისაგან ერთსა და იმავე ფონოლოგიურ პოზიციაში ერთი და იგივე შედეგი უნდა მიგვეღო და არა — სხვადასხვა. სპეციალური არგუმენტაციის გარეშე სხვაგვარი დასკვნის გაკეთების უფლება, ცხადია, არა გვაქვს. 2. საერთო-ქართულურ დ-ს (და, ამდენად, უძველესი ქართულის დ-საც) ქართულში (როგორც ძველში, ისე ახალში) დ შეესატყვისება და არა თ¹. დ-ს დაყრუების (ე. ი. ცვლილების დ>თ) ტენდენცია, რაც სიტყვის აბსოლუტური ბოლოსათვის არის დამახასიათებელი, მხოლოდ ისტორიულ ძველ ქართულში იღებს სათავეს²; მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის თანხმომავი ელემენტი კი ამ ტენდენციის ჩასახვამდე იყო თ-ს სახით წარმოდგენილი.

¹ ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, I, მიმოხილველი, I, 1926, გვ. 199-200; გ. მაჭავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, გვ. 19-23.

⁴ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, § 44 а; ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 76; ვ. თ ო ჟ უ- რ ი ა, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში ..., გვ. 340-341.

რად ემთხვეოდნენ ერთმანეთს შინაარსის პლანში. და მაშინ, /-ივ/ და /-ით/ სუფიქსებს ერთ მორფემაში ვერ გავაერთიანებთ, რადგანაც ამ მხრივ ისინი მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; შდრ., მაგ., ღმრთ-ივ — ღმერთ-ით, ძლ-ივ — ძალ-ით, სიზმრ-ივ — სიზმრ-ით, ცოცხლ-ივ — ცოცხლ-ით და სხვა. არაფრიდან ჩანს აგრეთვე, რომ მოქმედებით ბრუნვას განეკუთვნებოდეს ისეთი ფორმები, როგორიცაა მაგ., განუწყვეტლივ, მამობრივი და მისთანები.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ თანამედროვე ქართულში (ასევე ძველში) /-ივ/ სუფიქსის მოქმედებითი ბრუნვის მორფემაში გაერთიანებას არ მოეპოვება სათანადო საფუძველი. ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ის ფაქტი, რომ /-ივ/ და /-ით/ სუფიქსიანი ფორმები ზოგჯერ „თავისუფლად ენაცვლებიან“ ერთმანეთს; არ გამოდგება, რადგანაც /-ივ/ სუფიქსიან ფორმას, როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, ზოგჯერ ასევე თავისუფლად ენაცვლება ვითარებითისა და სადაობითის ფორმები¹. აქედან ჩანს, რომ /-ივ/ სუფიქსიანი ფორმა ან სამივე აღნიშნული ბრუნვის (მოქმედებითის, ვითარებითისა და სადაობითის) კუთვნილებად უნდა მივიჩნიოთ, ან — არც ერთის. რადგანაც პირველ კვალიფიკაციას ლინგვისტური გამართლება არ მოეპოვება, ამიტომ უნდა მივიღოთ მეორე კვალიფიკაცია და, მაშასადამე, /-ივ/ სუფიქსიანი ფორმა სამივე ამ ბრუნვის ფარგლებს გარეთ გავიტანოთ.

მაგრამ ეს არის სინქრონიული კვალიფიკაცია, იქნებ ვითარება სხვაგვარი იყო დიაქრონიულად?!

არაფერი მეტყველებს იმის სასარგებლოდ, რომ /-ივ/ სუფიქსი როდისმე მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენელი ყოფილიყო; ყოველ შემთხვევაში ამ ვარაუდის ლინგვისტური დასაბუთება, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, არავის უცდია. /-ივ/ სუფიქსს ჩვენ ამიტომ მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის წარმომადგენლად დიაქრონიულადაც ისევე არ მივიჩნევთ, როგორც — სინქრონიულად.

1.11.2. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ქანურში. მეგრულისათვის შესაძლებელია მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის /-ით ~-თ/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია. /-თ/, ალბათ, მიღებულია /-ჲთ/ ვარიანტისაგან. ვფიქრობთ, უდავოა, რომ ჰან. /-თი/, /-თენ/ სუფიქსთა თელემენტი წარმომავლობით იგივეა, რაც მეგრ. /-ით ~-თ/-ში არის მოცემული. ეიქნ ელემენტის ისტორიის გარკვევა კი, როგორც გ. კლიმოვი აღნიშნავს, ამჟამად არ ხერხდება². და მაინც, უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ ეს ელემენტი (ეიქნ) ქანურში წარმოქმნილი ინოვაციაა, თუმცა მისი წარმოქმნის გზა ამჟამად უცნობია. თუ ამ ვარაუდს გავიზიარ-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 76.

² Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., стр. 101.

რებთ, მაშინ საერთო-მეგრულ-ქანური საფეხურისათვის შეიძლება მოვახდინოთ /^ა-ით ~-ათ/ არქექტიპის რეკონსტრუქცია. ქანურში ი ელემენტის დაკარგვა (ალბათ აგრეთვე ა-სი) იმ ქრონოლოგიურ საფეხურზე უნდა მომხდარიყო (მსგავსად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ანალოგიური ელემენტისა), როცა სახელობითის /-ი/ ფუძეს შეუერთდა და ამის საფუძველზე თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელები გაქრა. /-თი/, /-ითი/ ვარიანტებში ბოლოკიდური ი, როგორც ჩანს, ინოვაციაა ისევე, როგორც ბოლოკიდური ი ნათესაობითის მორფემის /-ში/, /-იში/ ალომორფებში.

1.11.3. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანსაც (/ჰშ ~-შჰ/) ორი მორფოლოგიური ერთეულის შეერთების საფუძველზე წარმოემნილად მიიჩნევენ. ვ. თოფურიას აზრით, „საფიქრებელია, რომ მოქმ. წარმოშობილია ნათესაობითისაგან: საერთო ელემენტია -შ: ჰ-ს ახსნა ძნელი არ უნდა იყოს“¹; თ. შარაძენიძის ვარაუდით კი სვან. მოქმედებითის ნიშანი „შე-იცავს მიცემითის -ჰ-ს და ნათესაობითის -შ ფორმანტებს“². გ. კლიმოვი შენიშნავს, რომ „ამ აზრს რამდენადმე ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმებში, ისეთებში, როგორიც არის ამ-შჰ, „ამით“ „ლტინალ-შჰ „ღვინით“ და ა. შ., არ არის მოცემული ფუძის სახე, რომელიც ნათესაობითის ფორმისათვის არის დამახასიათებელი (შდრ. ამ-ი-შ „ამისი“, ლტინლი-შ „ღვინის“)“³. გ. თოფურიას სადავოდ არ მიაჩნია, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის -ჰ ელემენტი მიცემითის /-ჰ/ სუფიქსისაგან მომდინარეობს, -შ ელემენტის წარმომავლობით ნათესაობითის ნიშანთან დაკავშირებას კი, მისი აზრით, სერიოზული დაბრკოლებები ახლავს. გ. კლიმოვის მიერ აღნიშნული დაბრკოლების გარდა, ის მიუთითებს შემდეგ დაბრკოლებებზე: 1. სვან. მოქმ. ბრუნვის ნიშანს არ გააჩნია ხმოვანი ელემენტი, რომელსაც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ყველა ქართველურ ენაში შეიცავს, 2. „თუ გავიზიარებთ ვარაუდს, რომ მოქმედებითი ბრუნვის ფორმანტის სტრუქტურაში შედის მიცემითის -ჰ და ნათესაობითის შ, უნდა დავასკვნათ, რომ ამ ბრუნვის (მოქმედებითის) წარმოშობა დაკავშირებულია ორი დამოუკიდებელი ბრუნვის შერწყმასთან, რაც ფრიად უჩვეულოა (და ძნელად სარწმუნო) არა მარტო ქართველურ, არამედ საერთოდ იბერიულ-კავკასიურ ენათა არეალისათვის“⁴.

¹ ვ. თოფურიას, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში..., ვვ. 344.

² თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნებაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II. გვ. 222, 230.

³ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, стр. 103.

⁴ გ. თოფურიას, მოქმედებითი ბრუნვის ისტორიისათვის სვანურში. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 3, 1977, გვ. 112.

რადგანაც ამ უაღრესად ანგარიშგასაწევი დაბრკოლებების ანალიზს გარკვეულ საფეხურზე გავყავართ სევანურის ფარგლებს გარეთ, ამიტომ მათზე მსჯელობას ქვემოთ გადავიტანთ.

სევანურში მოქმედებითი ბრუნვის გამომხატველად, როგორც დავინახეთ, /-ტშ/ და /-შტ/ ვარიანტები დასტურდება, უეჭველია ისტორიულად ისინი ერთ საერთო არქეტიპამდე აიყვანება; მაგრამ რომელია ეს არქეტიპი?

ბუნებრივია მოველოდეთ, რომ ისტორიულად ამოსავალი ვარიანტი მოცემული იყოს ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში, რადგანაც ხმოვნისა და თანხმოვნის მიმდევრობა განუზომლად უფრო თავისუფალია, ვიდრე— თანხმოვნისა, რასაც, როგორც ცნობილია, ბევრი შეზღუდვა ახლავს. თუ აქედან ამოვალთ, მაშინ მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპად /-ტშ/ უნდა მივიჩნიოთ ის ვარიანტი, რომელიც ერთადერთია ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში¹. ამ დასკვნას მხარს უჭერს ისიც, რომ თანხმოვნების მომდევნო პოზიციაშიც /-შტ/ ვარიანტთან, ხმოვნების მომდევნო პოზიციისაგან განსხვავებით, ზოგჯერ თავისუფლად მონაცვლეობს /-ტშ/. ეს, ჩვენი აზრით, იმას ნიშნავს, რომ ცვლილება /-ტშ/ > /-შტ/, რასაც თანხმოვნების მომდევნო პოზიციაში აქვს ადგილი, თანამედროვე საფეხურზეც კი არ არის დასრულებული. ეს, თავის მხრივ, სარწმუნოს ხდის დებულებას, რომლის მიხედვითაც მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის არქეტიპი სევანურში არის /-ტშ/².

აქ კიდევ ერთხელ ისმის კითხვა: შეიძლება თუ არა გავიზიაროთ ვააჩაუდი, რომლის მიხედვითაც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი, ორი მორფოლოგიური ერთეულის (მიცემითის /-ტ/ + ნათესაობითის /-შ/) შერწყმის საფუძველზე არის მიღებული?

გფიქრობთ, არ შეიძლება, რადგანაც, გარდა გ. კლიმოვისა და გ. თოფურიას მიერ მითითებული დაბრკოლებებისა, მას სხვა უაღრესად სერიოზული წინააღმდეგობებიც ახლავს:

1. მიცემითის /-ტ/ თანამედროვე სევანურში, როგორც ცნობილია, სახელთა მხოლოდ მცირეოდენ ნაწილში დასტურდება. თუ ამოვალთ ვარაუდიდან, რომ /-ტ/ წარმომავლობით ფუძის ბოლოკიდურ ელემენტს უკავშირდება. მაშინ ისტორიულად ის, როგორც ზემოთ დავინახეთ, სახელთა კიდევ უფრო ნაკლებ რაოდენობაში უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი; /-ტშ-შტ/ კი მოქმედებით ბრუნვას! გამოხატავს ყოველგვარ სახელში. ამ წინააღმდეგობის მოუხსნელად მიცემითის /-ტ/-სა და მოქმედებითი

¹ შტრ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავეარიანი, სონანტა სისტემა და ანალეტი ქართულურ ენაში, 1965, გვ. 33-34.

² თ. შარაძენიძე, ოდუქიანობის ერთი ტიპის შესახებ..., გვ. 222; გ. თოფურია, დასახ. ნაშრ., გვ. 113.

ბრუნვის ნიშნის ჭ ელემენტის წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირების უფლება, ცხადია, არა გვაქვს.

2. მიცემითის /-ჲ/ სუფიქსი სევანურ დიალექტთა მხოლოდ ერთ ნაწილში დასტურდება, მეორე ნაწილისათვის კი (ლენტეხურისა და ლაშხურისათვის) იგი სრულიად უცხოა; /-ჲმ ~-შჲ/ კი მოქმედებითი ბრუნვის ერთადერთი გამომხატველია სევანურის უკლებლივ ყველა დიალექტში. თუ არ დასაბუთდა, რომ მიცემითის /-ჲ/ ისტორიულად სევანურის ყველა დიალექტში იყო წარმოდგენილი (ამ დებულების საფუძვლიანი ლინგვისტური დასაბუთება კი ამჟამად არ მოგვეპოვება), მაშინ ეს მიცემითის /-ჲ/ სუფიქსისა და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ჭ ელემენტის წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირებისათვის გადაულახავი დაბრკოლება.

3. ამგვარ დაკავშირებას თვალნათლივ ეწინააღმდეგება ისეთ ფორმათა არსებობაც, როგორიცაა ჭან-ჲ-შჲ „ხართ“, ჟალ-ჲ-შჲ „ძალლით“ და სხვა; ფორმებისა, რომლებიც ჩვეულებრივია ბალსზემოურშიცა და ბალსქვემოურშიც და სადაც ერთდროულად არის წარმოდგენილი მიცემითის ნიშნად მიჩნეული /-ჲ/-ცა და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ჭ ელემენტიც.

4. თუ მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი შედეგია მიცემითისა და ნათესაობითის ნიშანთა შერწყმისა, მაშინ ახსნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, რომ მიცემითისა და ნათესაობითის იგივე ნიშნები (ყოველ შემთხვევაში, ნათესაობითისა) დამოუკიდებლადაც არსებობენ (ისინი ხომ შეერწყნენ ერთმანეთს?). და, პირიქით, მიცემითისა და ნათესაობითის ნიშანთა დამოუკიდებლად არსებობიდან ნათლად ჩანს, რომ მათ დიაქრონიულ შერწყმას ადგილი არ ჰქონია.

საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ რომელიმე ბრუნვის ნიშანში წარმომავლობით ორი ბრუნვის ნიშნის, ან ორი მორფოლოგიური ერთეულის, ძიება, ან კიდევ სხვადასხვა ბრუნვათა წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირება, რასაც სამეცნიერო ლიტერატურაში აქვს ადგილი,¹ ჩვენი აზრით, არ არის ლინგვისტური აუცილებლობით ნაპარნახევი. არ არის ბუნებრივი, რომ ცალკეულ ქართველურ ენებში, მაგ., ქართულში, ორი სხვადასხვა მორფოლოგიური ერთეულის შეერთების საფუძველზე მიღებულად მიიჩნევა ბრუნვის ისეთი ნიშნები (მაგ., ნათესაობითისა და მოქმედებითისა), ან წარმომავლობით ერთმანეთთან არის დაკავშირებული ისეთი ბრუნვები (მაგ., მიცემითი და ვითარებითი ან მოქმედებითი და ნათესაობითი), რომელთა ცალ-ცალკე რეკონსტრუქცია აშკარად ხერხდება საერთო-ქართველურ პრონოლოგიურ საფეხურზე,

¹ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, § 21, ვ. თ. ფ. რ. ი. ა., ბრუნების სიტემისათვის სევანურში..., გვ. 339-341.

ან, უარეს შემთხვევაში, საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანურ საფეხურზე მაინც და რომელთა წარმომავლობის ცალკეულ ქართველურ ენებში ძიებას, ამდენად, საფუძველი არ მოეპოვება.

ნათქვამიდან, ეფიქრობთ, ჩანს, რომ სვანური მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანს ორი ბრუნვის (მიცემითისა და ნათესაობითის) ნიშნის შერწყმის საფუძველზე მიღებულად ვერ მივიჩნევთ.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1.11.4. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის საკითხი საერთო-ქართველურში. ქართ. /-ით/, მეგრ. /-ით/, ქან. /-თე/, /-თენ/ სუფიქსთა შედარების საფუძველზე საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანური საფეხურისათვის გ. კლიმოვი სამართლიანად ახდენს მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის /*-ით/ არქექიპის რეკონსტრუქციას; საერთო-ქართველური არქექიპის რეკონსტრუქცია კი, მისი აზრით, არ არის შესაძლებელი, რადგანაც არ ხერხდება სვან. /-ჰშ ~-შტ/-ს წარმომავლობით ქართულ და მეგრულ-ქანურ სუფიქსებთან დაკავშირება¹.

გ. კლიმოვი, ამის მიუხედავად, დასძენს: თანამედროვე ქართველურ ენებში მოქმედებითი ბრუნვის აუცილებელი არსებობა გვაფარაუდებინებს, რომ ის საერთო-ქართველური ფუძე ენის ვითარების გაგობელბაა, და რომ ე. წ. ერგატიული წყობის ენათათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი ბრუნვა, ბრუნვა მოქმედების იარაღისა, საერთო-ქართველურშიც მოცემული იყო².

ამ და სხვა ამგვარ გარემოებათა გათვალისწინების საფუძველზე გ. თოფურია შეეცადა სვან. /-ჰშ/ სუფიქსი წარმომავლობით ქართულ და მეგრულ-ქანურ მოქმედებითის სუფიქსებთან დაკავშირებინა. სვან. სუფიქსში წარმოდგენილი ჰ მასაც, როგორც ითქვა, მიცემითის ნიშნისაგან მომდინარედ მიაჩნია, ხოლოშ ნათესაობითის ფორმანტისეული ელემენტი კი არაა, არამე იგი ნაშთია შდ კომპლექსისა, რომელიც ქართულ-სვანურ ბეგრათმესატყვისობათა სისტემაში თ-ს ადგილს იკავებს (თხილ- შ დ ი ხ, თაგუ- შდუგუ და სხვა)³, მაშასადამე, „ჰ-შდ >ჰშ (კომპლექსის გამარტივებით) >||-შტ (მეტათეზისით): ბაჩ „ქვა“ — ბაჩ-ჰ-შდ > ბაჩ-ჰშ > ბაჩ-შტ“⁴.

თუ გავითვალისწინებთ ზემოთ ნათქვამს, და მასთან ერთად იმასაც, რომ აქამდე განხილულ თითქმის ყველა ბრუნვის მორფემას ყველა ქართველურ ენაში მოეპოვება ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისები, მაშინ

¹ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., стр. 101—103; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, стр. 101.

² Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., стр. 103—104.

³ გ. თოფურია, მოქმედებითი ბრუნვის ისტორიისათვის სვანურში, გვ. 113.

მოსალოდნელია სვანური მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანიც სათანადო ქართულ და მეგრულ-ქანურ სუფიქსთა ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისი აღმოჩნდეს. ამიტომ ბუნებრივია ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც სვან. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანი ქართულსა და მეგრულში დადასტურებული /-ით/ სუფიქსის ფონემური შესატყვისისაგან მომდინარეობს. თუ ამ ვარაუდიდან ამოვალთ, მაშინ სვანურში ასეთ შესატყვისად /-იშდ/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია უნდა მოვახდინოთ.

თუ, ერთი მხრივ, ადვილად დასაშვებია რეკონსტრუირებული ფორმის (/იშდ/-ის) და ელემენტის სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში დაკარგვა. მეორე მხრივ, თვით ამ რეკონსტრუქციას ახლავს უაღრესად სერიოზული დაბრკოლებები. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, ის დაბრკოლებები, რომელთა შესახებაც სამართლიანად მიუთითა თვითონ გ. თოფურიამ საქმე ის არის, რომ სიძნელებები, რომლებიც სვან. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანთან დაკავშირებას ახლავს, იმ შემთხვევაშიც რჩება, თუ მას /-ით/ სუფიქსის შესატყვისისაგან მომდინარედ მივიჩნევთ:

1. სვან. მოქმედებითის სუფიქსში ხმოვანი ელემენტის არარსებობა ერთნაირად ეწინააღმდეგება მის დაკავშირებას როგორც ნათესაობითის /-ის/, /-იშ/ სუფიქსებთან, ისე მოქმედებითის /-ით/ სუფიქსთან. ეს უდავოა იმიტომ, რომ ხმოვანი ელემენტი, როგორც ვხედავთ, /-ით/ სუფიქსშიც ისევეა წარმოდგენილი, როგორც /-ის/, /-იშ/ სუფიქსებში.

2. სვან. მოქმედებითის სუფიქსში ზე ელემენტის არსებობაც ასევე ერთნაირად ეწინააღმდეგება მის დაკავშირებას როგორც ნათესაობითის ნიშანთან, ისე მოქმედებითის /-ით/ სუფიქსთან. ეს ითქმის მით უფრო, რომ ამ ზე ელემენტს მიცემითის ნიშანთან წარმომავლობით, როგორც ზემოთ დავინახეთ, არაფერი აქვს საერთო. ყოველ შემთხვევაში, სვან. /-იშ/ სუფიქსის მიცემითისა და მოქმედებითის ნიშანთა შერწყმის საფუძველზე მიღებულად მიჩნევა ისეთსავე სიძნელებებს წარმოქმნის, როგორსაც მისი გამოცხადება მიცემითისა და ნათესაობითის ნიშანთა შერწყმის საფუძველზე მიღებულად.

ნათქვამიდან ჩანს, რომ ზემოაღნიშნული საინტერესო ვარაუდის გაზიარებისათვის აუცილებელია ორი სერიოზული დაბრკოლების დაძლევა: 1. სვან. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანში ხმოვანი ელემენტის არარსებობის ახსნა, ელემენტისა, რომელიც მის შესატყვისად მიჩნეულ სუფიქსებში (/ქართ. /-ით/, მეგრ. /-ით/) წარმოდგენილია, 2. სვან. მოქმედებითის იმავე ნიშანში ზე ელემენტის არსებობის ახსნა, ელემენტისა, რომელიც მის შესატყვისად მიჩნეულ არც ერთ სუფიქსს არ მოეპოვება.

რადგანაც ამ დაბრკოლებათა დაძლევის გზები ჩვენთვის ამჟამად უცნობია, ამიტომ იძულებული ვართ, უპასუხოვ დაეტოვოთ კითხვები: არსებობდა თუ არა სვანურში მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის /იშდ/

არქეტიპი? და არსებობდა თუ არა საერთო-ქართველურში ქართ. /-ით/ მეგრ.-ჭან. /-ით/ და სვან. /-*იმლ/ სუფიქსთა ამოსავალი ფორმა /*-ის,თ/? მოქმედებითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველური არქეტიპის არსებობა-არარსებობისა და მისი ნაირსახეობის საკითხის გარკვევა, ამდენად, მომავლის საქმედ რჩება.

1.12. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის სინკრონიული ანალიზი პარტველურ ენაებში

1.12.1. ტერმინის შესახებ. ამ ბრუნვის აღმნიშვნელად ლიტერატურაში ბევრი სხვადასხვა ტერმინი არსებობს (მოდალობითი, ვნებითი, გარდაქმნითი, განვითარებითი, ზმნისზედითი, ზმნისზედათი, მიმართულებითი, III მიცემითი, გარდაქცევითი, ვითარებითი). ტერმინები, მეტწილად, შექმნილია ბრუნვის ფორმის მნიშვნელობის მიხედვით, მნიშვნელობა კი მას აქვს არა მხოლოდ ერთი, არამედ — რამდენიმე. ამიტომ, როცა მოცემული ბრუნვის აღმნიშვნელად არსებობს ერთი (მით უფრო — რამდენიმე) ტერმინი, მაშინ კიდეც ახალი ტერმინის ძიებას არავითარი მეცნიერული აუცილებლობა არ განსაზღვრავს (სიჭრელე ტერმინოლოგიის ნაკლია და არა — ღირსება). ეს ითქმის მით უფრო, რომ პირობითობა გარკვეული დოზით მეცნიერულ ტერმინთა მეტი წილისათვის არის დამახასიათებელი (შდრ., სხვა ბრუნვათა სახელწოდებები). ამიტომ ჩვენ ვირჩევთ ერთ-ერთ არსებულ ტერმინს — ვითარებითს — ამ ბოლო დროს ყველაზე უფრო გავრცელებულს.

1.12.2. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. ცნობილია, რომ თანხმონის მომდევნო პოზიციაში ვითარებითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ად/ ალომორფით: კაც-ად; ფანქრ-ად, მხეც-ად, სახლ-ად. ხმონის მომდევნო პოზიციაში კი მას /-ლ/ ენაცვლება: მთა-ლ, ტყე-ლ, წყარო-ლ, ყრუ-ლ.

/-ც/ ნაწილაცის წინა პოზიციაში /-ად/ ალომორფს /-ადა/ ენაცვლება, ხოლო /-ლ/-ს-/-ლად/: კაც-ადა-ც. ბე-და-ც. თუ შესაძლებლად მხოლოდ ასეთ სეგმენტაციას მივიჩნევთ, მაშინ -ა ელემენტი ბრუნვის ნიშნის შემადგენელ ნაწილად უნდა ჩავთვალოთ¹.

/-ადა/, /-ლა/ ალომორფებია წარმოდგენილი აგრეთვე მეშველი ზმნის მესამე პირის ფორმის /-ა/ ვარიანტის წინა პოზიციაში, მაგ., კაც-ადა-ა ბე-და-ა და ა. შ.

პრეპოზიციურ ატრიბუტულ მსაზღვრელთან ვითარებითი ბრუნვის

¹ შდრ. ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, ენიკის მოამბე, I, 1937, გვ. 19.

მორფემა ყოველთვის /Ø/ ალომორფით არის წარმოდგენილი: კარგ
კაცად, მწვანე ბალახად და ა. შ.

1.12.3. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი თანა-
მედროვე ქართულ დიალექტებში. შეიძლება დავასაწვლით ორი ძირითა-
დი თავისებურება:

1. /-ად/ ალომორფის ნაცვლად წარმოდგენილია /-ათ/, ხოლო /-დ/-ს
ნაცვლად /-თ/. ყოველთვის ასეთია ვითარება დასავლურ დიალექტებ-
ში, მაგ., იმერულში¹, ლეჩხუმურში², აჭარულში³ და სხვაგან⁴. ზოგ
აღმოსავლურ დიალექტში (მაგ., ქართლურში⁵, კახურში⁶) დასტურდებ-
ა /-ად/, /-დ/ ალომორფებთან /-ათ/, /-თ/-ს თავისუფალი მონაცვლეობის
შემთხვევები.

2. /-ად/ ალომორფის ნაცვლად ზოგჯერ წარმოდგენილია /-ა/. ასეთი
ვითარება, მეტწილად, /-იან/ სუფიქსიან სახელებში გვაქვს, თუმცა იგი
არც სხვაგვარი სახელებისათვის არის უცხო, მაგ., კახ. სახლიან-ა, აღ-
გილობრივ-ა⁷, იმერ. ჭორიან-ა, ცოლშვილიან-ა⁸, ინგილ. დედუფლიან-ა,
დასაზიანებლ-ა⁹ და სხვა (სხვათა შორის, ინგილოურ მასდარებში ადას-
ტურებენ ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ნ/ ალომორფსაც).¹⁰

1.12.4. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის თავისებურებანი ძველ
ქართულში. ძირითადი თავისებურებები არის შემდეგი: 1. /-ად/ ალომორ-
ფის ნაცვლად ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება /-ა/: ჯოჯობეთ-ა,
საბერძნეთ-ა, სადიდებელ-ა...¹¹, 2. იმავე; /-ად/-ის ნაცვლად თანხმო-
ვანზე დაბოლოებულ სახელთა ერთ ნაწილში გვხვდება -დ/: ბეთლემ-დ,

¹ ქ. ძოწენიძე, ზემოიშვრელი კილოყავი, 1973, გვ. 21, 100, 179, 287.

² შ. ძიმიტოვი, ქართული დიალექტოლოგია და ძიებანი, 1970, გვ. 177.

³ ჯ. ნოლაიძე, ნარკვევები და ჩანაწერები, წიგნი II, ბათუმი, 1972, გვ. 50, 67.

⁴ იხ. ა. ლომთაძე, ვითარებითი ბრუნვა მეგრულში, თსუ შრომები, 174, ენათმეცნიერება, გვ. 102-103.

⁵ გ. იმნაიშვილი, ქართული დიალექტი. I, 1974, გვ. 126; თ. სალარიძე, ალგეთის ხეობის ქართული, 1978, გვ. 57.

⁶ ა. მარტიროსოვი, გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, 1956, გვ. 70.

⁷ იქვე.

⁸ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, 1937, გვ. 16; ქ. ძოწენიძე, ზემოიშვრელი კილოყავი, 1973, გვ. 210, 287.

⁹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 18; გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, 1966, გვ. 90.

¹⁰ გ. იმნაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 90.

¹¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 17; თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I, 1956, გვ. 420—421.

სიონ-დ...¹ 3. /-ად/, /-დ/ ალომორფებს ზოგჯერ /-ათ/, /-თ/ ენაცვლება. ეს მოვლენა ძველი ქართული ენის განვითარების ადრეული საფეხურისათვის არ იყო დამახასიათებელი, ის, როგორც ზ. სარჯველაძემ აღნიშნა, პირველად აღიშნის ოთხთავში იჩენს თავს².

1.12.5. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. თანხმოვნების მომდევნო პოზიციაში ვითარებითი ბრუნვის მორფემა წარმოდგენილია /-ო/ ალომორფით: კოჩ-ო „კაცად“, ჩილ-ო „ცოლად“; ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში კი — /-თ/ ალომორფით: ცირა-თ „ქალიშვილად“, ჯიმა-თ „ძმად“, ჭუდე-თ „სახლად“, კატუ-თ „კატად“ და ა. შ³.

უ-ს (აგრეთვე გ-ს) მომდევნო პოზიციაში დასტურდება /-ო/ ალომორფი, რომელიც თავისუფლად ენაცვლება /-თ/-ს: კატუ-ო||კატუ-თ „კატად“, ჩხოუ-ო „ძროხად“. ტე-ო „ცურად“ და სხვა⁴.

ვითარებითი ბრუნვის მორფემა /-ოთ/ ალომორფით არის წარმოდგენილი მუ „რა“ ნაცვალსახელში: მუ-ოთ „რად“ (ზუგდიდურ-სამურზაყ.), მ-ოთ „რად“ (სენაკ.)⁵

თანამედროვე ქანურში, როგორც აღნიშნავენ, ვითარებითი ბრუნვა, როგორც ასეთი, არ არსებობს, თუმცა მისი გამოხატვის ცალკეულ ნიმუშებს აქაც ადასტურებენ. ამდენად, ეს ბრუნვა „ქანურისათვისაც პრინციპულად უცხო არ არის“⁶.

1.12.6. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა თანამედროვე სვანურში. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ჩვეულებრივი წარმომადგენელი თანამედროვე სვანურში არის /-დ/. ეს სუფიქსი გამოხატავს ვითარებით ბრუნვას ყოველგვარ პოზიციაში, როგორც ხმოვნების, ისე თანხმოვნების მომდევნოდ: ბეფშუ-დ „ბავშვად“, ბჰჩ-დ „ქვად“, დინა-დ „ქალიშვილად“, მწრა-დ „კაცად“, ტუნუ-დ „ქოთინად“ და სხვა.⁷ /-დ/-ს მონაცვლედ,

¹ ა. ჩიკობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 16-21; თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 240.

² ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები. 1975, გვ. 120.

³ И. Клишадзе, Грамматика мингрельского (шверского) языка, 1914, стр. 021., Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., გვ. 79-80; ა. ჩიკობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 17; ა. ჩიკობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 55; ა. ლომთაძე, ვითარებითი ბრუნვა მეგრულში, გვ. 104-121.

⁴ ა. ლომთაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 104-111.

⁵ იქვე, გვ. 106-107.

⁶ ა. ჩიკობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 51; ა. ჩიკობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, გვ. 17; ა. ლომთაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 112.

⁷ ე. თოფურიძე, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V, №3, 1944, გვ. 342-343; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., стр. 80, 84.

ერთგვარად განსხვავებული მნიშვნელობით, ადასტურებენ /-ნ/ ალომორფ-
საც¹, ზოგ ნაცვალსახელში კი ამ მორფემის ალომორფად მიიჩნევენ
/-პრ/ სუფიქსს: იმნ-პრ, ამნ-პრ².

1.13. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის დიაქრონიული ანალიზი ქართულურ ენაში

1.13.1. საკითხის ისტორია. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ისტო-
რიის შესახებ არსებობს რამდენიმე ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულება.
აქ მოკლედ წარმოვადგენთ თითოეული მათგანის ძირითად შინაარსს:

1. ქართულში არსებობს ვითარებითი ბრუნვის (ავტორის ტერმი-
ნოლოგიით — გარდაქცევითის) გამომხატველი ორი სუფიქსი — /-ლ/
და /-ა/. „ძველი ქართული ორივე მაჩვენებელს იყენებს: -ა-საც და
-ლ-საც; ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან მარტოოდენ -ლ გვაქვს,
მას აქ დუბლერი არ გააჩნია (ძმა-ლ). თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუ-
ძეებთან კი, როგორც ნორმა, ა+ლ გვაქვს (კაცა-ლ), მაგრამ აქაც მოი-
პოვება ნაშთები, როგორც მარტოოდენ -ა-ს ხმარებისა (ჯოჯოხეთა, სა-
ლოცველ-ა, სადიდებელ-ა...), ისე მარტოოდენ -ლ-ს გამოყენებისა (ბეთ-
ლემ-ლ, სიონ-ლ, ბეთელ-ლ, ქარან-ლ...)“³. /-ა/ სუფიქსის ნიმუშები დას-
ტურდება არა მხოლოდ ძველ ქართულში, არამედ — თანამედროვე სა-
ლიტერატურო ქართულშიცა და დიალექტთა ერთ ნაწილშიც (ინგი-
ლოერში, იმერულში)⁴. რაც შეეხება /-ალ/ სუფიქსს, ისტორიულად ის
არის არა განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეული, არამედ —ზემოაღ-
ნიშნული ორი სუფიქსის შეერთება, ე. ი. /-ა/+/-ლ/. წარმომავლობით
ამ ორ სუფიქსს (/ა/-სა და /ლ/-ს) არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო.
„...ა და -ლ ფონეტიკურად ერთმანეთს ვერ დაუკავშირდება: არც ა
მიიღება -ლ-საგან და არც, პირუკუ, -ლ —ა-საგან: ფონეტიკა ამათს ურ-
თიერთობას ვერ გაარკვევს, ეს ორი ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა აფიქსია“⁵.

„მეგრულს თ-ც (-თ<ლ) აქვს გამოყენებული და თ-ც (მეგრ. თ|| ქართ.
ა), ოღონდ სხვადასხვა ფუძესთან: თანხმოვანზე გათავებულთან -ო (კოჩ-
-ო—კაცად, მეზობელ-ო—მეზობლად), ხმოვანზე გათავებულთან -თ (ჯი-

¹ გ. შაქავეარიანი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იყ. XXIII, გვ. 233-241; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 84.

² თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში. იყ. VII, 1955, გვ. 130-131; გ. შაქავეარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 236-237; შდრ. ლ. პალ-
მაიტი, შენიშვნები სვანური ბრუნვის შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, ვ, 1979, გვ. 115.

³ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და
ისტორიისათვის, 1937, გვ. 21.

⁴ იქვე, გვ. 15-18.

⁵ იქვე, გვ. 21.

მა-თ—ძმაღ, ღა-თ—ღაღ....), მაგრამ ორივეს ერთად ხმარებას არა ვხედუ-
ბით: ო-თ ამ ბრუნვაში მეგრულმა არ იცის (შღრ. ქართ. კაცა-ღ და
მეგრ. კოჩ-ო, ცოლ-ა-ღ — ჩილ-ო...). ამგვარად, მეგრულში დაცულია
ისეთი მდგომარეობა, რომელიც წინ უსწრებდა ქართულში კაცა-ღ
ტიპის ჩამოყალიბებას¹.

1936 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში ვკითხულობთ: ენებითი ანუ
გარდაქცევითი ბრუნვა (ე. ი. ვითარებითი — ა. ო.) „სპორადულად ქა-
ნურშიაც გვხვდება: დ ი ღ ო — ძალიან: „დ ი ღ ო კ ა ი“ — „ძალიან
კარგი“, ე. ი. ღიღად კარგი.... ასე, რომ ენებითი ქანურისთვისაც
პრინციპულად უცხო არ არის.“² ერთი წლის შემდეგ გამოქვეყნებულ
ნაშრომში კი ნათქვამია: „ეს ფორმანტები (-ა, -ღ) ქანურში არა ჩანს“,
„არ არის მოსალოდნელი აქაც ყოფილიყოს და შემდეგ დაეკარგოს ქა-
ნურს“³, „ქანურში გარდაქცევითი ბრუნვა არა გვაქვს („ღიღო“ და
ორიოდე ამგვარ მაგალითში ეს ფორმა შეთვისებული ჩანს)“⁴. სვანურში
კი ვითარებითი ბრუნვა მხოლოდ /-ღ/-თი გამოიხატება⁵.

იმის საფუძველზე, რომ /-ა/ და /-ღ/ სხვადასხვა წარმომავლობის
სუფიქსებად მიიჩნია, ა. ჩიქობავა სვამს კითხვას: „რამდენად ეგუება
ქართული ბრუნების ძირითად პრინციპს ორი მაჩვენებლის ქონა ერთი
ბრუნვისათვის?“ ამ კითხვაზე უარყოფითი პასუხი გამომდინარეობს შემ-
დეგი დებულებიდან: „აკი ქართულში ე რ თ ი ბ რ უ ნ ე ბ ა გვაქვს,
თითოეულ ბრუნვაში თითო ფორმანტია გამოყენებული ყველა სახელისა-
თვის, ხოლო სადაც ერთი შეხედვით სხვაობაა (ძმაო!|| ძმაგ! კაცო! ქვეყა-
ნავ!), ორი სხვადასხვა მორფოლოგიური ოდენობა კი არა გვაქვს, არა-
მედ ერთი და იმავე მორფოლოგიური მონაცემის ორი ფონეტიკური ვა-
რიანტი (-ვ იგივე ო-ა, ფონეტიკურად დასუსტებული)“⁶.

ნათქვამის გათვალისწინების საფუძველზე ა. ჩიქობავა დაასკვნის:
ვითარებითის /-ა/ უფრო ძველია, ვიდრე /-ღ/, „ეს ორი აფიქსი ქართვე-
ლურ ენებში ო რ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ე ნ ო ბ რ ი ვ ფ ე ნ ა ს გ ა ნ ე-
კ უ თ ვ ნ ე ბ ა, მ ა თ გ ა ნ გ ა რ დ ა ქ ც ე ვ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ი ს -ღ
ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ე ნ ე ბ შ ი ა ა შ კ ა რ ა ვ ე ბ ს ი მ ფ ე ნ ა ს,
რ ო მ ე ლ ი ც ხ ა ღ დ უ რ ი ს ა თ ვ ი ს (ურარტულისათვის) ა რ ი ს
ღ ა მ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ ი“⁷.

¹ ი ქ ე ე.

² ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 51.

³ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და
ისტორიისათვის, 1937, გვ. 21.

⁴ ი ქ ე ე, გვ. 17.

⁵ ი ქ ე ე, გვ. 16.

⁶ ი ქ ე ე, გვ. 21.

⁷ ი ქ ე ე, გვ. 22.

ქართველურ ენათა /-დ/-ს ავტორი აკავშირებს ხალღურ (უჩარტულ) /-ელი/ სუფიქსთან, რომელსაც აქ მიმართულებითი ბრუნვის გამოხატველად მიიჩნევენ¹.

იმის შესახებ, თუ რა კავშირი იგულისხმება აღნიშნულ ხალღურ და ქართველურ სუფიქსებს შორის, ნათქვამია: „ფორმანტის ხაზით შეხვედრა... ან ენათა წარმოშობითს ერთიანობას მიეწერება (ერთი ენის დიფერენციაციით მიღებულ ენებში) ანდა ენათა შეჯერებას. სწორედ ეს უკანასკნელი შესაძლებლობა გვაქვს მხედველობაში, როცა ქართველური ენებისა და ხალღურის ურთიერთობის შესახებ ვლაპარაკობთ. გარდაქცევითი (მიმართულებითი) ბრუნვის ისტორია ქართველურ ენებში გვაფიქრებინებს, რომ ქართველურ ენებში ჩამარხულია მთელი ენობრივი ფენა, რომელიც მას აკავშირებს ხალღურთან“².

2. უფრო გვიან ა. ჩიქობავამ ვითარებითის /-დ/ (ისევე როგორც მოკმედებითის /-თ/</-დ/) ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ მიიჩნია³ და ამით, ფაქტიურად, უარყო უფრო ადრე წამოყენებული, ზემოაღნიშნული შეხედულება.

3. ქართ. /-ად ~-დ/-ს კანონზომიერად შეესატყვისება მეგრ.-ქან. /-ო(თ) ~-თ/, შეესატყვისება როგორც ფონემურად (-თ<*-დ სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში), ისე დისტრიბუციულად⁴.

ვითარებითის სუფიქსთა ნაშთების საფუძველზე, რაც თანამედროვე ქანურში მოიპოვება, გ. კლიმოვი მივიდა დასკვნამდე: ვითარებითი ბრუნვა ისტორიულად ქანურშიც არსებობდა და აქ იგი ისევე გამოიხატებოდა, როგორც — მეგრულში⁵.

ქართულ და მეგრულ-ქანურ სუფიქსთა ერთმანეთთან შედარების გზით საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანური ქრონოლოგიური საფეხურისათვის გ. კლიმოვი ახდენს ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ად ~-დ/ პრაფორმის რეკონსტრუქციას⁶.

რადგანაც ამ პრაფორმის შესატყვისად სვანურში მხოლოდ და მხოლოდ /-დ/ დასტურდება, ამიტომ აღნიშნული ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველურ არქეტიპად გ. კლიმოვი ახდენს /*-დ/-ს რეკონსტრუ-

¹ ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, გვ. 22-24.

² იქვე, გვ. 28.

³ А. Чикобава, О лингвистических чертах картвельских языков, Известия АН СССР, Отд. лит. и языка, т. VII, вып. I, 1948, გვ.30; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 150.

⁴ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1962 стр. 81—84; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 68.

⁵ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1962, стр. 82—84.

⁶ იქვე, გვ. 81-82.

ცეას. ქართ. /-ად/ სუფიქსში კი -ა, ავტორის ვარაუდით, შესაძლოა სახელის ფუძის ბოლოკიდური ელემენტი იყოს, /-დ/-სთან მოგვიანებით შეზრდილი. ამ ვარაუდის მხარის დამკვირად მიჩნეულია -ა-ზე დაბოლოებული მასდართა დიდი რაოდენობით არსებობა ქართულში¹.

4. სვანურში ვითარებითი ბრუნვა /-დ/ სუფიქსით (აგრეთვე /-არ/-ით) გამოიხატება, მაგრამ, გარდა ამისა, არსებობს /-ნ/ სუფიქსიც (ვარიანტებით /-გნ/, /-უნ/). მართალია, თანამედროვე სვანურში /-დ/ და /-ნ/ ერთ მორფემას არ განეკუთვნებიან (/დ/ I ვითარებითის ნიშანია, /-ნ/, —II ვითარებითისა), მაგრამ ისტორიულად ისინი ერთი მორფემის წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ, მორფემისა, რომელიც გამოხატავდა როგორც ვითარებითს, ისე მოთხრობითს. ისტორიულად ვითარება ასეთივე უნდა ყოფილიყო ქართულშიც (ამდენად, მეგრულ-ქანურშიცა და საერთო-ქართველურ ფუძე ენაშიც). ეს მოსაზრება უდევს, არსებითად, საფუძვლად საერთო-ქართველურში ოთხბრუნვიანი სისტემის რეკონსტრუქციას, სისტემისა, სადაც მოთხრობითი და ვითარებითი არაა ერთმანეთისაგან გარჩეული².

ა) შინაგანი რეკონსტრუქცია

1.13.2. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა ქართულში. პირველი და ძირითადი საკითხი, რომლის მართებულად გადაწყვეტაზეც არის, არსებითად, დამოკიდებული ამ ბრუნვის მორფემის ისტორიის სწორად გარკვევა, არის საკითხი /-ად/ და /-დ/ ალომორფების დიაქრონიული ურთიერთმიმართებისა.

ჩვენთვის ცნობილი ყველა მკვლევარი, ვინც კი ამ საკითხს შეხებია, /-დ/-ს ისტორიულადაც ვითარებითის ნიშნად მიიჩნევს, /-ად/ ალომორფის -ა ელემენტს კი სხვადასხვა მკვლევართან სხვადასხვაგვარი დიაქრონიული კვალიფიკაცია ეძლევა:

1. -დ-ს წინ „-ა- ისტორიულად არის განვითარებული თანხმოვნებიანი ფუძის შემდეგ“³.

2. ეს -ა- წარმომავლობით დამოუკიდებელი ბრუნვის ნიშანია, ერთი თვალსაზრისით — მიცემითისა (ნ. მარი)⁴, მეორე თვალსაზრისით — ვითარებითისა (ა. ჩიქობავა).

¹ Г. А. Климов, склонение в картвельских языках. 1962, стр. 84-85.

² გ. შ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იყ, XXIII, 1985, გვ. 237-241.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკა, I, 1930, გვ. 23; იხ. აგრეთვე, ს. ჩ ხ ე ნ ე ლ ი, საერთო სახელთა ბრუნება ოშკური ზელნაწერის მეფეთა წიგნში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 96-97.

⁴ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925, стр. 27.

3.-ა- წარმომავლობით სახელის ფუძის ბოლოკიდური ელემენტი უნდა იყოს (გ. კლიმოვი).

რადგანაც ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ად/ და /-დ/ ალომორფთა გამოვლენა ფონოლოგიური პოზიციით არის შეპირობებული, ამიტომ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ისინი ერთი საერთო არქექტივის სხვადასხვა ფონოლოგიურ პოზიციაში ცვლის საფუძველზე არიან წარმოქმნილი¹ (ცვლილება შეიძლება განეცადა ან ერთ რომელიმე მათგანს, ან — ორივეს). და მაშინ, ბუნებრივად ისმის კითხვა: /-დ/ არის ვითარებითი ბრუნვის მორფემის არქექტიპი ქართულში, — /-ად/, თუ — რომელიმე სხვა?

პრინციპულად შეუძლებელი, რა ექმა უნდა, არ არის /-დ/ მივიჩნიოთ ამოსავალ ფორმად, /-ად/-ში შემავალი -ა-² — თანხმოვნებს შორის განვითარებულ, ან ფუძის ბოლოკიდურ -ა-საგან წარმოქმნილ ელემენტად; მაგრამ ასეთ გაგებას ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ მსგავსი ცვლილების კვალი არა ჩანს თანხმოვნით დაწყებულ სხვა ბრუნვის ნიშნებთან (მაგ., მიცემითის ან მოთხრობითის ნიშანთან). ბრუნვის ნიშნები კი განხილულ უნდა იქნეს არა იზოლირებულად, ერთმანეთისაგან მოწყვეტით, არამედ ერთმანეთთან კავშირში. და მაშინ, ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ამოსავალ ფორმად /-დ/-ს გამოცხადებას სერიოზული დაბრკოლებები უჩნდება. სამაგიეროდ არავითარი დაბრკოლება არ ახლავს საწინააღმდეგო დაშვებას, რომლის მიხედვითაც /-ად/ სუფიქსი, რომელიც თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში დასტურდება, განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულია როგორც სინქრონიულად, ისე დიაქრონიულად და მას სხვა პოზიციაში (ხმოვნების მომდევნოდ) მისივე უხმოვნო (გახმოვანების ნულოვან საფეხურზე მდგომი) ვარიანტი ენაცვლება. სახელურ მორფემათა ალომორფების ასეთი პოზიციური განაწილება, როგორც ცნობილია, ქართველური ენებისათვის ნორმა³. ამიტომ, ვფიქრობთ, არა გვაქვს უფლება /-ად/ სუფიქსის -ა-ელემენტის ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ფარგლებს გარეთ გატანისა არც სინქრონიული და არც დიაქრონიული თვალსაზრისით. და მაშინ, უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ არა /-დ/ > /-ად/, არამედ /-ად/ > /-დ/, რამდენადაც ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში სუფიქსის ხმოვანი ელემენტის დიაქრონიული დაკარგვა ქართველურ ენებში ჩვეულებრივი მოვლენაა. მაგრამ რომელ ქრონოლოგიურ საფეხურზე უნდა მომხდარიყო ეს ცვლილება?

¹ იხ. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 10-11.

² ვ. თოფური, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში. ივე, VI, 1954, გვ. 446-448; თ. გამყრელიძე, გ. მაქაეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 283-284.

14. ა. ონიანი

თუ ვითარებითი ბრუნვის ნიშანს და მასში მომხდარ დიაქრონიულ ცვლილებებს განვიხილავთ არა იზოლირებულად, არამედ — ბრუნვის ნიშანთა სისტემაში, მაშინ შეიძლება დავუშვათ საკითხის გადაწყვეტის სამი შესაძლებლობა:

1. ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში /-ად/ სუფიქსის -ა- ელემენტის, სახელობითის მორფემის /-ჲ/ ალომორფისა და ნათესაობითის (აგრეთვე მოქმედებითის) ნიშნის -ჲ- ელემენტის დაკარგვა ერთი და იმავე მიზეზით არის შეპირობებული; ყველა ეს ცვლილება, ამდენად, ერთსა და იმავე ქრონოლოგიურ საფეხურს განეკუთვნება.

2. აღნიშნულ ელემენტთა (-ა-სა და -ჲ-ს) დაკარგვა არ არის არც ერთი და იმავე მიზეზით შეპირობებული და არც — თანადროული, რამდენადაც პირველი მათგანი ხმოვანია, ხოლო მეორე — თანხმოვანი.

3. ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ალომორფთა განაწილება (თანხმოვნების მომდევნოდ /-ად/, ხმოვნების მომდევნოდ /-დ/) იმ ქრონოლოგიური საფეხურიდან მომდინარეობს, რომლიდანაც სახელობითისა და ნათესაობითის მორფემათა ალომორფების ანალოგიური განაწილება (თანხმოვნების მომდევნოდ სახ. /-ი/, ნათ. /-ის/, ხმოვნების მომდევნოდ სახ. /-ჲ/, ნათ. /-ჲს/).

პირველი დაშვება ამთავითვე უნდა გამოირიცხოს, რადგანაც ძველ ქართულში ხმოვნების მომდევნოდ სახელობითის /-ჲ/ ალომორფი და ნათესაობითის (აგრეთვე მოქმედებითის) ნიშნის -ჲ- ელემენტი თითქმის ყოველთვის წარმოდგენილია, ვითარებითის ნიშნის -ა- ელემენტი კი — არასდროს.

თუ მეორე შესაძლებლობას დავუშვებთ, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ რომელიმე ქრონოლოგიურ საფეხურზე ჩამოყალიბდა დისტრიბუციული წესი, რომლის ძალითაც ბრუნვის ნიშნის ხმოვანი ელემენტი, რომელიც უშუალოდ მოსდევს ფუძის ბოლოციდურ ხმოვანს, იკარგება. სახელობითის /-ჲ-სა და ნათესაობით-მოქმედებითის ნიშანთა -ჲ- ელემენტს ეს წესი, ბუნებრივია, არ შეეხებოდა, რადგანაც ღ თანხმოვანია და არა — ხმოვანი. და მაშინ უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ ამ წესის წარმოქმნა და მისი რეალიზაცია მოხდა არა უშუალოდ ქართულში, არამედ უფრო ადრე — არაუგვიანეს საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანური ქრონოლოგიური საფეხურისა. ამგვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა ის, რომ ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ხმოვანი და უხმოვნო ვარიანტთა განაწილება მეგრულშიც (ისტორიულად, როგორც ჩანს, აგრეთვე ქანურშიც) ისეთივეა, როგორიც — ქართულში.

მესამე შესაძლებლობის დაშვების შემთხვევაში ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში სახელობითი ბრუნვის მორფემის /-ჲ/ ალომორფი, ნათესაობითის /-ჲს/ და ვითარებითის /-დ/ ერთი და იმავე ქრონოლოგიური საფეხურიდან მომდინარეობენ (თუ ი-ს მარცვლიანობის დაკარგვა -ს-

გვაძლევს, ა-სას მხოლოდ $\emptyset$ -ის მოცემა შეუძლია, ამიტომ შეუძლებელი არ არის ეს ორი მონაცვლეობა — $\text{ი} > \text{ა} > \emptyset$ — ერთი და იმავე მიზეზით იყოს შეპირობებული და, ამდენად, ერთსა და იმავე ქრონოლოგიურ საფეხურს განეკუთვნებოდეს). და მაშინ, ხმოვნების მომდევნოდ $/\text{-ად}/ > /-\text{დ}/$ საერთო-ქართულურ საფეხურზე მომხდარი ცვლილება უნდა იყოს, რადგანაც ამ საფეხურზე, ჩვენი რეკონსტრუქციით, სახელობითი ბრუნვის მორფემა ხმოვნების მომდევნოდ $/\text{-*}\text{-ა}/$ ალომორფით იყო წარმოდგენილი, ხოლო ნათესაობითისა — $/\text{-*}\text{-ას}/$ -ით (იხ. ზემოთ).

საკითხი იმის შესახებ, მეორე შესაძლებლობას უნდა მიენიჭოს უპირატესობა, თუ — მესამეს, შინაგანი რეკონსტრუქციის ფარგლებს სცილდება, ამიტომ ამ საკითხის შესახებ ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

აქ კი დგება საკითხი $/\text{-ად}/$ ვარიანტთან $/\text{-ა}/$ და $/-\text{დ}/$ სუფიქსთა დიაქრონული მიმართებისა, სუფიქსებისა, რომლებიც ძველ ქართულსა და ზოგ თანამედროვე ქართულ დიალექტში იმავე პოზიციაში დასტურდებიან, რომელშიც $—/\text{-ად}/$ (თანხმოვნის მომდევნოდ).

ძველ ქართულში $/\text{-ად}/$ -თან ცალკეულ შემთხვევებში, როგორც ცნობილია, თავისუფლად მონაცვლეობს $/\text{-ა}/$ (მაგ., სადიდებელ-ად|| სადიდებელ-ა). არსებითად, ასეთივეა ვითარება თანამედროვე ქართულ დიალექტთა ერთ ნაწილში (კახურში, ინგილოურში, იმერულში). ვფიქრობთ, ურთიერთმონაცვლე ალომორფები ($/\text{-ა}/$ და $/\text{-ად}/$) ერთი საერთო წყაროდან მომდინარეობენ ისევე, როგორც, მაგ., მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის $/\text{-მ}/$ და $/\text{-მან}/$ ალომორფები თანამედროვე ფშაურში, რომლებიც ცალკეულ შემთხვევებში აგრეთვე თავისუფლად ენაცვლებიან ერთმანეთს¹. ამიტომ, ვფიქრობთ, გასაზიარებელია დებულება, რომლის მიხედვითაც $/\text{-ა}/ < /-\text{ად}/$ ², ე. ი. ძვ. ქართ. სადიდებელ-ა < სადიდებელ-ად, ჯოჯოხეთ-ა < ჯოჯოხეთ-ად, ინგილ. ნალელიან-ა < ნალელიან-ად, იმერ. ცოლშვილიან-ა < ცოლშვილიან-ად და ა. შ.³, ისევე როგორც ფშაურში შვილ-მ < შვილ-მან.

უნდა ვითქვით ასევე, რომ ძველ ქართულში თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში დადასტურებული $/-\text{დ}/$ მომდინარეობს $/\text{-ად}/$ -ისაგან, ე. ი. ბეთლემ-დ < ბეთლემ-ად, სიონ-დ < სიონ-ად და ა. შ.

ამრიგად, ქართული ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზეც ვითარებითი ბრუნვის მორფემა, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის

¹ გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, 1978, გვ. 42-43.

² ე. თოფჩიკი, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში, სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I, 1956, გვ. 32; თ. გაბეჭელიძე, გ. მაქავეარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაღტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 283.

³ შდრ.: ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, 1937, გვ. 17-19.

მსგავსად, წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფით: /-აღ/ — თანხმოვნების მომდევნოდ და /-ღ/. — ხმოვნების მომდევნოდ.

1.13.3. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა მეგრულ-ჭანურში. ჭანურში, როგორც იტყვა, ადასტურებენ ვითარებითი ბრუნვის მორფემის -ო/ და /-ო/ ალომორფთა ნაშთებს¹, რომელთაგან პირველი თანხმოვნების მომდევნოდ არის წარმოდგენილი, ხოლო მეორე — ხმოვნების მომდევნოდ, მსგავსად თანამედროვე მეგრულის ნორმისა. თუ ეს ასეა, მაშინ ბუნებრივია გავიზიაროთ მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ვითარებითი ბრუნვა ისტორიულად ჭანურშიც ისევე გამოიხატებოდა, როგორც მეგრულში². ამიტომ მეგრულ-ჭანური ვითარებითი ბრუნვის მორფემის ანალიზს ჩვენ ვიწყებთ თანამედროვე მეგრულის ვითარებიდან ამოსვლით, გველისხმობთ, რომ ჭანურს ეს საფეხური გავლილი აქვს.

თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში დადასტურებული /-ო/ ალომორფის წარმომავლობის შესახებ არსებობს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება:

1. „შეიძლებოდა კაცს ეფიქრა: ხომ არ იყო მეგრულში თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან ო-ს გარდა დ-ც (ე. ი. -ოდ ||-ო თ) და ხომ არ დაიკარგა ბოლოკიდური -დ-; მაგრამ ეს ეკვი უსაფუძვლოა: მეგრულში იკარგება ბოლოკიდური -ნ, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მეტ წილ შემთხვევაში იჩრდილება..., მაგრამ დ- არც იკარგება და არც იჩრდილება. ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან მეგრულს ჩვეულებრივად თ<ღ აქვს... რაიც მოწმობს აგრეთვე იმას, რომ მეგრულში თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან -დ არ დაკარგულა“³.

2. თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ვითარებითი ბრუნვის მორფემისათვის ამოსავალი ფორმა არის /-ოთ/, ე. ი. ამ პოზიციაში /-ო/ < /-ოთ/“⁴.

პირველი მოსაზრება ემყარება დებულებას: „ო-თ ამ ბრუნვაში (ვითარებითში — ა. ო.) მეგრულმა არ იცის“,“⁵ ხოლო მეორე მოსაზრება — მის საწინააღმდეგო დებულებას, რომლის მიხედვითაც მეგრულში /-ო/-ს პარალელურად, როგორც მისი მონაცვლე ვარიანტი, არსებობს /-ოთ/ სახესხვაობაც (ი. ყიფშიძე, ვ. თოფური, გ. კლიმოვი, თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი)⁶.

¹ Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1952, стр. 82.

² იქვე, გვ. 82-84; შდრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 21.

³ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

⁴ გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 81-83.

⁵ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 21.

⁶ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (нверского) языка, გვ. 628-631; ვ. თოფურია, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში, გვ. 32; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 79-80; თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი..., 1965, გვ. 283.

მტკიცების /-ო/ < /-ოთ/ მატეზულობა-არამატეზულობის გადასაწყვეტად მართლაც აქვს მნიშვნელობა იმის დადგენას, არსებობს თუ არა თანამედროვე მეგრულში ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ოთ/ ალომორფის ნაშთები.

თუნდაც რომ არ გავიზიაროთ ი. ყიფშიძის, ვ. თოფურიას, გ. კლიმოვის, თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის მითითება თანამედროვე მეგრულის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაში /-ო/-ს მონაცვლედ /-ოთ/ ვარიანტის არსებობის შესახებ, ამ ვარიანტის არსებობის ნაშთებს თანამედროვე მეგრულში მაინც დაედასტურებთ. კერძოდ: თანამედროვე მეგრულში დანიშნულებითის (ანუ მიზნობითის) ფორმაში /-იშო/, /-შო/ ვარიანტებთან /-იშოთ/, /-შოთ/ ვარიანტთა თავისუფალი მონაცვლეობა, როგორც ამის შესახებ ა. ჩიქობავაც უყოყმანოდ მიუთითებს¹, სრულიად უდავო ფაქტია. /-ო/, /-ოთ/ ელემენტები კი აქ, როგორც ლიტერატურაში მართებულად აღინიშნება, წარმომავლობით ვითარებითი ბრუნვის მორფემის კუთვნილებას წარმოადგენენ². ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თანხმობის მომდევნოდ ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ოთ/ ვარიანტის ნაშთთა არსებობა თანამედროვე მეგრულში ფაქტია, რაც, თავის მხრივ, სარწმუნოს ხდის მტკიცებას /-ო/ < /-ოთ/.

და მართლაც, რადგანაც /-ო/ და /-ოთ/ ალომორფთა განაწილება ფონოლოგიური პოზიციით არის შეპირობებული, ამიტომ გვაქვს საფუძველი ისინი ერთი საერთო არქეტიპისაგან მომდინარედ მივიჩნიოთ ამ არქეტიპის სხვადასხვა პოზიციაში ცვლის საფუძველზე. და მაშინ ბუნებრივია, /-ო/ ჩავთვალოთ /-ოთ/ არქეტიპისაგან წარმოქმნილად, იმ არქეტიპისაგან, რომლის ნაშთებიც თანამედროვე მეგრულშიც არსებობს.

/-ოთ/ და /-ოთ/ ალომორფთა დიაქრონიული ურთიერთმიმართება, ჩვენი აზრით, ისეთივე უნდა იყოს, როგორიც — /-ად/ და /-დ/ ალომორფებისა ქართულში. რაც შეეხება -ოთ ელემენტს, ის მართლა -დ-საგან უნდა იყოს მიღებული სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში დაყრუება-გაფშვინევიერების გზით³.

1.3.4. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა სვანურში. თანამედროვე სვანურის ვითარების სწორი სინქრონიული დახასიათება არის მოცემუ-

¹ ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 44-81.

² ვ. თოფურია, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქანურში, ენიკის მოაზრება, I, 1939, გვ. 179-182; ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 54; Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, стр. 43.

³ ა. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 55; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, 1962, стр. 84.

ლა, ჩვენი აზრით, დებულებაში: „-ნ მორფი არ შეიძლება გავაერთიანოთ ვითარებითი ბრუნვის მორფემაში. -ნ მორფი თავისი კო-ალომორფებით (-გ ნ, -უ ნ) დამოუკიდებელ მორფემას ქმნის“...¹ (ჩვეულებრივი ანუ I ვითარებითის მორფემისაგან განსასხვავებლად გ. მაკავარიანი მას II ვითარებითის მორფემას უწოდებს²). ვითარებითი ბრუნვის მორფემაში მისი გაერთიანება ამიტომ, ვფიქრობთ, არც დიაქრონიულად არის შესაძლებელი. ვითარებითის მორფემის ერთადერთი ორდინარული წარმომადგენელი სვანურში არის მხოლოდ და მხოლოდ /-დ/, ამ მორფემის საერთო-სვანურ არქეტიპადაც, ჩვენი აზრით, ამიტომ მხოლოდ ის უნდა მივიჩნიოთ. შემდგომი შინაგანი რეკონსტრუქცია კი ამ არქეტიპს არ უხერხდება.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქცია

1.13.5. ვითარებითი ბრუნვის მორფემა საერთო-ქართულურში. /-ად/ სუფიქსის ამოსავალ ფორმად სამეცნიერო ლიტერატურაში /-დ/ სახესხვაობა მიიჩნევა, თვით ამ /-დ/-ს წარმომავლობის შესახებ კრ, როგორც დავინახეთ, წამოყენებულია ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო დებულება: 1. იგი მომდინარეობს ხალღური (ურარტული) /-ელი/ სუფიქსისაგან³, 2. /-დ/ წარმომავლობით ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშანია⁴.

პირველ დებულებასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი:

ა) რადგანაც ვითარებითი გამომხატველი სუფიქსები ქართულურ ენებში ერთმანეთს შეესატყვისებიან არა მხოლოდ ფუნქციურად, არამედ — ფონეზურადაც, ამიტომ, ცხადია, მათი არქეტიპის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართულურ საფეხურზეც უნდა მოვახდინოთ. ეს კი იმას ნიშნავს. რომ, თუ ამ სუფიქსის რომელიმე ენიდან (ეთქვათ, ხალღურიდან) ნასესხებობის საკითხი დადგება, ეს საკითხი უნდა დადგეს არა რომელიმე კონკრეტულ ქართულურ ენაში, არამედ — საერთო-ქართულურში, ე. ი. იმ ენაში, საიდანაც ამ სუფიქსის მეგვიდრობით მიღება ყველა ქართულურ ენას შეეძლო. მაგრამ აქ ასეთი რამ არ იკარაუდება, რაც ნათლად ჩანს დებულებიდან „ეს ფორმანტები (-ა; -დ) ქანურში არა ჩანს; ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქანურისა და მეგრულის დიალექტური დიფერენციატია მომხდარი ფაქტი იყო, როცა ბრუნვის

¹ ვ. მაკავარიანი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იყ, XXIII, 1985, გვ. 237.

² იქვე.

³ ა. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, 1937, გვ. 22-24.

⁴ А. Чикобава, О лингвистических чертах картвельских языков. 1948, стр. 30; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 150.

ეს ფორმანტები ყალიბდება ქართულში და ჩნდება მეგრულში, როგორც გარდაქცევითი ბრუნვის აღმნიშვნელი¹.

და მაშინ, დგება რამდენიმე უალრესად რთული კითხვა: ყველა ქართველურმა ენამ ხალღურიდან ისესხა ეს სუფიქსი, თუ — მხოლოდ ერთ-ერთმა? თუ ერთ-ერთმა, მაშინ რომელია ეს ერთ-ერთი და რატომ? საიდან. გაჩნდა ნასესხები სუფიქსის შესატყვისი სუფიქსები სხვა ქართველურ ენებში? თუ ქართველურ ენათა შიგნითაც. ნასესხები სუფიქსის სესხებას ვივარაუდებთ, რა უდევს საფუძვლად ასეთ ვარაუდს? და ა. შ.

თავი რომ დავანებოთ ბრუნვის ნიშნის ნასესხებობის ასე ადვილად დაშვების არაბუნებრივობას, ამ კითხვებზე არგუმენტირებული პასუხის გაცემის გარეშე /-დ/ სუფიქსის ნასესხებობა-არანასესხებობის საკითხის გადაწყვეტა, ვფიქრობთ, შეუძლებელია. ასეთი პასუხი კი არ მოეპოვება არც ერთ ზემოთ დასმულ კითხვას.

ამასთანავე, ზემოაღნიშნული მოსაზრების გაზიარებისათვის, როგორც მინიმუმში, აუცილებელია იმისი ლინგვისტური დასაბუთება, რომ ქართველურ ენებში ვითარებითის გამომხატველად დადასტურებული სუფიქსები ერთი საერთო არქეტიპის დიფერენციაციის შედეგს არ წარმოადგენენ. ამგვარი მტკიცების საფუძველი კი, ვფიქრობთ, არ არსებობს.

ბ) აფიქსური მორფემის (განსაკუთრებით კი არასადერვიაციო აფიქსების) სესხება, როგორც ზემოთ ხაზგასმით აღინიშნა, უკიდურესად არის შეზღუდული. ამიტომ ასეთ ერთეულთა ნასესხებობის მტკიცება განსაკუთრებულ სიფრთხილესა და უალრესად დამაჯერებელ ლინგვისტურ არგუმენტაციას მოითხოვს.

აუცილებელი წინაპირობა ენობრივი ერთეულის ნასესხებობა-არანასესხებობის საკითხის დასმისათვის არის ორი ენის სათანადო ერთეულებს შორის ენობრივი მსგავსების არსებობა, მსგავსებისა როგორც შინაარსის, ისე გამოხატულების პლანში; დასმული საკითხის ლინგვისტური არგუმენტაცია კი, ე. ი. დასაბუთება იმისა, საერთო წარმომავლობის შედეგია ეს მსგავსება, სესხებისა თუ შემთხვევითობისა, მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა დაიწყოს. მსგავსების არსებობა, მამასადამე. ენობრივი ელემენტის ნასესხებობის საკითხის დასმისათვის აუცილებელია, მისი გადაწყვეტისათვის კი — არასაკმარისი.

ქართველური ენების /-დ/ (-ად/) და ხალღურის /-ელი/ სუფიქსებს შორის გამოხატულების პლანში მსგავსება, როგორც ვხედავთ, იმდენად შორეულია, რომ იგი, ვფიქრობთ, ნასესხებობის საკითხის თვითდასმისათვისაც კი არ არის საკმარისი. თუ ამასთანავე ერთად გავითვალისწი-

¹ ა. ნიკოზაძე, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, 1937, გვ. 21.

ნებთ იმასაც, რომ, გარდა ამგვარი მსგავსების კონსტატაციისა, წამოყენებულ დებულებას არაერთგვაროვანი ლინგვისტური დასაბუთება არ ახლავს, მაშინ მისი ამ სახით გაზიარების საფუძველი, ცხადია, არ არსებობს.

და მართლაც, ენათა კონტაქტების დროს ჩვეულებრივია ლექსიკურ ერთეულთა უხვად სესხება, აფიქსურ მორფემათა სესხების გარეშე. უდავოა, მაგ., მოსაზრება: „ქართულში მრავალი სპარსული სიტყვა—მოიპოვება..., მაგრამ არც ერთი ფორმანტი“¹. ეს ნიშნავს: თუ ერთ ენაში არსებობს მეორე ენიდან ნასესხები ბრუნვის ნიშანი, მაშინ პირველი ენა სავსე უნდა იყოს მეორე ენიდან ნასესხები სიტყვებით. რადგანაც ქართველურ ენათა ლექსიკაში ხალდურის ასეთი წამლექავი გავლენის კვალი ჭერჭეროვანად არ არის შენიშნული, ამიტომ ამ ენიდან ბრუნვის ნიშნის სესხების მტკიცების საფუძველი, სხვა რომ არა იყოს რა, არ არსებობს თუნდაც მხოლოდ ამიტომ.

რაც შეეხება მეორე დებულებას, რომლის მიხედვითაც ვითარებითის /-დ/ წარმომავლობით ნივთის გრამატიკული კლასის ნიშანია, ჩვენთვის, როგორც ქვემოთ დავინახავთ (იხ. თავი მესამე), პრინციპულად არის მიუღებელი.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არსად არაა ნაჩვენები ზემოაღნიშნული ორი დებულების ურთიერთმიმართება, ე. ი. არ მოიპოვება ნათლად ფორმულირებული პასუხი კითხვაზე: ერთი დებულება გამორიცხავს მეორეს, თუ შესაძლებელია ერთი მათგანის მეორის გვერდით არსებობა?

ყოველივე ამის გამო ვითარებითი ბრუნვის მორფემის შედარებით ანალიზს ჩვენ ვიწყებთ აღნიშნულ დებულებათა გაუთვალისწინებლად.

შინაგანი რეკონსტრუქციით მიღებული ფორმების (ქართ./-ად~დ/—მეგრ.-ჭან. /-ოთ~თ/</-ოდ~დ/) ერთმანეთთან შედარების საფუძველზე ერთადერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: რადგანაც ეს ფორმები კანონზომიერად შეესატყვისებიან ერთმანეთს როგორც ფუნქციურად და ფონემურად, ისე დისტრიბუციულად, ამიტომ ვალდებული ვართ გავიზიაროთ არსებული დებულება: ვითარებითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართულ-მეგრულ-ჭანური არქეტიპი არის /^ა-ად~დ/. ამ არქეტიპიდან ადვილად გამოიყვანება როგორც ქართული, ისე მეგრულ-ჭანური ფორმები.

შ ე ნ ი შ ნ ა. რადგანაც თანხმუნის მომდევნო პოზიციაში ქართ. /-ად/-ს მეგრულ-ჭანურში /-ოთ/ (</-ოდ/) არქეტიპი შეესატყვისება. ამიტომ არა გვაქვს უფლება აღნიშნული სუფიქსის -ა ელემენტის წარმომავლობა ვეძებოთ ქართულის შიგნით (ან -ო- ელემენტისა — მეგრულ-ჭანურის შიგნით). არა გვაქვს უფლება, რადგანაც ეს სუ-

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

² Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1962, стр. 84-82.

ფიქსები კანონზომიერი ფონეური შესატყვისობით ხასიათდება როგორც თანხმოვანი, ისე ხმოვანი ელემენტების მიხედვით. ეს კი, თავის მხრივ, ცალსახად მიუთითებს იმაზე, რომ ისინი ფუძე-ენის საერთო წყაროდან მომდინარეობენ ორივე ელემენტით (როგორც თანხმოვნით, ისე ხმოვნით).

უფრო რთული პრობლემის წინაშე ვდგებით საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანურ /^{*}-ად~დ/ და სვანურ /^{*}-დ/ არქეტიპთა ერთმანეთთან შედარებისას. სწორედ ამ შემთხვევაში წამოიჭრება კითხვა: /^{*}-ად/-ში არის -ა- ელემენტი გაჩენილი, თუ სვანურ სუფიქსშია იგი დაკარგული?

მკვლევართა ერთი ნაწილი, როგორც აღინიშნა, /-დ/-ს მიიჩნევს ამოსავლად (სვანურის ჩვენებაზე დამყარებით), /-ად/-ს კი — მისგან მიღებულად.

/-ად/ სუფიქსში -ა- ელემენტის გვიანდელი გაჩენის მტკიცებას ზემოაღნიშნული დაბრკოლებები ყველა შემთხვევაში ახლავს. ახლავს იმ შემთხვევაშიც, ამგვარი გაჩენა ერთი ქრონოლოგიური საფეხურიდან მეორეზე რომ გადავიტანოთ. ამიტომ ძალაუვნებურად იბადება კითხვა: თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ვითარებითის მორფემის საერთო-ქართველური არქეტიპი ხომ არ არის /^{*}-ად/?

ამ კითხვაზე დადებითი პასუხის გაცემის შემთხვევაში აღნიშნული წინააღმდეგობები, მართალია, მოიხსნება, მაგრამ სამაგიეროდ დაგვეკისრება მოვალეობა, ახსნა მოუენახოთ თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში -ა- ელემენტის დაკარგვას სვანურში.

იმის საფუძველზე, რომ ვითარებითი ბრუნვის მორფემის /-ად/ ვარიანტის გამოყოფა შესაძლებლად მიიჩნია ხალხურ პოეზიაში დადასტურებულ ისეთ ფორმებში, როგორიცაა თსუმ-ად, ეი-ად, გ. კლიმომმა საერთო-ქართველური ფუძე ენისათვის მოახდინა /^{*}-ად/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია¹.

იმის მიუხედავად, რომ ხალხური პოეზიის ჩვენება ამ მხრივ არ არის უდავო, ვფიქრობთ, უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ სუფიქსის გამართიეება (ხმოვანი ელემენტის დაკარგვა) სვანურში, ვიდრე მისი გართულება (ხმოვანი ელემენტის გაჩენა) საერთო-ქართულ-მეგრულ-ქანურ ფუძე ენაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში სვანურში მოხდა -ა- ელემენტის ისეთივე დიაქრონიული დაკარგვა (ქაშ-დ < *ქაშ-ად, ჟან-დ < *ჟან-ად...), როგორიც ჩვენ ქართულისთვის ვივარაუდეთ (ბეთლემ-დ < ბეთლემ-ად, სიონ-დ < სიონ-ად...). ამგვარი ცვლილებისათვის შეიძლებოდა ხელი შეეწყო ხმოვნების მომდევნოდ

¹ Г. А. Климов, этимологический словарь..., 1964, стр. 43; Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках..., 1962, стр. 84-85; იხ. ავრთვე: თ. ჯამყელიძე, გ. შაჰვარიაძე, სონანტთა ანტიპა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 283.

წარმოდგენილ /-დ/-ს, ე. ი. ამ /-დ/-ს მიხედვით ფორმათა გათანაბრების (ანალოგიის) ტენდენციის გაჩენას.

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ, ვფიქრობთ, უფრო ბუნებრივია თანხმობის მომდევნო პოზიციაში ვითარებითი ბრუნვის მორფემის საერთო-ქართველურ არქეტიპად მივიჩნიოთ არა /-დ/, არამედ —/-ად/ და, მაშასადამე, ამ მორფემისათვის საერთო-ქართველურ საფეხურზე მოვახდინოთ /*-ად~ლ/ არქეტიპის რეკონსტრუქცია¹.

ვითარებითი ბრუნვის მორფემაში /-*ად~ლ/-სთან /-ნ/ სუფიქსის გაერთიანების საფუძველი დიაქრონიული თვალსაზრისითაც, ვფიქრობთ, ისევე არ არსებობს, როგორც — სინქრონიული თვალსაზრისით. ამასთანავე, ვითარებითი და მოთხრობითი ერთმანეთისაგან იმდენად დამოუკიდებელი ბრუნვებია ყველა ქართველურ ენაში და იმდენად თავისთავადი წევრებია ბრუნების პარადიგმებისა, რომ მათი ერთი ბრუნვისაგან მომდინარეობის მტკიცების საფუძველი, ჩვენი აზრით, აგრეთვე არ არსებობს². ის ფაქტი, რომ სვანურში ვითარებითი ბრუნვის მორფემას (/დ/ სუფიქსს) გამოხატულების პლანში ემთხვევა მოთხრობითი ბრუნვის მორფემის ერთ-ერთი ალომორფი, ამ აზრის საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება; არ გამოდგება, რადგანაც ამ სახის ომონიმური მორფემები (რომელთა საერთო წარმომავლობაც უდავო არაა) ქართველურ ენებში საძებარი არ არის. ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ ამ დებულებათა შემცველი სტატია გ. მაჭავარიანს არც დასაბეჭდად გაუშვადებია და თავის სიცოცხლეში არც გამოსაქვეყნებლად წარუდგენია (გამოქვეყნდა იგი ავტორის გარდაცვალების შემდეგ).

¹ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 43. შპრ. გვ. 68.

² შპრ. გ. მაჭავარიანი, ბრუნვის ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იყ. XXIII, 1985, გვ. 235-241.

თ ა ვ ი მ ე რ ი

რ ი ც ხ ვ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ა ს ა ხ ე ლ ე ბ შ ი

2.01. ო პ ო ზ ი ც ი ა რ ი ც ხ ვ ი ს მ ი ხ ე ლ შ ი თ

2.01.1. ო პ ო ზ ი ც ი ს წ ე ვ რ ე ბ ი. როგორც ცნობილია, არსებობს ენე-
ბი, სადაც მოიპოვება რიცხვის მიხედვით ოპოზიციის სამი (ან ოთხი)
წვერი: მხოლოდობითი — ორობითი (სამობითი) — მრავლობითი. ქარ-
თველურ ენებში ოპოზიციის მხოლოდ ორი წვერი არსებობს: მხოლო-
დობითი და მრავლობითი. მხოლოდობითი ერთ საგანს, მოვლენას, თვისებას
... აღნიშნავს, მრავლობითი — ერთზე მეტს. სახელებში რიცხვის მი-
ხედვით ოპოზიცია პრივატულია ყველა ქართველურ ენაში: ნიშანი აქვს
მხოლოდ მრ. რიცხვის ფორმას (ოპოზიციის მარკირებული წვერი), მხო-
ლოდობითი კი მას ამ ნიშნის უქონლობით უპირისპირდება (ოპოზიციის
არამარკირებული წვერი). ამ წესს ქართველურ ენებში გამონაკლისი არა
აქვს.

2.02. რ ი ც ხ ვ ი ს მ ო რ ფ ე მ ა თ ა ს ი ნ წ რ ო ნ ი უ ლ ი ა ნ ა ლ ი შ ი კ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ე ნ ა ზ შ ი ¹

2.02.1. მ რ ა ე ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი ს მ ო რ ფ ე მ ა თ ა ნ ა ნ მ ე დ რ ო ვ ე ს ა ლ ი ტ ე რ ა-
ტ უ რ ო ქ ა რ თ უ ლ შ ი. არსებული თვალსაზრისის მიხედვით, „სახელთა მრ.
რიცხვის ფორმები ქართულში ორგვარია. ერთი უფრო ახალ ქართულში
იხმარება (და ძველში ნაკლებად) და პ ი რ ვ ე ლ ს. ვეძახით, მეორე კი
უფრო ძველ ქართულში იხმარება (და ახალში ნაკლებად) და მ ე ო-
რ ე ს ვეძახით...

მრავლობით რიცხვს თავისი ნიშნები აქვს, რომლებიც მხოლოდობითის
ფუძეს დაერთვის, ესენია:

1. პ ი რ ვ ე ლ ს თ ვ ი ს ე ბ, რომელიც ყველა ბრუნვაში გა-
ჰყვება, და.

2. მ ე ო რ ი ს თ ვ ი ს: ნ, რომელიც მარტოდენ ორ ბრუნვას აწარ-
მოებს, სახელობითსა და წოდებითს, და თ, რომელიც სხვა ბრუნვებში
იჩენს თავს (მოთხრობ., მიცემ., ნათესაობითში)¹.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 47-48.

ამის მიხედვით, როგორც ვხედავთ, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში გამოიყოფა სახელთა მრ. რიცხვის მორფემის სამი ალომორფი: /-ებ/, /-ნ/ და /-თ/; მათგან /-ებ/ ჩვეულებრივია ყოველგვარ სახელთან, რომელსაც მრ. რიცხვის ფორმა მოეპოვება (კაც-ებ-ი, ბავშვ-ებ-ი, ფანქ-რ-ებ-ი...), ამ მხრივ გამოწაკლისის შეადგენს მხოლოდ ნაცვალსახელთა ერთი ნაწილი, სადაც მარტოოდენ /-ნ/, /-თ/ ალომორფთა გამოვლენა არის შესაძლებელი (ესენი, ამთ, ისინი, იმათ...).

/-ნ/ და /-თ/ ალომორფები ერთსა და იმავე პარადიგმაში დასტურდება, ისინი ამავე დროს ერთმანეთთან დამატებითი დისტრიბუციის¹ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან: /-ნ/ მხოლოდ სახელობითისა და წოდებითის ფორმებშია წარმოდგენილი, /-თ/ კი — მოთხრობითის, მიცემითისა და ნათესაობითის ფუნქციის მქონე ფორმებში. აქვე უნდა ითქვას, რომ ყველა სახელში, გარდა ნაცვალსახელებისა, სინქრონიული თვალსაზრისით უფრო ბუნებრივია, გამოიყოს არა /-თ/, არამედ /-თა/ ალომორფი: კაც-თა, ბავშვ-თა, ხალხ-თა, საბჭო-თა და ა. შ. თანამედროვე სალიტ. ქართულში ბოლოკიდური ა ელემენტის გამოყოფის ლინგვისტური საფუძველი, ვფიქრობთ, არ არსებობს. დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ფუნქცია მას, როგორც ცნობილია, არ მოეპოვება. თქმა იმისა, რომ იგი ნაწევრის ნაშთია, მხოლოდ მისი დიაქრონიული დახასიათებაა, სინქრონიულად კი ის მრავლობითობის სუფიქსის შემადგენელი ელემენტია, ე. ი. შეზრდილია მასთან. შეზრდილია იმისგან დამოუკიდებლად ემფატიკურ ხმოვნად მივიჩნევთ მას, თუ—არა. ეს /-თა/ (/--ნ/-საგან განსხვავებით)/ გარდა მრ. რიცხვისა, ბრუნვასაც გამოხატავს, მაგრამ არა რომელიმე კონკრეტულ ბრუნვას (ეთქვათ, მოთხრობითის, მიცემითის, ნათესაობითის და ა. შ.), არამედ ბრუნვას, რომელიც შეიძლება დახასიათდეს როგორც არასახელობითი, არაწოდებითი, და გამოიყენება რამდენიმე ბრუნვის (მოთხრობითის, მიცემითის, ნათესაობითის) ფუნქციით¹.

ზოგიერთ სახელში შესაძლებელია /-ებ/ ალომორფთან /-ნ/, /-თა სუფიქსების თავისუფალი მონაცვლეობა: კაც-ებ-ი, კაც-ებ-ის||კაც-ნ-ი, კაც-თა; მთ-ებ-ი. მთ-ებ-ის||მთა-ნ-ი, მთა-თა..., თუმცა თანამედროვე სალიტ. ქართულისათვის უფრო ბუნებრივი აქაც /-ებ/ ალომორფიანი ფორმებია.

მოთხრობითის, განსაკუთრებით კი მიცემითის, ფუნქციით /-თა/ ალომორფის გამოყენება შედარებით იშვიათია, სამაგიეროდ ჩვეულებრივია მისი ხმარება ნათესაობითის ფუნქციით, იმდენად ჩვეულებრივი, რომ ზოგ შემთხვევაში მის ადგილზე /-ებ/ სუფიქსის ჩანაცვლებაც კი არ არის

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, წოდებითის ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში, თხზულებანი, II, 1981, გვ. 471.

ბუნებრივი: ხალხ-თა მეგობრობა, საბჭო-თა კავშირი, ეროვნება-თა საბჭო, მეცნიერება-თა აკადემია და ა. შ¹.

თანამედროვე სალიტ. ქართულში, მაშასადამე, სახელთა მრ. რიცხვის მორფემა შემდეგი ალომორფებით არის წარმოდგენილი: /-ებ/, /-ნა/, /-თა/, /-თ/.

2.02.2. რიცხვის მორფემის თავისებურებანი თანამედროვე ქართულ დიალექტებში. ამ საკითხზე მსჯელობისას შეიძლება დავეყუდოთ კ. დონდუას ლაქონიური დებულების ციტირებით: /-ნ/, /-თა/ სუფიქსებს „შედარებით უმნიშვნელო ადგილი უკავია აღმოსავლურ დიალექტებში და თითქმის სრულებით არ მოიპოვება დასავლურში“². სხვა მხრივ ისინი, არსებითად, ემთხვევიან თანამედროვე სალიტ. ქართულს.

2.02.3. რიცხვის მორფემა ძველ ქართულში. არსებული მოსაზრების მიხედვით, ძველ ქართულში მრავლობითობის -ე ბ სუფიქსი „თითქმის ყოველთვის ცნებათა მკაცრად განსაზღვრული წრისათვის გამოიყენება: -ე ბ სუფიქსიანი სიტყვები უპირატესად ნივთთა კლასს, სოციალურად პასიურ არსებათა კლასსა და განყენებულ ცნებებს გამოხატავენ“, ნიმუშებად დასახელებულია: ქალაქ-ებ-ი, სოფლ-ებ-ი, წიგნ-ებ-ი, საფლავ-ებ-ი, ქვ-ებ-ი და ა. შ³. გამონაკლისები, როგორც კ. დონდუა აღნიშნავს, არ განეკუთვნება უძველეს დათარიღებულ ძეგლებს⁴. -ნ, -თ სუფიქსებისათვის კი ცნებათა ამგვარი განსაზღვრული ჯგუფებისათვის გამოყენება არ არის დამახასიათებელი⁵. ამასთან დაკავშირებით ყურადღება ექცევა იმასაც, რომ ძველ ქართულში -ე ბ სუფიქსიანი ფორმა, -ნ, -თ სუფიქსიანი ფორმათაგან განსხვავებით, ზმნას არ ითანხმებს რიცხვში⁶. ყოველივე ეს ავტორს საფუძველს აძლევს ივარაუდოს, რომ სახელთა მრავლობითობის ორი სუფიქსის (-ებ-ისა და -ნ, -თ-ს) არსებობა არის კვალი ქართულში კლასის გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით დაპირისპირების არსებობისა⁷.

ა. ჩიქობავა ამასთან დაკავშირებით წერს: „კ ა რ პ. დონდუას ხსენებულ შეხედულებაში სრულიად უდაოა დებულება გრამატიკული კლასების — ადამიანისა და არა-ადამიანის კლასის — გარჩევის შესა-

¹ ა. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქე გ ლ ი, I, 1950, გვ. 641.

² К. Д. Дондуа, О двух суффиксах множественности в грузинском, რჩეული ნაშრომები. I, 1967, გვ. 139,

³ იქვე, გვ. 142-148.

⁴ იქვე, გვ. 143.

⁵ იქვე, გვ. 162.

⁶ იქვე, გვ. 154-156.

⁷ იქვე, გვ. 164.

სახეზე ქართულში“¹. ავტორი, როგორც ვხედავთ, იზიარებს კ. ღონდუას საბოლოო დასკვნას, და იზიარებს მას იმის მიუხედავად, რომ ამოსავალ დებულებას, რომლის საფუძველზეც ეს დასკვნა არის გაკეთებული, მთლიანად უარყოფს: „ნ-იანი და ებ-იანი მრავლობითის გარჩევაში... სახელთა გრამატიკული კლასების სხვაობა არ პოულობს გამოხატულებას“², „ქართული მრავლობითის ნ- და -ებ- ორი განსხვავებული კლასის (-ნ—ადამიანისა, -ებ—ნიეთის მრავლობითის) საწარმოებელი არ შეიძლება იყოს.

ორი განსხვავებული კატეგორიის ნიშანი აქ არ უნდა გვქონდეს, თუმცა კლას-კატეგორიის ნიშანი რომ უნდა გვქონდეს, ეს ჩვენთვისაც უდაოა. კ. ღონდუას დებულება ამდენად პ რ ი ნ ც ი პ შ ი საქმის ვითარებას, ვფიქრობთ, სწორად ასახავს“³.

საბოლოო დასკვნის გაზიარება, ვფიქრობთ, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ მართებულია ამოსავალი დებულება; რომლის საფუძველზეც ეს დასკვნა არის გაკეთებული.

უფრო გვიან ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენის გულმოდგინე ანალიზის საფუძველზე ი. იმნაიშვილმა წამოაყენა რამდენიმე დამაჯერებლად დასაბუთებული დებულება:

1. -ე ბ-იანი ფორმა მრავლობითის „ჩვეულებრივი ფორმაა“ ისევე, როგორც ე. წ. ნარ-თანიანი მრავლობითი. ამას ნათლად გვიჩვენებს ისეთ ურთიერთმონაცელე ფორმათა არსებობა, როგორიცაა: მანგალნი—მანგლები, კოლტი ღორთაჲ — კოლტი ღორებისა, იგავნი — იგავები, დედათაჲ — დედებისაჲ, უთხრა კაცთა მათ — ჰრქუა კაცებსა მას და სხვა⁴.

2. „ძველი ქართულის მაგალითები სრულებით არ ამართლებს იმ დებულებას, რომ ნ—თ სუფიქსებით გონიერთა კლასის სახელების მრავლობითობა გადმოიცემოდა, ე ბ-ით კი — ნიეთის... პასიური საგნის ..., საზოგადოებრივად პასიური საგნის სახელებისა. ამ ორი სახის სუფიქსებს შორის ფუნქციების ასეთი განაწილება არ იცის ძველმა ქართულმა: ნ-თ, სადაც კი იხმარება, ყველა ტიპის სახელს ერთვის; ასევე ყველა ტიპის სახელს აწარმოებს აგრეთვე ე ბ სუფიქსიც, მათ შორის გონიერთა კლასის სახელებსაც... ძველ ქართულში სავსეა იმის მაგალითები, როცა სწორედ გონიერთა კლასის სახელებს ერთვის ებ სუფიქსი

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 247.

² იქვე, გვ. 248.

³ ა. ჩიქობავა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, იკვ. ტ. IV, 1954, გვ. 69.

⁴ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 292-296.

და მათ მრავლობითობას გამოხატავს¹. ამ დებულების სისწორე ნათლად ჩანს საილუსტრაციოდ დასახელებული ისეთი ნიმუშებიდან, როგორცაა: მიისწრაფის მამები ესე, შევიდა მამები და დედები მათი, და შეერბა მთავრები იგი და ერის-თავები სოფლისა და ვარ-ზაპანები და ძლიერნი იგი ერის-თავნი, მრავალი ერი დგა წინაშე მის კეისრისა: სიბრძნის-მოყუარებები იგი და ასის-თავები და მეგობრები და ა. შ².

3. -ებ სუფიქსიანი მრავლობითის ფორმა ძველ ქართულში არ არის ისე იშვიათი, როგორც ეს ზოგჯერ მიაჩნიათ, ის „სრულიად ჩვეულებრივი, სიცოცხლისუნარიანი და საკმაოდ გავრცელებული ფორმაა ძველ ქართულში. მას ენა არც ისე იშვიათად მიმართავს სახელთა მრავლობითობის გამოსახატვად და იყენებს ნარ-თანიათი მრავლობითის გვერდით. განსაკუთრებით ხშირია მისი გამოყენება, როცა ნარ-თანიათი მრავლობითი ჩვეულებრივ უძლურია ნათლად გამოხატოს სახელთა მრავლობითობა წრფელობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში“³.

როგორც ვხედავთ, /-ნ/, /-თა/ და /-ებ/ სუფიქსები ძველ ქართულში სახელთა მრავლობითობის აღმნიშვნელი ჩვეულებრივი სუფიქსებია, მათ გამოყენებაში არა ჩანს კვალი რაიმე სხვა დაპირისპირების (ვთქვათ, „ნივთი-აღამიანი“) გამოხატვისა. თუ ამ უდავო ვითარებას გავითვალისწინებთ, მაშინ არ უნდა გავეზიაროთ არა მხოლოდ მათი ფუნქციის ზემოაღნიშნული დახასიათება, არამედ არც ამ დახასიათების საფუძველზე გაკეთებული დასკვნა (დასკვნა ქართულში კლასის გრამატიკული კატეგორიის მიხედვით დაპირისპირების არსებობის შესახებ).

ნათქვამიდან ადვილი დასანახავია, რომ ძველ ქართულში სახელთა მრავლობითი რიცხვის მორფემას მოეპოვება ურთიერთმონაცვლე ალომორფები: /-ებ/ და /-ნ/, /-თა/⁴. აქ, ახალი ქართულისაგან განსხვავებით, უფრო ხშირია /-ნ/, /-თა/ ალომორფების გამოვლენა, თუმცაღა მათთან /-ებ/ სუფიქსის თავისუფალი მონაცვლეობა თითქმის ყოველთვის შესაძლებელია, ამ მხრივ გამონაკლისს მხოლოდ ზოგიერთი ნაცვალსახელი შეადგენს.

2.02.4. მრ. რიცხვის მორფემა თანამედროვე მეგრულ-ქანურში. თანამედროვე მეგრულში სახელთა მრავლობითობა /-ეფ/ სუფიქსით გამოიხატება როგორც ხმოვნის, ისე თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში:

¹ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში 1957. გვ. 297.

² იქვე, გვ. 298.

³ იქვე, გვ. 295.

⁴ /-თა/ ალომორფის ხმარების შემთხვევებს მოქმედებითისა და ვითარებითის ფუნქციის მქონე ფორმებშიც ადასტურებენ. იხ. თ. შარაძენიძე, -თა სუფიქსიანი მრავლობითი მოქმედებითისა და ვითარებითის ფორმებში, სახელის ბრუნება და ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 273-285.

კოჩ-ეფ-ი „კაცები“; ოსურ-ეფ-ი „ქალები, ცოლები“. კატუ-ეფ-ი „კატები“ და სხვა. ზოგ ბრუნვაში (მოთხრობითსა და მიცემითში) /-ეფ-ს ზოგჯერ /-ენ/, /-ემ/ ალომორფები ენაცვლება (-ენ. სენაკურში. /-ემ/ კი — ზუგდიდურ-სამურზაყანოულში), მაგ., სენაკ. კოჩ-ენ-ქ „კაცებმა“, კოჩ-ენ-ს „კაცებს“, გურ-ენ-ქ „გულებმა“, გურ-ენ-ს „გულებს“, კატუ-ენ-ქ „კატებმა“, კატუ-ენ-ს „კატებს“, ზუგდ.-სამურზ.: კოჩ-ემ-ქ, კოჩ-ემ-ს, გურ-ემ-ქ, გურ-ემ-ს, კატუ-ემ-ქ, კატუ-ემ-ს და ა. შ.

ბმოვენზე დაბოლოებულ სახელთა ერთ ნაწილში მრ. რიცხვის ფორმა მხოლობითის ფორმისაგან განსხვავდება არა მხოლოდ /-ეფ/ სუფიქსით, არამედ -ლ- და -ჲ- ელემენტებითაც (ეს ელემენტები სხვადასხვა კილო-კავებშია წარმოდგენილი): მუმა „მამა“ — მუმა-ლ-ეფ-ი, მუმა-ჲ-ეფ-ი „მამები“, დლა „დღე“ — დლა-ლ-ეფ-ი, დლა-ჲ-ეფ-ი „დღეები“, ჩხოუ „ძროხა“ — ჩხოუ-ლ-ეფ-ი, ჩხოუ-ჲ-ეფ-ი „ძროხები“, ჯიმა „ძმა“ — ჯიმა-ლ-ეფ-ი, ჯიმა-ჲ-ეფ-ი „ძმები“ და სხვა.

ტიპოლოგიურად ასეთივე ვითარება დასტურდება ზოგ ნაცვალსახე-ლშიც იმ განსხვავებით, რომ -ლ-, -ჲ- ელემენტთა ნაცვლად -ნ- არის წარმოდგენილი: მი? „ვინ?“ — მი-ნ-ეფ-ქ? „ვინ?“ (ზედმიწვევით — „ვინებმა“), ნამუ? „რომელი?“ — ნამუ-ნ-ეფ-ი? „რომლები?“¹.

რამდენადაც ლ, ჲ, ნ ელემენტებს დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ფუნქცია არ მოეპოვებათ, ამდენად მათი გამოყოფა აქ მთლიანად პირობითია და მხოლოდ თვალსაჩინოების მიზნებს ემსახურება. სინქრონიული თვალსაზრისით ისინი შეიძლება მიჩნეულ იქნენ მრავლობითობის სუფიქსის ან ძირეული მორფემის შემადგენელ ელემენტებად. ჩვენ უფრო ბუნებრივად მეორე შესაძლებლობა მიგვაჩნია და ამიტომ სეგმენტაცია ასეთ სახეს მიიღებს: ჯიმა-ლ-ეფ-ი, ჯიმა-ჲ-ეფ-ი, ნამუ-ნ-ეფ-ი² (ძირეულ მორფემებს, მაშასადამე, აღმოაჩნდებათ ორ-ორი ალომორფი: ჯიმა—ჯიმალ, ჯიმა—ჯიმაჲ, ნამუ—ნამუენ და ა. შ.).

თანამედროვე ჰანურში მრავლობითობის მორფემა ფონოლოგიურად შეპირობებული ორი ალომორფით არის წარმოდგენილი — /-ფე/ და /-ეფე/. /-ფე/ ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში დასტურდება (ორძო-ფე „სკამები“, კატუ-ფე „კატები“...), /-ეფე/ კი — თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში (კოჩ-ეფე „კაცები“, კუჩხ-ეფე „ფეხები“...)³.

2.02.5. მრ. რიცხვის მორფემა თანამედროვე სვანურში. თანამედროვე სვანურში სახელთა მრ. რიცხვი ყველაზე /ხშირად /-პრ/

¹ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, 1918, გვ. 025-031.

² იქვე, გვ. 026-027.

³ იქვე, გვ. 047-048.

⁴ იქვე, გვ. 026-027; 048.

⁵ ა. ჩიკობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 44-48.

(ლშხ. /-არ/) სუფიქსით გამოიხატება, რომელსაც რ-ს შემცველ ფუძეებთან /-აღ/ (ლშხ. /-აღ/) ენაცვლება (ცვლილება /-არ/ > /-აღ/ შედეგია ფუძისეული რ-ს დისიმილაციური გავლენისა, რასაც მხოლოდ მაშინ აქვს ადგილი, როცა ამ ორ რ-ს შორის არ არის წარმოდგენილი ლ ელემენტი. შდრ. ფურ-აღ „ძროხები“ და კნინობითი ფურ-რლ-არ „ძროხები“). ეს ალომორფები ჩვეულებრივია თანხმოვნებისა და ი, უ ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში: გან-არ „ხარები“, ფურ-აღ „ძროხები“, ღორა-აღ „დოქები“, ბეფშ-არ „ბეფშები“, კუშში-არ „მკადები“, წგრნი-აღ „წითლები“, ტუნუ-არ „ქოთნები“. კურუ-აღ „ხვრელები“ და ა. შ.

ეს არის თანამედროვე სვანურის ნორმა (გარდა ბალსქვემოურისა), რომელსაც თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში აქვს რამდენიმე გამონაკლისი: ა) გრძელხმოვნიან დიალექტებში ზოგი სიტყვა წარმოდგენილია /-არ/, /-აღ/ (ლშხ. /-არ/, /-ელ/, /-აღ/) ალომორფებით: ბზ. ზურალ-არ „ქალები“, გუენე-არ „სახელოები“, მეგრ-აღ „მხრები, მკლავები“ ლულ-არ (||ლულა-არ) „მუხლები“, ლშხ. ზურალ-ელ, კუენე-არ, მეგრ-აღ. ლულ-არ;¹ ბ) იმავე დიალექტებში ერთადერთ სახელთან დასტურდება /-არ/ ალომორფი (გეზლ-არ, „შვილები“)², რომელსაც ბალსქვემოურში /-ირ/ ენაცვლება (გეზლ-ირ), ხოლო ლენტეხურში /-ილ/ (გეზლ-ილ); გ) ლენტეხურ ლ-ს მომდევნო პოზიციაში /-არ/ > /-აღ/ და /-ირ/ > /-ილ/.

/-არ/ (ლშხ. /-არ/) სუფიქსი დასტურდება ა-ზე დაბოლოებულ სახელთა ერთ ნაწილშიც: ბზ. ნეკქარ /ნეკქა-არ/. „წარბები“, პაყბარ /პაყბა-არ/ „ყბები, ლოყები“, უღუნარ /უღუნა-არ/ „იდაყვები“ (ლშხ. ნიკქარ, აყბარ, უღუნარ) და სხვა.

ა-ზე დაბოლოებულ სახელთა მეორე ნაწილისა და ე-ზე დაბოლოებული სახელების მრავლობითი რიცხვის ფორმაში /-აღ/ (ლშხ. /-ელ/) სუფიქსია წარმოდგენილი (ფუძის ბოლოციდური და სუფიქსისეული ხმოვნების შერწყმის საფუძველზე ბალსქვემოურსა და ლაშხურში აქაც გრძელ ხმოვანს ვიღებთ). და ეს სუფიქსია წარმოდგენილი, მიუხედავად იმისა, არსებობს თუ არა ფორმაში ფუძისეული რ ელემენტი—დისიმილაციის (/ -არ/ > /-აღ/) გამომწვევი მიზეზი, მაგ., დ ნ ნ ჳ ლ /დნნა-აღ/ „გოგოები“, შ ნ რ ჳ ლ /შნრა-აღ/ „დოღაბები“, ხ ო შ ჳ ლ /ხოშა-აღ/ „უფროსები“, ხ ო ჳ ჳ ლ /ხოლა-აღ/ „ცულები“, მ ვ რ ჳ ლ (მვრე-აღ/ „კაცები“, ყ ა ხ ჳ ლ /ყახე-აღ/ „სახელები“, თ ხ ჳ რ ჳ ლ /თხნ-რე-აღ/ „მგლები“, კ ა დ ჳ ლ /კადე-აღ/ „ნაჭახები“, ლშხ. დ ნ ე ჳ ლ /დნნა-ელ/, შ ნ რ ე ჳ ლ /შნრა-ელ/, ხ ო შ ე ჳ ლ /ხოშა-ელ/, ხ ო ჳ ე ჳ ლ

¹ თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოება სვანურში ბალსქვემოური კილოს მიხედვით, იყვ. VI, 1954, გვ. 190.

² იქვე.

/ხოლა-ელ/, მ ა რ ე ლ /მარე-ელ/, ყ ა ხ ე ლ /ყახე-ელ/, თ ხ ე რ ე ლ /თხერე-ელ/, კ ა დ ე ლ /კადე-ელ/ და ა. შ.

გ-ზე დაბოლოებულ ზოგ სიტყვაში /-ვლ/ (ლშხ. /-ელ/) სუფიქსის ნაცვლად წარმოდგენილია /-პრ/ (ლშხ. /არ-/) ვარიანტი, თანაც ისე, რომ ფუძის ბოლოკიდური ე მოკვეცილია: ბ ა ლ ე „ფოთოლი“ — ბალ-პრ „ფოთლები“, ფხულე „თითი“ — ფხულ-პრ „თითები“, ღალე „ფრთა“ — ღალ-პრ „ფრთები“, ღშხ. ბალე — ბალ-არ, ფხულე — ფხულ-არ, ღალე — ღალ-არ¹. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შეუძლებელი არ არის /-არ.-თან/-ელ/ ვარიანტის თავისუფალი მონაცვლეობა: ბალელ /ბალე-ელ/, ფხულელ /ფხულე-ელ/, ღალელ /ღალე-ელ/.

სიტყვათა ერთ ნაწილში მრ. რიცხვის ფორმა მხოლოობითის ფორმისაგან განსხვავდება არა მხოლოდ /-პრ/ (>/-ვლ/) სუფიქსით, არამედ ჟ, ი, ალ, ა რ, ე რ, უ ელემენტებითაც (იხ. ზემოთ ანალოგიური ვითარება მეგრულში), მაგ., ბზ. მ გ ს ა ტ „ოსი“ — სპუ-ჟ-პრ „ოსები“, ჟოხპრ „წყლის ქურკელი ხისა“ — ჟოხპრ-ი-ვლ „წყლის ქურკლები...“; გიგა „დეიდა, მამიდა“ — გიგ-ვლ-პრ. ბუბა „ბიძა“ — ბუბ-ვლ-პრ „ბიძები“; დედე „დედა“ — დედ-ელ-პრ „დედები“; ცხა „ფრჩხილი“ — ც ხ ა რ ე ლ /ცხა-არ-ვლ/ „ფრჩხილები“, ფხა „ფხა“ — ფხპრ-ვლ /ფხა-არ-ვლ/ „ფხები“, თე „თვალი“ — თერალ /თე-ერ-ვლ/ „თვალები“, ქიმ „ცრემლი“ — ქემ-რ-პრ „ცრემლები“. შდიმ „ყური“ — შდგმ-რ-პრ „ყურები“, წ ტ ა დ „მწვადი“ — წ ტ ა დ-ტ-პრ „მწვადები“, ქუთ „ხაჭაპური“ — ქუთ-ტ-პრ „ხაჭაპურები“, კ ტ ა დ „კედელი“ — კტად-ტ-პრ „კედლები“, ტუფ „ტყავი“ — ტუფ-ტ-პრ „ტყავეები“²; ღშხ. საე-ჟ-არ, ჟოხპრ-ი-ალ, ფაკან „ჩამი“ — ფაკნ-ი-არ „ჩამები“, გ ი გ ე ლ ა რ /გიგა-ალ-არ/, ბუბნლარ /ბუბა-ალ-არ/, ბაბნლარ /ბაბა-ალ-არ/ „პაპები“, დედნლარ /დედე-ელ-არ/, ცხპრალ /ცხა-არ-ალ/ ფხპრალ /ფხა-არ-ალ/, შდა „თავთავი“ — შდპრალ /შდა-არ-ალ/ „თავთავეები“, თ ე რ ა ლ /თე-ერ-ალ/, ქიმ-რ-ვლ. შტიმ-რ-ვლ; წტად-ტ-არ, კტედ-ტ-არ, თხუმ-ტ-არ. ტუფ-ტ-არ და ა. შ.

რადგანაც მრ. რიცხვის ფორმა მხოლოობითისაგან ამ ელემენტებითაც განსხვავდება, ამიტომ სინქრონიული თვალსაზრისით შესაძლებელია ისინი მრ. რიცხვის მორფემის შემადგენელ ელემენტებად იქნენ მიჩნეული და, მაშასადამე, /-პრ/, /-ვლ/ ალომორფთა გვერდით გამოიყოს /-ჟპრ/, /-იპრ/, /-ალპრ/, /-ელპრ/, /-არპლ/, /-ერპლ/, /-რპლ/ და /-ტპრ/ ალომორფებიც. ამის მიუხედავად, ვფიქრობთ, უფრო ბუნებრივია აღნიშნულ ელემენტთა ფუძისეული მორფემის კუთვნილებად მიჩნევა და, მაშასადამე, ყოველ ზემოაღნიშნულ სიტყვაში ამ მორფემის ორი

¹ იქვე.

² ი ქ ე ე, გვ. 198-199.

ალომორფის გამოყოფა, რომელთაგან ერთი მხ. რიცხვის ფორმაში დასტურდება, ხოლო მეორე — მრავლობითისაში და პირველი მეორისაგან აღნიშნულ ელემენტთა უქონლობით განსხვავდება.

ადამიანთა ნათესაობის და, საერთოდ, ზორციელი თუ სულერი ახლობლობის აღმნიშვნელ სახელებში მრავლობითობა, ჩვეულებრივ, /ლა-ა/ კონფიქსით გაიხატება, მაგ., ლა-ჰმილა „ძმები (დისთვის)“, ლა-ჰდილა „დები (დისთვის)“, ლა-ხუბა „ძმები (ძმისთვის)“, ლა-დიჰურა „დები (ძმისთვის)“, ლა-მჰა „მამები“, ლა-დჰა „დედები“, ლა-მსუჰა „ასულები“, ლა-ჩჰა „სიძეები“, ლა-ხხუბა „ცოლები“, ლა-ჰჰა „ქმრები“, ლა-სჰუნა „ცოლისდები, ცოლისძმები“, ლა-თლჰა „რძლები“, ლა-მჰახლა „მძახლები“, ლა-ცლა „ტოლ-ამხანაგები“ ლა-ფჰხნიკა „ამხანაგები“ და სხვა¹.

ბოლოკიდური -არ ელემენტის შემცველ ზედსართავეებსა და მიმღეობებში მრავლობითობა, ჩვეულებრივ, /-უ/ ალომორფით გამოიხატება: ბზ. მაყლუჰჰარ-უ „მშიშრები“, მჰადნარ-უ „მშივრები“, ლჰადარ-უ „ცოცხლები“, ლჰდგარ-უ „მკედრები“², ლშხ. მ ა ყ ლ უ ჰ ა რ - უ . მ ჰ დ ნ ა რ - უ . ლ უ ჰ ა რ - უ . ლ ჰ დ გ ა რ - უ . მ ა შ დ მ ა რ - უ „მთვრალეები“, ტ ი შ ა რ - უ „ტილიანები“, ზ ი ს ყ ა რ - უ „რწყილიანები“, ფ უ ყ ჰ ა რ - უ „ჩიყვიანები“ და ა. შ.

იგივე ალომორფი დასტურდება ზოგ სხვა მიმღეობაშიც. მაგ., ბზ. მტყაბა-უ „შემწვრები“ ნ ა მ ა თ - უ „განაყოფები“, მჰშად-უ „მქედლები“, გვანა-უ „მტირალეები“, მამჰირა-უ „ზარმაეები“ და სხვა³.

პროფესიის აღმნიშვნელ მიმღეობებში მრ. რიცხვის აღმნიშვნელად დასტურდება /-ა/ ალომორფი: მ ჰ ლ დ ლ - ა „მწყემსები“, მ ჰ გ მ ა „მშენებლები“, მ უ ჰ ჰ ე - ა „მჭრელები“ და სხვა⁴.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა . ჩვენთვის აქ არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს იმის გარკვევას, შესაძლებელია თუ არა დიაქრონიულად ჩრავლობითობის /-ა/-ს გაცნობა /-შა/, /-რა/ სუფიქსებში (მრავლობითობის /-ა/ ხომ სვანურში, როგორც ითქვა, ამის გარკვევა არსებობს!). და მაინც, ჩვენი აზრით, უფრო ამგვარი გამოყოფის საწინააღმდეგო არგუმენტები არსებობს, ვიდრე — სასარგებლო:

1) ისეთ ფორმებში, როგორიცაა: იმ-შა „რისი“, აშ-შა „ამისი“, აჰ-შა „ვისი“. ეჩა (ჯეჰ-შა) „მისი“, იცხ-რა „მსხლის ხე“, წიფ-რა „წიფლის ხე“ და ა. შ., მრავლობითობის გამოხატვის კვალი სრულებით არა ჩანს.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი, II, 1981, გვ. 350-351; К. Д. Д о и д у а , К вопросу об аномной форме множественного числа в сванских терминах родства, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, 1937, ნაკვ. VII, გვ. 551-560.

² თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 192-197.

³ ი ჰ ე ე .

⁴ თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 196, 198; მ. ქ ა ლ დ ა ნ ი , სახელობითი ბრუნვისა და მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა საკითხისათვის სვანურში, ქეხს, IV, გვ. 154.

2) ვფიქრობთ, უდავოა, რომ -შერ<შა-ერ. თუ /-ერ/ მრავლობითობის გამოხატულებაა, მაშინ ერთ ფორმაში მრავლობითობის ორი სუფიქსის (-ა/-სა და /-ერ/-ია) არსებობა მრავალი ასახსნელია. იგივე უნდა ეთქვას -რ ა-ს შესახებაც, თუკი მის ელემენტებს (-რ-სა და ა-ს) წარმოშედობით მრავლობითობის გამოხატველ ორ სხვადასხვა სუფიქსად მივიჩნევთ.

3) -შ ა. -შერ ერთეულებში -შ ელემენტი ერთხმად მიიჩნევა ნათესაობითის ნიშნად. თუკი ამავე ერთეულებში -ა-სა და -ერ-ს მრ. რიცხვის ნიშნებად მივიჩნევთ, მაშინ ქართველურ ენათათვის დამახასიათებელი მორფემათა (სხვადასხვა რანგის წარმომადგენელთა) განლაგების წესი. რომლის მიხედვითაც რიცხვის ნიშანი (-2 რანგის წარმომადგენელი) უკვე წინ უძღვის ბრუნვის ნიშანს (-3 რანგის წარმომადგენელს), მთლიანად დარღვეული აღმოჩნდება.

ამ წინააღმდეგობათა დაძლევის გარეშე -ა და -ერ ელემენტთა მრ. რიცხვის მორფემაში გაერთიანება, ვფიქრობთ, არ არის ბუნებრივი¹.

მიმღეობებში მრ. რიცხვის გამომხატველად მიიჩნევა ის სუფიქსები (პლ. -გრ, -ურ, -იწლ...), რომლებიც სათანადო ზმნათა პირიან ფორმებშიც ამავე ფუნქციის მქონედ ითვლება², ამიტომ ბუნებრივია ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც ეს სუფიქსები მიმღეობებში ზმნის პირიანი ფორმებიდანაა გადმოყოლილი³. თუ ეს ასეა, მაშინ, ცხადია, სახელთა მრ. რიცხვის გამოხატვის ისტორიისათვის მათი ჩვენების გათვალისწინებას იმ შემთხვევაშიც კი არ ექნებოდა მნიშვნელობა, ეს სუფიქსები რიცხვის გამომხატველი ჩვეულებრივი მორფოლოგიური ერთეულები რომ იყვნენ. ეს ითქმის მით უფრო, რომ ისინი მიმღეობებშიც ისევე არ არიან მრავლობითობის ჩვეულებრივი გამომხატველნი, როგორც ზმნის პირიან ფორმებში. ამიტომ ჩვენ მათ აქ არ განვიხილავთ⁴.

2.03. რიცხვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი

ა) შინაგანი რეკონსტრუქციის ცდა

2.03.1. რიცხვის მორფემა ქართულში. სრულიად უდავოა არსებული მოსაზრება, რომ ქართულში /-ნი/, /-თა/ და /-ებ/ სუფიქსებს წარმომავლობით ერთმანეთთან ვერ დავაკავშირებთ. ვფიქრობთ, უდავოა ისიც, რომ რიცხვის გამოხატვის მიხედვით ისინი ერთმანეთს ემთხვევიან როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში. ამ ფარგლებში მათ შორის ფუნქციური სხვაობის დამაჯერებელი არგუმენტაცია, როგორც დავინახეთ, არ მოხერხდა. ამის მიუხედავად, აღნიშნულ სუფიქსებს შორის გამოხატულების პლანში არსებული დიდი სხვაობა თავისთავად გვიბიძგებს დიაქრონიულად. მათ შორის ფუნქციური სხვაობის ძიებისაკენ, თუმ-

¹ შდრ. მ. ქალღანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 154-157.

² თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 192-198.

³ იქვე, გვ. 194.

⁴ ზმნის პირიან ფორმებში მათი დახასიათებისათვის იხ. ა. ონიანო, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 193-194.

ცალა პრინციპულად შეუძლებელი არც ის არის, ყოველი მათგანის მორფოლოგიური ფუნქცია იმთავითვე რიცხვის გამოხატვა ყოფილიყო. ამ ალტერნატივის დაძლევის, ე. ი. ერთ-ერთი აღნიშნული შესაძლებლობის არჩევის, მისი არგუმენტაციისა და მეორის გამორიცხვის ლინგვისტური საფუძველი ჩვენ ამჟამად, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება.

რეტროსპექტულად (ახალი ქართულიდან ძველისაკენ) /-ებ/ სუფიქსის გამოყენების სიხშირის კლება, /-ნ/, /-თა/ სუფიქსებისა კი — მატება, რელატიური თვალსაზრისით, თითქმის პირველის სიახლისა და მეორის სიძველის შესახებ მეტყველებს, მაგრამ ამის შესახებ ცალსახა დასკვნის გაკეთების უფლებას მეგრულ-ქანურის მონაცემებთან შედარება არ იძლევა (იხ. ქვემოთ).

შინაგანი რეკონსტრუქციის მეთოდებით, მაშასადამე, არც ერთი ზემოაღნიშნული სუფიქსის მრ. რიცხვის მორფემიდან გატანა არ ხერხდება.

2.03.2. რიცხვის მორფემა მეგრულ-ქანურში. სახელთა მრ. რიცხვის მორფემის წარმომადგენლად დადასტურებული ყველა ვარიანტი აქ /*-ეფ/ არქეტიპამდე აიყვანება: მეგრ. /-ენ/ და /-ემ/ ალომორფები /-ეფ/-ის პოზიციური ვარიანტებია: /-ენ/ < /-ეფ/ და /-ემ/ < /-ეფ/ ქ-სა და ხ-ს წინ. ქან. /-ფე/, /-ფეფ/-ც, როგორც ზემოთ შევეცადეთ დავსაბუთებინა, აგრეთვე /*-ეფ/ არქეტიპისაგან არის მიღებული (იხ. 1.03.2).

სახელთა მრ. რიცხვის მორფემის მეგრულ-ქანური არქეტიპი, მაშასადამე, არის *-ეფ/.

2.03.3. რიცხვის მორფემა სვანურში. უდავოა, რომ თანხმოვნებისა და ი, უ ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში წარმოდგენილი /-წლ/ მიღებულია /-წრ/ სახესხვაობისაგან (ლშხ. /-აწლ/ < /-არ/) ფუძისეულ რ-ს დისიმილაციური გავლენის საფუძველზე.

მაგრამ ასევე ცალსახად არ ხერხდება იმავე /-წრ/ (ლშხ. /-არ/) სუფიქსთან ა, ე ხმოვნების მომდევნო პოზიციაში წარმოდგენილი /-წლ/ (ლშხ. /-ელ/) ვარიანტის დიაქრონიული მიმართების დადგენა.

ის ფაქტი, რომ ამ ალომორფთა განაწილებას ფონოლოგიური პოზიცია განსაზღვრავს (/-წრ/ > /-წლ/, ლშხ. /-არ/ > /-აწლ/, როგორც ითქვამს, თანხმოვნებისა და ი, უ ხმოვნების მომდევნოდ დასტურდება, /-წლ/, ლშხ. /-ელ/ კი -ა, -ე ხმოვნების მომდევნოდ) იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ ისინი ერთი საერთო არქეტიპის სხვადასხვა ფონოლოგიურ პოზიციაში ცვლის საფუძველზე მიღებულად მივიჩნიოთ, მაგრამ საკითხის ამგვარად გადაწყვეტას ეწინააღმდეგება ორი გარემოება:

1. /-წლ/ (ლშხ. /-ელ/) სუფიქსის (რომელიც ა, ე, ხმოვანთა მომდევნო პოზიციაში დასტურდება) თანხმოვანი ელემენტი იმ შემთხვევაშიც ლ-ს (და არა რ-ს) სახით არის წარმოდგენილი, როცა ცვლილების რ > ლ

მიზეზი (ფუძისეულ რ) ფორმაში არ არსებობს: ბზ. დ ო ნ ჯ ლ, ხ ო -
ჩ ჯ ლ. ხ ო ლ ჯ ლ, კ ა დ ჯ ლ, ლშხ. დინელ, ხოჩელ, ხოლელ, კადელ.
ეს კი ამ ელემენტის რ-საგან მომდინარეობის საწინააღმდეგოდ მეტყვე-
ლებს.

2. ლაშხურში ამ სუფიქსის ხმოვანი ელემენტი ყოველთვის ე-ს სახით
არაა წარმოდგენილი (/ელ/), თანხმოვნებისა და ი, უ ხმოვნების მომ-
დევნოდ მოცემული სუფიქსისაგან განსხვავებით, სადაც ხმოვანი ელე-
მენტი მუდამ ა არის (/არ/ > /ალ/). ესეც ამ სუფიქსთა საერთო წარ-
მოშავლობის მტკიცების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს.

კითხვაზე, აიყვანება თუ არა აღნიშნული სუფიქსები ერთ საერთო
არქეტიპამდე, ამჟამად, მაშასადამე, ცალსახა პასუხი არ მოგვეპოვება,¹
და ეს მიუხედავად მათ შორის საკმაო ფონეტიკური მსგავსებისა და ფუ-
ნქციური იგივეობისა.

არსებითად იგივე ითქმის /-არ/ (> /-ალ/) სუფიქსთან /-ირ/ ალომორ-
ფის დიაქრონიული მიმართების შესახებაც.

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ, ვფიქრობთ, არ იქ-
ნება ბუნებრივი, ფაქტად მივიჩნიოთ (ისიც სპეციალური ლინგვისტუ-
რი არგუმენტაციის არარსებობის პირობებში) აღნიშნული სუფიქსე-
ბისა და ზმნიდან გადმოყოლილი სუფიქსების (მიმღებებში) საერთო
წარმომავლობა². მეტიც შეიძლება ითქვას: უფრო სერიოზული არგუ-
მენტები სწორედ მათი საერთო წარმომავლობის მტკიცების სა-
წინააღმდეგოდ არსებობს:

1. ქართველურ ენებში სახელისა და ზმნის მრავლობითობა, ჩვეულებ-
რივ, სხვადასხვა წარმომავლობის სუფიქსებით გამოიხატება: სხვაგვარი
ვითარების უდავო ნიმუშები, შეიძლება ითქვას, არ მოგვეპოვება.

2. ზმნიდან გადმოყოლილი სუფიქსები, მრავლობითობის ჩვეულებ-
რივი ნიშნებისაგან განსხვავებით, არსებითი ხასიათის თავისებურებე-
ბით ხასიათდებიან: მათთან თითქმის ყოველთვის თავისუფლად მო-
ნაცვლეობს ნული, ხშირად ისინი მრავალგზისობას გამოხატავენ და
არა — რიცხვს, მათი შემცველი ფორმა მნიშვნელობით ზოგჯერ მხოლო-
ბითაა და არა — მრავლობითი და ა. შ. ყოველივე ეს კი ექვს ბადებს
ამ სუფიქსთა არა მხოლოდ სახელთა მრავლობითობის, არამედ, საერ-
თოდ, მრავლობითობის სუფიქსებთან წარმომავლობის მიხედვით დაკავ-
შირების მართებულობაში.

/ლა-ა/, /-უ/ და /-ა/ ალომორფებს წარმომავლობით ვერც ერთმანე-

¹ ა. ონიანი, უმლაუტის შესახებ სენური ენის ლაშხურ დიალექტში, მეტყვე-
ლების ანალიზის საკითხები, 1969, გვ. 114-116.

² ჯ. რ. თ. შარაძენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 200-203.

თთან დაეკავშირებთ და ვერც მრავლობითობის მორფემის სხვა ზემოაღნიშნულ ალომორფებთან. ამიტომ არ არის მოულოდნელი, როცა მათ (მაგ., /ლა-ა/-ს) სხვა მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე ერთეულთაგან მომდინარედ მიიჩნევენ.

სახელთა მრავლობითობის ჩვეულებრივი და ყველაზე ბუნებრივი გამომხატველი სვანურში, როგორც ვხედავთ, არის /-პრ/ (>/-პლ/). მისი არქეტიპი, როგორც ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა (1.03.3), უნდა იყოს /*-პრ/ (>/'-პლ/), რომელიც მრ. რიცხვის გამომხატველი განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულია. მორფოლოგიური თვალსაზრისით აქ (და, საერთოდ, მრავლობითობის სუფიქსებში) ხმოვნურ და თანხმოვნურ ელემენტთა გამოყოფას, ჩვენი აზრით, არ მოეპოვება ლინგვისტური საფუძველი¹.

ბ) შედარებითი რეკონსტრუქციის ცდა

2.03.4. რიცხვის გამოხატვის საკითხისათვის საერთო-ქართველურში. ქართ. /-ნ/, /-თა/ სუფიქსთა კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში, როგორც ცნობილია, არ არსებობს², შედარებითი რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას ამიტომ ისინი არ იძლევიან.

ქართ. /-ებ/ სუფიქსის ფუნქციური შესატყვისია მეგრულ-ჭანური-სათვის რეკონსტრუირებული /*-ეფ/. მაგრამ ქართ. /-ებ/-ის კანონზომიერ ფონემურ შესატყვისად მოსალოდნელი იყო არა /-ეფ/, არამედ — /-აბ/. ცვლილების ბ>ფ დაშვება მეგრულ-ჭანურში შეუძლებელი არ არის³. თუ შესაძლებელია ხმოვან ელემენტში კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობის დარღვევა (ქართ. ე—მეგრ.-ჭან. ე. ნაცვლად შესატყვისობისა ქართ. ე — მეგრ.-ჭან. ა) მეგრ.-ჭან. სახელური ფუძის ბოლოციდურის თავისებურებით აიხსნას, როგორც ამას გ. კლიმოვი ვარაუდობს, მაშინ ბუნებრივია გავიზიაროთ მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც სახელთა მრავლობითობის მორფემის საერთო-ქართულ-მეგრულ-ჭანური არქეტიპი არის /*-ებ/⁴.

ამ არქეტიპის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი კი სვანურში, როგორც ცნობილია, არ მოიპოვება, ამიტომ სახელთა მრავლობითობის მორფემის საერთო-ქართველური არქეტიპის რეკონსტრუქციის შესაძლებლობას ჩვენ ამჟამად მოკლებული ვართ.

¹ შლრ. თ. შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 200.

² შლრ. ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა, მრავლობითი რიცხვის -თა /-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის, შრომები, III, 1959, გვ. 142-155.

³ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, 33-78.

⁴ იქვე.

ნიშნავს თუ არა ეს, რომ საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზე სახელთა მრავლობითობა მორფოლოგიურად არ გამოიხატებოდა? — არა, არ ნიშნავს. ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ ამჟამად არ ვიცით, საერთო-ქართველური ფუძე ენის სახელებისათვის იყო თუ არა დამახასიათებელი რიცხვის მიხედვით ოპოზიციის მორფოლოგიური გამოხატვა.

და მაინც, ჩვენი აზრით, უფრო ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ საერთო-ქართველურ ფუძე ენას, რომელსაც ჰქონდა ბრუნების სამკაოდ რთული სისტემა და რიცხვის მიხედვით აშკარად გამოხატული მორფოლოგიური ოპოზიცია ზმნის სისტემაში, ასეთივე ოპოზიცია ჰქონოდა სახელებშიც. თუ აქედან ამოვალთ, მაშინ გამოდის, რომ საერთო-ქართველურიდან მომდინარე რიცხვის გამომხატველი მორფოლოგიური ერთეულები დაკარგულია რომელიმე (ან ყველა) ქართველურ ენაში. მაგრამ ეს არის მხოლოდ შესაძლებლობა, რომელსაც ამჟამად, სამწუხაროდ, დასაბუთება არ უხერხდება.

თავი მესამე

კლასის გრამატიკული კანონზომიერების საკითხისათვის ქართულურ ენაზე

3.01. შესავალი ნაწილი

3.01.1. საკითხის დასმისათვის. ამ ნაშრომის მიზანი, როგორც ითქვამს, არის სახელის მორფოლოგიური კატეგორიებისა და მათი გამოხატვის სისტემის ლინგვისტური ანალიზი როგორც სინქრონიული, ისე დიაქრონიული თვალსაზრისით, საბოლოო ამოცანა კი — ამ კატეგორიების გამოხატვის სისტემის რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზე. პირველ რიგში ჩვენ კვლევის ობიექტად გავიხადეთ ის კატეგორიები (ბრუნვა, რიცხვი), რომელთა მიხედვით დაპირისპირებასაც ყველა ქართველურ ენაში აქვს ადგილი, ძველი ქართულის ჩათვლით.

როგორც ცნობილია, არსებობს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქართველურ ენათა სახელებისათვის ისტორიულად დამახასიათებელი იყო კლასის გრამატიკული (resp. მორფოლოგიური) კატეგორიის მიხედვით დაპირისპირება¹. თუ ეს ასეა, მაშინ ეს კატეგორიაც და საერთო-ქართველურ საფეხურზე მისი გამოხატვის სისტემის რეკონსტრუქციაც ჩვენი კვლევის სფეროში შემოდის. მაგრამ არის კი ეს ასე?

ამ კითხვაზე პასუხი უცილობლად მოეთხოვება სახელთა მორფოლოგიური კატეგორიების მკვლევარს; წინააღმდეგ შემთხვევაში ლიად რჩება საკითხი საერთო-ქართველურ საფეხურზე ერთ-ერთი კატეგორიის (გრამატიკული კლასის) არსებობა-არარსებობის შესახებ სახელთა სისტემაში. ამიტომ საჭიროა ქართველურ ენებში კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქციის არსში სათანადოდ გარკვევა; საჭიროა ის განსაკუთრებით იმიტომ, რომ მკვლევართა ერთმა ნაწილმა ეს მოსაზრება, „სრული დამაჯერებლობით“ დამტკიცებულად გამოაცხადა და რეკონსტრუირებული კლასის კატეგორია, არსებითად, ფაქტის რანგში აიყვა-

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უქველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 135-261; ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 118-152; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, იყ., IV, 1952, გვ. 37-39 და სხვა.

ნა¹, მეორე ნაწილმა კი იგი არ გაიზიარა და სერიოზული ყურადღება, საერთოდ, არ მიაქცია. თუ პირველი შეხედულების არგუმენტაციისა და მისი მეცნიერებაში დანერგვის თავგამოდებულ ცდებს სისტემატური ხასიათი ჰქონდა, საწინააღმდეგო შეხედულება, რომელსაც ცნობილ ქართველოლოგთა უდიდესი ნაწილი უჭერს მხარს, არსებითად, უთქმელი დარჩა². ამან შეიძლება შექმნას შთაბეჭდილება, თითქოს კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია ქართველურ ენებში უდავო რეკონსტრუქცია იყოს. ამიტომ იმისი ჩვენება. თუ რამდენად კანონზომიერი და ლოგიკურია აღნიშნული რეკონსტრუქცია, მნიშვნელოვან ამოცანად იქცევა. ეს ითქმის განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ამ რეკონსტრუქციას მიიჩნევენ კავკასიის ენათა და ხალხთა ისტორიის უმნიშვნელოვანესი და ურთულესი საკითხების გადაწყვეტის საფუძვლად. ცნობილია, მაგ., რომ კანონზომიერ ფონემურ შესატყვისობათა არარსებობის პირობებში ის გამოცხადდა ქართველურ ენათა მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის ერთ-ერთ ძირითად არგუმენტად და, ამდენად, ყველა ამ ენის ერთ ოჯახში (იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში) გაერთიანების ერთ-ერთ უმთავრეს საფუძვლად³. ამ ჰიპოთეზის (კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის) განხილვის აუცილებლობას განსაზღვრავს ისიც, რომ, მისი მექანიკურად გაზიარების გამო, კლასის გაშლათვის ნაშთებს დღემდე ეძებენ (და ხშირად „ადასტურებენ“ კიდევ) იქ. სადაც ამის ლინგვისტურ საფუძველს ქართველურ ენათა მასალა არ იძლევა.

აქამდე ნათქვამი გვაუბლებულებს დავსვით კითხვა: როგორ მოხერხდა, ან რას დაემყარა ისეთი გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია, რომელიც არ მოეპოვება არც ერთ ქართველურ ენას, 15 საუკუნოვანი ისტორიის მქონე ძველი ქართულის ჩათვლით?

ამ კითხვაზე პასუხი მოითხოვს აღნიშნული ჰიპოთეზის შეძლებისდაგვარად სრულად განხილვას.

3.01.2. რეკონსტრუქციის პროცედურის შესახებ. ქართველურ ენებში კლასის გრამატიკული (resp. მორფოლოგიური) კატეგორიის რეკონსტრუქციას საფუძვლად უდევს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც

¹ ის., მაგ., გ. როგავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 37; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები. II. 1984, გვ. 28-29; ქ. ლომთათიძე, კალკებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი ქართულში, ლიტერატურული საქართველო, 1985, 22. III.

² ერთადერთი გამონაკლისია გ. დეეტერსის მართებულ პრინციპებზე დამყარებული სტატი: Gah es Nominalklassen in allen kaukasischen Sprachen? Corolla Linguistica, 1955, Wiesbaden.

³ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 118; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, იყ. IV, 1952, გვ. 37.

თანამედროვე ქართველურ ენებსა და ძველ ქართულში შემონახულია კლასის გამომხატველ მორფოლოგიურ ერთეულთა ნაშთები:

„როცა გრამატიკული კლასების კატეგორია მოიშლება, ჩვეულებრივ სათანადო ფორმანტიც იკარგება (ასეა კლასიდან ენათა არსებითი სახელების მეტ წილში); მაგრამ შესაძლებელია გრამატიკული კლასის ნიშანი შემოგვენახოს; აქ ორი შესაძლებლობა გვაქვს: ფუნქციო ფორმანტი ფუძეს უხორცდება, ფორმანტად არ შეიცნობა, ფუძისეულ მასალას განეკუთვნება; ფუძის შედგენილობის ეტიმოლოგიურმა ანალიზმა შეიძლება გამოგვაყოფინოს „გაქვევებული ფორმანტი“ (ხუნძ. რაკ „გული“, ბაყ „მზე“, ჩაჩნ. დუოგ „გული“, ლაკ. დუმ „ქალიშვილი“...).

შესაძლებელია გრამატიკული კლასის კატეგორია მოიშალოს, კლასის ნიშანი შემოგვჩრჩეს ფორმანტად. ოღონდ ფუნქციის ცვლით.

ქართველურ ენებში დასტურდება, როგორც გაქვევებული კლასნიშნები (ფუძის შედგენილობაში), ისე ფუნქციაშეცვლილი ფორმანტები გრამატიკული კლასებისა.

გრამატიკული კლასი ორი უნდა ყოფილიყო: ე ი ნ-კატეგორიისა და რ ა -კატეგორიისა, ანუ ა დ ა მ ი ა ნ ი ს მ ა ნ ი შ ნ ე ბ ე ლ ი და ნ ი ვ თ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ი ს მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი. ერთიცა და მეორეც გაუდიფერენცირებელი ჩანს¹.

როგორც ვხედავთ, თანახმად ამ შეხედულებისა, კლასის მიხედვით ოპოზიციას ქართველურ ენებში ორი წევრი უნდა ჰქონოდა: ადამიანი — ნივთი (არაადამიანი). ამ ოპოზიციის რეკონსტრუქცია ხდება კლასის გამოხატვის ნაშთად მიჩნეული მასალის საფუძველზე. ასეთ ნაშთებად კი მიიჩნევა, ერთი მხრივ, „ფუნქციაშეცვლილი“ ანუ რეინტერპრეტარებული კლასის ნიშნები, ხოლო, მეორე მხრივ, ფუძესთან შეზრდილი ანუ „გაქვევებული“ კლასის ნიშნები. განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

3.02. კლასის ნიშანთა ნაშთების შესახებ ქართველურ ენებში

3.02.1. ე. წ. „ფუნქციაშეცვლილი“ კლასის ნიშნების შესახებ ქართულში. ასეთ ნიშნებად მიიჩნევა ის აფიქსები, რომელთა საშუალებითაც, ამ ეარაუდის მიხედვით, ადამიანი გაირჩევა ნივთისაგან (არაადამიანისაგან) ისტორიულად დადასტურებულ ქართველურ ენებში. ეს ნიშნავს: კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია ემყარება აფიქსებს, რომელთა საშუალებითაც ნივთისა და ადამიანის დაპირისპირება გამოიხატება თანამედროვე ქართველურ ენებსა და ძველ ქართულში.

ამ მხრივ, ბუნებრივია, პირველ რიგში ყურადღება მიიქცია სადა-

¹ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, კვ. 119-120.

ურობის აღმნიშვნელმა ქართულმა სუფიქსებმა /-ელ/, /-ურ/, რომელთაგან; თანამედროვე ქართულის ნორმის მიხედვით, პირველი მართლაც ადამიანის სადაურობას აღნიშნავს (კახ-ელ-ი გლეხი...), ხოლო მეორე — ნივთისას¹ (კახ-ურ-ი ღვინო, თუშ-ურ-ი ცხვარი...). მიუხედავად ამისა, გაკეთდა დასკვნა: „-ე ლ და -უ რ სუფიქსთა დანიშნულება არ უნდა ყოფილიყო ვ ი ნ და რ ა კატეგორიის სახელთა გარჩევა“².

შემდგომი მსჯელობისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმის ჩვენებას, თუ რას ემყარება ეს დასკვნა. გარდა იმისა, რომ სადაურობის „ასეთი გარჩევა არც ზანურში გვაქვს და არც სვანურში“, ამ დასკვნის ძირითადი საფუძველი არის ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტების ჩვენება, კერძოდ კი ის, რომ აქ „... ამ სუფიქსებს ყოველთვის არ აღმოაჩნდება ასეთი ფუნქცია“³. დასკვნისათვის, მაშასადამე, ამოსავალია გამონაკლისების არსებობა, ისეთი გამონაკლისებისა, სადაც /-ურ/ სუფიქსი გამოხატავს არა მხოლოდ ნივთის სადაურობას, არამედ — ადამიანისასაც, ხოლო /-ელ/ სუფიქსი აღნიშნავს არა მხოლოდ ადამიანის სადაურობას, არამედ — ნივთისასაც. დასახელებულია ასეთ გამონაკლისთა შემდეგი ნიმუშები:

1. „კითხვითი სიტყვა ს ა დ ა უ რ ი, სახელები ა ქ ა უ რ ი, ი ქ ა უ რ ი, მ ა ნ დ ა უ რ ი ისევე, როგორც შ ი ნ ა უ რ ი, განურჩევლად იხმარება ადამიანისთვისაც, ნივთისთვისაც: სადაური ხარ? აქაური... იქაური... შ ი ნ ა უ რ ი კაცია... სადაური ყველია? აქაური იქაური... თუშური... ოსური... სადაური ცხენია? ყარაბახული... ყაბარდოული...“

2. -ურ სუფიქსი გამოყენებულია ადამიანის გვარებში: გიგა-ურ-ი, ლუღუშა-ურ-ი...

3. „გარეკახურში დადასტურებულია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ადამიანის სადაურობას -უ რ სუფიქსი აღნიშნავს, ე. ი. -ე ლ - სუფიქსის ადგილს იჭერს -ურ- სუფიქსი: დედაკაცი ყვანდა, თ ო ხ ლ ი ა უ რ უ ლ ი იყო... ორი კაცი წავიდა: ერთი გ ა რ ე ჭ უ ლ ი იყო და ერთი გ ი ო რ გ ი წ მ ი ნ დ უ ლ ი... მსგავსივე შემთხვევები დასტურდება შიგნი-კახეთშიც... ამავე რიგისად უნდა ვცნოთ: ქ უ თ ა თ უ რ ი ვაჭარი, გ უ რ უ ლ ი გლეხი.... კერძო ცნობებით ზემო რაჭაშიც გვხვდება -ურ- ბოლოსართი -ელ-ის ადგილას: ღ ე ბ უ რ ი მოვიდა...“

4. „საწინააღმდეგო შემთხვევაა, როცა ნივთის სადაურობა -ე ლ-

¹ ნივთი აქ გულისხმობს ყველაფერს, ცოცხალს თუ არაცოცხალს, რაც არ არის ადამიანი.

² ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 120; იხ. აგრეთვე ა ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 137.

³ ა. ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 120.

სუფიქსით არის გადმოცემული: ბ ა ლ დ ა დ ე ლ ი ღვინო... ო ნ ე-
ლ ი შ ა ლ ი... ასეთი წარმოება ბალდათისა და ქიათურა-საჩხერის
რაიონებშიცაა დადასტურებული (კერძო ცნობების თანახმად).¹

5. „დასავლურ კილოებს რომ თავი დავანებოთ, სალიტერატურო
ქართულიც უხე მასალას იძლევა იმის საჩვენებლად, რომ - ე ლ - უ თ უ-
ოდ არ მიუთითებს ადამიანის სადაურობაზე და არც - უ რ - სუფიქსი გად-
მოგვცემს აუცილებლად ნივთის სადაურობას. გძ-ელ-ი, სქ-ელ-ი (ძე-
წართ. ზრქ-ელ-ი), თხ-ელ-ი, კრ-ელ-ი, ბნ-ელ-ი, ცხ-ელ-ი, პირვ-ელ-ი,
ველ-ურ-ი, დლ-ი-ურ-ი... და სხვა ამგვარი სიტყვები ჩვენ არ გვაგონ-
დება, როცა - ე ლ - და - უ რ - სუფიქსებს ვიხილავთ; და ეს იმიტომ. რომ
არა გვაქვს ბნ-ელ-ის გვერდით „ბნ-ურ-ი“, ცხ-ელ-ის გვერდით „ცხ-
ურ-ი...“ პარალელური წარმოების უქონლობამ მოსწყვიტა ამ ტიპის
წარმოება სადაურობის აღმნიშვნელ წარმოებას...“¹

გამონაკლისების არსებობა, როგორც ვხედავთ. ფაქტია (განსაკუთ-
რებით ისეთებისა, სადაც /-ურ/ სუფიქსი ადამიანის სადაურობასაც აღ-
ნიშნავს), და მაინც, დასახელებულ ნიმუშთა ერთი ნაწილი, ჩვენი აზ-
რით, არ გამოდგება ზემოაღნიშნული დასკვნის უდავო საბუთად; არ-
საიდან ჩანს, მაგ., რომ ისეთი შემთხვევები, როგორიცაა „ბაღდად-ელ-ი
ღვინო“, „ონ-ელ-ი შალი“, არქაული ვითარების ასახვაა და არა — ინო-
ვაცია. ის ფაქტი, რომ მსგავსი ვითარება არ დასტურდება არც თანამედ-
როვე ქართულ დიალექტთა უმეტესობასა და არც ძველ ქართულში, უფრო
იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ ის სათანადო რეგიონში („ქიათუ-
რა-საჩხერის-რაიონებში“) გაჩენილი ინოვაციაა და არა — არქაიზმი
(თუკი ამ რეგიონისათვის ის მართლა არის დამახასიათებელი). ეს ერთი,
და, მეორეც, ისეთი აფიქსების წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავში-
რება, როგორიც არის, ერთი მხრივ, სადაურობის გამომხატველი /-ელ/,
/-ურ/ სუფიქსები (კახ-ელ-ი, იმერ-ელ-ი; კახ-ურ-ი, იმერ-ურ-ი...) და,
მეორე მხრივ, თვისების აღმნიშვნელი (მაზედსართაველები) სუფიქსე-
ბი /-ელ/, /-ურ/ (ვარიანტით /-იურ/) (გრძ-ელ-ი, ცხ-ელ-ი; ველ-ურ-
ი, დლ-იურ-ი, წლ-იურ-ი...), უაღრესად საფუძვლიან არგუმენტა-
ციას მოითხოვს; სერიოზულ არგუმენტაციას მოითხოვს იმიტომ, რომ
ისინი სრულიად სხვადასხვა ფუნქციით არიან აღჭურვილი (სადაურობის
გამოხატვა—თვისების გამოხატვა). ომონიმური აფიქსები, რომელთა სა-
ერთო წარმომავლობა უდავო არ არის, ქართველურ ენებში, როგორც
ცნობილია, საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ამიტომ, ჩვენი აზრით, არ არის
მართებული საკითხის ისე მართივად გადაწყვეტა, როგორიც მოცემულია
მსჯელობაში: „... უბრალო დაკვირვებაა საჭირო, რომ ამ წარმოების - ე ლ

¹ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 137-
139; იხ. აგრეთვე ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 120.

სუფიქსის, -უ რ სუფიქსის (წარმოებისა, რომელიც მოცემულია ფორმებში: გრძ-ელ-ი, დღ-იურ-ი...—ა.ო.) და სადაურობის -ელ-||-ურ-სუფიქსების იგივეობა ცხადი გახდეს¹. საკითხი გაცილებით უფრო რთულია და მის ნებისმიერ გადაწყვეტას ბევრად უფრო საფუძვლიანი არგუმენტაცია სჭირდება.

და მაინც, ჩვენთვის ამ შემთხვევაში მთავარია არა აღნიშნულ კონკრეტულ საკითხთა სწორი გადაწყვეტის მონახვა, არამედ იმ მეთოდოლოგიური პრინციპის ჩვენება, რაც საფუძვლად უდევს /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსთა კლასის კატეგორიის გამოხატულებასთან მიმართების დადგენას: მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე (აგრეთვე ძველი) ქართულის ნორმის მიხედვით /-ელ/ სუფიქსი ადამიანის სადაურობას აღნიშნავს, /-ურ/ კი—არაადამიანისას, ისინი (/ -ელ/, /-ურ/ სუფიქსები) კლასის ნიშანთაგან მომდინარედ არ იქნენ მიჩნეული. რატომ? ექსპლიციტურად ამის მიზეზად მხოლოდ და მხოლოდ ის მიიჩნევა, რომ აღნიშნულ ნორმას მოეპოვება გამონაკლისებიც (ინპლიციტური მიზეზის შესახებ იხ. 3.02. 8.). მაგრამ ასეთ შემთხვევაში აუცილებელია მკაცრად არგუმენტირებული პასუხი კითხვაზე: ნორმა ასახავს არქაულ ვითარებას, თუ — გამონაკლისები? განსახილველ თვალსაზრისში გამონაკლისი არქაიზმადაა მიჩნეული, ნორმა კი — ინოვაციად, იმ ფაქტის კონსტატაციის საფუძველზე, რომ თანამედროვე ქართულში მოიპოვება ნორმის დარღვევის ცალკეული შემთხვევები. ნორმის დარღვევის სინქრონიული ფაქტია, მაშასადამე, ამოსავალი და არა ამ ფაქტის დიაქრონიული კვალიფიკაცია და მაშინ, სავალდებულოა ყოველი ნორმის ინოვაციად მიჩნევა, ყოველი გამონაკლისისა კი — არქაიზმად.

გფიქრობთ, ზედმეტია იმისი მტკიცება, რომ არქაულ ვითარებას ზოგჯერ ნორმა ასახავს, ზოგჯერ კი — გამონაკლისი. საკითხის ყოველ გადაწყვეტას ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში სპეციალური ლინგვისტური არგუმენტაცია სჭირდება. და მაინც, თუ ერთხელ აღებულ პრინციპს, რაც /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსთა მიმართ იქნა გამოყენებული, თანმიმდევრულობა მიენიჭება, მაშინ სავალდებულოა კლასის ნიშანთაგან მომდინარედ (და, ამდენად, კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის საფუძვლად) მხოლოდ ის ენობრივი ერთეულები იქნეს მიჩნეული, რომლებითაც დაპირისპირებაჲ „ადამიანი — ნივთი“ გამონაკლისთა გარეშე გამოიხატება; გამონაკლისთა შემცველი ერთეულები კი კლასის კატეგორიის ფარგლებს გარეთ უნდა დარჩეს ისევე, როგორც /-ელ/ /-ურ/ სუფიქსები. ამ ლოგიკური აუცილებლობის გათვალისწინების შედეგია, როგორც ჩანს, ადამიანისა და ნივთის გარჩევის მიხედვით „სრული კორელაციის“ არსებობის დაშვება ქართველურ ენებში.

¹ ა. ჩიკობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 139.

ვნახოთ, როგორ არის რეალიზებული აღნიშნული პრინციპი განსახილველი შეხედულების შიგნით.

კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციისათვის ამოსავალია დებულება: ქართულში „მ-პრეფიქსიანი კატეგორიის, — ა დ ა მ ი ა ნ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ი ს, — საპირისპიროა ს-, დ-, ნ-პრეფიქსებიანი წარმოება (უხმოვნოცა და ხმოვნანიც, ეს უკანასკნელი მეტწილად), — ნ ი ვ თ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ი ს — წარმოება“¹.

აღნიშნული პრეფიქსებით კლასის კატეგორიის გამოხატვის კვალს ადასტურებენ ნაწარმოებ სიტყვებში — როგორც ნასახელარ, ისე ნაზმნარ სახელებში: „ამ ნაწარმოებ სახელებში შ ე პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ უ ლ ფორმანტთა ს ი ს ტ ე მ ა დასტურდება. შეპირისპირებულ წყვილთა ერთი წევრი ვ ი ნ-კატეგორიის სახელს გულისხმობს, მეორე — რ ა -კატეგორიისას სრული კორელაციის სახით“².

თუ „სრული კორელაცია“ იმას ნიშნავს, რომ პრეფიქსთა ერთი ნაწილი (მაგ., /მ-/) ყოველთვის ადამიანს აღნიშნავს, ხოლო მეორე ნაწილი (ს-/; /დ-/; /ნ-/) — ყოველთვის ნივთს, მაშინ ისინი მიჩნეულ უნდა იქნენ არა „ფუნქციაშეცვლილ“ ანუ რეინტერპრეტირებულ კლასის ნიშნებად, არამედ კლასის გამომხატველ ჩვეულებრივ პრეფიქსებად. მაგრამ საქმე სწორედ ის არის, რომ ასეთი „კორელაციის“ არსებობა არ მტკიცდება ენობრივი ფაქტებით.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ფორმები, რომლებზეც კლასის ნიშანთა ნაშთების არსებობა ივარაუდება.

3.02.1.1. სახელისაგან ნაწარმოები სახელები ქართულში. კლასის ნიშნებს, მეტწილად, განსხვავებულ ფორმათა მქონე სახელებში ადასტურებენ, რომელთაგან ერთი ადამიანის აღმნიშვნელად მიიჩნევა, ხოლო მეორე — ნივთისა (არაადამიანისა). განვიხილოთ ისინი (ყოველ შემთხვევაში, მათი ძირითადი ნაწილი) ცალ-ცალკე:

მწითური. ამ სიტყვის წარმოება მიიჩნევა „ადამიანის აღმნიშვნელ წარმოებად“, სადაც /მ-/ ადამიანის კატეგორიის გამომხატველი „სპეციფიკური პრეფიქსია“ (საპირისპირო ფორმად დასახელებულია წითელი). ეს დასკვნა ემყარება ისეთ ნიმუშებს, როგორიცაა „...ძმის წული ჩემი მწყაზარ და მწითურ...“³ სინამდვილეში ძველ ქართულშიცა ახალშიც ეს სიტყვა აღნიშნავს არა მაინცადამიანს ადამიანის ფერს, არამედ წითელი ფერის ნაირსახეობას (მოწითალო ფერს) როგორც ადამიანისას, ისე ნივთისას. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მწითური განმარტებულია როგორც „მოწითლო ფერი“⁴ და არა მოწით-

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 143.

² ა. ჩიქობავა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 120.

³ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 140.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV, 1965, გვ. 549.

ლო ფერის ადამიანი“, შდრ. „მწითური ნაღველი“¹; ი. აბულაძე კი მას ვ ანმარტავს როგორც წითელი ფერის ნაირსახეობას: „მომწითურო, მოწითლო“. ამ განმარტების სისწორეს ნათლად ადასტურებს საილუსტრაციოდ მოტანილი ციტატა: „თეთრ არს ფერი მისი და არა წითელ და არცა მწითურ“. საილუსტრაციო მასალაში ისეთ ნიმუშებსაც ვპოულობთ, სადაც მ წ ი თ უ რ ი აღნიშნავს არა ადამიანის, არამედ ნივთის ფერს, მაგ.. „არა მიხედოს მღღელმან მან თმისა მისთვის მ წ ი თ უ რ ი ს ა“, „მ წ ი თ უ რ ეგრე არს, ვითარცა ოქროჲ“². „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ კი ვკითხულობთ: მ წ ი თ უ რ ი, იხ. წ ი თ უ რ ი (ტ. V, გვ. 1223). ეს უკანასკნელი კი ასეა განმარტებული: 1. ფეროვანი ლაქაქასახიანი; 2. მოწითალო ფერისა (თმა)... (ტ. VIII, გვ. 1104). თვით მწითურის საილუსტრაციოდ კი მოტანილია ციტატა: „მწითური ქიანქველების ქარავენი აღმა აჰყოლოდა დაკორძებულ მუხის ტანს (კ. გამს.)“ (ტ. V, გვ. 1223).

როგორც ვხედავთ, „წითელი — მწითური“ ძველ ქართულშიცა და ახალშიც დაახლოებით ისეთივე დაპირისპირებაა, როგორიც „წითელი — მოწითალო“ და, ამდენად, მ- ელემენტს აქ არაფერი აქვს საერთო კლასის კატეგორიის გამოხატვასთან.

დაახლოებით იგივე ითქმის ძვ. ქართ. მ ს ო ფ ლ ი ო-ს შესახებაც. ეს კარგად ჩანს ამ სიტყვაში მ- ელემენტის ადამიანის კლასის ნიშნად მიჩნევისათვის მოტანილი საილუსტრაციო მასალიდანაც: „...მეფემან კონსტანტინემ შეკრიბა პირველი და მსოფლიოჲ... კრებაჲ ნიკეას... ხოლო შემდგომად ღიღისა მის და მსოფლიოჲსა კრებისა სხუანნიცა იქმნნეს ადგილობითნი კრებანი...“, „მ ს ო ფ ლ ი ო ს ა საოცარსა მოელოდეს და არა სულიერებრსა კეთილის ყოფასა...“, „სცნათ თუ ვითარ გამოზარდნის უცხოჲმან მკვდრნი ქუეყნისანი და მ ს ო ფ ლ ი ო მ ა ნ მ ო ქ ა ლ ა ქ ე ნ ი და უშუებელმან შუებულნი და ბრწყინვალენი სიმიდირითა გლახკმან და უპოარმან“³...

როგორც ვხედავთ, ეს სიტყვაც აღნიშნავს არა მხოლოდ ადამიანს, არამედ — ნივთსაც.

მეგვპტელი. ისეთ ნიმუშთა ჩვენების საფუძველზე, როგორიც არის „ბოროტ იყვნეს მეგვპტელნი იგი“, მ- ადამიანის კლასის ნიშნად იქნა მიჩნეული⁴. მაგრამ ძვ. ქართ. წერილობით ძეგლებში /-ელ/ სუფიქსიან ფორმათა გვერდით (მეგვპტ-ელ-ი) ზ. სარჯველაძემ დაადასტურა ამ სიტყვის /-ურ/ სუფიქსიანი ფორმაც (მეგვპტ-ურ-ი). ეს ფორმა კი მხო-

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, IV, 1965 გვ. 281, 550.

² ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973, გვ. 310.

³ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძვ. აგებულება..., 1942, გვ. 141.

⁴ იქვე, გვ. 143-144.

ლოდ ნივთის სახელებს განსაზღვრავს: „რამასათჳს გული უთქუმიდა მათ, გარნა ხორცისათჳს მ ე გ ვ პ ტ უ რ ი ს ა“. „მ ე გ ვ პ ტ უ რ თ ა ნივთთაგან და თიჯისა და ვინაჲთგან სიტყჳსაებრ მოციქულისა ყოველივე სამოძღურებლად ჩუენდა დაიწერა“, „და ყოველივე მ ე გ ვ პ ტ უ რ ი გონებაჲ და ყოველივე უცხო თესლი...“¹ ამ სიტყვის მ- პრეფიქსიანი ფორმა, მაშასადამე, ადამიანსაც აღნიშნავს (თუ ის /-ელ/ სუფიქსს შეიცავს) და ნივთსაც (თუ მასში /-ურ/ სუფიქსი არის მოცემული). ეს ნიშნავს: დაპირისპირება „ადამიანი—ნივთი“ აქ -ელ/, /-ურ/ სუფიქსებით გამოიხატება, /-მ/-ს კი ამ დაპირისპირებაში არაავითარი წილი არ უდევს. ამ წესიდან ერთადერთი ჩვენთვის ცნობილი გამონაკლისია ზ. სარჯველაძის მიერ დადასტურებული „პოვა ნავი მ ე გ ვ პ ტ ე ლ ი მი-მავალი ასკალონდ“² და ისიც იმ აზრს ადასტურებს, რომ მ-ს ადამიანის კატეგორიის გამოხატეასთან არაფერი აქვს საერთო.

მ ე გ რ ე ლ ი (შდრ. ეგრისი). მ- არც ამ ფორმაშია ადამიანის კლასის გამოხატველი. რამდენადაც მას ისევე მოეპოვება საპირისპირო ფორმა მ ე გ რ უ ლ ი, როგორც მ ე გ ვ პ ტ ე ლ ს—მ ე გ ვ პ ტ უ რ ი.³

აღნიშნული ორი სიტყვის (მეგვპტელი; მეგრელი) ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მ- ელემენტი არც მათი მსგავსი აგებულების ისეთ სიტყვებშია ადამიანის კატეგორიის გამოხატველი. როგორიცაა: მროველი, მაწყურელი, მაწაბელი, მარგული და სხვა⁴. ადამიანის სადაურობა აქაც /-ელ/ სუფიქსით გამოიხატება და არა—/მ-/ პრეფიქსით. ისევე როგორც უამრავ სხვა სიტყვაში, რომელსაც თავიადური მ-, საერთოდ, არა აქვს (თბილ-ელ-ი, ბოლნ-ელ-ი და სხვა).

მ- პრეფიქსი ადამიანის კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ მიიჩნევა სიტყვებშიც: მსახური, მთავარი, მდიდარი, მძუძე, მრუშე, მჩიობელი, მარჩბივი, მწიგნობარი, მოხარკე, მოგუარე, მასპინძელი, მკნე და სხვა⁵.

მართალია, ამ სიტყვათა დიდი ნაწილი მხოლოდ ადამიანს აღნიშნავს (და არა ნივთს), მაგრამ ეს განისაზღვრება არა მ- პრეფიქსით, არამედ სათანადო ლექსემათა სემანტიკით, რიგშიც მხოლოდ ადამიანს შეეფერება და არა ნივთს. მ წ ი გ ნ ო ბ ა რ ი მხოლოდ ადამიანი შეიძლება იყოს, ისევე როგორც მრუშე, მოგუარე, მსახური, მოხარკე, მასპინძელი და ა. შ. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნულ სიტყვათა ერთი ნაწილი, სადაც სემანტიკა ამის საშუალებას იძლევა, აღნიშნავს არა მხოლოდ ადამიანს,

¹ ზ. სარჯველაძე. მროველი თუ მრუველი, მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, II. 1973, გვ. 8.

² იქვე.

³ შდრ. ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 143-144.

⁴ შდრ. იქვე. გვ. 144-146.

⁵ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 147-155.

არამედ — ნიეთსაც (ამას განსახილველი შეხედულებაც ცნობს), მაგ., მთავარი (მთავარი ქარი...)¹, მარჩბივი², მდიდარი (მდიდარი ქვეყანა)³, მრჩობლი („მრჩობლითა ჯაქვითა“, „...მრჩობლი სამოსელი“) და სხვა.

განსახილველი შეხედულების მიხედვით, „მ- პრეფიქსი ადამიანის კატეგორიისა. ს-ა პრეფიქსი — ნიეთისა“ ისეთ ნიმუშებში, როგორიცაა: მერწყული — სარწყული. მეზუერე — საზუერე, მეთაური — სათაური, მეხრე — სახრე, მექათმე — საქათმე, მოგზაური — საგზაური, მენავე, მეცხვარე, მოქალაქე, მონადირე და სხვა⁴.

საკმარისია დავასახელოთ ანალიზიდან გამოტოვებული უაღრესად თვალსაჩინო ენობრივი ფაქტები, სადაც მ- ელემენტის აფიქსებით ნიეთი (არაადამიანი) გამოიხატება, ხოლო ს- ელემენტის — ადამიანი, რომ აღნიშნული მოსაზრების უმართებულობა ცხადი გახდეს. შდრ., ერთი მხრივ, „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ დადასტურებული ნიმუშები: მონადირე ძაღლი (V, გვ. 818), მექათმე მელა (V, გვ. 215) მეთაური წერილი (V, გვ. 158), მემძორე ფრინველები (V, გვ. 180), ძვ. ქართ. მებუდარი („მტრედნი მებუდარნი“), მეკუერცხე „ქვირითის მყრელი“ და, მეორე მხრივ, ისეთი საყოველთაოდ ცნობილი ნიმუშები როგორც არის: საქმრო, საცოლე, სარძლო, სასიძო, სასიდედრო, სასიმამრო, შდრ. აგრეთვე სიძე, სიდედრი, სიმამრი⁵ და ა. შ.

საქმე ის არის, რომ აფიქსებს, რომელთა შემადგენელ ნაწილსაც აღნიშნული ელემენტები (მ- და ს-) შეადგენენ, ქართულში (როგორც ძველში, ისე ახალში) სრულიად სხვა ფუნქცია აქვთ: მ- ელემენტის კონფიქსები (მე-ე, მე-ურ...) პროფესიის (ხელობის,⁶ მოსაქმეობის) სახელებს აწარმოებენ, ხოლო ს- ელემენტის კონფიქსები (სა-ე, სა-ურ, სა-ო...) — დანიშნულების სახელებს⁷.

პროფესიის წარმომადგენელი, ჩვეულებრივ, ადამიანია, როგორც ეს განსახილველ ნაშრომებშიც აღინიშნება⁸, ხოლო დანიშნულებისა — ნიეთი (არაადამიანი), ამიტომ ბუნებრივია, რომ მ- ელემენტის ფორმებში მეტწილად ადამიანი იგულისხმება, ს- ელემენტის ფორმებში კი

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

² იქვე, გვ. 152.

³ იქვე, გვ. 181.

⁴ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 157-168; იხ. აგრეთვე, ჩიქობავა, იბ.-ქვე. ენათმეცნ. შეს., 1979, გვ. 120-121.

⁵ ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გვ. 228-230.

⁶ შდრ. ქ. ლომთაძე, ქართველურ ენათა ნათესაობის ლექსიკიდან, იბერო-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადული, XI, 1984, გვ. 37-43.

⁷ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 132-135;

შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 54.

⁸ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება 1942, გვ. 148.

მეტწილად ნივთი. მაგრამ რადგანაც დანიშნულების მქონე (ვთქვათ, საქ-
მრო, საცოლე...) შეიძლება ადამიანიც იყოს, ხოლო რაიმე მოსაქმეო-
ბისა (ვთქვათ, მონადირე, მეკვერცხე...) — არაადამიანიც, ამიტომ ორი-
ვე რიგის აფიქსებით ადამიანიც გამოიხატება და არაადამიანიც; კლასის
კატეგორიასთან ამ აფიქსთა კავშირი, ამდენად, მხოლოდ მოჩვენებითია.

მ- ელემენტთან აფიქსთა პროფესიის (ხელობის, მოსაქმეობის) გა-
მომხატველად მიჩნევის საწინააღმდეგო ფაქტად ითვლება ის, რომ „მე-
მოულის ისეთ ნაწარმოებ სახელებსაც, როგორიცაა: მე-მამულ-ე, მე-
წერილმან-ე, მე-ქრთამ-ე, მე-ურნ-ე, მე-საკუთრ-ე...“

პროფესია-მოსაქმეობაზე ლაპარაკი აქ გაპირდებოდა, განაგრძობს
ავტორი, თუმცა სახელისაგან ნაწარმოები სახელები გვაქვს და იგივე
მ ე- პრეფიქსია გამოყენებული¹.

ჩერ ერთი, ეს ნიშნულები ზემოაღნიშნული კვალიფიკაციის საწინა-
აღმდეგოდ არ გამოდგება, რამდენადაც მ ე წ ე რ ი ლ მ ა ნ ე ის არის,
ვისი პროფესიაც წერილმანით ვაჭრობაა, მ ე ქ რ თ ა მ ე — ვისაც თა-
ვის საქმედ ქრთამის აღება გაუხდია. მ ე უ რ ნ ე — ვინც მეურნეობას
ეწევა და ა. შ.. მცორეც (მეცოლოლოგიური თვალსაზრისით ამ შემ-
თხვევაში სწორედ ეს არის მთავარი). მ- ელემენტთან აფიქსთა პროფესიის
აღმნიშვნელად მიჩნევის საწინააღმდეგოდ. როგორც დავინახეთ, ისეთი
გამონაკლისებია დასახელებული, სადაც ეს აფიქსები, ამ თვალსაზ-
რისის მიხედვით, პროფესიის გამომხატველ სიტყვებს არ აწარმოებენ.
ასეთი მდგომის შემთხვევაში სავალდებულოა მ- ელემენტთან აფიქ-
სებით უგამონაკლისოდ გამოიხატებოდეს ის დაპირისპირება, რომლის
აღმნიშვნელადაც ისინი მიიჩნევიან. როგორც ჩანს, ამის გათვალისწი-
ნების გამოა ნათქვამი: „მე-ცხვარ-ე-სა და მე-მამულ-ე-ს საერთო ის აქვთ,
რომ ერთიცა და მეორეც ადამიანს აღნიშნავს, ვ ი ნ-კატეგორიის სახე-
ლებს განეკუთვნება“². მაგრამ სინამდვილეში ადამიანის აღნიშვნას აქ
განსაზღვრავს არა მ- ელემენტი, არამედ სათანადო სიტყვათა სემანტიკა:
მხოლოდ ადამიანი შეიძლება იყოს მეცხვარე (ცხვრის მწყემსი) ან მე-
მამულე (მამულის მფლობელი). ეს ნათლად ჩანს იქიდან, რომ თუ სე-
მანტიკა საშუალებას იძლევა. მ- ელემენტთან სიტყვები, როგორც ეს
ზემოთ იქნა ნაჩვენები, აღნიშნავენ არა მხოლოდ ადამიანს, არამედ
— ნივთსაც (ზღრ. შემძორე ფრინველები, მონადირე ძაღლი, მტრედნი
მებუღარნი, მეკუერცხე და ა. შ.).

ნათქვამი, ვფიქრობთ, სრულიად საკმარისია დასკვნისათვის: ზემოაღ-
ნიშნული მეთოდოლოგიური პრინციპიდან ამოსვლის შემთხვევაში (და
მის გარეშეც) მ- ელემენტთან ფორმათა ადამიანის კლასის გამომხატველად

¹ ა. ზ ი კ ი ბ ა ე ა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1972, გვ. 121.

² იქვე.

მიჩნევა შეუძლებელია, პროფესიის (ხელობის, მოსაქმეობის) გამომ-
ხატველად მათი მიჩნევის საწინააღმდეგო არგუმენტები კი, ფაქტობრივ,
არ არსებობს.

ნიეთის კატეგორიის ხიშნად მიიჩნევა აგრეთვე ნა- ისეთ ხიშუშებ-
ში, როგორიც არის: ნა-ოთხ-ალ-ი, ნა-ქალაქ-არ-ი, ნა-ლუარ-ე-ი და სხვა¹.

თუ საანალიზოდ ავიღებთ სათანადო ენობრივ მასალას მთლიანად
და არა შერჩევით, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ამ აზრის გაზიარებაც
შეუძლებელია. საქმარისია დავასახელოთ რამდენიმე თვალსაჩინო ნი-
მუში, სადაც ნა- ელემენტიან სიტყვებში სწორედ ადამიანი იგულისხ-
მება და არა ნიეთი, რომ ეს სრულიად აშკარა გახდეს: ნაცოლარი, ნაქ-
მარევი, ნაკაცარი, ნაბიჭვარი, ნაბუშარი, ნაბატონარი, ნაყმევი, ნამო-
წაფარი, ნაშვილევი, ნაბერალი, ნაგიყარი, ნათავადარი, ნამეფარი, ნა-
მოჯამაგირალი, ნაყაჩალარი, ნათესავი² და სხვა. კომენტარი, ვფიქრობთ,
ზედმეტია.

3.02.1.2. მიმღეობები ქართულში: „თავდაპირველად, ექვს გარე-
შეა, მიმღეობაშიც მ- ადამიანის კატეგორიაზე მიუთითებდა, ნა-||ს ა-
— ნიეთის კატეგორიაზე“³, „მ- — ს ა-(ნა-)|| პრეფიქსთა კო რ ე ლ ა-
ც ი ა მ ი მ ლ ე ო ბ ა შ ი ი მ ა ე ე ხასიათისაა წარმოშობით, როგორიც
ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი ს ა გ ა ნ ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ ს ა ხ ე ლ-
ე ბ შ ი გვქონდა: მ ე-ხ რ-ე — ს ა-ხ რ-ე... მ- პრეფიქსიანი მიმღეო-
ბა ადამიანზე მიუთითებდა, ს(ა)-პრეფიქსიანი კი — ნიეთზე. ვ ი ნ-
კატეგორიის აღმნიშვნელი მ- და რ ა-კატეგორიის ფორმანტი ს(ა)- ერთ-
მანეთს ეფარდებოდნენ“⁴.

ეს დასკვნა კეთდება მიუხედავად იმისა, რომ „ამჟამად ს ა- პრეფიქ-
სიანი მიმღეობა ადამიანის მსაზღვრელადაც გამოიყენება (სა-ნატრელი
დღე — სა-ნატრელი ძმა), მ- პრეფიქსიანი მიმღეობა კიდევ ნიეთის კატე-
გორიის სახელთა მსაზღვრელიცაა (მ-დინარე... მ-ლელვარე ზღვა... მ-
ჩქეფარე ტალღა... მ-გზნებარე სიტყვა)“⁵.

სადაურობის /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსთა კლასის კატეგორიასთან მი-
მართების საკითხი, როგორც ზემოთ დავინახეთ, გამონაკლისთა მიხედ-
ვით გადაწყდა, ამ შემთხვევაში კი გამონაკლისთა ჩვენებას ყურადღება
არ მიექცა. კვლევა-ძიების შინაგანი თანმიმდევრულობა, ამდენად,
მთლიანად დაირღვა.

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 182-185;
ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, გვ. 122-123.

² შიშ. ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძვ. აგებულება.., 1942, გვ. 183.

³ იქვე, გვ. 184.

⁴ ა. ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი. 1979, გვ. 123.

⁵ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძვ. აგებულება..., 1942, გვ. 164; იბ. აგ-
რეთე, ა. ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 123-124.

არსებული სამართლიანი მტკიცების მიხედვით „მ-/, /-სა-/, /ნა/- პრეფიქსებით მხოლოდ გვარისა და ღროის მიხედვით დაპირისპირება გამოიხატება როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში¹. ამ პრეფიქსთა სხვაგვარი დიაქრონიული კვალიფიკაციის საკითხი აქ არც დაისმის. საწინააღმდეგო შეხედულების მიხედვით კი „...მიმღეობა ღროთა და გვართა მიხედვით გაირჩევა. ეს ზმნის ფუძიდან მოდის“². რაც შეეხება პრეფიქსებს, მათ დიაქრონიულ ფუნქციად მხოლოდ კლასის გრამატიკული კატეგორიის გამოხატვა მიიჩნევა³.

თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ მორფოლოგიურ კატეგორიათა (ვთქვათ, გვარის, ღროის) ფუძით (და არა აფიქსებით) გამოხატვა არ არის ჩვეულებრივი მოვლენა, აღნიშნულ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება ისეთი ტიპის საპირისპირო ფორმათა არსებობა, როგორიც არის: და-მ-წერ-ი — და-სა-წერ-ი — და-ნა-წერ-ი (აგრეთვე: და-მ-თეს-ი — და-სა-თეს-ი — და-ნა-თეს-ი, მა-ვალ-ი — სა-ვალ-ი, — ნა-ვალ-ი, და-მ-გებ-ი — და-სა-გებ-ი — და-ნა-გებ-ი და ა. შ.). შინაარსის პლანში ეს ფორმები ერთმანეთისაგან მხოლოდ გვარისა და ღროის მიხედვით განსხვავდებიან, გამოხატულების პლანში კი — მხოლოდ პრეფიქსებით („მ-/, /სა-/, ნა-/). ეს ნიშნავს: გვარისა და ღროის მიხედვით დაპირისპირება ამ პრეფიქსებით გამოიხატება, ზმნიდან მომდინარე ფუძეს კი მის წარმოქმნაში არავითარი წილი არ უდევს, რამდენადაც ფუძე სამსავე ფორმაში აბსოლუტურად ერთნაირია.

მ- ელემენტია აფიქსებული, როგორც ცნობილია, ნიშნავს გვარის მიმღეობა იწარმოება, ს ა-, ნ ა- ელემენტია აფიქსებით კი—ვნე-ბითი გვარისა. პირველი რიგის აფიქსებით, მაშასადამე, მოქმედი, აქტიური საგანი გამოიხატება, მეორე რიგის აფიქსებით კი — უმოქმედო, პასიური. მაგრამ თუ ამ აფიქსებით მხოლოდ გვარის (აგრეთვე ღროის) კატეგორია გამოიხატება და არა კლასისა, მაშინ ზუსტად რა დასკვნას კითხვა: რატომ არის, რომ მ- ელემენტთან ფორმებში, მეტწილად, ადამიანი იგულისხმება, ხოლო ს ა-, ნ ა- ელემენტთან ფორმებში, — მეტწილად, ნივთი (არაადამიანი)?

პასუხი ნათელია: მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ მოქმედი, აქტიური, მეტწილად, ადამიანია, უმოქმედო, პასიური კი, — მეტწილად, ნივთი (არაადამიანი). მაგრამ რადგანაც აქტიური არაადამიანიც შეიძლება იყოს, პასიური კი — ადამიანიც, ამიტომ ორივე რიგის აფი-

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. 1973, გვ. 567-586; ა. შ ა ნ ი ძ ე. ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 137-140.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ს ა ლ ლ ო ფ ე ძ ის უ რ ე. აგებულება..., 1942, გვ. 134.

³ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ი ბ. კ ა ვ ე. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 122-123.

ქსებით ადამიანიც გამოიხატება და არაადამიანიც. კლასის კატეგორიასთან ამ აფიქსების კავშირი, ამდენად, აქაც მოჩვენებითია.

და მართლაც, ამ აფიქსებს რომ კლასის გამოხატვასთან არაფერი აქვთ საერთო. ეს ნათლად ჩანს მრავალრიცხოვანი ნიმუშებიდან, სადაც მ-ელემენტის აფიქსები აღნიშნავენ არა ადამიანს. არამედ — ნივთს (არაადამიანს), ხოლო, ს ა-, ნ ა- ელემენტის აფიქსები — ადამიანს და არა — ნივთს. დავასახელოთ ზოგი მათგანი:

ა) მცენარე, მდინარე, მყინვარი, მწიფე, მწვადი, მკრელი (დანა), მცხუნვარე (მზე), მკექარე (ხმა), მღულარე (წყალი), მეწველი (ძროხა), მეძებარი (ძალი), მკენარი „ტილი“; ძვ. ქართ. მეფხანი „სირსველი“, მნთებარე („სანთელი მნთებარე“)¹, მსხმო („ზეთის ხილი მსხმოა“), მლაპი, მლაპიობი „ლამურა“ („არა შკამოთ... ოფოფი და მლაპი||მლაპიობი“), მლეღვარე („ზღუა მლეღვარე“), მეფთარი („ძალი მეფთარი“), მკდომი „კიბო, კირჩხიბი“ („დედაცა მას ძუძუსა აჭდა მკდომი“), მარგებელი, მავნებელი („ესე სიტყუა მავნებელ არს შენდა და არა მარგებელ“), მატფობარი („ვითარცა ქათამი მატფობარი, ისწრაფინ ზუღესა თვსსა“), მბრდღვნარე, მრისხანე (დათვ მბრდღვნარე... ვეფხი მრისხანე“), მგზებარე („ლამპარნი მგზებარენი“), მტაცებელი („მგელნი მტაცებელნი“), მნათობი („მნათობთა ცისათა“), მძოვარი („კოლტი ღორებისა... მძოვარი) და სხვა.

ბ) სატრფო, გასათხოვარი, ცოლსათხოვი, მოსანათლავი, საყუარელი („ესე არს ძმ ჩემი საყუარელი“), საძულელი („მეშინის ნუჟუჟე... საძულელ ვიქმნე თქვენ წინაშე“), საწუნელი („მიგეც შენ წარმართთა საწუნელად შორის კაცთა“), სანატრელი („სანატრელმან შუშანიკ პრქუა“), საწყალობელი („საწყალობელ იქმნა უბადრუკი ვარსკენ“), საწყალი („საწყალ არიან წარმართნი“), შდრ. აგრეთვე საკურისი და სხვა.

გ) ნასწავლი, ნაშრომი, ნაქეიფარი, ნაბრძოლი, ნასადილევი, ნასაუზმევი, ნასვამი, ნატანჯი, ნათიცი, ნაშვილევი, ნაჩხუბარი, ნაცნობი, ნაწყენი, ნაჯადი, ნაკითხი, ნაომარი, ნამგზავარი, ნამტირალევი, ნასამართლევი, ნაცემი, ნაგვემი, ნაშობი („...ვარსკენ პიტიანში, ძმ არშუშისი... ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთა“) და სხვა.

ამ მასალიდან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ მ-, ს ა-, ნ ა- პრეფიქსები კლასის კატეგორიის გამოხატვის მიხედვით ქართულში (როგორც ძველში, ისე ახალში) არ ქმნიან არავითარ „კორელაციას“ (მით უფრო „სრულს“). ეს ნიშნავს: აღნიშნულ აფიქსებს არაფერი აქვთ სა-

¹ ძვ. ქართ. საილესტრაციო მასალა, როპლის წყაროც მითითებული არ არის, ამოღებულია ნაშრომიდან ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი.

ერთო კლასის კატეგორიის გამოხატვასთან, და, ამდენად, ამ კატეგორიის რეკონსტრუქციისათვის არც იძლევიან არავითარ საფუძველს.

ასეთი ვითარების ფონზე, ვფიქრობთ, კომენტარს არ საჭიროებს ისეთი დებულება, როგორიც არის: „მ და ს(ა)- პრეფიქსების კორელაციას სისტემური ხასიათი აქვს არსებით სახელებისაგან ნაწარმოებ სახელებშიცა და ნაზმნარ სახელებშიც, როგორიცაა, მიმლეობა. კორელაციის ეს სისტემური ხასიათი ცხადყოფს, რომ ა დ ა მ ი ა ნ ი ს ა და ნ ი ე თ ი ს კ ა ტ ე გ ო რ ი ა, ე ი ნ-სახელთა და რ ა-სახელთა კატეგორია ქართულში გ ა რ ჩ ე უ ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ა დ ა ც: ქართული ენა განასხვავებდა გრამატიკულ კლას-კატეგორიას“¹.

მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში ვითარება, არსებითად, ისეთივეა, როგორიც ქართულში. გამოვრებათა თავიდან აცილების მიზნით შემოვიფარგლებით მხოლოდ ისეთ ნიმუშთა ჩვენებით, სადაც ადამიანის კლასის აღმნიშვნელად მიჩნეულ აფიქსთა შემცველ ფორმებში იგულისხმება ნივთი (არაადამიანი), ხოლო ნივთის გამომხატველად მიჩნეულ აფიქსთა შემცველ ფორმებში — ადამიანი.

3.02.2. სახელისაგან ნაწარმოები სახელები და მიწლეობები მეგრულ-ჭანურში. ადამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელ „ჭუნქციაშეცელილ“ პრეფიქსად აქ მიიჩნევა მ-, ნივთის კატეგორიისა კი — ო-, ნ ო-². ამ უკანასკნელთაგან „პირველი ქართ. ს ა-ს უდრის, მეორე ნ ა-ს“³.

ამ გავებას ეწინააღმდეგება არაერთი ნიმუში, სადაც მ- სწორედ ნივთს აღნიშნავს, ხოლო ო-, ნ ო-—ადამიანს. ასეთ ნიმუშებს კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციისათვის დამოწმებულ მასალაშიც კი ვპოულობთ. საილუსტრაციოდ ერთი ციტატა მოვიტანოთ: „მ ა-ფ შ ა ლ-ი ა „ბულბული“. საწარმოებელი ფუძეა ფ შ ა ლ-ი || ფ შ ა ლ-ა „სვია“...⁴ ამგვარად, მ ა-ფ შ ა ლ-ი ა ეტიმოლოგიურად მე-ს ე ი-ეს ნიშნავს... მ ა-ლ უ ლ-ი ა, ჭან. მ ე-ლ უ ლ-ე „მ ე-ლ ე ღ ე ი-ა“ (ჩიტის სახელია)“⁴.

ამასთან დაკავშირებით გაკეთებულია შენიშვნა: „ჭანურში ამგვარი წარმოება პროდუქტული აღარ არის, შერჩენილია ფრინველთა და თევზთა... სახელებში აქა-იქ“⁵. აქ, როგორც ვხედავთ, მხედველობიდან არის გამორჩენილი, რომ ფრინველები და თევზები ნივთის კლასს განეკუთვნებიან და არა — ადამიანისას.

მეგრულ-ჭანურში არაერთი სხვა ნიმუშიც მოიპოვება, სადაც მ-

1 ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი. 1979. გვ. 123.

2 ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება... 1942. გვ. 165-203.

3 იქვე, გვ. 192.

4 იქვე, გვ. 191.

5 იქვე.

ელემენტებიან ფორმებში იგულისხმება არა ადამიანი, არამედ — ნივთი, ხოლო ო-, ნო- პრეფიქსიან ფორმებში — არა ნივთი, არამედ — ადამიანი. ზოგი ასეთი ნიშნები შეცდომით ასევე კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქციის სასარგებლოდ არის დასახელებული:

„მე-მ-ჯლონ-ი „მეძღვარი“... მეძღონი კიბრი — წოხლე-ნა ონუ... „მძღვარი“ კიბლი — წინ რომ არის“¹... მ ა - პ ე ჯ - ა ნ - ა: ოთხო კითხიშ მაპეჯანა ფიცარიში იქიფან — ოთხი თითის სისქე ფიცრისას აკეთებენ“². არა მხოლოდ ადამიანის, არამედ ნივთის სახელთა განსაზღვრებადაც იხმარება ზედსართავები: მა-მანგარ-ა, მა-უჩ-ა, მა-შხე-ა და ა. შ.³; მა-რქვა-ლი-ი „კვერცხი“⁴, მა-წყინდ-ი „ბეჭედი“⁵, მა-ჩამინჯ-ე ჯოლორი „მკენარა ძაღლი“; ო-შქარ-ი ჯიმა „შუათანა ძმა“⁶, ო-ქომონჯონ-ი „გასათხოვარი“, ⁷ ო-ჩილონ-ი „დასაქორწინებელი, ცოლშესართავი“⁸, ნო-ჩილ-ი „ნა-ცოლარი“⁹ და სხვა.

ეს არის მცირეოდენი ნაწილი მეგრულ-ქანურში არსებული ამგვარი მასალისა. გარდა იმისა, რომ ამ მასალის კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქციის სასარგებლოდ დასახელება შეცდომის შედეგია, ის ნათლად გვიჩვენებს, რომ მეგრულ-ქანურში ამ კატეგორიის რეკონსტრუქციის საფუძველი ისევე არ არსებობს, როგორც ქართულში.

3.02.3. სახელისაგან ნაწარმოები სახელები და მიწლეობები სვანურში. განსახილველი შეხედულების მიხედვით, „ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები სვანურს ყველა ქართველურ ენაზე უკეთ დაუცავს.

შეპირისპირებულია მ-იანი პრეფიქსი და ლ-||-ნ-იანი; ლ- ქართ. ს-ს ადგილს იკერს: მ- და ნ- პრეფიქსები იგივეა, რაც ქართულში“¹⁰.

მ-. მამასაღამე, ადამიანის კატეგორიის გამომხატველი პრეფიქსისაგან მომდინარე მითინევა, ლ-, და ნ- კი — ნივთის კატეგორიის გამომხატველ პრეფიქსთაგან. მაგრამ ამ მოსაზრებას აქაც, ისევე როგორც ქართულსა და მეგრულ-ქანურში, ეწინააღმდეგება მრავალრიცხოვანი

¹ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 200.

² იქვე, გვ. 192.

³ იქვე.

⁴ ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1938 წ., გვ. 169.

⁵ იქვე, გვ. 170.

⁶ იქვე, გვ. 246-247: ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 197.

⁷ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის ეჭვ. აგებულება..., 1942, გვ. 201.

⁸ იქვე.

⁹ იქვე, გვ. 195.

¹⁰ იქვე, გვ. 203: იხ. აგრეთვე ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეც. შესავალი, 1979, გვ. 126-129.

ნიმუშები, სადაც მ-ელემენტთან ფორმებში სწორედ ნივთი (არაადამიანი) იგულისხმება, ხოლო ლ-, ნ-ელემენტთან ფორმებში — ადამიანი (რაც კლასის მიხედვით სავარაუდო „კორელაციის“ აზრსებობის აშკარა მაჩვენებელია სვანურშიც, ისევე როგორც სხვა ქართველურ ენებში). ვნახოთ სათანადო ნიმუშები:

ა) მუ-ტუპრ¹ „სანთელი“, მუ-ფუე (ლიც) „მდულარე (წყალი)“, მგ-ტყაბ (ქათალ) „შემწვარი (ქათამი)“, მგ-ლც (<მგ-ლიც) „გარეული იხვი“, (ეტიმოლოგ. „მეწყლე“, ლიც „წყალი“), მუ-გუალ „კვარი“, მგ-ჩხიმ „ცხიმი“, მგ-ტნრ(ოლ) „ბოლოქანქარა“ (ლა-ტნი „ხენა“, ეს ჩიტი ხენის დროს ნახნავებში ეძებს საკვებს), მგ-ტნაფოლ (ჩიტია, რომელიც აღდგომის პერიოდში მოფრინავს, თანაფ „აღდგომა“), მგ-ლგჯოლ (მცენარეა, რომელსაც ფოთლებში რძისფერი ნივთიერება აქვს, ლგჯე „რძე“), მგ-საბონოლ „საბონა“ (ბოლო ნიმუშებში /-ოლ/ კინობითის სუფიქსია). ვ. თოფურიას ასეთი ნიმუშები აქვს დადასტურებული²: მგ-კარ (ყორ) „გალებული (ყარი)“, მგ-ნაყ (დიპრ) „გამომცხვარი (პუ-რი)“, მგ-ჯაბ (ლეღუ) „მოხარშული (ხორცი)“, მგ-მი (ტუეტ) „გასიებული (ხელი)“, მგ-ქაბ (მუს) „გაკვალული (თოვლი)“, მგ-ჰე (კუშში) „გამომცხვარი (მქადი)“, მუ-ცხტაპ (ხანჯარ) „ნაშიშვლები (ხანჯალი)“, მცენარეთა სახელები; მგ-ბელოლ, მუ-ბელოლ, მუ-დუწოლ, მუ-ბულტ-ნოლო და ა. შ. (აქ დასახელებულ ნიმუშთაგან ზოგს მოეპოვება /ლგ-/ პრეფიქსიანი დუბლეტიც: ლგ-კარ, ლგ-ნაყ, ლგ-ჯაბ, ლგ-ქაბ, ლგ-ჰე, ლგ-ცხტაპ).

ბ) ლგ-ჩიყე „ცოლიანი“ (მდრ. ჩიყე „სიძე“), ლგ-წიწილე „გათხოვილი“, ლგ-მეხტ „ცოლიანი“, ლგ-ქაშ „ქმრიანი“, ლგ-მეხტ-ლგ-გზელ „ცოლშვილიანი“, ლგ-თორ „ნასწავლი“, ლგ-ლიჩა „ლეჩაქიანი“, ლგ-რეკტ „ჩაცმული“, ლგ-სდილე „ნასადილევი“, ლგ-ტახშმე „ნავანშმევი“, ლგ-მარე „მომხადებული“, ლე-ქმზრი „საქმრო“, ლე-მხუ-რი „საცოლე“, ლე-ჩიყგრი „სასიძო“, ლე-თრელგზრი „სარძლო“, ლე-ლატ „საყვარელი“, ლგ-ბობშ „ბავშვიანი“, ლგ-წიყე „დაპატივებული“, ლა-ნხარ „სასაცილო“ და სხვა.

გ) ნა-მეხტ „ნაცოლარი“, ნა-ქაშ „ნაქმარევი“, ნა-წიწილ „განათხოვარი“, ნა-თორ „ნასწავლი“, ნა-ქაშ „უცხო, სტუმარი“ (ქაშ „გარეთ“), ნა-მცტირ „შინაბერა, ქმრისაგან (ცოლისაგან) მატოვებული ადამიანი“, ნა-ქუთაშ „ქუთაისიდან ახლად მოსული“. ნა-ნგზარაჟ „ნამგზავრი“, ნა-ლგენ „ლამენათევი“, ნა-ფხნიკ „ნამახანაგარი“, ნა-მჩურლა „ღრმად მოხუცი“ და სხვა.

¹ შრომის ან ნაწალში დილექტს არ ეუთუებთ, რადგანაც განახლებულ საკითხ-სათვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს.

² ვ. თოფურიას, შრომები, I, 1967.

კლასის კატეგორიის გამოხატვის მიხედვით, ქართულისა და მეგრულ-ქანურის მსგავსად, როგორც ვხედავთ, არც სევანურში გვაქვს საქმე რაიმე „სისტემურობასა“ და „სრულ კორელაციასთან“ და, ამდენად, არც სევანური მასალა იძლევა კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქციის საფუძველს.

3.02.4. მასდარი ქართველურ ენებში. კლასის კატეგორიის გამოხატვის ნაშთებს ეძებენ მასდარებშიც¹; ეძებენ მიუხედავად იმისა, რომ აქ არ არსებობს საფუძველი აფიქსთა ორი ჯგუფის გამოყოფისათვის, რომელთაგან ერთი შეიძლება ადამიანის აღმნიშვნელად იქნეს მიჩნეული, ხოლო მეორე — ნივთისა, რამდენადაც, როგორც ქართულის შესახებ არის ნათქვამი, „კორელაცია აქ დეფექტურია, გვაკლია, მ-ვარიანტი“². მაგრამ „კორელაციაზე“ (თუნდაც „დეფექტურზე“) მსჯელობა შეუძლებელია ისეთ ვითარებაში, როდესაც არსებობს „დაპირისპირების“ მხოლოდ ერთი წევრი (ე. ი. როცა სინამდვილეში დაპირისპირება არ არსებობს), უკვე აქედან ჩანს, რომ მასდარის აფიქსები არ ქმნიან არავითარ „კორელაციას“, რომელიც კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის საფუძველს იძლეოდეს. და ეს ასეა არა მხოლოდ ქართულსა და მეგრულ-ქანურში არამედ — სევანურშიც, სადაც, მართალია, არსებობს მასდარის მაწარმოებელი ორი სხვადასხვა პრეფიქსი — /ლი-/ და /-მა-/ (ლი-ლატ; მა-ლატ „სიყვარული“), მაგრამ, ქართულ და მეგრულ-ქანურ მასდართა მსგავსად, კლასის გამოხატვის მიმართ ორივე ეს პრეფიქსი ერთნაირად ნეიტრალურია³. მასდარებში, მაშასადამე, არ არსებობს ის მინიმუმიც, რაც კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციას ზემოთ განხილულ სახელებში ედო საფუძველად.

3.02.5. ბრუნვის, პირისა და რიცხვის ნიშნები ქართველურ ენებში. ბრუნვის ნიშანთა ერთი ნაწილი (მიცემითისა, ნათესაობითისა, მოქმედებითისა და ვითარებითისა), აგრეთვე დ და ნ ელემენტებიანი განურჩევლად ყველა სუფიქსი (პირისა თუ რიცხვის გამომხატველი) კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ გამოცხადდა. ყოველგვარი /-თ/ სუფიქსიც (სახელსა თუ ზმნაში) დ-საგან (ამდენად, კლასის ნიშნისაგან) მომდინარედ იქნა მიჩნეული⁴, ანგარიში არ ეწევა იმას, არსებობს თუ არა დ > თ ცვლილების დაშვების ლინგვისტური საფუძველი.

¹ ა. ჩიქობავა. სახელის ფუნქცია. აგებულია ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 219-244; ა. ჩიქობავა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, გვ. 125-127.

² ა. ჩიქობავა. იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 125.

³ შდრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 128.

⁴ ა. ჩიქობავა. დასახ. ნაშრ., გვ. 150; ა. ჩიქობავა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, იყ. VI, 1954, გვ. 67-76; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, იყ. IV, 1952, გვ. 38.

რამდენადაც აღნიშნული ბრუნვებისა და მათი ნიშნების უმრავლესობისა (იხ. ზემოთ) და ზმნის მრავლობითობის სუფიქსის (ქართ. /-თ/-მეგრ.-ჰან. /-თ/-სვან. /-დ, -შდ/) რეკონსტრუქტია უდავოდ ხერხდება საერთო-ქართველურ საფეხეურზე¹, ამდენად ამ სუფიქსებს (რომლებმაც თავიანთი ძველი ფუნქცია დღემდე შემოინახეს) არაფერი აქვთ საერთო კლასის კატეგორიის გამოხატეასთან არა მხოლოდ ცალკეულ ქართველურ ენებში, არამედ — არც საერთო-ქართველურ ფუძე ენაში. გასათვალისწინებელია ამასთან ერთად ზოგი სხვა მნიშვნელოვანი გარემოება:

ა) ქართ. ნათესაობითისა და მიცემითის სუფიქსთა ს ელემენტი ერთი საერთო წყაროდან — გრამატიკული კლასის ს ნიშნისაგან — მომდინარედ იქნა მიჩნეული². მაგრამ, რადგანაც ამ ორ სუფიქსს სხვადასხვა მორფოლოგიურ ფუნქციასთან ერთად სხვადასხვა ფონემური შესატყვისებიც აქვს ქართველურ ენებში, ამიტომ უეჭველია, ისინი მომდინარეობენ არა ერთი, არამედ ორი სხვადასხვა საერთო-ქართველური არქეტიპისაგან: ქართ. /-ის/-მეგრ.-ჰან. /-იშ/-სვან. /-იშ/ (<ს.-ქართ. /*-ის₁/); ქართ. /-ს/-მეგრ.-ჰან. /-ს/-სვან. /-ს/ (<ს.-ქართ. /*-ს₁/). სრულიად უეჭველია, რომ /*-ის₁/ არქეტიპის ფუნქცია საერთო-ქართველურ ფუძე ენაშიც ნათესაობითის გამოხატვა იყო, ხოლო /*-ს₁/ არქეტიპისა — მიცემითის გამოხატვა (იხ. 1.07.4. და 1.09.). ეს ნიშნავს: არ არსებობს არც ამ არქეტიპთა წარმომავლობით ერთმანეთთან დაკავშირებისა და არც მათი კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ მიჩნევის ლინგვისტური საფუძველი.

გ) რეინტერპრეტირებულ კლასის ნიშნად იქნა მიჩნეული ქართული სუფიქსების არა მხოლოდ ბოლოკიდური დ ელემენტი, არამედ — თ-ც. ეს თ კი, ამ ვარაუდის მიხედვით, აგრეთვე დ-საგან არის მიღებული. ცვლილების დ > თ მიზეზად სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში დაყრუება მიიჩნევა³. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში აღნიშნული ცვლილება ამ პოზიციაში ყველგან უნდა განხორციელებულიყო. სინამდვილეში ძველ ქართულში შემთხვევათა ერთი ნაწილის (ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის, ზმნის მესამე პირის ნიშნისა და ამ პირის მრ. რიცხვის ნიშნის) ბოლოკიდური თანხმოვანი ელემენტი დ-ს სახით არის წარმოდგენილი, მეორე ნაწილისა კი (მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის, სახელისა და ზმნის მრ. რიცხვის ნიშნებისა) თ-ს სახით. ყველაზე არსებითი ამ შემთხვევაში ის

¹ ა. ო ნ ი ა ნ ი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 196-206.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 150.

³ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მრავლობითობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, იეგ, VI, 1954, გვ. 74-75.

არის, რომ აღნიშნულ ელემენტთა ასეთი განაწილება ძველი ქართული-სათვის ჯერ კიდევ მანამდე იყო დამახასიათებელი, სანამ სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში მქედრთა დაყრუების ტენდენცია გაჩნდებოდა (ეს ტენდენცია კი. როგორც ცნობილია, ძველი ქართული ენის განვითარების შედარებით გვიანდელ საფეხურზე იღებს სათავეს)¹. ეს ნიშნავს: შეუძლებელია ამ გზით -დ და -თ სუფიქსების (ან სუფიქსთა შემადგენელი ელემენტების) ერთი საერთო წყაროდან გამოყვანა და მათთან ერთი და იმავე ფუნქციის დაკავშირება.

3.02.6. რეინტერპრეტირებულ კლასის ნიშნებად მიჩნეულ აფიქსთა დიაქრონიული ფუნქციის შესახებ. როგორც დავინახეთ, განხილულ მასალაში კლასის მიხედვით „შეპირისპირებულ ფორმანტთა“ არავითარ „სისტემას“ და არავითარ „სრულ კორელაციას“ აღვილი არა აქვს. ენობრივი მასალა სწორედ საწინააღმდეგოს გვიჩვენებს. ამის ნათელსაყოფად შევადაროთ ერთმანეთს ორი ჯგუფი სიტყვებისა: 1) მ-ხატე-არ-ი, სა-ცოლ-ე, ნა-ბატონ-არ-ი და 2) მ-ყეფ-არ-ი, სა-ჩოხ-ე, ნა-ქალაქ-არ-ი. პირველი ჯგუფის სიტყვებში, როგორც ვხედავთ, მხოლოდ ადამიანი იგულისხმება, მეორისაში — მხოლოდ ნივთი (არა-ადამიანი), და ეს მიუხედავად იმისა, რომ აფიქსებით, რომელთაც კლასის მიხედვით „სრული კორელაციის“ წარმომქმნელად მიიჩნევენ, ისინი აბსოლუტურად ემთხვევიან ერთმანეთს (შდრ. მ-ხატე-არ-ი — მ-ყეფ-არ-ი; სა-ცოლ-ე — სა-ჩოხ-ე, ნა-ბატონ-არ-ი — ნა-ქალაქ-არ-ი). კომენტარი, ვფიქრობთ, აქაც ზედმეტია.

ქართველურ ენებში, მაშასადამე, არ დასტურდება ის მთავარი („შეპირისპირებულ ფორმანტთა სისტემა“ კლასის მიხედვით), რასაც კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია ემყარება. ასეთ საფუძველზე დამყარებული რეკონსტრუქცია კი, რასაკვირველია, მიუღებელია. მდგომარეობას ვერ ცვლის სადაურობის აფიქსთა ჩვენება სვანურში: აფიქსებისა, რომელთა ერთი ნაწილი (მგ-/ი, მჟ-/ი) ადამიანის სადაურობას აღნიშნავს, ხოლო მეორე ნაწილი (/ლგ-ჟ/, /ლჟ-ჟ/) — არაადამიანისას. არაფერი ამტკიცებს, თითქოს აქ საქმე გვქონდეს კლასის გრამატიკული კატეგორიის გამოხატვის ნაშთთან. ამ კატეგორიასთან დასახელებული სვანური აფიქსების დიაქრონიული მიმართება ისეთივეა, როგორიც /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსებისა — მათი ფუნქციური შესატყვისებისა ქართულში.

აქ კი ბუნებრივია დაისვას კითხვა: რა უნდა ყოფილიყო სინამდვილეში იმ აფიქსთა მორფოლოგიური ფუნქცია საერთო-ქართველურ ქრო-

¹ დაწერილებით იხ. ა. ო ნ ი ა ნ ი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 196-200.

ნოლოგიურ საფესურზე. რომლებიც კლასის ნიშანთაგან მომდინარედ მიიჩნევიან?

ამ საკითხის ამომწურავი გაშუქება არ შეადგენს აქ ჩვენს მიზანს. მაგრამ თუ მოხერხდა იმისა ჩვენება. რომ ფონემურად ერთმანეთის შესატყვისი აფიქსებს ფუნქციაც ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირი აქვთ, მაშინ მათი საერთო-ქართველური არქტიპების რეკონსტრუქციაც სწორედ ამ ფუნქციით უნდა მოხდეს.

ქართ. მ — მეგრ.-ჰან. მ — სვან. მ (<ს.-ქართვ. *მ) და ქართ. ე — მეგრ.-ჰან. ა — სვან. ე (<ს.-ქართვ. *ე). როგორც ცნობილია, კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობებია¹. აფიქსები კი, რომელთა მ- ელემენტი კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ მიიჩნევა, თანამედროვე ქართველურ ენებსა და ძველ ქართულში დასტურდება არა ერთი მორფოლოგიური ერთეულის, არამედ რამდენიმე ერთმანეთისაგან განსხვავებული აფიქსის სახით, ერთმანეთისაგან განსხვავებული მორფოლოგიური ფუნქციით, და, რაც მთავარია, ამ ფუნქციებით ქართველურ ენებში არსებული შესატყვისები მთლიანად ემთხვევიან ერთმანეთს. მაგ.:

1) /მე-ურ/ (/მე-ე/) პროფესიის (ხელობის, მოსაქმეობის) სახელთა მაწარმოებელია ძველ ქართულშიცა და ახალშიც: მე-ბად-ურ-ი... (მე-ბად-ე...) ², ამავე ფუნქციით იხმარება მისი კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი /მა-ურ/ მეგრულ-ჰანურში: მა-კუჩხ-ურ-ი „მეკველე“... ³ და /მგ-გრ/ სვანურში: მგ-ნმ-გრ-ი „მეღორე“...

2) /მ-/, /მ-ელ/, /მა-ელ/ მოქმედებითი გვარის შიმღლეობის მაწარმოებელი აფიქსებია ძველ ქართულშიცა და ახალშიც: გა-მ-ტეხი, მ-ზრდ-ე-ლი, მა-სწავლ-ე-ლ-ი⁴. ამავე ფუნქციით მეგრულ-ჰანურში დასტურდება /მა-ალ/, /მო-უ/: მა-ტახ-ალ-ი „მტეხელი“, მო-გურაფ-უ „მოსწავლე“; ხოლო სვანურში /მგ-/, /მე-/, /მო-/, მა-; მგ-გნი „მხენელი“, მე-ზგე „მცხოვრები“, მო-ლატ „მოსიყვარულე“, მა-შედ „მარგებელი“⁵.

ფეიქრობთ, შეუძლებელი არ არის ეს ორი მნიშვნელობა და მათი გამოხატვა საბოლოო ჯამში ერთმანეთთან დაეკავშიროთ.

3) საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ /მე-ე/ კონფიქსი, რომლის მ-ელემენტი აგრეთვე კლასის ნიშნისაგან მომდინარედ მიიჩნევა⁶,

¹ თ. გამყარელიძე, გ. მაქაქარიანი, სონანტა სისტემა და აბულტო ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 145-151.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 135; ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 54.

³ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 191.

⁴ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 570-572;

⁵ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 137.

⁶ [1. Кипишидзе, Грамматика мингрельского (пшерского) языка. 1913. стр. 094.

⁷ ე. თოფური, შრომები, I, 1967, გვ. 212-215.

⁸ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 180-181.

რიგობით რიცხვით სახელებს აწარმოებს ძველ ქართულშიცა და ახალ-შიც (სამი—მე-სამ-ე.). აბსოლუტურად ამავე ფუნქციით იხმარება მისი კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი /მა-ა/ მეგრულ-ქანურში (სუმი „სამი“—მა-სუმ-ა „მესამე“...) და /მე-ე/ სვანურში (სემი „სამი“—მე-სმ-ე „მესამე“...).

ნათქვამის გათვალისწინების შემდეგ სრულიად კანონზომიერია მ-ელემენტის შემცველი სხვადასხვა აფიქსების რეკონსტრუქცია საერთო-ქართველურ საფეხურზე სხვადასხვა ფუნქციებით¹. ეს უდავო რეკონსტრუქცია გამორიცხავს, ერთი მხრივ, ამ მორფოლოგიურ ერთეულებში მ-ელემენტის დამოუკიდებელ აფიქსად გამოყოფისა და, მეორე მხრივ, მასში კლასის ნიშნის ძიების შესაძლებლობას.

კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობაა, ერთი მხრივ, ქართ. ა — მეგრ.-ქან. ო—სვან. ა და, მეორე მხრივ, ქართ. ს—მეგრ.-ქან. Ø—სვან. ლ (ფუძის თავკიდურში); მორფოლოგიური ერთეულებიც ქართ. სა-მეგრ.-ქან. ო-. სვან. ლა-, მაშასადამე, კანონზომიერად შეესატყვისებოდა ერთმანეთს². ამ ერთეულთა შემცველ აფიქსებს კი ყველა ქართველურ ენაში (ძვ. ქართულის ჩათვლით) ერთი და იგივე ფუნქცია აქვთ: 1) დანიშნულების სახელთა წარმოება, 2) ვნებითი გვარის მომავალდროიანი მიმღეობის წარმოება³. რამდენადაც ფუნქციურად შესატყვისი აფიქსები ფონემურადაც შეესატყვისებოდა ერთმანეთს, ამდენად მათ საერთო-ქართველურ არქეტიპთა რეკონსტრუქცია ამავე ფუნქციებით სრულიად ბუნებრივია⁴.

კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობაა აგრეთვე ქართ. ნ ა—მეგრ.-ქან. ნ ო — სვან. ნ ა-. ამ შესატყვისთა შემცველი აფიქსები კი (პრეფიქსები თუ კონფიქსები) ერთნაირი ფუნქციით არიან წარმოდგენილი ყველა ქართველურ ენაში. ეს ფუნქციებია: 1) წინა ვითარების სახელთა წარმოება და 2) ვნებითი გვარის წარსულდროიანი მიმღეობის წარმოება⁵. ბუნებრივია ამიტომ ამ აფიქსების არქეტიპთა რე-

¹ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, გვ. 123, 131.

² გ. მაკავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 33-35.

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 132-133, 573; ა. შანიძე, ძვ. ქართული ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 54, 138; ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 193-198; ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 095-096; ვ. თოფჩიკია, შრომები, I, 1967, გვ. 215-218.

⁴ გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 168.

⁵ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1973, გვ. 133-134, 575-576; ა. შანიძე, ძველი ქართ. ენის გრამატიკა, 1975, გვ. 139-140; ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება..., 1942, გვ. 193-196; ი. ყიფშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 095; ვ. თოფჩიკია, შრომები, I, 1967, გვ. 221-223.

კონსტრუქცია საერთო-ქართველური ფუძე ენისათვის ამავე ფუნქციებით¹.

ცნობილია, რომ ფუნქციურად და ფონემურად ერთმანეთის შესატყვისი ფუძეთა და აფიქსთა არქეტიპებს წინაზე ენაში იმავე მნიშვნელობით აღადგენენ, რაც მათ მონათესავე ენებში აქვთ. ასეთი რეკონსტრუქცია უეჭველია განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ეს მნიშვნელობა ყველა მონათესავე ენაში ერთნაირია². არაეის შეპარვია ექვი, მაგ., იმაში, რომ ფონემურად შესატყვისი ფუძეთა ქართ. დათვ- — მეგრ.-ქან. თუნთ-|| თუთ- „დათვი“ — სვან. დ ა შ დ ლ ლ „დათვი“ საერთო-ქართველური არქეტიპიც დათვის აღმნიშვნელი იყო. უეჭველია ასევე, რომ ნათესაობითი ბრუნვის გამომხატველ ქართ. /-ის/ — მეგრ.-ქან. /-იშ/ — სვან. /-იშ/ სუფიქსთა საერთო-ქართველური არქეტიპის ფუნქციაც ნათესაობითი ბრუნვის გამომხატვა იყო.

რადგანაც ყველა ის აფიქსი (ან აფიქსის შემადგენელი ელემენტი), რომელიც კლასის კატეგორიის გამომხატვის ნაშთად მიიჩნევა, კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობითაა წარმოდგენილი ყველა ქართველურ ენაში (ძვ. ქართულის ჩათვლით) და ამ შესატყვისებს ყველგან ერთი და იგივე ფუნქცია აქვს (ისეთი ფუნქცია. რომელსაც არაფერი აქვს საერთო კლასის კატეგორიის გამომხატვასთან). ამიტომ უეჭველია დასკვნა: ამ აფიქსებს იგივე ფუნქცია უნდა ჰქონოდათ ქართველურ ენათა განვითარების მთელ მანძილზეც და საერთო-ქართველურ ფუძე ენაშიც (ყოველ შემთხვევაში, მისი განვითარების ბოლო საფეხურზე): მათი კლასის კატეგორიის გამომხატველად მიჩნევის შესაძლებლობა კი ამ ფარგლებში ამიტომ, რასაკვირველია, უნდა გამოირიცხოს.

მაგრამ იქნებ უფრო ადრე, საერთო-ქართველური ფუძე ენის განვითარების რომელიღაც ადრეულ საფეხურზე, ჰქონდა ადგილი კლასის კატეგორიის მიხედვით დაპირისპირებას?

ქართველურ ენათა მასალა არც ამ კითხვაზე იძლევა დადებითი პასუხის გაცემის საფუძველს. უფრო ზუსტად: ამ კითხვაზე პასუხის უშუალოდ ქართველურ ენათა მასალაში ძიება გაუმართლებელია მეთოდოლოგიურად.

3.02.7. ე. წ. „გაქვავებულ“ კლასის ნიშანთა შესახებ ქართველურ ენებში. ცალკეულ სიტყვათა ფუძის შედგენილობაში, როგორც აღინიშნა, გამოყოფენ აგრეთვე ე. წ. „გაქვავებულ“ კლასის ნიშნებს. სიტყვათა ერთი ნაწილის შედარება თითქმის მართლა იძლევა პრეფიქსული ელემენტის გამოყოფის საფუძველს, რამდენადაც ფუძის თავკიდურში დარჩეულია მოსალოდნელი ფონემური შესატყვისობა (მაგ., ქართ. ცაცხვი — ქან.

¹ გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 145.

² Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы, I, 1984, стр. хс.

ლუცხუ „ცაცხვი“...). მაგრამ ამგვარ მეგრულ-ქანურ სიტყვათა ძირითადი ნაწილის (ქან. დიმქეუ „ჭიანჭველა“, დიჭიკი „ჭინჭარი“, ლუცხუ „ცაცხვი“. დანხირი „ცეცხლი“, დიცხირი „სისხლი“, მეგრ. დირჩე „უცუნა“) თავიდანური და ელემენტის წარმომავლობა დამაჯერებლად ახსნა ტ. გუ-დავამ: დ<ძ, ჯ რვერესული დისიმილაციური დეზაფრიკატიზაციის სა-ფუძველზე ფუძეში არსებული ყრუ აფრიკატის გავლენით¹. რამდენა-დაც ამ გზით ფუძის თავიდანური ალდგება კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობა (მაგ., ქართ ცაცხუ <ჭაცხუ — ქან. ლუცხუ <ჭოცხუ...), ამდენად ამ სიტყვებში პრეფიქსული დ- ელემენტის გამოყოფის შესაძლებლობაც ისპობა².

სიტყვათა სხვა ნაწილში, სადაც „გაქვეებული“ კლასის ნიშნების არსებობა ივარაუდება, პრეფიქსული ელემენტის გამოყოფისათვის ის მინიმუმიც არ არსებობს, რაც ზემოაღნიშნულ ნიმუშებში ერთი შეხედ-ვით მაინც არსებობდა. დავასახელოთ ზოგი მათგანი:

1) ქართ. დათვი — მეგრ.-ქან. თუნთი, (მ)თუთი — სვან. დჷშდუ. „და- ქართულისა, დ პ- სვანურისა და მისი ეკვივალენტი დო- >დუ- >თუ- ზანურში ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსია“³.

2) ძვ. ქართ. თთუე „თვე“ — მეგრ.-ქან. თუთა „თვე, მთვარე“ — სვან. დოშდულ „მთვარე“. „თ უ<დ უ (დო- სვან.) ნიეთის კატეგო-რიის პრეფიქსია“⁴.

3) „ქართ. ძ ა ლ ლ- — ზან ჯ ო ლ ო რ- — (სვან. ეელ-)... თავიდანური ძა-||ქ ო- — საფიქრებელია ძველის-ძველად და-საგან მოდიოდეს და იმავე ნიეთის კატეგორიის ნიშანი იყოს. ძირეულ მასალად აქ- ლ- უნდა გვქონ-დეს...“⁵

პრეფიქსულ ელემენტთა გამოყოფის საფუძველს ამგვარ ნიმუშებ-ში არ იძლევა არც ქართველურ ენებში დადასტურებული ფორმები და არც ამ ფორმათა ერთმანეთთან შედარება⁶; არ იძლევა, რადგანაც ფუ-ძის ყველა ელემენტი კანონზომიერი ფონემური შესატყვისებით არის წარმოდგენილი და, რაც მთავარია, ეს ელემენტები ერთმანეთის გარეშე არ დასტურდება. ამიტომ განუყოფელ მორფოლოგიურ ერთეულებად უნდა იქნენ მიჩნეული ამ სიტყვათა არა მხოლოდ ქართველურ ენებში დადასტურებული ფუძეები, არამედ მათი საერთო-ქართველური არ-ქეტიბებიც.

¹ ტ. გ უ ღ ა ვ ა, რვერესული დეზაფრიკატიზაციის ერთი შემთხვევა ზანურში (მე-გრულ-ქანურში), საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, XXXIII:2, 1964, გვ. 297-502.

² შდრ. ა. ჩ ი კ ო ბ ა ვ ა, იბ.-კავ. ენათმეცნ. შესავალი, გვ. 133.

³ ა. ჩ ი კ ო ბ ა ვ ა, სახელის ფუძის უძვ. აგებულება..., 1942, გვ. 175.

⁴ იქვე, გვ. 174-175.

⁵ იქვე, გვ. 177.

⁶ ტ. გ უ ღ ა ვ ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 502.

არსებობს სხვა დაბრკოლებებიც. „ძალის“ აღმნიშვნელ ფუძესთან დაკავშირებით, მაგ., ითქმის შემდეგი: ა) აქ წარმოდგენილი შესატყვისობის ქართ. ძ — მეგრ.-ქან. ჯ — სვან. უ. (< *ჟ) საერთო-ქართველური არქეტიპი არის არა *დ, არამედ — სრულიად სხვა ფონემა. ეს ნათლად ჩანს იქიდან, რომ საერთო-ქართველური *დ ყველა ქართველურ ენაში წარმოდგენილია დ-ს და არა ზემოაღნიშნული შესატყვისობის სახით (შდრ. ქართ. დღე, ზრდა — მეგრ.-ქან. დღა „დღე“, რღუნს „ზრდის“ — სვან. ლადელ „დღე“, ირდი „ზრდის...“). ამ შესატყვისობას კი (ქართ. ძ — მეგრ.-ქან ჯ — სვან. უ < *ჟ) იძლევა მხოლოდ ფონემა, რომლის საერთო-ქართველური არქეტიპიც აღინიშნება როგორც *d₁². და მართლაც, ფუძის თავკიდური ელემენტი ძალის აღმნიშვნელ სიტყვაშიც რომ დ ყოფილიყო, მსგავსად დათვისა და თვის (მთვარის) აღმნიშვნელი სიტყვებისა, მაშინ სრულიად გაუგებარი იქნებოდა, რომ ერთსა და იმავე პოზიციაში (ფუძის თავკიდურში) პირველ ორ შემთხვევაში ყველა ქართველურ ენაში დ (>თ) მივიღეთ, ხოლო მესამეში — ქართ. ძ — მეგრ.-ქან. ჯ — სვან. უ (< *ჟ). ყოველივე ეს ნიშნავს: ძალის აღმნიშვნელ სიტყვაში თავკიდური ელემენტის i-დ-საგან გამოყვანაც შეუძლებელია და, ამდენად, — კლასის დ- ნიშანთან მისი დაკავშირება; ბ) თუ ძალის აღმნიშვნელ სიტყვაში პრეფიქსული ელემენტი გამოიყო და იგი ნივთის კლასის დ- ნიშნისაგან მომდინარედ იქნა მიჩნეული, მაშინ საეაღდებულო იყო ასეთივე ელემენტი გამოყოფილიყო ძმის აღმნიშვნელ სიტყვაშიც, რამდენადაც ამ სიტყვის თავკიდურშიც იგივე შესატყვისობაა წარმოდგენილი (ქართ. ძმა — მეგრ.-ქან. ჯიმა — სვან. ჯგმილ); მაგრამ ლოგიკური თანმიმდევრულობის ამგვარ დაცვას. როგორც ჩანს, ხელი შეუშალა იმან, რომ გამოყოფილი დ- ასეთ შემთხვევაში ადამიანის კლასის ნიშანი გამოდიოდა და არა — ნივთისა, რაც აშკარად ეწინააღმდეგება თვით იდეას კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციისას.

შეიძლება დავასკვნათ: ქართველურ ენებში ვერ დაიძებნა კლასის გრამატიკული კატეგორიის გამოხატვის ვერც ერთი უდავო ნაშთი. ენობრივი მასალა, ამდენად, არ იძლევა ამ კატეგორიის რეკონსტრუქციის საფუძველს არა მხოლოდ ცალკეულ ქართველურ ენებში, არამედ არც საერთო-ქართველურ ფუძე ენაში; და მაშინ, საჭიროა ასეთი მიუღებელი რეკონსტრუქციის წარმომქმნელი ნაკლოვანებების ჩვენება.

მ.02.8. კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის განმსაზღვრელ მეთოდოლოგიურ ნაკლოვანებათა შესახებ. დავასახელოთ ზოგი ძირითადი ნაკლი:

¹ გ. მ ა კ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, საერთო-ქართულურ კონსტრუქციულ საკვანძო, 1965, 23. 19-23.

ი ქ ე ე. 33. 28-31.

1. ისტორიულ-შედარებითი ლინგვისტიკის ამოსავალი წერტილი და მისი მთავარი მონაპოვარი, როგორც ცნობილია, არის რეგულარულ ფონემურ შესატყვისობათა სისტემა. აქედან ამოსვლით ზდება მასში ენობრივი სტრუქტურის ნებისმიერი ელემენტის ისტორიის ყოველი მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტა. კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქცია კი ქართველურ ენებში ამ კატეგორიის გამომხატველად მიჩნეულ აფიქსებს შორის ფონემური შესატყვისობის წინასწარ დადგენის გარეშე მოხდა; ქართველურ ენათა მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის ერთ-ერთ ძირითად არგუმენტადაც იგი ფონემურ შესატყვისობათა გვერდის ავლით იქნა მიჩნეული (აქვე აღვნიშნავთ, რომ ისეთი გრამატიკული კატეგორიები, როგორიც არის პირი, რიცხვი, ბრუნვა, გვარი, სქესი, კლასი და ა. შ., როგორც ზემოთაც ითქვა, ხშირად მეორდება სხვადასხვა ენებში, ზოგჯერ ისეთ ენებშიც, რომელთაც ერთმანეთთან არც წარმომავლობით აქვთ რამე საერთო და არც ენობრივი კონტაქტით; ამიტომ კლასის გრამატიკული კატეგორიის არსებობა ქართველურსა და მთის კავკასიურ ენებში, ფონემურ შესატყვისობათა დადგენის გარეშე, ისევე არ გამოდგება ამ ენათა ნათესაობის საბუთად, როგორც, მაგ., ინდოევროპულსა და სემიტურ ენებში სქესის გრამატიკული კატეგორიის არსებობა არ გამოდგება ამ ენების ნათესაობის არგუმენტად).

იგნორირებულია აგრეთვე ისტორიულ-შედარებითი ლინგვისტიკის მეორე ძირითადი მოთხოვნა — დიაქრონიულ ცვლილებათა რეალური ქრონოლოგიის დადგენა. ამან კი განაპირობა ლინგვისტურად დასაბუთებული პასუხის გარეშე დატოვება ისეთი უმნიშვნელოვანესი კითხვებისა, როგორიცაა: თანაარსებობდნენ თუ არა რომელიმე ქრონოლოგიურ საფეხურზე ქართველურ ენებში (ან მათ ფუძე ენაში) კლასისა და ბრუნვის კატეგორიები? თუ თანაარსებობდნენ, რომელ საფეხურამდე? თუ არა, მაშინ, რომელ საფეხურზე მოხდა პირველის გაქრობა მეორის გაჩენა?

ლინგვისტური რეკონსტრუქციის ურთულესი საკითხები, მაშასადამე, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ძირითადი პრინციპების გვერდის ავლით გადაწყდა, სწორედ იმ პრინციპებისა, რომლებიც მეტოდოლოგიურ სიმკაცრესა და ლინგვისტური კვლევა-ძიების სიზუსტეს განსაზღვრავენ. ასეთ ვითარებაში მოსალოდნელი იყო ახალი მეთოდოლოგიური პრინციპების შემუშავება ახალი სახელწოდებით, მაგრამ, მოლოდინის წინააღმდეგ, ასეთი კვლევის შედეგები ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ნიმუშად გამოცხადდა.

2. ხშირად ერთი საერთო წყაროდან მომდინარედ ითვლება პრეფიქსად და სუფიქსად მიჩნეული ელემენტები, მაგ., თავკიდური დ- (ჯათვი დუცხუ...) და ბოლოკიდური დ (ან თ, რომელსაც დ-საგან მომდინარედ მიიჩნევენ) (კაცა-დ, კაც-თ-ა, ვწერ-თ...), აგრეთვე თავკიდური და ბო-

ლოკიდური ს ისეთ ფორმებში, როგორიც არის: სახრე, სისხლი, კაცის, აკეთეს...¹

ასეთი დაკავშირება ხდება ძალიან ადვილად, ყოველგვარი სპეციალური არგუმენტაციის გარეშე. ქართველური ენები, როგორც ცნობილია, წასიათლებიან მორფემათა მკაცრად განსაზღვრული მიმდევრობით და ქართველურ ენებში არ არის ცნობილი პრეფიქსის სუფიქსად (ან სუფიქსის პრეფიქსად) ქცევის არც ერთი უდავო შემთხვევა. ამიტომ საკითხი მკვლევრისაგან ბევრად უფრო მეტ სიმკაცრესა და სიფრთხილეს მოითხოვს.

3. ორი ელემენტისაგან (თანხმოვნისა და ხმოვნისაგან) შემდგარი აფიქსები ასევე ძალიან ადვილად ცხადდებიან ორი სხვადასხვა მორფოლოგიური ერთეულისაგან წარმოქმნილ აფიქსებად, თუკი ამას კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის ინტერესები მოითხოვს. მაგ., ბრუნვის ნიშნები -ის, -ით, -ად (<-ი-ს, -ი-თ, -ა-დ). აფიქსთა ასეთი დაყოფა მაშინაც კი შესაძლებლად მიიჩნევა, როცა გამოყოფილ ელემენტთა მორფოლოგიური ფუნქცია ცნობილი არ არის: „ხმოვან-დართულ ვარიანტებში (მე-ე, მო-ე) ადამიანის კატეგორიის ფორმანტი მართლაც მ-პრეფიქსი უნდა იყოს. -ე-, -ო-ს მოვანთა ფუნქცია სარკვევია“².

ეს მე-ე, მო-ე, მეტწილად, კონფიქსთა შემადგენელი ელემენტებია (მე-ე, მე-ურ, მო-ე, მო-ო...). კონფიქსები კი, რომელთაც ერთი განუყოფელი ფუნქცია აქვთ თანამედროვე ქართველურ ენებშიცა და ძველ ქართულშიც, საერთოდ. „ორ ფორმანტად“ (პრეფიქსად და სუფიქსად) ცხადდებიან ისე, რომ ამისი სპეციალური არგუმენტაციის საჭიროება არც კი იგრძნობა³. შესაძლებლად მიიჩნევა, მაშასადამე, სხვადასხვა ფუნქციის მქონე ორი ან სამი აფიქსის (პრეფიქსისა და სუფიქსისაც კი) დიაქრონიული შერწყმა და ამ გზით ერთი განუყოფელი ფუნქციის მქონე აფიქსის წარმოქმნა. მაგრამ ქართველურ ენებში არ მოიპოვება აფიქსთა ამგვარი შერწყმის არც ერთი უდავო შემთხვევა; როგორც ლინგვისტური პრაქტიკა გვიჩვენებს, ასეთი რამ არც არის მოსალოდნელი. და მართლაც, დასახელებულ აფიქსთა უმეტესობის ერთი განუყოფელი მორფოლოგიური ფუნქციით რეკონსტრუქცია აშკარად ხერხდება საერთო-ქართველურ საფეხურზე, მაგ., ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი: ქართ.

¹ ა. ჩიქობავა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 150; ა. ჩიქობავა, შრავლობითის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, ივე, VII, 1954, გვ. 72-76.

² ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უფელქი აკბულება..., 1942, გვ. 169.

³ ა. ჩიქობავა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1979, გვ. 121; შდრ. აგოიძე, ბ. ჭობენაძე, ქართული ზმნის ფორმირების და ფუნქციური ანალიზის პრინციპები, 1980, გვ. 275.

/-ის/ — მეგრ.-ქან. /-იშ/ — სვან. /-იშ/(<ს.-ქართვ. /*-ის₁)/ (იხ. 1. 09.); რაოდენობით რიცხვით სახელთა ფუძისაგან რიგობით რიცხვით სახელთა მაწარმოებელი კონფიქსი: ქართ. /მე-ე/ — მეგრ.-ქან. /მა-ა/ — სვან. /მე-ე/<ს.-ქართვ. /*მე-ე¹. ეს ნიშნავს: ამ აფიქსთა (როგორც სუფიქსის, ისე კონფიქსისა) შემდგომი მორფოლოგიური დაშლა სრულიად შეუძლებელია; და შეუძლებელია იგი არა მხოლოდ ცალკეულ ქართველურ ენებში, არამედ — საერთო-ქართველურ ფუძე ენაშიც.

4. სხვადასხვა ენობრივ ერთეულთა კლასის კატეგორიასთან მიმართების დადგენის დროს, როგორც ზემოთაც არის აღნიშნული, დარღვეულია კვლევა-ძიების ელემენტარული ლოგიკური თანმიმდევრულობა: სადაურობის ქართ. /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსები კლასის გამომხატველად არ იქნენ მიჩნეული ამ კატეგორიის გამომხატვაში გამონაკლისთა არსებობის გამო, მიმღეობათა აფიქსები ამავე კატეგორიის გამომხატველად გამოცხადდნენ ამგვარ გამონაკლისთა კონსტატაციის მიუხედავად, მას-ღარებში კი კლასის ნიშნები ისე გამოიყო, რომ აქ კლასის მიხედვით დაპირისპირების ნიშანწყალი ვერ იქნა ნაპოვნი საერთოდ.

5. კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციისა და ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის ლოგიკა მიუღებელია ბევრ სხვა შემთხვევაშიც. მაგ., თუ, ეთქვამთ, ქართველურ ენებში ადამიანისა და ნივთის დაპირისპირების გამომხატვა მართლა „სრული კორელაციით“ ხასიათდება², მაშინ ამ „კორელაციის“ წარმომქმნელი „ფორმანტები“ კლასის კატეგორიის გამომხატველ ჩვეულებრივ, ამჟამად მოქმედ აფიქსებად უნდა იქნენ მიჩნეული და არა — „ფუნქციაშეცვლად“ (რეინტერპრეტირებულ) კლასის ნიშნებად (და მაშინ, კლასის გრამატიკული კატეგორია თანამედროვე ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი კატეგორია გამოვა). მაგრამ ლოგიკურად მოსალოდნელი ეს დასკვნა, როგორც ჩანს, არ გაკეთდა იმიტომ, რომ იგი აშკარად ეწინააღმდეგება მეორე, სრულიად მართებულ: დებულებას: „არც ახალსა და არც ძველ ქართულს, არც ზანურსა და არც სვანურს გრამატიკული კლასის გარჩევა არ ახასიათებს“³. ერთი წინააღმდეგობა ამით აცილებულ იქნა, მაგრამ მეორე წინააღმდეგობა წინააღმდეგობად დარჩა.

6. საანალიზოდ უხვად არის აღებული ისეთი მასალა, რომელიც კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის მხარდამჭერად მიიჩნევა, სამაგიეროდ, მცირეოდენ გამონაკლისთა გარდა, იგნორირებულია ამ რეკონსტრუქციის საწინააღმდეგო მრავალრიცხოვანი ენობრივი ფაქტები.

¹ Г. А. Климов. Этимологический словарь картвельских языков, გვ. 131.

² ა. ჩიკობავა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შეკრები, 1979, გვ. 120.

³ იქვე, გვ. 118.

თუ პირველი რიგის მასალა საგულდაგულოდ არის შეკრებილი და ამ არის დაეიწყებული ისეთი ნაკლებად ცნობილი ნიმუშებიც კი, როგორიც არის მ შ უ ა ლ ე, მ რ ე მ ლ ი, ს ი ს რ ა ჟ, ნ ა ხ უ თ ა ლ ი და სხვა, მეორე რიგის მასალა თითქმის მთლიანად გამოტოვებულია, დაეიწყებულია ისეთი თვალსაჩინო და საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტებიც კი, როგორიც არის: ს ა ქ მ რ ო, ს ა ც ო ლ ე, ნ ა ქ მ ა რ ე ვ ი, ნ ა ც ო ლ ა რ ი, ს ი დ ე დ რ ი, ს ი მ ა მ რ ი და მრავალი სხვა.

კითხვა ისმის: რამ განაპირობა კვლევა-ძიების მეთოდოლოგიაში ასეთი სერიოზული ნაკლოვანებები?

ძირითადად, როგორც ჩანს, ქართველურ ენათა მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის დამტკიცებით დიდმა დაინტერესებამ. სხვაგვარად ვერ აიხსნება ის მოულოდნელი ფაქტი, რომ ქართველურ ენებში გრამატიკული კლასის რეკონსტრუქცია, რაც შემდგომ ამ ენათა მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის ერთ-ერთ ძირითად არგუმენტად იქცა, იმავე კავკასიურ ენათა მონაცემებს დაემყარა:

ა) ქართველურ ენებში კლასის გრამატიკული კატეგორიის რეკონსტრუქცია, როგორც დაეინახეთ, ისეთი მასალის ჩვენებიდან ამოსვლით ხდება, რომელშიც ადგილი აქვს დაპირისპირებას „აღამიანი—ნივთი“. ქართულში ეს დაპირისპირება, არსებითად, მხოლოდ სადაჯარობის /-ელ/, /-ურ/ სუფიქსებით გამოიხატება და, მიუხედავად ამისა, სწორედ ეს სუფიქსები არ იქნა მიჩნეული კლასის კატეგორიის გამოხატვის ნაშთად. რატომ? როგორც ჩანს, იმიტომ, რომ მთის კავკასიურ ენებში კლასის კატეგორიის უძველეს გამოხატვლად პრეფიქსები ითვლება და არა სუფიქსები: „გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ კ ლ ა ს-კ ა ტ ე გ ო რ ი ა თ ა ნ ი შ ნ ე ბ ა დ ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ე ნ ე ბ შ ი პ რ ე ფ ი ქ ს ე ბ ი გ ვ ქ ო ნ დ ა, ა რ ს ე ბ ი თ ა დ ა ს ე ა ე ს ს ხ ვ ა კ ა ვ კ ა ს ი უ რ ე ნ ე ბ შ ი ც: არსებით სახელებში, ზმნებში.

საგანგებო შესწავლას საჭიროებს მთის კავკასიურ ენებში გრამატიკულ კლას-კატეგორიათათვის ს უ ფ ი ქ ს ი ს გამოყენების ფაქტები. საფიქრებელია, ეს იყო — რიგ შემთხვევაში მაინც — მეოთხეული მოვლენა.

მაინცდამაინც ქართველური ენებისათვის საკითხი უყოყმანოდ წყდება: გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა აღნიშვნა პ რ ე ფ ი ქ ს ე ბ ი თ ხდებოდა. მაშასადამე, — ესაა აქ არსებითი, — არ შეიძლება ვეძებოთ გრამატიკული კლას-კატეგორიის ნიშნები სუფიქსებში¹.

დასკვნისათვის საფუძველი, მაშასადამე, მთის კავკასიურ ენათა ჩვენება, წინააღმდეგ შემთხვევაში კლასის ნიშნების ძიება დასაშვები იქ-

ნებოდა ყველგან (პრეფიქსებში თუ სუფიქსებში), სადაც, სათანადო კრიტერიუმებიდან ამოსვლით, ენობრივი მასალა ამის საფუძველს იძლევა.

ბ) ერთნაირი აგებულების სიტყვათაგან ერთ ნაწილში ე. წ. „გაქვავებული“ კლასის ნიშნები გამოიყო. მეორე ნაწილში კი — არა. თუ, ერთი მხრივ. შედარება სიტყვებისა ქართ. დ ა თ ვ ი — მეგრ.-ჰან. თ უ ნ თ ი, თ უ თ ი — სვან. დ ა შ დ ლ და ძე. ქართ. თ თ უ ე მეგრ.-ჰან. თ უ თ ა — სვან. დ ო შ დ უ ლ საფუძვლად დაედო დ- ელე-მენტური კლასის ნიშნის გამოყოფას, მეორე მხრივ, შედარებას სიტყვებისას ქართ. კ ა ც ი — მეგრ.-ჰან. კ ო ჩ ი „კაცი“ — სვან. კ ა შ „ქმარი“ და ძე. ქართ. ჩ ჩ უ ი ლ ი „რბილი“ — მეგრ.-ჰან. ჩ ქ ი ჩ-ქ უ. ჩ უ ჩ ქ უ „რბილი“ — სვან. მ ლ შ გ ლ ე „რბილი“ კ-, ჩ- ელე-მენტიან კლასის ნიშანთა გამოყოფა არ მოპყლია შედეგად. ბუნებრივია დაისვას კითხვა: რას ემყარება აღნიშნულ სიტყვათა ასეთი განსხვავებული დიაქრონიული ინტერპრეტაცია, სიტყვებისა, რომელთა ამგვარი განსხვავებული დახასიათებისათვის ლინგვისტური საფუძველი თვით ქართველურ ენათა შიგნით არ არსებობს?

ეჭვი არ არის, ისევ და ისევ მთის კავკასიურ ენათა ჩვენებას, კერძოდ კი იმას, რომ აქ ნივთის კლასის ნიშნად დ- პრეფიქსი ჩვეულებრივია: „დ, როგორც ნივთის ერთ-ერთი კლასის ფორმანტი, ფართოდაა გავრცელებული ჩაჩნური ჯგუფის ენებშიც. დალესტნის ენათა უმეტესობაშიც“¹; კ- და ჩ- კი ამავე ენებში, როგორც ცნობილია. ასეთივე ფუნქციით არ დასტურდება.

ქართველურ ენებში რომ კლასის კატეგორიის რეკონსტრუქციის უმნიშვნელოვანესი საკითხები მართლა მთის კავკასიურ ენათა ჩვენებაზე დამყარებით წყდებოდა, ეს ნათლად ჩანს მსჯელობიდან, რომელიც სახელთა მრ. რაცხვის გამომხატველი ქართული სუფიქსების დიაქრონიულ კვალიფიკაციას შეეხება: „რატომ არ შეიძლებოდა -ნ- სუფიქსი ადამიანის კატეგორიისა ყოფილიყო? რა უნდა ყოფილიყო ეს სუფიქსები -ნ-, ე ბ წარმოშობით? ამის გასარკვევად საჭიროა გავითვალისწინოთ რ ა პ რ ი ნ ც ი პ ზ ე ა დ ა ფ უ ძ ნ ე ბ უ ლ ი მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ა ი მ მ თ ი ს ი ბ ე რ ი უ ლ-კ ა ვ კ ა ს ი უ რ ე ნ ე ბ-ში, რომელთაც დაუცავთ გრამატიკული კლას-კატეგორიები დარომელთა ნიშნები ქართველურისას ემთხვევა ან ახლოს მიჰყვება (ეს ენებია დალესტნური და ქისტურ-ბაცბური)“².

როგორც ვხედავთ, ქართველურ ენებში გრამატიკული კლასის ნიშანთა რეკონსტრუქცია მთის კავკასიურ ენათა მონაცემებსაც დაემ-

¹ ა. ჩიქობავა. მრავლობაობის სუფიქსთა გენეზისისათვის ქართულში, VI, 1954. გვ. 75.

² იქვე. გვ. 69.

ყარა: ამგვარად რეკონსტრუირებული კატეგორია კი შემდეგ ქართველურ ენათა იმავე მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის ერთ-ერთ ძირითად არ-გუმენტად იქცა¹. ეს კი არის მტკიცების მიუღებელი ხერხი, რომელსაც ლოგიკაში წრეს უწოდებენ.

კვლევა-ძიების შედეგები, რომლებიც ამგვარი პრინციპების საფუძველზეა წარმოქმნილი, ისტორიულ-შედარებითი ლინგვისტიკის ნიმუშად, ცხადია, ვერ ჩაითვლება. ბუნებრივია, მიუღებელია დასკვნებიც, რომლებიც ამ პრინციპთა გამოყენებას ემყარება. მეტი კიდევ: კლასის კატეგორიის განხილული რეკონსტრუქცია ამ სახით იმ შემთხვევაშიც კი მიუღებელი იქნებოდა, ქართველურ ენებში ამ კატეგორიის გამოხატვის რეალური ნაშთები მართლა რომ არსებობდეს. ახლა კი, როდესაც ასეთი ნათშები სინამდვილეში არ მოიპოვება, ასეთი რეკონსტრუქცია, ცხადია, არ გამოდგება ქართველურ ენათა მთის კავკასიურ ენებთან ნათესაობის უაღრესად მნიშვნელოვანი პრობლემის გადაწყვეტის საფუძვლად.

¹ ა. ჩიქობავა, იბ.-კავკ. ენათმეცნ. შესავალი, 1977, გვ. 118; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, ივე, 1953, გვ. 37.

ქართველურ ენათა ისტორიული ზედგანილობის საკითხისათვის

4.01. ენათა ნარევი და ქართველური ენები

4.01.1. საკითხის ისტორიიდან. ნ. მარი, როგორც ცნობილია, ნარეველად მიიჩნევდა ყველა ქართველურ ენას: „ქართული... ნარევი ტიპის ენა აღმოჩნდა, თანაც არა მხოლოდ ძველი ლიტერატურული. არამედ თანამედროვე ცოცხალიც. ქართულთან ერთად ნარევი ენებია სიბილანტური შტოს სხვა ქართველური ენებიც, მეგრული და ჭანური“¹, „უნდა ვაღიაროთ, რომ სვანური ნარევი ტიპის ენაა“².

ნ. მარის ეს მოსაზრება ბუნებრივი ნაწილია მისი ზოგადი თვალსაზრისისა მსოფლიოს ყველა ენის ნარევობის შესახებ. „იაფეტური თეორიის მიხედვით არ არსებობს არც ერთი ენა, წერს ნ. მარი, არც ერთი ხალხი, არც ერთი ტომი, რომელიც არ იყოს ნარევი, ანუ, ჩვენი ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, არ იყოს შეჯვარებული“³, ამავე მოსაზრებას ი. მეზჩანინოვიც, იაფეტური თეორიის ცნობილი წარმომადგენელი, ასე აყალიბებს: „შეჯვრება დამახასიათებელია არა მარტო იაფეტური ენებისათვის, არამედ — ყველა ენისათვის. აქედან იაფეტილოგია აკეთებს დასკვნას, რომ მეტყველების შეუჯვარებელი ტიპი საერთოდ არ არსებობს“⁴.

ნ. მარის თვალსაზრისით ქართველური ენები, მაშასადამე, ჩვეულებრივი ენებია, რომლებიც იმდენადვე არიან ნარევი, რამდენადაც — მსოფლიოს სხვა ენები. ამიტომ ერთი რომელიმე კონკრეტული ენის (ქართველურის თუ არაქართველურის) ნარევობის მტკიცებისას ნ. მარის შეხედულებიდან ამოსვლა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება. თუ გაზიარებულია ენათა ნარევობის მარისეული თეორია საერთოდ.

მომდევნო პერიოდში, როგორც ცნობილია, ჩამოყალიბდა თვალსაზ-

¹ Н. Я. Марр, К истории передвижения яфетических народов с юга на север Кавказа, СПб, 1916, стр. 1387.

² Н. Я. Марр, Из поездок в Сванию, Христианский Восток, т. II, вып. I, стр. 16.

³ Н. Я. Марр, Избранные работы, т. V, стр. 405.

⁴ И. И. Мещанинов, Введение в яфетологию, Л., 1929, стр. 101.

რისი ქართველურ ენათაგან მხოლოდ ერთი ენის — სვანურის — ნარე-
ვობის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ამოსავალი თეზისი ყველა ენის,
მათ შორის ყველა ქართველური ენის, ნარევობის შესახებ არ არის გა-
ზიარებული, ეს თვალსაზრისიც, მისი ავტორის თქმით, ნ. მარის შეხედუ-
ლებას ემყარება: „დებულება სვანური ენის ნარევი ხასიათის შესახებ
წამოყენებულია ნ. მარის მიერ, და ეს დებულება უდავოა (სხვა ქართვე-
ლურ ენათა შესახებ ნათქვამი კი უგულებელყოფილია — ა. ო.); საკით-
ხი ის არის მხოლოდ, თუ როგორია სვანური ენის წარმოქმნაში მონაწი-
ლე კომპონენტები, რა და როდის, ან როგორი თანმიმდევრობით იღუქე-
ბოდა ენაში, რომელიც სვანურის სახელწოდებით არის ცნობილი“¹.

თუ, ნ. მარის მიხედვით, სვანური ჩვეულებრივი ენაა (ნარევი ენა
მსგავსად სხვა ენებისა), ა. ჩიქობავას მიხედვით, ის არც ჩვეულებრივი
ქართველური ენაა და არც ჩვეულებრივი ენა: „რამდენადაც ლაპარაკია
ქართველურ ენათა ძველი შემადგენლობის და მ ო უ კ ი დ ე ბ ე ლ
ლინგვისტურ წევრებზე, სვანური ენის გათვალისწინება აქ არ შეიძლება:
ის ნაყოფია ქართველურ და აფხაზურ-აღილურ დიალექტთა (resp.
ენათა) შეჭვარების რთული ისტორიული პროცესისა“; „სვანური შეუძ-
ლებელია მივიჩნიოთ ქართველურ ენათა ჯგუფის ისტორიულად
თ ა ვ ი ს თ ა ვ ა დ ს ძ ვ ე ლ წ ე ვ რ ა დ; სვანური ენა „აგრეგატი“,
უაღრესად ფასეული ქართველურ ენათა ისტორიისათვის, მაგრამ მაინც
„აგრეგატი“² (ამ დახასიათებასთან არის, როგორც ჩანს, დაკავშირებუ-
ლი სვანურის აღმნიშვნელად ნახმარი ყოველმხრივ გაუგებარი ისეთი
გამოთქმა, როგორიცაა „ენა, რომელიც სვანურის სახელწოდებით აღი-
ნიშნება“)³.

ზემოაღნიშნულ ორ თვალსაზრისში სვანური და, საერთოდ, ქარ-
თველური ენები, როგორც ვხედავთ, სრულად სხვადასხვაგვარადაა და-
ხასიათებული: თუ ნ. მართან ქართველურ ენათა ისტორიული შემადგენ-
ლობა უცვლელად დარჩა, ა. ჩიქობავასთან მას ერთი წევრი (სვანური)
გამოაქლდა, ამიტომ შეუძლებელია ამ თვალსაზრისთაგან ერთი მეორის
საყრდენად გამოდგეს.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ერთმანეთისაგან პრინციპულად
განსხვავებული ეს ორი თვალსაზრისი ცალ-ცალკე განხილვის ობიექტია.

რამდენადაც ნ. მარი ნარევად მიიჩნევდა ყველა ენას, ამდენად მისი
თვალსაზრისის შიგნით არ გამოიყოფა რომელიმე ერთი ენა (ქართველური
თუ არაქართველური), რომელიც ნარევობის ნიშნის მიხედვით უპირის-

¹ А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и
др.-инд.-мон.-тюрк.-иранский облики, ИВ, 1948, гл. 261, 172.

² იქვე, გვ. 262.

³ იქვე, გვ. 273.

⁴ იქვე, გვ. 261-262.

პირდებასხვა ენებს. სვანურის (ისევე როგორც ყოველი სხვა ენის) ნარევედ გამოცხადება, ამდენად, არ ემყარება ამ ენის ისეთ ლინგვისტურ სპეციფიკას, როგორიც სხვა ენებისათვის არ არის დამახასიათებელი; ამიტომ ნ. მარის შეხედულება სვანურის (ისევე როგორც სხვა ქართველური ენების) ნარევეობის შესახებ სპეციალურად შეიძლება არც იქნეს განხილული. განხილვის ობიექტად შეიძლება იქცეს მხოლოდ მისი ზოგადლინგვისტური თვალსაზრისი ენათა ნარევეობის შესახებ; მაგრამ ზოგადლინგვისტურ პრობლემათა კვლევა არ შეადგენს ჩვენი შრომის უშუალო მიზანს; ესეც რომ არ იყოს, ნ. მარის ამ თვალსაზრისის ლინგვისტურ ლიტერატურაში განხილვა არ აკლია.

სხვაგვარია ვითარება მეორე თვალსაზრისში, აქ ქართველურ ენათგან ნარევე ენად, როგორც ითქვა, მხოლოდ სვანური გამოცხადდა, „აგრეგატის“ სახელწოდებითაც მხოლოდ ის მოინათლა და ქართველურ ენათა „ძველი შემადგენლობიდანაც“ მხოლოდ ის გამოირიცხა. ერთ-ერთი ქართველური ენა, ამრიგად, საკმაოდ უცნაურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. აღნიშნული თვალსაზრისის საფუძვლიანად განხილვა ამიტომ, ვფიქრობთ, უაღრესად სერიოზულ ამოცანად იქცევა.

4.02 სვანურის ნარევეობის საკითხი

4.02.1. საკითხის დასმისათვის. ცნობილ ქართველოლოგთა უდიდესმა ნაწილმა თეზისი სვანურის ნარევეობის შესახებ არ გაიზიარა და მას ყურადღება, საერთოდ, არ მიაქცია, ქართველურ ენათა ისტორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხები კი მაინც წარმატებით დამუშავდა; ამიტომ შეიძლებოდა ამ უნაყოფო შეხედულებისათვის ჩვენც დუმილით აგვევლო გვერდი. მაგრამ ასეთ მიდგომაზე ხელი აგვაღებინა იმან, რომ ეს შეხედულება, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, დღემდე არ ყოფილა სერიოზული განსჯის საგანი; და ეს მიუხედავად იმისა, რომ იგი უკავშირდება არა მხოლოდ სერიოზულ ლინგვისტურ პრობლემებს, არამედ ხალხთა ისტორიის უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხებსაც. მთავარი მაინც ის არის, რომ მკვლევართა ერთმა ნაწილმა ეს შეხედულება თავიდანვე უკრიტიკოდ მიიღო და მის საფუძველზე არაერთი მიუღებელი დებულება წამოაყენა, ამ ზოლო დროს კი იგი აქტუალურ ისტორიულ პრობლემათა მცდარ გაღწევეტასაც დაედო საფუძვლად (იხ. 4.02.7). არამცირელი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ ძირითადი დებულებები სვანურის ნარევეობის შესახებ, მართალია, გამოქვეყნდა ქართულ ჟურნალში, მაგრამ არა ქართულად, არამედ რუსულად, რამაც მას, თავისთავად ცხადია, ბევრად უფრო ფართო აუდიტორია მოუპოვა. და კიდევ: შეხედულებას სვანურის ნარევეობის შესახებ მკვლევართა ერთი ნაწილი ბოლო ხანებშიც

უყოყმანოდ იზიარებს¹, ან მას განიხილავს როგორც ერთ-ერთ დასაშვებ შეხედულებას².

ყოველივე ეს, ეფიქრობთ, საკმარისი საფუძველია იმისათვის. რომ სვანური ენის „ნარეგობის“ მტკიცების არსში სათანადოდ გარკვევა დავისახოთ მიზნად.

რომელიმე ქართველური ენის ქართველურობაში ექვის შეტანა თავისთავად გულისხმობს მისი მატარებელი ხალხის ქართველურობაში ექვის შეტანასაც. ასეთი ექვის დამადასტურებელი უტყუარი საბუთების აღმოჩენამ და, მაშასადამე, ხალხის ძვალ-რბილში ოლითგანვე გამჟღარი, მანამდე უეჭველი, ტრადიციის საფუძვლის შერყევამ წარმოუდგენელია ერის ავ-კარგით დინტერესებული ნებისმიერი მკვლევრის გრძნობათა ერთგვარი შერყევაც არ გამოიწვიოს. ამიტომ ამგვარი დებულების წამოყენება, ჩვენი აზრით, გაუგებარია ისე. თუ არ არსებობს მისი დამადასტურებელი უაღრესად თვალნათლივი და აბსოლუტურად უტყუარი მეცნიერული საბუთები. გაუგებარია იგი არა მხოლოდ მეცნიერული, არამედ ეროვნული თვალსაზრისითაც. ამ დებულების მიუდგომელი ლინგვისტური ანალიზი მკითხველს საშუალებას მისცემს თვითონ შეაფასოს იგი ორივე ამ თვალსაზრისით.

4.02.2. ენათა ნარეგობის ზოგადლინგვისტური პრობლემების შესახებ. ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ განსახილველი შეხედულება გაჩნდებოდა, ენათმეცნიერებაში არსებობდა ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება: 1. მსოფლიოს ყველა ენა ნარეგია, არანარეგი ენები არ არსებობს (პ. შუხარტი, ი. ა. ბოდუენ დე კურტენე, ნ. მარი); 2. ნარეგი ენები არ არსებობს საერთოდ (მ. მიულერი, ა. მეიე...). რომელიმე კონკრეტული ენის (ამ შემთხვევაში სვანურის) ნარეგობის მტკიცება უეჭველად მოითხოვს ამ ზოგადლინგვისტურ მოსაზრებათა გათვალისწინებასა და ენათა ნარეგობის შესახებ საკუთარი პოზიციის ჩამოყალიბებას: ეს ითქმის მით უფრო, რომ აღნიშნული მოსაზრებები უაღრესად ავტორიტეტული ლინგვისტების მიერ არის წამოყენებული.

ყველა ენის ნარეგად მიჩნევა, არსებითად, მხოლოდ იმისი აღიარებაა, რომ არ არსებობს ენა რომელიმე სხვა ენის (ან სხვა ენათა) ენობრივი ელემენტების გარეშე. მართალია. ამ შესედულების წარმომადგენლები ცნობენ მეტ-ნაკლებად ნარეგ ენათა არსებობის შესაძლებლობას³, მაგ-

1 Т. С. Шарадзенидзе, Некоторые основные вопросы склещения сванского языка, Ежегодник иберийско-кавказского языкознания, X, 1983, с. 50-95.

2 Ш. В. Дзидзигури, Грузинский язык, 1968, стр. 34.

3 И. А. Бодуэн де Куртене, Язык и языки, II, 1904, стр. 94.

Г Шухардт, К вопросу о языковом смешении, Избранные статьи по языкознанию, М., 1950, стр. 179.

რამ, რადგანაც ნარეველ მიიჩნევა ყელა ენა, ამიტომ საკითხი ენათა ნარეველობა-არანარევეობის ნიშნის მიხედვით დაპირისპირების შესახებ, ფაქტობრივ, პასუხის გარეშე რჩება. ისეთი ენობრივი ერთეულები, რომელთა ერთი ენიდან მეორეში შეღწევა შეუძლებელია, ამ შეხედულების მიხედვით, არ გამოიყოფა, „ენათა შერევის შესაძლებლობამ არ იცის არავითარი შეზღუდვა“, წერს პ. შუხართი¹.

3. შუხართის მოძღვრება ენათა ნარეველობის შესახებ, როგორც ეს არაერთგზის არის აღნიშნული, ჩამოყალიბდა ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპთა საწინააღმდეგოდ. ამიტომ არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ იგი არ გაიზიარა ა. მეიემ, ისტორიულ-შედარებითი ლინგვისტიკის ერთ-ერთმა უდიდესმა წარმომადგენელმა.

მეორე შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ნარევი ენები, საერთოდ, არ არსებობს, უარყოფს ენიდან ენაში არა ყოველგვარი, არამედ ზოგი ენობრივი ერთეულის შეღწევის შესაძლებლობას. თავის დროზე პ. პაული მიუთითებდა, რომ ყველაზე ჩვეულებრივია სიტყვათა სესხება, შესაძლებელია ბევრით ერთეულთა სესხებაც, სადერევაციო აფიქსების ერთი ენიდან მეორეში შეღწევა კი დამოუკიდებლად არასდროს არ ხდება², თუმცა სიტყვათა სესხების საფუძველზე საბოლოო ჯამში სადერევაციო (resp. სიტყვისსაწარმოებელი) აფიქსებიც აღწევენ ერთი ენიდან მეორეში: „სიტყვის სესხება ყოველთვის ხდება როგორც მთლიანი ერთეულისა, ცალკეული სიტყვისსაწარმოებელი სუფიქსებისა და დაბოლოებების სესხება კი არასდროს არ ხდება. მაგრამ ერთი და იმავე სუფიქსის შემცველ სიტყვათა დიდი რაოდენობით სესხების დროს ამ სიტყვებს ისევე შეუძლიათ შექმნან ჯგუფები, რომლებიც დროთა განმავლობაში შეიძლება პროდუქტული გახდნენ. როგორც ერთნაირი სუფიქსის შემცველ მშობლიურ სიტყვებს. ახალ სიტყვათა ანალოგიით წარმოების საფუძველზე ამგვარად შეთვისებული სუფიქსი შეიძლება მშობლიური ენის სიტყვებსაც დაერთოს. სიტყვისსაწარმოებელ სუფიქსებში ეს არცთუ ისე იშვიათია“³. „ამ გზით ფლექსიების სესხება გაცილებით უფრო იშვიათად ხდება⁴. ამისათვის აუცილებელია ენებს შორის განსაკუთრებით მჭიდრო ენობრივი კონტაქტი“⁵.

როგორც ვხედავთ, პ. პაულის მიხედვით, ენაში, ერთი მხრივ, არსებობს ერთეულები, რომელთა სესხებაც ჩვეულებრივია, მეორე მხრივ

¹ პ. შუხართი, დასახ. ნაშრ., გვ. 177.

² Г. Паули, Происхождение историч. языков. М., 1960, стр. 461-470.

³ იქვე, გვ. 469.

⁴ შდრ. თ. შარაძენიძე, ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები, 1958, გვ. 69.

⁵ პ. პაული, დასახ. ნაშრ., გვ. 470.

კი — ერთეულები, რომელთა სესხების შესაძლებლობაც უაღრესად შეზღუდულია¹.

ა. მეიეს აზრით, თუ ორი ენა მნიშვნელოვნად არის განსხვავებული ერთმანეთისაგან, მაშინ მათ შორის „შესაძლებელია მხოლოდ ცალკეულ სიტყვათა სესხება“, ამავე დროს, „რა დიდიც არ უნდა იყოს ასეთ ნასესხობათა რიცხვი, იგი სრულებით არ ცვლის ენის სტრუქტურას“².

ამის მიუხედავად, ა. მეიე შესაძლებლად მიიჩნევს ბევრითი სისტემების ურთიერთგავლენასაც. „როგორც ჩანს, ამით უნდა აიხსნას, წერს იგი, არტიკულაციის სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებანი, მსგავსნი გერმანულ ან სომხურ თანხმობანთა გადაწევისა: შემთხვევითი არ არის, რომ ხშულთა სისტემა სომხურში ისეთივეა, როგორიც ქართულში, არა-ინდოევროპულ ენაში“³.

სესხების შესაძლებლობას ა. მეიე პრინციპულად არც გრამატიკის სფეროში გამორიცხავს, მაგრამ, მისი აზრით, „გრამატიკულ კონსტრუქციათა სესხების შესაძლებლობა ყველაზე ადვილად შეიძლება წარმოვიდგინოთ მაშინ, როცა საქმე გვაქვს მორფოლოგიური თვალსაზრისით ძალიან ღარიბ, შორეულ აღმოსავლეთის ენათა მსგავს, ენებთან, სადაც წინადადების აგებისას მთავარ როლს სრულმნიშვნელოვან სიტყვათა რიგი და დამხმარე სიტყვები ასრულებენ“⁴.

ნასესხებ ელემენტთა შემცველი ენებისა და ამ აზრით ნარევი ენათა არსებობას ა. მეიე, როგორც ვხედავთ, არ უარყოფს, ამიტომ წერს იგი: „ახალ ტერიტორიებზე გავრცელებული ენები ყოველთვის მეტ-ნაკლებად ნარევი ენებია, რამდენადაც ზოგადი ნორმის შიგნით უეჭველად მოქმედებენ ძალიან ღრმა ადგილობრივი გავლენები — ადგილობრივი მოსახლეობისაგან მემკვიდრეობით მიღებულ ჩვევათა კვალი“⁵.

მაგრამ ა. მეიე უარყოფს ენათა ისეთი შერევის შესაძლებლობას, როდესაც ორი (ან მეტი) ენის მორფოლოგიური სისტემის შერევის საფუძველზე წარმოიქმნება ახალი (მესამე) სისტემა, რომელიც არ არის არც ერთი ენის უწყვეტი ტრადიციის გაგრძელება: „...აქამდე არ შეგვხვედრია შემთხვევა, წერს ა. მეიე, როცა მოცემული ენის მორფოლოგიური სისტემა შეიძლება გამოცხადდეს ორი სხვადასხვა ენის მორფოლო-

¹ რამდენად მოულოვნელადაც უნდა მოგვეჩვენოს. ამისი მსგავსი მოსაზრება, სენაურის ნარევიობის თეზისის სრულიად საწინააღმდეგო, ამ თეზისის ავტორთანაც გვხვდება. იხ., მაგ., ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი. 1952, გვ. 246-247.

A. Meie, Введение в сравнительные изучение индоевропейских языков. М.-Л., 1933, стр. 56.

³ იქვე. გვ. 58.

⁴ A. Meie, Сравнительный метод в историческом языкознании. М., 1951, стр. 71.

⁵ იქვე. გვ. 70.

გიური სისტემის შერევის საფუძველზე წარმოქმნილად. დღემდე ცნობილ ყველა შემთხვევაში საკმე გვაქვს ერთი ენის უწყვეტ ტრადიციასთან. ენას შეიძლება მიეღო მეტ-ნაკლები რაოდენობა ნასესხები ერთეულებისა, რომელსაც შეეძლო ამა თუ იმ ზომით გავლენა მოეხდინა სიტყვაწარმოებაზე; ეს ენა შეიძლება გადასცემოდა თაობიდან თაობას, ან ათვისებულყოფიერ სხვა ხალხის მიერ, რომელმაც დაკარგა საკუთარი ენა, — მაგრამ ყველა ვითარებაში ხდებოდა ამ ენის მორფოლოგიური სისტემის ერთიანი უწყვეტი ტრადიციის გაგრძელება“¹.

თუ ამას გავითვალისწინებთ, მაშინ სრულიად ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ა. მეიეს პოზიცია უ. ვაინრაიხის მიერ ასე არის ჩამოყალიბებული: „ხალხი ან განაგრძობს მეტყველებას მოცემულ ენაზე, ან ითვისებს ახალს — მესამე შესაძლებლობა არ არსებობს“².

იმ შემთხვევაში კი, მართლა რომ აღმოჩნდეს ნამდვილი ნარევი ენები, ენათმეცნიერებას. ა. მეიეს თქმით, მოუხდება ახალი მეთოდების შენეშება, უფრო დახვეწილი მეთოდებისა. ვიდრე ისტორიულ-შედარებითი მეთოდია“³.

4.02.3. მოძღვრება ენათა ნარევობის შესახებ და სვანურის ნარევობის საკითხი. შეხედულება სვანურის ნარევობის შესახებ ჩამოყალიბდა ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისთა არსებობის პირობებში, მაგრამ მათი გათვალისწინების გარეშე. გასაგებია ამიტომ, რომ იგი არ ემთხვევა არც ერთ ამ თვალსაზრისს: არ ემთხვევა. ვინაიდან არ ამოდის არც ყველა ენის ნარევობის თეორიიდან (რამდენადაც არც ერთი ქართველური ენა, გარდა სვანურისა, ნარევად არ მიიჩნევა) და არც ნარევ ენათა არარსებობის თეორიიდან (რამდენადაც სვანური ნარევ ენად მიიჩნევა).

აღნიშნულ თვალსაზრისთა გვერდით შესაძლებელია, რასაკვირველია, ისეთი შეხედულების არსებობაც, რომლის მიხედვითაც მოიპოვება, ერთი მხრივ, ნარევი, ხოლო, მეორე მხრივ, არანარევი ენები; მაგრამ მაშინ. როგორც მინიმუმი, საჭიროა ორი რამ: 1. არგუმენტირებული უარყოფა ისეთი მნიშვნელოვანი დებულებისა, როგორიც არის: რომელიმე ენის მორფოლოგიური სისტემა შეუძლებელია გამოცხადდეს ორი სხვადასხვა ენის მორფოლოგიური სისტემის შერევის საფუძველზე წარმოქმნილად და, მაშასადამე, ორი (ან მეტი) ენის ერთმანეთთან შერევით შეუძლებელია ახალი (მესამე) ენის წარმოქმნა: 2. ნარევ და არანარევი ენათა არსის განსაზღვრა და მათ შორის განსხვავების ნათლად ჩვენება.

¹ იქვე, გვ. 72.

У. Вайнрайх. О совместимости генеалогического родства и конвергентного развития. Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 502.

³ А. Мейе, Сравнительный метод в историческом языкознании. М., 1954, стр. 72.

რა ვითარება გვაქვს ამ მხრივ ჩვენ მიერ განსახილველ თვალსაზრისში?

1. მოსაზრება სვანურის ნარეგობის შესახებ, როგორც ითქვა. აღნიშნულ დებულებათა გათვალისწინებისა და მათთან მიმართების დაკვირვების გარეშე ჩამოყალიბდა. ამ დებულებათა დიდ ლინგვისტურ ღირებულებაზე კი მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ისინი ბოლო დრომდე განაგრძობენ არსებობას და დამცველები მოეპოვებათ არაერთი წარსული თუ თანამედროვე ლინგვისტის სახით. შემთხვევითი არ არის, რომ პ. შუხართისა და ა. მეიეს ცნობილ დავაში უ. ვაინრაიხი მთლიანად ა. მეიეს პოზიციას უჭერს მხარს¹. ამასაც რომ თავი დაეანებოთ, ენობრივ მოვლენათა ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე წამოყენებული ანალოგიური დებულებები თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ჩვეულებრივია. საილუსტრაციოდ დავასახელოთ ზოგი მათგანი: ერთი ენიდან მეორეში „ნამდვილი სიტყვისმცვლედი (არასადერივაციო—ა. ო.) მორფემებს გადატანის შემთხვევები უკიდურესად იშვიათია. შემთხვევები კი, სადაც ასეთ რამეს მართლა აქვს ადგილი, როგორც ჩანს, ემყარება სინტაქსურ სისტემებს შორის უდიდეს წინასწარ მსგავსებას, მაგალითად ისეთს, როგორც დამახასიათებელია ერთი და იმავე ენის ახლომდგომი დიალექტებისათვის“². „ერთი ენის მეორეზე ზემოქმედების კონკრეტულ გამოვლინებათა გარდა კანონიერ ინტერესს იწვევს საკითხი იმის შესახებ, შეუძლია თუ არა ენათა კონტაქტს გავლენა მოახდინოს ენის საერთო გრამატიკულ წყობაზე. ამ საკითხზე საკმარისად დამაჯერებელი მონაცემები ჯერჯერობით, სამწუხაროდ, არ შეკრებილა“³. ბ. ჰაერანეის თქმით, „ჩეხურ ენაში... შეიძლება დავადასტუროთ გერმანული ენის ცალმხრივი გავლენის შედეგი“⁴. იმასთან ერთად, რომ ავტორი ასახელებს ამ აზრის დამადასტურებელ არაერთ ნიმუშს ბგერითი სისტემის სფეროში, იგი შენიშნავს: „ჩეხური სალიტერატურო ენის გრამატიკულ წყობაში საექვოა დაიდბნოს რაიმე მოვლენები მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში. რომლებიც შეიძლებოდა ახსნილიყო, ან საჭირო იყო ახსნილიყო, გერმანული ენის გავლენით“⁵. „მორფოლოგია მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ითვისებს უცხო ენის ზოგიერთ ელემენტს“⁶.

¹ უ. ვაინრაიხი, დასახ. ნაშრ., გვ. 501—507.

² У. В а й н р а й х, Одноязычие и многоязычие, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 41.

³ იქვე, გვ. 41.

⁴ Б. Г а в р а н е к, К проблематике смешения языков, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 102.

⁵ იქვე გვ. 103.

⁶ К. Росетти, Смешанный язык и смешение языков, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 117.

სიტყვისმცვლელ აფიქსთა „სესხება, როგორც წესი, თითქმის არასდროს არ ხდება“¹ და ა. შ.

3. პაულისა და ა. მეიეს ზემოაღნიშნულ დებულებათა გათვალისწინება, როგორც ამას ლინგვისტიკის განვითარების შემდგომდროინდელი საფეხურიც გვიჩვენებს, საჭირო იყო მუდამ, მათი არსებობის დღიდან მოკიდებული — ჩვენ დრომდე. და მაშინ, შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა ბრუნვის ნიშანთა სესხების ისე ადვილად დაშვება (მაგ., სახელობითი და მიცემითი ბრუნვების ნიშნებისა მეგრულ-ქანურსა და სევანურში — ქართულიდან, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისა სევანურში — მეგრულ-ქანურიდან, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნისა სევანურში — ადიღურიდან, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნისა ქართულში — ხალღურიდან და ა. შ.), როგორც ამას ზოგჯერ ადგილი აქვს ქართველურ ენათმეცნიერებაში.

2. ნასესხები არასადერივაციო აფიქსები (მაგ., ბრუნვის ნიშნები). რომელთა ერთი ენიდან მეორეში შეღწევა ყველაზე ძნელად არის შესაძლებელი, განსახილველი თვალსაზრისის მიხედვით, ყველა ქართველურ ენაში არსებობს. ნარეე ენად, ამის მიუხედავად, მხოლოდ სევანური გამოცხადდა. პირდაპირი და რამდენადმე დასაბუთებული პასუხი კი კითხვაზე, თუ რატომ გამოცხადდა ნარეე ენად მხოლოდ და მხოლოდ სევანური, ამ თვალსაზრისის შიგნით არ მოიპოვება. და აქ გასაკვირი არაფერია, რადგანაც თვით არსი ნარევი ენისა, რითაც ის განსხვავდება არა-ნარევი ენებისაგან, არ არის განსაზღვრული.

ჩვენ, ყოველივე ამის მიუხედავად, შევეცადოთ გავერკვეთ სევანურის ნარეეობის მტკიცების არსში.

სევანურის „...ერთ-ერთი ფენა ზ ა ნ უ რ ს იბეორებს, წერს ა. ჩიქობავა, მეორე — ძველი ქ ა რ თ უ ლ ი სამწერლო ენის მონაწილე ერთ-ერთ დ ი ა ლ ე ქ ტ ს, მესამე კიდეც — ა დ ი ლ ე უ რ ს“². ამის მეტი სევანურში, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, არაფერი არსებობს, საკუთრივ სევანური სევანურში, მაშასადამე, არაფერია: „რჩება ერთი ფენა, რომელიც ქართულ (სისინა) ფონეტიკურ მასალასთან შესატყვისობას იძლევა... ამ ფენას შეიძლებოდა ჰქონოდა საკუთრივ „სევანური ლინგვისტიკური ფენის“ პრეტენზია, მაგრამ ეს შესატყვისობანი... მოიცავენ ფაქტების ძალიან უმნიშვნელო რაოდენობას; და რაც უფრო მნიშვნელოვანია, — ეს ვარიანტები ზანურ ვარიანტთა მოდიფიკაციას წარმოადგენენ“³.

¹ Б. А. Серебрянников, Острогие приемы сравнительно-исторического исследования. Общее языкознание, М., 1973, стр. 39.

² А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, Тб., 1948, II, გვ. 272; იხ. აგრეთვე გვ. 261-263; იხ. აგრეთვე: ა. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1928, გვ. 445.

³ იქვე, გვ. 262. იხ. აგრეთვე გვ. 272.

აქედან ჩანს, რომ სევანური მიიჩნევა არა ფუძე ენიდან დიფერენციაციის გზით მომდინარე ენად, არამედ — ისეთ ენად, რომელიც გვიან არის წარმოქმნილი სხვადასხვა ენათა (ქართულის, მეგრულ-ქანურისა და აფხაზურ-ადილურის) ერთმანეთთან შერევის გზით და რომელიც ამის გამო არ არის არც ადილური ენა და არც ქართველურ ენათა ჩვეულებრივი წარმომადგენელი („სევანური შეუძლებელია მივიჩნიოთ ქართველურ ენათა ჯგუფის ისტორიულად თავის თავადს ძველ წევრად“). აქ, მაშასადამე, საქმე გვაქვს თვალსაზრისთან, რომლის მიხედვითაც ორი (ან მეტი) ენის ერთმანეთთან შერევას შედეგად მოპყვება არა ერთ-ერთი მათგანის გამარჯვება, არამედ — მესამე ენის წარმოქმნა. ეს კი არის ტიპური ნიმუში თვალსაზრისისა, რომელიც მკაცრად იქნა დაგმოიხილი 50-იანი წლების საენათმეცნიერო დისკუსიის დროს და რის გამოც ნ. მარს არაერთი სალანძღავი სიტყვა ერგო. პარადოქსია, მაგრამ ფაქტია, რომ განსაზღვრული თვალსაზრისი ამ შემთხვევაშიც ხელუხლებელი დარჩა. მეტი კიდევ: ნ. მარის შეხედულების უარყოფის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე სწორედ ამ თვალსაზრისის ავტორია: „არ არის სწორი ნ. მარის დებულება, თითქოს ორი ენის შეჯვარდინებით წარმოიქმნებოდეს მესამე, ახალი ენა, რომლის გვერდითაც თითქოს კვლავ განაგრძობდეს არსებობას შეჯვარდინებული ენები“¹. საქმე აქ, როგორც ვხედავთ, ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ნ. მარის ამ შეხედულებასა და სევანურის ნარეგობის თეზისს ერთმანეთთან არაფერი ჰქონდეთ საერთო. დისკუსიის შემდეგ ა. ჩიქობავამ სცადა მცირეოდენი კორექტივი შეეტანა თავის დებულებაში (როგორც ჩანს, დისკუსიის შედეგებთან რამდენადმე მიახლოების მიზნით): თუ 1948 წ. იგი წერდა: „სევანური შეუძლებელია მივიჩნიოთ ქართველურ ენათა ჯგუფის ისტორიულად თავის თავადს ძველ წევრად“, 1952 წ. უკვე წერს: სევანურში „ქართველურმა საწყისმა გაიმარჯვა ადილურზე“². მაგრამ ეს განცხადება, რომლის ლინგვისტური არსი განსაზღვრული არ არის, უბრალო განცხადებად რჩება, სევანურის ნარეგობის თეზისში კი, არსებითად, არაფერი იცვლება, რამდენადაც იგი (სევანური) 1952 წელსაც, ისევე როგორც 1948 წ., ისეთ ენად მიიჩნევა, რომელშიც გამოიყოფა ქართული, მეგრულ-ქანური და ადილური ფენა, საკუთრივ სევანური ელემენტის არსებობა კი აქ არც ამ შემთხვევაში ივარაუდება: „სევანურის შემადგენლობაში გამოირჩევა ზანური ფენა, ადილური (ჩერქეზული) ფენა, ძველი ქართულის დამახასიათებელი ერთი ფენა“³. როგორც ვხედავთ, სევანური აქაც სხვადასხვა ენების (თანაც

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952. გვ. 96-97.

² იქვე, გვ. 367.

³ იქვე.

ისეთი ენებისა, რომლებიც ამჟამადაც განაგრძობენ არსებობას) შერევის საფუძველზე წარმოქმნილი ენა გამოდის და არა — საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან უშუალოდ მომდინარე ჩვეულებრივი ქართველური ენა. რადგანაც ისტორიულ-შედარებით ენათმეცნიერებაში ენათა რომელიმე ოჯახის წარმომადგენლად მხოლოდ ის ენები მიიჩნევა, რომლებიც ერთი და იმავე ფუძე ენის დიალექტთა ენებად ქცევის შედეგს წარმოადგენენ, ამიტომ აღნიშნული შეხედულება ეწინააღმდეგება არა მხოლოდ ნ. მარის საწინააღმდეგოდ წამოყენებულ ზემოთ მოტანილ დებულებას, არამედ იმავე ავტორის მეორე დებულებასაც (წამოყენებულს, როგორც ჩანს, ჩვეულებრივი ქართველოლოგიური შრომების გავლენით): „ქართველური ენებია: ქართული, ზანური, სვანური“¹; ეწინააღმდეგება, რადგანაც ქართული და ზანური, ერთი მხრივ, და სვანური, მეორე მხრივ, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, სრულიად სხვადასხვაგვარ მიმართებაში იმყოფებიან საერთო-ქართველურ ფუძე ენასთან.

რადგანაც სვანური დამოუკიდებელი ენაა და იგი, როგორც ენა, არ ემთხვევა არც ქართულს, არც მეგრულ-ქანურს, არც რომელიმე აფხაზურ-ადიღურ ენას და, ამავე დროს, აღნიშნული თვალსაზრისის მიხედვით, ამ ენათა შერევის საფუძველზეა წარმოქმნილი, ამიტომ ბუნებრივად ისმის კითხვა: რა ხასიათის ნარევ ენად მიიჩნევა იგი?

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის საშუალებას იძლევა დებულება: „სვანური ენა „აგრეგატი“, უაღრესად ფასეული ქართველურ ენათა ისტორიისათვის, მაგრამ მაინც „აგრეგატი““². რადგანაც აგრეგატი ასე განისაზღვრება: „სხვადასხვაგვარი (ან ერთგვარი) ნაწილაკების ან საგნების მექანიკური შენაერთი“³, ამიტომ სვანური სხვადასხვა ენათა „მექანიკური შენაერთი“ გამოდის.

აქ უკვე შეიძლება დაისვას კითხვა: არის თუ არა ცნობილი ამგვარად წარმოქმნილ ენათა უდავო ნიმუშები? ანუ სხვაგვარად: არსებობს თუ არა ორი (ან მეტი) ენის შერევის საფუძველზე წარმოქმნილი ისეთი ენა, რომელიც არის არა ერთი რომელიმე წარმომქმნელი ენის გაგრძელება, არამედ — ახალი (მესამე, მეოთხე...) ენა, მიღებული წარმომქმნელ ენათა ელემენტების „მექანიკური შეერთების“ გზით?

ამ კითხვის დასმა ბუნებრივია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების ზოგი უთვალსაზიროესი წარმომადგენელი (მაგ., ა. მეიე) უარყოფს ამგვარად წარმოქმნილი ენების არსებობის შესაძლებლობას და მიუთითებს ენათა შერევის დროს ერთ-

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი 1952, გვ. 363, იხ. აგრეთვე გვ. 366.

А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав..., т. II, 1948, гл. 273, и. а. г. 262.

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ა. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I, პირველი ტომის რედაქტორი ა. ჩიქობავა, 1950, გვ. 101.

ერთი ენის გამარჯვების აუცილებლობაზე, არამედ იმიტომაც, რომ ასეთ შემთხვევაში ერთ-ერთი ენის გამარჯვების კანონზომიერებაზე ზოგი ისეთი ენათმეცნიერიც მიუთითებს, რომელიც ყველა ენას ნარევედ მიიჩნევს (მაგ., ი. ბოდუენ დე კურტენე)¹.

დასმულ კითხვაზე დამაკმაყოფილებელი პასუხის გაცემის მიზნით ავიღოთ ისეთი ენები, რომელთაც შერევისათვის ყველაზე ხელსაყრელი პირობები ჰქონდათ ისტორიულად და რომლებიც ამიტომ ნარევე ენათა ტიპიურ წარმომადგენლად მიიჩნევიან. ასეთ ენებად ითვლება, უწინარეს ყოვლისა, ე. წ. კრეოლური ენები (ჩვენ აქ არ ვგულისხმობთ ისეთ არაბუნებრივ ენებს, როგორც არის საბირი ან პიჯინ-ინგლისი, რომლებიც მხოლოდ ეროვნებათშორისი ურთიერთობისათვის გამოიყენებიან და არ წარმოადგენენ არც ერთი ხალხის მშობლიურ ენას).

კრეოლური ენები წარმოიქმნა ოკეანეებსა და ზღვებში გაფანტულ კუნძულებზე (მაურიკი, რეიუნონი, კიურასაო, დიუ. პაიტი...). წარმოიქმნენ ისინი ამ კუნძულებზე ევროპელი კოლონიზატორების მიერ აფრიკიდან, აზიიდან და ამერიკიდან ვაჭრობის გზით შეყვანილი მონების საზოგადოებაში; მონებისა. რომლებმაც არც კოლონიზატორთა ენა იცოდნენ და, მეტწილად, არც ერთმანეთისა. კრეოლური ენები, ამრიგად, წარმოიქმნილია მონების მიერ კოლონიზატორთა ენების (ფრანგულის, ესპანურის, პორტუგალიურის, ჰოლანდიურის, ინგლისურის...) არასრული ათვისებისა და მასში მშობლიურ ენათა ელემენტების შეტანის ბაზაზე. ეს კი ხდებოდა ისეთ ვითარებაში, როცა მონათა მიერ ენის ათვისების სისწორით არავინ იყო დაინტერესებული. ენათა შერევისათვის შექმნილი იყო, მაშასადამე, იდეალური პირობები.

კითხვა ისმის: მივიღეთ თუ არა შედეგად ისეთი „აგრეგატი“, როგორადაც სევანური მიიჩნევა? კრეოლური ენები რომელიმე წარმომქმნელი ენის გაგრძელებას წარმოადგენენ, თუ — სხვადასხვა ენათა ელემენტების „მექანიკური შეერთების“ საფუძველზე წარმოქმნილ ახალ ენობრივ ერთეულს?

თავის დროზე ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპთა საწინააღმდეგოდ პ. შუხართი ამტკიცებდა, რომ ზოგი ენა განეკუთვნება ენათა ერთზე მეტ ოჯახს. ასეთად იგი მიიჩნევდა სხვადასხვა წარმომავლობის ენათა შერევის საფუძველზე წარმოქმნილ ენებს, უწინარეს ყოვლისა კი სწორედ კრეოლურ ენებს, რომელთაც ამიტომ „ჰიბრიდულ ენებს“ უწოდებდა.

ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპთა დასაცავად ამ მოსაზრების წინააღმდეგ გაილაშქრა ა. მეიემ; მისი აზრით, ძირეული

¹ И. Бодуэн де Куртене. О Сущности характера всех языков, Избранные труды по общему языкознанию. Т. М., 1963, стр. 366-377.

ცელილებებიც კი, რაც კარიბის ბასეინში აფრიკის ენათა გავლენით ფრანგულმა ენამ განიცადა, განხორციელდა ფრანგულის უწყვეტი განვითარების დაურღვევლად; ფრანგულ-კრეოლური ენები, ამდენად, ფრანგულის განშტოებას წარმოადგენენ. უ. ვაინრაიხის თქმით, ა. მეიეს სრანანტონგო რომ განეხილა, მასაც. ალბათ, ასევე ჰოლანდიურის განშტოებად მიიჩნევდა და ა. შ.¹

1955 წ. ამავე პრობლემას სპეციალური ნაშრომი უძღვნა ა. დოლგოპოლსკიმ და მივიდა დასკვნამდე, რომ კრეოლური ენები, არსებითად, ინდოევროპულ ენებად დარჩნენ: მავრიკიული (კუნძულ მავრიკის მცხოვრებთა ენა, ინდოეთის ოკეანის დასავლეთ ნაწილში, მადაგასკარის აღმოსავლეთით) ფრანგულის სახესხვაობაა; დიუს ენა (კუნძულ დიუს მცხოვრებთა ენა, ინდოეთის დასავლეთ სანაპიროსთან) — პორტუგალიურისა, პაპიამენტო (კუნძულ კიურასაოს მცხოვრებთა ენა სამხრეთ ამერიკის ჩრდილო სანაპიროსთან) — ესპანურისა და პორტუგალიურისა². მავრიკიულის შესახებ, მაგ., ა. დოლგოპოლსკი წერს: „კუნძულ მავრიკის დიალექტის ენობრივი სისტემის განხილვა გვიჩვენებს, რომ აქ ჩვენ გვაქვს არა კომპრომისი, არა ჰიბრიდიზაცია და არა შერევა ორი ენისა, არამედ ჩვეულებრივი შემთხვევა ერთი ენის მეორეზე გავლენისა, როდესაც ეს გავლენა არ ვრცელდება ენის შეუღწევ სფეროზე. მტკიცება იმისა, რომ კრეოლური დიალექტები არიან „ჰაიბრიდები, რომლებშიც ყველა სფერო შეღწეულია“, სცილდება. ამრიგად, რეალურ ფაქტებს“³.

კრეოლური ენების შესახებ ანალოგიური დავა მომდევნო პერიოდში კვლავ განახლდა. დ. ტეილორის მტკიცებით, ეს ენები გენეალოგიური თვალსაზრისით „ობოლი“ ენებია, რომელთაც ჰყავთ ორი „დედობილი“, მათგან ერთისაგან (აფრიკის ენებისაგან) მიღებული აქვთ ძირითადი მორფოლოგიური და სინტაქსური სქემები, მეორისაგან კი (ფრანგულისაგან) — ლექსიკური მარაგი⁴. რ. ა. ჰოლის (უმცროსის) მიხედვით კი, პირიქით, ჰაიტის კრეოლური ენა და სხვა კრეოლური ენები განხილულ უნდა იქნენ როგორც გენეალოგიურად ფრანგულთან, და არა აფრიკის

¹ V. Вайнрайх, О совместности генеалогического родства и конвергентного развития, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 502.

А. Б. Долгопольский, Против ошибочной концепции «гибридных» языков (О креольских парениях). Ученые записки 1-го Московского государственного пед. Института иностранных языков, т. VII, 1955, стр. 29-59.

² იქვე, გვ. 42.

⁴ Дуглас Тейлор, О классификации креолизованных языков, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 492.

ენებთან, დაკავშირებული ენები, თუმცაღა განიცადეს ამ უკანასკნელთა მნიშვნელოვანი სტრუქტურული გავლენა¹.

ამ აზრს საფუძვლად უდევს კრეოლურსა და ინდოევროპულ ენებს შორის შესატყვისობათა სისტემის არსებობა: „როდესაც ენობრივი სტრუქტურის ყველა დონეზე (ფონოლოგიაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაში) ჩვენ ვპოულობთ სისტემურ შესატყვისობებს ისეთ ორ ენას შორის, რომლებიც არსებობენ თანადროულად ან ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში, მაშინ ვაკეთებთ დასკვნას, რომ ან ერთი ენა არის მეორის განვითარების შედეგი, ან ორივეს ერთი საერთო წყარო აქვს“².

განსახილველ საკითხთან, როგორც მკითხველი დაინახავს, მრავალმხრივ არის დაკავშირებული რობერტ ა. ჰოლის საინტერესო მსჯელობა, ამიტომ საკიროდ მიგვაჩნია კომენტარების გარეშე მოვიტანოთ ვრცელი ამონაწერი მისი ნაშრომიდან: „არაეინ მიიჩნეეს, რომ... ენის ძირითად გენეალოგიურ კუთვნილებას ცვლის მასში სტრუქტურულ ნასესხობათა არსებობა. იმის გამო, რომ ელზასის გერმანულში მოიპოვება ცხვირის-მიერი ხმოვნები, ის რომანულ ენად არ გვევლინება. ისმის კითხვა: რამდენად შორს უნდა წავიდეს სტრუქტურული ნასესხობები, რომ შეიცვალოს რომელიმე ენის გენეალოგიური კლასიფიკაცია? ტრადიციულ კომპარატივისტიკაში ამ საკითხის დასმა არ ხდებოდა, რადგანაც ყოველი გენეალოგიური ნათესაობა სუფთა ნათესაობად ითვლებოდა და ამიტომ გენეალოგიური თვალსაზრისით ყოველი ენა ენათა ერთი და მხოლოდ ერთი ოჯახის კუთვნილებად მიიჩნეოდა. შედარებით მეთოდთან პოლემიკისას შ უ ხ ა რ თ მ ა და მისმა მიმდევრებმა „სუფთა“ ენის ცნებას „ნარევი“ ენის ცნება დაუპირისპირეს. პიჭინებისა და კრეოლიზებული ენების კვლევის თავდაპირველი მიზანი, კვლევისა, რაც შუხართმა წამოიწყო, იმისი დემონსტრაცია იყო, რომ ისინი, როგორც „ნარევი“ ენები, განეკუთვნებიან ერთზე მეტ ოჯახს, და რომ ენათა „სისუფთავეზე“ დამყარებული მთელი კონცეფცია, კონცეფცია მკაცრი და ცალსახა გენეალოგიური კუთვნილებისა, უსაფუძვლო აღმოჩნდა. მაგრამ რადგანაც ამჟამად „სუფთა“ ენებთან „ნარევი“ ენების დაპირისპირება უსარგებლო დაპირისპირებად მიიჩნევა (ჩვენ ყველა ენას „არასუფთად“ ვთვლით), ამიტომ კრეოლიზებულ ენებსა და პიჭინებზე შუხართის შრომის უშუალო მიზანმა დაკარგა მნიშვნელობა.

...თეორიულად შეიძლება წარმოვიდგინოთ ენა, რომელშიც მოიპოვება ორი ან მეტი წყაროდან სრულიად თანაბარი პროპორციით შესული ელემენტები, რაც შეუძლებელს გახდიდა მისი გენეალოგიური კუთ-

¹ Роберт А. Холл-м.л., Креолизованные языки и генеалогическое родство, Новое в лингвистике. вып. VI, 1972, стр. 493.

² იქვე, გვ. 494-495.

ენილების განსაზღვრას ტრადიციული გაგებით. მაგრამ, მე ვფიქრობ, ასეთი სრული წონასწორობა პრაქტიკაში არასდროს არ გვხვდება. არ მოიპოვება ის არც პიჯინებსა და კრეოლიზებულ ენებში (რომლებიც ამჟამად უფრო კარგად და უფრო სრულადაა შესწავლილი, ვიდრე ეს შეძლო, ვთქვათ, შუხართმა), მიუხედავად იმისა, რომ მათში, როგორც ეს ყველასათვის ცნობილია, თანაარსებობს ჩინურის, მელანეზიურის, აფრიკულისა და სხვა ენების სუბსტრატის მრავალრიცხოვანი სტრუქტურული და ლექსიკური ელემენტები. მეტი კიდევ, კრეოლურ ენაში, მისი, როგორც ენის, თვით საფუძველში, ფრანგულის სტრუქტურული გავლენა, მე ვფიქრობ, უფრო მეტი და უფრო ღრმაა, ვიდრე — აფრიკული ენებისა¹.

როგორც ვხედავთ, თავიდანვე ორი თვალსაზრისი დაუპირისპირდა ერთმანეთს, მათგან პირველის წარმომადგენლები არიან პ. შუხართი და დ. ტეილორი, ხოლო მეორისა — ა. მეიე, ა. დოლგოპოლსკი და რ. ა. პოლი. ჩვენი აზრით, ლინგვისტურად უფრო კარგად არგუმენტირებული და ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპთა შესატყვისი მეორე თვალსაზრისია. შემთხვევითი არ არის, რომ უ. ვაინრაიხი სპეციალურ სტატიაში სწორედ ამ თვალსაზრისს უჭერს მხარს²: „მთავარ საკითხში რ. ა. პოლი, ჩემი აზრით, უფრო ახლოსაა ქვეყმარტებასთან, ვიდრე დ. ტეილორი“³, — წერს იგი.

მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, უპირატესობა რომ არც ერთ თვალსაზრისს არ მივანიჭოთ, თვით ასეთ ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისთა არსებობიდანაც ნათლად ჩანს, რომ პრინციპულად სადავოა „პიბრიდულ“ ან „ობოლ“ ენებად, მით უფრო „აგრეგატად“, გამოცხადება ისეთი ენებისაც კი, როგორიცაა კრეოლური ენები, რომელთა ფორმირებისას ყველაზე ხელსაყრელი პირობები იყო შექმნილი ენათა შერევისათვის. ძნელი წარმოსადგენია ასეთი პირობები როდისმე სვანურის გავრცელების არეალში არსებულიყო.

ყოველივე ეს საფუძველს გვაძლევს ეჭვი შევიტანოთ არამხოლოდ სვანურის „ნარეგობის“ მტკიცების მართებულობაში, არამედ, საერთოდ, იმგვარად წარმოქმნილი ენის არსებობის შესაძლებლობაშიც, როგორადაც სვანური მიიჩნევა.

მაგრამ ნუ დავეჭვდებით ამ ზოგად მსჯელობას და გადავიდეთ უშუალოდ სვანურის „ნარეგობის“ მტკიცების ფაქტობრივი მხარის ანალიზზე.

რაკი სვანური „აგრეგატად“ (ე. ი. არცთუ ჩვეულებრივ ენად) იქნა

¹ იქვე, გვ. 496-497.

² У. В а й н р а й х, О совместимости г енеалогического родства и конвергентного развития, Новое в лингвистике, вып. VI, 1972, стр. 501-507.

³ იქვე, გვ. 503.

მიჩნეული, ამიტომ მოსალოდნელი იყო ამ „აგრეგატის“ წარმოქმნის პროცესი ნათლად ყოფილიყო ნაჩვენები. სინამდვილეში საქმე გვაქვს საკმაოდ ბუნდოვან და ძნელად აღსაქმელ დებულებებთან, რაც, როგორც წესი, არასათანადოდ გააზრებული დებულებებისთვის არის დამახასიათებელი.

სევანურის, როგორც „ნარევი“ ენის, წარმოქმნა, როგორც ჩანს, ასეა გაგებული: ერთ-ერთ ქართულ დიალექტში, რომელიც „ზანიზირებული“ იყო, შეაღწია აფხაზურ-ადიღურმა „ფენამ“, ეს შეღწევა კი განაპირობა არა მეზობლად მცხოვრები ხალხების კონტაქტმა, არამედ ამ ხალხების ერთ ტერიტორიაზე ცხოვრებამ: „...სევანური ენის შემადგენლობაში ადიღურ-აფხაზური ელემენტები აღმოჩნდა არა ახლო მეზობლად მცხოვრებ ხალხთა კონტაქტის საფუძველზე: ადიღურ-აფხაზური მეტყველება, როგორც ჩანს, წარმოდგენილი იყო იმ ტერიტორიაზე, რომელიც შემდეგ დაკავებულ იქნა სევანების ზანიზირებული მეტყველებით“¹.

ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ ადიღური (ჩერქეზული) ტომები სვანეთთან რამდენადმე ახლოს (იქ, სადაც ისინი ამჟამად ცხოვრობენ) მოვიდნენ არაუადრეს XIII—XIV საუკუნეებისა; მანამდე ისინი მოსახლეობდნენ სვანეთისაგან ძალიან შორს — კავკასიის დასავლეთ ნაწილში, ყუბანში, შავი ზღვის სანაპიროებზე². ეს კი აღნიშნულ ვარაუდს, არსებითად, გამორიცხავს; მეორე, მიუხედავად იმისა, რომ განსაზღვრული საკითხისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაზის („სევანების ზანიზირებული მეტყველება“) ლინგვისტური არსი ჩვენთვის გაუგებარია, დავსვათ კითხვა: რას წარმოადგენდა, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, სევანების ის მეტყველება, რომელიც „ზანიზირებული“ იყო? სევანური იყო იგი, თუ რომელიმე სხვა ენა?

ა. ჩიქობავა ამასთან დაკავშირებით წერს:

„რა იყო ის ელემენტი, რომელშიც ადიღურმა და ზანურმა ელემენტებმა შეაღწია? ეს ის ფენაა, რომელიც იმეორებს ძველი ქართულიდან ცნობილ ფონეტიკურ და მორფოლოგიურ თავისებურებებს...“

ამგვარად, სევანური ენის შედგენილობის ანალიზს ჩვენ უკან მივყავართ ძველ ქართულ ენასთან: რაც სევანურია, დაიყვანება განსაზღვრულ ელემენტამდე, რომელიც წარმოდგენილია ძველი ქართული ენის შემადგენლობაში³.

¹ А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав..., 1948, стр. 263.

² იხ., მაგ., Ш. Д. Ипал-Ипа. Вопросы этно-культурной истории асхатов, «Алашара», Сухуми, 1976, стр. 237.

³ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშ., გვ. 264.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ სევანური, მართლაც, სხვადასხვა ენათა შერევის საფუძველზე წარმოქმნილ, მანამდე არარსებულ, ენად მიიჩნევა.

აქ კი შეიძლება შევედგეთ უშუალოდ ამ შეხედულების ანალიზს.

თავდაპირველად დავსვათ კითხვა: რომელ ქრონოლოგიურ საფეხურზე ივარაუდება სევანურის, როგორც ნარევი ენის, წარმოქმნა?

რომ არაფერი ეთქვათ ისეთი დებულების შესახებ, როგორცაა „ზანური წინ უსწრებს სევანურს“¹, ამ საკითხის გარკვევის შესაძლებლობას იძლევა მეორე დებულება: სევანურის ერთ-ერთი „ფენა“ იმეორებს „ძველი ქართული სამწერლო ენის მონაწილე ერთ-ერთ დიალექტს“².

რადგანაც „ძველი ქართული სამწერლო ენის“ ნიმუშები მხოლოდ V საუკუნიდან მოიპოვება, ამიტომ სევანური გამოდის ენა, რომელიც წარმოქმნილია არაუადრეს V საუკუნისა. თუ ეს მართლა ასეა (სხვაგვარად კი დებულების ამგვარად ფორმულირება იქნებოდა გაუგებარი), მაშინ აშკარა ანაქრონიზმის წინაშე აღმოვჩნდებით, რადგანაც სევანეთი და სევანური უცხოელ ავტორთა თხზულებებში, როგორც ცნობილია, გაცილებით უფრო ადრე არის მოხსენიებული.

მეორე და მთავარი კითხვა კი შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ: რამდენად მართებულია მტკიცება იმ ელემენტების არასევანური წარმომავლობის შესახებ, რომელთა საფუძველზეც სევანურში სხვადასხვა ენათა (ქართულის, მეგრულ-ქანურისა და აფხაზურ-ადიღურის) „ფენები“ გამოიყოფა და რის გამოც ის (სევანური) „ავრეგატის“ სახელწოდებით“ მოინათლა?

ვიმსჯელოთ ამ „ფენების“³ გამოყოფის მართებულობა-არამართებულობის შესახებ ცალ-ცალკე.

4.02.4. ე. წ. ქართული „ფენის“ შესახებ სევანურში. ქართული „ფენა“ სევანურში, როგორც წესი, იმ ენობრივი ერთეულების საფუძველზე გამოიყოფა, რომლებიც ქართულთან ერთად მოეპოვება მხოლოდ სევანურს, მაგრამ არ მოეპოვება მეგრულ-ქანურს. მეგრულ-ქანურში არარსებობა ითვლება, მაშასადამე, ამ ერთეულთა ქართულიდან მომდინარეობის მტკიცების ძირითად კრიტერიუმად. ამ კრიტერიუმს ემყარება, არსებითად, მტკიცება S_2 , O_3 /-ხ/ და O_i /გჟ-/ პრაფიქსთა ქართულიდან (და არა საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან) მომდინარეობის შესახებ სევანურში¹.

ჯერ ერთი, ასეთი აფიქსების ენიდან ენაში შეღწევის ასე ადვილად დაშვება, როგორც დავინახეთ, არ არის მართებული; მეორეც, რადგან

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 263.

² იქვე, გვ. 272.

³ განსახილველ თვალსაზრისში „ფენის“ ლინგვისტური შინაარსი არ არის განსაზღვრული.

⁴ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262-264.

მეგრულ-ქანური ჩვეულებრივი ქართველური ენაა (და არა ფუძე ენა), ამიტომ მისი ჩვენება საკითხის ასე ცალსახად გადაწყვეტის საბუთად არ გამოდგება. მსგავს შემთხვევებში საჭიროა სათანადოდ არგუმენტირებული პასუხი კითხვაზე: მეგრულ-ქანურის ვითარება არქაული ვითარების ასახვაა, თუ — ინოვაცია? ე. ი. ეს აფიქსები ქართულსა და სვანურში გაჩნდა, თუ მეგრულ-ქანურში დაიკარგა?

თითქმის ყველა მკვლევარი, ვინც კი ამ საკითხს შეხებია, მეგრულ-ქანურის ვითარებას ინოვაციად მიიჩნევს, სწორედ ამიტომ საერთო-ქართველური საფეხურისათვის ბუნებრივად ხდება /ნ-/ პრეფიქსის (ზოგჯერ /პ-/ს) რეკონსტრუქცია S_2 -ისა და O_2 -ის¹, ხოლო /გჟ-/ პერფიქსისა — O_1 -ს აღმნიშვნელად². ეს ნიშნავს: აღნიშნული პრეფიქსები სვანურში მომდინარეობენ არა ქართულიდან, არამედ საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან. სვანურსა და ხანმეტობის ეპოქის ძველ ქართულში ამ მხრივ, მაშასადამე. არქაული, საერთო-ქართველურის ანალოგიური, ვითარებაა დაცული, მეგრულ-ქანურში კი — მეორეული და არა პირიქით.

ზმნის მრავლობითობის სვან. /-დ/, ჩვენი აზრით, მომდინარეობს არა, ქართულიდან (ქართულში ასეთი სუფიქსი არც არსებობს), არამედ — საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან: /-დ/ < /-შდ/ < ს.-ქარ თვ. / *ს, თ/.

სვანურში ქართული „ფენის“ წარმომადგენლად მიიჩნევა აგრეთვე პრეფიქსები /ლა-/, /ლე-/, /ლი-/ და /ნა-/, /ნე-/, /ნი-/. მაგრამ რადგანაც /ლა-/, /ლე-/, /ლი-/ მხოლოდ სვანურში მოიპოვება. ქართულში კი — არა, ამიტომ ბუნებრივია დაისვას კითხვა: რა უდევს საფუძვლად მათი ქართულიდან მომდინარეობის მტკიცებას?

ამ მტკიცების საფუძველია ვარაუდი. რომლის მიხედვითაც /ლა-/, /ლე-/, /ლი-/ პრეფიქსთა „ძველი ვარიანტია“ /ნა-/, /ნე-/, /ნი-/. მაგრამ თვით ამ ვარაუდს სათანადო არგუმენტაცია არ ახლავს.

რადგანაც ნ- ელემენტიან ერთეულებს შორის უეჭველი პრეფიქსი (ან კონფიქსის ელემენტი) არის მხოლოდ /ნა-/, ამიტომ ლ- ელემენტიან

¹ ამის შესახებ იხ. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, საუბო მოცემულია სათანადო ლიტერატურის მიმოხილვა. იხ. გვ. 121-140, 166, 186-188.

² ა. შანიძე. ორგანიზაციის მრავლობითი რიცხვის პირველი პირის სვანურში, წელაწდელი, 1925, გვ. 373-374; ე. თოფური, შრომები, I, 1967, გვ. 26; ა. ონიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 213-213 და სხვა.

³ დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, გვ. 196-205; შტრ. A. G. Чухраძე, Карпелеские яны, их происхождение, 1949, стр. 261.

⁴ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262.

⁵ იქვე.

აფიქსებთან მათი მიმართების შესახებ ვიმსჯელოთ /ლა-/ , /ნა-/ პრეფიქსთა დიაქრონიული ურთიერთმიმართების მიხედვით.

/ნა-/ > /ლა-/ დიაქრონიული ცვლილების ყოველგვარ პოზიციაში დაშვების შემთხვევაში /ნა-/ სვანურში აღარ უნდა არსებობდეს. მაგრამ რადგანაც აქ ორივე აფიქსი არსებობს, ამიტომ ამ ცვლილების დაშვებისათვის აუცილებელია, რომ ორივე მათგანს ჰქონდეს ერთი და იგივე ფუნქცია და მონახული იყოს ცვლილების /ნა-/ > /ლა-/ პოზიციური პირობები. ამ პირობებში კი იგი ყოველთვის განხორციელებული უნდა იყოს და, მაშასადამე, /ნა-/ და /ლა-/ ერთსა და იმავე პოზიციაში აღარ უნდა არსებობდეს. სინამდვილეში ვითარება ამისი საპირისპიროა: /ნა-/ და /ლა-/ სვანურში ერთსა და იმავე პოზიციაში დასტურდება და მათ სხვადასხვა ფუნქცია აქვთ (ე. ი. საქმე გვაქვს კონტრასტული დისტრიბუციის დამოკიდებულების ჩვეულებრივ ნიმუშთან): ნა-სყუე „ნაკეთები“ — ლა-სყუე „საკეთები“, ნა-ქქემ „ნაცვამი“ — ლა-ქქემ „ჩასაცმელი“ და ა. შ. აქედან კი ნათლად ჩანს, რომ აღნიშნულ პრეფიქსებს წარმომავლობით ერთმანეთთან არაფერი აქვთ საერთო.

და მართლაც, ლინგვისტურმა კვლევა-ძიებამ უდავოდ აჩვენა, რომ /ნა-/ და /ლა-/ სხვადასხვა წარმომავლობის აფიქსებია სხვადასხვა ფუნქციით და მომდინარეობენ სხვადასხვა საერთო-ქართველური არქეტიპებისაგან:

1. ქართ. /ნა-/ (მაგ., ნა-ტეხი) — მეგრ.-ქან. /ნო-/ (ნო-ტეხი „ნატეხი“) — სვან. /ნა-/ (ნა-კუთიმ „ნატეხი“) < ს.-ქართვ. /^{*}ნა-/¹.

2. ქართ. /სა-/ (მაგ., სა-ქათმე) — მეგრ.-ქან. /ო-/' (მეგრ. ო-ქოთიმე, ქან. ო-ქოთუმა ლ-ე „საქათმე“) — სვან. /ლა-/ (ლა-ქთალ-ნრ „საქათმე“) < ს.-ქართვ. /^{*}სა-/².

როგორც ვხედავთ, ორივე ეს აფიქსი (როგორც /ნა-/ , ისე /ლა-/ , სვანურში მომდინარეობს არა ქართულიდან, არამედ — საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან და, ამდენად, ისი ნი (უფრო ზუსტად: მათი არქეტიპები) ჯერ კიდევ ფუძე ენაში იყვნენ წარმოდგენილი როგორც სხვადასხვა აფიქსები სხვადასხვა ფუნქციით. არსებითად იგივე ითქმის პასივის სუფიქსის შესახებაც³.

ქართულის გვლენას მიეწერება აგრეთვე „ხმოვნების ამოვარდნა“ სვანურში (იგულისხმება, როგორც ჩანს, ე. წ. რელუქცია)⁴. ჩვენთვის

¹ Г. А. Климов. Этимологический словарь картвельских языков. 1964, стр. 145; см. аგრეთვე G. Deeters, Das kharthwelische Verbum. 1930, გვ. 227-228.

² მაქაქარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, გვ. 33-35.

³ შლრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშ., გვ. 262.

⁴ А. С. Чикобава. Картвельские языки, их исторический состав..., 1948, გვ. 264.

გაუგებარია ასეთი რამის ერთი ენიდან (მაგ., ქართულიდან) მეორე ენაში (სვანურში) შეთვისების დაშვება. ეს ითქმის მით უფრო, რომ რედუქციის კანონების მოქმედების მიხედვით ამ ორ ქართველურ ენას შორის პრინციპული ხასიათის სხვაობებს აქვს ადგილი.

სვანურში, ისევე როგორც მეგრულ-ქანურში, რა თქმა უნდა, უხვად მოიპოვება ქართულიდან შესული ენობრივი ერთეულები (ჩვეულებრივ, ლექსიკის სფეროში), მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით იმ ენობრივი ელემენტების შესახებ, რომლებიც სვანურში ქართულის „ფენის“ გამოყოფას უდევს საფუძვლად; თითქმის ყოველი მათგანი, როგორც დავინახეთ, საერთო-ქართველური ფუძე ენის უწყვეტი განვითარების შედეგია და არა — ქართულიდან შესული. სვანურში ქართულის „ფენის“ გამოყოფა, ამდენად, მცდარ საფუძველზეა დამყარებული.

4.02.5. ე. წ. ზანური „ფენის“ შესახებ სვანურში. ქართ. სისინა სპირანტებსა და აფრიკატებს მეგრულ-ქანურშიცა და სვანურშიც, როგორც ცნობილია, შიშინა სპირანტები და აფრიკატები შეესატყვისება. სვანური მეგრულ-ქანურისაგან ამ მხრივ იმით განსხვავდება, რომ ქართ. სისინა აფრიკატთა (ძ, ც, წ) შესატყვისად წარმოდგენილია არა მხოლოდ შიშინააფრიკატები (ჩ, ჩ, ქ), არამედ ზოგჯერ შიშინა სპირანტებიც (ჟ, შ).

განსახილველ თვალსაზრისში სვანურის ქართულთან შესატყვისობის ნიმუშად აქედან მხოლოდ ის ნაწილი მიიჩნევა, რომლითაც სვანური მეგრულ-ქანურისაგან განსხვავდება, ე. ი. სადაც ქართ. სისინა აფრიკატთა შესატყვისად წარმოდგენილია არა აფრიკატები, არამედ სპირანტები, ამ „... ფენას შეიძლებოდა ჰქონოდა „საკუთრივ სვანური ლინგვისტური ფენის“ პრეტენზია“¹; მაგრამ, არა! „საკუთრივ სვანურ ლინგვისტურ ფენასთან“ არც ამ შემთხვევაში გვაქვს საქმე. რადგანაც „...ეს შესატყვისობები... მოიცავენ ფაქტების ძალიან უმნიშვნელო რაოდენობას; და რაც უფრო არსებითია, — ეს ვარიანტები ზანურ ვარიანტთა მოდიფიკაციას წარმოადგენენ. მაგ., ქაშ<ჟაჩ: აფრიკატი ჩ>სპირანტი შ; ყელ<ჩელ: ჩ>ჟ. აფრიკატთა სპირანტიზაცია დამახასიათებელია ადიღეური ენისათვის“...².

რა გამოდის? გამოდის, რომ ქართ. სისინა სპირანტთა და აფრიკატთა სვანური შესატყვისები წარმომავლობით ზანურია და არა სვანური. ამ მოსაზრებას საფუძვლად მხოლოდ ის ფაქტი უდევს, რომ სვანური შესატყვისები, მეტწილად, ზანურს ემთხვევა. სადაც თანამედროვე საფეხურზე განსხვავებაა, იქაც ისტორიულად ზანურისებრი ვითარება აღდგება. ქართ. სისინა სპირანტთა და აფრიკატთა შიშინა შესატყვისები სვანურში, ამრიგად, წარმომავლობით მთლიანად ზანურია.

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262.

² იქვე.

ჯერ ერთი, „... შესატყვისობებს, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ა. პოლი, მოეთხოვება იყოს არა იმდენად მრავალრიცხოვანი, რამდენადაც სისტემური“¹; მეორე, ქართ. სისინა ბგერების შიშინა შესატყვისების რიცხვი სვანურში საკმარისზე მეტიც კია იმისათვის, რომ იგი რეგულარულ ბგერათშესატყვისობის უდავო ნიმუშად იქნეს მიჩნეული. და შესამეც, სვანურში აფრიკატთა სპირანტიზაციას პოზიციური ახსნა ეძებნება, რაც ვერც ადილეურის და ვერც რომელიმე სხვა ენების გავლენას, ცხადია, ვერ მიეწერება.

და მაინც, ვფიქრობთ, უდავოა დებულება: იმ ქართულ სისინა აფრიკატებს (ძ, ც, წ), რომელთა შესატყვისებიც მეგრულ-ქანურსა და სვანურში შიშინა ვარიანტების სახით არის წარმოდგენილი, სვანურშიც, მსგავსად მეგრულ-ქანურისა, ყოველთვის შიშინა აფრიკატები (ჩ, ჩ, ჭ) შესატყვისებოდა². ამასთანავე, შიშინა სპირანტები შიშინა აფრიკატთაგან, როგორც გ. მაქავარიანი ვარაუდობს, პოზიციათა მხოლოდ ერთ ნაწილშია წარმოქმნილი, ამ პოზიციაში $\chi > \psi$, ჩ > შ, ჭ > შ³.

თუ ქართ. სისინა სპირანტებისა და აფრიკატების შესატყვისთა ამ სისტემის (ე. წ. „შიშინა ფენის“) ზანურად მიჩნევა სვანურში მხოლოდ იმის კონსტატაციას ემყარება, რომ სვანურს აქ არაფერი აქვს სპეციფიკური, ზანურისაგან განსხვავებული, მაშინ ამავე უფლებით შეიძლება ვამტკიცოთ. რომ „შიშინა ფენა“ ზანურში სვანურია, რადგანაც ამ სფეროში არც ზანურს აქვს რაიმე სპეციფიკური, სვანურსაგან განსხვავებული. ამ კრიტერიუმს, როგორც ვხედავთ, ჩიხში მიეყავართ. ამიტომ „შიშინა ფენის“ ერთ-ერთი ენის კუთვნილებად მიჩნევის შემთხვევაში ამ დებულებას სხვაგვარი არგუმენტაცია სჭირდება. განსახილველ თვალსაზრისში არა თუ არგუმენტაცია, არამედ მისი საკიროების ნიშანწყალიც კი არა ჩანს; „შიშინა ფენა“ a priori ზანურია, ამას რატომღაც დასაბუთება არ სჭირდება.

დავდგეთ მაინც ამ თვალსაზრისზე. მივანიჭოთ მას ლოგიკური თანმიმდევრულობა და ენახოთ, რა სურათს მივიღებთ:

თუ იმის საფუძველზე, რომ სპირანტთა და აფრიკატთა შესატყვისობაში სვანური ზანურს ემთხვევა, კეთდება დასკვნა: ეს შესატყვისები სვანურში ზანურიაო, მაშინ იმის საფუძველზე, რომ ხმოვანთა შესატყვისობაში სვანური ქართულს ემთხვევა (მაგ., ქართ. ა, ე — ზან. ო, ა — სვან. ა, ე), უნდა ვაკეთდეს მეორე დასკვნაც: ეს შესატყვისები სვანურში ქარ-

¹ Р. А. Холл-м.л., Крещеновские языки и «генеалогическое родство», Новое в лингвистике, VI, 1979, стр. 495.

² გ. როგავა, პურ ფუძის საკითხისათვის, საქ. სსრ, მეცნ. აკად., მოამბე, ტ. XII, №10, 1951, გვ. 636.

³ გ. მაქავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, 1965, გვ. 30-32.

თულია. და მაშინ, სვანურში აღმოგვაჩნდება სიტყვათა დიდი რაოდენობა, სადაც ხმოვანი ქართულია. თანხმოვანი კი — ზანური. მაგ., სიტყვაში ჩხარა „ცხრა“ (შდრ. ქართ. ცხრა, ზან, ჩხორო „ცხრა“) ა ქართული აღმოჩნდება, ჩ კი — ზანურა (დადგება, რასაკვირველია. ზ და რ ბგერათა საკითხიც, რომლებიც სამსავე ქართველურ სიტყვაში ერთნაირია და ამიტომ, აღნიშნული კრიტერიუმიდან ამოსვლით, სამსავე ენაში ერთი ენის კუთვნილება გამოვა). ანალოგიური ვითარება აღმოგვაჩნდება სიტყვებში: აშირ „ასი“ (შდრ. ქართ. ასი — ზან. ოში „ასი“). კაშ „ქმარი“ (შდრ. ქართ. კაცი — ზან. კოჩი „კაცი“), მუ-შტჷნ „სვანი“ (შდრ. ქართ. სვანი — ზან. შონი „სვანი“) და ა. შ.

უმართებულოდ წამოყენებულმა დეჟულეებამ. როგორც ეხედავთ, აბსურდამდე მიგვიყვანა.

თუ ერთი ენის ს-ს მეორე ენაში შ შეესატყვისება, მაშინ მოსალოდნელია ზ-ს ჟ შეესატყვისებოდეს, ძ-ს — ჯ, ც-ს — ჩ, სოლო წ-ს — ჳ. ეს არის შესატყვისობათა სისტემურობის არსი. რეგულარულ ფონემურ შესატყვისობათა ეს სისტემა ნათლად არის რეალიზებული ქართველურ ენებში. დიდი ხანია ცნობილია, რომ სვანურში ამგვარ და ყველა სხვა სახის კანონზომიერ ფონემურ შესატყვისობათა ნიმუშები ისევე რეგულარულად და ისევე დიდძალი ენობრივი მასალით არის წარმოდგენილი, როგორც მეგრულ-ქანურში (იხ. ნ. მარის, ა. შანიძის, ე. თოფურიას, გ. დეეტერსის, თ. გამყრელიძის, გ. მაჭავარიანის გ. კლიმოვის, კ. შმიდტის და სხვათა შრომები). შესატყვისობათა ამგვარი სისტემის ჩამოყალიბება კი, როგორც ცნობილია, შესაძლებელია მხოლოდ ენათა დიფერენციაციის (მაგრამ არა ინტეგრაციის) პროცესში.

და მაშინ ისმის კითხვა: როგორ უნდა აიხსნას ქართულ სისინა ბგერათა ერთნაირი შესატყვისების არსებობა მეგრულ-ქანურსა და სვანურში?

ისევე მარტივად, როგორც ანალოგიური შემთხვევები იხსნება ენათა სხვა ოჯახებში. საილუსტრაციოდ დავასახელებთ საყოველთაოდ ცნობილ ორ ნიმუშს:

ა) ინდოევროპულ ენათა ერთ ნაწილში, ე. წ. „სატამ“ ენებში (სანსკრიტი, ავესტა, სლავური, ბალტური...) s ბგერა შეესატყვისება მეორე ნაწილის, ე. წ. „კენტუმ“ ენების (ბერძნული, ლათინური, ირლანდიური, ტოქარული...), k-სა; ბ) სემიტურ ენათა ერთ ჯგუფში s ბგერის შესატყვისად მეორე ჯგუფში წარმოდგენილია š² (მსგავსად ქართველურ ენებში არსებული შესატყვისობისა). სხვადასხვა ენებში არსებული ეს ერთ-

¹ А. М е й е, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, 1938, стр. 117,

² С. Brockelman. Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen, 1908 წ., ბერლინი, გვ. 50 და შეკლეკ.

ნაირი შესატყვისები უყოყმანოდ მიიჩნევა ენათა დიფერენციაციის საფუძველზე მიღებული რეგულარული ფონემური შესატყვისობის ნიმუშებად და არა—ენათა შერევის პროცესში წარმოქმნილი მსგავსების გამოვლინებად.

მსგავსი შემთხვევები თვით ქართველურ ენებშიც მოიპოვება, თანაც ისე, რომ სვანური შესატყვისები ხან ქართულს ემთხვევა, ხან, როგორც ითქვა, მეგრულ-ქანურს. ხან—ქართულსაც და მეგრულ-ქანურსაც, ხანაც — არც ერთს. მეგრ.-ქან. ო-ს, მაგ., როგორც ცნობილია, ა შესატყვისება ქართულშიცა და სვანურშიც, ხოლო ა-ს—ე; ბ, ფ, პ, დ, თ, ტ, გ, ქ, კ, ი, ო, უ ბგერები საერთო-ქართველური წარმომავლობის სიტყვებში ამ სახითაა წარმოდგენილი ყველა ქართველურ ენაში; ხოლო ქათ. და მეგრ.-ქან. თ-ს შესატყვისი სვანურში არის შდ.

ნათქვამიდან. ვფიქრობთ, კარგად ჩანს, რომ სვანურში ე. წ. „შინა ფენის“ ზანურად გამოცხადება მიუღებელია. და მაშინ, მიუღებელია მასზე დაფუძნებული მტკიცებაც ნათესაობითის სვან. /-იშ/ სუფიქსის ზანურიდან მომდინარეობის შესახებ. რამდენადაც სვან. /-იშ/ სუფიქსი ქართ. /-ის/, მეგრ.-ქან. /-იშ/ სუფიქსთა კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისია, ამდენად იგი საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან უწყვეტი გზით მომდინარე მორფოლოგიური ერთეულია და არა—ზანურიდან ნასესხები ენობრივი ელემენტი¹.

სახელობითის /-ე/ კი, როგორც ზემოთ დავინახეთ /(იხ. 1.03.2. და 1.03.3.), არ უნდა არსებულიყო არც სვანურში და არც მეგრულ-ქანურში, ამიტომ მისი სვანურში ზანური „ფენის“ ერთ-ერთ ნიმუშად გამოცხადებაც მიუღებელია².

ლიტერატურაში დასახელებული არც ერთი ენობრივი ფაქტი, ამრიგად, არ გამოდგება სვანურში ზანური „ფენის“ გამოყოფისა და სვანურის ნარეგობის მტკიცების საბუთად.

4.02.6. ე. წ. აფხაზურ-ადიღური „ფენის“ შესახებ სვანურში. ამ „ფენის“ გამოყოფის ცდა ემყარება მტკიცებას, რომლის მიანდვითაც სვანურში ადიღურია (ჩერქეზურია) შემდეგი ენობრივი ერთეულები: 1) მოთხრობითის /-მ/ ნიშანი და მასთან დაკავშირებული „ორფუძიანობა“ სახელთა ბრუნებაში, 2) მრავლობითი რიცხვის /-ხ/ სუფიქსი ზმნაში, 3) კითხვითობის /-ა/ ნაწილაკი, 4) ლექსიკის ერთი ნაწილი (დასახელებულია სულ 8 სვანური სიტყვა)³. ეს არის და ეს, ამის საფუძველ-

¹ შდრ. Н. Я. Марр, Где сохранилось сванское склонение? Известия Императорской АН. 1911; ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 261; ე. თოფჩიძე, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, №3, 1944, გვ. 344.

² შდრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 261.

³ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 261-262.

ზე გამოიყოფა „აფხაზურ-ადილური ფენა“ სვანურში. განვიხილოთ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე.

1) სვან. მოთხრობითის /-ემ/ სუფიქსსა და მასთან დაკავშირებულ „ორფუძიანობას“, როგორც ზემოთ დავინახეთ (იხ. 1.05.3.), ადილურთან არაფერი აქვს საერთო.

2) არაფერი ამტკიცებს, რომ მრავლობითობის /-ხ/ სვანურ ზმნაში ადილურიდან იყოს შესული. ასეთ მტკიცებას საჭირო ლინგვისტური არგუმენტაცია არ ახლავს¹. ყოველ შემთხვევაში, ენობრივი ელემენტის ნასესხებობის მტკიცებისას მხოლოდ მსგავსების ფაქტზე დამყარება უღარესად სახიფათოა. ეს რომ ასეა, კარგად ჩანს მომდევნო პუნქტიდანაც.

3) სვანურში ადილურიდან მომდინარედ მიიჩნევა კითხვის გამომხატველი /-ა/ ნაწილაკი, და ეს მიუხედავად იმისა, რომ მას (სვან. /-ა/ ნაწილაკს) კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისები მოეპოვება სხვა ქართველურ ენებში: ძვ. ქართ. /-ა/-—მეგრ. /-ო/ (ძვ. ქართ. პეტრე ხარ-ა?—მეგრ. პეტრე რეჟ-ო? — სვან. პეტრე ხი-ა?)².

ჯერ ერთი, თუ /-ა/ ნაწილაკი სვანურში ნასესხებია, რატომ არის ის ნასესხები მაინცდამაინც ადილურიდან და არა — ქართულიდან? ანდა: თუ სვან. /-ა/ ადილურიდანაა ნასესხები, მაშინ რატომ ამავე ენიდან ნასესხებად არ მიიჩნევა ძვ. ქართ. /-ა/ ნაწილაკიც? ამ კითხვებს განსახილველ თვალსაზრისში არათუ პასუხი არ მოეპოვება, არამედ მათი დასმის საჭიროების ნიშანწყალიც კი არა ჩანს.

მეორეც, თუ იმ ფაქტს, რომ კითხვითობის ნაწილაკი ქართველურ ენებში კანონზომიერი ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისებით არის წარმოდგენილი, ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრინციპებიდან ამოსვლით შევხედავთ, მაშინ მათი საერთო-ქართველური არქეტიპის რეკონსტრუქცია, რაც ჩვენს მეცნიერებაში არსებობს კიდევ³, სრულიად უღაგაა. ეს კი ერთადერთი დასკვნის გაკეთების უფლებას იძლევა: კითხვითობის /-ა/ სვანურში (ისევე როგორც მისი შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში) მომდინარეობს არა ადილურიდან, არამედ — საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, კარგად ჩანს, თუ რამდენად სახიფათოა ენობრივ ელემენტთა ნასესხებობის მხოლოდ მსგავსების ფაქტიდან ამოსვლით გადაწყვეტა (ეს ითქმის მით უფრო, რომ კითხვითობის /-ა/

¹ უფრო დაწვრილებით იხ. ა. ო ნ ი ა ნ ი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, 1978, გვ. 208-210.

² ა. ჩ ი ო ბ ა ე ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 261-262; იხ. აგრეთვე ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, სვანურ-ადილური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, შრომები, III, 1967, გვ. 102.

³ Г. А. К л и м о в, Этимологический словарь картвельских языков, 1961, стр. 43-42.

დასტურდება არა მხოლოდ ქართულში, სევანურსა და ადილურში, არამედ — სემიტურ ენებშიც).

აღნიშნულ ნაწილაკთან ერთად ამ აზრის ნათელი ილუსტრაციაა ქართ. „და“ კავშირის ფუნქციის მქონე ერთეულთა ურთიერთმიმართებაც. ერთეულებისა. რომლებიც ი-ს სასითაა წარმოდგენილი როგორც სევანურში, ისე ადილურში (აგრეთვე აფხაზურში). სესხების საკითხი ამ მსგავსების გამო აქაც დაისვა (ნ. მარი, ს. ჯანაშია)¹. ამავე ფუნქციის მქონე რუსულ კავშირთან მიმართების საკითხი კი არ დასმულა. რატომ?

თუ მხოლოდ იმიტომ, რომ ისტორიულად აღნიშნულ ენებსა და რუსულს შორის ინტენსიური ენობრივი კონტაქტი არ ივარაუდება, მაშინ ხომ შეიძლება ეს მსგავსება ადილურსა და სევანურს შორისაც ისევე შემთხვევითობის შედეგი იყოს, როგორც ამ ენებსა და რუსულს შორის?! როგორც სამართლიანად მიუთითებენ, „ენებს შორის მსგავსება ზოგჯერ თავისთავად არაფერზე მეტყველებს“²; არ მეტყველებს, რადგანაც მსგავსება არის არა ყოველთვის სესხების, რამედ ზოგჯერ საერთო წარმომავლობის, ან შემთხვევითობის შედეგი³. საკითხი იმის შესახებ, თუ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში რომელ მათგანთან გვაქვს საქმე (საერთო წარმომავლობასთან, სესხებასთან, თუ შემთხვევით დამთხვევასთან) საგანგებო არგუმენტაციას მოითხოვს.

შეიძლება დავასკვნათ: იმასთან ერთად, რომ კითხვითობის /-ა:/ სევანურში აშკარად ქართველური წარმომავლობისაა, არგუმენტაციის გარეშეა დატოვებული მტკიცება მრავლობითობის /-ხ. სუფიქსისა და ი კავშირის ადილურიდან მომდინარეობის შესახებ. ენობრივ ელემენტებს შორის ასეთი შემთხვევითი მსგავსების ნიმუშები შეიძლება ნებისმიერ ორ ენას შორის დავადასტუროთ⁴.

4) ს. ჯანაშიას გამოკვლევაზე დაყრდნობით ადილურიდან მომდინარე ლექსიკის ნიმუშად დასახელებულია სულ 8 სევანური სიტყვა: ლოლიაქ „ცხვარი“, ხამ „ლორი“, ჩჸე „ცხენი“, ლემესგ „ცეცხლი“, უჩხა „წვიმა“, ფაყუ „ქელი“. ჯვოლია „შორი“, დადილ/დადალ „ყვავილი“⁵ (სიტყვათა დაწერილობას უცვლელად ვტოვებთ).

აქაც აშკარად ჩანს სევანურში ადილურ ელემენტთა აღმოჩენით დიდი

¹ ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 105.

² Л. Блумфилд, язык, 1968, გვ. 328.

იქვე, გვ. 328-334.

⁴ ლ. ბლუმფილდი, დასახ. ნაშრ., გვ. 328-334; ჰაინც ფენრიხი, ენათა ევენტური ნათესაობის დასაბუთების კრიტერიუმები და ადრინდელი საერთო-ქართველური უძეგნის ძირეულ მორფმათა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, თბ. 1978, გვ. 9-11.

⁵ А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав..., გვ. 262.

დაინტერესება, სხვაგვარად ვერ აიხსნება დაკავშირებათა დიდი ნაწილის (თუ ყველასი არა) ნაძალადევი ხასიათი; მაგ.,

ა) სვან. ხვამ „ლორი“ ადილურიდან მომდინარედ მიიჩნევა ს. ჯანაშიას შრომაზე მითითებით¹, ს. ჯანაშია კი მოკრძალებულად წერს: „ჩერქეზულსა და აფხაზურს გენეტურად ენათესავება ქართ. ლო-რ-ი. სვანური ფორმის (იგულისხმება სიტყვა ხვამ—ა.ო.) წარმომავლობის გზა საკვლევი“².

ბ) მოულოდნელია, მაგრამ ფაქტია, რომ სვანურში (სწორედ სვანურში და არა — ქართულში) ადილური „ფენის“ არსებობის საბუთად მოტანილია საკუთრივ ქართული სიტყვებიც, ისეთი სიტყვები (ბჭე, თევზი, ჭუეხა)³, რომლებიც სვანურში საერთოდ არ მოიპოვება.

გ) სვან. სიტყვის ჯ ზ ო დ ა „შორი“ ადილ. ყ ჳ ყ ე „შორი“ ფორმისაგან მიღებულად გამოცხადება⁴, ეფიქრობთ, შეუძლებელია თუნდაც იმის გამო, რომ ფორმის მიხედვით მათ ერთმანეთთან წითქმის არაფერი აქვთ საერთო.

დ) არსებითად იგივე ითქმის ლ ზ ე ლ ა ნ ქ „ცხვარი“ სიტყვის ადილ. მელ „ცხვარი“ ფორმისაგან მომდინარეობის მტკიცების შესახებაც. რადგანაც ამ ფორმებს შორის გამოხატულების პლანში განსხვავება იმდენად დიდია, რომ ამ სახით მათი ერთმანეთთან დაკავშირება შეუძლებელია, ამიტომ წამოყენებულ იქნა დებულება: სვანურ სიტყვაში „თავკიდური ლ გაჩენილია“. ეს ვარაუდი ემყარება ისეთი დიალექტური ვარიანტების არსებობას, როგორიც არის ლ ზ ე ლ ა ნ ქ⁵.

შეიძლება, რასაკვირველია, სვან. სიტყვის თავკიდურში ლ-ს განვითარების დაშვება (შდრ. ლ ზ ა ე „ვაჟაკი“ <ვაჟი), მაგრამ სხვადასხვა რეგიონებში ლ-ს მქონე და არამქონე ვარიანტთა არსებობა თავისთავად სვამს საკითხს ამოსავალი ფორმის შესახებ (ლ ზ ე ლ ა ნ ქ > ზ ე ლ ა ნ ქ, თუ ზ ე ლ ა ნ ქ > ლ ზ ე ლ ა ნ ქ?). რადგანაც თავისთავად ცხადი საკითხის არც ერთი გადაწყვეტა არ არის, ამიტომ ნებისმიერი გადაწყვეტა სათანადო ლინგვისტურ არგუმენტაციას მოითხოვს, ასეთი არგუმენტაცია კი ამჟამად არ არსებობს. თვით ადილური სიტყვის ჩვენება (მას თავკიდური ლ არა აქვს) საბუთად, ცხადია, არ გამოდგება, რადგანაც ადილურ და სვანურ ფორმათა ურთიერთმიმართება თვითონ არის პრობლემა.

დავეუშვათ, ამის მიუხედავად, რომ ლ სვანურ სიტყვაში განვითარებულია, სათანადო ფორმებს შორის მაინც იმდენად დიდი სხვაობა

¹ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262-

² ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

³ ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262.

⁴ ს. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 262.

⁵ ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 109.

რჩება (სვან. ჭელაჲჲ — ადილ. მელ), რომ მათი ერთმანეთთან დაკავშირება ამ სახითაც შეუძლებელია. როგორც ჩანს, ამან განაპირობა მეორე დებულების წამოყენება: „სიტყვა თითქოს ფუძემდგენილი უნდა იყოს ჭელ (ო ლ) + ა ჲ ჲ (იაჲჲჲ)“¹. ეს კი თითქოს ერთგვარად აადგილებს სვან. ჭელ და ადილ. მელ ფორმათა ერთმანეთთან დაკავშირებას.

მაგრამ ის ფაქტი, რომ სვანურში არსებობს აჲჲ (უფრო ზუსტად, აჲ) ერთეული, რომელიც, ქართ. /სა-ე/ კონფიქსის მსგავსად, აღნიშნავს რისამე მასალას (მაგ., კბიანჲ „საკაბე“), არ გამოდგება ა ჲ ლ ა ჲ ჲ სიტყვაში — აჲჲ ელემენტის გამოყოფის უდავო საბუთად; არ გამოდგება ისევე, როგორც, მაგ., ქართულში /სა-/ პრეფიქსის არსებობა (მაგ., სა-ფარი, სა-კბეჩი...) არ გამოდგება ამავე პრეფიქსის გამოყოფის საბუთად ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა სა ბ უ თ ი ა ნ სა ნ ა ხ ე ბ ი (ეს სიტყვები, როგორც ცნობილია, არაბულიდანაა ნასესხები და მათ სა- ელემენტს ქართ. /სა-/ პრეფიქსთან არაფერი აქვს საერთო). სხვადასხვა ენობრივ ელემენტებს შორის ასეთი შემთხვევითი მსგავსება ჩვეულებრივია ნებისმიერ ენაში.

და მაინც, დაუშვათ, რომ სეგმენტაცია ა ჲ ლ — ა ჲ ჲ მისაღებია. თუ აჲჲ ა ჲ ლ ადილ. მელ-ისაგან მომდინარეობს „ცხვრის“ მნიშვნელობით, მაშინ ა ჲ ლ — ა ჲ ჲ ფორმის მნიშვნელობა გამოდის „მასალა, რომლისაგანაც შეიძლება ცხვარი დამზადდეს“. ცხვრის აღმნიშვნელი სახელის ამგვარი პარადოქსული წარმოქმნის დაშვება, ვფიქრობთ, შეუძლებელია.

და კიდევ: უდავოა, რომ ა ჲ ელემენტი ამ სიტყვაში (ლ ჲ ჲ ლ აჲჲ) მიღებულია ო-ს უმლაუტის საფუძველზე (მდრ. ლშხ. ლ ო ლ ა ჲ ჲ, უმგულური ო ლ ა ჲ ჲ). და მაშინ ამოსავალ ფორმად გვრჩება არა ჭელ, რომელიც ფორმით რამდენადმე ჰგავს ადილ. მელ-ს, არამედ ო ჲ ეს უკანასკნელი კი თითქმის შეუძლებელია დაუტყავშიროთ ადილ. მელ-ს, იმდენად დიდია მათ შორის განსხვავება გამოხატულების პლანში. დბრკოლებები, როგორც ვხედავთ, საკმარისზე მეტია.

ერთი სიტყვით, ცხვრის აღმნიშვნელი სვან. სიტყვის ადილურთან დაკავშირება არ ხერხდება.

ე) წარმომავლობით ადილურთან (მასკ „ნაპერწყალი“) აკავშირებენ აგრეთვე სვან. სიტყვას ლემესგ „ცეცხლი“. მისი წარმოქმნის პრაქტისი ასეა წარმოდგენილი: სვანურში შემთავსებულია სიტყვა (მასკ — ა. ო.) მთლიანად სწორედ „ნაპერწყლის“ მნიშვნელობით და აქედან საკუთარი მორფოლოგიური საშუალებებით (ლე-!) გაკეთებულა ლემესკი ლემესგ „ცეცხლი“ = „სანაპერწყლე“².

¹ ს. ჟანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 110.

² იქვე, გვ. 108.

რადგანაც სვანურში არ არსებობს მესამე ფუძე არც „ნაპერწყლის“, არც რაიმე სხვა მნიშვნელობით, ამიტომ /ლე-/ პრეფიქსის გამოყოფის ლინგვისტური საფუძველი ამჟამად არ მოგვეპოვება, თუ ამას რაიმე სხვა სახის არგუმენტაცია არ მოუხერხდა. და მაშინ, აღნიშნულ ადილურ და სვანურ სიტყვათა ერთმანეთთან მიყვანის შესაძლებლობა ისპობა. ამ მხრივ არამცირედ დაბრკოლებას ქმნის სემანტიკაც (ნაპერწყალი — ცეცხლი).

იმ შემთხვევაში კი, თუ გავიზიარებთ დებულებას „ამ ფუძესთან (ლემესგ — ა. ო.) დაკავშირებით უნდა განხილულ იქნეს ქან. მ წ კ ა, ქართ. ნ ა-პ ე რ წ კ ა ლ ი და სხვები, იქნებ აგრეთვე მ ა ს კ ე ლ ა-ე ი ც“¹, ეს სიტყვა ქართველური წარმომავლობისა გამოდის და არა — ადილური.

ვ) რაც შეეხება სვან. სიტყვას დადილ||დადალ „ყვავილი“, გაცილებით მეტი საფუძველი არსებობს მისი დაკავშირებისათვის ქანურ სიტყვასთან (დადალი „ყვავილი“), რომელთანაც იგი ყოველმხრივ უფრო ახლოს დგას (ფორმითაც და მნიშვნელობითაც), ვიდრე ყაბარდოულ სიტყვასთან — დ ა დ ი ზ „ბალბა“.

ქირს, როგორც ვხედავთ, ადილურ ელემენტთა ძიებაც სვანურში, ქირს ლექსიკის სფეროშიც კი, სადაც ყველაზე ადვილად არის შესაძლებელი სხვა ენის ელემენტთა შეღწევა. ის ფაქტი, რომ ამ სფეროშიც, დიდი მეცადინეობის მიუხედავად, ორ ათეულამდე ერთეულის ადილურობის ბტკიცება მოხერხდა მხოლოდ (ისიც ასე არაღამაჯერებლად), იმისი აშკარა მაჩვენებელია, რომ სვანურში არათუ ადილური „ფენა“, არამედ ადილური ელემენტები, შეიძლება ითქვას, არ არსებობს საერთოდ. ძნელი გასაგებია ამიტომ, თუ რამ განსაზღვრა ადილური ელემენტების ასე თავგამოდებული ძიების აუცილებლობა სვანურში. მაგრამ იმ შეზღუდვაშიც, უდავო რომ იყოს ასეთ ელემენტთა არსებობა, სავალდებულო იყო გამვლენელი ენის ნათლად განსაზღვრა, ე. ი. იმისი თვალნათლივ ჩვენება, თუ კონკრეტულად რომელი ადილური ენის (ყაბარდოულის თუ ადილეურის) „ფენის“ არსებობა ივარაუდება სვანურში (ჩვეულებრივი მეცნიერეული სიმკაცრე მოითხოვს ამას). განსახილველ თვალსაზრისში ეს საკითხი, სამწუხაროდ, არა დგას. მეტიც: სვანურში, როგორც ვნახეთ, აფხაზურ-ადილურ „ფენას“ გამოყოფენ და არა — საკუთრივ ადილურს. ასეთ შემთხვევაში იმისი ჩვენებაა უკვე სავალდებულო, თუ კერძოდ რომელი აფხაზურ-ადილური ენის (ან ენათა) გავლენა იგულისხმება: ადილეურისა, ყაბარდოულისა, აფხაზურისა, აბაზურისა, უბიხურისა, თუ — მათი ფუძე ენისა. რამდენად უცნაურადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, აქ არც ეს საკითხი დგას. განსაკუთრებით დამაფიქრებელი

¹ ს. ჭ ა ნ ა შ ი ა., სვანურ-ადილური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, შრომები, I II, 1967, გვ. 109.

ამ მხრივ ის არის, რომ ყველა ელემენტი, რომელიც კი აფხაზურ-ადილურ ენათა „წვლილად“ მიიჩნევა სვანურში, როგორც დაეინახეთ, ადილურიდან მომდინარედ ითვლება, საკუთრივ აფხაზურ ენობრივ ელემენტთა შესახებ კი უბრალო მითითებაც არ არის მოცემული. ამის მიუხედავად, წინააღმდეგ მოლოდინისა, სვანურში გამოყოფენ არა ადილურ, არამედ — აფხაზურ-ადილურ „ფენას“. თუ ადილურ ელემენტთა არსებობას სვანურში ერთგვარი დასაბუთება მაინც ახლავს (თუმცა, როგორც დაეინახეთ, მიუღებელი), აფხაზურ ელემენტთა არსებობას არც მისაღები დასაბუთება მოეპოვება და არც მიუღებელი (უეჭველია, სათანადო საბუთების არარსებობის გამო).

მტკიცება სვანურში აფხაზური „ფენის“ არსებობის შესახებ, ამრიგად, მოკლებულია მეცნიერულ საფუძველს. რადგანაც აფხაზური სხვა ენაა (საკუთარი ენობრივი თავისებურებებით), ხოლო ადილური ენები — სხვა, ამიტომ ასეთი მტკიცება იმ შემთხვევაშიც კი უსაფუძვლო იქნებოდა, ყველა დასახელებული სვანური ელემენტის ადილური წარმომავლობა უდავოდ რომ იყოს დასაბუთებული. მართლაც, სვანურში აფხაზურ-ადილური ფენის არსებობის ძირითად არგუმენტად, როგორც ცნობილია, მოთხრობითის /-მ/ სუფიქსი და მასთან დაკავშირებული „ორფუძიანობა“ მიიჩნევა (იხ. 1.05.3), მაგრამ აფხაზურს, როგორც ცნობილია, არათუ მოთხრობითის /-მ/ სუფიქსი არ მოეპოვება, არამედ „ბრუნვის კატეგორია არა აქვს“¹ საერთოდ. რადგანაც სვანურში არც სხვა რომელიმე აფხაზური ელემენტის არსებობა არის ცნობილი, ამიტომ ადვილად დასანახევია, თუ რამდენად ნაძალადევია ამ ენაში აფხაზური „ფენის“ შესახებ მსჯელობა.

თუ ზემოთ ნათქვამს გავითვალისწინებთ, მაშინ რეალური ვითარების ასახვად, ცხადია, ვერ მივიჩნევთ დებულებას: „სპეციალურ ლიტერატურაში საკმაოდ მკვეთრად არის გახაზული აფხაზურ და ადილურ ლინგვისტურ დანაღეჭთა არსებობა სვანურ ენაში; და ეს ფაქტია“² („მკვეთრად გახაზვა“ სხვა არის, დებულების მეცნიერული დასაბუთება — სხვა, ვარაუდის ფაქტად გამოცხადება კი, როგორც ცნობილია, საერთოდ მიუღებელია).

არავითარი „ფენები“ და „დანაღეჭები“ სვანურში, ამრიგად, არ არსებობს. სვანური ჩვეულებრივი ქართველური ენაა (საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან უწყვეტი გზით მომდინარე), რომელიც მთელი რი-

¹ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, 1979, გვ. 119; იხ. აგრეთვე, ქ. ლომთათიძე, ბრუნვის საკითხი აფხაზურში, ენიშკის მოამბე, XII, 1942.

² А. С. Чикобава, Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками, Изв. НЯИМК, XII, 1942, стр. 165.

გი ენობრივი არქაიზმებით ხასიათდება¹. სვანური, მაშასადამე, არის არა ისეთი ენა, როგორადაც ის განხილული შეხედულების ფონზე გამოიყურება, არამედ ისეთი, როგორიც ის ცნობილი ქართველოლოგების უდიდესი ნაწილის (ა. შანიძის, გ. დეეტერსის, კ. დონდუას, გ. მაქავარიანის, თ. გამყრელიძის, გ. კლიმოვის, კ. შმიდტის, მ. ქალდანის და სხვათა) შრომებიდან ჩანს.

4.02.7. მტკიცება სვანურის ნარეგობის შესახებ და მისი შედეგები. თეზისი სვანურის ნარეგობისა, როგორც ცნობილია, გაიზიარა ვ. თოფურიამ, სვანურისა და სხვა ქართველური ენების გამოჩენილმა მკვლევარმა.² ამან კი განაპირობა ამავე ავტორის ადრინდელი უმნიშვნელოვანესი (არსებითად საეტაპო) შრომების პრინციპულად საწინააღმდეგო დებულებათა წარმოქმნა. თუ, მაგ., 1931 წ. იგი წერდა: „სვანური ხომ პრექართულის ნაყარია, მისი ერთ-ერთი შტოთაგანი“³, 1944 წ. უკვე წერს: „ირკვევა, რომ სვანურში არის ბრუნების სისტემა: 1. ქართველური (ქართულ-ზანური), 2. ადიღური (ჩერქეზულ-დაღისტური), 3. სვანური resp. ქართულ-კავკასიური და 4. ნარევი“⁴.

ბრუნების სვანური სისტემა აქ, როგორც ვხედავთ, დახასიათებულია არა როგორც ქართველური, არამედ როგორც „ქართულ-კავკასიური“ (?) სისტემა, ქართველურად მხოლოდ ქართულ-ზანური ბრუნება არის გამოცხადებული. ამავე დროს, გარდა იმისა, რომ სვანურ სახელთა ბრუნება სხვადასხვა ენათა ელემენტების მექანიკურ ნაერთად არის მიჩნეული, ნარევი სისტემად მხოლოდ ე. წ. მეოთხე სისტემა არის წოდებული. გამოდის, რომ დანარჩენი სამი სისტემა („ქართულ-ზანური“, „ჩერქეზულ-დაღისტური“ და „ქართულ-კავკასიური“) ნარევი არაა.

ვინც ვ. თოფურიას მაღალი რანგის ლინგვისტურ მემკვიდრეობას იცნობს, ის ადვილად დარწმუნდება, რომ ასეთი მიუღებელი დებულებები სვანურის ნარეგობის მცდარი თეზისის გაზიარებით არის შეპირობებული.

მტკიცება სვანურის ნარეგობის შესახებ საფუძვლად დაედო არა მხოლოდ ლინგვისტიკის, არამედ ხალხთა ისტორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხების მცდარ გადაწყვეტასაც. რადგანაც ენობრივი მონაცემების ჩვენება ზოგჯერ ამგვარ საკითხთა გარკვევის ყველაზე სანდო საშუალე-

1 Г. А. Климов. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований. 1971, стр. 13, 72; Г. А. Климов. Опыт реконструкции фонологического состава общекартвельского языка-основы, Изв. АН СССР, Отд. литературы и языка, т. XIX, вып. 1, стр. 28.

² ვ. თოფურია, სვანური ენა. 1. ზმნა. 1931, გვ. 6.

³ ვ. თოფურია. ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, №3, 1944, გვ. 313.

ბაცაა, ამიტომ ისტორიკოსი, ცხადია, უფლებამოსილია დაემყაროს პროფესიონალ-ენათმეცნიერთა მიერ ჩატარებული ანალიზის შედეგებს (თუმცა სიფრთხილე, როგორც ყველგან, ისე აქაც, ცხადია, საჭიროა). ისტორიკოსის დასკვნების მართებულობა-არამართებულობა ამ შემთხვევაში მთლიანად საყრდენი ლინგვისტური ანალიზის ავტორიანობაზეა დამოკიდებული.

სვანურში აფხაზურ-ადილური „ფენის“ არსებობის ფაქტად მიჩნევის საფუძველზე აფხაზი ხალხის ძველისძველი საცხოვრებელი ადგილის საკითხის გადაწყვეტა სცადა შ. ინალ-იფამ. რადგანაც ასეთი „ფენის“ წარმოქმნა ხანმოკლე ისტორიულ ხანაში შეუძლებელია, ამიტომ ავტორისათვის ამოსავალია დებულება: ის ხალხი, რომლის ენის „ფენაც“ სვანურში გამოიყოფა, ხანგრძლივი დროის მანძილზე ცხოვრობდა სვანების უშუალო მეზობლობაში. ამიტომ, თუ ჩვენ ვიცით სვანთა ძველისძველი საცხოვრებელი ადგილი, მაშინ, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ვიცით მის გვერდით მცხოვრები ხალხის ძველი საცხოვრისიც. მაგრამ აქ დგება ამ ხალხის ვინაობის საკითხი.

საყრდენ თვალსაზრისში გამეღენელი ენა, როგორც და კინახეთ, განსაზღვრის გარეშეა დატოვებული: სვანურში ზოგადად აფხაზურ-ადილური „ფენის“ არსებობა ივარაუდება და არა — ერთი რომელიმე კონკრეტული აფხაზურ-ადილური ენისა. შ. ინალ-იფა ამასთან დაკავშირებით სამართლიანად შენიშნავს: „ძნელი წარმოსადგენია, რომ მეორე ფენაში (ე. ი. აფხაზურ-ადილურ „ფენაში“ — ა. ო.), რომელიც სვანურის ანალიზის დროს გამოიყოფა, ერთგვარად იყოს მოცემული როგორც აფხაზურის, ისე ადილური ენების ელემენტები, ან ამ ხალხთა საერთო წინარე ენამდე ამავალი უძველესი გადმონამუბები. ის, რასაც აფხაზურ-ჩერქეზული ელემენტი ეწოდება სვანურში, არის, როგორც ჩანს, ან აფხაზური. ან ჩერქეზული (ადილური) და არა — ნარევი, ამორფული აფხაზურ-ჩერქეზული“¹.

რადგანაც ზემოთ განხილული შეხედულების გავლენით სვანურში აფხაზურ-ადილურ ენათაგან ერთ-ერთის „ფენის“ არსებობა ფაქტად მიიჩნევა, ამიტომ ავტორისათვის მხოლოდ ამგვარი საკითხი დგება: რომელია კერძოდ ის აფხაზურ-ადილური ენა, რომლის „ფენაც“ სვანურში გამოიყოფა?

პასუხი ამ კითხვაზე ასეთია: ადილური ტომები (ჩერქეზები) სვანების მეზობლად, ე. ი. იქ, სადც ისინი ამჟამად ცხოვრობენ, მოვიდნენ არაუადრეს XIII—XIV საუკუნეებისა (მანამდე ისინი ცხოვრობდნენ სვანეთისაგან შორს — კავკასიის დასავლეთ ნაწილში, ყუბანში, შავი

¹ Ш. Д. Инал-Ипа, Вопросы этно-культурной истории абхазов, «Алашара», Сухуми, 1976, стр. 235-236.

ზღვის სანაპიროებზე), „აფხაზურ-ადილური ფენა“ კი სევანურში გაცილებით უფრო ადრინდელია. ამიტომ ამ „ფენის“ ადილურად მიჩნევა შეუძლებელია¹.

ამ უაღრესად საყურადღებო გარემოების საფუძველზე, რომელიც მნიშვნელოვანი საბუთია სევანურში „ადილური ფენის“ გამოყოფის საწინააღმდეგოდ, გაკეთდა დასკვნა: „ის, რაც „ჩერქეზულ“, ან „აფხაზურ-ჩერქეზულ“ ფენად იწოდება სევანურ ენაში, სინამდვილეში სხვა არაფერია, თუ არა აფხაზების, უფრო ზუსტად, აფსილების ენის წვლილი“².

აქ უკვე, რამდენად დაუჭერებლადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, სევანურის ნარეგობის მცდარი თეზისი საფუძველად დაედო დასკვნას, რომლის მიხედვითაც სევანურის ერთი „ფენა“ (სამი „ფენიდან“) მომდინარეობს ენიდან, რომლის არც ერთი (თუნდაც სრულად უმნიშვნელო) ენობრივი ელემენტის არსებობა უბრალოდაც კი არ არის მითითებული.

ეს დასკვნა კი, თავის მხრივ, საფუძველად დაედო უაღრესად რთული საკითხის გადაწყვეტას: აფხაზები „არაერთი ათასწლეულის განმავლობაში ცხოვრობენ სევანების მხარდამხარ, მათთან უშუალო უახლოეს მეზობლობაში, მრავალგვარი უაღრესად ინტენსიური ურთიერთკავშირისა და ურთიერთგავლენის პირობებში“³.

მაგრამ სად არის სევანების ძველისძველი საცხოვრებელი ადგილი, რომლის უშუალო მეზობლად აფხაზებიც ეპოქების მანძილზე ცხოვრობდნენ? სევანები „არაერთი ათასწლეულის მანძილზე ცხოვრობენ მთებს შორის მოქცეულ თავის ქვეყანაში, სევანეთში, რომელიც კავკასიის მთავარი ქედის უკიდურეს სამხრეთ ძირში მდებარეობს მდინარე ენგურის სათავეებთან. ამიერკავკასიის მწვერვალთა ამ სიღრმეში ისინი მოიხსენებიან რიგჯი ანტიკური ავტორების თხზულებებში“⁴.

ასე იქცა სევანურის ნარეგობის მცდარი თეზისი აფხაზი მოსახლეობის საქართველოს ტერიტორიაზე (სევანეთის მეზობლად) „ათასწლეულთა განმავლობაში“ ცხოვრების საბუთად.

აფხაზი მოსახლეობის ძველისძველი საცხოვრებელი ადგილის დადგენა არ შემოდის ჩვენი კვლევის სფეროში. ამის მიუხედავად უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას შემდეგი: არც სევანურს და არც სევანურის „ნარეგობას“ სინამდვილეში ამ საკითხის გადაწყვეტაში არავითარი წვლილის შეტანა არ შეუძლია; არ შეუძლია, რამდენადაც, ჯერ ერთი, მტკიცება სევანურის ნარეგობის შესახებ, როგორც დავინახეთ, თვითონ არის მიუღებელი, მასზე დამყარებით კი სწორ მეცნიერულ დასკვნებს, ცხადია, ვერ

¹ Ш. Д. Инал-Ипа, Вопросы этно-культурной истории абхазов, „Алашара“, Сухуми, 1976, стр. 235-236.

² იქვე, გვ. 237.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 236.

მივიღებთ; მეორეც, არც ერთი აფხაზური ელემენტი სვანურში, როგორც ითქვა, და არც სვანური ელემენტი აფხაზურში, დღემდე ცნობილი არ არის. ასეთ ვითარებაში აფხაზებისა და სვანების „ათასწლეულთა მანძილზე“ ერთმანეთის უშუალო მეზობლად ცხოვრების დაშვება, რასაკვირველია, შეუძლებელია. სვანების საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით აფხაზთა ძველი საცხოვრისის განსაზღვრა, მაშასადამე, მცდარ საფუძველზეა დამყარებული. და მართლაც, აფხაზური და სვანური ტომების უშუალო მეზობლად ცხოვრების დაშვების შემთხვევაში აუხსნელი რჩება ის ფაქტი, რომ მდინარე ენგურის სათავეებთან ანტიკურ ავტორთა თხზულებებში მხოლოდ სვანები მოიხსენებიან; აფხაზური ტომები კი ამ ტერიტორიაზე (ან მის მეზობლად) არ ჩანან.

აქ კი იმის საჩვენებლად, თუ როგორ დაედო საფუძვლად ისტორიის საკითხთა მცდარ გადაწყვეტას სვანურის ნარეკობის შესახებ არსებული შეხედულება, საჭიროდ მიგვაჩნია წარმოვადგინოთ ვრცელი ამონაწერი შ. ინალ-იფას წიგნიდან. აქამდე ნათქვამის ფონზე ამ ამონაწერიდან მკითხველი ადვილად დაინახავს, თუ რამდენად აუცილებელია სვანურის ნარეკობის შესახებ არსებული ზემოთ განხილული შეხედულების უკუგდება. სიზუსტისათვის ამონაწერს წარმოვადგენთ ორიგინალის ენაზე:

Что касается сванов, то в настоящее время признанным является своего рода «двуприродность» сванской этнической среды. В сванетини отмечается, наряду с картвельским, значительный абхазско-черкесский элемент в этнике, языке и культуре. При этом в специальной литературе обычно больше подчеркивается значение именно черкесского, а не абхазского элемента в языке и традиционной идеологии сванов. «В сванском языке. — пишет А. С. Чикобава, — констатируется наличие, по меньшей мере, трех лингвистических слоев: один из них обнаруживает закономерные соответствия с грузинскими корнями или же совпадает с одним из слоев, фиксируемых в древнегрузинском литературном языке; другой слой восходит к мингрельскому и чанскому диалектам западного языка; третий — к абхазско-адыгейской группе языков».

Ш. В. Дзидзигური, касаясь старого вопроса о смешанном характере сванского языка, вместе с тем справедливо выдвигает на передний план значение вопроса о характере компонентов сванского языка и их хронологической последовательности. «Весь вопрос лишь в том, — подчеркивает он, — каковы компоненты участвовавшие в образовании сванского языка, когда в какой последовательности они насливались в языке, известном под именем сванского». По мнению Ш. В. Дзидзигури, «сванский язык не представляет самостоятельного лингвистического образования в составе картвельских языков: он порождение

сложного исторического процесса скрещивания картвельских и абхазско-адыгейских диалектов»¹.

В сванском языке наличествует в основном два лингвистических слоя. Первый слой — это слой картвельских языков (грузино-мегрело-чанский), а второй слой восходит к абхазско-адыгской группе языков. Но абхазско-адыгская группа состоит из нескольких языков: абхазского с абазинским, убыхского, адыгейского с его диалектами и кабардино-черкесского. Трудно вообразить, чтобы во втором слое, вскрываемом при анализе сванского, в одинаковой степени были бы представлены одновременно элементы и абхазского, и адыгских языков, или же древнейшие пережитки, восходящие к общему праязыку этих народов. Скорее всего то, что называется абхазско-черкесским элементом в сванском языке, является, по всей вероятности, или абхазским, или же черкесским (адыгским), а не смешанным, аморфным абхазо-черкесским. Но какое же из этих решений может быть правильным?

Окончательное решение этого вопроса зависит от дальнейших специальных исследований, и здесь мы позволим себе высказать лишь некоторые свои предварительные соображения.

Если в каком-нибудь языке действительно представлен другой иноязычный элемент в виде целого слоя, то это может быть объяснено, как правило, только двумя основными причинами. Иноязычный слой в языке бывает связан или с соответствующими субстратными явлениями, или же с непосредственными и долговременными интенсивнейшими контактами между носителями данных языков. Но можем ли мы сейчас безошибочно утверждать, что на сванской почве мы имеем именно субстрат и именно собственно «черкесского» (адыгского) происхождения? обратимся ко второму из указанных выше возможных решений — контактному. Простая логика подсказывает, что длительные непосредственные контакты возможны только между народами, постоянно живущими на смежных территориях, не оторванных друг от друга какими-нибудь непреодолимыми естественными преградами.

Сваны живут в своей зажатой между гор стране Сванетии, находящейся у самого южного подножья Главного Кавказского хребта, в верховьях р. Ингури, уже в течение не одного тысячелетия. В глубине этих закавказских вершин они упоминаются в сочинениях ряда античных авторов.

Из народов абхазо-адыгской группы со сванами в настоя-

¹ არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ მთელი ეს მსჯელობა სინამდვილეში ეკუთვნის არა შ. ძიძიგურს, არამედ — ა. ჩიქობავას. შ. ძიძიგური გადმოსცემს (ლიტქმის სიტყვა-სიტყვით) ა. ჩიქობავას ღებულებებს. ამის შესახებ იგი (შ. ძიძიგური) ძალიან ნათლად მიუთითებს, ყოველგვარი წესების დაცვით. ძნელი გასაგებია ამიტომ. თუ რამ განაპირობა ასეთი შეცდომის წარმოქმნა (იხ. შ. В. Дзидзигური, Грузинский язык, Тб., 1968, გვ. 34).

щее время граничат абхазы на западе и кабардинцы на севере. Кабардинцы живут на Сев. Кавказе, в Кабардино-Балкарской АССР, причем, тюркоязычные болгары, которые образовались в результате смешения северокавказских племен с праноязычными и тюркоязычными группами, живут главным образом в южной и юго-западной частях Кабардино-Балкарии, то есть ближе всего к сванам. Что же касается кабардинцев, этногенез которых неразрывно связан с этногенезом других адыгов, то они первоначально, вместе с другими адыгскими племенами, жили вдали от их современных мест обитания, западной части Кавказа, на Кубани и в Причерноморье, а продвинулись же на посток, в бассейн р. Терек, где они находятся теперь, не ранее XIII—XIV вв., частично вытеснив или ассимилировав местное население — потомков ираноязычных алан. «Черкесский» же слой сванского языка датируется несравненно более древним временем, чем XIII—XIV вв. Иначе говоря, если исходить из исторического контекста, то получается, что черкесские племена, в том числе кабардинцы и их предки в силу своей значительной географической удаленности от места обитания сванов, не могли вплоть до позднего средневековья иметь с последними никаких непосредственных контактов.

Если, таким образом, в древности за хребтом вблизи сванов не было никаких адыгов, то, следовательно, нам остается допустить лишь одно: то, что принято считать «черкесским» или «абхазо-черкесским» слоем в сванском языке, на самом деле является не чем иным, как вкладом языка абхазов, точнее апсильов, которые в течение не одного тысячелетия живут со сванами бок о бок, в непосредственном ближайшем соседстве, в условиях многообразных интенсивнейших взаимосвязей и взаимовлияний.

Об особо близкой связи «скрещенного» сванского языка с абхазским много писал Н. Я. Марр. Наличие значительного абхазского элемента и даже субстрата в сванском языке не выглядит чем-то непонятным или невероятным, имея в виду установленное специалистами-лингвистами (Н. Я. Марр, А. С. Чикобава, К. В. Ломтатидзе и др.) влияние в глубокой древности абхазского языка на грузинский язык, что наблюдается также и в отношении топонимии, материальной и духовной культуры. Древние абхазско-сванские языковые взаимоотношения не стоят изолированно, особняком. Они получают внушительное дополнение и подтверждение и в данных этнографии...

Таковы некоторые факты и соображения, заставляющие думать, что один из древнейших компонентов «двуприродной» сванской этнической группы является, после картпельского,

именно абхазский, а еще точнее, апсныский этно-культурный элемент¹.

აქედან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, თუ რამდენად მნიშვნელოვან პრობლემათა არასწორ გადაწყვეტას დაედო საფუძვლად სევანურის ნარევობის მცდარი თეზისი და რამდენად აუცილებელია მისი უკომპრომისო უარყოფა. ეს ითქმის მით უფრო, რომ ჩვენ წინასწარ არ ეიცით, თუ რა დასკვნებს შეიძლება დაედოს საფუძვლად იგი მომავალში. ზომ ცნობილია, რომ მცდარ თეზისს მუდამ მცდარი დასკვნები მოსდევს. არაფერია ამიტომ მოულოდნელი იმაში, რომ ეს თეზისი ასაზრდოებს, არსებითად, უაღრესად ნათელი საკითხების გაბუნდოვანებისა და მათი არამართებული გადაწყვეტის ზოგ სხვა ცდასაც, მაგ., რეგულარულ ფონემურ (აგრეთვე ფუნქციურ) შესატყვისობათა გამოვლენის ექვიპოტანელი ნიმუშია ცნობილი შესატყვისობა: ქართ. სევან-ი, მეგრ. შონ-ი, სევან. მუ-შტან „სევანი“, შტან „სევანეთი“, რაც უდავო საფუძველს იძლევა მათი საერთო-ქართველური არქეტიპის (*სევან-ი) რეკონსტრუქციისათვის². სევან-, შონ-, შტან-, მამასადამე, განუყოფელი ძირეული ერთეულებია მათი არსებობის მთელ მანძილზე (ფუძე ენის ჩათვლით). ამის მიუხედავად, გაჩნდა ცდა ქართველურიდან მომდინარე აფხაზურ ფორმაში. Шс'аиы „სევანეთი“ ლოკატივის აფხაზური ны სუფიქსის გამოყოფისა³. კომენტარი ამას, ვფიქრობთ, არ სჭირდება.

მეკვლევართა ერთი ნაწილის შრომებში აშკარად ჩანს ენერგიული ცდა, ერთი მხრივ, სევანურის ნარევობის დამტკიცებისა და მისი (სევანურის) ჩვეულებრივი ქართველური ენების რიცხვიდან ამოგდებისა და, მეორე მხრივ, ქართველურ ენებში აფხაზურ-ადილური ელემენტების თავგამოდებული ძიებისა, მათი ხვედრითი წონის გაზვიადებისა და ამ გზით შორსმომავალი ისტორიული დასკვნების გაკეთებისა. ვნახოთ ზოგი მათგანი.

4.03. აფხაზურ-ადილურ ელემენტთა შესავამე ქართულსა და მეგრულ-პანურში

4.03.1. ადილური (ჩერქეზული) ელემენტების შესახებ დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში. ს. ჯანაშიამ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დაძებნა ტოპონიმები (უპირატესად ჰიდრონიმები), რომლებიც ჩერქეზული წარმომავლობისად მიიჩნია იმის გამო, რომ მათ-

¹ Ш. Д. Инал-Ипа, Вопросы этно-культурной истории абхазов, «Алашара», Сухуми, 1976, გვ. 234-238.

² Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, стр. 174.

³ В. Е. Кварчия, Об абхазских этнонимных апарс «осетин», асопнша «сван», Вопросы кавказской филологии и истории, Налчык, 1982, стр. 48-49.

ში გამოყო ჩერქეზული ელემენტები: -ფსა (<-ფსგ) „წყალი, მდინარე“ და -ჟვა „ღელე, ხევი, ხეობა“ (მაგ., სუფსა, აქყვა...)¹. ამ მასალის საფუძველზე ავტორმა გააკეთა დასკვნა. „ეს... აქ ჩერქეზული მოსახლეობის ოდინდელი არსებობის ნაკვალევია“². ა. ჩიქობავა კი უფრო შორს წაიდა, მისი მტკიცებით, „დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში არ არის შემთხვევითი ისეთი ადიღური ელემენტების არსებობა, როგორიცაა: სუფსა, აქყვა (შდრ. აქის წყალი), მალთაყვა, აკამფსის (ქოროხის ძველი სახელწოდება); არსებობს სერიოზული საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველურ ტომებს წინ უსწრებდნენ აფხაზურ-ადიღური ტომები“³.

ასეთ მნიშვნელოვან საკითხებზე ამგვარი დასკვნის გაკეთებას შეიძლება გამართლება მოენახოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის ემყარება უაღრესად თვალნათლივ და სრულიად უდავო საბუთებს და ამ საბუთების მრავალგზის აწონ-დაწონას.

თუკი ტოპონიმიკა, როგორც ს. ჯანაშია აღნიშნავს, „...ერთადერთი წყაროა საქართველოს მოსახლეობის შემადგენლობის გასარკვევად იმ ხანისათვის, რომელსაც წერილობითი გარდმოცემის შუქი ვერ სწვდება“⁴, მაშინ ამით მეკლევრის პასუხისმგებლობა, ცხადია, ერთიორად იზრდება. ეს ითქმის მით უფრო, რომ ს. ჯანაშიასვე სამართლიანი თქმით, „...ტოპონიმიკა ადვილად შესაძლოა ზღვა შეცდომების წყაროდ იქცეს, მეთოდოლოგიური სიმკაცრის ოდნავი შესუსტების პირობებში“⁵. ასეთ შეცდომას კი უაღრესად მნიშვნელოვან პრობლემათა მცდარი გადაწყვეტა მოჰყვება.

ჯერ ერთი, რომელიმე ხალხის ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ოდინდელი ცხოვრების საბუთად ტოპონიმიკის მონაცემები მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება გამოდგეს, თუ ამ ტერიტორიაზე დადასტურდება ამ ხალხის მიერ შექმნილი არა ცალკეული ტოპონიმები, არამედ—ტოპონიმთა მთელი სისტემა (ცალკეულ ტოპონიმთა წარმოქმნა შეიძლება ადამიანთა პატარ-პატარა ჯგუფების ამ ტერიტორიაზე შემთხვევით მოხვედრასაც მოჰყვეს, ამისი ნიმუშები საძებარი არ არის)⁶; მეორე, მოცემულ ტერიტორიაზე ერთი ხალხის მეორე ხალხზე ადრე ცხოვრების საბუთად

¹ ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღური) ელემენტები საქართველოს ტოპონიმიკაში, შრომები. III. 1959, გვ. 117-123.

² იქვე, გვ. 122.

³ А. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древнейшие лингвистический облик. Ив., II, 1948, გვ. 263.

⁴ ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 117.

⁵ იქვე, გვ. 118.

⁶ რ. გორდენიანი, „ფაზისის“ ეტიმოლოგიისათვის, თსუ შრომები, 132 (140), ჟღერითარული მეცნიერებანი, 1971, გვ. 181.

ტოპონიმების მონაცემები მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება გამოდგეს, თუ სათანადოდ დასაბუთდება, რომ აქ ამ ხალხის მიერ შექმნილი ტოპონიმები უფრო ადრინდელ ქრონოლოგიურ საფეხურს განეკუთვნება, ვიდრე ტოპონიმები, რომლებიც მეორე ხალხის შემოქმედების ნაყოფს წარმოადგენს.

რა ჭიკარბა გვაქვს მოცემულ შემთხვევაში ან ერთი, ან მეორე თვალსაზრისით?

მოპოვებული ტოპონიმური მასალა, როგორც ამის შესახებ პ. ინგოროყვაძე სამართლიანად მიუთითებს, არ არის საკმარისი ზემოაღნიშნული დასკვნების გაკეთებისათვის, დასკვნებისა, რომლებიც ხალხთა ისტორიის უმნიშვნელოვანესი საკითხების გაშუქებას ისახავს მიზნად¹. თვით ამ მასალის, განსაკუთრებით მისი ერთი ნაწილის, ჩერქეზული (ადილური) წარმომავლობაც არ არის უდავო (პ. ინგოროყვაძე, მაგ., არ ცნობს არც ერთი მათგანის ჩერქეზულიდან მომდინარეობას²); საილუსტრაციოდ დავასახელოთ ზოგი მათგანი:

აკამფსისი. ეს არის მდინარე ჭოროხის რომაულ-ბიზანტიურ წყაროებში დადასტურებული სახელწოდება. მასში -ფს ელემენტის (ადილ. „წყალი, მდინარე“) გამოყოფა და, ამდენად, ამ ჰიდრონიმის ჩერქეზული წარმომავლობისად მიჩნევა ემყარება შემდეგ მოსაზრებას: ა კ ა მ ფ ს ი ს ი და ისტორიულ წყაროებში „ჭოროხის“ აღმნიშვნელად დადასტურებული მეორე სახელწოდება კ ა კ ა მ ა რ „ერთიდაიმავე ფესვის ნაყარი უნდა აყოს“³. მაგრამ რადგანაც ეს ორი სახელწოდება („აკამფსისი“ და „კაკამარ“) ფორმით ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან, ამიტომ გენეტურად მათი ერთმანეთთან დაკავშირება უაღრესად გულმოდგინე ლინგვისტურ არგუმენტაციას მოითხოვს. სინამდვილეში მოცემულია ცდა ამ დაკავშირების შემდეგნაირად გამართლებისა: „აკამფსისი“-ში -ფს ელემენტის გამოყოფა, რაც საფუძვლად უდევს ამ ჰიდრონიმის ჩერქეზულიდან მომდინარედ მიჩნევას, ემყარება „კაკამარ“-ში -არ სუფიქსის გამოყოფას. იმისათვის კი, რომ შესაძლებელი გახდეს დარჩენილი ძირების (აკამ—კაკამ) გენეტურად ერთმანეთთან დაკავშირება, „აკამფსისი“-ის ძირში რეკონსტრუირებულ იქნა თავკიდური კ ელემენტი — *კ ა კ ა მ ფ ს ი ს ო⁴.

მაგრამ: ა) რადგანაც ცნობილი არ არის არც კ ა კ ა მ ფუძე და არც -არ სუფიქსი, ამიტომ „კაკამარ“ ფორმაში -არ სუფიქსის გამოყოფის ლინგვისტური საფუძველი ამჟამად არ არსებობს; მდგომარეობას ვერ

¹ პ. ინგოროყვაძე, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 184-185.

² იქვე, გვ. 183-187.

³ ს. ჭანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 119.

⁴ იქვე, გვ. 119, იხ. აგრეთვე პ. ინგოროყვაძე, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 184.

ცვლის დასმული კითხვა: „საძიებელია - ა რ ნაწილაკის მნიშვნელობა; ხომ არ არის იგი ნაშთი ჭანურ წკაჩა რ-ი ს ა, „წყლის“ აზრით?“¹, გერ ცვლის, რადგანაც თვით ამ „ნაწილაკის“ გამოყოფას არ მოეპოვება, როგორც ითქვამს, ლინგვისტური საფუძველი. და მაშინ, „აკამფსის“-შიც (რომლის აკამ ძირითადი აგრეთვე არ არის ცნობილი რაიმე განსაზღვრული მნიშვნელობით) - ფს ელემენტის გამოყოფას ასევე ეცდობა საფუძველი; ბ) „აკამფსის“-ში თავიდანვე კ ელემენტის რეკონსტრუქციისათვის ასევე არ არსებობს არავითარი საფუძველი, გარდა მასთან „აკამარ“ სიტყვის სავარაუდო გენეტური კავშირისა, მაგრამ ამ კავშირის არსებობა ხომ თვითონ არის სამტყიცებელი! (ე.წ. წრე მტყიცებაში). ამასთან ერთად, არ არის სავალდებულო ერთი მდინარის ორი სხვადასხვა სახელწოდება გენეტურად აუცილებლად ერთმანეთთან იყოს დაკავშირებული; ბევრ სხვა ცნობილ მაგალითთან ერთად (შდრ., მაგ., რიონი — ფაზისი, ცხენისწყალი — ლაშხური...) ეს ნათლად ჩანს ამავე მდინარის ალმნიშვნელად მესამე სახელწოდების (კოროხი) არსებობის ფაქტიდანაც, სახელწოდებისა, რომელიც ზემოაღნიშნულ სინონიმურ სახელწოდებებს წარმომავლობით არ უკავშირდება.

ყოველივე ამის გათვალისწინების შემთხვევაში არ მოგვეჩვენება უსაფუძვლოდ, რომ „ძველი მწერლები ცდილობენ ეს სახელი (აკამფსისი — ა. ო.) ბერძნული ეტიმოლოგიის მქონედ გამოაცხადონ“². ამ ჰიდრონიმის უპირატესად უცხოურ წყაროებში ხმარება, მასში -ის დაბოლოების არსებობა და ზოგი სხვა გარემოება საკითხის სწორედ ამგვარად გადაწყვეტას უჭერს მხარს.

ფაზისი. ქართველურ და ბერძნულ ფორმათა შედარების საფუძველზე ამ სიტყვის ამოსავლად ს. ჯანაშია ახდენს *ფ ა ს თ ფორმის რეკონსტრუქციას და შემდეგ შენიშნავს: „ჩერ კიდევ სარკვევია, ამ სახით აღდგენილ სახელს იგივე ჩერქეზული სიტყვა უძეეს ფუძედ თუ არა. ე. ი. ემთხვევა თუ არა ფ ა ს და ფ ს ა ფუძეები ერთმანეთს?“³

ფ ა ზ ი ს ს უყოყმანოდ მიიჩნევენ ქართველური სიტყვის ბერძნულ გადმოცემად ჰ. ფოგტი, კ. ჰ. შმიდტი, გ. კლიმოვი, რ. გორდენიანი და სხვა. 1965 წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში გ. მელიქიშვილმა წარმოადგინა ამ ტოპონიმის ქართველურ და ბერძნულ ვარიანტთა დამაჯერებელი ლინგვისტური ანალიზი და, შეიძლება ითქვას, — სათანადო პროცედურათა თვალსაზრისით სანიმუშო ლინგვისტური რეკონსტრუქცია: ბერძნ. ფასის < ფასიდ < სვან. *ფამდ. ეს უკანასკნელი კი რეკონსტრუირებულია ბერძნული ფორმის (ფასიდ) ჩვენების საფუძველზე როგორც

¹ ს. ჯანაშია, დასახ., ნაშრ., გვ. 119.

² იქვე, გვ. 118-119.

³³ იქვე, გვ. 122.

ზან. ფოთ- (>ფუთ-) ვარიანტის კანონზომიერი ფონემური შესატყვისი. ქართ. ფოთ-ი ზანურიდან უნდა იყოს ნასესხები, ქართულისათვის ამოსავლად ამიტომ მიიჩნევა *ფათ-ი¹. (აღნიშნული სამი ფორმა — *ფათი, ფოთი, *ფაშდ — გამოიყვანება, მაშასადამე, არა ერთმანეთისაგან, არამედ — საერთო-ქართველური არქეტიპისაგან²). რ. გორდეზიანის მიერ მითითებული ანგარიშგასაწვეი დაბრკოლებების მიუხედავად,³ ამ გზით ბერძნ. ფასიდ ფორმაში არაწინააღმდეგობრივად იხსნება როგორც დ, ისე ა და ს ელემენტთა არსებობა.

თუ ამ მწყობრი თვალსაზრისიდან ამოვალთ, მაშინ გამოდის, რომ სახელწოდება, რომლისაგანაც ბერძნ. ფაზისი მომდინარეობს, ჯერ კიდევ საერთო-ქართველურ ქრონოლოგიურ საფეხურზე არსებობდა და მომდინარეობს ამ საფეხურიდან როგორც ერთ-ერთი უძველესი ქართველური ტოპონიმი. ჩერქეზულთან მისი დაკავშირების შესაძლებლობა, ასეთ შემთხვევაში, რასაკვირველია, გამოირიცხება. ვფიქრობთ, არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ ჩვენ ამ შეხედულებას ვაძლევთ უპირატესობას როგორც ლინგვისტური თვალსაზრისით ბევრად უფრო სრულყოფილს.

აყვა. სოხუმის ეს აფხაზური სახელწოდება ს. ჯანაშიას ჩერქეზული წარმომავლობის ტოპონიმად მიაჩნია⁴. იმის მიუხედავად, გავიზარებთ თუ არა მტკიცებას -ყ ვ ა ელემენტიან სახელთა ჩერქეზული წარმომავლობის შესახებ, უდავოა, რომ ასეთი მტკიცება უფრო ბუნებრივია მაშინ, როდესაც -ყ ვ ა („ლელე, ხეობა“) ჰიდრონიმის შემადგენელი ელემენტია (ვთქვათ, აჰყვა „აჰის ლელე“), მაგრამ არ არის ბუნებრივი, თუკი იგი დამოუკიდებლად, სხვა ელემენტის გარეშეა წარმოდგენილი, განსაკუთრებით კი მაშინ, თუ ის არის არა ჰიდრონიმი, არამედ — ქალაქის სახელწოდება. სოხუმის, როგორც ქალაქის (ყოველ შემთხვევაში — დასახლებული პუნქტის), არსებობა განუზომლად უფრო ძველი დროიდან არის ცნობილი, ვიდრე — მისი აფხაზური სახელწოდებისა. თუ ქალაქი წინ უსწრებს მის ამ ერთ-ერთ სახელწოდებას (ამაში ეჭვის შეტანის საფუძველი, ვფიქრობთ, არ არსებობს), მაშინ შეუძლებელია ქალაქს „ლელე“ ან „ხევი“ დაარქმეოდა. რომ მოხერხდეს კიდევ ამ სახელწოდების უძველესობის დასაბუთება, აღნიშნული დაბრკოლება მაინც დაბრკოლებად დარჩება. დაბრკოლება სერიოზული იქნებოდა იმ შემთხვევაშიც კი, ის (აყვა) რომ მდინარეს (ან მდინარესაც) ერქვას და

¹ გ. მელიქიშვილი, საქართველოს. კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, 1965, გვ. 50-68.

² შტრ. რ. გორდეზიანი, „ფაზისის“ ეტიმოლოგიისათვის, თსუ შრომები, 132 (140), ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, 1971, გვ. 182-183.

რ. გორდეზიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 183-184.

⁴ ს. ჯანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 120.

არა — მხოლოდ ქალაქს; „წყალ“ ელემენტის ჩართული ჰიდრონიმები ფართოდ არის გავრცელებული (ცხენისწყალი ← ცენისწყალი. გუჯარეთისწყალი, ხანისწყალი, გუბისწყალი...), ცალკე აღებული „წყალი“ კი ასეთი ფუნქციით, რამდენადაც ჩვენთვის არის ცნობილი, არ არსებობს.

როგორც ვხედავთ, ა ყ ვ ა ტოპონიმის ჩერქეზულთან დაკავშირებას უაღრესად სერიოზული დაბრკოლებები ახლავს.

არსებობს საწინააღმდეგო მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც ტოპონიმი ა ყ ვ ა დაკავშირებულია „აჟის სამეფოსთან“ (III საუკ. ჩვ. ერამდე)¹, მაგრამ ეს კიდევ უფრო ნაკლებად სარწმუნო დებულებაა. ახსნა არ ეძებნება, ჯერ ერთი, -ვა ელემენტს (შდრ. აჟი — აყვა) და, მეორეც, ასეთი მნიშვნელოვანი პუნქტის სახელწოდება რომ ამ სიძველისა იყოს, მაშინ ძნელი წარმოსადგენია მას XVIII საუკუნემდე სადმე არ ეჩინა თავი.

ბოყვა. პირველ სიგნალს ამ ტოპონიმის ჩერქეზული წარმომავლობის მტკიცების² საწინააღმდეგოდ იძლევა ის ფაქტი, რომ ზემო რაჭაში, სადაც ეს ტოპონიმია დადასტურებული, და, საერთოდ, დასავლეთ საქარველოს მთაში (რაჭა-ლეჩხუმისა და სვანეთში) არ არის ცნობილი ჩერქეზული წარმომავლობის არც ერთი სხვა ტოპონიმის არსებობა. მეორე სიგნალი კი ისაა, რომ ბოყვა არის არა მდინარის, არამედ — სოფლის სახელი. ამიტომ ბუნებრივად ჩნდება მისი წარმომავლობის სხვაგვარად ახსნის მოთხოვნილება. და, აი, აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს სვანური სიტყვა ბოყვ „ღრუ, გულგამოცლილი, ფუყე სავანი; ხის ქერქისაგან დამზადებული ჭურჭელი“ (მისი კანონზომიერი შესატყვისი, ჩვენი აზრით, არის ქართ. ფუყე). მაგრამ მაშინ ისმის ორი კითხვა: 1.) რამდენად არის შესაძლებელი ამ რეგიონში (ზემო რაჭაში) სვანური წარმომავლობის ტოპონიმის არსებობის დაშვება? და 2) შეიძლება თუ არა ტოპონიმს საფუძველად ედოს ასეთი მნიშვნელობის მქონე სიტყვა?

ზემო რაჭაში სვანური წარმომავლობის სხვა ტოპონიმებიც მოიპოვება და, რაც მთავარია, არსებობს ისეთი (უფრო ზუსტად, იმისი მსგავსი) მნიშვნელობის მქონე სიტყვისაგან მომდინარე ტოპონიმიც, როგორიც არის ბოყვ. ასეთია, უწინარეს ყოვლისა, ღებ-ი (მთის სოფლის სახელი). ღების გასწვრივ, ქვემო სვანეთის ტერიტორიაზე, მდებარეობს სოფელი ღობ-ი. ამ ორ სოფელს ერთმანეთთან აკავშირებს მოკლე გადასასვლელი. ღობ > ღ ღ ე ბ (ო-ს უმაღლესი შედეგად) > ღ ე ბ (ჭ-ს დაკარგვა, ე. ი. დელაბილიზაცია). თანამედროვე სვანურ დიალექტებში დადასტურებულია განვითარების სამივე ეს საფეხური (ღობ > ღ ღ ე ბ > ღებ).

¹ Ш. Д. И п а л-И п а, Абхазы, Сухуми, 1965, стр. 109-111.

² ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 120.

სახელით ღობ (>ღებ>ღებ) აღინიშნება ხის ნაჭრისაგან დამზადებული, გულამოცლილი ღრმა ჭურჭელი, აგრეთვე სკა, რომელიც ამგვარადვე მზადდება; კოდი.

აღნიშნულ სოფლებს, რომლებიც ვიწრო, ღრმა ხეობებში არიან მოთავსებული, სახელიც (ღობ, ღებ), როგორც ჩანს, ამასთან მიმსგავსებით შეერქვა.

ბოყე (ბოყე-წლ) სიტყვაც, როგორც ითქვა, ჭურჭელსაც აღნიშნავს, ჭურჭელს, რომელიც ხის ჭერქისაგან მზადდება და მარცვლეულისა და ფქვილისათვის გამოიყენება.

თუ ერთი სიტყვა (ღობ, ღებ) საფუძვლად დაედო სოფლების სახელებს, არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ მისი მსგავსი მნიშვნელობის მქონე მეორე სიტყვასაც (ბოყე) იგივე უნარი აღმოსჩენოდა.

თუ ბოყე ტოპონიმის წარმომავლობის ეს ახსნა უდავო არ არის, ვფიქრობთ, ის მაინც უეჭველია, რომ პირველ ახსნასთან შედარებით, რომლის მიხედვითაც ეს ტოპონიმი ჩერქეზულს უკავშირდება, უფრო ბუნებრივი ახსნაა.

ჩერქეზულად მიჩნეული ტოპონიმიკური მასალის ამგვარი ანალიზი შეიძლება კიდევ გაგრძელდეს, მაგრამ ნათქვამიდანაც, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ამ მასალის (ყოველ შემთხვევაში, მისი ერთი ნაწილის) ჩერქეზულიდან მომდინარეობის მტკიცება საკმაოდ სერიოზულ წინააღმდეგობებს აწყდება. ლიტერატურაში დასახელებულ სხვა ტოპონიმთა ჩერქეზული წარმომავლობა ფაქტადაც რომ მივიჩნიოთ, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ამგვარი ტოპონიმების ძალიან მცირე რაოდენობა რჩება; მათი წარმოქმნა კი შეიძლება ჩერქეზთა პატარ-პატარა ჯგუფების ამ ტერიტორიაზე შემთხვევით მოხვედრითაც აიხსნას. ასეთი წარმოშობის ტოპონიმების არსებობა ბევრ სხვა ტერიტორიაზე არის ცნობილი, თვით საქართველოშიც, მგასავსად სხვა ქვეყნებისა, სხვადასხვა ხალხის წარმომადგენელთა მიერ ამ სახით შექმნილი ტოპონიმები, როგორც ცნობილია, არ არის იშვიათი.

დავუშვათ, ზემოთ ნათქვამის მიუხედავად, რომ ჩერქეზულად მიჩნეული ყველა ტოპონიმი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მართლა ჩერქეზული (ადილური) წარმომავლობისაა. გამოდგება თუ არა ეს ისეთი მტკიცების საბუთად, როგორიცაა: „დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველურ ტომებს წინ უსწრებდნენ აფხაზურ-ადილური ტომები“?

არ გამოდგება ისე, თუ არ დასაბუთდა, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ჩერქეზული ტოპონიმები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებენ ქართველურ ტოპონიმებს. განსახილველ დებულებას ამგვარი მტკიცების ცდა არ ახლავს, ამის გარეშე კი თვით ამ დებულების წამოყენება არის გაუგებარი.

მთავარი ამ შემთხვევაში მაინც ის არის, რომ უაღრესად თვალნათელი დასაბუთება სწორედ საწინააღმდეგო მტკიცებას მოეპოვება:

1. სოხუმის ქართველურა სახელწოდება (ცხუმი) ქართულ საისტორიო წყაროებში, როგორც აღნიშნავენ, VIII საუკუნიდან არის ცნობილი¹, ჩერქეზულად მიჩნეული სახელწოდება (აყვა) კი — XVIII საუკუნიდან². ეს უკანასკნელი რომ მართლა ამ ქალაქში ოდითგან მცხოვრები მოსახლეობის მიერ ხმარებული უძველესი სახელწოდება იყოს, მაშინ ძნელი წარმოსადგენია (როგორც ეს ზემოთაც ითქვა) ისტორიულ წყაროებში იგი ასე გვიან გამოჩენილიყო. არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ ქართველურ ენობრივ ტრადიციაში ეს სახელწოდება თითქმის არ არსებობს, რაც მისი უძველესობის შემთხვევაში სრულიად გაუგებარი იქნებოდა. ეს ითქმის მით უფრო, რომ ეს ქალაქი უამრავი ქართველური ტოპონიმის გარემოცვაშია მოქცეული.

ამ კონტექსტში უაღრესად საყურადღებოა არსებული მოსაზრება დიოსკურიის, როგორც ტოპონიმის, წარმომავლობის შესახებ, ტოპონიმისა, რომელიც შემდგომ ახლომდებარე ქალაქის, სოხუმის (სებასტოპოლის) აღმნიშვნელად იხმარებოდა³ (მეორე მოსაზრების მიხედვით, დიოსკურია მდებარეობდა თანამედროვე სოხუმის ტერიტორიაზე⁴):

„ძველი დიოსკურიის ნაქალაქეც (რომელიც მდებარეობს ქ. სოხუმიდან 4 კილომეტრით სამხრეთით, მდინარე კელასურის შესართავის ზონაში) დღემდე შერჩენილი აქვს სახელწოდება ტყუბი (ტყუბი)...“

როგორც ცნობილია, ბერძნულ მითოლოგიაში დიოსკურები ეწოდებოდა ტყუბ ძმებს (კასტორსა და პოლუქსს, ღვთის-შვილებად წოდებულ გმირებს); სახელწოდება ქალაქისა დიოსკურია დაკავშირებულია ამ გმირების, ტყუბი ძმების ლეგენდასთან.

საისტორიო მეცნიერებაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ ბერძნული სახელწოდებანი კოლხიდის ქალაქებისა ადგილობრივ სახელწოდებათა თარგმანს წარმოადგენენ, და რომ ასევე თქმულებებსა და ლეგენდებშიაც, რომლებიც კოლხიდასთან არიან დაკავშირებული, ადგილობრივი თქმულებების გამოძახილთან გვაქვს საქმე...

სრულიად აშკარაა, რომ ბერძნული სახელწოდება ამ ქალაქისა დიოსკურია, დაკავშირებული ტყუბი ძმების ლეგენდასთან, კავშირში

¹ პ. ი. ნ. გ. ო. ყ. ე. ა. ვიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 147.

² შ. ი. ნ. ა. ლ. ი. ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

³ პ. ი. ნ. გ. ო. ყ. ე. ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 146.

⁴ შ. ი. ნ. ა. ლ. ი. ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 108; З. В. А. н. ч. а. б. а. д. з. е., История и культура древней Абхазии, М. 1964, стр. 150-153.

იმყოფება და მომდინარეობს ამ ქალაქის ადგილობრივი სახელწოდები-
დან ტყუბუნო, ტყუბუნო, resp. *ტყუბუნო¹.

თუ ამ ვარაუდს მივიღებთ, მაშინ ქართველური სახელწოდება
(ტყუბუნი), რომლის თარგმანიც დიოსკურიაა, ძვ. წ. IV საუკუნეზე ად-
რინდელი გამოდის, რამდენადაც თვით დიოსკურია ანტიკურ წყაროებში
სწორედ ამ საუკუნიდან გვხვდება². აყვას კი, თუ ისტორიულ პერ-
სპექტივას გავითვალისწინებთ, შეუძლებელია ამგვარი სიძველის პრე-
ტენზია ჰქონდეს³.

საკმაო სიძველისა ჩანს ცხუმიც — სოხუმის უძველესი ქართვე-
ლური სახელწოდება. ქართულ წყაროებში ის, როგორც ითქვა, VIII
საუკუნიდან იჩენს თავს და ესეც, ცხადია, არ არის მისი სიძველის ზღვა-
რი. უნდა ვიფიქროთ, ის გაცილებით ძველია, — ალბათ, ამ ქალაქის
(თუ დასახლებული პუნქტის) წარმოქმნის დროინდელი. ამ ვარაუდის
საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ცხუმის, როგორც ტოპონიმის, ქართულ
და უცხოურ წყაროებში VIII საუკუნემდე არარსებობა; ქართულ წყა-
როებში არარსებობა, ალბათ, იმისი შედეგია, რომ ამ დრომდე არ მოი-
პოვება ისეთი წყარო, რომელშიც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებუ-
ლი ყველა ქალაქის სახელწოდება იყოს ფიქსირებული; უცხოურ წყა-
როებში არარსებობა კი ადვილად იხსნება იმით, რომ მას აქ ბერძნული
სახელწოდებები (სებასტოპოლი, დიოსკურია) ცვლის.

არსებული მოსაზრება სოხუმის ქართველური სახელწოდების სა-
გუბისაგან — „მამაკაცის ძველი აფხაზური საკუთარი სახელისაგან“
— მომდინარეობის შესახებ „ხალხურ ეტიმოლოგიას“ უფრო მოგვა-
გონებს, ვიდრე — მეცნიერულ ვარაუდს, ამიტომ შეიძლებოდა მისთვის
ყურადღება არც მიგვექცია, მაგრამ, რადგანაც ის მაინც არსებობს⁴, სა-
ჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ შემდეგი: ა) ისეთ ვითარებაში, როდესაც
ფორმა ცხუმიც VIII საუკუნიდან მოყოლებული მრავალგზის არის მოხ-
სენიებული წერილობით წყაროებში, გაუგებარია ზემოაღნიშნული ვა-
რაუდის საბუთად ს. ბრონევისკის მიერ XIX საუკუნეში ფიქსირებული
ფორმის (Carym) გამოცხადება, ფორმისა, რომელიც აშკარად მცდარ
ჩაწერის შედეგია; ბ) ვარაუდს საფუძვლად უდევს აღნიშნული სა-
კუთარი სახელის მსგავსება (მსგავსება საკმაოდ შორეული) სოხუმთან
— ქალაქის თანამედროვე სახელწოდებასთან და არა ცხუმთან,
მის ამოსავალ ფორმასთან. კომენტარი აქ, ვფიქრობთ, ზედმეტია; გ)
ცხუმიც აფხაზური წარმომავლობის სახელწოდება რომ იყოს, ის,

¹ პ. ი. ნ. გ. ო. ო. ყ. ვ., დასახ. ნაშრ., გვ. 146-147.

² იქვე, გვ. 146.

³ დიოსკურიის ეტიმოლოგიის შესახებ არსებული ლიტერატურის მიმოხილვა
იხ. ზ. ა. ნ. ა. ბ. ა. ძ. ვ., დასახ. ნაშრ., გვ. 152.

⁴ შ. ი. ნ. ა. ლ. ი. ვ., დასახ. ნაშრ., გვ. 110-111.¹

უწინარეს ყოვლისა, სწორედ აფხაზურის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო, სინამდვილეში აქ ეს სახელწოდება არ არსებობს. სოხუმის „ერთადერთი ხმარებული სახელწოდება“ აფხაზურში, როგორც თვით შ. ინალ-იფა აღნიშნავს, არის ა ყ ე ა¹. საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ სოხუმის აღმნიშვნელად ქართველურ ენებში ქართველური სახელწოდება (ცხუმი) იხმარება, ბერძნულში—ბერძნული სახელწოდება (სებასტოპოლი), ხოლო აფხაზურში — აფხაზური (აყვა). ეს კი ძალიან მეტყველი ფაქტია; დ) ძნელი ასახსნელია, რას უნდა გამოეწვია ერთი და იმავე ქალაქის აღმნიშვნელად ერთ ენაში (აფხაზურში) ა ყ ე ა-ს — „ძველი აფხაზური სახელწოდების“² გვერდით მეორე აფხაზური სახელწოდების (სოხუმი) წარმოქმნა; ე) სახელწოდება ცხუმს მოეპოვება ძალიან გამჭვირვალე ქართველური (სევანური) ეტიმოლოგია: სევან. ცხუმ „რცხილა“³ (შდრ. სევან. ტოპონიმები: ცხუმარ „ცხრილები“, ზესხე „ცაცხვი“ და სხვა). არსებულ მოსაზრებას ცხუმ-ის ქართველური (სევანური) წარმომადგენლობის შესახებ⁴, საწინააღმდეგო ჰიპოთეზისაგან განსხვავებით, ვფიქრობთ, დამაჯერებლობა არ აკლია. დამაჯერებლობას კი ამ მოსაზრებას სოხუმის ირგვლივ ისეთ აშკარა სევანურ ტოპონიმთა არსებობაც მატებს, როგორიცაა ღ ლ უ მ უ რ ი შ ი (სევან. ღ ლ უ მ უ რ „ნადე“, -იშ ნათესაობითის სუფიქსი), ბ ა ბ უ შ ე რ ი (შდრ. სევან. სოფლის სახელები სევანეთსა და ლეჩხუმში: ლეუშერი, ცხუკუშერი) და არაერთი სხვა (შდრ. აგრეთვე ლ ე ჩ ქ ო ფ ი — სოხუმის ერთ-ერთი ქუბნის სახელწოდება).

2. თუ გავიზიარებთ ზემოაღნიშნულ ვარაუდს ფ ა ზ ი ს ი ს წარმომადგენლობის შესახებ, მაშინ სათანადო ტოპონიმი საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან მომდინარე გამოდის. მაგრამ, თუ აქ ბევრი რამ ბოლომდე ნათელი არ არის, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობს მეორე უფალრესად მნიშვნელოვანი ტოპონიმი, რომლის საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან მომდინარეობა არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ასეთია ტოპონიმი ქ უ თ ა ი ს ი, რომელსაც ქართველურ ენებში მოეპოვება კანონზომიერი ფონემური შესატყვისები: მეგრ. ქ უ თ ე შ ი „ქუთაისი“ — სევან. ქ უ თ ა შ „ქუთაია“, რაც, თავის მხრივ, იმისი უტყუარი მაჩვენებელია, რომ ეს ტოპონიმი ჯერ კიდევ საერთო-ქართველურ ფუძე ენაში არსებობდა, მისი დიფერენციაციამდე ცალკეულ ქართველურ ენებად⁵.

¹ შ. ინალ-იფა, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

² იქვე.

³ პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 147.

⁴ გ. მელიქიშვილი, საქართველო, კავკასია და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, 1965, გვ. 65-66.

⁵ უფრო დაწვრილებით ზო. А. Ошанин, З. Сарджвеладзе, Против извращения вопросов грузинской топонимики, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, №3, გვ. 173-174.

ვინ იცის, რამდენი ამ სიძველის ქართველური ტოპონიმია შემორჩენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, რომელსაც სხვა ქართველურ ენებში შესატყვისები დაეკარგა. ქუთაისის შესატყვისთა შემონახვა კი, სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებით, როგორც ჩანს, განსაზღვრა ამ პუნქტის დიდმა მნიშვნელობამ უძველესი დროიდან მოკიდებული — დღემდე.

ყოველივე ეს, გარდა იმისა, რომ დამაჯერებლობას მატებს ფ ა ზ ი ს ი ს ზემოაღნიშნულ ანალიზს, უდავოდ მოწმობს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია ქართველური ტომებით ჭერ კიდევ ქართველურ ენათა დიფერენციაციის დაწყებამდე იყო დასახლებული. რამდენადაც ამავ ტერიტორიაზე არ არსებობს ჩერქეზულად მიჩნეული არც ერთი ტოპონიმი, რომელსაც ამგვარი სიძველის პრეტენზია შეიძლება ჰქონდეს ამიტომ, თავისთავად ცხადია, უსაფუძვლოა დებულება: „დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველურ ტომებს წინ უსწრებდნენ აფხაზურ-ადიღური ტომები“.

4.08.2. აფხაზურ მორფოლოგიურ ელემენტთა შესახებ ქართულსა და მეგრულ-ჭანურში. აფხაზურიდან მომდინარედ მიჩნეულ იქნა ზმნისწინთა ერთი ნაწილი: ქართ. /წა-/, მეგრ.-ჭან. /ლა-/, /კა-/, მეგრ. /თა-/, ჭან /ნა-/.

მორფოლოგიურ ერთეულთა სესხების შესაძლებლობა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, უალრესად შეზღუდულია, ამიტომ, თუ ქართველურ ენებში აფხაზურ ზმნისწინთა ნასესხებობას დავუშვებთ, მაშინ აქ უნდა არსებობდეს აფხაზური ლექსიკის ძალიან დიდი რაოდენობაც. პირველ სერიოზულ სიგნალს ამგვარი დაშვების საწინააღმდეგოდ სწორედ ის იძლევა, რომ ქართველურ ენებში აფხაზურიდან მომდინარე სიტყვების არათუ ასეთი დიდი რიცხი, რამდენადმე ხელშესახები რაოდენობაც კი არ არის ცნობილი. ამასთანავე, სხვადასხვა ენებში ერთნაირი მნიშვნელობის მქონე ენობრივ ერთეულთა ფორმის მიხედვით მსგავსება, როგორც ზემოთ არაერთგზის აღნიშნა, არ არის ამ ერთეულთა ერთ ენაში მეტონიმის ნასესხებობის უცილობელი მაჩვენებელი. ამ შემთხვევაში ეს ითქმის განსაკუთრებით იმიტომ, რომ „ხსენებულ ნაწილაკთა (ზმნისწინთა — ა. ო.) მნიშვნელობა მეგრულსა და ჭანურში — აფხაზურში ამ ნაწილაკთა მნიშვნელობასთან შედარებით — ზოგჯერ ერთგვარ სხვაობასაც იძლევა“¹.

¹ ა. ჩიქობავა, წარ-პრევერბის მნიშვნელობისათვის ქართულში, ენისკის მოამბე, I, 1937, გვ. 44-45; A. C. Чикобава, Морфологические встречи афхазского языка с картвельскими языками, ენისკის მოამბე, XII, 1942, გვ. 167-168.

² A. C. Чикобава, Морфологические встречи..., ენისკის მოამბე, XII, 1942, გვ. 167-168.

თუკი აღნიშნულ ზმნისწინთაგან რომელიმეს (მაგ., /წა-/-ს) მართლა მოეპოვება აფხაზური ეტიმოლოგია, ეს ნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ აფხაზურში იგი სხვა ენებიდან ნასესხები არ არის, ქართ. /წა-/ ზმნისწინის აფხაზურიდან ნასესხებობის საბუთად კი ის არ გამოდგება. ასეთ საბუთად არც ის ფაქტი გამოდგება, რომ რომელიმე ქართველური ენის რომელიმე ენობრივ ერთეულს სხვა ქართველურ ენებში შესატყვისი არ მოეპოვება; არ გამოდგება, რადგანაც ასეთ ერთეულთა წარმოქმნა ენაში დამოუკიდებლადაც ადვილად არის შესაძლებელი.

აღნიშნულ ზმნისწინთა აფხაზურიდან მომდინარეობის დამადასტურებელი, რამდენადმე ანგარიშგასაწევი სხვა არგუმენტები ამ მტკიცებას არ ახლავს, რაც იმას ნიშნავს, რომ დებულება, ფაქტობრივ, არგუმენტაციის გარეშეა დატოვებული.

რამდენადაც ყოველი დასახელებული ზმნისწინი თითოეულ ქართველურ ენაში ზმნისწინთა სისტემის ორგანული ნაწილია, ამდენად, დასაბუთებას მოითხოვს, უწინარეს ყოვლისა, არა მათი ქართველურობის (არანასესხებობის). არამედ — სხვა ენიდან ნასესხებობის მტკიცება. რადგანაც ასეთი დასაბუთება, ფაქტობრივ, არ არსებობს, ამიტომ არანასესხებობის მტკიცებაც, არსებითად, ზედმეტია. და მაინც, აღვნიშნავთ შემდეგს:

1) ქართ. /წა-/ ზმნისწინის აფხაზური /წა-/-საგან მომდინარეობის მტკიცება, ჩვენი აზრით, მიუღებელია ამ ორ ზმნისწინს შორის როგორც გამოხატულების, ისე შინაარსის პლანში არსებული მნიშვნელოვანი სხვაობის გამო:

გ ა ნ ს ხ ე ა ვ ე ბ ა გ ა მ ო ხ ა ტ უ ლ ე ბ ი ს პ ლ ა ნ შ ი: აფხაზურ /წა-/-ს ფორმით, მართალია, ემთხვევა თანამედროვე ქართული /წა-/, მაგრამ არ ემთხვევა მისი ამოსავალი ფორმა — ძვ. ქართ. /წარ/, რომელიც უძველეს ქართულ ხელნაწერებშიც (ე. წ. ხანშეთ ტექსტებში) ამ სახით არის წარმოდგენილი.

როდესაც სესხების საკითხი დგას, თავისთავად ცხადია, უნდა დასაბუთდეს უძველესი ფორმის ნასესხებობა და არა — უახლესისა. რადგანაც სესხების გზით /წარ-/ ფორმის /წა-/-საგან მომდინარეობის დაშვება შეუძლებელია, ამიტომ ქართ. ზმნისწინის არქეტპად გამოცხადდა არა ძველი ფორმა (/წარ-/), არამედ — ახალი (/წა-/)¹.

ამ აზრს საფუძვლად უდევს ვარაუდი: წ ა რ < წ ა - რ ე. თვით ეს ვარაუდი კი ემყარება უბრალო ანალოგიებს, კერძოდ, ისეთი ფორმების არსებობას, როგორიც არის „ზე - რ ე (დიალ.), გა - რ ე...“².

¹ ა. ჩიქობავა, წარ- პრეერების მნიშვნელობისათვის ქართულში, ენიშკის მოამბე, I, 1937, გვ. 44-45.

² იქვე, გვ. 45.

თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ ამგვარი საკითხების ანალოგიის საფუძველზე გადაწყვეტა არ არის ბუნებრივი, შესაფერისი არ არის თვით საანალოგო მასალა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ზ ე რ ე, გ ა რ ე ფორმებში — რ ე ელემენტის არსებობა არ გამოდგება /წარ-/ ზმნისწინში — რ ელემენტის გამოყოფის საბუთად; არ გამოდგება შემდეგ მოსაზრებათა გამო: ა) ერთი და იმავე ელემენტის არსებობა სავალდებულო არ არის არა მხოლოდ სხვადასხვაგვარ, არამედ ერთი და იმავე დანიშნულების ერთეულებშიც კი (ვთქვათ, ზმნისწინებში). სწორედ ამიტომ ზ ე რ ე ფორმაში, რომელიც ზმნისწინი არ არის, — რ ელემენტის გამოყოფის ფაქტი ვერ დაედება საფუძვლად /წარ-/ ზმნისწინში — რ ელემენტის გამოყოფას. ეს კიდევ უფრო კატეგორიულად შეიძლება ითქვას გ ა რ ე ფორმის შესახებ, სადაც — რ ე ელემენტის გამოყოფის საფუძველი, ვფიქრობთ, საერთოდ, არ არსებობს. ყოველ შემთხვევაში, მორფოლოგიური სეგმენტაცია გ ა რ ე, ჩვენი აზრით, უდავო სეგმენტაციად ვერ ჩაითვლება. და მართლაც, თუ აქ გ ა ელემენტი თანამედროვე ქართულიდან ცნობილ /გა-/ ზმნისწინად მიიჩნევა, მაშინ ძვ. ქართულში უნდა გვქონოდა არა /გან-/ ზმნისწინი, არამედ /გარ-/ (მსგავსად /წარ-/ ფორმისა), ბ) გ ა რ ე, ზ ე რ ე ფორმათა ანალოგიით /წარ-/ ზმნისწინში — რ ელემენტის გამოყოფის შემთხვევაში ახსნა არ ეძებნება იმ ფაქტს, რომ იგივე მორფოლოგიური ელემენტი არ გააჩნიათ სხვა ზმნისწინებს; გ) ქართულში არ მოიპოვება /წარე-/ ფორმა, ისევე როგორც არ არსებობს ზ ე რ — გ ა რ — ფორმები, ეს კი — რ ე და — რ ელემენტთა ერთმანეთთან დაკავშირებისათვის გადაულახავი დაბრკოლებაა.

იმ შემთხვევაში კი, თუ /წარ-/ ზმნისწინში — რ ელემენტის გამოყოფას თანამედროვე ქართულში /წა-/ ფორმის არსებობა დაედება საფუძვლად, სავალდებულოა ძვ. ქართ. /ალ-/ , /გან-/ ზმნისწინებში გამოიყოს ლ, ნ მორფოლოგიური ერთეულები, რამდენადაც თანამედროვე ქართულში ეს ზმნისწინები /ა-/ , /გა-/ ფორმათა სახით არიან წარმოდგენილი. ამგვარ კვალიფიკაციას კი ლინგვისტური გამართლება, ვფიქრობთ, არ ეძებება.

ნათქვამი საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ძვ. ქართ. /წარ-/ ზმნისწინი განუყოფელი მორფოლოგიური ერთეულია ისევე, როგორც /ალ-/ , /გან-/ ზმნისწინები. და მაშინ, გამოხატულების პლანში არსებითი სხვაობის გამო (მდრ. ძვ. ქართ. /წარ-/ — აფხაზ. /წა-/) პირველის სესხების გზით მეორისაგან მომდინარეობის დაშვება თითქმის შეუძლებელია. ეს ითქმის მით უფრო, რომ მნიშვნელობის მიხედვითაც მათ, შეიძლება ითქვას, არაფერი აქვთ ერთმანეთთან საერთო.

გ ა ნ ს ხ ე ა ვ ე ბ ა შ ი ნ ა ა რ ს ი ს პ ლ ა ნ შ ი : აფხაზ. /წა-/ ნიშნავს „ქვეშ, ქვევით“¹. არაფერი მსგავსი ქართ. /წარ-/ ზმნისწინით,

¹ ა. ჩიქობავა. წარ- პრეფიქსის მნიშვნელობისათვის ქართულში, ენიქის მოამბე, გვ. 44.

როგორც ცნობილია, არ გამოიხატება. რაც შეეხება ცდას ქართული ზმნისწინისათვის აფხაზურისებრი მნიშვნელობის რეკონსტრუქციისა¹ (რაც ამ ორი ზმნისწინის ერთმანეთთან დაკავშირების მიზანს ემსახურება), იგი იმდენად ხელოვნური და არადაამაჯერებელია, რომ მისი სპეციალურად განხილვა, ვფიქრობთ, არც არის საჭირო.

რადგანაც ფორმით საგრძნობლად განსხვავებული ზმნისწინები (ქართ. /წარ-/ — აფხაზ. /წა-/) მნიშვნელობით კიდევ უფრო მეტად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ამიტომ პირველის მეორისაგან მომდინარეობის მტკიცება, ცხადია, მიუღებელია.

ლიტერატურაში არსებობს აღნიშნული ზმნისწინის საერთო-ქართულ-ზანური არქექტიპის რეკონსტრუქციის ცდაც², მაგრამ /წარ-/ ზმნისწინის აფხაზურიდან მომდინარეობის მტკიცების მცდარობა, ვფიქრობთ, ამის გარეშეც უდავოა.

2) მეგრულ-ჭანური ზმნისწინებიც აფხაზურიდან მომდინარედ ცხადდება ასეთ შემთხვევაში საჭირო დასაბუთების გარეშე. ვნახოთ ორიოდ დამახასიათებელი ნიმუში:

აფხაზურიდან მომდინარედ მიიჩნევა ჭან. /ნ-/ , რომელსაც დამოუკიდებელი ზმნისწინის კვალიფიკაცია ეძლევა³.

ჯერ ერთი, აფხაზურში არ არსებობს /ნ-/ ზმნისწინი, არსებობს მხოლოდ /-ნა-/; მეორე, /ნ-/ , როგორც დამოუკიდებელი ზმნისწინი, არც ჭანურში მოიპოვება, აქ დასტურდება ზმნისწინი, რომელსაც აქვს ორი ვარიანტი: /მე-/ და /ნ-/ . რადგანაც არ არსებობს პარადიგმა, სადაც მოიპოვებოდეს მხოლოდ ერთი ვარიანტი და არ იყოს მეორე, ამიტომ ისინი უნდა დახასიათდნენ არა როგორც დამოუკიდებელი ზმნისწინები, არამედ — როგორც ერთი და იმავე ზმნისწინის ვარიანტები (ალომორფები).

ამ ვარიანტთა განაწილების წესი მაშინაც ცნობილი იყო, როცა /ნ-/ აფხაზურიდან მომდინარედ გამოცხადდა: ერთი და იმავე პარადიგმის ფარგლებში /მე-/ დასტურდება თანხმოვნის (I პირის /ვ-/ ნიშნის) წინ, /ნ-/ კი — ხმოვნების წინ:

მა	მე-ვულურ	„მე მივდივარ“
სი	ნ-ულურ	„შენ მიდიხარ“
პეა	ნ-ულუნ	„ის მიდის“

ამ წესს ჭანურში გამონაკლისი არა აქვს⁴.

¹ ა. ჩიკობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 42-44.

² Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, 1964, стр. 241-242.

³ А. С. Чикобава, Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками, ИЯИМК, XII, 1941, стр. 160-161.

⁴ იქვე, გვ. 160.

/მე-/ და /ნ-/ მაშასადამე, ერთმანეთთან დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაში იმყოფებიან და მათ გამოვლენას ფონოლოგიური პოზიცია განსაზღვრავს. ამ დისტრიბუციული თავისებურებიდან ერთადერთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: /მე-/ და /ნ-/ ერთი საერთო ერთეულის სხვადასხვა ფონოლოგიურ პოზიციაში ცვლის შედეგს წარმოადგენენ და, ამდენად, დიაქრონიულად ერთ საერთო არქექტიპადე აღიან¹. მაგრამ რომელია ეს არქექტიპი — /მე-/ , /ნ-/ , თუ რომელიმე სხვა?

რადგანაც ზან. /მე-/ ქართ. /მი-/ ზმნისწინის ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისია² (ისევე როგორც ზან. /მო-/ არის ქართ. /მო-/ -ს შესატყვისი), ამიტომ, ცხადია, ამოსავალი ფორმა არის /მე-/ , ხოლო /ნ-/ მისგან ხმოვნის წინა პოზიციაშია წარმოქმნილი (ჯერ, ალბათ, ე ელემენტის დაკარგვით, შემდეგ კი მ-ს ნ-დ ქცევის გზით).

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ არ გამოდგება ის ფაქტი, რომ ანალოგიურ პოზიციაში (ხმოვნების წინ), /მე-/ -საგან განსხვავებით, /მო-/ -ს ენაცვლება /-მ/ ალომორფი და არა — /ნ-/ ³. არ გამოდგება, რადგანაც /მო-/ და /მე-/ ზმნისწინთა უხმოვნო ვარიანტების (/მ-/ -სა და იმ /მ-/ -ს, რომელმაც შემდეგ /ნ-/ მოგვცა) ერთნაირად ცვლას (ან ერთნაირად უცვლელობას) საპირისპირო ფორმათა დამთხვევა მოჰყვებოდა (ეთქვათ, მ-ულურ „მოდინხარ“ — მ-ულურ „მიდინხარ“, ან: ნ-ულურ „მოდინხარ“ — ნ-ულურ „მიდინხარ“). ბუნებრივია ვიფიქროთ, აღნიშნული ვითარება სწორედ საპირისპირო ფორმათა ერთმანეთისაგან განსხვავების მოთხოვნილებამ განსაზღვრა (ასეთი შემთხვევები ქართველურ ენებში, როგორც ცნობილია, საძებარი არ არის). /მო-/ ზმნისწინში მ- ელემენტის ლაბიალურად დარჩენის სტიმულად შეიძლება მისი მომდევნო ლაბიალური ხმოვანიც მივიჩნიოთ (დაკარგული ელემენტის მიერ თავისი კვალის დატოვების ნიმუშებს უხვად ვხვდებით, მაგ., სვანურში). /მე-/ ზმნისწინში კი ასეთი სტიმული, როგორც ვხედავთ, არ არსებობს.

შემთხვევითი არ არის, რომ ამ და სხვა ამგვარ მიზეზთა გამო ბევრითი ცვლილებები, რომლებიც ხორციელდება ამა თუ იმ მორფემათა შერეულობისას, არ ხორციელდება იმავე ფონოლოგიურ გარემოცვაში, მაგრამ სხვა მორფემათა შერეულობისას, მაგ., ქართულში ზოგი ძირეული მორფემის ხმოვნის რედუქციის გამოწვევა შეუძლია სიტყვის ბოლოკიდურ —ს, თუ იგი მასდარის მაწარმოებელია (შე-ქმ-ა, გა-თლ-ა...), მაგრამ არ შეუძლია, თუ ის პირის ნიშანია (შე-ქამ-ა, გა-თალ-ა...). ამასთანავე, იმავე

¹ Н. Я. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка. СПб, 1910, стр. 39.

² ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 160; გ. კლიმოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 135 და სხვა.

³ შლრ. ა. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 160-161.

/ა/ პირის ნიშანს შეუძლია ზოგი სხვა ძირეული მორფემის ხმოვნის რედუქციის გამოწვევა (გა-ე-ქერ-ი, მო-ე-კალი, მაგრამ გა-ქრა, მო-კლა)¹. საყოველთაოდ არის ცნობილი აგრეთვე, რომ ცვლილება ხ>პ (თუ პ>ხ) მხოლოდ პირის ნიშნებში განხორციელდა, სხვაგან კი — არსად.

ყოველივე ეს, ჩვენი აზრით, იმას ნიშნავს, რომ ჰან. /მო-/ ზმნისწინის ჩვენება არ გამოდგება ზემოაღნიშნული /ნ-/ ვარიანტის /მე-/ არქეტიპისაგან მომდინარეობის უარსაყოფად.

განსახილველი შეხედულების მიხედვით, ჰან. /მე-/ ქართველური წარმომავლობის ზმნისწინია, რამდენადაც იგი ქართ. /მი-/ ზმნისწინის შესატყვისია როგორც ფუნქციურად, ისე ფონეტიკურად², /ნ-/ კი, რომელიც ამ /მე-/ს პოზიციური ვარიანტია, აფხაზური წარმომავლობის ზმნისწინად გამოცხადდა³. ამ შეხედულების მიღების შემთხვევაში ასეთივე კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს ამგვარი ურთიერთმიმართების მქონე ყველა ენობრივ ერთეულს, მათ შორის, ვთქვათ, O_2 მორფემის /გ-/ და /რ-/ ალომორფებს მეგრულში, რომლებიც ზუსტად ისეთსავე ურთიერთმიმართებაში იმყოფებიან, როგორშიც განხილული ზმნისწინის /მე-/ და /ნ-/ ალომორფები: /გ-/ ხმოვნების წინ დასტურდება, /რ-/ კი — თანხმოვნების წინ. ამასთანავე, /გ-/ს (/მე-/ს მსგავსად) ქართველურ ენებში მოეპოვება ფუნქციურ-ფონემური შესატყვისები (ქართ. /გ-/ს, სვან. /გ-/ს, /რ-/ს კი (/ნ-/ს მსგავსად) ფონემური შესატყვისები არ მოეპოვება. აქედან ამოსვლისა და ლოგიკური თანმიმდევრულობის დაცვის შემთხვევაში /გ-/ და /რ-/ც ისევე არ უნდა მიჩნეულიყვნენ საერთო წარმომავლობის მქონე ერთეულებად, როგორც — /მე-/ და /ნ-/ს. სინამდვილეში /გ-/ და /რ-/ ვარიანტთა დიაქრონიულ ურთიერთმიმართებას სწორი კვალიფიკაცია მიეცა: „... O_2 მეგრულში გ||რ ერთი მორფოლოგიური ოდენობის (გ-ს) ორი ფონეტიკური ვარიანტია და არა ახალი მორფოლოგიური ოდენობა“⁴.

თუ ეს ასეა. მაშინ /მე-/ და /ნ-/ ალომორფთა დიაქრონიული ურთიერთმიმართების საკითხიც უეჭველად ასევე უნდა გადაწყვეტილიყო და არა სხვაგვარად. და მართლაც, ერთი მორფემის ფონოლოგიურად შეპირობებული ალომორფების (მაგ., მეგრ. /გ-/სა და /რ-/სა, ან ჰან. /მე-/სა და /ნ-/ს) სხვადასხვა წარმომავლობის ერთეულებად მიჩნევას ლინგვისტური გამართლება არ მოეპოვება.

ნათქვამიდან, ეფიქრობთ, კარგად ჩანს, რომ ჰან. /ნ-/ ქართველური

¹ ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ა. ო ნ ი ა ნ ი, მორფოლოგიის ზოგი საკითხი, მეტყველების ანალიზი, VI, 1982, გვ. 93-96.

² ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 160.

³ იქვე, გვ. 160-161.

⁴ ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, კანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 98.

წარმოშობისა და აფხაზურ /ნა-/ ზმნისწინთან მას არაფერი აქვს საერთო.

არადამაჯერებლობის დამახასიათებელ ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ მტკიცება მეგრ. /თო-/ ზმნისწინის აფხაზურ /თა-/საგან მომდინარეობის შესახებ¹.

მიუხედავად საგრძნობი განსხვავებისა როგორც ფორმის (შდრ. აფხაზ. /თა-/—მეგრ. /თო-/), ისე მნიშვნელობის² მიხედვით, არაფრით არის არგუმენტირებული მტკიცება მეგრული ზმნისწინის მაინცდამაინც აფხაზურიდან მომდინარეობის შესახებ.

ანგარიშგასაწევია დაკავშირება ქართ. /შთა-/ — მეგრ. /თო-/ , რომელიც პ. ჭარაიას ეკუთვნის. დამაჯერებლობა ამ დაკავშირების უარყოფასაც აკლია; არა ჩანს, მაგ., თუ რატომ არის ქართ. /შთა-/ მიღებული მაინცდამაინც /შე-და-/ არქეტიპისაგან და არა /შე-თა-/ ამოსავალი ფორმისაგან. მეგრულში, მართალია, არსებობს /დო-/ , რომელიც ქართ. /და-/ს კანონზომიერი შესატყვისია, მაგრამ არსებობს აგრეთვე /თო-/ , რომელიც შეიძლება ქართ. /შთა-/ ზმნისწინის /თა-/ ელემენტის კანონზომიერ ფუნქციურ-ფონემურ შესატყვისად მივიჩნიოთ. ასეთი დაკავშირება, ფეიქრობით, უფრო ბუნებრივიც კია³;

ერთი სიტყვით, მეგრ. /თო-/ ზმნისწინის აფხაზურიდან მომდინარეობის მტკიცება შორსაა დამაჯერებლობისაგან. არსებითად იგივე ითქმის სხვა მეგრულ-ჭანურ ზმნისწინთა (/კა-/ , /ლა-/) აფხაზურიდან მომდინარეობის მტკიცების შესახებაც.

აი, ასეთი მტკიცებები უდევს საფუძვლად უაღრესად მნიშვნელოვან ისტორიულ პრობლემებთან დაკავშირებით გაკეთებულ ზოგიერთ შორსმიმავალ დასკვნას. ენახოთ ზოგი მათგანი:

„ენის ისტორია ასახავს შესაბამისი ხალხის ისტორიას.

ნასესხები სიტყვები შეიძლება მოხვდნენ ენებში, რომელთაც ერთმანეთთან არაფერი აქვთ საერთო: ეს, ჩვეულებრივ, მაშუამავლებელ რგოლთა საქმეა.

ზმნისწინები ლა-, თა-, კა-, წა-, ნა- ზმნისართული ტიპის ფუძეებამდე აღიან. ასეთი ფუძეების სესხება განსაკუთრებულ სიმძლევს არ წარმოადგენს: ზმნისართები, მართალია, სახელები არაა, მაგრამ არც ფორმანტები⁴.

მაგრამ მათი გამოყენება ულვლელების ელემენტებად წარმოუდგენელი იქნებოდა ისეთი აუცილებელი წინაპირობის გარეშე, როგორიც არის

¹ А. С. Чикобава, морфологические встречи аухазского языка с картвельскими языками, 1942, стр. 156-157.

² იხ. იქვე, გვ. 157.

³ შდრ. ა. ჩიკობავე, დასახ. ნაშრ., გვ. 156.

ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მკიდრო კონტაქტი, კონტაქტი, რომელიც თითქმის შერევას იწვევს; ამის გარეშე ძნელი წარმოსადგენია, თუ როგორ უნდა გამოუმუშავებულიყო ზანურ დიალექტებში მოვლენები, რომლებმაც არსებითი გავლენა მოახდინეს ენის წყობაზე: ზმნა ფართოდ იყენებს ზმნისწინებს თანდებულიან ბრუნვათა განვითარების საზიანოდ.

საქციალურ ლიტერატურაში საკმაოდ მკვეთრად არის გახაზული აფხაზურ და ადიღურ ლინგვისტურ დანალექთა არსებობა სვანურ ენაში, და ეს ფაქტია; ანალოგიური დასკვნები შეიძლება ზანური ენის მეგრული და ჰანური დიალექტების მიმართაც გაკეთდეს¹.

ამასთან ერთად, აფხაზური ელემენტები ზანურ ენაში, როგორც ჩანს, ერთნაირი სიძველისა არ არის; მაგ., მზნისწინი - თ - გაცილებით უფრო გვიანდელი დანალექია (ის არ არის ჰანურში), ლ - ზმნისწინი კი უფრო ადრე არის შეთვისებული, სესხების ასპექტში, თითქოს, ყველაზე ძველი ნ - და წა - ზმნისწინები უნდა იყოს.

ის ფაქტი, რომ ჰანურსა და მეგრულში ყველა ნასესხები ზმნისწინი მ ე ო რ ე ელემენტის როლში გამოდის (ე-ლ ა, გ-ლ ა, ე-წ ა, მ-ო თ ა..), შეიძლება მხოლოდ იმით აიხსნას, რომ ხსენებულ ელემენტთა სესხების დროისათვის ზანურ დიალექტებში მარტივი ზმნისწინები უკვე დაახლოებით ისევე იყვნენ განვითარებული, როგორც ქართულ ენაში.

მაგრამ, მაშინ რით უნდა აიხსნას ქართულში წ ა - ზმნისწინის გამოყენება მარტივი ზმნისწინის როლში, მაშინ როდესაც ჰანურ დიალექტში ის მხოლოდ რთული ზმნისწინის მეორე ელემენტად გვევლინება...

წ ა - ზმნისწინმა აფხაზურიდან ქართულ ლინგვისტურ გარემოში, როგორც ჩანს, უფრო ადრე შეაღწია, ვიდრე — ჰანურში (სხვაგვარი შესაძლებლობა, ყოველ შემთხვევაში ჭერჭეროვით, არა ჩანს).

...წ ა - ზმნისწინი, ამრიგად, ჩვენ წარმოგვიდგენია როგორც ქართულის მიერ უშუალოდ ა ფ ხ ა ზ უ რ ი დ ა ნ შეთვისებული, თანაც უ ფ რ ო ა დ რ ე, ვიდრე მას შეეძლო შეეღწია ჰანურ მეტყველებაში...

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ როგორია საქმის ვითარება ამ სესხების დართილების მიხედვით? ქართული ენის ყველა დიალექტში, მათ შორის არქაიზმებით ყველაზე მდიდარ დიალექტებში (...ხევსურულში, თუშურში...), ისევე როგორც იმ დიალექტებში, რომელთაც ეს არქაიზმები ყველაზე ნაკლებად აქვთ შემონახული, წ ა - ზმნისწინს უკავია ადგილი, რაც გათვალისწინებულია ქართული ენის მორფოლოგიური სისტემით...; ქართული ენის უძველეს ძეგლებში, VI-VII საუკუნეთა ხანმეტ ტექსტებში წ ა - რ ზმნისწინი დადასტურებულია. ქართულში ეს ზმნისწინი,

¹ ასეთი დასკვნა კი შემდგომ, საბუნდოვროდ, აღარ გაკეთდა.

მაშასადამე, ჯერ კიდევ ჩვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნეზე ადრე მოგვევლინა.

ჩვ. წელთაღრიცხვის VII საუკუნეში აფხაზურ მეტყველებას ქართულ მეტყველებასთან უშუალო კონტაქტი არ ჰქონდა: ზანური (მეგრული და ჰანური) მეტყველება ყოფდა მათ. მაგრამ ამ გზით გამეშვებობა... უნდა გამოირიცხოს. მაშასადამე, ქართულ ენაში ზმნისწინის შეიძლო შეელწია აფხაზური ტომების ქართულენოვან ქართველ ტომებთან უშუალოდ ურთიერთობის პროცესში ჩვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნეზე საკმაო ხნით ადრე...

ისტორიკოსების საქმეა იმის გადაწყვეტა, თუ სად მოხდა ეს, მაგრამ ეს რომ მოხდა, ამის თავდება ენობრივი ფაქტი, „ისტორიის ძველი და მართალი მოწმე“.

ანალოგიური, თუმცა ნაკლებად რთული, საკითხები დგება ზოგიერთ ჰანურ ნასესხობასთან დაკავშირებით¹.

და კიდევ: „ჰანურ და მეგრულ ზმნურ თავსართთა აფხაზური ელემენტებით გაჯერებულობის ფაქტმა (ერთი ასეთი ზმნისწინი წარვიდა — ძველ ქართულშიც კი შემოგვრჩა), ფაქტმა უდავო სიძველისა, შეიძლება მკვლევარი შეაცბუნოს, თუკი ამოვალთ აფხაზურ და ზანურ ენათა ისტორიაში ცნობილი ტერიტორიული განლაგებიდან. ჰანურ მეტყველებას აფხაზურ მეტყველებასთან თითქოს არავითარი კონტაქტი არ ჰქონია, ამავე დროს აფხაზური ელემენტები მასში უფრო დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი. ვიდრე მეგრულ მეტყველებაში, მაგრამ ეს ადვილად აიხსნება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ზანური ტომები მკვიდრდებოდნენ იმ ტერიტორიაზე, სადაც შერჩენილი იყო აფხაზურ-ადიღური მეტყველება. ამ უკანასკნელს ითვისებდა ქართველურ ტომთა ენობრივი სისტემა. ასეთი ელემენტები ძველისძველად, უეჭველია, მეტი იყო, ბევრი რამ შემდეგ განიდევნა“².

ერთადერთი ქართული ზმნისწინისა (/წარ-/) და ოთხიოდე მეგრულ-ჰანური ზმნისწინური ელემენტის (/ლა-/ , /კა-/ , /თა-/ , /ნ-/) აფხაზური წარმომავლობა უდავოც რომ იყოს, ასეთ მცირე მასალაზე დამყარებით ასეთი შორსმომავალი დასკვნების გაკეთება მაშინაც არაბუნებრივი იქნებოდა. მაგრამ რამდენადაც მიუღებელია თვით ეს მტკიცება, ამდენად რასაკვირველია, მიუღებელია მის საფუძველზე გაკეთებული ყოველი დასკვნაც. ეს უყოყმანოდ ითქმის მით უფრო, რომ დასავლეთ საქართვე-

¹ А. С. Чикобава, Морфологические встречи, абхазского языка с картвельскими языками, 1942, стр. 165-166,

² А. С. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, იე, II, 1948, გვ. 263.

ლოს ტერიტორიაზე ქართველურ ტომთა ცხოვრების კვალი, როგორც ითქვა, აშკარად ჩანს არა მხოლოდ მეგრულისა და ქანურის დამოუკიდებელ დიალექტებად ჩამოყალიბების შემდგომ, არამედ განუზომლად უფრო დიდი ხნით ადრეც, ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ქართველურ ენათა დიფერენციაცია არ იყო მომხდარი

* * *

როგორც ვხედავთ, ქართული, მეგრულ-ქანური და სვანური ქართველურ ენათა ოჯახის ჩვეულებრივი წევრებია. არცერთ მათგანში არა ჩანს. სხვა ენათა გავლენის რაიმე განსაკუთრებული შედეგი, ისეთი შედეგი, რომელიც საფუძველს იძლეოდა (თუნდაც მინიმალურად) რომელიმე მათგანის „ნარევ“ ენად გამოცხადებისა და „ქართველურ ენათა ჯგუფის ისტორიულად თავისთავადს ძველ წევრთა“ რიცხვიდან ამოგდებისა. ტრადიციული შეხედულება, მაშასადამე, ქართველურ ენათა ისტორიული შედგენილობის შესახებ (ქართული, მეგრულ-ქანური, სვანური), რომელსაც ქართველოლოგთა უდიდესი ნაწილი მუდამ უყოყმანოდ იზიარებდა (და ამჟამადაც იზიარებს), აბსოლუტურად ურყევია.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი	3
თავი I — ბრუნების კატეგორია ქართველურ ენებში	
1.01. ოპოზიცია ბრუნების მიხედვით	52
1.02. სახელობითი ბრუნვის მორფემის სინქრონიული ანალიზი ქართველურ ენებში	78
1.03. სახელობითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	85
1.04. მოსარობითი ბრუნვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი	107
1.05. მოთხრობითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	113
1.06. მიცემითი ბრუნვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი	152
1.07. მიცემითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	164
1.08. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი	180
1.09. ნათესაობითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	189
1.10. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი	191
1.11. მოქმედებითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	194
1.12. ვითარებითი ბრუნვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი	202
1.13. ვითარებითი ბრუნვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	205
თავი II — რიცხვის კატეგორია სახელებში	
2.01. ოპოზიცია რიცხვის მიხედვით	219
2.02. რიცხვის მორფემათა სინქრონიული ანალიზი ქართველურ ენებში	219
2.03. რიცხვის მორფემათა დიაქრონიული ანალიზი	228
თავი III — კლასის გრამატიკული კატეგორიის საკითხისათვის ქართველურ ენებში	
1.01. შესავალი ნაწილი	233
3.02. კლასის ნიშანთა ნაშთების შესახებ ქართველურ ენებში	235
თავი IV — ქართველურ ენათა ისტორიული შედგენილობის საკითხისათვის	
4.01. ენათა წარეგობა და ქართველური ენები	264
4.02. სვანურის წარეგობის საკითხი	266
4.03. აფხაზურ-ადიღურ ელემენტთა შესახებ ქართულსა და მეგრულ-ქანურში	299

Ониани Александр Лаврентьевич
ВОПРОСЫ СРАВНИТЕЛЬНОЙ ГРАММАТИКИ
КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКОВ
(на грузинском языке)

ИБ № 4051. УЧЕБНОЕ ИЗДАНИЕ ДЛЯ ВУЗА

რედაქტორი ნ. ს უ ხ ი ტ ა შ ე ი ლ ი,
სამხატვრ. რედაქტორი გ. ზ ა კ ა ლ ა შ ე ი ლ ი,
ტექნიკური რ. გოგიაშვილი
უფრ. კორექტორი ნ. დ გ ე ბ უ ა ძ ე
კორექტორი დ. ყ ვ ა ვ ა ძ ე
გამომცემი ო. მ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

გადაეცა ასაწეობად 10.05.88. ხელმოწერილი დასაბეჭდად 11.07.89 ქალაქის
ზომა 60×90^{1/16}. საბეჭდი ქალაქი № 1. გარნიტურა ვენა. ბეჭდვის ხერხი მაღალი.
ნაბეჭდი თაბახი 20. პირ. საღებავ-გატარება 20. სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 20,77
ტირაჟი 2000. შეკვ. № 40
ფასი 1 ჰან.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.
Издательство «Ганатლება». Тбилиси ул. Орджоникидзе № 50.
1989

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის
ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ბეჭდვითი სიტყვის
კომბინატი, თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.
Комбинат печати Государственного комитета Грузинской ССР
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, Тби-
ლისი, ул. Марджанишвили, 5.

